Egyetemi füzetek 45

Források és értelmezések

Szerkesztette André Mária Irén
Keszeg Vilmos
Szmutku Melinda

A kolozsvári Babeș–Bolyai Tudományegyetem Hungarológia Doktori iskolája hallgatóinak újabb, immár ötödik tanulmánykötetét nyújtjuk át az Olvasóknak. Örömmel tesszük. Meggyőződésünk, hogy az iskolában zajló kutatások ez alkalommal is figyelmet érdemelnek. A kötetünk megszólalási lehetőséget biztosít a fiatal kutatóknak, az érdeklődők pedig betekintést kaphatnak a kutatás műhelyébe és legfrissebb eredményeibe.

A kötet 16 szerző 18 tanulmányát tartalmazza, a nyelv-, az irodalom- és a néprajztudomány területéről. Mindenik tanulmány új források feltárására vállalkozó alapkutatás eredményeit tartalmazza. Közös sajátosságuk a tartalom újszerűsége és változatossága, a módszertani és a nyelvi-terminológiai következetesség. A kötet második részében a doktori iskolában 2018–2020 között megvédett doktori disszertációkat mutatjuk be.

Dr. Keszeg Vilmos

9 786068 886695

47

Egyetemi füzetek

Források és értelmezések

em Egyetemi Műhely Kiadó

Egyetemi füzetek 47

Források és értelmezések

Egyetemi Műhely Kiadó em
2021

Források és értelmezések

A kolozsvári Hungarológia Doktori Iskola tanulmányai

Kiadói tanács:

Dr. Bányai Éva egyetemi tanár (Bukaresti Egyetem)
Dr. Benedek József egyetemi tanár, akadémikus (BBTE, Kolozsvár)
Dr. Gagyi József egyetemi tanár (Sapientia EMTE, Marosvásárhely)
Dr. Gábor Csilla egyetemi tanár, akadémikus (BBTE, Kolozsvár)
Dr. G. Etényi Nóra egyetemi docens (ELTE, Budapest)
Dr. Nyírő Miklós egyetemi docens (Miskolci Egyetem)

EGYETEMI FÜZETEK
47.

Megvalósult a Magyar Kormány Támogatásával
Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkárság
Bethlen Gábor Alap
RMDSZ
Communitas Alapítvány

Források és értelmezések

A kolozsvári Hungarológia Doktori Iskola tanulmányai

Szerkesztette:
André Mária Irén
Keszeg Vilmos
Szmutku Melinda

EGYETEMI MŰHELY KIADÓ
Bolyai Társaság – Kolozsvár
2021

NUP-KP-1-2021/1 sz. okirat és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség a 429A/03.05.2021. sz. szerződés alapján.

© Szerzők; Bolyai Társaság, 2021.

A kötet szerkesztőbizottsága: dr. Benő Attila, dr. Egyed Emese, dr. Gábor Csilla, dr. Pozsony Ferenc

Kiadja az Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kolozsvár
Felelős kiadó: Rancz Mónika
Korrektúra: Szabó Beáta
Számítógépes tördelés: Metaforma kft., Kolozsvár
Borítóterv: Makkai Bence
Nyomdai munkálatok GPO Graphics, Kolozsvár

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Források és értelmezések : a kolozsvári Hungarológia Doktori Iskola tanulmányai / szerkesztette: André Mária Irén, Keszeg Vilmos, Szmutku Melinda. - Cluj-Napoca : Egyetemi Műhely Kiadó, 2021
ISBN 978-606-8886-69-5

I. André, Mária Irén (ed.)
II. Keszeg, Vilmos (ed.)
III. Szmutku, Melinda (ed.)

81

Egyetemi Műhely Kiadó
Bolyai Társaság – Kolozsvár
Igazgató: Veress Károly
Felelős kiadó: Rancz Mónika
400604 Cluj-Napoca
B-dul 21 Decembrie 1989 nr. 116
Tel.: 0264-591582
E-mail: egyetemimuhely@gmail.com
https://www.bolyait.ro/egyetemi-muhely-kiado/

Tartalomjegyzék

András Orsolya
Az emlékezés alakzatai és a múlt feldolgozásának lehetőségei
Tompa Andrea *A hóhér háza* című regényében 7

Bán Imola
„Vérrel pingált" képkockák 39

Barcsay Andrea-Krisztina
Azonosságok és eltérések Marmontel francia és magyar recepciójában 67

Alexandra Foresto
Hiányzó fordítások 93

Jancsó Renáta
Politikai színlelés. A szimuláció megjelenési formái Kemény János
*Önéletírásá*ban 105

Kelemen Fruzsina
Gyermekkép a 17. századi halotti beszédekben:
Bethlen Krisztina, Váradi Judit, Dalmadi Zsuzsanna 127

Kelemen Fruzsina
Szülők és gyermekek a 17. századi halotti nyomtatványokban 153

Kőrösi Viktor Dávid
A tövisi szórvány-önazonosság verbális keretei – nyelvhasználat,
beszédhelyzetek és identitás összefüggései egy dél-erdélyi kisvárosban 183

Kovács Kinga-Tünde
Keresztúri Bíró Pál katekizmusának dialogizálási lehetősége 213

Lakatos Aliz
Mitől szleng a szleng? Kolozsvári egyetemi hallgatókkal készült
fókuszcsoportos interjúk tanulsága 241

Lingvay Julianna
Egy *műkedvelő* írói identitás a nemzet szolgálatában: Lövei Klára
tárcalevelei a *Máramaros*ban 263

Nagy Zsolt
Uradalmi kertészből műkertész – frauendorfi id. Öllerer János (1869–1938) tevékenysége Marosvásárhelyen 297

Pál Emese
Mit csinálnak a szentegyházi huszárok a koronavírus-világjárvány idején? 319

Szikszai Emese
A nyelvi hiány és a nyelvi lapszus jelzésének formái a Magyarsároson és környékén élő kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban
Redundancia- és megakadásjelenségek 337

Tóth Mária Orsolya
„*Hadd boldoguljon, erősödjék a magyar e hazában*.”
Albisi Eczken Sándor a sajtóban 359

Vass Csongor
Rekatolizáció és az angyalok. Baranyi Pál sikerkönyve, a *Raphael archangelus* 403

Vass Csongor
Örvendetes prédikáció 1702-ből. A megújuló erdélyi katolicizmus biblikus párhuzamai Baranyi Pál beszédeiben 433

Veress Ilka
Nyelvi ideológiák a romániai örmény írott sajtóban 463

Disszertációk, tézisek 491

András Orsolya

Az emlékezés alakzatai és a múlt feldolgozásának lehetőségei Tompa Andrea *A hóhér háza* című regényében

Kontextus

Tompa Andrea *A hóhér háza* című regénye 2010-ben jelent meg, első kiadása a *Történetek az aranykorból* alcímet viselte, utalva a fő cselekményszálat meghatározó történelmi kontextusra, a romániai kommunista diktatúra utolsó éveire. A Nicolae Ceaușescu személyi kultuszára és az 1971-es júliusi tézisekre alapozó propaganda ugyanis az 1980-as éveket az *epoca de aur*, azaz *aranykor* néven emlegette, noha az időszakot a súlyos gazdasági válság, a kulturális elszigeteltség, a másként gondolkodók üldözése, valamint a helyzetből fakadó illegális kivándorlások határozták meg.

Jelen dolgozatban a regényt az egyéni és közösségi emlékezet hordozójaként értelmezem, különös tekintettel annak kérdésére, hogy ezek az emlékek milyen formában rögzülnek, mi a tétje megőrzésüknek és kimondásuknak, illetve kitérve arra is, hogy a dokumentáció hogyan alakul át a fikció tudatosan megformált struktúrájává a nyelvben, a megfogalmazásban. Dolgozatom további célkitűzése áttekinteni *A hóhér házá*nak eddigi recepcióját, összefüggést teremtve egyrészt a már létező értelmezések között, másrészt elhelyezve saját interpretációmat ebben a kontextusban. A szöveg megjelenése után tíz évvel való újraolvasás azt a kérdést is felveti, hogy hogyan pozicionálható Tompa Andrea első regénye az azóta megjelent újabb szövegeinek makrostruktúrájában.

A regény szerkezeti sajátosságai

*A hóhér házá*nak (Tompa 2015)[1] cselekményét az 1989-es rendszerváltás eseményei keretezik, az első jelenetek december 21-én, az utolsók 24-én este játszódnak. Az első fejezet nyitánya – „Tehát elkezdődött" (5.)

[1] A továbbiakban a regényből vett idézetekre csupán a zárójelben megjelölt oldalszámmal hivatkozom. A kurzivált és nagybetűs kiemelések esetében megőriztem az eredeti szöveg írásmódját.

–, valamint a regény zárlatát képező „ti pedig csináltok, amit akartok, lányok” (440.) tagmondat között feszülő ív azonban nem egy lezárt és izolált egységként kezelhető eseményként ábrázolja a forradalmat. Annak megértéséhez ugyanis, hogy mi is „kezdődött el”, elengedhetetlen az előzmények feltárása, amint azt a legelső helyen álló következményes kötőszó egyértelműen jelzi. A végkifejlet ilyenfajta megelőlegezése éppen ezért inkább az azt előkészítő eseményeket teszi a kíváncsiság tárgyává, és ezeknek az előzményeknek a szerteágazó gyökerei kibogozhatatlanul összefűzik a személyes és történelmi múlt eseményeit. A befejezés pedig, amely a végtelen lehetőségek reményét ugyanúgy magában hordozza, mint a bizonytalanság szorongását, nem a lezárás, hanem a nyitottság érzését kelti az olvasóban. Emiatt a keretes szerkezet csak annyira nevezhető körnek, mint egy lefelé és felfelé is egyre táguló spirál középső kanyarulata, vagy a gyökerek feltérképezésének metaforájára visszatérve inkább rizómának tekinthető, amelynek tetszőlegesen kivágott része organikusan összefügg az egésszel, és csak mesterségesen választható le róla.

A regény elbeszélője egyes szám harmadik személyben szólal meg, főszereplője, „a lány” úgy tanúja a történelmi korszakváltásnak, hogy közben a saját teste és személyisége átalakulását is megtapasztalja, amint a gyerekkorból a kamaszkorba, majd a felnőttkorba lép. A regényben a korszakhatárok képlékenysége, a történelmi események ismétlődése és újraértelmezése – a nagymama megfogalmazásában: „Már annyiszor volt új világ” (416.) – párhuzamosan fut a lány számára a gyermeki és felnőtt nézőpontok, feladatok, elvárások felcserélhetőségével, vagy akár a hagyományos nemi szerepek elmozdulásával.

A regény ezen jellemzők miatt távolról sem tekinthető ikonikus események rögzítésének vagy monumentális történelmi tablónak, hanem mikrotörténetek ábrázolása, ami a szöveg megformáltságának fluditiásává áll össze. A szöveg minden fejezete egyetlen mondatból áll, ebben a magával ragadó, kitérőkkel és lélegzetvétel nélküli átmenetekkel teli fluxusban kap helyet a család és az ország(ok) huszadik századi történetének elbeszélése, különös tekintettel a mindennapi élet eseményeire, valamint az intenzív érzelmi töltettel rendelkező és metaforikus struktúrába rendeződő élményekre. A lány szempontjából követjük végig a diktatúra hétköznapjait, az elnyomás iskolai vasfegyelemben megnyilvánuló, kicsinyített mását, az élelmiszerek hiányát, az abortusztilalom következményeit, miközben olyan traumatikus pillanatokra is sor kerül, mint az apa öngyilkossága, vagy olyan történelmi eseményekre történik utalás, amelyeket a nagyszülők éltek át még az első és a második világháború idején. Így a regény struktúrájában

a történet-központúság és a metonímia a metaforikus történetalakítással ötvöződik, ezáltal a szöveg ritmusát nemcsak a lendületes egymondatok teremtik meg, hanem az utólagosan, a hullámverés elültével kirajzolódó motivikus és strukturális mintázatok is.

Recepció és értelmezési lehetőségek

*A hóhér házá*nak műfaji besorolása számos kritikában a sokféle olvasat lehetőségeként bukkan fel, főleg család-, apa-, fejlődés-, Kolozsvár- vagy történelmi regénynek tekintik. Azok a tanulmányok és recenziók, amelyek Tompa Andrea első regényét a (magyar és elsősorban erdélyi) irodalom kontextusában vizsgálják, elhelyezik a szöveget a kortárs irodalom azon hagyományában, amelynek tárgya a közelmúlt eseményeinek feldolgozása, konkrétan a romániai diktatúra. Így *A hóhér háza* Balázs Imre József szerint olyan művekkel hozható összefüggésbe, mint Dragomán György *A fehér király*a, Máté Angi *Mamó*ja, Józsa Márta *Amíg nagymami megkerül* című regénye vagy Demény Péter *Visszaforgatás*a; a szerző kiemeli, hogy a regényekben közös az „alulnézet", ami többek között a gyermeki nézőpont érvényesítésében nyilvánul meg (Balázs 2010: 111). Szintén az „alulnézet" a kulcsfogalma Kántor Lajos értelmezésének, aki az imént említett kontextust a régmúltra is kitágítva a történelem irodalmi feldolgozásainak sorába helyezi Tompa Andrea regényét, utalva Szilágyi István műveire, valamint Bálint Tibor *Zokogó majom* című regényére, illetve tematikus (és prózapoétikai) szempontból összefüggésbe hozva a szöveget Herta Müller munkásságával (Kántor 2011). *A hóhér háza* recepciójának fontos része a „Kolozsvár-regény" értelmezési vonulata, amelyet Kántor Lajos is hangsúlyoz, ennek tágabb kontextusát vázolja fel Boka László *Erdély-regények (Történelmi alulnézetek)* című tanulmányában, ahol kitér arra is, hogy a diktatúra feldolgozása mellett fontos az Erdély-kép mint irodalmi tér és imázs árnyalása, ami fokozatosan felváltja a mitizáló, sztereotipikus tündérkert-ábrázolásokat az említett szerzőkön kívül Bodor Ádám, Láng Zsolt vagy Vida Gábor szövegeiben (Boka 2014). Balajthy Ágnes a 2010 és 2020 közötti magyar prózát vizsgáló írásában kiemeli azt a tendenciát, amelybe *A hóhér háza* is illeszkedik: az autofikció egyre népszerűbbé válását a történet-központúság visszatérésében, valamint a nyilvános és privát tér közötti határ elmosódását a *social media* térhódításának is köszönhető, újraértelmezett intimitásfogalom összefüggésében (Balajthy 2020). Balajthy Ágnes emellett kiemeli Tompa Andrea írásművészetében a nyelv hangsúlyozott fontosságát (akár a többnyelvűség, akár a különböző nyelvi

regiszterek polifóniájának értelmében), valamint a kulturális idegenség kérdését (Balajthy 2020: 62). Ez Tompa Andrea esetében elsősorban a kisebbségi életvilágoknak szentelt figyelmet jelenti, amelyre a szerző maga is reflektált nagy sikerű *Szelíd farkas. Kisebbség, irodalom, színház* című, nyomtatott formában is megjelent előadásában (Tompa 2019). Úgy vélem, ezekből a kontextualizáló értelmezésekből világosan kirajzolódik a regény (és a szerző) mikrotörténetek és marginalizált nézőpontok iránti affinitása, valamint azok a szempontok, amelyek saját értelmezésemben is érvényesülnek majd: az (auto)fikció és dokumentáció határa, a (történelmi) idő strukturálásának lehetőségei, az emlékezet tétje és az elbeszélés lehetőségei, valamint a szöveg nyelvezete, ritmusa.

Mivel Tompa Andrea első regényéről van szó, de a szerző 2010 óta már három újabb könyvet publikált, a jelenlegi újraolvasásban és -értelmezésben segíthet a szöveg elhelyezése a szerző eddigi életművében. Az írónő egyre növekvő népszerűségnek örvend, ezért ez az összehasonlító megközelítés is érdekessé válik, amint arra egy nemrégiben készült – szintén széles körben hozzáférhető műfajú – podcast is utal, amelyben Tapodi Zsuzsanna és Pieldner Judit Tompa Andrea négy regényének közös motívumait is vizsgálja (Tapodi–Pieldner 2021). Úgy vélem, a két kutató beszélgetésében kirajzolódó intertextuális mintázatokon kívül az is felfedezhető, ha az eddigi életművet tekintjük, hogy *A hóhér háza* időszerkezete egyfajta kicsiben megvalósított modellje annak, amit a négy regény együtt, nagyobb formátumban véghezvisz. Az első regény ugyanis az elbeszélt jelenből (1989) kiindulva, majd oda ismételten visszatérve mélyed el a múltban, és Tompa Andrea regényeire együtt tekintve ugyanez a mozgás fedezhető fel: a *Fejtől s lábtól. Kettő orvos Erdélyben* az első világháború eseményeit ábrázolja, az *Omerta* az 1950-es, ’60-as évek diktatúrájáról szól, míg a legújabb szöveg, a 2020-as *Haza* elbeszélt ideje az 1990-es évektől napjainkig terjed. Amint az említett podcastben Tapodi Zsuzsanna fogalmaz, a *Haza* ott kezdődik, ahol *A hóhér háza* befejeződik: a rendszerváltást követő tömeges kivándorlás az egyik legfontosabb témája (Tapodi–Pieldner 2021). Így észrevehetjük, hogy az első regény szerkezete kapcsán említett, a múlt és a jövő felé egyaránt nyitott spirálszerkezet hogyan tágul és bontakozik ki a teljes eddigi életműben.

Egy szépirodalmi szöveg recepciójában véleményem szerint igen fontos helyet foglalnak el annak fordításai. *A hóhér háza* lengyelül 2016-ban jelent meg Anna Butrym fordításában, *Dom kata* címmel, az angol fordítást, Bernard Adam *The Hangman’s House* című munkáját pedig 2021 júniusában adták ki, így ez utóbbi recepcióját dolgozatom megírásakor még

nem volt módomban tanulmányozni. A külföldi olvasatok vizsgálata, úgy vélem, elengedhetetlenül fontos egy olyan regény esetében, amely az erdélyi magyar kisebbség életvilágát mutatja be, mivel ez a kérdés a mai napig igen érzékeny, és ha csak magyarok beszélnek róla egymás között, akkor hiányzik egy külső perspektíva higgadtsága, távolságtartása. Ugyanakkor azok a lengyel nyelvű kritikák, interjúk és blogbejegyzések, amelyekhez sikerült hozzáférnem, arra is rávilágítottak számomra, hogy mennyire szükséges a kisebbségi tapasztalatok irodalmi ábrázolása. Ezek a tudományos munkáknál könnyebben olvashatóak, így kitölthetik azt az űrt, ami az információk hiányában tátong, és közösségünket láthatatlanná teszi – s nyilván nem pusztán a mi konkrét közösségünk kedvéért van erre szükség, hanem általában a kisebbségi életvilágok iránti érzékenység kialakítása miatt, vagy a monolit elbeszélések és identitáskonstrukciók lebontása végett. Ez akár Tompa Andrea szívügyének is nevezhető, legalábbis egyes interjúkban tett megállapításai szerint. Az általam ismert lengyel források szerzői kivétel nélkül hivatkoznak a kisebbségi létre, szükségét érezve annak, hogy *A hóhér házá*t ilyen módon kontextualizálják, akár egyfajta interszekcionális olvasatot körvonalazva (a kisebbségi magyar, zsidó, női nézőpontok miatt) (Varga 2016, Kucemba 2017). Szembetűnő, hogy az erdélyi magyar életvilág ismeretlensége ellenére is több olyan dolog van a regényben, ami a lengyel olvasók számára is familiáris, s talán nemcsak a kelet-európai, posztszocialista térség közös nevezői miatt – amilyen például a totalitárius rendszer tapasztalata, ami egy rádióműsorban kerül szóba (Mikołajczuk 2016). Amit ugyanis számomra a külföldi recepció áttekintése láthatóvá tesz, az a szöveg aktualitása és a történelmi regénynek azon sajátossága, hogy bármely korszakban olvasva azokkal a problémákkal rezonálunk, amelyek a saját környezetünkben éppen érzékelhetőek. A lengyel olvasók számára ezt elsősorban a női test és a reproduktív jogok korlátozása jelenti, ami Lengyelországban ma égetőbb kérdés, mint az 1970-es, 80-as években volt, erre utal például Krzysztof Varga kritikájában az ironikus „Ismerősen hangzik?" fordulat a regényben ábrázolt abortusztilalom kapcsán, aki a szövegnek ezt a részét nem a múlt lenyomataként, hanem a jövő baljós előrejelzéseként olvassa, vagy Michalina Kucemba kritikájának címe, a *Dom kobiet* [*A nők háza*], akinek értelmezésében a női szerep, női ruha, női történet, női lét a kulcsfogalmak. Az olvasat Lengyelországban tehát más hangsúlyokat kap, mint a magyar anyanyelvű közösségben, de konkrétan a nyelv mint textúra is sokkal láthatóbbá válik a fordítás folyamatában. A fordító, Anna Butrym elmondása szerint (Butrym 2020) nagy kihívást jelentett számára az egymondatos fejezetek ritmusát visszaadni, valamint a

mozaikszerűen felépülő többnyelvű struktúra is, amelyek nem tetszőlegesen kiválasztott formát képeznek, hanem a regény szerves, lényeges részei.

Még mielőtt azonban további külföldi utazásokra indulnánk, magunkra mások tükrében tekintve, térjünk vissza a regény értelmezéséhez.

Dokumentáció és fikció határvidékén

Már a regény első jeleneteiben feltűnik, hogy egyes szereplők, helyszínek valóságos nevükkel, azonosítható módon jelennek meg a szövegben. Ez felveti a dokumentumként való olvashatóság kérdését, ami a szépirodalmi szöveg tényekre való méltatlan redukálásán kívül azt a fajta kitettséget/sérülékenységet is magával hozza, ami az olvasók körében közös emlékezésre adhat alkalmat (vagyis ami a szövegértelmezés szempontjából elvész, az a szövegre alapuló, de rajta kívüli személyes kommunikációban esetleg nyereség lehet).

A szöveg többszöri elolvasása után, valamint az eddig megjelent interpretációk és a szerző saját állásfoglalása alapján azonban nem a dokumentáció *A hóhér háza* című regény elsődleges értelmezési útja. Szilágyi Júlia szerint a könyv kulcsregényként is olvasható ugyan, de nem ez a legfontosabb aspektus, hanem a megaláztatás ellen való küzdelem általánosítható megjelenítése, valamint a szövegben tükröződő kritikai szellem (Szilágyi 2010). Ő a szöveg címét a következőképpen értelmezi: „összefoglalja a regénynek a történésen is túlmutató mondanivalóját, a zsarnokság és alávetettség jelképe, a titoké és rettegésé" (Szilágyi 2010). Vagyis innen már láthatóvá válik, hogy a cím sem egy referenciálisan azonosítható fizikai helyet jelöl, hanem szimbólumként a fiktív világ eleme. A megnevezés, a leírás és a megfogalmazásban történő emlékezés / értelemadás tehát egy elsősorban nyelvi struktúrát épít fel. Ugyanez a következtetése Fekete Vincének is a regényről szóló kritikájában: szerinte sem a dokumentáló jelleg a legfontosabb, hanem a mód, ahogy a valóságból vett elemeket az írás „fikciós anyaggá, regénnyé gyúrja, alakítja" (Fekete 2010: 174).

Tompa Andrea saját elmondása szerint a regényben szintén a fikció, nem pedig a dokumentáció elsődleges: „Úgy éreztem, megtaláltam a formát, ami eléggé fiktív, az olvasónak megadja azt a biztonságot, hogy egy könyvet fog a kezében, nem egy valóságdarabot" (Szegő 2010). Vagyis nem egyszerűen a felidézésben vagy szóbeli kimondásban, hanem a leírt, nyelvi megformáltságban teljesedik ki a múlt feldolgozása; a „megtalált forma" itt az egymondatos fejezeteket jelenti, amelyek, noha nagyon elevenek, mégis lehetetlen lenne valóságos szóbeli közlésben létezniük, közegük az írás,

amely egyszerre közelivé és távolivá teszi az ábrázolt világot. Emellett ez a megjegyzés egy olyan virtuális olvasót tételez, aki a referencialitás helyett a nyelvi textúrának szenteli a figyelmét. Az alábbiakban a szöveg olyan elemeire térek ki, amelyek a dokumentációból indulnak ugyan ki, de a fikció struktúráját teszik láthatóvá.

A tárgyi kultúra rekonstrukciója a fikcióban / a fikció felépítése a tárgyi nyomok alapján

A dokumentáció fogalma helyett talán pontosabb lenne azt mondani Tompa Andrea regénye kapcsán, hogy a közvetlenül érzékelhető (konkrétan látható, tapintható, sőt ízlelhető) valóságelemekből kiindulva építi fel a szöveget. Ez különösen megvilágító erejű, ha az emlékezés természetére kérdezünk rá a szöveget olvasva, hiszen saját tapasztalatunk is visszaigazolhatja, hogy a közvetlen érzékelés elsődleges, ez a történés megragadható nyoma, csak ezután következik az emlékezetben, a felidézésben való értelemadás – majd ennek rögzítése az írásban. A szövegben találunk olyan jeleneteket, amelyekben éppen ez a folyamat követhető végig. Amikor a lány az antikváriumban keresgél, a következőt olvashatjuk: „új könyveket meg senki sem hozott be, de az áttelepülők könyvei közt – gyakran ismerte fel őket monogramokról vagy dedikálásokról – olykor találni lehetett valamit" (7.). Vagyis elsődleges a megérinthető könyv, a lapjain látható kézjegy és ennek az érzékelhető nyomnak a felidézése alakítja ki a személyes emléket – például a friss olvasnivalók hiányának, a fiatal lány kíváncsiságának, információéhségének tapasztalatát –, az olvasó háttérismereteivel kiegészülve pedig a közösségi történetet, az 1980-as évek tiltott, megszenvedett kivándorlásait. Hasonlóan *Az örökség* című fejezetben, amikor a főszereplő elhunyt apja lakásában takarít, először látható és tapintható a sok üres üveg, a fizikai tapasztalat, ahogy azokról a hideg vízben leáztatja a címkét, hogy visszaváltsa őket az üzletben, majd ebből bontakozik ki a veszteség- és szégyenérzet, a kétségbeesés, továbbá a családot és a közösséget egészében érintő alkoholizmus és ennek oka, az apa személyes és intézményes traumái. Ahogyan az emlékezetben, az írásban is csak nyom a tárgy, nem a teljes történet, mert ezt az olvasó maga egészíti ki; ezzel szemben, ha pusztán dokumentáló szöveggel lenne dolgunk, az sokkal didaktikusabb lenne.

Az interpretáció azért is eshet mindezek ellenére a referencialitás csapdájába, mert *A hóhér háza* igen élénk és részletes leírásokat tartalmaz a mindennapi életről, amelyeket könnyű magával a megtörtént múlttal azonosítani. Ezzel kapcsolatban két dolgot emelnék ki. Az egyik a hétköznapi

részleteknek szentelt figyelem értelme, amely véleményem szerint láthatóvá teszi a történelem személyes tapasztalatát, konkrétan a női életvilágot. Az olyan mindennapi szükségletek ellátása ugyanis, mint a ruházat vagy az élelem, hagyományosan a nőkre hárul. És itt nem arról van szó, hogy Tompa Andrea nőként semmi másról nem írhatna, csak a házimunkáról, hanem arról, hogy ez is szerves része a történelemnek, és fontos láthatóvá tenni. A női és férfi szerzők közötti különbségekről, illetve a női és férfi szereplők ábrázolásáról egy interjúban így fogalmaz: „Nem a biológiai nem a fontos (…) Az a lényeges, hogy mit látunk a világból" (Szirák 2018: 42). Vagyis egy szerző a nemétől teljesen függetlenül láthatóvá tehet valamit a fikcióban, ami egyébként kimaradna a múlt feldolgozásából. A másik aspektus pedig az a mód, ahogyan ezek a hétköznapi elemek a felidézésben fikcióvá, lehetséges vagy létező világgá alakulnak. Példaként a ruhákhoz és az ennivalóhoz kapcsolódó néhány jelenetet emelnék ki a regényből.

A *Négyszög* című, illetve ennek párját képező *Shakespeare-ruha* című fejezetben az öltözet az önkifejezés, a kreativitás és a lázadás eszközévé válik Szilágyi Zsófia értelmezése szerint, például az átalakított iskolai egyenruha vagy a lány tervezte történelmi kosztüm formájában (Szilágyi 2011). A főhős saját felnőtté válásával – így kreativitásának kibontakozásával – párhuzamosan tapasztalja meg a divatos szabásminták, színek, egyéni ötletek kikopását a városban kapható ruhákból, amint azt ironikusan megfogalmazza: „mintha az a sok színes, félig vagy teljesen műszálas gyerekruha, amiket bemutattak, mindig is e lényegi, egységes és időtlen kifejezése felé törekedett volna, legyőzve a divatot, az évszakok változását, az ünnepi és hétköznapi viseletek közti felesleges és fényűző különbségeket, ezzel elnyerve azt a végső, megnyugtató formát, az egyenruháét" (142.). A diktatúra szó szerint uniformizáló tendenciája így nem elvont politikai vagy társadalmi fogalmakban tételeződik, hanem a közvetlen érzékelésben, s ezért sokkal fájdalmasabban követhető végig. Ugyanakkor – véleményem szerint a női találékonyságnak köszönhetően – nem fullad az elnyomásban élők tehetetlen áldozattá válásába, hanem a szürke, formátlan szabású ruhák közül mindig kibukkannak a kreatív, életörömről tanúskodó megoldások, mint a *Shakespeare-ruha* című fejezetben a színházba járók otthon készített vagy kéz alatt beszerzett öltözékeinek kavalkádja.

A ruhák nemcsak a korszak lenyomatai, hanem a személyes történet sarokpontjait kijelölő emlékek is, például a *Férfiingek* című fejezetben: „És a sárga füles sapkás történet után leszögezi, *Én nem fogok több férfiinget vasalni!*" (294.). Lili, a lány anyja számára ugyanis az ingek tapintásában, mosásában, egyáltalán: jelenlétében rögzülnek a férfiakban való ismételt

és egyre keserűbb csalódásai, az „urszonsapka" pedig a lánynak szánt ajándék aznap este, amikor Lili végső kiábrándultságában otthagyja alkoholista férjét. A sapka érintése és tárgyi jelenléte rögzíti az emléket: „az első, ami a másfél éves kislány emlékkönyvében marad, meg a kemény, szinte fájdalmas mozdulat, ahogy az anyja megköti a sapka füleit az álla alatt, szorít, dörzsöl, a bőr egészen összegyűrődik alatta, ég, amikor leveszik" (304.). Ezek a ruhák sem a közösségi, sem az egyéni emlékezetben nem önmagukban fontosak mint múzeumi tárgyak, hanem a hozzájuk tartozó történetek miatt, amelyek a fikcióba beleépülve a szöveget egyáltalán olvashatóvá, követhetővé teszik, szervezik.

Talán még látványosabb ez az élelmiszerek esetében, például a *Holopotrida* című fejezetben, ahol Bornemissza Anna szakácskönyvének receptjei szürreálisan hatnak a szűkölködő szereplők szemében: „az újságban megjelent tudományos táblázat ismét csak hallgatással közölt: a táplálkozás tudomány lett, számok, grammok és kalóriák, papír és újság, akárcsak a másik, fantasztikus, inkább tudományos-fantasztikus munka: *Bornemissza Anna szakácskönyve 1680-ból*, amely veszélytelennek ítélt, az előszó szerint hangsúlyozottan a tudományos kutatás és érdeklődés szolgálatában álló, inkább meséskönyvre, mint használati tárgyra emlékeztető receptgyűjtemény" (322.). Az intertextusként működő szakácskönyv még inkább felhívja a figyelmet arra, hogy nyelvben rögzített emlékezeti és fikciós struktúráról van szó, például olyan fordulatok miatt, mint a szakácskönyvben említett „tyúkfibankéta", amely a végletekig kiélezi a Gospodina üzletben csak fizetésnapon és külön utánajárással megvásárolható sült csirkével való ellentétet. A ruhákhoz hasonlóan itt is egymás mellett áll a közösségi emlékezet (hiszen az élelmiszerek hiánya, a szűkösség mindenkit érint) és a személyes emlékezet. Szilágyi Zsófia említett értelmezésében megjegyzi, hogy Tompa Andrea első regényének nyelvi sokszínűsége nemcsak a dialektusok vagy a román nyelv jelenlétében áll, hanem „vannak olyan szavak is, melyek hatóköre még az erdélyi magyarokénál is sokkal szűkebb", ilyenek a „családi szavak" (Szilágyi 2011: 217). Ez éppen a Lili által nagy nehezen beszerzett és kitalált ételek esetében igen látványos: „halkonzervből és tejfölből meg mustárból *hercsula* készült, mert ez volt minden ismeretlen természetű étek keresztneve, egy *gezemice*, egy *máglávájsz*, egy összedikicselt szötymög, ahogy Juci mondta, egy *masztika*, amiben *minden isten s ámen*, ami ehető volt, benne találtatott" (325.). A megtapasztalt helyzetre adott válaszok ugyanolyan sokszínűek, mint az elbeszélésükre megteremtett nyelv, vagyis a regény a tárgyi nyomok alapján egy, elsősorban fiktív struktúrát épít fel.

Színház(történet) és reflexió

Tompa Andrea színházkritikusi és -kutatói munkásságából is adódik, hogy mindenik regényében megjelenik a színház, a színpad (helyszínként vagy metaforaként), illetve a híres rendező, Janovics Jenő alakja. *A hóhér házában* a színházhoz kapcsolódó jelenetek – az imént áttekintett tárgyi nyomokhoz hasonlóan – egyszerre képezik a történelmi korszakok emlékezetének hordozóját és a fikciós struktúra szervezőelvét, továbbá az alkotói folyamat reflexióját és a diktatúra modelljét.

A *Korához képest* című fejezetben a főhős a kolozsvári „Zsebszínház", azaz egy amatőr színjátszó csoport tevékenységében vesz részt, amely a diktatúrában korlátozott művészi szabadság modelljévé válik. Erre utal a *vizionál* szó, amelyet a szöveg két jelentésben használ. A *vizionál* kifejezés az 1980-as évek színházi szóhasználatában a román *a viziona* ([előadást, filmet] megtekinteni) átvételéből keletkezett, és azt az ellenőrző tevékenységet jelölte, amelynek során a kultúráért felelős elvtársak a bemutató előtt megnézték a készülő színházi előadásokat. A regényben tehát ez a szó egyik jelentése: „de nem, még *vizionálni* sem jönnek el, amatőr színházban nem vizionálnak, ott csak üzennek: mehet, nem mehet, *aprobálják*, ahogy Ödi mondja" (98.). Másrészt pedig a lány számára a művészi kifejezés és a képzelőerő adta szabadságot jelenti: „az Örkény-egypercesekből készítendő előadás első jelenetét próbálják, és lehet, hogy ő, igen, ő! kezdi majd el az egész előadást, álmodozik és vizionál" (102.). Ahogyan a maga tervezte ruha esetében, itt is megnyílik a főhős számára egy kicsiny tér, ahol kreativitását megélheti, ami kiemeli a szürke és nyomasztó mindennapokból.

Az *Egérfogó* című fejezet a kolozsvári *Hamlet*-előadások ügyelői bejegyzéseinek sorozatát végigkövetve tekinti át a 20. század eseményeit az erdélyi magyar közösség szempontjából. A történet jelenéig, a 1980-as évek előadásaiig eljutva az elbeszélő párhuzamot von a *Hamlet* színház a színházban jelenete, valamint a szeme előtt lezajló folyamat között, amelynek során egyre több színész hagyja el kényszerűségből az országot: „Poloniusnak Hamlet színe előtt már nem azt kellett volna jelentenie, hogy *Színészek jöttek, fenséges úr*, hanem hogy *elmentek*, kész, nincsenek többé" (161.). A Shakespeare-drámának ez a reflexív mozzanata, amelyben a vándorszínészek előadása leplezi le a királyfi apjának gyilkosát, a diktatúra egy lehetséges értelmezésére ad alkalmat. A lány számára ugyanis összekapcsolódik a drámában szereplő bűnös Claudius és a valóságos diktátor alakja. A Claudiust alakító színész szintén arra készül, hogy elhagyja az országot, és a lány könyörög neki, hogy ne tegye ezt: „…a lány '87 szilveszterén

kétségbeesetten kapaszkodik Claudius karjába, Claudiuséba, aki elvette tőle élete első nagy, sokszor megnézett előadását, ez már nem is Claudius, hanem maga a zsarnok, akibe kapaszkodik, mert elhagyni készül őt, mert úgy döntött, hogy egyszer csak hátat fordít a szögesdróttal körülkerített börtönnek, amit felépített, magára hagyja keményen átnevelt gyermekeit, (…) akik talán közös erővel újabb zsarnokot jelölnek ki, mert a játékot folytatni kell, mert nem tudnak semmi mást, csak azt, hogy a gyűlölt hóhért, Hamlet apjának gyilkosát nem szabad elengedni, minden erővel meg kell akadályozni, hogy elmenjen, mert nélküle nincs tovább, mert ő maga találta fel ezt a világot és teremtményeit" (169.).

A diktatúra színpadi díszlet tákolmányának tűnik, amely egyetlen erősebb lökésre összeomlana, de ennek a párhuzamnak a fényében azért marad fenn mégis a regény világában, mert valamilyen mértékben, akár öntudatlanul is mindenki részt vesz az életben tartásában, és mert semmilyen más rendszer nem tűnik elképzelhetőnek az érintettek számára.

Éppen ez a passzív részvétel kerül előtérbe *A száj* című fejezetben, ami szintén színpadi jelenet szcenírozásaként olvasható, hiszen a stadionba kivezényelt gyerekek egyfajta élőképet alkotnak a diktátor születésnapjára, amelyen a legnagyobb ünnepelt nem is maga az ember, csupán a személyi kultusz, vagyis a látszat. Éppen ezért nem véletlen, hogy az élőkép mozdulatait gépiesen gyakorló és a propagandaüzenet tehetetlen csatornájává, a diktátor szájává váló lány azon tűnődik, vajon valóban eljön-e majd a zsarnok az ünnepségre, sőt, hogy egyáltalán létezik-e: „nem lehetetlen, hogy csak a fénykép létezik, meg a hasonmások, ő maga nem, így aztán meg sem halhat, hiszen sohasem létezett, valaki kitalálta, és mindenki más meg elhitte, *Kitalálták, mint a kolozsváriak a hóhér házát a Petőfi utcában, senki sem tudja, hogy ki és mikor eszelte ki, hogy rettegésben tartsa a várost, mi pedig már kételyek és gondolkodás nélkül elfogadjuk, hogy van, hogy legyen mitől rettegjünk*" (36).

A hóhér háza itt már messze túlmutat a fizikailag azonosítható helyszínen: a diktatúra inszcenált voltának szimbólumává válik, amely a legabszurdabb módon nélkülözi a valóságosságot, hiszen a hóhér már évszázadok óta nem lakik a házban, ugyanakkor nagyon is érzékelhető és fájdalmas módon továbbra is gyilkol. Ez a kiüresedett, kísérteties ház, mint egy lélek nélküli test, az elnyomás *perpetuum mobiléjává* alakul, amelyet a diktatúrában élők maguk töltenek meg újra élettel. A diktatúra például a reproduktív munka (konkrétan a gyerekszülés) és ezáltal az emberi test kisajátításával önmagát teremti újra mások húsából, mások életéből. Ez a folyamat képeződik le a régmúltbeli és a kortárs idősíkok egymásra filmezésekor Juci abortuszának

jelenetében: „a lány zavaros képzeletében szegény Jucit úgy hajtották végig a városon, szekéren, tollkoszorúval a fején, ezzel a C filmes táblával a nyakában, mint akit örökre megbélyegeztek, most a kolozsvári hóhér kíséri ki őt a városból, mint egykor a bujasenyvtől szenvedő rosszlányokat" (112.). A lány nővére, Juci ugyanis a C film nevű fogamzásgátló használata ellenére született meg, az anyja azzal viccelődik, hogy a diktátornak köszönheti az életét, majd maga is tiltott abortusz végrehajtására kényszerül, kiemelve a test kisajátításának és a diktatúra szó szerinti újjászületésének végeláthatatlan ciklikusságát.

A regény ikonikus mondata, „az ember a hóhér, és a test a háza" (222.) ebben a kontextusban úgy válik értelmezhetővé, hogy a diktatúra körülményei között az egyén nemcsak áldozata, hanem önkéntelenül szereplője, építőköve is a rendszernek, testével maga emeli a hóhér házát. Ezért a szövegben egymás mellé kerül Janó öngyilkossága, aki a diktatúra halálos áldozata lett, valamint a disznóvágás jelenete (a hús- és ételáldozat képe, ami szintén színpadias rituálé), illetve a szájról szájra keringő mítosz, miszerint a diktátort gyerekvérrel tartják fiatalon. Ezekből a szövegrészekből világossá válik, hogy Tompa Andrea regényében kulcsszerepet foglal el a testi érzékelés és a testi emlékezet ábrázolása.

Testi érzékelés és emlékezés, testábrázolás

Az imént említett *A száj* című fejezet az egyik leggyakrabban idézett és elemzett rész a könyvből. Dánél Mónika értelmezésében például a testi érzékelés különböző formái kerülnek előtérbe (ti. a diktátor csak távolból, felülnézetből látható arcképe szemben az azt létrehozó taktilis – vak – tapasztalattal), amelyeknek a rétegei között nyíló hasadékok a kép szétbomlasztását, dekonstrukcióját is lehetővé teszik (Dánél 2018: 115–116). Ehhez hozzáfűzném, hogy az emlékezésben és az írásban megszülető történet az, ami lehetővé teszi a távolságtartást és az utólagos értelmezést, valamint a traumatikus élmény feldolgozását, vagyis a múltbeli testtapasztalat a jelen írásában válik kezelhetővé.

Bányai Éva elemzésében az élőképen látható száj „rendszermetafora", annak tapasztalatát tükrözi, hogy minden személy együtt formálja a diktatúrát (Bányai 2016: 36). Maga a szerző is ezt fogalmazza meg egy interjúban, ahol az is előtérbe kerül, hogy a diktatúra mindenkit elhallgattatni akaró szándéka éppen a száj képében testesül meg (Mikołajczuk 2016). A saját test és a saját identitás fölötti uralom elvesztése, az individuum határainak elmosódása és a rendszer általi bekebelezése a főhős számára

az undor és a szégyen érzésével társul: „úgy érezte, mintha védtelen testét hideg, nyálas ajkak csókolgatnák, fehér, fröcsögő betűket hányna ki rá ez a hatalmas habzó száj, ő maga pedig egy darab élő, undorító, rózsaszín hús lenne kiszakítva, közszemlére hajítva, mert *Én vagyok ő, vagy fordítva, ő én:* a húsa vagyok, elválaszthatatlanul összenőve vele, belém bújt, hogy ne tudjam lemosni sem magamról, a képmását mint szégyenbélyeget rám sütötték, én vagyok ő, pontosabban mi mind ő vagyunk, mert együtt, szép fegyelmezett rendbe állítva és vezényszóra fordulva vagyunk ő: hiszen ő maga nem létezik sehol" (37.).

Ezeket a közvetlen testi érzékelésben rögzülő tapasztalatokat szintén csak az utólagos megfogalmazás és a fiktív struktúrában való elhelyezés teheti hozzáférhetővé. Mint említettem, Tompa Andrea műveiben igyekszik a marginalizált, elhallgatott történeteknek hangot adni, de ez nemcsak az egyes társadalmi csoportok hátrányos helyzetére értendő, hanem az olyan tapasztalatokra is, amelyek nyelv alattinak nevezhetőek, illetve tabunak számítanak. Ez nemcsak magukban a regényekben hangsúlyos (lásd például az *Omerta* alcímét: *Hallgatások könyve*), hanem a recepcióban is érzékelhető, olyan szövegek címében, mint *A néma tapasztalat* (Deczki Sarolta tanulmánya) vagy *A hallgatás hangja* (Szirák Péter interjújának címe). Úgy is mondhatnánk, hogy Tompa Andrea írásművészetének szubtextusa nem annyira a minden regény esetében oly gondosan végzett dokumentáció, illetve a közvetlen érzékelés alapos megfigyelése, hanem az ezeknél is mélyebben meghúzódó csend, hallgatás, elhallgatás, elmondhatatlanság.

Bányai Éva az említett tanulmányában hasonló módon értelmezi a *Kínai törülköző* című fejezetet, amelyben szerinte „soha el nem mesélt történet mondódik el" (Bányai 2016: 37). Itt ugyanis a tiltott abortusz elbeszélésére kerül sor, amit némaság övez, az elbeszélő csak találgatni tud, mert Lili és Juci nem mesélik el neki, hogy mi is történt pontosan. Azonban úgy vélem, hogy a titkolózásnak a félelem és a családi tabu mellett más oka is van, mégpedig annak a testi tapasztalatnak a megnevezhetetlensége, nyelv alattisága, amely a diktatúra kontextusában a testet szeméttét, az embereket masszává, a nőket húsgyárrá teszi. A történetben ugyanis sejteni lehet, hogy az abortusz után „azt a dolgot" (109.) egy törülközőbe csavarva a szemétbe dobják, és ezért figyeli Lili annyira aggódva, hogy mikor ürítik ki végre a tömbház mögötti szemetesládát. A jelenet megrázó voltát erősíti az itt is bekövetkező identitásvesztés, az egyén és a test elmosódása abban a masszában, ami a teljes kilátástalanság érzését fejezi ki: „mire a lakók belehordták, a végre üres konténer már színültig meg is telt, s az újabb szemét ugyanúgy kezdett

gyűlni a rozsdás tartály körül, és kezdődhetett elölről minden, sosem volt vége, a nem akart születéseknek és a mégis megszületőknek" (118.).

Tompa Andrea első regényében tehát a testi érzékelés alapja az írásban történő emlékezetnek, de nem szigorúan abban az értelemben, hogy a valóságból vett részletként a fantázia kiindulópontjaként szolgál, hanem a nyelviesítés, a mindig közelítésnek megmaradó megfogalmazás teszi valamennyire hozzáférhetővé, értelmezhetővé a testbe zárt emlékezetet.

A térábrázolás kérdései

Mint említettem, *A hóhér házá*t gyakran emlegetik Kolozsvár-regényként. A konkrét tér, a felismerhető helyszínek ábrázolásánál talán lényegesebbek a tér fikcióban való megképződésének vonásai.

A regényben a tér érzékelésére az jellemző, hogy nem rögzített, hanem bizonytalan helyként jelenik meg a város. Ez különösen hangsúlyos *A függő város* című fejezetben, ahol mindenki folyamatosan arra vár, hogy mikor bontják le az egyes épületeket, sőt, egész utcákat és lakónegyedeket. A lány nagyszüleinek házában például évtizedeken át nem újítanak fel semmit, mert fel vannak készülve rá, hogy egy napon úgyis le fogják bontani a szomszédos épületekkel együtt, hogy helyükbe tömbházakat húzzanak fel. Így az állandósult – vagy akár ingatlannak is nevezhető – állapot a bizonytalanságé, az átmenetiségé, a tér megbízhatatlanságáé, amelyben emiatt a szereplők sem tudnak otthonosan mozogni. A fenyegetettség érzését erősíti, hogy a városban terjedni kezd a szóbeszéd, miszerint nemsokára felrobbantják a tarnicai gátat, és ezért az egész várost elárasztja a víz. Ebben a kontextusban jelenik meg az elsüllyedt orosz város, Kityezs mitikus képe, amely szintén egyfajta átmeneti, köztes térben létezve, éppen eltűnése révén vészelte át a pusztítást: „ha víz alá kerül, víz alatti városként újrakezdheti az életét, mint egy mesebeli város, a remény városa, a legendás orosz Kityezs, amiről Tatjána, a kék szemű orosztanárnője mesélt, Kityezs, ami csodálatos módon menekült meg úgy, hogy a pusztító tatár-mongol ellenség elől a tó mélyére szállt, mert teljesen védtelen volt, semmilyen erődítmény körbe nem vette, nem is feltételezte, hogy megtámadhatják, és kénytelen volt menekülni, és azóta is mesésen boldog városként virágzik a tó fenekén" (396.).

A város megmentésének utópikus és heterotopikus képe mellett azok a terek jelentenek paradox módon biztonságot, amelyek hangsúlyosan perifeirikusak, mint például Janó, a lány apja számára a beépítéstől megmenekült hóstáti kert, egy letűnőben levő világ utolsó maradéka, amely a férfi időtlen

paradicsoma, a valóságos (történelmi és politikai keretek közé szorult) időből való szabadulást jelenti. Hasonlóan az észer mint a város hivatalos létén kívülre szorult amorf tér, amely éppen képlékenységében és mobilitásában jelenti a biztonságot: „itt nem volt mit lebontani, az észer nem felszámolható hely és nem épület volt, hanem öntudatlan remény, minden héten újraálmodott vágy, ami ha nem itt, hát máshol keresi a helyét, mindig újjászületik, a városon kívül, merthogy ilyen hely: »a városon kívül«, mindig létezni fog" (240.).

Az ilyen, egérutat jelentő, sehol- és kívül-helyektől eltekintve az érzékelt tér bizonytalansága annál fojtogatóbb, hogy a regényben homogénnek és zártnak mutatkozik. A homogenitás alatt azt értem, hogy a diktatúra mindenütt jelen van a szereplők számára. Erre példa a *Nigéria* című fejezet, amelyben egy Würtl Sándor nevű atomfizikus feleségül akarja venni Lilit, de ő csak azért akar hozzámenni, mert így lányaival együtt legálisan távozhatna az országból, először Nigériába, majd az Egyesült Államokba. Amikor a lány egy újságban olvassa, hogy a diktátor Afrikába is ellátogatott, rádöbben, hogy még Nigériában sem szabadulhatott volna tőle, ekkor válik számára mindent átitatóvá a rendszer, amelyben él, az egész világ uniformizálódik és elszürkül emiatt. Ebben az újságban olvassa először saját nevét a címlapon, mert megjelentek a versei, de ugyanazon az oldalon szerepel a diktátor neve is, ami hangsúlyozza ezt az összezártságot, az élőkép kialakításakor is megtapasztalt identitás- és önállóságvesztést, azt, hogy a diktatúra bekebelezi őt. A kreatív tevékenység lenyomata, a saját versek publikálása mintegy ellendiskurzusként vagy dacos öndefinícióként működhetne, ezt azonban felülírja a fejezet rezignáltan ismétlődő fordulata: „Nincs hova menni" (292.).

Azokban a pillanatokban, amikor a diktatúra világa mégis elkülönül a többi országtól, amelyek egy más élet lehetőségét hordozzák, a kettő élesen elhatárolódik egymástól, a lány lakóhelye izolált, hermetikusan lezárt, megközelíthetetlen és érthetetlen térként tételeződik. Ez szemléletes a kivándorlástörténetekben, például amikor a színjátszó csoport vezetője, Ödi Svédországba emigrál, ahol természetesen le kell mondania legnagyobb szenvedélyéről, a színházról, vagyis menekülése ellenére éppen belső szabadságát veszíti el. A lány megalázott, a rendszerben üldözött magyartanárnőjét, „Mádám Kanapét" francia barátja nem veszi feleségül, hogy külföldre vihesse, mert el sem tudja képzelni, hogy mit jelent valójában a diktatúrában élni. Ugyanígy Würtl Sándornak is teljesen téves elképzelései vannak arról, hogyan él a magyar kisebbség Erdélyben, például azt hiszi, hogy Lili gyerekei románok, mert román könyveket is olvasnak.

*A hóhér házá*nak terei így elszakadnak a referenciálisan azonosítható utcáktól, épületektől, és a diktatúra tapasztalatának kivetülései lesznek. A tér leírása, amint azt a köznapi nyelvben használt konceptuális metaforák is bizonyítják, segít strukturálni, megérteni az érzelmeket és élményeket. A regény térszerkezete ilyen módon egy polc vagy egy fiók rekeszeiként működik, amelyben megközelíthetővé és rendszerezhetővé válnak a nyomasztó emlékek.

Az idő strukturálásának lehetőségei

Balázs Imre József *A rendszerváltás megjelenítése kortárs erdélyi magyar regényekben* című tanulmányában (Balázs 2013) megállapítja, hogy az 1989-es események óta már felnőtt egy generáció, amelynek nincsen közvetlen tapasztalata a diktatúra korszakáról, illetve időközben azoknak a narratívái is módosulhattak, akik ezt átélték (például az utóbbi években előkerült dokumentumok miatt). A tanulmány külön alfejezetet szentel Tompa Andrea első regényének, amelyben megállapítja, hogy magának a forradalomnak az eseményénél talán hangsúlyosabb az előzmények minél részletesebb bemutatása (Balázs 2013: 52). Balázs Imre József gondolatmenete alapján az a kérdés is felmerül, hogy egyáltalán hogyan beszélhető el, idézhető fel egy történelmi korszak, illetve hogyan rajzolódik ki egy fordulópont-jellegű esemény a regényben. Az alábbiakban e kérdés mellett azt is vizsgálom, hogyan formálja a szöveg ritmusa az emlékezését (vagy fordítva), illetve a történelmi regény és család-, illetve fejlődésregény műfajainak határain hogyan strukturálja Tompa Andrea szövege az egyes generációk, életszakaszok megélt idejét.

Az emlékezés és a szöveg ritmusa

Amint azt a regény szerkezetének bemutatásakor említettem, a szöveg egy erőteljesen sodródó folyamba foglalt számos epizódból épül fel. A teljes regény makroszerkezete mind a múlt, mind a jövő felé nyitott spirálként értelmezhető, de ezen belül az egyes jelenetek is spirálként – vagy a folyam képéhez visszatérve belső örvényekként – működnek. Ennek megvilágításához tekintsük a *Kocka* című fejezetet, amelyben a lány apai nagyanyjának történetét igyekszik rekonstruálni. A táguló spirálszerkezet véleményem szerint abban a mozgásban érhető tetten, hogy az elbeszélő megnevez egy részletet, amelyre újra és újra visszatér, és mindig több információt tesz hozzá. A fejezet elején megtudjuk, hogy Janó, a lány apja a saját anyjához

indul. Az anya figurája eleinte nagyon homályos, és akkor dereng fel fokozatosan egyre több részlet, amikor Janóban újra és újra felmerül a kérdés, hogyan is kezdje a találkozást annyi év után (mintha a *Füstbement terv* tragikus áthangolását olvasnánk). Kocka lakása a Brassó utcában található, ebből a névből kerekedik ki a Brassóhoz közeli gyógyfürdő története, ahol a nő régebb orvosként dolgozott, majd gyerekei elhagyásának eseménye. Ezt a döntést az akkor még illegálisan működő kommunista pártban való tevékenysége miatt hozta meg, így az elbeszélő erre is kitér, végül pedig Kocka üldöztetésére is az erdélyi holokauszt eseményeinek idején. Az anya meglátogatásának személyes története tehát a történelmi események felé tágul ki ebben a spirálban. Figyelemre méltó az elbeszélés és a belső történet idejének viszonya. Az elbeszélő a Janó lakásától a Kocka lakásáig megtett gyalogút ideje alatt teszi meg a történelmi múltba való kitérőt – amint láttuk, mind a regény egészére, mind pedig Tompa Andrea életművére jellemző, hogy a jelenből kiindulva, a múltba mélyedve, majd ismét a jelenbe visszatérve strukturálja az eseményeket. Így a *Kocka* című fejezet egy kicsi spirál azon a nagy fraktálon, amibe ilyenformán az összes elbeszélt történet rendeződik. *A hóhér háza* ilyen kisebb történetspiráljaira a csattanós szerkezet is jellemző, hiszen az olvasó számára csak fokozatosan és utólag válik világossá, mire készül a feszültséget gyűjtő, újra és újra nekifutó, mindig többet eláruló elbeszélés. Ez a folyamat párhuzamba állítható a múlt, különösen a traumatikus események felidézésével és emlékezetben való értelmezésével, hiszen a múltba való elmélyülés során a többszöri felidézés, vizsgálódás után gyakran egyszerre, villámcsapásszerűen áll össze a kép, nyer értelmet és válik koherens narratívává a megélt múlt.

Tompa Andrea első regényének szembetűnő sajátossága, mint már említettem, hogy minden fejezet egyetlen mondatból áll. Ennek értelmezése a szöveg számos interpretációjában helyet kap. Tapodi Zsuzsanna és Pieldner Judit már idézett beszélgetésében például a „folyik minden, folyik, folyik, folyik" (Tapodi–Pieldner 2021) fordulattal igen szemléletesen leírt tudatfolyamszerű struktúra női írástechnikaként van azonosítva, ami eleinte igényli ugyan az olvasó erőfeszítését, de utána nagyon könnyen bele lehet kapcsolódni, magával ragad. Jankó Szép Yvette kritikájában szintén a víz metaforáját használja, kiemelve, hogy ez a szöveg a befogadót is újfajta olvasási technika elsajátítására invitálja, amit megtanulhat, „akárcsak az úszást annak idején, amikor ráeszméltem lélegzetvétel és fennmaradás elemi összefüggéseire, arra, hogy száraz hajjal, kapálózva evickélni nem ugyanaz, mint úszni" (Jankó Szép 2011: 147). Úgy vélem, a szöveg valóban ilyen elmerülésre, az emlékezés ritmusának való önátadásra invitálja

az olvasót, mivel ez a ráhangolódás, a szöveggel való együttsodródás nem áll meg az olvasás szintjén, hanem magának az emlékezet folyam(at)ának a reflexióját is lehetővé teszi.

Egy rádiós interjúban Magda Mikołajczuk a folyamszerű elbeszélést ahhoz hasonlítja, mintha az elbeszélő nem kapna levegőt, vagy félne, hogy félbeszakítják (Mikołajczuk 2016). Tompa Andrea erre az észrevételre azt a választ adja, hogy rezonál ezzel a hasonlattal, és az emlékezet működésének tekintetében megjegyzi, hogy a trauma bekövetkezése után sok idő kell elteljen, hogy az érintett személy tudjon róla beszélni, de amikor a regény hőse végül elkezd emlékezni, egyetlen lélegzetre akar elmondani mindent, olyan, mint egy gyerek, nem tud leállni, ha egyszer kinyitotta az ajtót, ami mögött a történések vannak, akkor zúdulnak az élmények. A műsorvezető olvasata az, hogy egy totalitárius rendszerben élő személy hangját hallja, aki egy adott pillanatban kinyithatja a száját, és akkor nem hagyja abba, mert tudja, hogy bármikor elhallgattathatják. Így visszatérhetünk *A száj* című fejezet értelmezésére, amelyben a diktátor száján keresztül megnyilvánuló elnyomás ellenbeszéde az el nem hallgató elbeszélésfolyam.

A már többször említett marginális életvilágoknak szentelt figyelem tükrében is lehet értelmezni az egymondatokra épülő szerkezetet, amint azt Deczki Sarolta teszi *A néma tapasztalat* című tanulmányában: „Egyazon mondatban kap helyet a mindennapi rutin és a drámák elmesélése, egy vesszővel elválasztva. Mintha egy hűvös és minden részrehajlás nélküli kamera rögzítené az eseményeket, amelynek éppoly fontos minden szereplő, minden helyszín és minden mozzanat." (Deczki 2013: 34) Szerinte a regény szerkezete egy patchwork-terítőre emlékeztet, nincs benne hierarchia – és úgy vélem, értelmezése összecseng a már felvázolt megállapítással, miszerint a regény időkezelése rizomatikusnak nevezhető, mivel minden része összefüggésben áll a többivel, illetve a periferikus elemek ugyanazon a szinten vannak, mint a centrálisak. Ezzel cseng össze Zsidó Ferenc interpretációja is, aki szerint a regény főszereplője lehet a lány, az apa, az anya, a két nagymama, a korszak, de akár maga Kolozsvár is (Zsidó 2011: 150), mivel ebben a struktúrában nem érvényesül egyetlen rögzíthető középpont dominanciája sem.

Generációk és hagyományok

Amint azt Juci abortuszának elbeszélése kapcsán láttuk, az egyes generációk történetei között összefüggések fedezhetők fel. Ez a teljes regény ismeretében kibővül és kiegészül, és transzgenerációs mintázatok rajzolódnak ki:

az újabb nemzedékek nem pusztán megismétlik elődeik történeteit, hanem (öntudatlanul) megpróbálják feldolgozni traumáikat, kihordani azokat. Ilyen értelemben a szöveg hömpölygő folyama azért is van telis-tele kitérőkkel, és válik egyre több mellékszál gyűjtőmedrévé, mert egyre inkább felduzzasztja a múlt hordaléka, amitől nem lehet megszabadulni.

A család generációit összekötő alaptörténetekkel nagyon könnyen rezonálhat az olvasó, mivel ezek a legalapvetőbb szükségletekhez kötődnek: a szeretet, a valahová tartozás, a biztonság vágyához vagy egyenesen az életben maradás ösztönéhez. Ez utóbbi különösen hangsúlyos abban az értelemben, hogy szinte családi hagyománnyá válik az olyan gyerekeknek a megszületése, akiket a szüleik nem vártak vagy elutasítottak. Így például Juci születése az abortusztilalomnak köszönhető, és ő maga is elveteti magzatát, Kocka elhagyja Janót, és ezért ő lesz „az apa, aki magára hagyott gyermekként szintén magára hagyja a gyermekeit" (305). Ez a betölthetetlen szeretethiány határozza meg az apa–lány kapcsolatokat, és a szöveg több generáció történetének összefűzésével megteszi azt a fontos lépést, hogy Janóra nem mint felelőtlen, gonosz apafigurára tekintünk, hanem meglátjuk az ő sérüléseit. A regény a hosszabb időszak bemutatásával rálátást nyújt a család összképére, amely csak bizonyos távolságból válik láthatóvá. A távolabbi múltban való elmélyülés relativizáló hatásának ez a távolságtartása az olvasási (és emlékezési) folyamatot az ítélkezés felől a megértés és együttérzés felé mozdítja el.

A nem akart és elhagyott életek tragikuma a regény ritmusában lüktető életöröm jegyében átfordul a szinte csodás túlélések szívósságába, például abban a jelenetben, amikor Janó és Kocka végre találkoznak: „megint a találkozásra gondolt, ahol két lehetetlen létezésnek, irracionális túlélőnek kellett szembekerülnie: az egyiknek meg sem kellett volna születnie, a másiknak már el kellett volna pusztulnia" (210.). Janót ugyanis magára hagyja az anyja, de ő maga is kis híján odavész a zsidóüldözések idején, s noha nem idilli módon, de végül mindketten túlélnek, és újra találkozhatnak.

A regényben szereplő szívós túlélők fennmaradása, valamint a fiatal generációk által képviselt új élet reményt jelent az újrakezdésre, illetve a múlt átértelmezésére és átértékelésére. Megható ebből a szempontból a *K. és K.* című fejezet, amelyben a főhős két nagymamája, Klári és Kocka az újszülött lány bölcsőjénél találkoznak először: „K. és K. összehajoltak a bölcső fölött, a fehérbe öltöztetett újszülöttbe kapaszkodva, a harmadikba, aki majd megmenti őket egymástól, és hogy egymás kemény tekintetét elkerüljék, mert Kocka és Klári önmagát gyűlölte a másikban, aki most először állt vele szemben, mintha mindketten ebbe a kényelmetlen tükörbe, ebbe a

nem szándékosan torzító, ám őket mégis felismerhetetlenül szánalmasnak és kevésnek mutató tükörbe néznének, amelyben csak félig látszanának, mert ez a tükör a valóságban hiányzó felüket mutatta meg: mert *K. megcsinálta, de milyen áron*, gondolta K., és *K. nem csinálta meg, de milyen áron*, gondolta a másik K." (378–379.).

A generációról generációra újraíródó történetek fontos kérdése a regényben a hagyományos nemi szerepek kimozdulása, ami a történelmi és társadalmi kontextusba ágyazódik. Deczki Sarolta megfogalmazásában „a nők regénye is *A hóhér háza*, az anyáké és lányaiké, hiszen a férfiak többnyire kudarcot vallanak férfiúi és emberi minőségükben" (Deczki 2010). Deczki Sarolta szerint a nők helytállnak, miközben nem veszítik el nőiességüket, míg a férfiak felelőtlennek, megbízhatatlannak mutatkoznak például a *Kínai törülköző* című fejezetben, amelyben az elbeszélő ironikusan jelzi, hogy a többi szereplő szemében Juci egyedül mutatkozik felelősnek a terhességéért, mintha a barátjának, Levinek semmi köze sem lenne hozzá, vagy abban a jelenetben, amikor a kisiskolás lány lerajzolja a családfáját, amin a férfiak csak érintőleges mellékszereplőkként jelennek meg. Kétlem, hogy a regény valóban ilyen esszencialista és ítélkező képet festene a nemekről, annál is inkább, hogy a hosszabb időtartam (gyakorlatilag a teljes 20. század) bemutatása rávilágít a társadalmi nemek átalakulására, amelyért nem Janó vagy Levi mint egyén a felelős, hanem sokkal komplexebb folyamatok állnak a hátterében. Tompa Andrea maga is reflektál erre egy interjúban, megfogalmazva, hogy a 20. század „meggyötörte a férfiakat", sok felelősség terhelte őket, amibe beleroppantak (Lázár 2017).

A regényben tehát a generációk viszonyában kirajzolódó mintázatok túlmutatnak a családban átörökített problémákon, és a távolabbi múlt ismerete felszabadító erővel hat a személyes sérelmek feldolgozása és az egyének felmentése révén, illetve a tágabb kontextus megértése által.

Egy másik interjúban (Szirák 2018) Tompa Andrea megjegyzi, hogy a nemi szerepek mellett a családi szerepek is átalakultak a diktatúra kontextusában, például egy gyerekre nem ritkán olyan feladatok hárultak, amelyek elvégzése normális körülmények között a felnőttek felelőssége lenne. A generációk közötti közvetítés mellett az életszakaszok közötti átjárhatóság is jellemzi *A hóhér háza* szereplőit, tekintsük ezért az alábbiakban a szöveg fejlődésregény-olvasatát.

A beavatástörténet és a múltban való elmélyülés összefüggései

Amint a regény szerkezetének bemutatásakor említettem, Tompa Andrea szövegében mind a korszakhatárok, mind pedig az életszakaszok közötti átmenetek képlékenynek mutatkoznak. Jól példázza ezt a jelenséget a *Lépcsők* című fejezet, amely beavatástörténetként olvasható, és a lány nővé/felnőtté válását nem egy világosan elkülönülő állomásokból álló út linearitásában, hanem a lépcsők metaforájában ábrázolja. Ezek felfelé és lefelé is bejárhatók, az egyes emeleteken való elidőzést és a korábbi szakaszokba való visszatérést is megengedik: „és persze az igazság valahol félúton van, az elmélet és a gyakorlat, Lacika és Jil között, mert az ártatlanság valahol Lacika első, Iván második, Jil harmadik és az ő negyedik emeleti lakásuk között vész el (…) nem egyszerre és hirtelen vész tehát el a szüzesség, hanem lassan, lépcsőzetesen" (132–133.). Az idő strukturálásának szempontjából lényeges, hogy a szöveg – az emberi nyelv viszonylag rideg és egyértelmű kategorizálásra törekvő, pontosabban erre szoruló természete ellenére – nem erőlteti sztereotipikus formába a tapasztalatot, hanem megmarad a regény más szintjein is felfedezhető amorf, átmeneti, rizomatikus struktúráknál.

Amint az idősebb generációk múltjának feltérképezésekor láttuk, ezeknek a gyökereknek az ismerete teszi lehetővé a fejlődést és a felszabadulást, tehát a felfelé irányuló mozgáshoz elengedhetetlen a minél mélyebbre ásás. Ez különösen releváns, ha *A hóhér házá*t fejlődés- és családregényként olvassuk, amelyben – Szilágyi Júlia megfogalmazásában – az elbeszélő „magát keresi, ezért eredetkutatást végez" (Szilágyi 2010). A saját identitás konstrukciója lehetetlen a családi múlt feldolgozása nélkül, ami Tompa Andrea regényében kiegészül a közösségi történetek megismerésének vágyával, illetve a kulturális emlékezetbe való beavatódással. Így a nevelődés, a fejlődés nem korlátozódik a családi viszonyokra, hanem az intézményes szocializációt és a tanulást is magában foglalja, például a lány és tanárnői kapcsolatában: „de ők, Éva, Julika, Julika és Éva már csak beszélgettek a reményteli tanítvánnyal, mert a tizenöt, aztán tizenhat, tizenhét éves, végül már szinte felnőttnek látszó lány hivatásos olvasóvá vált, aki nyitott könyvet tartott az egyik kezében, a másikban pedig egy csésze illatos teát" (157.). A könyvek mint a közösség kulturális emlékezetének hordozói szintén szerves részeivé válnak a lány számára a múlt megértésének, és ezáltal a felnőtté válásnak.

Dánél Mónika *Többnyelvűség és lokalitás* című tanulmányában részletesen ír *A hóhér házá*ról mint történelmi és fejlődésregényről (Bildungsroman), illetve arról, hogy a két műfaj hogyan teszi egymást értelmezhetővé.

Interpretációjában a *Bildung* lebontási, deformálódási folyamat is, mivel eltávolodás a belenevelt propagandától, és sajátos kettősség fedezhető fel a múlthoz való viszonyban, hiszen miközben a szöveg reflektál a múltbeli kondicionálásra, fel is építi azt mint emléket, azaz „lebontva-előhívja" azt (Dánél 2020: 14). Emiatt a történelmi regény olvasatában „[a]z események fordulatértéke éppen azon múlik, hogy ezen rétegek mennyire tudnak múltbelivé válni, illetve átfordulni valami újba" (Dánél 2020: 22). Tompa Andrea regényében ugyanis az egyéni életszakaszok strukturálása mellett a történelmi korszakok és változások ábrázolása is kulcskérdés.

Időfolyam és fordulópontok: a múlt értelmezései

Mivel a regény egy 1989. decemberi tüntetés jelenetével kezdődik, már a legelső lapokon felmerül a fordulópont azonosításának kérdése. A lány számára, aki teljes addigi életét a diktatúrában élte le, egy más világ lehetősége eleinte elképzelhetetlennek tűnik: „ez az új fordulat egyáltalán eszébe sem jutott mint lehetőség, tizennyolc éve alatt egyetlenegyszer sem jutott eszébe, hogy talán ezt kellene kitalálni, és van-e másik világ, és ha van, milyen az" (15.). A szöveg láthatóvá teszi a nyelvbe kódolt történelemértelmezést, a főszereplő ugyanis akkor döbben rá, hogy egy ilyen fordulat egyáltalán bekövetkezhet, amikor hallja, hogy a körülötte állók a „le a kommunizmussal!" jelszót skandálják, vagyis a kimondás révén kerül elérhető közelségbe a korszakváltás, ez teremti meg az úgynevezett „más világot". A regény maga is nyelvbe kódolt struktúraként lesz a múlt értelmezése és az idő strukturálása, ugyanakkor a szavak mint nyelvi jelek az időben bomlanak ki és válnak – a kimondásnál sokkal lassabb ütemben – emészthető valósággá. Kovács Flóra Tompa Andrea első regényét a „nem-írás" és „az önnön élet írására való készülődés" feszültségében értelmezi, ahol a nemírás a totalitárius rendszerben az egyénre kényszerített némaságot jelenti, a másik fogalom pedig éppen ezeknek a meglevő mintáknak az eltűnését, ami a szabadság első pillanataiban szorongást keltő űrként érzékelhető (Kovács 2011: 15).

Ahogy a testi emlékezet értelmezésekor is láttuk, diszkrepancia van a megélt esemény és annak nyelviesítése között, ebben az esetben oly módon, hogy a tapasztalat nem éri utol a nyelvet, nem tölti ki értelemmel a szavakat, amelyek emiatt kiüresednek: „az akkor már fél éve egyetemista és magát felnőttnek képzelő lány sem a görög üzenetet, sem a héber dalt vagy a román jelszavakat egyáltalán nem is értette" (16.). Ez a rés a tapasztalat (az érettség) és a szavak között egy további kihívás abban, hogy a szöveg

nagyon fiatal szereplőt állít a középpontba. A történelmi fordulat egyszerre következik be hirtelenül, és válik átmeneti, nehezen körvonalazható periódussá az időben, utólagosan átértelmezve, átszínezve saját előzményeit is. Mint láttuk, ez érvényes a lány életszakaszainak váltakozására is, mivel a felnőtté válás nem rögzíthető egyetlen pillanatban, viszont a felnőtt nézőpontból, utólagosan megfogalmazott emlékek a végkifejlet ismeretében nyernek értelmet.

Galántai László a regényről szóló igen érzékeny kritikájában a „félmúlt" fogalmát használja *A hóhér házá*ban feldolgozott időszakra vonatkozóan, és szerinte a könyv tétje megtalálni az elbeszélés megfelelő módját, ezáltal pedig kialakítani a viszonyt a félmúlthoz (Galántai 2012). Galántai ebben a kontextusban veti fel az emlékezés nyelvi közegének problémáját: „Az emlékezés nyelve elválaszt a világtól. A szó a beszélő és világa közé áll, aki a nyelvbe lép, az a távolság birodalmába lép. De ez a távolság az emlékező és a szorongás között is létesül, a nyelvvé lett emlékezetet már a mondás gesztusa szelídíti, mondhatóvá és kimondhatóvá teszi, ezért nagyon fontosak ezek a regények" (Galántai 2012: 108). Eddigi értelmezésünket ez abban erősíti meg, hogy az elbeszélés, a tapasztalat nyelviesítése a távolságtartás révén kezelhetővé teszi a múlt eseményeit, illetve felszabadító, megnyugtató hatása lehet. Viszont, mint láttuk, a nyelv és a tapasztalat viszonya nem egyszerűsíthető le csak erre, ezért értelmezésem utolsó részét az elhallgatás és elbeszélés feszültségeinek szeretném szentelni.

Az elhallgatás és az elbeszélés feszültségei

Tompa Andrea egy interjúban (Balázs 2011) kiemeli, hogy *A hóhér házá*nak megjelenése után a családjától azt a visszajelzést kapta, hogy nekik is az olvasásban állt össze a kép a múltról, illetve a megszövegezés kulcsszerepet játszott magának az emlékezésnek a megteremtésében: „Nekem egyáltalán nincs jó emlékezetem, de az irodalom mégiscsak az a forma, amely valahogy emlékezetet teremt. Én sem emlékeznék dolgokra, ha nem írtam volna róluk" (Balázs 2011: 3). Vagyis az emlékezet az íráshoz képest nem elsődleges, hanem annak folyamatában kel életre. Ugyanakkor az írás nemcsak konkrétan a rögzítés és strukturálás szempontjából fontos, hanem a traumatikus élmények feldolgozásának módja is: „Az emlékezet valahogy úgy működik, hogy különösen a nehéz és rossz dolgokra nagy cementlapokat rakunk, vagy ajtókat csukunk be előttük, és az írás ezeket az ajtókat nyitja fel" (Balázs 2011: 3). Így az alábbiakban kitérek a tabuk övezte, elhallgatott történetek kiírására, valamint a traumatikus események kihordásának más lehetőségeire.

Családi és intézményes hallgatások

A regényben ábrázolt világot áthatja az elhallgatás kultúrája, amely mind személyes, mind pedig intézményes szinten érvényesül, meghatározva a szereplők mindennapjait. A diktatúra kontextusában ez a hallgatólagos mellőzés, sőt megsemmisítés fájdalmas formáiban mutatkozik meg. A középiskolai felvételire készülő lány például egy ilyen elhallgatásból értesül róla, hogy az az osztály, ahova menni szeretne, egyszerűen megszűnt: „a hidegtől reszketve elismételte most már hangosan, *Nincs felvételi az Adyba*, az újság a magyar tagozatos iskolák közt nem sorolta fel az általa választottat, mert ilyen egyszerűen és közvetlenül közöltek egy hírt: hallgatással és hiánnyal, hogy nincs többé magyar osztály az egykori református gimnáziumban" (65.). A rendszerben a kihagyás, kizárás, elhallgattatás, a múltra nézve pedig a nyomok eltörlése a kisebbségi közösség ellehetetlenítésének útja. Ennek ellendiskurzusaként szólal meg a regény (és Tompa Andrea más művei is, különösen az *Omerta* esetében érzékelhető ez nagyon intenzíven) mint tanúságtétel és az egyes események, életvilágok feledésbe merüléstől való megmentése.

Bonyolultabb a helyzet a személyes történeteket övező hallgatás esetében, ahol már nemcsak a múlt nyomainak megőrzése a tét, hanem a traumákkal való szembenézés is, illetve nem feltétlenül csak a kimondás, a megőrzés az elbeszélés tétje. Ebben az esetben az írás helyettesíti azt, amire az élőszó nem képes. Szemléletes ebből a szempontból a *Kínai törülköző* című fejezet, amelyben a családtagok egymás elől is eltitkolják a történteket. A szereplők között nincs mód a probléma megvitatására, kibeszélésére: „többet soha egyetlen szót sem ejtettek arról, mintha csak hallgatni tudtak volna és ordítani, a kettő között pedig intézkedni kellett, elintézni a *dolgot*" (117.). A teljes elzárkózás és a féktelen dühkitörések két véglete között oszcilláló kommunikáció mellett csak az írás teremtheti meg egy higgadtabb, szelídebb feldolgozási mód terét, itt a már többször említett távolságtartás játszik fontos szerepet.

Az írás mint utólagos értelmezés megengedi az olyan betoldásokat is, amelyek a szóbeli közlésből a szégyenérzet vagy a társadalmi tabuk miatt kimaradtak. Ilyen például az alkoholizmus néven nevezése abban a jelenetben, amikor Janó megkéri Lili kezét: „Laci hogyan mondhatná meg legjobb barátjának, hogy hiszen ez képtelenség, Janókám, hiszen te alkoholista vagy (SOHA nem hangzik el a szó, *szegény Janónak egyetlen hibája volt,* mondja mindenki és elhallgat, vagy: *Az ital vitte el,* vagy: *Csak az a büdös pálinka ne lett volna* – pedig apa éppenséggel a pálinkát nem szereti, csak a

bolti vodkát)" (302.). A regényben ez nemcsak az explicit kimondás révén valósul meg, hiszen a szépirodalmi szöveg képes azt is jelenvalóvá tenni, amit nem mond ki hallható formában: itt az olvasó válik a tanúságtétel részesévé, illetve a traumák feldolgozásakor az elhallgatott eseményeket kikövetkeztetve vagy megsejtve maga is tartja a súlyos hallgatások terét, osztozik ezek terhében.

Elfojtás, kihordás, elbeszélés

Éppen a tér néma, de együttérzéssel kitöltött megtartása, vagyis a kimondás és feldolgozás számára biztonságos tér megteremtése a témája a regény egyik legszebb fejezetének, amely *A könnyárusnál* címet viseli. A lány az ószer egyik sarkában felfedezi a Tränenhändler, azaz a könnyárus sátrát. A titokzatos férfi módszere a következőből áll: „Mondja végig magában a történetét, amivel készült, ugyanúgy mondja el, mintha fennhangon mondaná, és közben nézzen rám, szavakat mondjon magában, figyeljen a szavaira, ne hagyja a gondolatait ugrándozni, válasszon ki egy pontot, és azt nézze, és kerek mondatokat mondjon magában, és így mesélje el a történetét, amit hozott" (250.). Lényeges itt a könnyárus utasítása, miszerint a kliens feladata egy koherens narratíva létrehozása, az annak nyelvi megformáltságára összpontosított figyelem, illetve hogy elsősorban magában, a maga számára kell ezt letisztáznia, strukturálnia, ami pszichológiai értelemben is a trauma feldolgozásának első lépése. A történet elmesélése, illetve a lényegében magában mondásnak is tekinthető írás azonban mégis igényli a másik fél jelenlétét – akkor is, ha a könnyárus esetében nem a szavakat, hanem csak a csendet hallgatja végig. A történet végigmondása itt is felszabadító erejű, a könnyárusnál tett látogatása után ugyanis a lány már képes túllépni a szégyen és a düh érzésén, ezek helyét az apa alakja iránti kíváncsiság, a rá való emlékezés vágya veszi át: „mindent tudni akarok róla (…) látni akarom a fákat, amiket ő is láthatott kiskorában, ha még megvan az a híres nyárfasor Brassó és Zajzon között, jövő nyáron elmegyünk oda, a mama megígérte, és emberekkel barátkozom, akik ismerték" (254.).

A könnyárusnál párfejezetének tekinthető az *Egy jobbraát* című, amelyben a lány szintén az apa halálát próbálja feldolgozni, konkrétan annak traumáját, hogy ő találta meg a holttestét, és nem tud szabadulni annak gondolatától, hogy amikor a lakásába lépett, talán még élhetett, és ő mégsem tett semmit, nem hívott segítséget, hogy esetleg megmenthessék. A lány a halálesemény évfordulóján nem szavakban, hanem a testével próbálja kezelni ezt a traumát: elhatározza, hogy többször is körbefut egy tavat, ahol

az apjával együtt is jártak. Ahogy az előző fejezetben, itt sem hangosan kimondott szavak, hanem inkább az érzelmekkel teli némaság a trauma kihordásának módja. A testben hordozott, nyelv alatti tapasztalatok nem feltétlenül a kibeszélésben, hanem a testmozgásban szabadulnak fel a fizikai feszültség feloldódásának útján. Jankó Szép Yvette értelmezésében emiatt összefonódik a testi és szóbeli emlékezés, illetve feldolgozás ritmusa: „talán a tó körül rótt körök során hangolódott így össze lélegzetvétel és belső beszédritmus, aztán írás" (Jankó Szép 2011: 148). Megkockáztatnám, hogy magának a szövegnek az olvasása sem pusztán textuális, hanem testi folyamat is, amelyre korábban Jankó Szép Yvette úszásmetaforája is utalt.

A történések és az elbeszélés nyelve

Tompa Andrea regényének ilyen, nyelv alatti vagy testi szövegrétegei mellett természetesen nem tekinthetünk el magának a nyelvi textúrának a létezésétől. A könyvről készült egyes kritikák, például Borcsa Jánosé vagy Deczki Saroltáé, kiemelik a nyelvezet sokszínűségét, mozaikszerűségét. Borcsa szerint ez amiatt jön létre, hogy nemcsak a román szövegrészletek vagy dialektusok vannak jelen, hanem szociolektusok, sőt, az egyes generációk saját nyelve, azaz régies nyelvváltozatok is (Borcsa 2011). Deczki ezeknek a nyelvváltozatoknak a szerepét abban látja, hogy beavatják az olvasót egy világba, ugyanakkor annak idegenségét is tudatosítják benne, ez a távolságtartás pedig a megértés záloga (Deczki 2010).

Ezeket az olvasatokat azzal egészíteném ki, hogy a többféle nyelv és nyelvváltozat a kisebbségi létmód azon aspektusát hangsúlyozza, amelyet az identitás hibriditásának, polifóniájának nevezhetünk. Tompa Andrea regényében ugyanis inkább azok a szereplők a kivételek, akiknek az identitása monolit – de úgy vélem, ez a valóságban is így van, csak a szöveg polifóniája miatt ez a fikcióban jobban látszik, és *A hóhér háza* többféle nyelve, nyelvezete, szólama ennek a sokszínűségnek az ünnepe. Szemléletes e tekintetben, hogy a főhős saját – többszörösen kisebbségi – identitásával is egy többnyelvű jelenetben szembesül az *Ono* című fejezetben: „*Tu sfidezi literatura română* (Te lenézed a román irodalmat), *pentru că ești unguroaică* (mert magyar vagy), a lány pedig tiltakozni szeretett volna, de akkor Ono remegve folytatta, *Tu nici nu ești unguroaică* (Te nem is vagy magyar), *pentru că ești evreică* (mert zsidó vagy)" (48–49.). A másvalaki által kimondott, ezért megbélyegzővé váló identitáscímke megaláztatásán enyhít, ahogyan a lány anyja és Nuszi bácsi elismételve, másként hangszerelve helyet keresnek ennek az önazonosságnak a multikulturális térben.

Ennek a multikulturalitásnak a megélése azonban nem harmonikus a regény világában a totalitárius rendszer erőszakosan uniformizáló tendenciái miatt. Ez a már említett egyenruha-poétika mellett a nyelv diktatórikus roncsolásában érhető tetten. A *Gyorsírás* című fejezetben a főhős a propagandacikkekben ismételgetett, kiüresedett, az élettől távoli kifejezések rejtjeleivel találkozik, amelyek elveszítik értelmüket a számára: „a fejében egymást kergették a diftongusokból és triftongusokból álló jelek, a bárányok meg a tojások, egyes és többes számban (oaie, oi, ou, ouă), meg a végtelen, összetett szavak, delejes kifejezések, amelyek együttes értelmüket már régen elvesztették, egyetlen göndör jelbe sűrítve" (81.).

Szintén a diktatúra nyelvkontrolljának és -roncsolásának példája Janó igen tragikus története, aki egyetlen kihagyott ékezet miatt veszíti el nyomdai állását, mert a *ţara* [ország] helyett a *tara* [teher] szót szedi ki, és a tévedés vállalhatatlan a nacionalista propaganda kontextusában. Az emiatt ironikusan olvasandó című *Édes hazám* fejezetből az is kiderül, hogy Janó egy úgynevezett „vak könyvbe" írja a feljegyzéseit, vagyis egy olyan könyvbe, amelybe a kötés és a borító kipróbálása végett csupa fehér lapot fűznek, de ezeken, mintegy szubtextusként, láthatatlan vízjelként ott van az is, hogy mire használták volna a papírt, vagyis a propagandaszövegek nyomasztó, fenyegető jelenlététől a férfi saját naplójában sem szabadulhat. A *ţara/tara* felcserélése azt is kifejezi, hogy Janó számára teher a diktatúra, ugyanakkor alkoholizmusa miatt ő is koloncnak érzi magát mások nyakán, így a nyomdahiba egyfajta elszólásként értelmezhető, az ország történetébe íródó személyes történet pedig akkor is érvényes önkifejezés, ha tragikus módon csak egy ékezetnyi teret kap a diktatúra szorításában.

Kimondás, humor, életöröm

A regény az elbeszélt traumatikus történetek ellenére is képes életörömöt sugározni. Úgy vélem, ez egyebek között abból is adódik, hogy a főhős minden akadály ellenére végre megszólalhat, maga mondhatja el a saját történetét, és ebből nagyon sok erőt merít. Hasonló dolgot fogalmaz meg a szerző is egy interjúban: „Kicsit úgy éreztem néha, hogy az elveszített vagy gyakran megtagadott emlékezetem perelem vissza írás közben" (Szegő 2010). Az *Édes Pistám!* című fejezetben Janó azt rója fel egy soha el nem küldött levélben a bátyjának, hogy őt kihagyta a családregényből, amelyet írt, ezzel szemben maga *A hóhér háza* mint családregény a hovatartozás megteremtése, emlékezés és tanúságtétel, illetve minden rokon felvállalása, beleértve Janó bátyját is.

Balázs Imre József értelmezésében a történetből áradó vitalitás a kamasz azon tulajdonságából is adódik, hogy az ő szempontjából minden lehetségesnek tűnik (Balázs 2010). Erre példa a regényben a lány optimizmusa, hogy képes a legapróbb dolgoknak is örülni, szinte dacosan reménykedni: „akkor is van másik világ, gondolta a lány, itt van például negyvenöt tojás, egy liter tej, éles levegőjű, néma, de reményteli hajnal a Pata utcában, szabad, hosszú utazgatás Kolozsvár és Vásárhely között, mindössze hat óra alatt oda lehet érni, és paszulyfőzelék Kocsárdon, van másik világ" (73.). Az ilyen apró örömök még inkább kidomborítják a diktatúra nyomasztó hangulatát, amint azt a szerző is említi egy interjúban: „még borzasztóbb a szabadsághiány leleplezése, ha közben arról is tudunk beszélni, hogy mi a jó" (Szirák 2018: 39).

Éppen ezért Tompa Andrea regényétől a humor sem idegen, ami még inkább görbe tükröt tart a diktatúrának. Ilyen például a *Hosszú nap* című fejezet, amikor Lilit éjszaka bent tartják a Securitatén, és a lányok számára az tűnik az az egyetlen megoldásnak, ha telefonálnak, mert akkor mindenki tudja, hogy Lili nincs egyedül, és megkínzása vagy eltűnése visszhangot váltana ki. Erről a telefon lehallgatása miatt nemcsak a felhívott ismerősök, hanem maga a titkosszolgálat is azonnal értesül, így a kimondás, az elhallgatási, eltussolási kultúra elleni küzdelem fegyverré válik a lányok kezében. A helyzet abszurditásában Juci látja meg először a komikus vonást: „*ha felveszed a telefont, nem is kell tárcsáznod senkit, csak belemondod a bajod, hogy magányos vagy, és meghallják, szaladnak vigasztalni, meglátod, hiszen soha nem lehetünk már egyedül, mámá* – elkezdett röhögni, és erre a másik is (…) és Juci tátott szájában látni lehetett vérpiros vibráló ínyvitorláját, amelyet a torkában száguldó, szabad és gáttalan nevetés szele tépett, mint a dombtetőn álló büszke szabadságharcos súlyos, vérfoltos és győzedelmes zászlaját" (343–344.). Az intimitás teljes hiányának, a magánélet állandó kontrolljának a kifigurázása ugyanúgy felszabadító erővel hat, mint a traumákkal és tragikus eseményekkel való könyörtelen szembenézés.

Amint a családi traumamintázatok áttekintésekor említettem, a családtagokat az élet fenyegetettsége, a saját élet mások általi elutasítása is összeköti. Ezzel szemben halad a regényben a túlélési ösztön, aminek az egyik metaforája a történetben Klári rengeteg szobanövénye. Ezeket akkor is gondozza és szaporítja, amikor nap mint nap arra vár, hogy a házát le fogják bontani: „még a letört leveleket is vízbe szokta tenni, aztán elültette, mintha mindez a vad burjánzás nem fogadott volna szót, és azt üzente: van jövő, van hova nőni, terjeszkedni és szaporodni, s ez nem hit vagy az emberi kitartás tántoríthatatlanságának kérdése, hanem pusztán valami

klorofill-tehetetlenség" (351.). A vad burjánzás, az életöröm és az elhallgattathatatlan feleselés a szöveg szintjén a folyondár mondatokban mutatkozik meg, amelyek végtelen spirálindáiból, elpusztíthatatlan rizómáiból újabb és újabb történetek, értelmezések hajtanak ki.

Irodalom

BALAJTHY Ágnes
2020 Apokalipszis most. A magyar próza az elmúlt tíz évben. *Alföld* LXXI. (12) 58–67.

BALÁZS Imre József
2010 Találkozó történetek. Tompa Andrea: A hóhér háza. Történetek az aranykorból. *Korunk* XXI. (10) 111–113.

BALÁZS Imre József
2011 Hosszúra nyúlt visszatérés. Beszélgetés Tompa Andrea íróval, színházkritikussal. *Helikon* XXII. (579) 2–4.

BALÁZS Imre József
2013 A rendszerváltás megjelenítése kortárs erdélyi magyar regényekben: miről szóljanak a rendszerváltás-történetek? *Századvég* XVIII. (67) 49–62.

BÁNYAI Éva
2016 „Erdély-re-prezentációk" / Történetek az Aranykorról (Tompa Andrea: A hóhér háza). In uő: *Fordulat-próza. Átmenetnarratívák a kortárs magyar irodalomban*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 29–40.

BOKA László
2014 Erdély-regények (Történelmi alulnézetek). *Lettre. Európai Kulturális Folyóirat*. XX. (94) 73–76.

BORCSA János
2011 A zsarnokság írói leleplezése. Tompa Andrea: A hóhér háza. Történetek az aranykorból. *Kortárs* LV. (11).

BUTRYM, Anna
2020 Videós ismertető Tompa Andrea első regényéről, illetve beszámolója a fordítás tapasztalatáról, https://dzientlumacza.pl/tlumacz/anna-butrym/, utolsó letöltés: 2021. április 6.

DÁNÉL Mónika
2018 A (meg)hallgatás képessége – kép és hang törésvonalai, ekphraszisz és hangkölcsönzés. *Prae* XX. (2) 113–121.

DÁNÉL Mónika
2020 Többnyelvűség és lokalitás. Magyar és román érintkező narratívák 1989-ről. *Erdélyi Múzeum* LXXXII. (3) 1–27.

DECZKI Sarolta
2010 Lányregény, hóhérral. Tompa Andrea: A hóhér háza. Történetek az aranykorból. *Élet és Irodalom* LIV. (29).
DECZKI Sarolta
2013 A néma tapasztalat. In uő: *Az érzékiség dicsérete*. Kalligram, Pozsony, 30–40.
FEKETE Vince
2010 A kint is, bent is munkáló hóhér. *Székelyföld* XIV. (11) 173–174.
GALÁNTAI László
2012 Ma nincs melba. Tompa Andrea: A hóhér háza. *Tiszatáj* LXVI. (3) 107–109.
JANKÓ SZÉP Yvette
2011 Levél Tompa Andreának. *Székelyföld* XV. (10) 147–149.
KÁNTOR Lajos
2011 Történelem – alul- és felülnézetben. *Kisebbségkutatás* XX. (1) 41–46.
KOVÁCS Flóra
2011 Továbbírás? *Helikon* XXII. (579) 15.
KUCEMBA, Michalina
2017 Dom kobiet – recenzja Domu kata Andrei Tompy. *Magyazin*, május 25., http://www.magyazyn.pl/dom-kobiet-recenzja-domu-kata-andrei-tompy/, ultolsó letöltés: 2021. április 6.
LÁZÁR Fruzsina
2017 A múlt feldolgozása a kérdésekkel kezdődik (interjú). *Magyar Nemzet*, július 9. https://magyarnemzet.hu/archivum/nagyinterju-a-magazinban/a-mult-feldolgozasa-a-kerdesekkel-kezdodik-3873023/. Utolsó letöltés: 2021. április 27.
MIKOŁAJCZUK, Magda
2016 Warszawskie Targi Książki – węgierska ofensywa. Riport Tóth Krisztina Vonalkód és Tompa Andrea A hóhér háza című kötetéről. Lengyel Rádió. május 21. https://www.polskieradio.pl/7/178/Artykul/1622570,Warszawskie-Targi-Ksiazki-wegierska-ofensywa. Utolsó letöltés: 2021. április 6.
SZEGŐ János
2010 Tompa Andrea – Visszaperelt emlékezet (interjú). *Litera*, május 19. https://litera.hu/magazin/interju/tompa-andrea-visszaperelt-emlekezet.html. Utolsó letöltés: 2021. április 27.
SZILÁGYI Júlia
2010 Tompa Andrea: A hóhér háza. *Látó* XXI. (11).
SZILÁGYI Zsófia
2011 Tehát elkezdődött. Tompa Andrea: A hóhér háza. Történetek az aranykorból. *Jelenkor. Irodalmi és művészeti folyóirat* LIV. (2) 214–218.

SZIRÁK Péter
2018 A hallgatás hangja (interjú). *Alföld* LXIX. (9) 38–44.
TAPODI Zsuzsanna – PIELDNER Judit
2021 *Történelem, emlékezet és narráció Tompa Andrea regényeiben*. http://csik.sapientia.ro/hu/hirek/sapientia-podcast-tortenelem-emlekezet-es-narracio-tompa-andrea-regenyeiben, március 11. Utolsó letöltés: 2021. április 11.
TOMPA Andrea
2015 *A hóhér háza*. 4. kiadás, Jelenkor, Budapest.
TOMPA Andrea
2019 Szelíd farkas. Kisebbség, irodalom, színház. *Korunk* XXX. (4) 27–34.
VARGA, Krzysztof
2016 Andrea Tompa i Dom kata. Gdy władza nie ufa ludziom, a ludzie boją się władzy. *Gazeta Wyborcza*, augusztus 23., https://wyborcza.pl/7,75410,20584378,siedem-jajek-miesiecznie.html. Utolsó letöltés: 2021. április 6.
ZSIDÓ Ferenc
2011 Szubjektív objektivitás. Tompa Andrea: A hóhér háza. *Székelyföld* XV. (10) 150–155.

András Orsolya

Orsolya András (1991) este doctorandă la Universitatea Babeș–Bolyai. A absolvit studii de licență la specializarea germană-rusă a aceleiași universități (2013) și studii de masterat la Universitatea din Marburg (2015) în domeniul germanisticii. Din 2012 se ocupă de traduceri.

Orsolya András (1991) is a PhD student at Babeș–Bolyai University. She has a B.A. in German and Slavic studies from the same university (2013) and an M.A. from Philipps University Marburg (2015). Since 2012, she works as a freelance translator.

Tiparele memoriei și procesarea trecutului în romanul A hóhér háza [Casa călăului] de Andrea Tompa

Protagonista romanului *Casa călăului* se adâncește în trecutul comunității din care face parte pentru a-și construi identitatea, descoperind astfel tiparele istoriei și ale trecutului personal. În prima parte a lucrării de față vom urmări raportul dintre documentar și ficțiune, între altele semnificația pe care o capătă obiectele cotidiene și modul în care spațiile identificabile cu locuri reale se transformă în proiecțiile stărilor interioare. Partea a doua explorează structurarea timpului în roman: cum corespunde ritmul narațiunii felului în care funcționează memoria? Cum marchează

structura ancorată în limbaj niște puncte de cotitură în fluxul evenimentelor? Temele ultimei părți sunt tensiunea dintre narațiune și tăcere, textura limbajului, respectiv abilitatea acestui roman de a transmite bucurie și vitalitate în ciuda evenimentelor traumatice narate.

Patterns of memory and processing of the past in "The Hangman's House" by Andrea Tompa

The protagonist of the novel "The Hangman's House" immerses into her community's past in order to construct her own identity; through this process, she discovers the patterns of history and transgenerational experience. The first part of my paper focuses on the relation between documentation and fiction. Here, I discuss the significance of everyday objects in the fictional universe, as well as the spaces which have their reference in reality, but also become the projection of emotions and states. The second part examines the ways of structuring time: Does the rhythm of the text correspond to the processes of memory? How can the narration mark turning points in the flow of events? The last part of the paper approaches the tension between speech and silence, analyzing the linguistic texture of the novel and the narrator's ability to express joy and love of life despite the representation of traumatic events.

Bán Imola

„Vérrel pingált” képkockák

Fantasztikum és vámpirikus fikció Cserna-Szabó András *Sömmi.* című regényében

Bevezetés

Annak ellenére, hogy már hosszú ideje vége a Rózsa Sándor-hagyománynak, Cserna-Szabó András második regénye, a *Sömmi.*[1] újra visszahozta a betyárhőst[2] az irodalmi köztudatba. Izgalmas, fordulatokban gazdag történet beszéli el a hírhedt alföldi haramia életét, amely nemcsak témájában, de szerkezetében is, összetett narrációs eljárásainak köszönhetően a klasszikus, 19–20. századi elbeszélői hagyományt idézi meg. Az első olyan betyárregénynek tekinthetjük, amely erős szálakkal kapcsolódik a fantasztikus irodalomhoz, hiszen meghatározó szerepet kap benne a fantasztikum, ugyanakkor az anekdotikusság is, melynek révén erőteljes élőbeszéd-szerűség érvényesül a teljes regényszövegben. A *Sömmi.* a Rózsa Sándorról írt történetek[3] parafrázisa, de azok összegzése is, szándékos és tudatos intertextualitás figyelhető meg a regényben.

Figyelemre méltó a mű rétegzettsége, hiszen ahogy az írótól már megszokhattuk, újabb hibrid szöveget hozott létre: különböző narrációs eljárások és eltérő műfajok kereszteződése a regény. A *Sömmi.* egyszerre

---

[1] Cserna-Szabó András: *Sömmi.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2015.

[2] A *Magyar Néprajzi Lexikon* szerint Rózsa Sándor híres alföldi betyár, aki rablásai miatt nagyon fiatalon került a szegedi börtönbe. Szökése után futóbetyár lesz, és számos véres rablás kapcsolódik a nevéhez. 1848-ban csatlakozott a forradalomhoz, 1856-ban életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték, majd 1867-ben kegyelmet kapott. 1878-ban halt meg a szamosújvári fegyházban. Már életében híres alföldi rablóként tartották számon, akiről számos szépirodalmi mű és ponyva íródott. Szeged környékén gazdag a nevéhez fűződő balladaköltészet. Dobos–Kríza 1981.

[3] Rózsa Sándor történetét több írónk is megpróbálta bemutatni. Jókai Mór *Az én életem regénye* című visszaemlékezésében mellékszereplőként villantja fel a betyárhős alakját, a személyes találkozás élményét közvetíti. Krúdy Gyula *Rózsa Sándor. A betyárok csillaga Magyarország történetében* és Móricz Zsigmond *Rózsa Sándor*, *Rózsa Sándor a lovát ugratja, Rózsa Sándor összevonja szemöldökét* című műveiben már főszereplőként, mindenre elszánt, tapasztalt betyárként jelenik meg. Emellett még Arany János *Rózsa Sándor*, Móra Ferenc *A Sándor körül,* Mikszáth Kálmán *Jókai Mór élete és kora* című művei is emléket állítanak neki.

tekinthető betyárregénynek, ördögi easternnek és kisrománnak (ahogy a kötet elején, illetve a borítón is olvassuk), fantasztikus elbeszélésnek, vámpírtörténetnek, paródiának és alterációs sci-finek is. Olvasható ponyvaként és magas irodalomként is, műfaji szövegként, de paródiaként is. Zavarba ejtő a többféle olvasat egyidejű jelenléte, azok nagyszerű összjátéka, amelyek egyértelműen a regény sikeréhez járulnak hozzá.[4] Napjainkban betyárregényt írni nem egyszerű feladat, hiszen a téma nem garantálja a sikert, azonban vámpírregényként megírni egy híres rablóvezér történetét, már sokkal ígéretesebbnek bizonyul.[5] A *Sömmi.* újraírja a romantikus betyárképet, a betyármítosz kritikájaként, paródiájaként értelmezhető, miközben maga is a mítosz továbbélését szolgálja. A betyárvezér identitásához kapcsolódó legfontosabb kérdésre keresi a választ: miféle ember lehetett Rózsa Sándor? Az újszerű nézőpontból elbeszélt történet a hitelesség ígéretével lép fel, azt bizonygatja, hogy talán ez lehet „az igazi" Rózsa Sándor-történet.

Rózsa Sándor alakja nem igazságosztó héroszként születik újjá a „vérrel pingált pusztán" (Cserna-Szabó 2015: 143), hanem sokkal inkább irgalmatlan és megfékezhetetlen gyilkosként, akivel meglehetősen nehéz azonosulni. Megtébolyulásának lehetünk szemtanúi, amit a fantasztikus elbeszélés látványra építő narratívája rendkívül érzékletes képek segítségével ábrázol, ugyanúgy, ahogyan az Alföld kegyetlen és durva világát is, amit erőteljes humor ellensúlyoz. A regény sajátos prózatechnikája erős szálakkal kapcsolódik a fantasztikus és az anekdotikus elbeszélői hagyományhoz, miközben igazi horrortörténet, de ponyvaparódia is. Rózsa Sándor mítoszának populáris áthelyezése újradinamizálja az élettörténetet, kiemeli klasszikus statikusságából, és hozzáférhetővé teszi a kortárs olvasóközönség számára.

Jelen dolgozat elsősorban arra kíván rámutatni, hogy a fantasztikus elbeszélés miként változik a kortárs irodalomban, illetve hogyan befolyásolja azt a filmes fantázia és a megváltozott mediális tér. Mindemellett fontos szempontot képez az anekdota vizuális eszközként való alkalmazása, amely újszerű módon érvényesül a regényben, s a fantasztikus beszédmódnak köszönhetően látványelemmé válik. Megfigyelhetjük, hogy az élőbeszéd-szerűség, az anekdota műfajából eredő féktelen komikum, a fantasztikus elemekkel átszőtt narratíva újszerű perspektívában láttatja Rózsa Sándor alakját, és mindez karakterének újragondolására, mitológiájának újraélesztésére invitálja az olvasót.

---

[4] 2017-ben Hegymegi Máté rendezésében mutatták be a színpadi adaptációt a k2 Színház előadásában. A tervek szerint Pálfi György fogja megrendezni a filmes változatot.

[5] „Vámpírregényt írni nagy üzlet" – írja H. Nagy Péter irodalomtörténész, popkultúra-kutató, aki több tanulmányában is vámpírtörténeteket elemez. H. Nagy 2007: 7.

Műfaj, beszédmód, modalitás: a fantasztikus elbeszélés

A *Sömmi.* olyan kortárs betyárregény, amelyben meghatározó szerepet kap a fantasztikum. Látványos képek segítségével mutatja be Rózsa Sándor történetét, fantasztikus elbeszélésnek tekinthető, ugyanis már az első fejezettől kezdődően számos különös, érthetetlen és csodás történés ragadja meg az olvasó figyelmét. A regény összetett narratívája nagyszerűen igazolja, hogy a fantasztikus irodalom a kortárs kultúrában, a 21. században is tovább él, noha eltűnését már az 1970-es években előrevetítették.[6]

A fantasztikus elbeszélés mind a mai napig számos műfajelméleti és narratológiai kutatás kiindulópontját képezi, ugyanis nincs teljes konszenzus arra nézve, hogy miként definiálható: műfaj, modalitás, sajátos irodalmi beszédmód vagy összetett és bonyolult narrációs forma. Abban azonban egységes a vélekedés, hogy specifikus irodalmi jelenségről van szó, amely esztétikai értéket képvisel, ugyanakkor jelentős előzménnyel és történetiséggel rendelkezik, virágkora pedig a 19. századdal már leáldozott. Magyar nyelvterületen Maár Judit összefoglaló munkája (Maár 2007) alaposan és nagyfokú részletességgel tárgyalja a fantasztikus irodalom történetét, az utóbbi években pedig néhány olyan tanulmánykötet látott napvilágot, amely a fantasztikus irodalom külföldi elméleteit kívánja ismertetni. Így Báder Petra és Menczel Gabriella munkája (Báder–Menczel szerk. 2019) a spanyol–amerikai fantasztikus elbeszélést és elméleti megközelítéseit vizsgálja, míg Lukácsi Margit írása (Lukácsi 2016) az olasz nyelvterületen kibontakozót.

A különféle fantasztikumelméletek sorában Tzvetan Todorov strukturalista teóriája megkerülhetetlen alapműnek számít. A bolgár származású irodalomkritikus a fantasztikus elbeszélést narratív műfajként kezeli, s megpróbálja annak döntő ismérveit megragadni. Véleménye szerint a fantasztikus műfaj a habozás, a válasznélküliség műfaja, amely a valószerűtlent választja témájául, s olyan eseménysorozatot visz színre, amely elsősorban a természetfölöttiről szól. Elméleti munkájában a fantasztikum természetét vizsgálva többféle kategóriát is elkülönít: csodás, különös, fantasztikus. Véleménye szerint alapvetően két véglet, a tiszta-különös és a tiszta-csodás határán helyezhető el a tiszta-fantasztikum (Todorov 2002: 42). A fantasztikus elbeszélés tehát az irracionális, a megmagyarázhatatlannak tűnő

[6] A fantasztikus irodalom meghatározó teoretikusa, Tzvetan Todorov ír erről az 1970-ben megjelenő *Bevezetés a fantasztikus irodalomba* című híres tanulmányában. Todorov 2002: 138, 148.

történések műfaja, ahol egy titokzatos, érthetetlen esemény következik be, ami az olvasóban szükségszerűen szorongást és félelmet vált ki. Todorov szerint „a szöveg arra kell kényszerítse az olvasót, hogy a szereplők világát élő személyek világának tekintse, és hogy habozzon az elbeszélt események természetes és természetfölötti magyarázata között. Ezt a habozást átérezheti valamelyik szereplő is: ilyenkor az olvasó szerepét úgymond rábízzuk egy szereplőre, így a habozás egyszersmind megjelenik a műben, és annak témájává válik. A spontán olvasás esetében az olvasó azonosul a szereplővel." (Todorov 2002: 31)

A fantasztikus irodalomban mindig a hétköznapi valóság képezi a történet kiindulópontját, amelyben valamilyen szokatlan, különös esemény következik be. Ez az ijesztő, félelemkeltő mozzanat válaszkeresésre sarkallja az olvasót. Az igazság hiányának megkerülhetetlen problémája a műfaj egyik alapvető jellemzője, emellett a bizonytalanság, az emocionális játék. Ugyanakkor – ahogy a fentiekből is kiderül – Todorov nagy jelentőséget tulajdonít az olvasónak. Az úgynevezett olvasói funkciót hangsúlyozza, a „szöveghez tartozó" olvasóét, akinek a szerepe bele van építve a szövegbe. A főszereplővel való azonosulást minden esetben megkönnyíti az egyes szám első személyű narrátor alkalmazása, ami szintén a műfaj fontos ismérvei közé tartozik. A szubjektív nézőpont minden esetben felerősíti a fantasztikus hatást, általában a világra néző tekintet képezi a fantasztikum forrását. A főszereplő passzív, a történések elszenvedője, akivel érthetetlen dolgok esnek meg. Nem tudja megfejteni az események logikáját, ugyanis hiányzik a kauzalitás, az ellipszis alkalmazása felerősíti a történet titokzatosságát.

Todorov elméletében nemcsak a műfaj narratológiai jellemzőit ismerteti részletesen, hanem megpróbálja összefoglalni a fantasztikus irodalom sajátos témáit is Dorothy Scarborough, Louis Vax és Roger Callois alapján (Todorov 2002: 88–89). Ennek értelmében meghatározza az úgynevezett én- és te-témákat, figyelembe véve azt, hogy az átváltozás, a határok elmosódása mi között megy végbe. Az én-témák leginkább ember és világ kapcsolatát tárgyalják, míg a második csoportba tartozók ember és vágyai, ember és tudattalanja viszonyát ábrázolják (Todorov 2002: 120). Véleménye szerint a fantasztikus irodalom leggyakrabban alkalmazott témái: farkasember, vámpírok, fantomok, a természetfölötti élet, ördög és szövetségesei, az elkárhozott, örökös bolyongásra ítélt lélek vagy az élők között személyesen megjelenő halál.

A fantasztikus elbeszélés tehát jellegzetes műfajt képvisel, jól körülírható struktúrát képez, amely meghatározott történetiséggel rendelkezik. A teoretikus úgy vélte, hogy a 20. században a fantasztikus műfaj eltűnését

eredményezi a pszichoanalízis megjelenése, illetve a társadalmi cenzúra fellazulása, ugyanis mindezek lehetővé teszik bizonyos témák tárgyalását: „A pszichoanalízis felváltotta (és ezáltal feleslegessé tette) a fantasztikus irodalmat" (Todorov 2002: 138). Mindemellett Kafka példáján kifejti, hogy az irracionális a gondolkodás egész rendszerét meghatározza a 20. században, „a fantasztikum szabály lesz, nem pedig kivétel" (Todorov 2002: 148).

A fantasztikus irodalom elméleteit tekintve nagyon sokan megfogalmazták a todorovi rendszer kritikáját. Ezek közül elsősorban Italo Calvino fantasztikumelméletét kell kiemelnünk, aki újszerű megvilágításba helyezi, ugyanakkor nem műfaji kategóriaként, hanem modalitásként kezeli. Calvino számára a fantasztikus irodalom elsősorban a képzelőerő tudatos megnyilvánulásának tekinthető, amelyben az alkotói fantázia megmutatkozása nem kelthet kötelezően félelmet vagy szorongást az olvasóban. Elveti a habozáselméletet, helyette sokkal inkább intellektuális játékról beszél. A *Képszerűség* című tanulmányában (Calvino 1998) a képzelőerőről mint a megismerés egyik lehetséges útjáról ír. Úgy véli, hogy az alkotó műve létrehozásakor három világ alkotóelemeit használja fel: saját képzeletvilága végtelenjét, amelyet a megtapasztalható életanyag végtelenjével egyesít az írás nyelvi lehetőségeinek végtelenje révén.

Lukácsi Margit tanulmánykötete nagyszerűen tolmácsolja az olasz teoretikus elméleti megközelítését a fantasztikumról. Calvino szerint a 20. században igenis tovább él és létezik a fantasztikus irodalom, a pszichoanalízis megjelenése, így a tudattalan tartalmak megfogalmazása nem jelentheti a fantasztikum halálát, sokkal inkább továbbélését segíti elő (Lukácsi 2016: 19). A fantasztikus elbeszélés virágkora jóllehet valóban a 19. századra tehető, de a modernitás korában, a 20. században is folyamatosan újjáéledő narratíva, amely a legtöbbet árul el az alkotó belső világáról, a tudattalanról és a kollektív szimbolikáról. Calvino fantasztikumfelfogása alapvetően két kategóriát körvonalaz: az egyik a képszerűségen alapuló fantasztikum, a másik pedig a hétköznapi vagy mentális, interiorizált fantasztikum. Ennek megfelelően kétféle fantasztikus elbeszélést különböztet meg, amelyek alapvetően eltérő narrációs technikát alkalmaznak. Az egyikben a látványé a főszerep, a másikban pedig az úgynevezett gondolati fantasztikum érvényesül. Az első a 19. században volt jellemző, míg a második a 20. században (Lukácsi 2016: 22).

Az első kategória narratológiai sajátossága, hogy jellegzetesen a látvány élményére épül, a látás a történet központi motívumaként érvényesül: „A fantasztikus elbeszélés mintha minden más elbeszélői műfajnál jobban törekedne a dolgok »láttatására«, arra, hogy egy képsorba sűrítse önmagát,

hogy közlőerejét »alakok« megidézésére fordítsa. Nem is annyira a szavakkal való mesteri bánás, vagy valamely elvont gondolat felvillanásának nyomon követése a fontos, hanem egy bonyolult és szokatlan jelenet élethű ábrázolása. A »látványelem« a fantasztikus narráció lényege."[7] Calvino szerint a fantasztikumnak ez a típusa a 19. század első felében vált uralkodóvá, míg a század utolsó harmadától a mentális vagy gondolati fantasztikum dominált, ami elsősorban a természetfölötti elem interiorizációját jelenti. Ez utóbbit fantasztikus-filozofikus elbeszélésnek tekinthetjük, a logika által fegyelmezett képzelet megnyilvánulása, amelynek célja a belső, szubjektív valóság ábrázolása, igazi intellektuális játék: „világos elmét kíván, megköveteli az értelem ellenőrzését az ösztönös vagy éppen tudatalatti inspirációk felett, egyszóval stílusbeli fegyelmet igényel. Ugyanakkor fikciót elegyít igazzal, játékosságot rémülettel, egyszerre elbűvöl és eltaszít magától: megköveteli, hogy egyidejűleg több szinten, több nyelven értelmezzük a valóságot." (Lukácsi 2016: 25) Calvino rámutat arra, hogy leginkább ez a fajta fantasztikum képezi az olasz fantáziairodalom magvát. Az író fantasztikumfogalma tágabb, mint a francia elődöké, ugyanakkor a kétféle fantasztikum megjelölésével elsősorban modalitásként és nem műfajként értelmezi azt.

Az olasz teoretikusok közül még Neuro Bonifazi és Remo Ceserani nevét kell megemlítenünk, akik szintén a todorovi fantasztikumelmélet kritikáját fogalmazzák meg, és lényeges szempontokkal egészítik ki azt. Ugyancsak Lukácsi Margit tolmácsolásában olvashatjuk mindkét teoretikus megközelítést. Bonifazi eltekint a műfajtörténeti szemponttól, általános kategóriaként említi a fantasztikumot, műfajok felett álló műfajként (supergenere), illetve sajátos irodalmi beszédmódként, amely meglátása szerint más művészeti ágakban is megnyilvánul (Lukácsi 2016: 29). Erőteljesen motivált beszédmódnak nevezi, amelyben valóban hatáskeltő eszközök érvényesülnek, speciális struktúrával rendelkezik, a jelentés megkettőződése az alapja. Célja a hihetőség fenntartása, annak ellenére, hogy nyilvánvalóvá teszi a történet szokatlanságát, valószerűtlenségét. Ez a fajta megkettőzött elbeszélés tehát látványra és képszerűségre építő irodalmi beszédmód.

Ceserani szerint a fantasztikus irodalom esetében alapvetően irodalmi modalitásról van szó, ami sokkal összetettebb és tágabb fogalom, mint az irodalmi műfaj. Ez a modalitás sajátos narrációs és retorikai stratégiák alkalmazását jelenti, illetve „a nyelv és az irodalom eszközeivel kifejezhető

[7] Lukácsi Margit saját fordításában idézi Calvinót – Lukácsi 2016: 23. (Calvino, Italo: *Saggi*, II. Milano, Mondadori, 1999, 1659.)

valóság határainak kiterjesztését" (Lukácsi 2016: 38). Részletesen kidolgozza és megnevezi a narratív-retorikai stratégiákat és az elbeszélésmód témáit. A témák nagyban megegyeznek a Todorov által is felsoroltakkal, az elbeszélői eljárások megnevezése azonban pontosabb képet körvonalaz a fantasztikus elbeszélésről (Lukácsi 2016: 38–40).

A narratíva jellemzői közül Ceserani elsőként említi a fikció mechanizmusának leleplezését, parodizálását, amely a történet, a kaland elbeszélésének vágya mellett ugyanúgy ott munkál a fantasztikus elbeszélésben. A figyelem fenntartása elengedhetetlen, amihez a manipuláció feltárása is hozzátartozik. Az egyes szám első személyű elbeszélő alkalmazása mellett olyan retorikai fogásokkal is élhet a szöveg, amely még inkább a hitelesség látszatát igyekszik megerősíteni, így például a feltételezett hallgatóság előtti történetmondást. Ugyanakkor a szöveg retorikáját illetően sajátos kétirányú mozgás figyelhető meg: a fantasztikus elbeszélés egyszerre teszi lehetővé az érzelmi azonosulást és az elidegenítő távolságtartást, erőteljes groteszk hatást eredményez a félelemkeltés és a humor eszközeivel. Ez a fajta modalitás gyakran színházi technikát alkalmaz (élőképszerűen kimerevített gesztusok, jelenetek), önálló performanszként tünteti fel magát. A narratíva sajátosságai közé sorolható még a részletezés, a nyelvi expresszivitás, a szójátékok és a metaforák alkalmazása, amelyek a valóságszintek közötti átjárást teszik lehetővé. Így a látvány illúziójának megteremtése végett gyakran alkalmazza a szem, a látás, a tekintet metaforáit, ugyanakkor fokozottan érvényesül a beállítás, a fókuszálás technikája is. Emellett jelentős még az elhallgatás, az ellipszis alkalmazása is, illetve egy „közvetítő tárgy" bemutatása, amely igazolja, hogy a főszereplő valóban kapcsolatba került a természetfölöttivel.

A fentiekben felvázolt elméleti megközelítések egyértelműen rámutatnak arra, hogy a fantasztikus irodalom ma is érdeklődés és tudományos vita tárgyát képezi. Jóllehet Todorov munkája meghatározó a témában, strukturalista megközelítése mára már meghaladottnak számít. Az olasz elméletírók által kialakított fantasztikumfogalommal érthetünk leginkább egyet, akik modalitásként, illetve sajátos beszédmódként határozzák meg azt.

A vámpír és a vámpirikus mint esztétikai kategória

Ahogyan már Todorov is kiemeli, a vámpír a fantasztikus irodalom kedvelt monstrumai közé tartozik, amely egyszerre lehet különös és félelmetes lény, de akár elegáns és kifinomult csábító is. A vámpirizmus rendkívül népszerű és koronként megújuló téma a fantasztikus irodalomban, a populáris

kultúra meghatározó részét képezi, ugyanakkor a rettegést ábrázoló zsánerfilm klasszikus ikonjának számít. Benyovszky Krisztián szerint népszerűségét az is elősegítette, hogy „a szórakoztató- és reklámipar kereskedelmi termékké, kulturálisan megformált árucikké változtatta" (Benyovszky 2007: 5). És miért e népszerűség? A fantázia hibrid lényei mindig is vonzották az olvasókat (H. Nagy Péter 2007: 8), mindemellett a vámpírban két fontos tabu kapcsolódik össze, ami minden korban foglalkoztatja a befogadót: a halál és a szex (Benyovszky 2007: 5).

A vámpír alakjának megjelenése a korai modern társadalmakban figyelhető meg, megszületése pedig a viktoriánus korra tehető, a gótikus regény örökségének tekinthetjük (Arany 2013). Iris Gavazzi[8] szerint a vámpír dinamikus, folyamatos átalakulásra kész alak, amely a legkülönfélébb szimbolikus jelentéseket képes közvetíteni, olyan jelképes figura, amely önmagában egyesíti „a jelenkori kultúrában lejátszódó művészeti tendenciákat és a halálról és testről való gondolkodás állapotait" (Benyovszky 2007: 8). A vámpír olyan különös és ijesztő keverék lény, aki két világ határán él, élő és holt állapot egyaránt jellemzi, egyszerre elrettentő és vonzó áldozatai számára, az erotikus csábítás jelképes alakja. Általában a lázadó hős megtestesítője, aki emberi vagy túlvilági normák ellen küzd, bukott hérosz, akinek alakját a lázadó angyallal vagy a bolyongó zsidóval hozzák még összefüggésbe. Magányos, átkozott lény, a Másiktól való félelem és az idegenség megtestesítője, deviáns, aki kívül áll a társadalmi renden, ahogyan az őt szolgáló alakok is (Benyovszky 2007: 11).

Gavazzi nevéhez fűződik a vámpirikus esztétikai kategóriájának felállítása, melyet a rút esztétikájához kapcsolódóan elméleti és történeti szempontból vizsgál. Véleménye szerint a vámpirizmus virágkora a rút esztétikai emancipációjával esik egybe, amikor a romantika korában megjelennek a groteszk torzszülöttek, és felfedezik a visszataszító jelenségek ambivalens szépségét. A rút meghatározó elemét képezi a modern művészeteknek, a posztmodernben pedig „olyan esztétikai alkategóriákon keresztül manifesztálódik, mint a félelmetes, a giccs, a nekrokultúra, a cyberpunk, a pulp, az ábrázolhatatlan és a vámpirikus" (Benyovszky 2007: 9). A vámpirikus a halál esztétikájához kapcsolódik, annak nyílt, durva tematizációját jelenti, ugyanakkor egy jól körvonalazható nekrokultúra jelenlétére utal korunkban.

---

[8] Benyovszky Krisztián mutatja be részletesen az olasz esztéta témában kiemelkedő kötetének (Gavazzi, Iris: *Il vampiresco. Percorsi nel bruttó*. Mimesis, Milano, 2005) legfontosabb gondolatait *Szerteágazó vérvonal* című tanulmányában.

A vámpirikus fikció korszakról korszakra visszatérő eleme a fantasztikus irodalomnak, amely kedveli a rútságot képviselő jelenségek ábrázolását (halál, ördög, obszcén, giccs, szadizmus). Fontos azonban kiemelni, hogy a vámpirikus esztétikai minőség nem kívánja meg minden esetben egy valódi vámpír szerepeltetését (Benyovszky 2007: 16). Elegendő a vámpírhiedelem bizonyos elemeinek aktualizálása, olyan szereplő bemutatása, aki valamilyen titkos kapcsolatban van a halállal. A szereplő identitásból fakadó bizonytalanság és az őt övező különös légkör teremti meg a fantasztikumot.

Látvány és élőbeszédszerűség: **Sömmi.** *az egész!*

Cserna-Szabó András regényét meghatározó módon dominálja a fantasztikum, horrorisztikus betyárregény, vámpírtörténet, amelyben anekdotikus szerkesztésmód érvényesül. Rózsa Sándor mai története a 19. századi elbeszélőhagyományra épít, szándékos és tudatosan működtetett intertextualitás figyelhető meg benne, amit a mű végén megjelenő megjegyzés is kiemel.[9] A *Sömmi.* egyszerre utal a már meglévő Rózsa Sándor-hagyományra, és azok összegzéseként is működik, oly módon, hogy közben újraírja a klaszszikusokat, és a kortárs kultúra narratíváival hozza párbeszédbe.

Nem véletlen, hogy Rózsa Sándor mitikus alakja újra megelevenedett ebben a kisregényben, hiszen kortárs kultúránk – ahogy már a posztmodern is – kedveli az ősi történetek újraírását, a mítoszalkotást. Története csak akkor létező, eleven, ha újra és újra elmesélik, a társadalommal együtt változik, ezért szükséges újra elmondani, jelen esetben a fantasztikum eszközeivel. Hegedűs Norbert szerint a fantasztikus irodalom mindig is közel állt a mitológiákhoz, ugyanúgy, mint a populáris kultúra (Hegedűs 2014: 65), így érthetővé válik számunkra a vámpirikus fikció jelenléte a *Sömmi.*-ben. Rózsa Sándor mítoszában nem a történelmi hitelesség, az események igazságértéke a fontos, hanem sokkal inkább maga az elbeszélés, amely történetének továbbélését biztosítja. A kommunikációs folyamat lényeges, ami megakadályozza, hogy feledésbe merüljön a népi hős alakja.

Ahogyan a legtöbb íróelődöt, Cserna-Szabó Andrást is a főhős megfejthetetlennek látszó identitása érdekli, ezért a vámpírtörténetekből ismert séma

[9] „A regény nyomokban Bálint Sándortól, Bellon Tibortól, Cserzy Bélától, Eötvös Károlytól, Jókai Mórtól, Krúdy Gyulától, dr. Margalits Edétől, Mikszáth Kálmántól, Móra Ferenctől, Móricz Zsigmondtól, Papp Imrétől, Polner Zoltántól, Ráth-Végh Istvántól, Doleskó Teréztől, Schopenhauer Arthurtól, Sima Lászlótól, dr. Szabó Andrástól, Szentesi Zöld Lászlótól, Szenti Tibortól, Tömörkény Istvántól és Veszelkáné Gémes Esztertől származó szövegrészeket is tartalmazhat." – Cserna-Szabó 2015: 208.

szerint egyetlen kérdés köré építi fel a történetet: miféle szerzet lehet ez az alföldi haramia? A *Sömmi.* megidézi a klasszikus szövegeket és az azok által bemutatott rablóvezért, azonban átírja és teljesen új megvilágításban mutatja be. A vámpirikus esztétikai kategóriájára alapvetően jellemző a keveredés és a mutáció (Benyovszky 2007: 16), ennek megfelelően láthatjuk, hogy a vámpírhiedelem csak bizonyos elemeit aktualizálja a szöveg, újszerű kombinációban, annak érdekében, hogy egy történelmi hős belső drámáját szemléltesse.

A regény Rózsa Sándor alakját helyezi a középpontba, nem mellék-, hanem főszereplőként jelenik meg, ahogyan Móricz Zsigmond regényeiben (*Rózsa Sándor a lovát ugratja, Rózsa Sándor összevonja szemöldökét*) vagy Krúdy Gyula művében is (*Rózsa Sándor. A betyárok csillaga Magyarország történetében*). Terjedelmét tekintve azonban meglehetősen tömör, mindössze kilenc fejezetből és egy epilógusból áll. Rövidsége ellenére drámai hatású, feszes ritmusú, fordulatokban bővelkedő kisregény.

A műben Veszelka Imre, a „legszöbb paraszt", Rózsa Sándor leghűségesebb cimborája szólal meg, aki abszolút szemtanúként, testvérként minden jelentős vagy akár jelentéktelennek látszó eseményről beszámol az olvasónak. Én-elbeszélése így újszerű nézőpontot képvisel a Rózsa Sándor-hagyományban: nem egyetlen epizódot emel ki a rablóvezér életéből, vagy nem egyetlen életszakaszra korlátozódik a figyelme, születésétől haláláig beszéli el az élettörténetet. Ennek köszönhetően az olvasó részletesen megismerheti Rózsa Sándor kalandos életét, születésének körülményeit, tragikus családtörténetét vagy a szabadságharcban betöltött szerepét. A narrátor bemutatja, hogy miként sodródott le a becsületes útról, ismeri az Ördöggel kötött paktum részleteit is. Kalandos útján mindenhova elkíséri a rablóvezért – a Putri csárdától Kossuth dolgozószobájáig –, és mindent hűségesen közvetít. Az eseményeket felidéző folyamat, a baráti emlékezet mítosszá lényegíti a történteket, azonban ironikusan a romantikus betyárkép lerombolására is törekszik. Demitologizálja a népi hőst, hiszen nem szépíti durva tetteit – főleg a regény második felében –, a hidegvérrel elkövetett gyilkosságok ábrázolása megöli a Rózsa Sándorról szőtt mítoszt, a hősiesség, az emberség mítoszát. A regény egyszerre tekinthető a népi hős leleplezésének, de a mítosz újrateremtésének is. Jól megfigyelhető, hogy Rózsa Sándor alakja – ahogy a vámpírmítosz is – szilárdan él az emberi képzelet világában, és képes megújulni, aktualizálódni.

A fantasztikus elbeszélés szabályainak megfelelően a narrátor tapasztalt, minden hájjal megkent, babonás elbeszélőként szólal meg, történetmondása egy pillanatra sem lankad, és nem válik unalmassá. Elbeszéléséből újra és újra kiderül, hogy megbízható és hűséges cimborája volt Rózsa Sándornak,

aki minden helyzetben számíthatott rá, legféltettebb titkait is vele osztotta meg. Veszelka Imre megbízható narrátornak tünteti fel magát, aki szemtanú-elbeszélőként a lehető legrészletesebben igyekszik bemutatni a történteket. A bevezetőben azonnal Rózsa Sándor legbizalmasabb barátjaként pozicionálja magát, s a főszereplő természetfeletti képességeit hangsúlyozza már az első soroktól kezdődően: „Nekem sokszor elmesélte a születését, és én sokszor végighallgattam, mert ő olyan ember volt, aki mindenre emlékezett, még a saját születésére is, még arra is, hogy milyen volt az édesanyja hasában, milyen volt bent a világtalan anyaméhben, és még az előző életére is vissza tudott gondolni, azt mondta nekem egy ízben, hogy nádirigó volt előző életében, hegyes csőrű, szépénekű, melegfészkű nádirigó, a teleket Afrikában töltötte, általrepült a végestelen, tentakék tenger felet, nem volt neki gondja semmire, szabad volt, mint a madár, csak danolt, mint egy rigó…" (Cserna-Szabó 2015: 5). A regény első bekezdésében fogadkozik az olvasónak, hogy az igazmondás mellett kötelezi el magát: „…a Jóisten az atyám, hogy nem hazudok, ezt mondta szó szerint, omoljon reám a szabadkai templom kéttornya, harapjon combon a veszett kutya, álljon keresztbe a torkomon a száraz kenyérhéj, ha hazudok" (Cserna-Szabó 2015: 5).

A bevezetőben tehát már megfigyelhetjük a fantasztikus elbeszélés erőteljesen motivált beszédmódját, amelyben végig hatáskeltő eszközök érvényesülnek, s a jelentés megkettőződése határozza meg a teljes regényszöveget. Az egyes szám első személyben íródó elbeszélés célja folyamatosan a hihetőség, a hitelesség fenntartása, annak ellenére, hogy szüntelenül nyilvánvalóvá teszi a történet szokatlanságát, valószerűtlenségét. Az igazság hiányának problémája ebben a műben is megjelenik, noha az elbeszélő arra törekszik, hogy a bemutatott eseményekkel kapcsolatban minden bizonytalanságot eloszlasson. Ironikusan többször is utal arra, hogy elbeszélése hazugság, kitaláció is lehet, „történetről" van szó, így a fikció mechanizmusának felfedése, paródiája is megjelenik a műben. A fantasztikus elbeszélésben gyakran találkozhatunk metanarratív, metafiktív eljárásokkal. Jelen esetben Veszelka Imre szándéka az igazmondást illetően poétikai utalásként is értelmezhető: nem történelmi dokumentumról, hanem irodalmi, művészi szövegről van szó, amelyben minden lehetséges. A regényen nem kérhető számon az események pontos tolmácsolása, nem a valóságot akarja visszatükrözni.[10] Az alkotói képzelet egy lehetséges világot hoz létre, amely gaz-

[10] Neil Gaiman mítoszokról írt esszéjében a történeteket metaforikusan tükröknek nevezi, amelyek segítenek megérteni önmagunkat, és közvetítik, ahogyan egy adott kor kultúrája a valóságot látja. Ellenben felhívja a figyelmünket arra, hogy a tükrök kezdetben az

dagítja a már meglévőket. Az, hogy Veszelka Imre hazudik, természetes, a műalkotás vonzereje épp ebben rejlik. Ennek nyomán a „legszöbb paraszt" történetét akár a hazugságmesékkel[11] is rokoníthatjuk, mivel a fantasztikus elemeknek köszönhetően képtelen kalandok sorozatát beszéli el.

A szöveget olvasva jól „hallhatóvá" válik Veszelka Imre ízes, népies elbeszélői hangja, ami leleményes, jó kedélyű narrátort körvonalaz. Megfigyelhetjük, hogy a szöveg egészét meghatározza és messzemenően dominálja az erőteljes élőbeszédszerű előadásmód, amely nyilvánvalóan az anekdotikus struktúrának köszönhető, így a narráció a mese, a mítosz orális hagyományát is megidézi. Mintha mellettünk ülne, és minden szavát hozzánk intézné. A regényszöveg ezt az eleven, orális előadásmódot szerkezetileg az oldalakon át hömpölygő, többszörösen összetett mondatok segítségével teremti meg, melyeket általában csak a szereplők idézett beszéde szakít meg rövid időre.

Az elbeszélői tevékenység a szóbeli történetmondás performanciáját hangsúlyozza, a szöveg önmaga színre vitele lesz. A mesélő hangjának szándékos felerősítése azt emeli ki, hogy a történet még ősi állapotban, szóbeliségben létezik, nincs szerző, csak elbeszélő, a történet és a hozzá kapcsolódó rítus a lényeges. A fantasztikus elbeszélésben az anekdota műfajából fakadó élőbeszéd-szerűség nyílt retorikai fogásként értelmezhető, beszélő és hallgató kommunikációs helyzetét imitálja, arra hívja fel a figyelmet, hogy a történetet élőszóban elhangzó előadásként kell követnünk. A társalgási beszédhelyzet közel hozza egymáshoz és bensőséges kapcsolatot teremt olvasó és elbeszélő között. A befogadót bevonja a szövegtérbe, aki így a történet elmondásakor jelen levő hallgatónak minősül. Ez az eljárás aktivizálja a fikciót, a hitelesség látszatát kelti, ugyanakkor az olvasó azonosulását is segíti. Az első fejezet bevezető, önreflexív képei szintén ezt nyomatékosítják, hiszen Veszelka Imre felidézi azt a jellegzetes szituációt, amikor Rózsa Sándort hallgatták a fűben heverészve: „…és mi csak hevertünk az erdő közepén (…) a Gazda csak mondja-mondja, mi zajlott a születése körül (…) nem is ő meséli a saját születését, hanem mi látjuk, a

illúziókeltés eszközei voltak, és ez az, ami lényeges a történetek esetében is: „A tükrök csodálatos dolgok. Úgy tűnik, az igazat mondják, az életet vetítik vissza ránk, de egy megfelelőképpen elhelyezett tükör olyan meggyőzően képes hazudni, hogy azt hisszük, valami eltűnt, ott sem volt (…) A megfelelő szögben beállított tükör mágikus tulajdonságokkal bír…" Gaiman 1999: 341.

[11] A *Magyar Néprajzi Lexikon* szerint a hazugságmese vagy bolondmese a népmese egyik műfaja, lehetetlen kalandokat elbeszélő történet. Hősei és előadói általában egyszerű emberek: halászok, vadászok, katonák, parasztok. Kovács 1979.

tulajdon szemünkkel látunk mindent, és a tulajdon fülünkkel hallunk minden egyes szót" (Cserna-Szabó 2015: 5–6). A regény metanarratív utalásai ironikusan leleplezik, parodizálják a fantasztikum retorikáját.

Az elbeszélői pozíció felnagyított, jól megkonstruált, és rögzíti az olvasó nézőpontját is. A szöveg odaértett hallgatót (Dobos 1995: 43) feltételez, elvárja a befogadótól, hogy autoritásként ismerje el, és a szöveg igényeinek megfelelően közreműködjön: ismerje és értse a puszta babonás világát, szokásrendszerét, hiedelmeit. Egyértelmű szándéka, hogy nézőpontját sajátjával azonosítsa. A fantasztikus elbeszélésnek megfelelően erős meggyőzési stratégiát működtet a regény, ugyanakkor megállapítható, hogy kevert előadásmód érvényesül a szövegben. Az elbeszélő folyamatos, dinamikus beszédébe beépül a szereplők beszéde, kevés az egyenes idézet. A szabad függő beszéd alkalmas arra, hogy a narrátor jelenlétét megőrizve közvetítse a szereplők szólamát, így a hangsúlyozott elbeszélői jelenlét ellenére a narráció mit sem veszít közvetlenségéből. Veszelka Imre homodiegetikus elbeszélői pozíciója, jóllehet az események fölé rendelt instanciaként működik, a láttatás szándéka mégis teljes mértékben érvényesül. A megmutatás és az elmondás nagymértékben keveredik egymással.

A narrációt és a bemutatott történet időhorizontját meghatározatlan idő választja el. A 2. és a 3. fejezetben, jóllehet körvonalazza az elbeszélői szituációt, az *Epilógus*ban saját élettörténete ismertetésével újra módosít rajta. Veszelka Imre nyolcvanöt évesen, vak koldusként a szegedi Páva Vendéglővel szemközt, az út szélén üldögélve idézi fel életének fontosabb történéseit, elsősorban azokat az éveket, amelyeket a Gazda mellett töltött. A retrospektív elbeszélői szólam kifejezetten Rózsa Sándor történetére fókuszál: születésének anekdotájával indul, és halálával, az álrózsasándorok felbukkanásával zárul. Az *Epilógus*ban azonban megfigyelhető egy apró módosítás, ugyanis kiderül, hogy hirtelen szerencse folytán megjött a szeme világa. Ezzel a szándékos gesztussal az elbeszélést teljes egészében kimozdítja, elbizonytalanítja. Felértékelődik a mesélés tevékenysége, teremtő gesztusa, újra a történet fikcionalizáltságát hangsúlyozza.

Az irodalomban gyakran visszatérő toposznak számít a vak ember figurája. Nem véletlen, hogy Rózsa Sándor történetét – amelyet annyi titok és homály övez – éppen egy vak elbeszélő tolmácsolja. A regény témája, a fantasztikus elbeszélés sajátos narratívája, illetve a történet díszlete, a puszta babonás világa lehetővé teszi a vak mesemondó megszólaltatását. A vakság már az ókorban metaforikusan értelmezhető volt: a vak mindenkinél, a látóknál is jobban lát, két világ határán helyezkedik el, közvetíti az istenek akaratát, a természetfölöttivel érintkezik (Gintli 2004). A vakság tehát

titokzatos látásként értelmezhető, látnoki szereppel egyenlő. Ezt a jelentést érvényesíti a regény szövege is, hiszen a vak koldussá lett Veszelka Imre elbeszélésével azt bizonyítja, hogy vaksága magasabb rendű az emberi látásnál. Jól látta, kivételesen jól látja Rózsa Sándor minden tettét, jellemét, egyedül csak ő ismeri a valódi történetet. A vakság mint a titokzatos látás tudománya a képzelőerő, a fantázia tudományának is minősül, a képalkotás művészetének implicit metaforája. A „befelé néző tekintet" felerősíti az érzékeket. A szöveg erőteljes vizualitása és az auditív elemek dominanciája nagyon jól érzékelteti ezt. A vak elbeszélő csak a benti világra, a képzelet eleven képeire, jelen esetben az „emlékek mozijára" támaszkodik, és innen hívja elő a történteket. Nem véletlen, hogy Veszelkának a történet elmondása után, az *Epilógus* végén tér vissza újra a látása: akkor már mindent elmondott, természetfeletti erejénél fogva mindent elmesélt, a fikcióalkotás folyamata véget ért.

Fantasztikus elbeszélés lévén a látás metaforaként többször is előfordul a regényben, és a fikcióalkotás teremtő gesztusára utal. Kulcsfontosságú mozzanatként értelmezhető egy epizódszereplő, a vak Füsti Molnár megszólaltatása: „…és ahol már senki sem lát semmit, a legsetétebb kerekerdő legeslegközepében, ott a betyár mindent lát, és azt is tudni kell édes fiam, hogy mindég az nyer az életben, aki többet lát, mondta a vénséges Füsti Molnár, aki már semmit se látott, mert olyan vak volt, mint a bőregér…" (Cserna-Szabó 2015: 94). Ez a részlet újabb poétikai utalásként, illetve *mise en abyme*-ként is funkcionál a szövegben, ugyanis többszörösen beágyazott elbeszélésként, kicsinyítő tükörként működik. Metaforikusan és ironikusan arra utal, hogy az elbeszélőnek, az alkotónak ott is látnia kell, ahol nincs semmi. A teremtő képzelet, a fantázia igazán csak a semmiből bontakozhat ki, hiszen ez a történetmondás abszolút tere és kezdete. Humorosan arra is utal, hogy nem egyszerű feladat újra elbeszélni Rózsa Sándor történetét. Sokan sokféleképpen megpróbálták már. Nem véletlen, hogy a regényben metaleptikusan megjelenik Jókai Mór vagy Mikszáth Kálmán alakja, ugyanis a nagy íróelődök történeteivel folytat párbeszédet a szöveg. Vak elbeszélő még nem közvetítette a rablóvezér történetét, pedig ő a legalkalmasabb, hiszen mindenkinél többet lát.

Az első fejezet is frappánsan a látás a metaforával indít. A kezdőmondat: „Mit látsz, András?" – kérdezte az asszony" (Cserna-Szabó 2015: 5) játékosan vezeti be az olvasót a regény világába, külső metalepszisként értelmezhetjük, mivel összekapcsolja a diegézis és az extradiegézis világát. Egyszerre hangzik Rózsa Andráshoz, a történet egyik szereplőjéhez, illetve a szöveg empirikus szerzőjéhez, Cserna-Szabó Andráshoz intézett

kérdésként. A másodjára, harmadjára is felhangzó kérdés már egyre inkább a metadiegézis világára vonatkozik: Rózsa András az ablakban áll, és a pusztát kémleli, vajúdó felesége türelmetlen kérdése ismétlődik újra és újra, mivel a bába érkezését várják. Rózsa Örzséhez hasonlóan az olvasó is türelmetlen, várja, hogy kezdetét vegye végre a történet. Az elbeszélői szólam révén lassan, a semmiből kezd el körvonalazódni, távolról egyre közelebb jön, ahogy a fejezet címe is metaforikusan erre utal (*Valaki gyün*), egyre beljebb haladunk a fiktív világok egymásba ágyazott szintjein.

A kérdésre adott válasz és a narrátori magyarázat szintén metaforikusan értelmezhető: „Mert tényleg nem látott az András gazda semmit, vagyis hát éppen azt látta, a semmit látta az ablakból, mert a nagy sík és az ég sárgán összeolvadt, elvesztette határait és semmivé lett, szokásos jelenség ez az Alföldön nyaranta, hívják úgy is, hogy »a síkság csókolódzik az égboltozattal«, a balástyai parasztok meg úgy mondják: »a sömmi sömmít«, olyan ez, mintha körülöttünk teljesen megszűnne a világ, és mi a semmi közepén ülnénk, és én egyszer még arra is gondoltam, hogy ez éppen olyan, mintha a semmi lenne a gombóc, az ember pedig benne a szilva, és ha a gombóc semmi, akkor benne a szilva is semmi, és ettől a gondolattól igencsak megijedtem." (Cserna-Szabó 2015: 8) A semmi a puszta szimbólumértékű tere, a történetmesélés helye, abszolút kezdete, a fehér papírlap metaforája, amelyen megjelennek az első szereplők. Mindemellett a művészi szöveg metaforája is, amely lehetővé teszi, hogy az alkotói fantázia megnyilvánuljon. A regényben több anekdota is kiemeli, hogy Rózsa Sándor nem volt bőbeszédű ember. Szava járása volt a „Sömmi.", ugyanis karakterere inspirálja és lehetővé teszi a teremtő képzelet kibontakozását minden korban.

A regény első fejezete groteszk és humoros elemek segítségével mutatja be Rózsa Sándor születésének különös körülményeit. Erre a történetre a későbbiekben többször is találunk utalást.[12] Veszelka szerint a Gazda delejes mesemondó volt, aki szerette újra és újra elmondani a történteket. A pusztán már mindenütt híre ment annak az esetnek, amikor Rózsa András túljárt az Ördög eszén: „…a Gazda csak mondja-mondja mi zajlott a születése körül (…) nem is ő meséli, a saját születését, hanem mi látjuk, a tulajdon szemünkkel látunk mindent" (Cserna-Szabó 2015: 6), „…és ott kezdte, hogy az atyja áll a rószkei tanya ablakában, és vizslatja a határt, jön-e már a bábaasszony" (Cserna-Szabó 2015: 50), „…és üljék közibénk

[12] A regény nagyfokú részletességgel ábrázolja az életúthoz kapcsolódó liminális (születés és halál) eseményeket, hiszen mindegyik azt bizonyítja, hogy Rózsa Sándornak köze volt a természetfölöttihez.

és mesélje el, hogyan esett az ő születésének története, ahogy az atyja nem adja az ő ártatlan, patyolat csecsemőlelkét, és a mélységes kútba hajítja a rút Ördögöt" (Cserna-Szabó 2015: 116). Rózsa András az egyszerű észjárású, de puszta erejével győzedelmeskedni tudó paraszt figurája, akinek magával a patás Ördöggel kellett szembenéznie. A tréfás mese és a vicc sajátosságai is megfigyelhetőek ebben a bevezető anekdotában, amely egész fejezetnyi hosszúságú. Nehéz szülése volt Rózsa Örzsének, mert Sándor születésekor a bába maga az Ördög volt, aki személyesen vágta le bicskával a gyermekről a burkot. Túljárni mégsem tudott a Rózsa András eszén, hiába győzködte, és hiába változtatta meg többször is az alakját (először Napóleon, aztán Ferenc császár, majd Mária Lujza hercegnő alakjában jelenik meg), csak nem ígérte neki a fia lelkét. András gazda emberi eszközökkel, puszta erővel győzte le a természetfölötti lényt: egyszerűen leütötte, majd beledobta a kútba. Azt viszont nem tudta megakadályozni, hogy az Ördög Sándornak nevezze el a fiát: mire az udvarról visszament Örzséhez, az már Sanyikámnak becézgette a gyermeket, így nem András lett a neve az apja után. Rózsa Sándornak tehát maga az Ördög választott nevet. Az anekdota csattanóját Rózsa András igazi népi bölcsességként fogalmazza meg: „…egyszer az életben lehet az Ördögnek meg az asszonynak is igaza" (Cserna-Szabó 2015: 23). Humoros a történetben, hogy a szereplők anekdotáznak: Rózsa András azért, hogy húzza az időt, hátha elfelejti az Ördög, amiért jött, az Ördög pedig azért, hogy a családi anekdoták segítségével bizonyítsa, a Rózsáknak mindig is közük volt hozzá. Rózsa Sándor születésének történetét alapvetően a csodás elemek dominálják, a rút és félelmetes természetfölötti lény színre lépése pedig komikus.

A születés különleges történetének rituálisan ismétlődő elbeszélése újra és újra a főszereplő félelmetes erejét, fenségét hangsúlyozza. Különféle rablások alkalmával a kárvallott gazdák mindig rácsodálkoznak arra, hogy Rózsa Sándort valóban nem fogja a golyó, ami a történetben fantasztikus elemnek számít, illetve a vámpirikus minőség jelenlétét igazolja. A pusztán mindenütt ismerték születésének történetét, tudták, hogy burokban született, ezzel magyarázzák természetfölötti képességét: „»Hát tényleg igaz, amit mesélnek rúlad, hogy burokban születtél és nem fog rajtad a golyó?« – mondta Darabos gazda őszinte ámulattal. Azzal Darabos gazda dühében a puskáját el is hajította, bele a hóba, sőt még meg is taposta…" (Cserna-Szabó 2015: 77) A pandúrok viszont, akik nem a pusztán élnek, bátran lőnek rá, nem ismerik Rózsa Sándor történeteit, ezért nem is tudják elfogni: „…és a golyók süvítettek a Sándor füle mellett, mert a vakmerő makói csendbiztosnak nem volt tudomása arról, hogy a Sándort nem fogják

a golyók" (Cserna-Szabó 2015: 101), „a Buzi nagy Antal öreg pandúr (…) két golyót legott kipuffantott a Sándorra, de hát a burokban született embert nem fogja a négycsövű karabélyból kilőtt golyó sem" (Cserna-Szabó 2015: 134). A történetben nem jelenik meg magyarázatként az, hogy Rózsa Sándor vámpír lenne, viszont sebezhetetlenségét illetően mindenki számára egyértelmű, hogy valamilyen titkos kapcsolatban van az ördöggel. Nevének kimondása is tabunak számít, ha mégis megtörténik, akkor annak valamilyen végzetes következménye van. Egyedül csak Veszelka Imre menekülhetett meg Sándor haragjától, amikor nevén szólította: „akkor a Sándornak égni kezdett a kék szeme, majd felszúrt vele (…) ordítani kezdett, hogy az ő nevét soha ki ne ejtsem, mert elevenen nyúz meg, és én éreztem, hogy ennek az embernek tigriskarom van a szíve helyén, és soha többé nem ejtettem ki a nevét a jelenlétében, hanem inkább úgy hívtam, ahogy a többi ember: Gazdának, Bácsinak, Kegyelmes Parasztnak, és mindennek, csak Sándornak nem" (Cserna-Szabó 2015: 54–55).

Megfigyelhetjük, hogy az első fejezet játékos komikuma után Veszelka Imre anekdotái elsősorban Rózsa Sándor kegyetlenségéről számolnak be. A Kegyelmes Paraszt egyetlen történet erejéig jelenik meg igazságosztó hősként, azonban Pruska doktor megbüntetése is kegyetlenségéről árulkodik. A Móricz-féle betyárregényekkel ellentétben Rózsa Sándor nem a szegényeket védelmező, az embertelenséggel szembeszálló hősként, hanem könyörtelen rablóvezérként tűnik fel előttünk. A magyar és kelet-európai népek folklórjában a betyárballadák azt éneklik meg, hogy a betyárok miként küzdöttek az őket kizsákmányoló urak ellen (Czine 1979: 170). Ehhez hasonlóan Móricz Zsigmond regényeiben Rózsa Sándor elszánt, cselekvő hősként jelenik meg, aki a szegények pártfogójaként és Kossuth katonájaként lép színre. Gazdaként ismeri a szegények nyomorát, és gondoskodik róluk (pl. katonaként sem feledkezik meg a szegényekről, kenyeret ad egy öreg szerb asszonynak, és nem lő a szerb katonák közé), „a mélység szolidaritásának hőse" (Czine 1976: 176). Ezzel szemben a *Sömmi*.-ben Rózsa Sándor veszélyes rabló, akit egyedül csak személyes bosszúja vezet. Nem a vérszopó uraságok ellen harcol, hanem ő maga válik a vérengzések megszállottjává. A fantasztikus elbeszélés és a vámpirikus esztétikai minőségből fakadó túlzó ábrázolás, az ironikus hangnem, a nyelvi humor szokatlan, groteszk képet festenek a betyárhősről: embertelenségét, könyörtelenségét állítják a középpontba. Az elbeszélő pontosan és részletesen közvetít a betyárhős véres anekdotáit, az idézett beszéd és a szabad függő beszéd alkalmazása lehetővé teszi, hogy megismerjük furfangos észjárását, jellemét, olykor belső nézőpontból is jobban értsük gondolkodásmódját.

Rózsa Sándor elvetemült, véreskezű Gazdaként jelenik meg, aki sem emberi, sem isteni törvényeknek nem hajlandó engedelmeskedni, csak alantas érdekeit és céljait tartja szem előtt. Kezdetben groteszk szereplőként látjuk, aki ijesztő, de tettei megnevettetik az olvasót. A történet végére azonban igazi monstrummá változik át: tettei egyértelműen rémületet váltanak ki. Nem az igazságért harcol a végtelen pusztaságon, hanem mindig a düh és egyéni boszszúja vezeti. Lázadó hős, akárcsak a vámpírtörténetek főszereplői, nehéz vele azonosulni vagy akár szimpatizálni is. Tragikus családtörténete nem arra sarkallja – mint a legtöbb embert az Alföld kegyetlen világában –, hogy beletörődjön sorsába, és békésen tűrje az újabb csapásokat. Valódi igazságszolgáltatásra, szabadságra vágyik. Ezért veszi kezébe sorsának irányítását, s habár megpróbál visszatalálni a helyes útra (kegyelmi kérvényt írat a császárhoz, de visszautasítják), feladja a becsületes élet reményét, megtörik, majd megtébolyodik.

Válságban lévő, lázadó lélek, aki szabadulása és az új élet reményében hajlandó cselekedni. Azonban szédítő szabadságra vágyik, már-már az emberi határok átlépésére, így a lehető legrosszabbat választja: paktumot köt az Ördöggel. Az elbeszélő anekdotái révén magyarázza Rózsa Sándor állandó boldogtalanságát, akit a rablott kincsek, a rengeteg szerető, a hírnév sem elégíti meg: „…lassan megértettem, hogy a Sándornak a szerelem nem jelent semmit" (Cserna-Szabó 2015: 72). „Mikor a Sándor megtudta, hogy a Ferdinánd császár jogerősen elutasította az ő kegyelmi kérvényét, akkor az esthomályos, bengyókos lelkére végképp reá ült a búskomorság súlyos, fekete madara, és onnan azt elhajtani nem lehetett semmivel, se nővel, se borral, se betyárkodással…" (Cserna-Szabó 2015: 125). Az Ördöggel kötött alku a fausti történettel hozza dialógusba a regényt. Míg Faust, az „értelmiségi", a tudásból kiábrándulva adja el a lelkét („Gondolkodásom szála kúszált/ lelkem minden tudást megútált/ nyugtatni izzó vágyamat/ vess az érzékiség mélyére engem.") (Goethe 1967: 53), addig Rózsa Sándor a szabadságért. A feudális körülmények között feltörekvő magyar népi hős számára csak ez képviselhet abszolút értéket, ugyanis évszázadokon keresztül kultúránk egészét a mérhetetlen szabadság iránti vágy határozta meg. Ugyanakkor a népi emlékezetben a betyár a szabadság pogány istenének minősül, akiben nemcsak a szabadság, de az emberség iránti vágy is testet öltött (Czine 1976: 170).

Rózsa Sándor a szabadságért adja el a lelkét. Választania kell a Valami és a Semmi, az Élet és a Halál között, így végül elfogadja az Ördög által felkínált paktumot. Veszelka pontosan rögzíti, hogy ettől a pillanattól kezdve megváltozik a viselkedése: „…a búskomor, szomorú, céltalan Sándor helyett mesemondás idő alatt egy mindég jókedvű, fütyörésző, harsány, vérszomjas, kegyetlen vadállatot kaptunk cserébe" (Cserna-Szabó 2015:

128). Nem népi hőssé, nem a szabadság szimbólumává, hanem brutális gyilkossá válik. A forradalom idejére Kossuthtól teljes amnesztiát kap, így törvényes szabadsága lehetőség arra, hogy a benne rejlő Ördög elszabaduljon. A főszereplő vérengzését bemutató anekdotákban[13] egyértelmű fokozás figyelhető meg, ami azt szemlélteti, hogy brutalitása egyre ijesztőbb méreteket ölt, illetve a paktum következtében a Gonosz fokozatosan keríti hatalmába. A feudális keretekhez szokott hős teljes szabadsága tudatában elveszti lába alól a talajt, megfékezhetetlenné válik. „Alászállása" élvezettel jár, állatias ösztöneit engedi szabadjára. Eddig mindig mások, a kizsákmányoló feudális rend uralkodott fölötte, most pedig ő maga válik olyan vámpírhoz hasonlóvá, aki szabadságát arra használja, hogy uralkodjon az emberek fölött. Minden tettéhez mérhetetlen kegyetlenség társul, a Gonosz-princípium jelképévé válik. Veszelka észreveszi, hogy sokszor van távol, s ilyenkor a Gazda arról mesél, hogy az Ördög birodalmában jár, előkelő királyi udvarokban, palotákban, ahol bárónékat és hercegnőket csábít el. Vámpírként az erotikus csábítás megtestesítője is, nem véletlen, hogy tekintete szúrós, átható. A forradalom alatt rászokik a vérivásra,[14] Veszelka tanúsítja, hogy a sötétben világítanak a szemei. Rózsa Sándor a horrorfilmek klasszikus szörnyeit idézi, ugyanakkor a Drakula-mítosz is megelevenedik a regény olvasásakor, annak alföldi parafrázisaként értelmezhető. A főszereplő valódi monstrum, aki nemcsak az életellenes erőt, az idegenséget reprezentálja, hanem a tekintetet is vonzza (H. Nagy 2018: 134). A többi szereplő hozzá való viszonyulásában a csodálat, a rettegés és az utálat vegyül. A fantasztikus elbeszélés látványelemei nagy szerepet játszanak a betyárvezér alakjának megformálásában.

A főszereplő halálát övező események szintén azt erősítik meg az olvasóban, hogy Rózsa Sándor valóban vámpírszerű lény. Veszelka Imre jól ismervén az Ördöggel való paktum részleteit, megakadályozza, hogy a Gazda lelke elkárhozzon. Elárulja tehát, ami paradox módon hűségéből és baráti féltésből fakad: „…elárultam a Kossuth apánknak azt is, hogy a Sándornak az Ördöggel kötött szerződéséről is van tudomásom, melyben le van fektetve, hogy a konvenció 33 évre köttetett, és 33 év letelte után a Sándor meghal, lelke pediglen teljes egészében az Ördögé lesz, de van egy kivétel, miszerint, ha még 3 év és 3 hét és 3 nap lejárta előtt mégis meghalna

[13] A félegyházi postakocsist kereszten húzatja karóba; a horgosi papnak és szakácsnéjának összevarratja a száját; a rácok lemészárlása közben rászokik a vérivásra; leszámol a rác betyárral, Abrahám Pekárral, akinek megkóstolja az agyát.

[14] A vámpírok lényegében az életenergia birtokosaivá válnak azáltal, hogy az éltető testnedvet, a vért szívják. Így uralkodhatnak az emberek fölött, akiknek elvették erejüket. Arany 2013.

a Sándor, akkor a lelke részt vesz az isteni elbírálásban" (Cserna-Szabó 2015: 189–190). Veszelka tehát Kossuth kezére adja, aki egy levélbontó késsel végez a burokban született emberrel. Ezt követően a „nemzetközi szakirodalom" szerint járnak el: a szíven szúrt Rózsa Sándort lefejezik, és kivágják a szívét. Mindez egy pap jelenlétében történik, aki nyakában fokhagymafüzérrel, kezében arany feszülettel van jelen az ördögűzésnél.

A vámpirikus esztétikai minőség jelenléte nemcsak egy vámpírszerű főhős szerepeltetését jelenti, hanem általában a vér inszcenírozását is, ami jelen esetben szinte minden fejezetben uralja a vizuális rendszer. A vörös a vér, az erőszak színeként színkódként van jelen a regényben. Minden anekdota igazi „vérrel pingált" képkockához hasonlít, amely a vámpírszerű betyárvezér vérengzését szemlélteti. Már Rózsa Sándor, de Veszelka Imre születésének történetében is megjelenik a vér, majd Csecse Piros anekdotájában, a szerszám, vagyis a magzatujj megszerzésekor, de leginkább a forradalom eseményeit dominálja. A bor és a borivás szintén ehhez a színkódhoz társul. Szinte minden fejezetben találkozunk vele, ugyanis a betyárok csárdáról csárdára járva boroznak: „mert a bort úgy szerette, mint csecsemő az anyatejet, úgy is szívta a kancsóból, csukott szemmel, átéléssel, cuppogva, ahogy a kicsi gyermek a szülőanyja mellyét" (Cserna-Szabó 2015: 106). Rózsa Sándor számára mindkettő éltető energiát jelent. A vérivásra a forradalom harcai során szokik rá. A vörös mellett még a fekete is megjelenik, amihez a bűn és a halál metaforikus jelentései kapcsolódnak.[15]

A puszta valódi vérmezőként jelenik meg a regényben, amely a kegyetlenség, a teljes sivárság, az értéktelenség, a halál metaforikus helye. A realista-naturalista elemekkel megrajzolt vámpírtörténetben a pusztai élet, az egyes epizódokban megmutatkozó nyomasztó hangulat, a tragikus sorstörténet rámutat arra, hogy a semmi világa valóban lélekölő lehet. A főszereplő életét kívül-belül a pusztaság, a „sömmi" jellemezi: valódi értékek hiánya egy embertelen világban. A regényben a semmi fogalmához kapcsolódóan tetten érhető Arthur Schopenhauer 19. századi filozófus akarat-metafizikája is.[16] A rablóbanda tagjait ábrázoló anekdotákban egyenes idézetként szerepelnek a „kimondhatatlan nevű sváb bölcselő" (Cserna-Szabó 2015: 106) szavai:

---

[15] Megfigyelhetjük, hogy a regény borítója is elsősorban ezt a két színkódot használja fel. Olyan, mint egy horrorfilm plakátja: fekete lovas alakok láthatóak a vérvörös pusztán.

[16] Pesszimista filozófiája szerint a legfőbb jó az akarat végleges kielégítése, „amely után semmi újabb akarás ne következne", vagyis a cél nem akarni, nem kívánni, nem tenni semmit. Az életakarat, a halál, a megváltás kérdéseit Schopenhauer etikája részletesen tárgyalja, szerinte a halál csak akkor jelent teljes megsemmisülést, ha megelőzi az akarat megsemmisülése. Schopenhauer 1991: 476.

„És miként az állat minden körülmény között, melybe juttatjuk, azok közé a szűk korlátok közé marad zárva, melyeket lényének a természet visszavonhatatlanul kijelölt (…) éppúgy az ember elérhető boldogságának mértékét is meghatározza egyénisége. (…) Ha szűkek azok a korlátok, úgy minden kívülről jövő fáradozás, minden, amit az ember vagy szerencse az ő érdekében tehet, képtelen lesz őt közönséges, félig állatias boldogságának és jólétének mértéke fölé emelni (…) Már ebből kiviláglik, mennyire függ boldogságunk attól, ami vagyunk…" (Cserna-Szabó 2015: 107–108) A pusztai élet embertelen és kényszerítő körülményei irányítják a szegénylegényeket a nem kívánt útra, jobb életre vágynak, azonban nem törhetnek ki a semmi világából, ez lehetetlen számukra. Ugyanígy Rózsa Sándor sem válhat szabaddá egyéni történetének terhétől, bosszúvágyától, nagyratörő céljaitól, az élet intenzitásának állatias, elemi megtapasztalására vágyik.

A rút esztétikájának köszönhetően sajátos ábrázolásmód figyelhető meg a regényben: a legsötétebb történetekben is mindig ott rejtőzik a komikum. Mindaz, ami félelmetes, és undort vált ki az olvasóból, egyszerre ér el komikus hatást, képes megnevettetni. A *Sömmi.*-ben az úgynevezett oximoronikus stilizáció[17] érvényesül, amelynek köszönhetően nem tudjuk egyértelműen eldönteni, hogy egy történést az asszimilálás vagy a parodizálás igénye motivál, vagyis „egymásnak ellentmondó és egyenrangú nézőpont egyidejű jelenlétéből származó feloldhatatlan feszültség jellemzi" a szöveget. A regényben az irónia állandó jelenléte összeférhetetlenné teszi az elbeszélt történetet és annak modalitását. Ebből az állandó ellentétből adódik a narráció humora, ami távolságot teremt, és nem engedi, hogy együttérezzünk a szereplőkkel. Ez a távolságtartás a fantasztikus elbeszélés egyik sajátossága is. A szöveg tehát provokálja az ellentmondásos értelmezéseket, hiszen olvashatjuk műfaji szövegként, vámpírtörténetként, de annak paródiájaként is. Az elbeszélés játékos, eleven, néhol a mikszáthi humor derűjét idézi (egy kis csipkelődés, malícia), de leginkább tragikomikus, az abszurdhoz közelítő ábrázolásról beszélhetünk, amelynek célja, hogy felrázza, kizökkentse az olvasót.

A fentiek mellett szokatlannak tűnik a regény struktúrája is, ugyanis a fantasztikus elbeszélés anekdotikussággal párosul. Mindez jelen van a szereplők bemutatásában, akiket olyan cselekedetek elbeszélésével jellemez a narrátor, amelyek anekdotaszerűek. Ezekben a történetekben általában a helyzet- és a jellemkomikum dominál, ugyanakkor a fantasztikumnak köszönhetően a sűrített, képszerű elbeszélés (népnyelvi kifejezések, szólások,

[17] Benyovszky Krisztián elemzi részletesen Stanisław Balbus nyomán. Benyovszky 2003: 86.

közmondások) karikatúraszerűvé teszi az ábrázolást, amelyben a rútság esszenciája mutatkozik meg. Az anekdoták nagyszerűen megteremtik a korhangulatot, a groteszk jelenetek a pusztai élet sivárságát és komikumát szemléltetik. Főleg a mellékszereplők[18] esetében figyelhetjük meg ezt, akik közül néhányan szintén vámpírszerű alakok, az Ördög cimborái.

Az anekdotikus regénystruktúra általában töredezett, laza szerkezetet implikál, amelyben a rövid történetek újra és újra megszakítják, eltérítik az elbeszélés ritmusát. A regény ebből a szempontból kivételt képez. A folytonosan áramló, egymásba ékelődő anekdoták (Rózsa Sándor születésének története, melyben Rózsa András és az Ördög is anekdotázik, Veszelka gyermek- és ifjúkori anekdotái, Rózsa Sándor és Veszelka találkozása, a Putri csárda története, Csecse Piros anekdotája stb.) egyrészt dinamizálják, állandó mozgásban tartják a történetet, másrészt az élőbeszéd spontaneitásának képzetét megteremtő, többszörösen összetett mondatok a szöveg kapcsoltságát hangsúlyozzák. A homodiegetikus narrátori hang állandó és erőteljes jelenléte szintén szoros egységbe fűzi az anekdotákat. A regényben folyamatos az anekdotamondó tevékenység: az elbeszélő és a szereplők szüntelenül történetet mondanak, az elbeszélés narratív alapját képezi az anekdota. Mindezek mellett gyakori a szereplői szólamokba ágyazott anekdota, az elbeszélő a szereplők beszédébe építi be a történeteket, így többszörös beágyazást figyelhetünk meg a regény egyes epizódjaiban. Sok a hosszabb-rövidebb, közvetített szereplői elbeszélés, mindig több nézőpontot tart mozgásban a narráció. Az anekdota a nézőpont-dinamizálás alakzataként működik a szövegben (Hász–Fehér 2005: 69). Az elbeszélő anélkül, hogy teljesen háttérbe vonulna, gyakran „átadja" a szót valamelyik mellékszereplőnek, aki hitelesebb forrásnak bizonyul, és jobban ismeri nála a történteket. A mesemondás ritmusa soha nem lassul, a rövid történetek nem szünetező, hanem elsősorban jelenetező technikaként vannak jelen a szövegben.

A *Sömmi.* eredetisége a történetmondás performativitásában rejlik, ahogyan a fentiekben láthattuk, az előadásmód nagy jelentőséggel bír. A vámpirikus fikció felhasználása és az anekdotáknak köszönhető jelenetezés, a nézőpontok folyamatos dinamizálása a film médiumára utalnak. Az anekdota filmes technikaként, intermediális alakzatként funkcionál, az elmondás és a megmutatás logikája szerint működik. A regény szerkezetileg a

[18] Pruska doktor, a nyúlszívű orvos, Andrikó halász és Mári, a szedett-vedett rablóbanda, a véreskezű Kotolár kapitány, Kőmíves Arzén fiskális, zugügyvéd, Kossuth, „Móricz poéta" és „Kálmán hírlapíró".

fantasztikus elbeszélés és az anekdotikus hagyomány feleleventésére törekszik, tudatosan kapcsolódik a 19. századi próza nagy elbeszélőihez, miközben friss és eleven, kortárs regényként olvastatja magát, a film audiovizuális médiumát szimulálja. Már a borító szövege is ördögi easternt ígér, mindemellett a western műfajára is rájátszik, a történet egyes elemei a *Volt egyszer egy Vadnyugat*[19] című klasszikusra utalnak (pl. a regény a bosszú története is, Rózsa Sándor tragédiája, testvérének halála Harmonika történetét juttatja eszünkbe).

A kisroman sajátos narrációja leginkább Quentin Tarantino filmes stílusát idézi fel (Réti 2016: 88–91). A kortárs filmrendező jellegzetes kifejezésmódjára emlékeztet, hogy minden epizódban kiemelkedően fontos szerepe van a szereplők párbeszédének, emellett a trágár beszéd és az erőszak megjelenítése is helyet kap (jelen esetben mindez a témaválasztás miatt indokolt). A narrátor hitelesen beszélteti szereplőit, idézett szólamuk a pusztai ember gondolkodásmódját, egyszerűségét közvetítik. A kegyetlenség, a nyers, embertelen erőszak leplezetlen ábrázolása elsősorban a főszereplő vámpirikus jellemét körvonalazza. Ami azonban kifejezetten a Tarantino-filmek egyik látványos jellegzetessége, hogy a kép hirtelen színesből átvált fekete-fehérbe. A regényben ezt nagyon jól érzékelteti az oximoronikus stilizáció, groteszk hatás érvényesül a félelemkeltés és a humor eszközei révén. Megfigyelhetjük, hogy az egymást követő, pergő ritmusú, csattanóra kihegyezett anekdoták feszültséget, elevenséget biztosítanak. A komikus jelenetek után gyors, filmszerű vágással következnek a nyomasztó hangulatúak, amelyek egy-egy félelmetes helyzetet, tragikus sorstörténetet, végzetes fordulatot jelenítenek meg (Veszelka Imre komikusan anekdotázik gyermek- és ifjúkoráról, aztán hirtelen apja családi tragédiáját közvetíti; Veszelka és Rózsa Sándor első találkozása; Csecse Piros halála és Pruska doktor megbüntetése; lekvárfőzés Katona Pál tanyáján, majd a „szerszám" megszerzése; paktum az Ördöggel és következményei; bevonulás Szegedre és Rózsa Sándor vérengzése a forradalom során stb.). Tarantino filmjeinek gyakori sajátossága még az úgynevezett hosszú beállítás vagy hosszú snitt, ami azt jelzi, hogy a kamera megfigyel, miközben bonyolult mozgásokat végez. A regényben ezt az anekdotákban megjelenő hosszas leírások szemléltetik, ugyanis a hirtelen vágásokkal egymás után következő történetek egy-egy képet kimerevítenek. Ezek a beállítások a túlzott elbeszélői részletezés miatt a komikus és a feszült helyzetek ábrázolására egyaránt alkalmasak (pl. a bevezető fejezetben egyre közelítő perspektívában pillantjuk

[19] Amerikai–olasz western, rendezte Sergio Leone, 1968.

meg Rózsa András és a vajúdó Örzsét; Veszelka bátyjának halála és találkozás Rózsa Sándorral; Ábrám Pekár támadása; Darabos gazda kirablása; Andrikó gazdánál a nádasban; a forradalmi hangulat bemutatása stb.).

Veszelka Imrének a történetmesélés a vérében van. A horrorfilmekből is jól ismert vámpirikus fikciót ábrázoló kisregénynek csak vérbeli elbeszélője lehet, aki hozzáértően adagolja a különös vagy félelmetes epizódokat, néhol lelassít, hogy egy drámai fordulatot szemléltessen. A fantasztikus elemekkel átszőtt anekdoták lehetővé teszik, hogy a film médiumával kapcsoljuk össze a narrációt: „A film egy másfajta narratív folytonosságot hoz létre, amelyben »a töredezettség a lényegi folytonosság feltétele«" (Füzi–Török). Tehát a vágás, a különféle történetek egymás mellé helyezése teremti meg a filmszerű folytonosságot a regényben.

Összefoglalás

A *Sömmi.* szokatlan kisregény, amely újszerűen dolgozza fel Rózsa Sándor mára már elfeledettnek hitt történetét. Elbeszéléstechnikája egyszerre régi és új, hagyománykövető és kortárs. Cserna-Szabó András második regényének rétegzettsége figyelemre méltó, hiszen szándékosan arra törekszik, hogy minél szélesebb ízlésvilágot mutasson fel. Tudatosan kapcsolódik Jókai és Mikszáth anekdotikus prózájához, miközben a fantasztikus elbeszélés szabályait érvényesíti. A vámpirikus fikció jelenléte új megvilágításba helyezi az élettörténetet, alkalmasak bizonyul arra, hogy a főhős belső drámáját szemléltesse. A filmes fantázia jól láthatóan befolyásolja a regény látványvilágát, vámpírtörténeteket és horrorfilmeket idéz, de klasszikus western vagy a Tarantino-féle képalkotás is tetten érhető a *Sömmi.*-ben. A fantasztikus elbeszélés elméleti vonatkozásait tanulmányozva láthatjuk, hogy jellegzetes narratíváról van szó, sajátos beszédmódról, amely változatosságának köszönhetően koronként képes megújulni. A kortárs irodalomban is továbbélő modalitás, amely emocionális vagy intellektuális játékra hívja az olvasót.

Irodalom

CSERNA-SZABÓ András

2015 *Sömmi.* Magvető Könyvkiadó, Budapest

ARANY Zsuzsanna

2013 Gonosz alakok megjelenítése az irodalomban: a vámpír. In H. NAGY Péter (szerk.): *Az éjszaka gyermekei. Tanulmányok a vámpirizmusról*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely. https://www.academia.edu/36639930/Gonosz_alakok_megjele%C3%A9se_az_irodalomban_a_v%C3%A1mp%C3%ADr (Letöltve: 2021. 04. 20.)

BÁDER Petra – MENCZEL Gabriella (szerk.)

2019 *A fantasztikus irodalom elméletei Spanyol-Amerikában*. ELTE BTK Spanyol Nyelvi és Irodalmi Tanszék, Budapest

BENYOVSZKY Krisztián

2003 Modor vagy dialógus? Szempontok az irodalmi stilizáció értelmezéséhez. *Tiszatáj* LVII (5) 79–87. http://epa.oszk.hu/00700/00713/00141/pdf/tiszataj_EPA00713_2003_05_079-087.pdf (Letöltve: 2021. 04. 20.)

2007 Szerteágazó vérvonal. *Prae* 4. sz., 5–16.

CALVINO, Italo

1998 Képszerűség. In uő: *Amerikai előadások.* Ford. SZÉNÁSI Ferenc. Európa Könyvkiadó, Budapest, 101–125.

CZINE Mihály

1979 *Móricz Zsigmond*. Gondolat Kiadó, Budapest

DOBOS Ilona – KRIZA Ildikó

1981 Rózsa Sándor (szócikk). In ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon 4.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 381–383.

DOBOS István

1995 *Alaktan és értelmezéstörténet*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen

FÜZI Izabella – TÖRÖK Ervin

2006 Narratív tér és narratív idő. In uő: *Bevezetés az epikai szövegek és a narratív film elemzésébe*. http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/58F%FCzi/Vizu%E1lis%20%E9s%20irodalmi%20narr%E1ci%F3%20(E)/tankonyv/terido/index02.html#filmszerkmod (Letöltve: 2018. 07. 20.)

GAIMAN, Neil

1999 Gondolatok a mítoszokról. In uő: *Tükör és füst*. Beneficium, Budapest, 335–345.

GINTLI Tibor
2004 Metafora és önazonosság Krúdy regénytöredékében. *Iskolakultúra* 6–7. sz., 97–106. http://real.mtak.hu/60377/1/EPA00011_iskolakultura_2004_06_07_097-106.pdf (Letöltve: 2018. 07. 20.)
GOETHE, Johann Wolfgang
1967 *Faust*. Ford. JÉKELY Zoltán, KÁLNOKY László. Magyar Helikon, Budapest, 53.
H. NAGY Péter
2007 *Hibridek*. Nap Kiadó, Dunaszerdahely
2018 *Médiumközi relációk*. Nap Kiadó, Dunaszerdahely
HÁSZ–FEHÉR Katalin
2005 Az anekdota anekdotikus működése Mikszáth prózájában. *Híd,* jan. 12., 67–80.
HEGEDŰS Norbert
2014 A kultúra elfeledett regiszterei. A mitológiák továbbélése a dark fantasyban. *Alföld* 65. (9) 65–71
KOVÁCS Ágnes
1979 hazugságmese (szócikk). In ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon 2.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 509–510.
LUKÁCSI Margit
2016 *Kép, képzelet, fantasztikum: a fantázia mesterei a XIX–XX. századi olasz irodalomban Collóditól Calvinóig*. L'Harmattan, Budapest
MAÁR Judit
2001 *A fantasztikus irodalom*. Osiris Kiadó, Budapest
MÓRICZ Zsigmond
1983 *Rózsa Sándor*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
RÉTI Zsófia
2016 Sömmi új? *Szépirodalmi Figyelő* 3. sz., 88–91.
SCHOPENHAUER, Arthur
1991 *A világ mint akarat és képzet.* Ford. TANDORI Ágnes és TANDORI Dezső. Európa Könyvkiadó, Budapest
TODOROV, Tzvetan
2002 *Bevezetés a fantasztikus irodalomba.* Ford. GELLÉRI Gábor. Napvilág Kiadó, Budapest

Bán Imola

Bán Imola (1985) este doctorandă la Universitatea „Babeș–Bolyai" din Cluj-Napoca, Școala Doctorală Studii de Hungarologie. În 2010 a finalizat masteratul de Studii de lingvistică și literatură maghiară. În 2007 a obținut licența în filologie, la specializarea maghiară-engleză. Din 2007 este profesoară de limbă și literatură maghiară la Liceul Reformat „Lorántffy Zsuzsanna", Oradea.

Bán Imola (1985) is a PhD student at Hungarology Doctoral School of Babeș–Bolyai University, Cluj-Napoca. She obtained master's degree in 2010 (Program in Hungarian Language and Literature Studies) and bachelor's degree in 2007 studying Hungarian and English Language and Literature at Philology Faculty of BBU. Her field of research is comparative studies, literary theory and contemporary literature. Since September of 2007 she is a Hungarian language and literature teacher at the Reformed Highschool Lorántffy Zsuzsanna, Oradea.

„Pictat cu sânge" – Ficțiune fantastică și vampirică în romanul lui Cserna-Szabó András *„Sömmi."*

Scopul și obiectivul lucrării este să prezinte o analiză detaliată a literaturii fantastice și schimbarea ei în literatura contemporană sub influențele artei cinematografice. În romanul lui Cserna-Szabó András anecdota are un rol important pentru că face parte din scenariu, și datorită prozei fantastice funcționează ca element vizual. Figura lui Rózsa Sándor este prezentată într-o nouă perspectivă prin folosirea oralității, a umorului excesiv și a elementelor fantastice.

Film Stills "Painted with Blood". Fantastic and Vampirical Fiction in the Novel of Cserna-Szabó András: *Sömmi.*

The purpose of this paper is to present a detailed analysis about fantastic fiction and its changing in contemporary literature due to the screen and the art of filmmaking. In the novel of Cserna-Szabó András the use of anecdotes is important because the short stories are parts of scenery and become visual elements in a fantastic prose. The figure of Rózsa Sándor is presented in a brand new way by using orality, excessive humor and fantastic fiction.

Barcsay Andrea-Krisztina

Azonosságok és eltérések Marmontel francia és magyar recepciójában

Az egy személyben enciklopédista, történész, elbeszélő, dramaturg, filozófus Jean-François Marmontel neve az ezredfordulón már csak a beavatottak számára cseng ismerősen, a 18. században azonban sikeres szerzőnek számított. Mivel népszerű munkássága a 18. századi magyar irodalomban is számos fordítás ihletője volt, érdemes részletesebben megvizsgálnunk művei hatástörténetét. Ez az analízis jelentős összefüggéseket tárhat fel. A következőkben igyekszem figyelemmel kísérni a művek keletkezéstörténetét, a forráskutatás és a szövegkritika elveinek figyelembevételével kialakítani egy minél teljesebb képet a művekről és a korabeli irodalmi kölcsönhatásokról. Ezt a képet, ahol lehetséges, kiegészítem a kiadásokról rendelkezésre álló adatokkal is, hogy azok segíthessenek az írói terveket és műveket összefűző viszonyok feltárásában és vizsgálatában. Elemzésemben Borbély Szilárdnak a *Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig* (Borbély 2009) című kötetben felhasznált módszereit is szem előtt tartom, ugyanis Kazinczy fordítástörténeti életműve több szállal kapcsolódik a Báróczi–Marmontel életműhöz. Mindezek hozzásegíthetnek a marmonteli életmű hatástörténetének értelmezéséhez a magyar irodalomban.

Jean-François Marmontel és a francia recepció

A magyar irodalomba beszűrődött marmonteli hatástörténet jobb megértéséhez szükségesnek vélem elemzésemet Marmontel művei francia recepciójának problémájával kezdeni. Mint fentebb jeleztem, a francia szerző kortársai szemében sikeresnek számított. Az első elismeréseket a színdarabok hozták meg számára, még jóval a *Contes moraux* című prózakötete megjelenése előtt. Azok által vált ismertté az irodalmi körökben. 1748 és 1753 között tragédiákat írt, 1748. február 5-én mutatták be az első, általános tetszést kiváltó darabját: a *Dionüsziosz, a zsarnok* című tragédiáját, majd 1749-ben az *Arisztomenész* címűt.

A nemzetközi hírnevet számára az 1767-ben megjelent, *Bélisarius* című államregénye hozta meg, amelynek a vallási toleranciáról szóló híres 15. fejezete nagy vihart kavart. Ez a siker azonban a műnek a korban politikai és

társadalmi szempontból felforgató eszmeiségéhez és nem irodalmiságához rendelhető. Irodalmi pályafutásában a fordulatot az *Erkölcsi mesék* (*Contes moraux*) címmel megjelent kötet jelentette. Ez a kötet áll jelen tanulmányunk központjában is.

A kötet 1761-es, első kiadása tizenkét mesét tartalmazott, ezt a szerző három új mesével egészítette ki, az eredetileg a *Mercure de France* című folyóiratban 1755 és 1759 között megjelentekkel. Az erkölcsi mese (*le conte moral*) az erkölcs magasztosságáról szóló, rövid elbeszélés a 18. század második felében, a szentimentalizmus értelmezésében (*Dictionnaire…* 2002). A műfaj korábban ismert és kedvelt is volt, de az igazi nagy sikere pontosan Marmontel nevéhez köthető. A szerző a *Le Mercure* című, királyi jóváhagyással megjelent folyóiratban indította útjára 1761-ben *Contes moraux* című híres sorozatát. Ezek a kedves, eleven történetek gyakorta a korabeli francia társadalomról készült korrajzok (XV. Lajos idejéből), amelyek azért nyerhették el az olvasók tetszését, mert azok a hosszú heroikus regények után felismerni vélték bennük saját jelenüket. A könyv a 19. század végéig 87 kiadást ért meg, tehát az újkori világirodalom legnagyobb sikerei közé tartozik. Marmontel saját értékelése szerint minden európai nyelvre lefordították. (György Lajos szerint szinte 100 nyelvre fordították le, köztük németre, angolra, olaszra, lengyelre, hollandra, dánra, spanyolra, olaszra, oroszra, új-görögre, portugálra, románra, szerbre. György 1941: 226.)

A nagy sikerre való tekintettel pár évtized múlva Marmontel folytatja ezt a sorozatot, 1790 és 1792 között publikálja *Nouveaux contes moraux* címmel újabb történeteit, szintén a *Mercure* folyóiratban, kötetben való kiadásukra 1792-ben került sor.[1] Ezek az újabb mesék azonban már nem érték el az első sorozatbeliek szintjét. A két kötet megjelenése között eltelt 30 év, és már maga a szerző is másképp viszonyult a műfajhoz.

„A 18. században nagyon szerették a példázatos elbeszéléseket, ezért az erkölcsi mese, a század közepének ez az erősen moralizáló jellegű, nevelő célzatú műfaja közkedvelt lett. Az erkölcsi mese műfajának művelése nem Marmontel innovációja, hiszen a kor közkedvelt írói közül Marmontel közvetlen elődeinek tekinthetők Crébillon, Voisenon a hatásos »contes moraux«-kal vagy »contes immoraux«-kal" (azaz erkölcstelen mesékkel) (Bayer 1916: 4).

Az erkölcsi mese műfaja kétségtelenül Marmontel tolla alatt ért el addig soha nem látott sikert, mondhatni valóságos divatot teremtett a maga

[1] A kiadás adatai: J. A. Latour, en 2 tomes à Paris et Liège en 1792, az utolsó mesék posztumusz kiadásban, 1801 à Paris par Garnery sous le titre de *Souvenirs du coin du feu*.

korában és hazájában. Több szerző is követte példáját, az erkölcsi mese műfajával próbálva sikert elérni, köztük De Bastide, La Dixmerie, Louis Sébastien Mercier Saint-Lambert, Baculard d'Arnaud, Mme de Genlis és mások. Marmontelnek sikerült valami olyan újszerűt létrehoznia, amit az olvasóközönség is szívesen fogadott. Ennek okai, mint már említettem, a korszellem, sőt olykor a korabeli társadalom realisztikus ábrázolása az elbeszélésekben. A szerző elébe ment egy születő igénynek, a kellemes, szórakoztató történetek megírásával, melyekben már a kortárs társadalmának kritikája is megjelent. Olykor példázat formájában is, de egyidejűleg egyfajta életvezetési tanácsadóként is fel kívánt lépni. Sikerének is ez az egyik titka, olvasói azonosulni tudtak a történetek hőseivel.

Ha a címeket figyelemmel kísérjük, a legkülönfélébb műfaji megnevezésekkel találkozhatunk. Ez annak a jele, hogy a szerzőnek is dilemmái lehettek rövid prózai írásainak megnevezésével: *Le Moi, anecdote ancienne* (régi anekdota), *Tout et rien*, *anecdote moderne* (modern anekdota), *Les Deux Infortunées, conte moral* (erkölcsi mese). Marmontel a *La Bergère des Alpes* (*A havasi juhászlány*) pásztorjáték eredetű történetét szintén modern anekdotának nevezi. Mindössze két mese műfaji besorolása tartalmazza az *erkölcsi* jelzőt (Ben Sdira 2003: 179).

Az erkölcsi mese műfajának sajátossága, hogy egy hosszabb történetet kizárólag a belőle levonható tanulságért ad elő. Ezt a tanulságot meg lehet találni kifejtett formában a szövegben – a sorok között –, de ha nem, úgy pár szóban a szöveg kezdetére vagy a végére odaillesztheti az író a *morale*-t (vagyis az erkölcsi tanulságot). Marmontel az erkölcsi mesének mindkét válfaját művelte. Megfogalmazta néhány szóban a *morale*-t, vagy elrejtette magában a szövegben, de úgy, hogy azt az olvasó könnyen megtalálhassa (vö. Bayer: uo.). Célja a nevelés volt, de anélkül, hogy untatna, és nem törekedett módszeres erkölcsi értekezés kifejtésére.

Az *Erkölcsi mesék* keletkezéstörténetéhez visszakanyarodva Marmontel egyik kritikusa, Khaled Ben Sdira felfedi azt a kevéssé ismert tényt, hogy az író tulajdonképpen csak két mesét írt eredendően ilyen erkölcsnemesítő szándékkal és az „erkölcsi" jelzővel ellátva (Ben Sdira 2003: 176). Bár Marmontel meséi pörgős, rövid kortárs életképek, és nem a száraz erkölcsi diskurzus jellemzi őket, a *Contes moraux*-ból eredetileg mindössze kettő kapta meg az „erkölcsi" minősítést, és Marmontel sem illette ezzel a jelzővel magukat a meséket, csak a kötetbe foglalt gyűjteményt annak első, 1761-es kiadásakor. A kifejezés tulajdonképpen egyfajta címkeként szolgált abban a korban, amelyben Rousseau hatására az irodalom új fordulatot vett.

Marmontel egyéni módon kezeli az erkölcsi mese műfaját. Nyilvánvalóan ellentétes céllal alkalmazza, mint azt többek közt az ifjabbik Crébillon és Voisenon tették. E két utóbbi szerző libertinus erkölcsisége valójában a libertinus eszmeiség antimorálja, amely az egyén szexuális vágyának szabad kifejezését propagálta, szemben az eszményi illúziókkal. Példa erre pontosan ifj. Crébillon hírhedt botrányregénye, *A pamlag* (*Le sopha*) (1740–1742), amelyet az alcím szintén erkölcsi meseként nevez meg. Valójában ez a mű a korszakra szintén jellemző, ún. libertinus regény.

„Marmontel morálja ellentétes ezekkel az »erkölcstelen« mesékben megjelenítettekkel, az ő felfogásában ez az érzéki örömök által megtört lelkek és szívek igazsága, amely szerint a test igazsága a lélekben rejlik. A létezés egységesítése kedvéért Marmontel a libertinus értékrend naturalista hierarchiáját fordítja meg, amely a gépiességet helyezi a spirituális elé." (Wagner 2003: 6)

A francia irodalom ezredfordulós Marmontel-recepciója

A recepciótörténet vizsgálatakor világossá válik, hogy az első pillantásra egyértelműnek tűnő irodalmi munkásság megítélése, értelmezése még ma is vitákat gerjeszt. A már említett Marmontel-konferencián elhangzott tanulmányokból összeállított kötet (*Marmontel, un rhétorique de l'apaisement*) alapján legalábbis az életmű értékelése ellentmondásosnak mondható.

A sokoldalú szerző hatástörténete ma sem hagyja közömbösen hazájában a kritikusokat. Az ezredforduló francia recepcióját a polémiák jellemzik. Ha csak az általunk vizsgált kötet, a *Contes moraux* befogadástörténetére koncentrálunk, a vita egyes elemei két kérdéskör köré csoportosíthatók. Az egyik, hogy ezek a mesék valóban erkölcsöseknek számítanak-e, vagy csupán megnevezésükben azok. Illetve, hogy ez a morális jelleg javára vált-e a műfajnak vagy sem. A vizsgált mű mind az életmű, mind a befogadó magyar irodalom szempontjából lényeges, ugyanis Marmontelnek ez a munkája ihlette a legtöbb magyar fordítást is. Az életműről megjelent tanulmánykötetnek (Barcsay 2018: 62–66) is az az egyik legizgalmasabb dolgozata, amelyben a már idézett kritikus, Khaled Ben Sdira az elbeszélések morális jellegének különféle megítéléseit szembesíti (Ben Sdira 2003: uo).

A fogalmak tisztázását a mai francia kritika meghatározónak véli, az idézett tanulmány kiemelten az erkölcsi jelleg jelenlétét firtatja a marmonteli életműben. Az esszé azt a tényt vizsgálja, vajon az erkölcsi mese kategóriája valóban fedi-e a moralitás fogalmát, és ha igen, miben. Válaszokat fogalmaz meg arra a kérdésre, mi fér bele ebbe a fogalomba, mi az erkölcsös, és

mi nem számít már annak. „Valóban, legyenek bár híján az erkölcsi tanításoknak, és tételezzük fel, hogy az »erkölcsös« minősítés sem igaz rájuk, ez nem jelenti azt, hogy erkölcstelenségeket tartalmaznának" – véli Wéber Antal is már 1965-ben (Wéber 1965: 58).

Etimológiai szempontból ugyanis az „erkölcsi" (*moral*) melléknév, amely a latin *mores* szóból ered, a francia nyelvben egyaránt jelent „erkölcstant" és „erkölcsöt". Ezt a kétértelműséget a mesékre vonatkoztatva is megőrizte a kifejezés. Egyaránt jelenti a közerkölcsök leírását és az erényekre való buzdítást, Marmontel értelmezésében „azt, ami a természetből fakadó érzelmeket mutatja meg" (Ben Sdira 2003: 179). A jó erkölcsökre való nevelés a korabeli románok, prózai művek kvázi kötelező attribútuma. Ezt a szándékukat a szerzők gyakran már az ajánlásokban, előszavakban hangsúlyozzák. „A szerzőt magát, aki az erkölcsi mese műfajának megteremtője és mindmáig emblematikus képviselője, a leginkább Jean Fabre irodalomkritikus marasztalta el. Megállapítása szerint a legnagyobb veszély, ami egy mesét fenyegethet, az, hogy erkölcsivé válik." (Ben Sdira 2003: 176) Ha ezen a példázatos tanmese műfaját érti, amelyben a nevelési szándék háttérbe szorítja az irodalmiságot, igazat kell adnunk neki. A pszichologizáló igény és a modern szellemiség azonban a francia író elbeszéléseinek többségét a példázat fölé emeli, a rövid prózai elbeszélés kategóriájába. A mai kritikusok egy része pontosan a műnek az erkölcsi, moralizáló jellegét kifogásolja. Henri Coulet például úgy ítéli meg, hogy a szentimentális és moralizáló mesék a nevetségest a hamissal ötvözik, és felidézi azt az eredendő kétértelműséget, amely a Marmontel által megalkotott mesékben alapvetően jelen van (Ben Sdira 2003: 176).

A kritikusokat megosztja annak megítélése, hogy ezek a kisprózák valóban morális jellegűek-e, és hogy ez javára válik-e a műnek, vagy épp ellenkezőleg. Marmontel előtt az ún. libertinus mese dominált. Az erkölcsi mesék ennek ellenére valójában nem távolodtak el attól a gáláns irodalomtól, amelynek ellenszereként kívántak fellépni, állítja a kritikus. Pontosan a libertinus irodalom stílusára emlékeztető „pajzán jellegük és pikáns szabadosságuk" miatt állítja az idézett George May is, hogy Marmontel „elég nagyszámú olyan erkölcsi mesét is szerzett, amelyek nem érdemlik meg a fenti jelzőket" (May 1963). Jean Fabre is a szerző által létrehozott műfajtól és ennek erkölcsi jellegétől kívánt elhatárolódni.

A korabeli olvasók azonban, akiknek a véleménye valóban számított, az erkölcsi meséket annak fogadták el, amik, meséknek, nagy népszerűségük ennek a legjobb bizonyítéka. Sikerüket kivitelezésüknek és egy olyan tartalomnak köszönhették, amelynek erkölcsösként kellett hatnia az olvasók szemében (Ben Sdira 2003: 178–179). A szerzőre pedig akkor is az erkölcsi

mese műfajának atyjaként tekintenek, ha nem is ő volt annak feltalálója. Viszont az ő neve fémjelzi ennek a műfajnak széles körű elterjedését és ismertté válását, amit rendkívüli népszerűsége kísért (Barcsay 2018: 180).

Ezek a sokszor becsmérelt alkotások jobb fogadtatásra, újraolvasásra érdemesek. A csak erényes életre való buzdításon túl ezekben a többé-kevésbé erkölcsös, bár olykor libertinus hatást mutató mesékben mindig megnyilvánul az élet derűs és az emberek jóindulatú szemlélete, és írónk fő törekvése a konfliktus kerülésére irányul – vélik a Marmontelről szóló antológia szerzői (Barcsay 2018: 181). Tanulmányom egyik célja, hogy felfedjem ezeknek az írásoknak jótékony, megtermékenyítő hatását a korabeli magyar irodalomra is.

Marmontel műveinek recepciója a magyar irodalomban

Az Európában kialakult Marmontel-kultusz, olykor német közvetítéssel, de elérkezett a magyar irodalomba is. Mindenképpen figyelmet érdemel, ha csak annyit veszünk is számba, hogy valóságos sorozat alakult ki e művekből már a korai magyar irodalomban is; egészen rövid idő alatt a francia szerző több művét is lefordították, némelyiknek több fordítása is keletkezett. Vizsgálatom során áttekintem Marmontel műveinek korabeli magyar fordítását, részletesen kitérve az *Erkölcsi mesék* kötet befogadástörténetére.

A magyar irodalomtörténet szemszögéből is érdekfeszítő e művek ellentmondásos recepciója. Mint már jeleztem, az *Erkölcsi mesék* korabeli fordítása az, amivel Marmontel beírta nevét a magyar irodalomtörténetbe. Ugyanakkor a francia szerző műveinek a legsikeresebb magyar tolmácsolása is ez, Báróczi Sándor tollából. „Báróczi fordításának egy példányát megküldte Marmontelnek, aki, jellemző módon, abbéli örömét fejezte ki, hogy művét most már a »krimiai dámák« is anyanyelvükön olvashatják." (Wéber: 1965: 3. kötet, 64)

A francia kritikusok, többek közt az idézett Jean Fabre által kifogásolt moralizáló szándék a befogadó magyar irodalomban pozitívumként jelenik meg. A magyar, szerzőként fellépő fordítók nem győzik hangoztatni a művek erkölcsnemesítő hatását (már csak a cenzúra miatt is).

Marmontel 18. századi magyar fordításai

Az első, magyarra lefordított Marmontel-mű a *Bélisarius* című államregény. A Belisarius-történet toposzát többek közt az a La Calprenède is megírta, aki többkötetes regényének lefordításával kezdte Báróczi is fordítói pályafutását.

Marmontel *Belisarius* című műve hatalmas könyvsiker volt, az első kiadását két hét alatt szétkapkodták, „két hét alatt kétezer, egy év alatt több mint 40 000 példányt adtak el belőle – európai siker" – foglalja össze Bayer Alice (Bayer 1916: 27). Rendkívüli visszhangjának köszönhetően a *Bélisarius* eljutott Magyarországra is, ahol az ún. államregény műfaja már nem lehetett ismeretlen az irodalomkedvelők számára, Fénelon *Telemakus*ának sikere óta. Sikerét a *Bélisarius* a már említett, elhíresült 15. fejezetnek köszönhette, amely tulajdonképpen a vallási intoleranciáról, illetve a természeti vallás propagálásáról szól, és amiért a Sorbonne kérésére be is akarták tiltani. A szerző csak befolyásos barátai közbelépésével kerülhette el a komolyabb büntetést.

Nem érdektelen befogadástörténeti adalék, hogy a német fordítás is csak egy helyesbítéssel jelenhetett meg, amelyet a 15., vallási szempontból kifogásolt fejezethez csatoltak. (Magyar fordítóink ezt nevezték a későbbiekben a „lipsiai írástudó" megjegyzéseinek. Vörös 1987: 94.)

A *Bélisairius*-nek rövid idő alatt két magyar fordítása is született. Marmontel első hazai fordítója Zalányi Péter felvinci református lelkész volt (*Bélisárius*, *Melly A Frantzia nyelv mivelésére rendeltetett Társaság egyik tagja Marmontel Uram által, azon Nyelven ki-adatott. Mostan pedig Magyarra forditotta Z. P. Kolosvarott 1773*). A következő fordítás a Dániel Istváné (főkírálybíró?), amely három évvel követte az elsőt. Filológiai szempontból a két fordítás kapcsolata eléggé homályos, és eddigi elemzői nem jutottak közös nevezőre; Benkő Loránd és Vörös Imre például eltérően vélekednek a kapcsolatukról. A két fordítás nagyon hasonlít egymáshoz, állapítja meg Vörös, ezért helytállónak véli Bayer Alice vélekedését, amely szerint a fordítók ismerhették egymás munkáit: illetve minden valószínűség szerint Zalányi ismerte Dániel kéziratát, és felhasználta azt munkájában (Vörös 1987: 94).

Ezek a magyar fordítások a mű világsikere ellenére visszhang nélkül maradtak (esetleges sikerekről nem tudni). A fordítás nem túl nagy teljesítmény, sem nyelvi-stilisztikai szempontból, eszmei téren pedig átveszi a „lipsiai írástudó" véleményét, a természetes vallásról szóló fejezet kapcsán.

Ezzel szemben Báróczi a *Contes moraux* fordításában teljességgel elfogadja a felvilágosodás eszméit, és maga is propagálójává válik ezeknek az eszméknek. *Elöljáró beszéd*ből az derül ki, hogy nem voltak tőle idegenek Marmontel felvilágosult eszméi. A francia írót méltatva ugyanis kitér annak *Belisarius* című munkájára, s rosszallóan jegyzi meg, hogy „e bölts munka" 15-dik részére „nem átallatta egy Lipsiai irás-tudo holmi jegyzéseket irni, és munkájában gántsat tanálni". Azonban éppen ez az akadékoskodás

növelte Marmontel érdemét, tette hirhedtté a művét. „Mint már említettük, a *Bélisaire*-nek ez a fejezete, amely a lipcsei francia nyelvű kiadásban »holmi« jegyzetekkel láttak el, a természeti vallást hirdeti. A regény bécsi francia kiadása átvette a Marmontel teológiai tévedéseit bíráló megjegyzéseket, s azok a Belisarius két, 1773-ban, illetve 1776–ban megjelent magyar fordításokban is megtalálhatók"– állapítja meg Vörös Imre (Vörös 1987: 173–174). (Horváth Mihály latin változatából csak azért hiányoznak, mert ő még elővigyázatosabbnak bizonyult: egészen elhagyta a mű kifogásolt részeit.) Nem kis merészség volt tehát Báróczitól sötétségnek és gáncsoskodásnak minősíteni a „Lipsai irás-tudó eljárását", aki megállapításaival a vallás védelmében lépett föl.

A *Belisarius* nagy érdeklődést kiváltó fogadtatása elsősorban eszmei-politikai indíttatású, és nem egy műfaj által előidézett irodalmi érdeklődés megnyilvánulása. Marmontel következő nagy sikerű kötete lesz az, ami az új, modern élethelyzeteket követendő életmintaként ábrázoló, az érzelmeket előtérbe helyező, érzékeny prózaműfaj iránti igényt elégíti ki: az *Erkölcsös mesék* című kötete.

A Contes moraux *magyar fordítói*

Nem állnak rendelkezésre adatok arról, hogy Báróczi Sándor Marmontel melyik kiadását használhatta fordítása elkészítéséhez. Létezik az *Erkölcsi mesék*nek egy 1765-ös kiadása, három kötetben.[2] Kronológiai szempontból talán ez áll a legközelebb az ő fordításához. Elemzésemben a bécsi Trattnert nyomdában 1814-ben megjelent kiadást használom,[3] illetve az új kiadását.[4]

A magyar fordítások, a Báróczi Sándoré is csak rövid válogatások a néhány kötetes francia műből: mindössze hat történet.[5] Kónyi János három, Báróczi hat, Kazinczy is hat novelláját fordítja magyarra, melyek azonban részben mások. Kónyinál *Laurette, Lauzusz és Lydia* és a *Havasi Juhászné,* Báróczinál a már ismertetett hat, Kazinczynál pedig: *Alcibiad*

---

[2] Chez Merlin, à Paris 1765, In –12., 3 tomes en 3 volumes reliés.

[3] *Pesten Báróczynak minden munkáji. Kötet 8.: Erköltsi mesék*, Trattner János Tamás betűivel és költségével, 214 oldal, 17 cm.

[4] *Erköltsi mesék,* mellyeket frantziából fordított Bárótzi Sándor. In *Érzelmes históriák*. Válogatás a magyar szentimentalizmus korának kedvenc olvasmányaiból; vál., szerk., jegyz., utószó Lőkös István, ford. Kazinczy Ferenc; Magvető, Bp., 1982 (Magyar Hírmondó).

[5] Az 1761-es francia kiadás a *Mercure de France*-ban megjelent 12 mesét tartalmazta, ez később még 3 új mesével bővült.

vagy a Magam, A négy palaczk vagy a mégarai Alchimachus szerelmei, A szamniumi menyegző, A két szerencsétlenek, A kétség vagy a magával békétlenkedő szerelem, Anikó.

Mielőtt rátérnék a dolgozatom gerincét képező Báróczi-féle Marmontel-fordításra, néhány szóban ismertetném a másik Marmontelt fordító szerző, Kónyi János kötetét. Mint az előzőekben már említettem, Kónyi csupán hármat fordított le Marmontel művei közül. Kötete ugyanabban az évben jelent meg, mint a Báróczié. A két fordító nagy valószínűséggel nem tudott egymás munkájáról. Sőt a két mű lehetséges publikuma sem érintkezett egymással, ugyanis a kétféle fordításnak nagyon eltérő társadalmi-kulturális közegből származó, más igényekkel és elvárásokkal jellemezhető olvasóközönsége volt.

A strázsamester Kónyi János, „vagy ahogy ő magát nevezte: »a magyar haza együgyű hadi szolgája« (az »együgyű« *egyszerűt* jelentett a régi nyelvben, Kónyi nyelvjárásban pedig *szelídet*)" (Bíró 1981:404), felvállaltan csak gyönyörködtetni kívánt munkáival, ahogy műve előszavában is megfogalmazta. Műve a *Diszes erköltsökre Tanitó Beszédek* címmel jelent meg. Bayer Alice szerint ez a fordítás két külön kiadásban maradt fenn, és a kiadások tartalom tekintetében teljesen azonosak, csak címlapjuk különbözik (Bayer 1916: 16). Érdekes, hogy az első kötet 1775-ben jelent meg, ugyanabban az évben, mint a Báróczi munkája. Kónyi viszont nem az eredeti franciából dolgozott, mint Báróczi, hanem német közvetítő nyelvből. Az *Erkölcsi mesék* három magyar fordítója közül egyedül Báróczi az, aki az eredeti nyelvből dolgozott; az őt követő Kazinczy is már az ő, Báróczi munkáját magyarította. Kónyi János tehát három mesét fordított le, a *Laurette,* a *Lauzusz és Lydia* és *Az Alpesi vagy Havasoki Juhászné* címűeket. Hogy melyik német fordításból dolgozhatott a strázsamester, arról nincs konkrét adatunk. Némi támponttal Bayer Alice szolgál: „a német és a magyar fordítást összehasonlítva, valószínű, hogy a *Havasoki Juhászné és a Lausus és Lydia egy* 1763-ban Karslruhéban megjelent fordításra megy vissza". Ennek címe: *Moralische Erzählungen*, fordítója F. Molter (Bayer 1916: 17).

Kónyi János fordítása sokkal szabadabb, mint a Báróczié, legjellemzőbb vonása, hogy dal-versbetétekkel egészíti ki a szöveget, ezáltal a magyar szöveg terjengősebbé vált. A lírai betétek kiegészülve a barokkos, körmondatos stílussal már a kortárs irodalmárok szemében is avíttnak hatottak. Ami Kónyi munkájának befogadástörténetét illeti, Weszely egyenesen azt állítja, hogy sikeresebb volt, mint Báróczié. Kónyi olvasóközönsége más volt, mint a Báróczié, „könyve nagyon elterjedt, sokat forgatták, (amit) (…) a nemzeti múzeum elkoptatott példánya bizonyít" (Weszely 1890: 477).

A kortárs szerzők véleménye megoszlik, Bessenyei György *Philosophus*ában gúnyolja munkásságát. Kónyi János munkája révén Marmontel, a kortárs francia szerző műve és szellemisége, igaz, hogy cikornyás, barokkos stílusban és nyelven, de a korabeli olvasóközönség széles rétegeihez jutott el. Mivel a két fordító olvasóközönsége egymástól eltérő társadalmi réteghez tartozott, és különböző elváráshorizonttal rendelkezett, valószínű, hogy nem fedte egymást. Tehát aki Báróczinak az eredetit hűen követő *Erkölcsi meséi*t olvasta, nagy valószínűséggel, néhány ritka kivétellel, nem ismerte Kónyi János szabad, saját szövegekkel feldúsított művét.

Munkásságával Báróczi nagy célokat tűzött ki maga elé, a magyar nyelv fejlesztésének, irodalmi rangra emelését a publikum kiszélesítésének szándéka mellett. Olvasói a képzett körökből kerülhettek ki, jómódú, bizonyos társadalmi szinten álló, gyakran nemes származású személyek voltak. Tehát Báróczi nemcsak irodalmi szempontból került az élvonalba, hanem olvasói is a társadalmi hierarchia magas szintjeiről származtak.

A kvázi egyidejűleg megjelent két fordításnak köszönhetően azonban elmondható, hogy a magyar olvasóközönség szinte minden rétege, képzettségtől függetlenül, megismerhette a népszerű francia szerzőt, tehát a mű befogadása teljes és sikeres is volt.

A két fordítás közt létező nagy, főleg stílusbeli különbség a magyar irodalomban éppen akkoriban bekövetkezett elmozdulás jele. Igaz, hogy Kónyi János műve nyelvi-stilisztikai szempontból egy korábbi korstílus reprezentánsa, de azért műve fontos mozzanat 18. századi fordításirodalmunkban, az olvasástörténetben azáltal, hogy nagy erőfeszítések árán, de magyar nyelvű olvasnivalót adott a szórakozni vágyó, idegen nyelveket nem ismerő kispénzű, szerény magyar publikumnak is.

A testőrírók közti barátság jegyében Báróczi kötete elé illesztette Barcsay Ábrahám versét, a vers jelenléte szintén fontos mozzanatnak számít a korabeli írók kölcsönös befogadástörténetében. Barcsaynak ez az első nyilvános szereplése, „amelyet barátja és erdélyi honfitársa, a prózafordító Báróczi illesztett kötete elé, igaz, hogy a szerző feltüntetése nélkül. A vers zárlata egyértelműen utal a szerző értékrendjére, amely aztán elvárásként be is épül a kor magyar irodalmi tudatába, ebben első helyen áll a nemzet, illetőleg a magyarság, másodikon a tudás: a humanista értékrend átrendeződésének lehetünk tanúi, a költőnek ki kell tudnia fejezni és alkotásaival elő kell mozdítania (etnikai, társ, kulturális alakulat) fejlődését. Barcsay köszöntő költeményének kiemelt helyzetben való megjelentetése (könyve elején) a tekintély elismerését jelenti” – mutat rá Egyed Emese kötetében (Egyed 1998: 14). A két gárdista közti barátság kialakulásában a közös

szülőföld, Erdély és az azonos kulturális-irodalmi érdeklődés játszhatott szerepet (Báróczi írói körének volt egy szintén aktív erdélyi tagja, Naláczi József). A francia Marmontel iránti rajongásukban is osztozhattak, és így Barcsay lelkesen várta barátjának prózafordítását (az *Erkölcsi levelek* c. válogatását). Szintén Egyed Emese hívja fel a figyelmet Barcsay egyéni hozzáállására a kötet befogadásában: „kissé fanyalogva olvasta Barcsay, nem is annyira mint nyelvében, hanem inkább mint problematikájában idegen ízűt, de a barátság jegyében ennek a Báróczi-műnek is mindenütt jó hírét keltette" (Egyed 2001: 36). Barcsay a közös művelődési és ízlésprogram és nem utolsósorban a testőríró-barátság jegyében végig kiállt barátja, Báróczi Sándor mellett. Érdemes lenne ezt a „titkot" is felfedni; hogy vajon mit is kifogásolhatott konkrétan a poéta Barcsay, aki a nagy nyilvánosság előtt Báróczi feltétlen hívének számított. Ha az idegen tárgy zavarta, az is különös lehet, mert a 18. századi rendkívül népszerű román, *Szigvárt* sem számítható kevésbé idegennek.

Kazinczy fordításának elemzése összefonódik a Báróczi-féle befogadástörténettel, hiszen a kvázi napjainkig tartó, a magyar irodalomtörténetbe beíródott befogadástörténete a műnek és a fordítójának a Kazinczy által retrospekíven megalkotott recepciótörténet. A marmonteli művek valós recepcióját csak bizonyos nyomokból lehetséges némiképp rekonstruálni, ugyanis gyakran az egyetlen forrás maga Kazinczy, aki évtizedek távlatából tudatosan komponálja meg az akkori irodalmi ízlésének megfelelő retrospektív irodalomtörténetét.

A Marmontel-kultusz néhány példáját ismertetem, kiindulva az eredeti francia szövegből, különös tekintettel azokra a műveire, amelyekből dramatizálás is született. A prózai szövegváltozatból létrejövő drámaváltozatok szinte természetes fejleménynek tekinthetők, hiszen a francia szerző első sikerei, mint már jeleztem, színművekhez köthetőek, és a prózájára jellemző, dinamikus dialógusok szinte felkínálták ezt a lehetőséget.

A francia szerző *Erkölcsi mesék* kötete népszerűségét az is igazolja, hogy színpadi szerzők kincsesbányaként tekintettek a könyvre, úgy, mint ezt megelőzően La Fontaine munkájára. Több meséből is készült drámai adaptáció, az *Annette és Lubin*ból 1762-ben vígopera, az *Heureusement*-ból vígjáték, a *Connaisseur*ből 3 felvonásos vígjáték prózában 1771-ben, a *Les Mariages samnites*-ból 1776-ban és még másokból is.[6]

[6] Az adatok az *Oeuvres de Marmontel*, tome 7, Paris, chez A. Belin, 1820. kötetből származnak.

A havasi juhászlány mese népszerűségét mutatja, hogy több szerző is dramatizálta: *A havasi juhászlány* pásztorjáték Nougaret tollából[7] és Desfontaines[8] *A havasi juhászlány* vígjátéka. Ezekre a francia szövegváltozatokra jelen elemzésünkben nem térünk ki. Olykor maga a szerző dramatizálta saját elbeszélését. *A havasi juhászné* címen 1766-ban[9] megjelent Marmontel-munka a korban szokásos, címbe foglalt műfajértelmezés szerint pásztorjáték, azaz *pastorale*, a cenzúra szerint *opéra-comique*. Az ezt megelőző Marmontel-féle változat, a *Contes moraux* 1755-ben megjelent kötetbeli prózai változat. Báróczi ezt a mesét is beválasztotta az általa kiszemelt hat lefordított elbeszélés közé, amelyeknek elemzésével a későbbiekben foglalkozom. Ebben a fejezetben a hatástörténet keretében a forrásmű ihlette magyar fordításokat, illetve dramatizálásokat veszem számba.

Az egyik legismertebb és talán legsikeresebb dramatizálása a népszerű pásztorjátéknak[10] a Kótsi Patkó Jánosé. A kolozsvári társulat vezetője maga is írt egy pásztorjátékot *A havasi juhászleány* címmel, amelyet 1799. április 24-én mutattak be Debrecenben. Ez a korszak egyik sikerdarabja lett.

A havasi juhászlány története, amint arra a forráskutatás is rámutat, nem J.-F. Marmontel leleménye, hanem pásztorjátékként távoli gyökerekkel rendelkezik. Az alaptörténet, a toposz első nagy sikereit ebben a műfajban aratta, aztán a 18. században az erkölcsi mese műfajában élt tovább, a francia irodalomban éppen Marmontelnek köszönhetően.

Később a juhászlány közkedvelt története begyűrűzött a magyar irodalomba is, többféle műfajban, és több magyar fordítónak köszönhetően is, nagy népszerűségre téve szert a magyar olvasók és nézők körében is.

A francia *pastorale* és a magyar pásztorjáték összehasonlítása bizonyítja, hogy Kótsi nem a francia színmű alapján dolgozott. A szerző énekesjátékként definiálja alkotását, pedig valójában pásztorjáték. A pásztorjáték a lírai betétek miatt nevezhető énekesjátéknak, viszont nem minden énekesjáték pásztorjáték is egyúttal. (Itt jegyezzük meg, hogy a francia cenzor Marmontel *pastorale*-ként meghatározott művére azt írja a jóváhagyáskor, hogy *opéra comique*, tehát énekes játék, ahogy Kótsi is nevezi a magyar színház hajnalán művét.)

---

[7] Nougaret: *La Bergère des Alpes*, pastorale, jouée en province en 1763.

[8] Desfontaines: *La Bergère des Alpes*, comédie en un acte en vers, jouée au Théatre francais en 1765.

[9] *La bergère des Alpes*, pastorale en trois actes et en vers, mêlée de chants par M. Marmontel, à Paris, chez Merlin libraire, 1766.

[10] A pásztorjáték vagy pasztorál drámai műfaj, a pásztori költészet színpadi változata.

A mű recepciója a magyar irodalomban

Báróczi népszerűségének fokmérője, hogy az irodalmi művek fiktív szereplői is az ő műveivel foglalkoznak, azokra reflektálnak. A legismertebb ezek közül Ányos Pál *Egy kisasszonynak levele kedveséhez* című művében található. Ebben a nehezen meghatározható műfajú prózai írásában Ányos Pál megteremti a női alteregójának is számítható Carberi Anna kisasszonyt, aki nő létére a férfiakat is megszégyenítő módon művelt és tájékozott, szinte mindazt ismeri, ami magyarul az előző időszakban megjelent, és ezekre hivatkozik is. Az idézett művekben Ányos értékrendjét ismerjük meg, a kedvenc olvasmányok közt az első helyen Marmontelt idézi, akinek akkoriban két munkája is megjelent, a *Belizár* (1773) és az *Erkölcsi mesék* (1775). (Ányos hősnője a továbbiakban megemlíti többek közt Fénelon és Corneille műveit is. Brassai 1994: 190.). Demeter Júlia véleménye szerint „a kritikai kiadás jegyzete szerint valószínűleg Ányos játékos önhivatkozása a *Havasi Juhásznér*ól csinált versek említése az *Egy kisasszonynak levele a kedveséhez* című prózai vitairatban" (Demeter 2014: 125).

„Énekelni akartam, pedig azon verseket, mellyeket Te Marmontel Havasi Juhásznéjáról tsináltál, de ezek is inkább fájdalomra, mintsem vidámságra késztettek." A jóleső fájdalom ilyen kifejezése is hozzátartozik a korabeli művek divatos életérzéséhez. Így folytatja: „megörültem, egy kis magyar könyvet látván leveledhez kaptsolva lenni, vélvén, hogy talán ismét valamelly remek Báróczi tollából".

Ányos és baráti köre az érzékeny színházhoz más irányból is kötődhetett. Szívesen olvasták a kor egyik legnépszerűbb olvasmányát, Jean-François Marmontel *Erkölcsi meséi*t, melyet Báróczi Sándor fordított magyarra 1775-ben – utal az olvasói és nézői tapasztalatok kapcsolatára Demeter Júlia (Demeter 2014: 125). Ányos verseiben számos Marmontel-utalás található, közülük a legtöbbször *A havasi juhászné* című novellát említi: „Kérdezd meg csak Fonrost, miképp emésztődött/ Midőn Adelaidnak szívével vesződött" (1777).

Más költeményeiben is megjelennek az erre a marmonteli műre történő utalások, melyek mind azt bizonyítják, hogy Ányos Pálra is nagy hatással volt a francia szerző.

„A szép Adelhaid Savoj hegyeiben…" *Két jó barátomnak a Bakonyba* (1779); „Így repült Orestán másfele karjából, / Fagyos szavójai havasok gyomrából…" *Barcsay kapitánynak* (1778).

Báróczi széles körben, vagy legalábbis hangadó írói körökben olvasott és közismert volt. Másképp nem lett volna elképzelhető ez az irodalmi

játék, ahol más fikciós művekben utalások születnek a szintén kortárs szerző fordításaira, fikciós hőseire. Ha Demeter Júlia gondolatmenetét követjük, a műfajváltás menetét a következőképpen lehetne rögzíteni kronológiai sorrendben: Báróczi meséje, a történet énekesjáték változata, majd Ányos erről szóló költeményei.

Visszautalva Kótsi Patkó János érzékeny énekes játékára, Kerényi Ferenc szerint a szerző (Kótsi) nemcsak az érzékeny történet librettójának, hanem énekszövegeinek is szerzője. A zenei és énekes betétek komponistáját azonban nem tudja azonosítani a szakirodalom, az előadás kottái ugyanis nem maradtak fenn. A zenetörténész szerint ugyanakkor *A havasi juhászleány* énekszámai csaknem maradéktalanul megtalálhatók a református diákság szöveg- és dallamgyűjteményeiben, sőt néhány dallam már 1799 előtt is megjelent. „Az adatok elbizonytalanítanak: az 1799-es bemutatóval időben még távolabbra kerültünk Ányostól, jóllehet a dallamok korábban megjelentek, viszont kevéssé valószínű, hogy Ányos ismerte a református melodiáriumokat. Mindenesetre furcsa, mert kétszeres műfajváltást implikál az énekelhető versek említése *A havasi juhászleánn*yal, egy novellával kapcsolatban: esetleg korában (és másokban) is felmerült a dramatizálás, az énekesjátékká alakítás lehetősége?" – sorolja a fenti adatokat Demeter Júlia, és teszi fel a lényeget megfogalmazó megválaszolatlan kérdését (Demeter 2014: 127).

Forráskutatások

Gupcsó Ágnes a korabeli zenés játékokat kutatva külön figyelmet fordít *A havasi juhászleány*ra, amelyet joggal tartottak a legnépszerűbb darabnak. Az általa ismert forráskutatások tükrében fogalmazza meg megállapításait: „A színlap tehát ismét eredetinek tüntet fel egy darabot, amit a különböző forráskutatások alapján fordításként vagy átírásként kell elfogadnunk – jelzi a zenekutató. – Nagy valószínűség szerint a darab eredetije Pietro Guglielmi kétfelvonásos vígoperája, a *La pastorella nobile,* ennek alapján készült Girzik *Die adeliche Schäferin* című darabja, melynek első német nyelvű előadása – ugyancsak Guglielmo zenéjével – 1791 januárjában hangzott el a pesti színházban. (Az eredeti opera 1790-ban Eszterházán műsoron volt.) A Girzik-féle változatot ismerhette Kótsi Patkó János, s ez ihlette egy saját verzió megalkotására. Ő maga eredetinek tüntethette fel a művet, ami azért lehetséges, mert ha a szöveg egészében nem is, de a zene ez esetben is az ő munkája volt. 1803. március 27-én írja Wesselényinek

egy beadványban: »(…) írt egy operát zenéjével együtt, *A havasi juhászleány…*«" (Gupcsó 1980: 265).

Nem áll módunkban megcáfolni Gupcsó Ágnes állításait, amelyek valószínűleg igazak is lehetnek, mégis ennek a fejezetnek a célja Marmontel-életművének a hatástörténete (a magyar irodalomban). A forráskutatás azt a hatalmas világirodalmi hálózatot tárja fel, amely a francia szerző műve köré szövődött.

Leonórka

Marmontel sikeres prózai írása, a *Laurette* története is, akárcsak a többi mese, kimeríthetetlen kútfőnek bizonyult a drámaírók számára. Több francia szerző is a siker biztos reményében dramatizálta. A következő francia drámai adaptációkról van tudomásunk: a Marmontel művéből készült francia drámai adaptációk Doyer *Laurette* című kétfelvonásos vígjátéka versben,[11] 1768-ból, *Laurette* vígjáték egy felvonásban és versben, dalokkal keverve,[12] zenéjét Desnereaux szerezte (Lintilhac 1887: 429–430), *Laurette*, vígjáték 3 felvonásban és prózában, szerzője P. De B. Úr, volt katonatiszt tollából, és végül D'Oisemont háromfelvonásos vígjátéka 1779-ből (ennek megvan a kézirata is):[13] *Laurette: comédie en trois actes*, tirée des Contes de M. Marmontel, & représentée à Paris par les Comédiens Français ordinaires du Roi, le 3 août 1779 / par M. D'Oisemont (Lintilhac 1887: 429).

Marmontelnek a drámaírás területén szerzett tapasztalata és ott elért sikerei is közrejátszhattak abban, hogy a műveit dramatizálók is sikereket érjenek el.

A *Laurette* történetének egyből két fordítása is született a magyar irodalomban, Báróczi *Leonórká*ja és Kónyi János műve, aki az eredeti francia névváltozatot őrizte meg a címben.

A mesének tudomásunk szerint az egyetlen és a maga korában igenis sikeres magyar dramatizálása, K. Boér Sándor műve *Az óbester vagy a Hívség jutalma* (1793) címmel jelent meg. Boér maga ötfelvonásos érzékeny játéknak nevezi. A címlap alsó sorának tanúsága szerint „velejit" Marmontel meséjéből vette.[14]

---

[11] Doyer: *Laurette.*

[12] Zenés, előadták 1777-ben.

[13] D'Oisémont: Laurette: comédie en trois actes, tirée des Contes de M. Marmontel, & représentée à Paris par les Comédiens Français ordinaires du Roi, le 3 août 1779.

[14] Kolozsvárott többször is előadták Boér *Óbester* c. darabját, de Pesten csak egyszer, 1795. febr. 2-án.

Magyarításként is értelmezhető ez a munka, mert a szerző az eseményeket magyar környezetbe ültette át, így a lányszöktető ezúttal gróf Remény, óbester. Az óbester nála – szemben a forrásszöveggel (Marmontel: *Laurette*) és ennek francia dramatizálásával, ahol minden esetben a női hős nevét viseli a színmű is – címszereplővé emelkedik, és katonatiszti egyenruhát visel. Ez a változás, a hazai körülményeket figyelembe véve, gesztusként értelmezhető a magyar színházakat előszeretettel és kedvezményesen látogató katonatisztek felé. Azért is figyelemre méltó az egyenruha szerepeltetése, mert Marmontel prózájának legkiválóbb fordítója – akinek a művét a szövegkorpusz szerint Boér maga is jól ismerhette – Báróczi bécsi testőríró, az irodalmi kör vezéralakja volt. De nemcsak ő volt hivatásos katona. Szerényebb körülmények között ugyan, de Kónyi János is – aki *Díszes erkölcsekre tanító beszédek* címmel a másik fordítója a *Contes moraux* című kötetnek – strázsamester volt. A katonatiszti státus idézi elő a kötelesség és érzelem szembesítését is a cselekmény során, ami a klasszikus drámákban gyakori alapkonfliktus. E viaskodásban a 17. századi klasszikus tragédiák témája, a „devoir'' és „coeur'', a „kötelesség'' és „szív'' közötti tusakodás jelenik meg. Az antik téma átminősül, ugyanis a hősök itt tulajdonképpen a felfokozott érzelmek létrejöttét szolgáló tusakodást választják, mintegy öntudatlanul. Bár látszólag a téma a fontos, valójában az érzelmek megélése válik igazán jelentőssé (Bíró 1998: 101). Mind Gróf Remény, az óbester, mind barátja, Vadászi esetében érzelem és értelem ütköztetésére kerül sor. (*A havasi juhászlány* egyik hőse, Orestán grófja is katona.)

Marmontel recepciója a 19. századi magyar kritikatörténetben

Ha a recepciótörténet, a kutatástörténet felől közelítünk, amint azt előzőleg is tettük, Weszely Ödön tanulmányában dicséri a színjátékot: „Az egész darab sok leleménynyel és ügyességgel van írva. Boérnál azonban a színmű technikájában ennyi jártasságot s a feldolgozásban ilyen erős önállóságot nem merek föltételezni.” (Weszely 1890: 184) A kritikus az előzőek alapján azt feltételezi, hogy Boér nem Marmontel novellájából dolgozott, hanem valamely német vígjátékíró darabját dolgozta át, és ez a német író merítette tárgyát közvetlenül Marmontelből. Lehetséges, hogy Boér nem volt annyira jártas a dramatizálásban, és az is lehetséges, hogy használta egy német szerző művét. Erre vonatkozóan nem áll rendelkezésre semmilyen adat. Azonban Báróczi Sándor magyar fordítását ismerte és használta is, ugyanis színművében a testőríró több szövegfordulata, mondata is felismerhető.

Lázár Béla elemzése különös észrevételeket tartalmaz. Lázár Béla és Weszely Ödön, bár egymásnak kortársai, eltérően értékelték Boér munkásságát. Míg Weszely kimerítő tanulmányban értelmezte, Lázár szerint drámájában Boér Sándor Marmontelt Kotzebue hatásával egyesíti. Az érzékeny jelenetek, az ájuldozások és gyilkossági kísérletek Kotzebue elvitathatatlan hatására keletkeztek, a tárgyat magát pedig Marmonteltől vette. Tehát Kotzebue hatását találja különösen károsnak. Lázárnak *Az Óbester, egy 100 éves magyar színmű* című elemzését olvasva nyomon követhető az az elmozdulás a recepcióban, amely főleg az elmúlt évtizedben következett be. Sem a tárgy, sem annak drámai feldolgozása nem nyerte el a kritikus tetszését: „E naiv tárgy természetesen így felfogva nem alkalmas drámai felfedezésekre, legfeljebb pásztori regénynek" – vélekedik. „A tárgy feldolgozása silány" – állapítja meg, és ezt a szereplők megformálásával indokolja (Lázár 1888: 1012).

Elemzését olvasva leszögezhetjük, hogy Lázár egy későbbi kor esztétikai követelményeit kéri számon egy 18. századbeli drámán, amely a magyar színjátszás hajnalán keletkezett. „Mariko[15] nem viseli magát parasztleányi állásának megfelelően, azaz inkább csak állapotnak hangzik, a szerző azért nem átallja a legkörmönfontabb társalgást ajkaira adni. A Gróf és Vadászi szentimentális alakok, sóhajaik, öngyilkossági kísérleteik cseppet sem illenek vitéz katonákhoz." (Lázár 1888: 1013) A dráma karaktereinek ez az attitűdje az akkori idő legmodernebb követelményeinek tesz eleget, az új érzékeny férfitípus megjelenítői ők, akiknél a könnyhullatás az erkölcsi fölény bizonyítéka. A kifinomult, igényes lelkiséggel rendelkező embertípus reprezentánsai e férfiak, akiket a felfokozott érzelmi megélések jellemeznek (nemtől függetlenül). A testőrírók maguk is, akárcsak később Kazinczy, könnyeztek új, érzékeny olvasmányaik felett. Az érzékeny hősök színpadon való megjelenésének is nagy lehetett a hatása. Éppen ez volt a szerzők egyik célja, hogy könnyekre fakasszák az olvasókat, nézőket. Ez a könnyhullató attitűd – mint köztudott – egy egész korszak jellemzőjévé vált.

Lázár Béla a kettős cselekményt is negatívan ítélte meg. „De nemcsak a jellemek ily természetellenesek – folytatja kritikáját –, hanem a »kettős cselekmény« is rendkívül erőltetett, egymástól merőben független." (Lázár 1888: 1013)

A kettős cselekményt pedig a hazai fordítók követendő példának, inspirációforrásnak tekintették, az ugyanis a hazai szerzők szemében mércének

[15] Nem tudni, hogy Lázár Béla kritikus miért nevezi Marikónak. A karakter neve ugyanis Marisko.

számító világirodalmi drámákban is előfordult; használata tehát tulajdonképpen Boér a korban modernnek számító dramaturgiájának bizonyítéka.

Boér innovációja az új szereplők beiktatása. Azoké, akik nem szerepelnek a prózai és/vagy francia változatokban, és így lehetőséget biztosítanak új, izgalmas témakörök bevezetésére. Ezek az újdonságok ugyanakkor a mű felvilágosult eszmeiségének ismérvei (mint pl. olvasó nő, a nemek egyenlő joga a művelődéshez, a tájékozódáshoz, vagy az a kitétel, hogy a nők azonos képességekkel rendelkeznek, mint a férfiak stb.).

A második szerelmespár jelenléte és funkciója egy már létező és funkcionáló világirodalmi gyakorlat része, csakúgy, mint az általuk létrehozott kettős intrika. Boér az új szereplőit arra is felhasználja, hogy a magyar társadalom valóságát és az őt foglalkoztató problémákat is beleszője darabjába. Ezek a francia forrásműben nem szerepeltek. Ilyen szereplők köztük özvegy Télfáiné, aki igen érdekes karakter, és széptevője, Vadászi, az óbester barátja. Ez a második szerelmespár egy említés erejéig jelen van a prózai változatban is. Soligni–Blánsonné kettősének a történetét maga Soligni osztja meg az eltűnt Leonórkát kutató Luzyval, hogy annak kételyeit eloszlassa (Báróczi 1982: 163–164). Soligni – mint kiderül – érdekből teszi a szépet az özvegy Blánsonnénak, aki a maga rendjén a francia művek tipikus özvegyfigurája. Próbára teszi udvarlóját (ahogyan az például az Alcibiádes történetében is előfordul), majd túljár az eszén, és szakít vele.

Boér – jó színpadi érzékkel – ráérez a lappangó történetben és az alakokban rejlő lehetőségre. A magyar dramatizálónak több oka is lehetett újabb szereplőpáros bevezetésére: a dráma ritmusának megfelelőbben a több szereplő a cselekményt pergőbbé, az intrikát izgalmasabbá teszi. Egy, már létező színházi gyakorlat szerint többnyire két pár jelenik meg a színdarabokban. E második pár színrevitele felerősíti a főszereplő szerelmespár funkcióját. A francia színházi hagyományban a második szerelmespár szentesítését Marivaux-tól számítják (*A szerelem játéka* /*Le Jeu de l'amour et du hasard,* 1730). Ezekben a francia színjátékokban a második pár az inas és a szolgálólány párosa.[16] Boér darabjában azonban a párok megkettőzése azonos társadalmi ranglétrán álló szereplők közt jön létre: Vadászi gróf Reménynek tiszttársa, Télfáiné szintén egy katonatiszt özvegye. Itt a gróf választottja az, aki a házasság szempontjából alacsonyabb, tehát tiltott

[16] Hutier 1999: 71. *A szerelem játéka* című színdarab ennek egy közeli variánsa (*Kettős hűtlenség / La Double inconstance*) is hasonló sémával dolgozik. Az „uraknál" (maîtres) a Herceg elveszi Silviát, míg az „inasoknál" Arlequin Flaminiát. Ezekben a darabokban tehát párhuzamosan két érzelmi intrika is jelen van. E szerelmi történetek párhuzamosan futnak ugyan, de egymástól nem függetlenül.

társadalmi szinten áll. A színműben megjelenő második szerelmespár történetét vizsgálva izgalmas megfigyeléseket tehetünk. Télfáiné és Vadászi története nagyon eltér a Marmontel–Báróczi-novellában jelzésszerűen megjelenő Soligni és Blansonné történetétől. Ha a forrásművet nézzük, már Marmontel maga is az özvegy alakját is többnyire megértéssel kezeli, mint kortársai, és e tekintetben nem követi a régi francia hagyományt. A korabeli francia irodalom szerzőinél – Crébillon, Voisenon és La Fontaine műveiben – az élvezet a nők szemérmességének és a férfiak becsületének kigúnyolásában áll (Lenel 1902: 262). A moralizáló irodalom esetében Báróczi / Boér, megjelenik az erkölcsös özvegy figurája is (lásd *Alcibiádes, avagy a magam* ledér özvegye). Soligni és Blánsonné történetének semmi köze a Boérnál megjelenő magyar pár esetéhez, azonkívül, hogy a főszereplő barátja és egy katonatiszt özvegye közt szövődik a kapcsolat. Azonban a figyelmes olvasáskor feltűnhet, hogy Télfáiné alakjának ihletője tulajdonképpen egy másik mese szereplője, *A havasi juhászleány* hősnője lehet. Adelhaide-ról van szó, aki özvegy, akárcsak Télfáiné, és akinek férje, férje, Orestán gróf, szintén katonaember volt, akárcsak Télfái. Adelhaide férjét szintén kötelességbeli mulasztásai miatt bocsájtották el a szolgálatából, mint itt Remény grófot. Télfáiné hű kíván maradni férje emlékéhez, Adelhaide-hoz hasonlóan. A dolgok természetesen itt is jóra fordulnak, mint a pásztorjátékban.

A marmonteli mesék alapos ismeretét feltételezik ezek az áttűnések, az a tény, hogy a különféle mesék alakjai felcserélhetővé válnak a dramatizálás során. Tehát a Marmontel-művek recepciója különböző rétegekig jutott el. (*A havasi juhászleány* hősnője, Adelhaide, Boér Sándornak a *Leonórka* alapján készült *Óbester* című drámájába kerül át, a prózai változat Blánsonnéjának helyét átvéve és rendhagyó karakterré válva a színműben.)

Boér másik, vitatott karaktere János, az inas figurája. A korabeli elemzés a szereplő gyenge pontjait kifogásolja, bár ahogy erre rámutatunk, a figura sok szempontból belesimul a kor világirodalmi hagyományaiba. Vizsgálatunkban azt is megpróbáljuk feltárni, milyen okai lehettek a drámaírónak ilyenre formálni a figurát. A már sokat idézett elemzésében Lázár rámutatott a karakterben rejlő ellentmondásra, és azt a drámaíró gyenge tehetségének tulajdonította. Már a mű legelső értelmezése, pl. Weszely Ödön is kiemeli János, a furfangos inas rendhagyó karakterét. Már ő is felfigyelt a szereplő jellemében rejlő ellentmondásokra, igaz, Lázár kritikájának ismeretében Boér valószínűleg minél jobban ki akarta aknázni a karakter nyújtotta lehetőségeket, és ez valóban a szereplő jellemének ellentmondásosságához vezetett. A szolga alakja a Boér kortársainak számító híres

vígjátékok szerzőinél is fénykorát éli, épp ekkor születnek meg a ma már prototípusnak számító figurák (Figaro), Beaumarchais és Marivaux komédiáinak karakterei.

A sokféle jellemvonás benne rejlik a figura eredetében, hiszen a tudálékos Jánosnak is akadnak rokonfigurái a világirodalom körében. A legismertebb ezek közül a „lelkes és ötletektől sziporkázó Figaro, aki irányítja a cselekményt, amely ravaszságok és viszontagságok egymásutánjára támaszkodik. Beaumarchais megújítja a műfajt, hiszen Figaro, vígjátékainak híres alakja,[17] tulajdonképpen úgy viselkedik, mint aki olvasta a 18. század filozófusait (Hutier uo.) Ezek a színművek nem lehettek ismeretlenek Boér Sándor számára sem, aki a kortársak műveit is jól ismerte, köztük Marmontel műveit is.

János prototípusában Weszely a Plautusból és Terentiusból vett konfidens alakját ismeri fel, az ókori mintákon túl a *commedia dell arte* jól ismert figurái jelennek meg a darabban (Weszely 1890: 483). A zanni, a szolgaszerepek közül a leginkább talán Brighella alakja emlékeztet a Jánoséra, „eredetileg eszes, északi paraszt, (…) agyafúrt fickó, ötletekben gazdag."[18]

János karaktere többrétegű, a tipikus inasfigurák jellegzetes vonásaiból áll, másrészt a Máriskóval folytatott párbeszéde során a szerző szócsövévé válik. Poétikailag valóban következetlen János jelleme, de Boérnál a praktikusság igénye felülírta a jellem kohézióját. Ezzel a dramatizálónak a nyílt színpadon adódott lehetősége arra, hogy ismertesse a korabeli színházról vallott eszméit, az intézményről megfogalmazott kritikáját. Színházi szakemberként Boért foglalkoztatták ezek a kérdések, és ezzel kapcsolatos észrevételeit ilyen módon sikerült a nagyközönség elé tárnia.

Marmontel műveinek hatástörténete a magyar irodalomban. Recepciótörténeti visszatekintés

Ha a korabeli magyar recepció szemszögéből nézzük a francia szerző műveinek fogadtatását, az eddigi adatokból látható, hogy ez a recepció messzemenően kedvező volt, később, a korszak magyar íróival, fordítóival együtt merült feledésbe egészen a legutóbbi évtizedekig, amikor újra foglalkoztatni kezdte a magyar irodalom kutatóit ez a korszak.

A maga korában sikertörténetként elkönyvelt, irodalmilag úttörő jelentőségű fordításnak, Báróczi Sándor művének hatástörténete valójában

[17] Beaumarchais, Pierre-Augustin Caron de: *A sevillai borbély* (1775).
[18] Színházi kislexikon 1969: 86.

Kazinczy által megteremtett recepció volt, ahogy Béres Norbert, valamint Borbély Szilárd már idézett művében felhívta rá a figyelmet (Béres 2018: 19–27).

Ha a 20. századi magyar irodalomban megjelenő Marmontel-recepció nyomába eredünk, amely meglehetősen hézagosnak tűnik, már a *Világirodalmi Lexikon* Marmontel-címszavában komoly hiányosságba ütközünk. Az egyik legértékesebb Marmontel-fordítás szerzőjének, Báróczi Sándornak a neve fel sincs tüntetve, miközben Kónyi Jánosé, aki német fordításból magyarította vitatható szinten Marmontelnek ugyanezt a művét, megjelenik a szócikkben.

A népszerű francia szerző magyar fordításai az esetlegesen vitatható olvasói sikerek ellenére is jelentős pozitív eredményeket hoztak a formálódó magyar szépprózában. Az erkölcsös, vagy csak annak nevezett elbeszélések szerelmi témája és az ezt árnyaltan kifejezni képes szerelmi nyelvezet, szókincs megteremtése a magyar irodalomban a modern irodalom irányába tett meghatározó lépésnek számít. Az elbeszélésekben felsorakoznak a 18. század modernnek számító témái: a nőkérdés, a nemeknek az érzelmek kifejezéséhez való joga, a szabad párválasztás kérdése, a vallásszabadság és sok más, a felvilágosodás korára jellemző olykor forradalmian új gondolat.

A nők újszerű ábrázolása szintén kiemelt helyet foglal el Báróczi irodalmi munkásságában, ebben is Marmontel morális érzéke mutatkozik meg. A 18. század eleji művekben megjelenő (Marivaux, Montesquieu, majd Crébillon) nemek harca itt már tompítottan jelenik meg. „A szerelmi kaland nem válik minden esetben szexuális kapcsolattá, és a szópárbaj sem végződik mindig a nő bukásával." (Ben Sdira 2003: 181) (Marmontelnél Glicéria, a fiatal lány ellenáll, nem hagyja magát elcsábítani, Rodopé, a bíró neje megbánja botlását, és elküldi szeretőjét, hogy férje hírnevét mentse.)

Marmontel nőolvasói valószínűleg fogékonyak voltak a női erkölcs ilyenfajta rehabilitációjára. Ezzel az írói gesztussal Marmontel nemcsak a francia hölgyeket nyerte meg magának, hanem valószínűleg e mű első magyar fordítóit, a testőrírókat és a mindenkori magyar hölgyolvasókat is. Ez vonzhatta magyar fordítóját, Báróczit és körét, a testőrírókat, akiknek választott történeteiben a jó erkölcs diadalmaskodik. „Marmontel is a szerelem mitológiáját ecseteli, mint a korabeli románszerzők többsége, már amennyire a mese szűk műfaji keretei megengedik ezt. A fejlemények kibontakozása egyhangú – a változatosságot a találkozások véletlenszerűségére bízza. Hacsak nem egymás kiegészítői, a szerelmi történetek halmozódó variációkként jelennek meg. A marmonteli életmű magyar recepciója a 18. századbeli felfokozott érdeklődés dacára is hézagos, néhány

próbálkozást leszámítva. Marmontel történeteinek lényege pontosan ez a kétarcúság" – szögezi le Bodor Béla is –, „példázatos tanmese és pszichológiai vizsgálódás egyszerre" (Bodor 2001: 26).

Borbély Szilárd állapítja meg, hogy Kazinczy véleményét fenntartásokkal kell kezelni. Az irodalmi visszaemlékezései utólagos átértelmezése miatt, ami védekező álláspontból történt, ugyanis 1770-ben még követte az ízlésdivatot, és a kedvencei közt Miller *Siegwart*ja és Kayser *Adolf levelei* is szerepeltek. Természetesnek hat, hogy a fiatal, olvasó kollégista is lelkesedik a népszerű Kártigámért, viszont a majdani mester ízlésítélete teljesen más irányban alakult, kifinomult esztétikai ítélettel és elvárásokkal. A problémát az okozza, hogy későbbi visszaemlékezéseiben fiatalkori olvasmányélményeiről hallgat. Kazinczy *Pályám emlékezete* a legújabb kritikatörténeti kutatások fényében sok esetben szubjektív szerzői önértelmezésként fogható fel, viszont az irodalomtörténetben talán a közelmúltig az egyetlen hiteles, mi több, gyakran az egyetlen fennmaradt álláspont az övé. Példaképpen az irodalomtörténész Kazinczy *Bácsmegyey*jének a hatástörténetét idézi, amely saját bevallása szerint nagy sikert aratott.[19]

A szépliteratúra alakulástörténete kapcsán azonban már szóvá teszi, hogy az olvasóközönség érdeklődés nélkül fogadta az általa remekműveknek tartott alkotásokat, mialatt a *Kártigám* óriási sikereket aratott (Béres 2018: 23). Itt már elhatárolódik fiatalkori kedvenceitől, és egy új ízlésirányt propagál, amelyhez hozzákapcsolhatja majd saját művét, a *Bácsmegyey*t is. Ennek reprezentánsai Bessenyei művei, illetve Báróczi *Kasszandrá*ja, „Marmontel némelly Regéjivel, és a 'Dusch' Erkölcsi leveleivel". Tehát Báróczi Sándor számára egyértelműen az az etalon, akit mércének állít. Viszont érdemes felfigyelni a kiadásokról szóló adataira: „Mészáros szövege nagyobb népszerűségre tett szert, mint az ugyanabban az évben Ch. F. Gellert nyomán fordított *A' svétziai G**né asszony Élete* és a J.-F. Marmontel után készült Bélisaire-fordítás. Jóval kelendőbbnek bizonyult Báróczi Sándor két évvel később megjelenő Kassándra-fordításánál is, ellentétben a *Kártigám* többszöri, egymást követő edícióival, Báróczi műve

[19] Borbély 2009: 784. „Visszaemlékezése szerint saját regényének csak Mészáros Ignác Kártigámjával kellett osztoznia a sikereken, Mészáros műve a régi stíluseszmény, a heroikus románnak a képviselője, amelyet az időközben fellépett új irodalmi áramlatok miatt, már nem követett újabb, hasonló mű. A valóságban Kazinczy regényének két komoly vetélytársa is akadt: Barczafalvi Szigvártja, melynek hatalmas sikerére és sokáig figyelembe nem vett hatástörténetére Margócsy István tanulmánya hívta fel a figyelmet. A másik, nagy közönségsikernek örvendő alkotás Dugonics András Etelkája."

csupán húsz esztendő múltán érte meg a második kiadását[20] s ismét húsz esztendővel később a harmadikat" – idézi Béres Norbert (Béres 2018: 23).

Tehát Kazinczy írásaiban Báróczi méltatása mindvégig jelen van, mint ihletőé és példaképé, amint az ismeretes. Azonban az ezredfordulós irodalomkritika feltárja ennek okait is. Kazincynak szüksége volt az irodalmi kontinuitás megteremtéséhez egy „mester" figurájára, hogy az utólag kialakított esztétikai szemléletét visszaigazolja, illetve önmagát is pozicionálja ebben a rendszerben.

A marmonteli életmű recepciója itt természetesen nem ér véget, hiszen a tanulmány célja annak bemutatása, hogy ezek az alkotások újraolvasásra, a körülöttük kialakult, sokszor megcsontosodott szövevényes hálózatrendszerek pedig feltárásra és újragondolásra érdemesek.

Az idők folyamán átértékelődött a francia szerző recepciója is, ez is ihletet adhat a magyar befogadástörténet felfrissítésére. Érdemleges aspektusokat rejthet magában az olvasástörténeti megközelítés is, elsősorban a művek egykori sikertörténete, a kiadások, fennmaradt példányok, létező poszesszori bejegyzések vizsgálata; mindezeknek feltárása még folyamatban van.

Az olvasók és az olvasmányok közötti bonyolult összefüggések felismerése – különösen tekintettel a női olvasók és az új típusú olvasmányok, a románok kapcsolatára – újabb kérdéseket indukál.

A nőolvasókat a szórakoztató, illetve fikciós olvasmányoktól eltiltó vélemények egyrészről, másrészt pedig az olvasmányokat fordításokkal gazdagító szerzők szándéka, akik pontosan a női olvasókat célozták meg, különös helyzetet idéztek elő a korabeli magyar társadalomban. Ezek mind befolyásolták a francia szerző recepcióját a magyar irodalomban.

A további kutatások során azt a komplex kapcsolatot vizsgálom, amely a szerzők (fordítók) és műveik, illetve azok olvasói között fennállt a korban. A művek befogadástörténetének a vizsgálatát hathatósan kiegészíti a művek egykori sikertörténetének vizsgálata, a kiadások, fennmaradt példányok, létező poszesszori bejegyzések felkutatása. Mindezeknek feltárása még folyamatban van.

[20] Báróczi Sándor: *Kassándra*, Bétsben, Trattner, 1774.

Irodalom

BARCSAY Andrea

2018 Marmontel-kutatások az ezredfordulón. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 62. 1. 62–66.

BAYER Alice

1916 *Marmontel hatása Magyarországon*. Korvin testvérek, Budapest

BÉRES Norbert

2018 Kultivált recepció (Mészáros, Kazinczy, Báróczi). *Széphalom* 28, 19–27.

BÍRÓ Ferenc

1998 *A felvilágosodás korának magyar irodalma.* Balassi Kiadó, Budapest

BÍRÓ Ferenc

1981 A mindenkor nevető Democritus és szerzője: Kónyi János. In Kónyi János: *A mindenkor nevető Democritus.* Magyar Hírmondó, Magvető, Budapest

BODOR Béla

2002 *Régi magyar regénytükör*. Dekameron, I. kötet, Budapest

BORBÉLY Szilárd

2009 Jegyzetek Bácsmegyeynek összeve-szedett Levelei-hez. In BODROGI Ferenc Máté – BORBÉLY Szilárd (sajtó alá rendezték): *Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen

BRASSAI Zoltán

1994 Carberi kisasszony, az asszony és ember. In SZAJBÉLY Mihály (szerk.): *Ányos Pál-összeállítás*. Művészetek Háza, Veszprém (A *Vár ucca tizenhét* c. negyedévkönyv 2. évf. 2. szám)

DEMETER Júlia

2014 Ányos Pál és a „célarányos nemzeti játékszín". In PINTÉR Márta Zsuzsanna (szerk.): *„Édes érzékenység", tanulmányok Ányos Pálról.* Pannon Egyetem–Gondolat, Veszprém–Budapest

EGYED Emese

1998 *Levevék fejemről Múzsák sisakomat*. *Barcsay Ábrahám költészete*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár

EGYED Emese

2001 *Adieu, édes Barcsaym*. Mentor, Marosvásárhely

GUPCSÓ Ágnes

1980 *Zenés színjátszás Debrecenben (1798–1799). Zenetudományi dolgozatok*, MTA, Budapest, 265.

GYÖRGY Lajos

1941 *A magyar regény előzményei*. MTA, Budapest

HUTIER, Jean-Benoit

1999 *Maîtres et valets dans la comédie du XVIII. siècle*. Hatier, Paris
BEN SDIRA, Khaled
2003 Moralisme et immoralité dans les Contes. In WAGNER, Jacques (dir.): *Marmontel une rhétorique de l'apaisement*. Ed. Peeters, Louvain–Paris, 175–195.
LÁZÁR Béla
1888 „Az óbester" (Száz éves magyar színmű). *Fővárosi Lapok* 138. 1012–1013.
LENEL, Scipion
1902 *Un homme de lettre au XVIII. Marmontel*. Hachette et cie, Paris
LINTILHAC, Eugène
1887 *Beaumarchais et ses oeuvres: précis de sa vie et histoire de son esprit*, d'après des documents inédits…, Paris
MOUGIN, Pascal –HADDAD-WOTLING, Karen (sous la dir.)
2002 *Dictionnaire mondial des littératures.* Larousse, Paris
MAY, Georges
1963 *Le dilemme du roman*. PUF, Paris
WÉBER Antal:
1965 A magyar irodalom története. In SŐTÉR István (főszerk.): *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig, 3. kötet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 64.
WESZELY Ödön
1890 Marmontel és négy magyar író. *Egyetemes Philológiai Közlöny* 477–488.
VÖRÖS Imre
1986 *Fejezetek a XVIII. századi francia–magyar fordításelméletünk történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest
WAGNER, Jacques
2003 Marmontel ou l'horreur du conflit. In WAGNER, Jacques (études réunies et présentées par~): *Marmontel, une rhétorique de l'apaisement.* Ed. Peters, Leuwen–Paris, 5–17.

Barcsay Andrea-Krisztina

Între anii 1991-1996, Barcsay Andrea-Krisztina a fost studentă la Universitatea Babeș–Bolyai, Facultatea de Litere, secția maghiară-franceză. În anul 1998 și-a absolvit studiile de masterat la secția *Literatură și societate*. În 2014 și-a început studiile la Școala Doctorală de Hungarologie. În prezent este angajată la BCU „Lucian Blaga" ca bibliotecar.

She started her studies at UBB Doctoral School of Hungarology Studies in 2014. She received her MA degree from UBB in Literature and Sociology in 1998.

Between 1991-1996 (five years) she was a student at UBB's Hungarian-French double major from where she also received her licence degree. She is currently working at Lucian Blaga BCU as a librarian.

Aspecte identice și diferențe între recepția franceză și maghiară a operei lui Marmontel

În secolul XXI, opera lui J.-F. Marmontel este cunoscută doar celor avizați. Pentru contemporanii lui însă, Marmontel a fost un autor de un succes răsunător în toată Europa. În pofida succesului său, o analiză avizată reflectă diferențele între recepția autohtonă franceză și recepția operelor sale în literatura maghiară contemporană din secolul al XVIII-lea. Se poate vorbi de formarea unui adevărat cult în literatura maghiară, fapt dovedit și de multiplele traduceri, și chiar de dramatizarea operelor sale.

Opera de cel mai mare succes a fost volumul *Povestiri morale*, care a avut aproape simultan două traduceri maghiare, și peste puțin timp și a treia.

Identical aspects and differences between the French and Hungarian reception of Marmontel's work

The work of J.-F. Marmontel in the 21st century is known only to the specialists. For his contemporaries, however, Marmontel was an author of resounding success throughout Europe. Despite his success, an informed analysis reflects on the differences between the (local) French reception and the reception of his works in contemporary Hungarian literature of the 18th century. We can speak about the formation (appearance) of a true cult – Marmontel in Hungarian literature, a fact proved by the multiple translations, and even the dramatization of his works.

The most successful work was the volume *Moral Stories*, which had almost simultaneously two Hungarian translations, and soon after the third.

Alexandra Foresto

Hiányzó fordítások

Határon túli magyar irodalom az olasz könyvpiacon. Három példa

Bevezetés

A magyar irodalom Olaszországban egy „kisebbségi" és – bizonyos értelemben – egy szűk rétegnek szóló irodalmat képvisel: azoknak szólót, akik valami különlegeset, egzotikusat keresnek. A magyar irodalom és a magyar irodalom története az olasz nagyközönség előtt általában kevéssé ismert, ezalatt csak a nagy klasszikusokat értik, vagy néhány kortárs szerzőt, akiknek műveit mostanában fordították le, sajnos olykor közvetítő nyelvről, például németről.[1] Az, hogy a magyar szerzők között olyanok is vannak, akik a nemzeti határokon kívül születtek, élnek és alkotnak, csak azok számára nyilvánvaló, akik jól ismerik a magyar nyelvet és kultúrát.

Mindazonáltal az olasz olvasónak módjában állt megismerni olyan klasszszikusokat, akik a magyar határokon kívül születtek, például Kosztolányi Dezsőt (aki Szabadkán született), olyan magyar nyelvű írókat, akik emigráltak és megtartották nyelvüket, mint Márai Sándor (aki Kassa szülötte), olyan írókat, akik megküzdöttek az emigrációval és új nyelven írtak, mint Kristóf Ágota (aki Svájcba vándorolt ki, és franciául írt), Giorgio Pressburger (aki Olaszországba emigrált, és olaszul írt), de az új generáció képviselőit is, mint Mora Teréziát (aki Sopronban született, eredeti vezetékneve Móra, és németül ír) és Melinda Nadj Abonjit, vagyis Nagy Abonyi Melindát, aki a vajdasági Óbecse szülötte, Svájcban él, és németül ír. Nem lehet figyelmen kívül hagyni az Olaszországban tanárként dolgozó Berta Agi (Ági) dokumentatív szándékkal készülő írásait, aki *Confini incerti* [*Bizonytalan határok*] című önéletrajzi kötetében csáktornyai származású családja történetét írja le (Berta 2013). Bizonyára izgalmas lenne megvizsgálni és mélyrehatóan elemezni ezen szerzők mindkét irodalomhoz tartozásának kérdését, legyen szó a származásukat és neveltetésüket képviselő magyar irodalomról vagy arról, hogy milyen nyelven írnak, hozzájárulva ez utóbbi

[1] Kertész Imre *Sorstalanság* című könyvét Barbara Griffini fordította németről, *Essere senza destino* címmel adta ki a Feltrinelli 1999-ben.

kereteinek kiszélesítéséhez, ahogyan azt Sárközy Péter tette (Sárközy 2017: 15–30) – de nem ez a célom.

Ellenben, ha figyelmünket azokra az írókra összpontosítjuk, akik olyan magyar nyelvterületeken születtek, éltek és alkottak, amelyek egykor Magyarországhoz tartoztak, ma viszont kisebbségi területeknek számítanak a nemzeti határokon kívül, észrevehetjük, hogy Olaszországban meglehetősen keveset tudnak róluk és olvasnak tőlük. Ha például – a lejjebb megfogalmazott követelmények alapján – kiválasztunk közülük három olyan személyiséget, mint Sütő András (1927–2006), Grendel Lajos (1948–2018) és Lovas Ildikó (1967), az alábbiakat állapíthatjuk meg:

– Egyetlen szót sem találhatunk még Sütő Andrásról sem Folco Tempesti *La letteratura ungherese* [*A magyar irodalom*] című kötetében, ami, bár gondos és értékes munka, a második világháború utáni irodalmat épphogy megemlíti az utolsó fejezetben, alig tíz oldalon (Tempesti 1969: 247–256).

– Semmi jelzés nincs Adriano Papo és Gizella Nemeth Papo *Storia e cultura dell'Ungheria* [*Magyarország története és kultúrája*] című művében, amely éppen csak tíz oldalt szentel a kötet végén a kortárs magyar kultúrának (Papo–Nemeth Papo 2000: 429–443).

– A Bruno Ventavoli szerkesztette *Storia della letteratura ungherese* [*A magyar irodalom története*] című kétkötetes munkában az 1945 és 2002 közötti irodalmat Töttössy Beatrix tárgyalja, aki a 293. oldalon rövid említést tesz Sütőről, majd a 358. és a 360. oldalon Grendelről is, különös figyelmet szentelve a három határon túli író (Grendel, Tolnai és Szilágyi) találkozásának, amire először Bécsben került sor 1989-ben, majd Hamburgban 1992-ben. Ugyanezen kötet függelékében két tanulmány szerepel: az egyik az erdélyi magyar irodalomról Cinzia Franchi tollából (aki a 399–400. oldalon idézi Sütőt az *Anyám könnyű álmot ígér* című művével, a 407–408. oldalon Kányádi Sándor és Sütő András műveinek a *Forrás* második nemzedékével eredetileg közös motívumairól szól, végül a 415. oldalon megemlíti a sajátosság méltóságának Sütő András és Gáll Ernő által kidolgozott elvét). A másik tanulmány Sárközy Péter műve a színházról, aki a 443. oldalon tesz említést Sütő történelmi drámájáról. Lovasról nem esik szó (Ventavoli 2004: 181–449). Néhány évvel később Töttössy Beatrix kötetként újra megjelenteti a saját átdolgozott fejezetét, de hozzáállása a három szerzővel kapcsolatban nem változik (Töttössy 2012).

– Armando Nuzzo *La letteratura degli ungheresi* [*A magyarok irodalma*] című munkájában megemlíti Sütőt a 269. oldalon és Grendelt a kötet végén (272); Lovasról nem tesz említést (Nuzzo 2004: 268–272).

És ha sejthető is, hogy Grendelt és Lovast Sütőhöz képest életrajzi okok miatt említik kevesebbszer (két későbbi nemzedékhez tartoznak, Lovas a fiatalabb, kevésbé ismert „igazgyöny" – hogy Cs. Gyimesi Éva kifejezését használjuk), ezt az „igazságtalanságot" Töttössy Beatrix bizonyos értelemben kompenzálja, amikor mindkettőjüket befoglalja a *Scrittori ungheresi allo specchio* [*Magyar írók tükörben*] című kétnyelvű antológiájába (Töttössy szerk. 2003: 98–99, 138–139),[2] amely egy fordítói műhely alkotásaiból született azzal a céllal, hogy megismertesse a kortárs magyar irodalom színe-javát az olasz közönséggel.

Néhány évvel később, Paolo Driussi kezdeményezésének köszönhetően Grendel, Lovas és Láng Zsolt a határon túli magyar irodalom képviselőiként meghívást kaptak Olaszországba: a „tourné", a különböző olasz városokban tartott vándorkonferenciák eredményeként elkészült egy kétnyelvű szövegekből álló kisebb kötet (Driussi szerk. 2006), valamint egy tanulmány (Driussi 2006: 335–348), amelyben a három író irodalmi és aktuális témákra, valamint az életükre mint határon túli írókra vonatkozó kérdésekre válaszol.

Ezenkívül a harminc éven át Sárközy Péter által vezetett és gondozott *Rivista di Studi Ungheresi* [*A Magyar Tanulmányok Folyóirata*] lapjain gyakran lehetett olvasni határon túli magyar szerzők szövegeit, illetve ezekről esszét vagy könyvismertetést.

A nagy kiadók viszont mindmáig szűkmarkúnak bizonyultak: a nemzeti könyvtári szolgálat (Servizio Bibliotecario Nazionale) OPAC keresője egy gyors keresésben húsz művet talál Sütőtől, sajnos mindet eredeti nyelven, többnyire különböző egyetemi könyvtárakban, kivéve egy német nyelvű kötetet. A Grendelre vonatkozó keresés eredménye bár látszólag szerényebb, hat címet találunk, de ezek közül csak kettő olasz nyelvű.[3] Az, hogy Grendel egyetlen más könyvét sem fordították le, igazán elképesztő, ha belegondolunk, hogy a *Le campane di Einstein* című regénye Zilahy Péter *L'ultima finestra Giraffa* [*Az utolsó ablakzsiráf*] című műve és Száraz Miklós György regénye, *Alla locanda del Gatto d'argento* [*Az Ezüst Macska*] mellett bejutott a rangos Premio Letterario Giuseppe Acerbi 2006-os, a magyar irodalomnak szentelt kiadása hármas döntőjébe, amit végül meg is nyert. Kiábrándító viszont, hogy Lovas Ildikónak egyetlen műve sem található meg.

---

[2] A kötet további átdolgozása egy évtizeddel később jelenik meg *Fonti di Weltliteratur – Ungheria* címmel (Töttössy 2012).

[3] A *Le campane di Einstein* [*Einstein harangjai*] című regényen kívül (Grendel 2004) megjelent egy szlovák szerzővel közösen írt kötet is: Lajos Grendel, Pavel Vilikovský: *Il Casanova slovacco e altro Kitsch* [*Slovenský Casanova*] (Grendel–Vilikovský 2006).

Sütőre, Grendelre és Lovasra összpontosítva

Kutatói programom Paolo Driussi úttörő kezdeményezését követve az említett három területen született, és az alkotó író egy-egy irodalmi művének elemzését ajánlja diakrón megközelítésből (két esetben a Driussi által is tárgyalt szerzőkről van szó). Három különböző generációhoz tartozó szerzőt tárgyal tehát, három különböző történelmi helyzetből, illetve három különböző országból, mindegyik saját nemzeti történelemmel: a múlt század utolsó évtizedeiben és az új évezred kezdetén ez a három ország különbözőképpen élte meg a vasfüggöny lebontását, Jugoszlávia feldarabolását, Csehország és Szlovákia békésebb szétválását, a háromból két ország belépését az Európai Unióba. A történelmi-földrajzi háttér tehát, amiben éltek, formálódtak és alkottak, megkérdőjelezhetetlennek és örökkévalónak tűnő rendszerek átalakulását és politikai és társadalmi egyensúlyok felbomlását hozta a magyarul rendszerváltásnak nevezett folyamatban.

Sütő, Grendel és Lovas a magyar irodalom elismert írói, három különböző generációhoz tartoznak. Körülbelül húsz év korkülönbséggel, Romániában, Szlovákiában és a mai Szerbiában (volt Jugoszláviában) születtek és éltek, pontosabban Lovas Ildikó ma is ott él. Közös bennük az, hogy anyanyelvük ugyanaz a kisebbségi nyelv, kétnyelvű környezetükben különböző nemzeti nyelvek lehetséges befolyásának vannak kitéve, anélkül, hogy ez a körülmény meggátolná őket abban, hogy műveik a kortárs irodalom legmagasabb szintjére emelkedjenek, mint a magyar nyelvű irodalom teljes értékű és jogú képviselői.[4]

---

[4] Sárközy Péter írja: „Esiste *una letteratura* ungherese? La risposta è semplice: certo che esiste! Ma ne scaturisce la domanda: esiste *una letteratura* ungherese anche in seguito alla dissoluzione del Regno d'Ungheria, a partire dal 1919 in poi – anche dopo cento anni di separazione tra gli Ungheresi dell'Ungheria e gli Ungheresi delle minoranze? O esistono solo diverse letterature ungheresi – come leggiamo nel titolo del nostro convegno?" („Létezik *egy* magyar *irodalom*? A válasz egyszerű: persze, hogy létezik! De felmerül a másik kérdés: Létezik *egy* magyar *irodalom* a Magyar Királyság felbomlása után is, 1919-től kezdve – száz évvel azután is, hogy a magyarországi magyarok elszakadtak a kisebbségben élő magyaroktól? Vagy csak különböző magyar irodalmak léteznek, ahogy az konferenciánk címében olvasható?") […] „Ma resta ancora una domanda: nel Novecento, a partire dalla fine della prima guerra mondiale, possiamo parlare di una letteratura ungherese? O dobbiamo parlare di diverse letterature ungheresi, come nel titolo del nostro Convegno?" („De marad még egy kérdés: a huszadik században, az első világháború végétől számítva beszélhetünk egy magyar irodalomról? Vagy különböző magyar irodalmakról kell beszélnünk, mint a konferenciánk címében?") […] „Noi Ungheresi dobbiamo scrivere una storia comune di tutta la letteratura ungherese, compresa quella del Novecento e quella contemporanea, ora che un terzo della popolazione magiarofona vive al di là delle frontiere ungheresi. Perché un autore che scrive le sue opere in lingua

A három ajánlott írót irodalmi megfontolásból választottam ki: munkásságuk belső jellegéből fakadó művészeti értéke vitathatatlan, minden tekintetben ahhoz a magyar irodalomhoz tartozik, ami természetét tekintve „magyar irodalom – világirodalom" (Jeney 2017: 7–14), bár a „nagy" európai irodalmak mellett mindig „kicsinek" számított: arra a kérdésre keresünk majd választ, hogy a szerző magyar identitása/önazonossága írói munkásságában megjelenik-e, és ha igen, akkor hogyan és milyen mértékben.

Az íróknak emberi arculatuk, érzéseik vannak, döntéseket hoznak, és cselekedeteik a kisebbségi magyar író egyik lehetséges identitását tükrözik. Innen fakad az identitásukra vonatkozó kérdés: hogyan élik ezt meg, visszaköszön-e a műveikben? Hármuk közül ki-ki hogyan éli meg a saját magyar identitását? Munkásságukban hogyan nyilvánul meg magyarságuk és nemzeti identitásuk? Felismerhető? Magyar identitásuk rendelkezik egy nemzeti összmagyar identitás jellegzetességeivel, vagy összemosódik annak a nemzetnek az identitásával, amellyel együtt élnek?

1989 és 2004 között falak omlottak le és határok szűntek meg, Berlin újraegyesült, nincsenek már elválasztó határok Gorizia és Nova Gorica között, sem Komárom és Komarno között, most viszont egy ideje újra határokról lehet hallani, falakról, szögesdrótról (vagy lezárt kikötőkről). Ez a kérdés sajnos nemcsak Európában aktuális, de Európa rendelkezik azzal a nyelvi és kulturális gazdagsággal, ami egyfelől a kisebbségek identitásának megőrzésére, másfelől a békés egymás mellett élésre is ösztönözhet, bebizonyítva, hogy ha antropológiailag képesek voltunk olyan civilizációvá fejlődni, amely fokozatosan meghaladja a *tolerancia*, az *asszimiláció* és az *integráció* elvét, hogy eljusson a *befogadásig*, akkor célunk lehet egy olyan együttélés, ami egyesít anélkül, hogy homogenizálná és ellaposítaná a jellegzetességeket.[5]

---

ungherese, che viva a Kassa o a Kolozsvár, a Posillipo o a San Diego (come avvenne nel caso di Sándor Márai), resta sempre uno scrittore ungherese e rientra nella storia culturale ungherese, facendo parte nello stesso tempo anche della stessa cultura europea e specificamente di quella dell'Europa centrale. Oggi come nel passato." („Nekünk, magyaroknak meg kell írnunk az egész magyar irodalom közös történetét, beleértve a huszadik századét és a kortársét, most, hogy a magyar nyelvű népesség egyharmada a magyar határokon túl él. Mert egy szerző, aki a műveit magyar nyelven írja, éljen bár Kassán vagy Kolozsváron, vagy Posillipóban vagy San Diegóban (mint Márai Sándor esetében), mindig egy magyar író marad és a magyar kultúrtörténet része lesz, részét képezve ugyanakkor az európai kultúrának, különös tekintettel a közép-európai kultúrára. Ma ugyanúgy, mint egykor.") (Sárközy 2017: 15–16; 25; 29–30).

[5] Rendkívül érdekes, hogy Grendel Lajos már 1997-ben felveti a kérdést az *Irodalmi Szemle* 5. számában megjelent *Helyzetkép a szlovákiai magyar irodalomról a század végén* című cikkében.

Felmerülnek más kérdések is: azok az írók, akik a mai nemzeti határokon kívül élnek, miért kevésbé ismertek Olaszországban vagy „az irodalom világköztársaságában", hogy Pascale Casanova definícióját használjuk? Ha identitásuk tudatos megélése olyan művek megalkotására serkentette őket, amelyek irodalmi szempontból szintézisként és hídként szolgálnak különböző kultúrák között, ezeknek a határon túli íróknak miért nem volt (még) részük a megérdemelt sikerben? Massimo Fusillo megmagyarázza Casanova szempontját: „l'ingresso nella Repubblica delle lettere e la legittimazione internazionale sono processi complessi, che implicano perdite e guadagni, tensioni e ibridazioni" („a világirodalom köztársaságába való belépés és a nemzetközi legitimáció összetett folyamatok, amelyek veszteséggel és nyereséggel, feszültségekkel és hibridizációval járnak") (Fusillo 2014: 31–39). Fusillo azonban kijelöl egy kiutat is: „Per dare senso all'Europa bisogna dunque valorizzarne le diversità. Lo si può notare a un primo livello più immediato: la lingua. È stato detto più volte, paradossalmente, che la lingua comune dell'Europa è la traduzione, pur nell'inevitabile egemonia dell'inglese globalizzato e ibridato." („Ha Európának értelmet akarunk adni, a különbségeit kell értékessé tennünk. Ezt közvetlenül egy elsődleges szinten lehet észrevenni, a nyelv szintjén. Paradox módon többször kijelentették, hogy Európa közös nyelve a fordítás, még a globalizált és hibridizált angol nyelv elkerülhetetlen egyeduralma mellett is.") (Fusillo 2014: 31–39)

A *Letteratura ungherese, letterature ungheresi* [*Magyar irodalom, magyar irodalmak*] című, 2015-ben a Padovai Tudományegyetemen megrendezett nemzetközi konferencia és ennek később kiadott anyaga (Franchi–Sciacovelli 2017) bizonyosan lehetőséget teremtett a gondolkodásra, az összehasonlításra és az új megközelítésekre, amelyek hozzájárulhatnak az elterjedtség/közismertség kérdésének megválaszolásához, ugyanakkor kiindulási pontot kínálnak a téma iránt érdeklődő diákoknak. Nem véletlenül találnak helyet ebben a kötetben bővebb és gazdagabb írások az olyan határon túli írók, mint Grendel magyar irodalomhoz tartozásáról (Sárközy 2017: 27), a szlovákiai magyar irodalom vagy szlovák-magyar irodalom fogalmáról (Benyovszky 2017: 105–114), de ilyen Madarász Imre tanulmánya Sütő egyik munkájáról (Madarász 2017: 127–132) és Faragó Kornélia tanulmánya a vajdasági magyar irodalomról (Faragó 2017: 83–104) is.

A hiányzó fordítások feltételezett okainak elemzése

Tekintettel az olasz kiadók mai helyzetére, a következőként lehet nagyjából összegezni a kiadásra váró könyvek sorsát.

Közismert, hogy fontos szerepet játszik a magyarországi támogatás is, amit az elmúlt években különböző módon nyújtott a Magyar Könyv Alapítvány (fordítás vagy próbafordítás támogatásával, szótárakat ajándékozva a fordítóknak, ösztöndíjakkal stb.), és amit most a Petőfi Irodalmi Múzeum irodája próbál folytatni. Persze, ezekben az esetekben is a mű és a fordító kiválasztása a bíráló bizottság döntésén múlik.

További fontos tényezők lehetnek például a nyomtatott példányszámok Magyarországon vagy a magyar nyelvű területeken, az, hogy mennyi ideig marad egy bizonyos könyv a könyvesboltok polcain,[6] azaz mekkora sikere lehet külföldön is.

De egy könyv hírnevéhez tartozik más is: csak határon túl mutatták be, ott írtak recenziót róla, vagy Magyarországon is híres az olvasók számára, ott is reklámozták? Vagy írtak róla folyóiratokban?

A kisebb megjelenésben fontos szerepet játszhatnak a felderítői jelzések is: kár, hogy a magyar nyelv esetében Olaszországban inkább kezdő/tapasztalatlan fordítók javasolnak címeket (és ez sajnos azt jelentheti, hogy ha a kiadó ezekre a személyekre bízza a fordítást, erős szakértői támogatás nélkül, akkor valószínűleg közepes minőségű lesz az eredmény), viszont a fontos kiadók a haszon maximalizálását szem előtt tartva kevésbé foglalkoztatnak befutott – tehát jobban fizetett – fordítókat, és gyakran megelégednek a „szinte ingyen", csak az ismertségért dolgozó, kezdő vagy igénytelenebb, szakmában dolgozó fordítók javaslataival. A könyvpiaci helyzet vizsgálatában nem foglalkoztunk azokkal a fordításokkal, amelyeket az egyetemi tanárok publikálhatnak saját költségükön, mivel ilyenkor más tényezők szerepelnek a kiadás folyamatában.

Gyakorlatilag majdnem minden idegen nyelven írt könyv, amit Olaszországban kiadnak, a frankfurti könyvvásár révén kerül a szerkesztő kezébe, bár lehet az is, hogy a kiadó Torinóban,[7] Rómában[8] vagy Bolognában,[9] a legfontosabb olasz könyvvásárokon szerzi be a jogokat.

---

[6] Olaszországban ez a könyv sikerétől és a kiadó, illetve a forgalmazó lehetőségeitől függ: gyakran a kirakatban való, jól látható elhelyezésért is fizetni kell, és mivel manapság a hosszú idejű raktározás költséget jelent, ha rövid idő alatt nem sikerül eladni a könyveket, ezeknek az eladatlan példányai bezúzásra kerülnek.

[7] Salone Internazionale del Libro di Torino https://www.salonelibro.it/ita/

[8] Più libri più liberi: Fiera Nazionale della Piccola e Media Editoria https://plpl.it

[9] Bologna Children's Book Fair http://www.bolognachildrensbookfair.com/home/878.html

Ahogy ez valószínűleg Magyarországon és máshol is történik, azoknak a könyveknek, amelyeknek a szerzői jogait megvásárolták, csak egy részét fordítják le, és ezek közül lehet, hogy nem is mindegyiket adják ki: a kiadói folyamat több tényezőből áll, tehát több helyen akadhat meg egy könyv sorsa.

Persze a választásban fontos szerepet játszik az olasz közönség ízlése is, vagy legalább annak a rétegnek az ízlése, amely az adott kiadó szokásos olvasója, vásárlója.

De előfordulhat az is, hogy egy könyvnek megvásárolják a jogait, megbíznak egy fordítót, hogy készítsen el néhány oldalt, a kiadó meggyőződik arról, hogy a könyv sikeres lesz, tehát megéri tovább fordíttatni, de ismeretlen okoknál fogva a könyv kiadása mégis lekerül a napirendről. Ez történt Spiró György *Fogság* című regényével, amelynek jogait az olasz Ponte alle Grazie kiadó vásárolta meg, de aztán nem adta ki.[10]

Olyan különleges helyzet is előfordulhat, hogy maga a kiadó hallani se akar egy bizonyos könyvről, mert előzőleg már gondja volt egy másik könyv szerzői jogaival: miután a milánói Anfora kiadónál megjelent Békés Pál *Il mago maldestro* [*A kétbalkezes varázsló*] című kötete, valaki azt próbálta elhitetni, hogy az a könyv a híresebb Harry Pottert utánozza. Noha tény, hogy a magyar könyv 1983-ban jelent meg először, *Harry Potter* pedig csak 1997-ben jelent meg angolul. A jogi problémától tartva érthető, hogy Lovas Ildikó *Kijárat az Adriára. James Bond Bácskában* című regényével mar nemigen akartak foglalkozni, a címben szereplő híres kém neve miatt.[11]

Végül még egy tényező befolyásolhatja egy könyv sorsát: ez a műfordítás ára, ami a magyarról történő fordítások esetében valamennyivel drágább az angolról vagy elterjedtebb nyelvekről való fordításokhoz képest.

Mindent összevetve, nem állapíthatjuk meg biztosan, miért nem jelenik meg egy-egy határon túli magyar író könyve olaszul. Szinte a véletlen dönti el, olyannyira kevés magyar könyvet adnak ki az olasz kiadók. De talán ez a cikk és a doktori dolgozatom is hozzájárulhat ahhoz, hogy a határon túli magyar szerzőket is jobban megismerjék az olasz olvasók.

---

[10] A kiadó engem bízott meg a fordítással még 2007-ben, el is kezdtem a munkát, de az első 40 oldal után – rajtam kívül álló okok miatt – kénytelen voltam visszaadni a megbízást. A kiadó másnak adta ki a munkát, de a mű a mai napig nem látott napvilágot.

[11] Minderről személyesen Szilágyi Mónika, az Anfora kiadó igazgatója nyilatkozott a Padovában 2015. március 15-én tartott konferencián.

Irodalom

BÉKÉS Pál, GHENO, Vera (ford.)
2004 *Il mago maldestro*. Anfora, Milano
BENYOVSZKY Krisztián
2017 Letteratura ungherese in Slovacchia o letteratura slovacco-ungherese? Riflessioni teoretiche. In FRANCHI, Cinzia – SCIACOVELLI, Antonio Donato (szerk.): *Letteratura ungherese, letterature ungheresi*. Savaria University Press, Szombathely – Padova, 105–114.
BERTA Agi
2013 *Confini incerti*. Uroboros, Milano
CASANOVA, Pascale
1999 *La République mondiale des lettres*. Paris, Seuil
CS. GYIMESI Éva
1992 *Gyöngy és homok*. Bukarest, Kriterion
DRIUSSI, Paolo
2006 Oltre i confini: note letterarie ungheresi. *Comunicare* 6. Il Mulino, Bologna, 335-348.
DRIUSSI, Paolo (szerk.), FORESTO, Alexandra (ford.)
2006 *Dove sono i confini?* www.incontrumanistici.it, Udine
FARAGÓ Kornélia
2017 Változó terek, változó perspektívák, lehetőség-diskurzusok. A vajdasági magyar irodalom bonyolult viszonylatairól. In FRANCHI, Cinzia – SCIACOVELLI, Antonio Donato (szerk.): *Letteratura ungherese, letterature ungheresi*. Savaria University Press, Szombathely – Padova, 83–104.
FÖLDES Györgyi
2018 Identitás. In KRICSFALUSI Beatrix et alii (szerk.): *Média- és kultúratudomány. Kézikönyv*. Ráció Kiadó, Budapest, 92–103.
FRANCHI, Cinzia – SCIACOVELLI, Antonio Donato (szerk.)
2017 *Letteratura ungherese, letterature ungheresi*. Savaria University Press, Szombathely – Padova
FUSILLO, Massimo
2014 Europa / Mondo: raccontare la letteratura oggi. In BOITANI, Piero – FUSILLO, Massimo (szerk.): *Letteratura europea*. (5 kötet). UTET, Milano, 1. kötet, 31–39.
GRENDEL Lajos
1997 Helyzetkép a szlovákiai magyar irodalomról a század végén. *Irodalmi Szemle* 5, 32-47.

GRENDEL Lajos, FORESTO, Alexandra (fordító)
2004 *Le campane di Einstein*. Anfora, Milano
GRENDEL Lajos – VILIKOVSKÝ, Pavel, MURA, Alessandra – GHENO, Vera (fordítók)
2006 *Il Casanova slovacco e altro Kitsch*. Anfora, Milano
GYÁNI Gábor
2008 Identitás, emlékezet, lokalitás. *Kétezer* 06
JENEY Éva
2017 Littérature mondiale hongroise ou littérature du monde hongrois? In FRANCHI, Cinzia – SCIACOVELLI, Antonio Donato (szerk.): *Letteratura ungherese, letterature ungheresi*. Savaria University Press, Szombathely – Padova, 7–14.
KERTÉSZ Imre, GRIFFINI, Barbara (fordító)
1999 *Essere senza destino*. Feltrinelli, Milano
LOVAS Ildikó
2005 *Kijárat az Adriára. James Bond Bácskában*. Kalligram, Pozsony
MADARÁSZ Imre
2017 Protestanti e fedeli: una parabola drammatica sulla nuova tirannide. Rilettura di *Stella sul rogo* (*Csillag a máglyán*) di András Sütő". In FRANCHI, Cinzia – SCIACOVELLI, Antonio Donato (szerk.): *Letteratura ungherese, letterature ungheresi*. Savaria University Press, Szombathely–Padova, 127–132.
NUZZO, Armando
2012 *La letteratura degli ungheresi*. ELTE Eötvös Collegium, Budapest
PAPO, Adriano – NEMETH PAPO, Gizella
2000 *Storia e cultura dell'Ungheria*. Rubbettino, Soveria Mannelli
SÁRKÖZY Péter
2017 Storia e geografia della letteratura ungherese (riflessioni sulla possibilità di una storia comune delle letterature della Valle del Danubio). In FRANCHI, Cinzia – SCIACOVELLI, Antonio Donato (szerk.): *Letteratura ungherese, letterature ungheresi*. Savaria University Press, Szombathely–Padova, 15–30.
SPIRÓ György
2005 *Fogság*. Magvető, Budapest
SZÁRAZ György Miklós, FORESTO, Alexandra (ford.)
2005 *Alla locanda del Gatto d'argento*. Anfora, Milano
TEMPESTI , Folco
1969 *La letteratura ungherese*. Sansoni, Firenze – Accademia, Milano
TÖTTÖSSY Beatrix
2012 *Ungheria 1945–2002. La dimensione letteraria*. Firenze University Press, Firenze

TÖTTÖSSY Beatrix (szerk.)
2003 *Scrittori ungheresi allo specchio*. Carocci, Roma
VENTAVOLI, Bruno (szerk.)
2004 *Storia della letteratura ungherese*. (2 kötet). Lindau, Torino
ZILAHY Péter, VENTAVOLI, Bruno (fordító)
2004 *L'ultima Finestra Giraffa*. Alet, Padova

Foresto, Alexandra

Alexandra Foresto este absolventă a Facultății de Limbi și literaturi străine din cadrul Universității „Ca' Foscari" din Veneția. În prezent este profesoară netitulară de limba maghiară la Universitatea din Udine, lucrează ca translator și traducător autorizat (membru cu drepturi depline al Asociației traducătorilor și translatorilor din Italia, AITI). A ținut mai multe prelegeri și seminarii pe diverse aspecte ale traducerii și este autoarea a două gramatici ale limbii maghiare (*Grammatica essenziale ungherese*, Milano, A. Vallardi, 2007; *Grammatica ungherese di base*, Milano, Hoepli, 2018).

Alexandra Foresto graduated at Ca' Foscari University of Venice in Foreign Languages and Literatures and is currently a guest lecturer of Hungarian language at the University of Udine. She is also an interpreter and translator (full member of AITI, the Italian Association of Translators and Interpreters), and gives lectures and holds workshops on various aspects of translation. She is the author of an Essential Hungarian Grammar (Milan, A. Vallardi, 2007) and a Basic Hungarian Grammar (Milan, Hoepli, 2018).

Traducerile lipsă

Literatura maghiară în Italia poate fi considerată o literatură „minoră" și dacă accentul este restrâns asupra autorilor maghiari ai diasporei, rezultatul este sumbru. Cercetarea mea, începând cu o trecere în revistă a recenziilor și traducerilor (sau a traducerilor lipsă) care sunt deja disponibile cititorului italian, arată o linie de umbră aparent inexplicabilă asupra destinului, în peisajul editorial italian, al lui András Sütő, Lajos Grendel și Ildikó Lovas.

Missing translations

Hungarian literature in Italy can be considered a "minor" literature. If one narrows the focus on Diaspora Hungarian authors, the result is desolating. Starting from the scrutiny of reviews and translations (or missing translations) available to Italian readers, my research shows an apparently inexplicable shadow line in the Italian publishing scene as regards the lack of translations of the works of András Sütő, Lajos Grendel and Ildikó Lovas.

Jancsó Renáta

Politikai színlelés. A szimuláció megjelenési formái Kemény János *Önéletírásá*ban

A kora újkori politikában gyakori mozzanat volt a színlelés eszközének használata. A szimuláció révén a politikai élet szereplői álcázhatták valódi énjüket, és elrejthették valós céljaikat, ami lehetőséget teremtett számukra, hogy különböző politikai[1] szerepeket sajátítsanak és játsszanak el. A színlelés bevett stratégiaként működött, ami nemcsak a diplomaták, hanem az uralkodók, az államférfiak és a hadvezérek körében is elterjedt. A 16–17. századi politikai élet szereplői egyaránt éltek a szimuláció és a disszimuláció eszközével. A szimuláció hátterében gyakran felfedezhető a politikai indíték, motiváció, azonban más okok is elvezetnek a színleléshez, mint ahogyan a vallási vagy a hadügyi szimuláció esetében is történik.

Dolgozatomban Kemény János fogságban[2] készült emlékiratában vizsgálom a színlelés előfordulásait. Kemény sorai közt nemcsak a környezetének leírására szolgál, hanem önreprezentációja során is előkerül. A színlelés kapcsán a leggyakrabban a tettetés valamilyen formájával találkozunk az önéletírásban. A szimulációnak ezen típusa a megtévesztést szolgálja. Emellett Kemény tudósít a vallási szimuláció jelenségéről is, melyet beszámolója szerint Bethlen Gábor, Brandenburgi Katalin és Csáky István is gyakorolt. A kora újkori hatalmi elit körében a színlelés eszközének használata a „túlélés”[3] feltételévé vált. Mint hadvezér stratégiai lépésként Kemény a disszimulációt szintén többször alkalmazza, illetve tanácsolja az uralkodónak is, ahogyan azt Machiavelli is teszi. Továbbá előkerül az inszimuláció és a hízelgés is, mint színlelési formák, azonban a színlelésnek ezen formáit Kemény észrevehetően leértékeli. Néhol beismeri, hogy hazudott valamilyen élethelyzetben, ám ezek a vallomások sosem tanúskodnak nagy horderejű hazugságról, legtöbb esetben egy jelentéktelennek

[1] „A politica szó a kora újkorban inkább a közigazgatás működtetését jelentette, de benne rejlik a politikáról való okoskodás igénye is.” G. Etényi 2010: 206.

[2] „Az erdélyi sereg II. Rákóczi György szerencsétlen kimenetelű lengyelországi hadjárata után Trembowla mellett, IV. Mehmed Giráj krími kán csapatainak fogságába esett.” Katkó 2009: 205.

[3] Kiemelés tőlem.

tűnő eset kapcsán jegyzi meg, hogy elhallgatott valamit. A hízelgésről már egyértelműen fölénnyel nyilatkozik, a hízelgők táborát következetesen rossz színben tünteti fel, és önreprezentációja során sosem említi a hízelgést mint színlelési formát, amit alkalmazott volna, holott Machiavelli maga is élt a hízelgés eszközével.

A szimuláció széles körben való elterjedése Machiavelli nevéhez fűződik, akinek munkáit Kemény is ismerte (Kaposi 2007: 226–229). Kaposi Márton rámutat arra, hogy Kemény Machiavelli olvasói közé tartozott, *Önéletírása* szerinte arról is tanúskodik, hogy Kemény „tudott Machiavelli szellemében cselekedni, jó és rossz értelemben egyaránt" (Kaposi 2007: 227). Machiavelli alakja azonban ellentmondásos maradt, ahogyan Kemény esetében is levonhatjuk ezt a következtetést. Feltehetően az ellentmondásosság mögött meghúzódó okok közt a színlelés is előkerül, hiszen a szimuláció tapasztalt gyakorlói esetében számolni kell azzal a lehetőséggel, hogy folyton színlelnek. A dolgozat során tehát az imént említett színlelési formák kifejtésére teszek kísérletet.

Machiavelli vonzásában

Niccolò Machiavelli pályafutásának kezdetén diplomataként számos uralkodó és államférfi környezetében megfordult, így alkalma nyílt közelebbről is szemügyre venni azok államvezetési módszereit. Quentin Skinner írja Machiavelliről szóló monográfiájában, hogy az olasz diplomata arra a következtetésre jutott, hogy az általa ismert uralkodók egyike sem volt képes alkalmazkodni a változó körülményekhez és megfelelően reagálni azokra.[4] Éppen ebből fakad Machiavelli „ördögi"[5] megítélése, mivel azt a tanácsot adja az uralkodóknak, hogy ha a szükség megkívánja, akkor forduljanak kegyetlen eszközökhöz a rendfenntartás érdekében, illetve alkalmazzák a színlelés bevált módszereit is. *A fejedelem* éppen ezt a kérdéskört boncolgatja, melyben – ahogy később látni fogjuk – előtérbe kerülnek a szimuláció és disszimuláció eszközei is.

Machiavelli egy évet fogságban is eltöltött, miután meggyanúsították azzal, hogy részt vett a Medici-dinasztia elleni összeesküvésben (Skinner

[4] „The basic weakness they all shared was a fatal inflexibility in the face of changing circumstances. Cesare Borgia was at all times overweening in his self-confidence; Maximilian was always cautious and over-hesitant; Julius II was always impetuous and over-excited." Skinner 1981: 15.

[5] Kiemelés tőlem.

1981: 19–20). Szabadulását követően megírta *A fejedelmet,*[6] melyben igyekezett hűségét bizonyítani a Medicieknek (Skinner 1981: 22). Ebből látható, hogy nemcsak elméletbe foglalta, hanem gyakorlatba is ültette saját tanácsát, hiszen művében jelen van a hízelgés az aktuális uralkodó[7] iránt, ami Machiavelli szerint a politikai színlelés eszköztárának egyik fontos elemét képezi. Továbbá taglalja, hogy tanácsadói tevékenységére különösen szükség van a kialakult helyzetben, melyet érvekkel is alátámaszt (Skinner 1981: 24). Azt tanácsolja az új fejedelemnek, hogy jó törvényeket kell hoznia és jó hadsereggel kell rendelkeznie, amely nem állhat zsoldosokból, hiszen azok szerinte haszontalanok, veszélyesek, ambiciózusok és hűtlenek. Machiavelli nem mulasztja el felsorolni az erényeket sem, amelyekkel az uralkodónak rendelkeznie kell, mint a bölcsesség, igazságosság, bátorság és mértékletesség, viszont egyúttal kijelenti azt is, hogy szükség esetén az uralkodó eltekinthet ezeknek gyakorlásától.

Megközelítésem szempontjából a szimuláció és disszimuláció vizsgálata kap kiemelkedő figyelmet Machiavelli szemléletében. Szerinte a fejedelemnek rendelkeznie kell mind a tettetés, mind az eltitkolás képességével. A Machiavelli-mű következő soraiból érzékelhető, hogy a színlelés nélkülözhetetlen eszköze a politikának, szerinte a fejedelemnek „a természetét jól el kell titkolnia, és nagy szenteskedőnek és színlelőnek kell lennie: olyan ostobák az emberek, s olyannyira csak a mának élnek, hogy aki be akarja csapni őket, mindig megtalálja köztük a maga emberét" (Machiavelli 1991: 126).

R. Várkonyi Ágnes rámutat, hogy Machiavelli híres művének XVIII. fejezetét, a *Hogyan tartsa meg a fejedelem az adott szót* címűt – amelyből a fenti idézet is származik – a színlelés művészetének és elfogadtatásának szentelte (R. Várkonyi 2010: 237).

Machiavelli állatszimbólumokat[8] használ illusztrációként, amelyekben kifejti, hogy „a fejedelemnek jól kell használnia az állati természetét, a rókát

---

[6] „Mikor Machiavelli 1515-ben elküldi az ifjabb Lorenzo Medicinek a Fejedelem kéziratát, a firenzei politika irányítójának asztalát már elborítják a hasonló emlékiratok és feljegyzések árkusai. A lojalitásukat bizonyítani igyekvő szakemberek három éve, a Mediciek visszatérésének pillanatától fogva szünet nélkül teszik javaslataikat a régi-új hatalom kiépítésének, megszilárdításának legcélszerűbb eljárásaira." Bene 1999: 168.

[7] „He adds – in an uncharacteristic moment of preposterous flattery – that the 'glorious family' of the Medici luckily possess all the requisite qualities: they have tremendous virtu; they are immensely favoured by Fortune; and they are no less 'favoured by God and by the Church.'" Skinner 1981: 35.

[8] „In Machiavellian terms, if one cannot play the lion and threaten the prince directly by force of arms, then one must be a fox and under- mine the enemy from within." Dietz 1986: 789.

és az oroszlánt kell követnie" (Machiavelli 1991: 126). Ehhez hozzáfűzi, hogy a látszat fenntartása a legfontosabb, hiszen az emberek a szemüknek hisznek: „Mindenki azt látja, milyennek mutatod magad, s csak kevesen érzik meg, milyen vagy valójában" (Machiavelli 1991: 128). G. Etényi tanulmányában megjegyzi, hogy a kora újkor röpirat-irodalma az állatok sajátos erényeit szintén példaként állítja fel, ilyen a róka politikai ravaszsága vagy az oroszlán bátorsága (G. Etényi 2010: 230).

Perez Zagorin a hazugság és az eltitkolás történeti hátterét megfigyelve jelenti ki, hogy Machiavelli politikai gondolkodásának középpontjában a disszimuláció áll, melyen következtetései szerint érzékelhető Tacitus hatása (Zagorin 1996: 885–886). A tanulmány kimerítően tárgyalja a disszimuláció bevett módszerét a 16–17. században, melynek felvázolása során Justus Lipsius neve is előkerül, aki szintén a disszimuláció szükségessége mellett foglal állást.[9] Zagorin foglalkozik a témával egy könyvében is, melyben felvázolja, hogy a disszimuláció az eltitkolása, tettetése, elhallgatása valaminek, ami létezik, míg a szimuláció szintén tettetés, megtévesztés, hamisság, tehát a látszata valaminek, ami nem létezik (Zagorin 1990: 3). A latinból eredő két fogalom közt nem lát nagy eltérést, szerinte az éremnek a két oldaláról van szó. Többek között Machiavelli neve is ismételten előkerül a megtévesztés kialakulásának történeti áttekintése során. A szerző hozzáfűzi, hogy a machiavellizmus volt az egyetlen kivétel a politikában, melyben a disszimuláció témája köznapivá vált (Zagorin 1990: 6).

Sydney Anglo Machiavelliről szóló részletes elemzésében rámutat arra, hogy a diplomata könyveit áthatja a háborúról való elmélkedés, melyben Machiavelli politikai gondolkodásának magját véli felfedezni (Anglo 2005: 30). Sydney írja, hogy 1513 és 1525 között Machiavelli számos művet írt, amelyek politikai, katonai és történelmi témákat tárgyalnak (Anglo 2005: 20). Ahogy erről később bővebben is szó esik majd, Machiavelli a hadvezetésben is ajánlja a szimulációt. Sydney szintén kitérőt tesz a szimuláció kérdéskörének felvázolására Machiavelli írásaiban, kiemelve a politikus fontosabb elméleteit, miszerint szükség esetén az erényeket szimulálni kell, illetve az uralkodónak el kell kerülnie a hízelgőket stb. (Anglo 2005: 136–137). A Machiavelli recepciótörténetét felvázoló könyv tudatosítja,

[9] „Some of Machiavelli's prescriptions and Tacitus's observations formed the main sources of the doctrine of reason-of-state, which held that states and rulers, being charged with supreme responsibility for their subjects' peace and security, were not obliged to observe the principles of morality if prudence and policy dictated otherwise. In this doctrine, which had many disciples in the sixteenth and seventeenth centuries, dissimulation took its place as an accepted method." Zagorin 1996: 886–887.

hogy Machiavelli nevét, illetve a nevéből származó kifejezéseket, mint a machiavellizmus, machiavelliánus, sértő kifejezésként is használták (Anglo 2005: 328).

Mary G. Dietz *A fejedelem* elemzése során arra a következtetésre jut, hogy Machiavelli írása nem csupán a megtévesztésről szól, hanem maga a megtévesztés, melyből kiderül, hogy írója nemcsak kidolgozta, hanem gyakorlatba is ültette a csalás elméletét (G. Dietz 1986: 781). A szerző tanulmányában rávilágít arra, hogy Machiavelli valódi törekvése a köztársaság visszaállítása. Dietz azt állítja, hogy Machiavelli tudatosan ad olyan tanácsokat a Medicieknek, amelyek véleménye szerint azok bukásához vezetnek el (G. Dietz 1986: 781). Az elemzésből az derül ki, hogy Machiavelli cselszövő indítékkal írta meg művét, szimulálva lojalitását, támogatását, őszinteségét a Mediciekhez, önmagát megbízható tanácsadónak állítva be (G. Dietz 1986: 789). A tanulmány további részében a Machiavelli család politikai tevékenységeiről olvashatunk, miszerint a Machiavelliek egy régi firenzei család, mely a köztársasághoz tanúsított hűségéről vált ismertté. Dietz tehát úgy látja, hogy Machiavelli *A fejedelem* megírásával a köztársaság visszaállítását tűzte ki célul. Az írás végül hozzájárult Machiavelli hírnevének elterjedéséhez, ám valódi célja nem ért révbe, a Mediciek valószínűleg nem is olvasták el (G. Dietz 1986: 796).

Láthatjuk, hogy Machiavelli korántsem maradt meg az elméletszövögetés és filozofálgatás szintjén, hanem igyekezett a politikai irányításról vallott nézeteit gyakorlatba is ültetni. Kérdés, hogy a szimuláció mesterétől tanulva miként alkalmazta Kemény Machiavelli tanácsait, és felismerte-e a politikus színlelésről színlelő mondatai mögött a valós indítékokat.

Kemény emlékiratán Machiavelli politikai irányításról vallott nézetei rajta hagyták a lenyomatukat. Nemcsak a szimuláció, disszimuláció fogalmaiba ütközünk az önéletírást lapozgatva, hanem olyan kifejezésekbe is, mint tettetés, hazugság, hízelgés, „alattomban" való cselekvés, „practica", „színe alatt", „színes dolgok", „titkoson", „hamisság", „takargatás", amelyek a politikai, vallási és hadvezetési színlelés különböző formáit hivatottak megjeleníteni. Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy a szimuláció megjelenési formáit csoportosítsam egy áttekinthető elemzés keretében.

Ahogyan arra Almási Gábor is felhívja a figyelmet, „a 16–17. században a színlelés a mentalitás és gondolkodás egyik különleges gócpontjává vált" (Almási 2010: 34). Almási tudatosítja, hogy ebben a korban egy politikusnak nemcsak azon kell tanakodnia, hogy mit kell tennie vagy elkerülnie, hanem azon is, hogy mit kell tettetnie (Almási 2010: 36). Almási felvázolja, hogy Machiavelli *A fejedelem*ben „nem egy köztársaság politikai

együttélésének szabályait kívánja rögzíteni (és még csak nem is az ideális fejedelmet akarja megrajzolni), hanem az országát megőrizni és kiterjeszteni szándékozó sikeres fejedelmi hatalomgyakorlás receptjét. Nem »politikáról«, a jó kormányzás művészetéről, hanem államérdekről beszél." (Almási 2010: 38)

A politika, ami a 16. századig a jó kormányzás művészetét jelentette, a közgondolkozásban mások manipulálásának tudományává válik (Almási 2010: 37). Machiavelli *A fejedelem*ben egyszer sem írta le a politika szót (Bene 1999: 162). Bene Sándor felhívja a figyelmet arra, hogy ebben a korszakban a politika kifejezés maga után vonta a színlelés, a leplezés és a megtévesztés eljárásaira való asszociálást (Bene 1999: 174).

A kora újkori politikai gondolkodás átfogó elemzésével Bene egy sor tanulmányban foglalkozott. A szerző kijelenti, hogy „az újkori politikai gondolkodás történetében Machiavelli mondja ki először nyíltan: minden hatalom alapja – a nyílt erőszak mellett – a hatalom birtokosának reputációja, az alattvalók róla alkotott véleménye (némi anakronizmussal: a köz véleménye), amely formálható, a megfelelő eljárásokkal tetszés szerint alakítható" (Bene 1999: 7). Továbbá taglalja a fejedelem eszményképének kialakulását, melyben állítása szerint kulcsfontosságú szerepet tölt be az erényekre való nevelés és a virtus közvetítése (Bene 1999: 67). Bene munkája felhívja a figyelmet az uralkodói erénysor humanista eredetére, illetve hosszasan tárgyalja az erények fajtáit, mint a bölcsesség, igazság, mérséklet, előrelátás, közjó szeretete, becsület, nagylelkűség, nemesség, melyet az uralkodónak „reprezentálni kell, a nyilvánosság színpadára vinni" (Bene 1999: 73). Az elemzés kitér a színlelés megjelenésére, említi, hogy fellelhetőek sajátos technikák, mint a „szimuláció, disszimuláció, a leplezés színlelése és a színlelés leplezése" a korszak műveiben (Bene 1999: 166). Bene a hatalom nyelvezetének átalakulását *A fejedelem* megjelenésétől számítja, állítva, hogy vele kezdődik az a folyamat, melynek végén a döntéshozói nyilvánosság szintjére emelkedik „az erőszak alkalmazásának koncepciója" (Bene 1999: 170). A megváltozott nyelvezetben Bene szerint a „politikai diskurzus toposzai (igazságosság, becsület, érdem, törvény, közjó stb.) a nyílt hatalmi viszony leplezésére szolgáló, manipulatív hatalmi diskurzusba, a ragion di stato fegyvertárába vonultak be" (Bene 1999: 174). Bene azt a következtetést vonja le, hogy Machiavelli az erőszakra való buzdításkor az uralkodói erénysorból az erőnek tulajdonít nagyobb jelentőséget, míg a színlelés és leplezés mesterfogásai esetében az okosságnak, ami szintén az uralkodói erények közé tartozik (Bene 1999: 169–214).

Ahogyan korábban arról már szó esett, Kemény sokat forgatta Machiavelli írásait, ami hozzájárult az eszményi uralkodókép megrajzolásához, ugyanakkor egyértelműen a színlelés módszerének, magatartásformáinak, illetve nyelvezetének elsajátítását is szorgalmazta. Ahogy a továbbiakban is látni fogjuk, Kemény megfogadta Machiavelli tanácsait, és azok szerint is járt el, bár hangsúlyozza, hogy természetéhez nem áll közel a színlelés, mégis belátja, hogy a politikában, a háborúban és az államvezetésben előnyös álarcot ölteni. Felvetődik azonban a kérdés, hogy mikor színlel Kemény, miközben a színlelésről értekezik.

Vallási szimuláció

Quentin Skinner állítja, hogy Machiavellit nem foglalkoztatta a vallási igazság kérdése, hanem sokkal inkább érdekelte a vallásos felfogás hasznos hatása (Skinner 1981: 63). Sydney Anglo szintén szóba hozza Machiavelli vallásról alkotott nézetét, miszerint a vallást tisztelni kell, míg azt az érdek megköveteli, ám akkor sem ajánlott azt elutasítani, ha nem áll érdekében az egyénnek az adott vallási hovatartozás mellett kitartani (Anglo 2005: 127). Bendetto Fontana emlékeztet rá tanulmányában, hogy Machiavelli javaslata mentén a vallás felhasználható politikai technikaként az uralkodásban, illetve a széles tömegek irányításában (Fontana 1999: 640). Machiavelli tehát a vallásra is egy uralkodáshoz szükséges eszközként tekintett.[10]

Mindebből láthatjuk, hogy a vallás kérdése is összefonódott a színleléssel, ezzel kapcsolatban Bene Sándor állítja, hogy „a hitbéli meggyőződés védelmére szolgáló disszimuláció már régóta bevett gyakorlat volt" (Bene 1999: 191). A vallási szimuláció és disszimuláció Kemény emlékiratában is számos helyen előkerül, melyet a következőkben tekintek át részletesebben.

Az Erdélyi Fejedelemségben kialakult négy bevett vallás (római katolikus, református, evangélikus és unitárius) szabad gyakorlását törvények biztosították, ami toleráns valláspolitikának nyújtott teret (Horn 2010: 125). A kérdéskör azonban ennél árnyaltabb, hiszen a bevett vallások közt hierarchia volt, tehát nem beszélhetünk egy teljes mértékben toleráns valláspolitikáról. Erre rámutat a vallási színlelés jelensége is, hiszen teljes

[10] „Machiavelli recognizes that it is 'very easy' to impress and lead an 'untaught' and 'rude' people; yet it is also possible, given the right means and the proper technique, to persuade a cultured and sophisticated people, and to instill in them a particular belief or a particular faith." Fontana 1999: 646.

vallásszabadság esetében nem lett volna szükség a vallási szimulációra vagy disszimulációra. Erdélyben a kálvinista volt az államvallás, ám bizonyos régiókban az unitárius, máshol a katolikus vallás követői voltak többségben.

Kemény emlékiratában először akkor találkozunk a vallási színlelés jelenségével, amikor felidézi gyerekkori tanítóját, egy Martinus Albissi nevű székely diákot, akiről azt állítja, hogy „vallásában unitárius volt, de azt simulálván…" (Kemény 1959: 94). A későbbiekben már Bethlen Gábor, Brandenburgi Katalin és Csáky István neve is előkerül a vallási szimuláció kapcsán, amire a továbbiakban térek ki.

Horn Ildikó felhívja a figyelmet a vallási kérdésekben való színlelésre, megtévesztésre, a hitüket takargató politikusokra. Szerinte „a legnagyobb aktivitást Bethlen Gábor fejtette ki ezen a téren, aki egyes katolikus főurak előtérbe helyezésével, jezsuiták behívásával, a katolikus bibliafordítás anyagi támogatásával egyrészt a toleráns fejedelem imázsát igyekezett kiépíteni, másrészt a Habsburg-udvar iránta érzett ellenszenvét próbálta csökkenteni" (Horn 2010: 137).

Továbbá Ács Pál világít rá arra, hogy Bethlen Gábor megértette a színlelés szükségességét, és gyakorlatba is ültette azt (Ács 2010: 22). Kemény szintén megemlékezik Bethlen Gábor[11] vallási szimulációjáról: „Simulált is szegény fejedelem az religio dolgában, hogy azzal is kedvességet és hitelt szerezhetne" (Kemény 1959: 108). A színlelés hátterében az állt, hogy a fejedelem a katolikusoknak akart kedvezni, Cecilia Renáta Habsburg főhercegnővel tervezett házassága érdekében (Szabó 2010: 114). Kovács András azonban eltérő véleménnyel van Bethlen Gábor vallási szimulációjával kapcsolatban. A szerző tanulmányában megjegyzi Bethlen gyulafehérvári szószék- és orgonarendelésével kapcsolatban, hogy „nem katolikus szószékről és nem a katolikus vallás iránti hajlandóságról, hanem egy – ahogyan azt a ma is álló lőcsei szószék bizonyítja – evangélikus ikonográfiájú, díszes szószékről és a zenekedvelő fejedelemnek arról a próbálkozásáról van szó, hogy az evangélikus, esetleg az anglikán liturgiában megszokott, hangzatosabb és színesebb zenei lehetőségekkel gazdagítsa a kálvinista egyház jóval

[11] „Az 1613 óta Erdély trónján ülő Bethlen Gábor minden elődjénél népszerűtlenebb volt a Habsburg-kormányzat szemében. Erős törökbarátsága egy olyan politikai helyzet rémképét idézte föl, amelyben esetleg végképp lehetetlenné vált volna az oszmán vazallus tartomány visszaszerzése, amiről egyébként a Habsburgok sohasem tettek le. Háborút mégsem kockáztathattak Bethlen ellen – erre pénzük sem volt –, ezért rejtett akciókhoz, »praktikákhoz« folyamodtak. Névleg ugyan elismerték Bethlent, de eközben más, nekik alkalmasabbnak tetsző önjelölt uralkodókat kerestek és támogattak titokban." Ács 2010: 19.

szerényebb, lényegében kizárólag vokális zenével kísért szertartásrendjét" (Kovács 1998: 693–694). Kovács tehát nem vallási színlelést lát az eset mögött, hanem a fejedelem vonzódását „az aranyozott, díszes architektúrájú, mutatós és a székesegyház főhajóját uraló építmény" iránt (Kovács 1998: 695). Ha a vallási színlelés nem is tartozott Bethlen szimulációi közé, attól még az eszményi uralkodótól nem állt távol a színlelés eszközének használata a diplomáciai, államvezetési és hadügyi rendelkezések terén. R. Várkonyi tanulmányában végigköveti a nagy fejedelem pályafutását, melyből kiderül, hogy Bethlen sokat olvasott, utazásai során is magával vitte a könyveit, melyek a korszak olvasottabb könyvei közül kerültek ki, mint a gyakorlati politika kézikönyvei, melyeken érzékelhető Machiavelli és Lipsius hatása (R. Várkonyi–Campbell 2013: 704–706). A szerző megállapítja, hogy a szimuláció Bethlen politikájának is a részét képezte, melyet időnként alkalmazott is, tekintve, hogy uralkodóként a színlelés az egyik alapvető eszköz a hatalom fenntartásához (R. Várkonyi–Campbell 2013: 706).

A vallási szimuláció kapcsán Brandenburgi Katalin neve is felmerül, aki szimulálta, hogy a kálvinista vallásban hitt (Szabó 2010: 114). A fejedelemasszony azonban nemcsak vallásában szimulált Kemény szerint, hanem a hétköznapokban is latba vetette a színlelést: „tettetvén az fejedelemasszony reggel induló szándékját (…) simulálván későn kelését" (Kemény 1959: 187–188). Brandenburgi Katalin Csáky István befolyása alá került, akit Kemény szintén vallási színleléssel vádol: „simulált is, tudom hogy pénteken napon is pápista emberektől titkon megötte vala az húst előttünk, hogy inkább az evangelicusoknak is elméjeket magához vonyhassa" (Kemény 1959: 168). A későbbiekben látni fogjuk, hogy Csáky nemcsak a vallási szimuláció terén jeleskedett, hanem a politikai színlelés terén is jártas volt.[12]

Almási Gábor megállapítja, hogy a vallási színlelés más társadalmi tapasztalatból indult ki, mint a politikai-udvari, szerinte a vallási színlelés esetében a kiindulási helyzet az, hogy a vallásilag megosztott világban színlelés nélkül élni nem kifizetődő vagy veszélyes (Almási 2010: 43–44). Almási felhívja a figyelmet arra is, hogy a vallási színlelés okai sokszor eldönthetetlenek, hiszen fakadhat vallási-politikai konfrontáció kerüléséből,

[12] Csáky István *Politica philosophiai okoskodás* című írása is tanúskodik a politikai színlelés iránti érdeklődéséről. Az írás „egy az udvari etika és politikai kultúra elsajátításának fontosságát hirdető műnek a kiadása, illetve az abban szereplő politikai kifejezések magyar nyelven való meghonosítására tett erőfeszítés". Barta 2016: 897–898.

lehet egy karrierista életstratégia része, lehet a vallási érdeklődés hiánya, vagy eredhet egy belsőleg megélt vallásosságból is (Almási 2010: 53).

Látható, hogy a vallási szimuláció és disszimuláció különböző okokból, illetve változó formákban nyilvánult meg, ahogyan erről Kemény *Önéletírása* is tudósít. Kemény önreprezentációja során vallási színlelésről nem számol be, azonban bőséggel tájékoztat a politikai szimuláció, hadügyi disszimuláció, illetve az inszimuláció, azaz a hamis tanúság, hazugság terén begyűjtött tapasztalatairól – ezekre a következőkben térek rá.

Szimuláció és imázs

Kemény emlékiratában folyamatosan beleütközünk a tettetés fogalmába, ami szervesen kapcsolódik az önmagáról kialakított imázs fenntartásához, azaz az uralkodóhoz lojális alattvaló képéhez. A színlelésnek ezen fajtáját politikai argumentumokra vezeti vissza, mintegy legitimálva ezáltal a szimuláció szükségességét, ahogyan erről Machiavellinél is olvashatunk. *Önéletírását* írva Kemény kompromittált politikai identitását igyekszik helyreállítani, saját szerepét tisztázni a kialakult helyzetben, melyet megnehezít a tény, hogy folyamatosan olyan beszámolókba ütközünk az emlékiratban, melyek saját színleléséről tanúskodnak. Hozzáfűzi, hogy csupán szükség esetén folyamodik a szimulációhoz, igyekszik olyan információkkal szolgálni az adott eset részletes bemutatása során, melyek legitimálhatják a színlelést.

Kemény beszámol egy esetről, amikor másnak tetteti magát egy katolikus pap előtt, aki rossz véleménnyel van az erdélyi magyarokról és Bethlen Gáborról. „Én is simulálám magamat császár magyar cancellariusa, Sennyey István szolgájának és az követek után küldetettnek lenni, melyhez képest jó kedvvel lőn hozzám az pap." (Kemény 1959: 112) Ez nem egy elszigetelt alkalom, máskor is olvashatunk az emlékiratban arról, hogy másnak adja ki magát. Ilyen eset, amikor I. Rákóczi György fejedelemsége alatt egy csata előtt az ellenség emberei összetévesztik Keményt egy saját emberükkel, ő pedig úgy tesz, mintha közéjük tartozna: „Menőben láték jűni valahány lovasokat az útfélen, kikhez nyargalván, ők engemet álítottak palatinus hadabélinek lenni, arról felől jüvén" (Kemény 1959: 249).

A tettetés agyafúrt módszerét nemcsak különleges helyzetekre tartogatta Kemény, hanem lépten-nyomon elővette, amikor szüksége volt rá. Beszámol egy olyan helyzetről, amikor kényelmetlen nyergét odaadja Petki Istvánnak, tettetve, hogy sajnálja bizonytalan útra magával vinni, nehogy

hátra kelljen hagyja valahol. A csere végbemenetele után Petki panaszkodik is bőven az új nyeregre (Kemény 1959: 115).

Olyan beszámolóval is találkozunk Kemény sorai közt, amelyből kiderül, hogy a tettetéshez sem lehet bármikor fordulni, megfontoltan kell alkalmazni. Ilyen alkalom, amikor Bethlen Gábor halálhírét kell elvinnie a császárhoz, azonban megbízzák azzal, hogy a legnagyobb titokban tegye ezt meg: „sietésemnek okát nem merészelvén tettetni" (Kemény 1959: 153).

Látható, hogy a szimuláció kézenfekvőnek bizonyul számára a politikai életben. Arról tudósít, hogy jó viszonyt ápol mind Brandenburgi Katalinnal, mind Csáky Istvánnal, melynek oka a szimulációban rejlik. „Meg kellett cseleködnem, és természetem kívül is simulálnom köztök." (Kemény 1959: 159) Felvetődik azonban a kérdés, hogy szimulál-e azzal kapcsolatban Kemény, hogy távol áll a természetétől a szimulálás. A Bethlen Gábor-féle szellemi örökséget képviselő Keménynek vajon nehezére esik színlelni és eltitkolni valódi törekvéseit, vagy könnyedén alkalmazza a szimuláció módszereit? Az önreprezentáció szempontjából jelentőségteljes, hogy kihangsúlyozza, nem természetéből adódóan szimulál, hanem politikai megfontolásból, ami ismételten megerősíti a színlelés mögött meghúzódó politikai motivációt. Ugyanakkor a tény, hogy jelentéktelen helyzetekben is a tettetéshez folyamodik, arra világít rá, hogy nem esik nehezére a szimuláció.

Egy újabb példa, amely elgondolkodtató abból a szempontból, hogy Kemény szimulál-e egy-egy történet elbeszélésekor: Scultetust, Brandenburgi Katalin udvari lelkészét Kemény elküldi Török János nevű katonájával a fejedelemasszonyhoz, ahol a doktort végül megölik. Scultetus Kemény elmondása szerint tetteti, hogy örömmel megy oda, holott valószínűen éppen igyekezett elkerülni az odautazást. Kemény azt mondja az eset végkimenetelével kapcsolatosan, hogy „máig is fáj szívem rajta, hogy arra igazgattam, ha erővel nem küldöttem is" (Kemény 1959: 181). Ezt a kijelentését megelőzően éppen arról olvashatunk, hogy Török Jánosnak megparancsolta, hogy ha Scultetus „akarna másfele menni, azt meg ne engedje" (Kemény 1959: 181). Úgy tűnik, mintha Kemény tettetné, hogy lelkiismeret-furdalás gyötri, sőt, az események valószínűsíthetően éppen úgy zajlottak le, ahogyan ő azt eltervezte. Felvetődik a kérdés, hogy szimulál-e, miközben a következő sorokat írja: „tudatlan, ártatlan, részetlen voltam halálában, felette igen búsultam is rajta" (Kemény 1959: 182).

Kemény beszámolója arról tesz tanúságot, hogy Brandenburgi Katalin fejedelemasszony és Csáky István többször az életére törtek. Kemény a következőt írja az egyik ilyen esetről: „marasztának vacsorára, s bémenék

hozzája, s magam megkérdém, ha ő parancsolatjából volnajé? s mondá abból lenni; kire én is mondám: Bánnám, ha végső vacsora lenne, avagy vacsora után Kovács Péter szállója lennék. Arra mondá: Isten oltalmazzon, úgymond, olyantól. Vacsorán vígan lakának; nékem is úgy kellett tettetnem, de belől rossz gondolatok furdaltak." (Kemény 1959: 190) A fenti párbeszéd jól alátámasztja, hogy sikeresen gyakorlatba ültette mindkét fél a szimulációt, és arra is rámutat, hogy éppen a színlelés körmönfont használata tette lehetővé számukra, hogy felismerjék, ha a másik fél szimulál.

Amikor Keménynek a fejedelemasszony kérésére Munkácsra kell utaznia, újból a szimulációhoz fordul: „tettetvén, mintha kedvetlenül venném rá magamat, noha igen akarám azt az alkalmatosságot" (Kemény 1959: 193).

A tettetésről Kemény tanácsot is ad, miszerint az ellenségnek nem szabad a tudtára adni, hogy nem akarnak megharcolni velük, „efféle tractának mennél nagyubb keménség-tettetés alatt volna hasznos folyása" (Kemény 1959: 218). A hadvezetési színlelést azonban a későbbiekben bővebben kifejtem.

A szimulálókhoz tartoznak még a „színnel" támogatók, akik hűséget mutatnak az uralkodó, a fejedelemség iránt. A színlelő támogatókkal szemben szintén szimulációval kell fellépni Kemény szerint: „consultáltam azért hiteles jóakaróimat, kik azt tanácslák, ne vonjam el magam szolgálatjokból, mind az közjóra nézve, mind pedig hogy gonoszakaróimnak sugallásokat ne erősítsem hozzájok megidegenedettségemnek mutatásával" (Kemény 1959: 330).

A színlelőkkel szemben kizárólag a színlelés segít. Kemény azt is jó megoldásnak látja, hogy tetteti az egyetértést: „vévén eszemben az dolgot hozzája ereszkedém, simulálván, mintha részes volnék practicájokban" (Kemény 1959: 248). Mindez rámutat a szimulálást rendszeresen gyakorló Kemény jártasságára a megtévesztésben, tettetésben. Bethlen Gáborhoz hasonlóan Kemény is felismerte a szimuláció szükségességét, melyet Machiavelli mentén sikeresen gyakorlatba is ültetett. Az emlékirat sorai közt bolyongva az olvasóban felmerül a kérdés, hogy előtte szimulál-e az emlékíró.

Disszimuláció és hadvezetés

Quentin Skinner hosszasan taglalja Machiavelli hadvezetésről vallott nézeteit, kiemelve a diplomata tanácsát a zsoldos hadsereg felszámolásáról és helyettesítéséről saját katonasággal (Skinner 1981: 33). Sydney Anglo szintén hangsúlyozza Machiavelli ezen nézetét a zsoldos hadsereg

alsóbbrendűségéről a nemzeti sereggel szemben (Anglo 2005: 96). Machiavelli hatására Kemény is említi a zsoldos seregek haszontalanságát, hűtlenségét. Horn Ildikó megjegyzi, hogy „Machiavelli arra is kitért, hogy az uralkodói méltóságba újként belépő fejedelmek gyakran azok közül választják ki a legfőbb bizalmasaikat, akik uralmuk elején még ellenük szegültek. Magyarázata szerint azért, mert ha ezeket a kezdetben ellenszegülőket a fejedelem a maga oldalára állítja, a bizonyítási kényszer miatt rendkívül hűségesek és törekvőek lesznek." (Horn 2008: 376)

Emellett azonban a hadvezetésben a disszimuláció is nagy hangsúlyt kap. A hadvezetési tettetés, eltitkolás, megtévesztés azonban az ellenség legyőzésének a része, egy stratégia, amelyet Machiavelli is tanácsol, s amelyet hadvezérként Kemény is rendszeresen alkalmaz. A hadügyi disszimuláció egy kevésbé támadott formája a színlelésnek.

1626-ban a római császár elleni hadba vonulás kapcsán Kemény felemlíti, hogy Haller György „ezen occasioban, midőn az ellenség reánk jüve, úgy is deprehendáltatott, hogy az hadi edictumok ellen ellenkezésnek színe alatt az ellenséggel beszéllett" (Kemény 1959: 123). Kemény beszámolója erről az esetről megerősíti, hogy a környezetében lévők is éltek a hadakozás közben a színlelés fortélyaival. Csáky Istvánról is elbeszél egy hasonló történetet, miszerint egy hadakozás alkalmával „megrémülvén, egy estvefelé csak harmadmagával sétálásnak színe alatt kiballagván az Szent György kapuján (…) nyakszakadva futott (…) ezt megértvén hadai (…) csúfosan szaladának" (Kemény 1959: 163).

Ahogy arról már korábban is tudósít Kemény, Csáky keresi az alkalmat, hogy megszabaduljon tőle, ezért Keménynek résen kell lennie: „én utat változtatván, nem menék Tokajra, szolgáimban arra küldvén tettetésért" (Kemény 1959: 194). A haditervek, megtévesztések, eltitkolások mellett Kemény saját bőrét is gyakran a tettetés módszerével menti, ahogyan erre az előbbi példa is rámutat.

1636-ban a Bethlen István elleni hadakozás elbeszélésekor Kemény hadi stratégiákat, disszimulációkat sorol fel: „az fejedelem is elérkezett volna az derék haddal, melyet könnyen hittenek el"; „az földön darvak lévén akkorban, kiket éjjel felbúdítván az had népe, távolyról az pogányság azoknak kiáltásokat emberek kiáltásának képzette" (Kemény 1959: 216). Máskor is beszámol Kemény hasonló módszerekről: „ők azt tudván, hogy mi hadi fortélyból cselekedtünk volna, futást tettetvén" (Kemény 1959: 242).

Mindebből jól látható, hogy I. Rákóczi Györgytől sem volt idegen a színlelés művészete, főként a hadakozás terén. Kemény Rákóczit egy

hadakozáshoz nem értő emberként ábrázolja,[13] akit a szimuláció mesterségére ő maga is buzdított: „Tők azért az fejedelemnek intimatiót, hogy változtatná meg azt az hírt, és simulálná, mintha meg akarna harcolni, megfogadván az fejedelem elsőben az tanácsot, azután az hadi tisztviselőket convocáltatá, és proponálá nékiek, hogy az hadakat harchoz készítenék" (Kemény 1959: 242–243).

A szimuláció mellett itt egy újabb machiavellista gondolatot fedezhetünk fel Kemény Rákócziról megfogalmazott kritikájában, amely kifejti, hogy az állam vezetője hadvezér kell, hogy legyen, vagy legalább értenie kell a hadvezetéshez. Kemény arról számol be, hogy politikai érvekkel vette rá a fejedelmet, hogy szimuláljon kedvességet Bakos Gáborral szemben, akinek hűségével kapcsolatosan felmerült a gyanú: „Noha rokonsága is vala Bakos az fejedelemnek az fejedelemasszonyról, de hűsége kétséges vala, de politicus rationibus inducálám az fejedelmet, hogy simulálna hitelt és kedvességet Bakosnak" (Kemény 1959: 292). Bakost végül Kemény tanácsa szerint a sereg élére állították, azonban a fejedelem bizalmatlansága miatt a köré beosztottak folyamatosan szemmel tartották. A fenti példa esetében azonban egyszerűen arról van szó, hogy a fejedelemmel szemben elégedetlenkedőket kénytelenek figyelni, akár a sereg élére állított Bakos Gábort is, mivel a szimulálás technikáiban bárki jeleskedhet.

Kemény nemcsak a fejedelemnek tanácsolja a színlelést, hanem ő maga is alkalmazza a hadakozás során, például egy fegyverszünet alatt eljátssza, hogy nem kapott utasítást a fejedelemtől arra vonatkozóan, hogyan járjon el: „ezt pedig én csak simuláltam, mert nem is küldöttem újabb ordinanciáért" (Kemény 1959: 259); „élnünk kellett hadi mesterségekkel: néha az Jézus kiáltást úgy tripláztattam, hogy az ellenségnek tetszett háromszor is annyének, mint másszor; néha tüzeket háromszorta, négyszerte többeket rakattam, mint másszor; néha minden tüzeket (hanem csak három helyen keveset hagyva) eloltattam, mintha táborhelyünket elhagytuk volna, az seregeket pedig felültetvén kívül, készen vártam táborhelyünknek megütését nagy csendességben (…) néha éjszaka visszaloptam hátunk megett lévő cselédeink táborára az Fárasztó hegyen innen néhány seregeket, kik másnap szemek láttára mint új segítség, úgy jöttek bé hozzánk" (Kemény

[13] „Itt az fejedelem ily alkalmatlanul cselekövék (az mint hogy nem is vala hadakozáshoz termett ember semmi természetiben): hogy nyilvánvalóvá tevé az hadak közt, hogy ő az ellenséggel szemben való harcot nem akarna tenni, hanem csak fárasztásokkal azoknak magát conserválni, melyet az igaz hadi regulák ellen leginkább kell vala titkolni; ezt pedig, az mint hogy titkosabb dolgokat is, az ellenségnek mindjárt megvisznek vala." Kemény *Önéletírása* i. m. 242.

1959: 271). Mindebből látható, hogy a hadicselek alkalmazása során is kézenfekvő volt a tettetés, illetve a megtévesztés módszere.

A fenti példák szemléletesen alátámasztják a hadvezetésben a színlelés jelenlétét. Látható, hogy Kemény nemcsak a politikai szimuláció terén merített Machiavelli gondolkodásából, hanem a hadügyi tettetést, eltitkolást, megtévesztést is elsajátította. A következőkben rátérek az inszimuláció, azaz a hamis tanúság megjelenési formáira az emlékiratban.

Inszimuláció

Az önéletírás műfajára már önmagában tekinthetünk tanúságtételként, így érdekes körülmény, ha maga az emlékíró több alkalommal hosszasan ecseteli, hogy bizonyos helyzetekben a hazugsághoz fordult. Becsúszik a képbe a torzítás, a saját szerep kidomborítása, a szubjektív nézőpont, ám a kérdés fennáll: színlel-e az olvasó előtt is az önéletíró? A színlelés végső soron a hazugság egy formája, legyen szó tettetésről, eltitkolásról, megtévesztésről, a végeredmény az igazság elrejtése marad. Elemzésem szempontjából tüzetesebb vizsgálat alá vetem azokat a történeteket, amelyekben Kemény bevallja, hogy hazugsághoz fordult, vagy mások hazugságáról számol be külső szemlélőként. A cél feltérképezni azokat a szöveghelyeket, amelyekben az olvasó előtt beismeri, hogy nem mondott igazat.

Kemény az 1627–1628-as események beszámolója során említi, hogy Bethlen Gábor és Esterházy Miklós palatinus versenytársak voltak, így titkolózniuk kellett egymás előtt: „az fejedelemnek kereszténység javára nézendő dolgokban communicált s íratott levelét ezen palatinus az portára küldte vala, akarván nemcsak hitelét és tekintetit azzal a török előtt elrontani, hanem ugyan egyébiránt is fejedelemségét megbolygatni; melyet arccal küldtek volt az fejedelemre; nyomhatá le nehezen azzal, hogy nem ő kezeírása" (Kemény 1959: 137). Az előbbi idézetből kiderül, hogy politikai indítékból bár, de Bethlen Gábor, a fejedelem eszményképe is hazudott Kemény állítása szerint. Kemény is beszámol egy ártatlannak tűnő hazugságról, melyet a fejedelemnek volt „kénytelen" mondani, aki orvosságot akart beadatni a betegeskedő Keménynek: „parancsolá, hogy kristélyt adna bé akaratom ellen is: ezzel szállásomra menvén s az patikárius eljüvén, néhány tallért fizeték néki, hogy hazudjuk azt egy nyomon, mintha béadta és jól is succedált volna" (Kemény 1959: 147).

Kemény még Bethlen Gábor életében azzal vádolja Brandenburgi Katalint, hogy szeretőt tartott, éspedig egy Serothin nevű illetőt: „ehhez adta vala magát igen az fejedelemasszony, kit én vöttem eszembe (…) láttam az

alkalmatlanul való familiaritást, de szólani nem merészlettem" (Kemény 1959: 156). Kemény ezúttal is arról tudósít, hogy elhallgatott a fejedelem előtt valamit, tehát úgy tett, mintha nem tudott volna róla, és megtartotta magának az igazságot. Az elhangzott példák azonban arról tesznek tanúságot, hogy Kemény jelentéktelennek tűnő helyzetekben fordul a hazugsághoz, miután pedig beismeri, hogy hazudott, alázatosan mentegeti magát. Ez ismételten felveti a kérdést, hogy valóban megszólal-e minden hazugság, színlelés után a lelkiismerete, vagy szimulál ezzel kapcsolatban is.

Bethlen Gábor halálát követően Kemény már új szeretőt tulajdonít Brandenburgi Katalinnak Csáky István személyében, sőt azt állítja, hogy gyermekük is született, melyet az udvar nagy titokban tartott: „az fejedelemasszony, hogy már szomorúsága és búsulása miatt betegedvén meg, megfattyazék, és az feredő házról város felé nyíló kis ajtócskán vitték ki éjjel az leánygyermekecskét, kit szült, az vinci újkeresztény asszonyok tartására, de nemsokára megholt. Ezt noha igen titkolták, és közönségesen nem is tudták, de az belső és külső nagy embereknek értésekre volt" (Kemény 1959: 163). Ebből a történetből kiderül, hogy az eltitkolás időnként kollektíven is működött.

Kemény előtt is eltitkolnak döntéseket, melyekre minden bizonnyal utólag jön rá – ilyen az az eset, amelyről beszámol, miszerint 1631-ben I. Rákóczi György fejedelemsége alatt maga a fejedelem is titkolózott előtte: „az fejedelem alattomban kezdette járatni az fejedelemasszonyt az munkácsi dologból Kékedi Zsigmond és Bornemisza Pál által, de éntőlem titkoson, mivel azelőtt engemet nagy summa ígírettel is arra nem bírhatott vala, mint hátrébb említettem, hogy kötelességem sérelmével káros dologra tanácslanám, az fejedelemasszony is tőlem titkolta az maga bolondságát" (Kemény 1959: 186). Keményt állítása szerint Rákóczi azzal vádolta, hogy Brandenburgi Katalin uralkodása idején a saját kezére juttatott bizonyos javakat, amelyekről Kemény azt állítja, hogy hamisság, ő éppen a fejedelemasszony tékozlását titkolta, amíg lehetett: „az Catherina tárházának gondjaviselése kezemhez került, tudója Isten, inkább másoktól is takargattam, míg lehetett" (Kemény 1959: 198).

Zólyomi miatt, aki egyébként rokona volt, szintén kompromittáló helyzetbe kerül Kemény. Beszámolója mentén kiderül róla, hogy viszonyt folytatott Szécsi Máriával, melyet igyekeztek titkolni a külvilág elől: „béjüvén azért, az temetés végben méne, onnan az grófnét Szécsi Máriát Dévára kísíré külső színe alatt megholt urával való kötelességének, noha belső oka más vala, mert egyébiránt adták volt magokat egyben gonosz erkölcsökkel" (Kemény 1959: 202). Zólyomi tevékenykedései miatt Kemény

ismét gyanúba keveredett a fejedelemnél: „az fejedelem olvasá előttem Zólyominak ily szavait: hogy Kemény János néki minden dolgait tudta (…) mely kérdésben tettetvén, mintha semmit nem értettem volna" (Kemény 1959: 205). Kemény igyekszik hűségét bizonyítani a kialakult helyzetben, ezért hazugsághoz folyamodik, úgy tesz, mintha nem tudná, miről van szó, mintha az őt ért vádak igazságtalanok lennének.

Az említett példákból kirajzolódik, hogy Kemény, állítása szerint, szükség esetén folyamodik a konkrét hazugsághoz, ezzel szemben azonban azt látjuk, hogy gyakorlatilag folyamatosan alkalmazza a színlelés különböző formáit, még a jelentéktelennek tűnő, hétköznapi szituációkban is, mint az orvosságról való hazugság esetében.

A hízelgés mint színlelés?

Machiavellitől sem idegen a hízelgés, amint ahogy Skinner is rámutat, Machiavelli *A fejedelem* lapjain szorgalmasan dicséri a Medici családot, amit értelmezhetünk hízelgésként is, tekintve, hogy igyekezett fontos pozícióba kerülni (Skinner 1981: 35). G. Dietz megemlíti, hogy Machiavelli hízelgő magatartása Lorenzo Medici iránt politikai megfontoláson alapszik, ugyanis azt akarta elérni, hogy az uralkodó kövesse a tanácsait (G. Dietz 1986: 789–790).

A színlelésnek ezzel a típusával is találkozunk Kemény emlékiratában, a hízelgéssel, mely a hazugság egy ártatlanabb formája ugyan, viszont szimulációnak minősíthető. A színlelésnek azonban egy kevésbé sikeres típusa, ahogyan arra Kemény is rámutat az „áruló hízelkedő", „titkoson beszínlelő", „hízelkedő rossz ember" kifejezéseivel. A szimulációhoz nem rendel hozzá hasonló negatív értékítéletet, ezzel szemben a hízelgést az árulással teszi egyenértékűvé.

Kemény leértékelően nyilatkozik Csáky István színlelési technikáiról,[14] mely betudható a köztük levő politikai ellentétnek, tekintve, hogy Kemény

[14] „Ekkor ottlétele alatt nekem is nem keveset kedvezvén, egykor nagy confidentiával kezde velem tractálni, ezeket mondván: Im látja kegyelmed, hogy mint az palástját levetvén adná nyakamban, szinte oly örömest az fejedelemséget transferálná nekem az fejedelemasszony; azért kegyelmedet kérem, édes öcsém uram, mind legyen jóakarattal hozzám, mind pedig adja tetszését az dologban, és mit itíl is, mondja meg. Kire én is mondám: Én csak egy ifiú legény szolga vagyok, az asszony akaratját követni tartozom ugyan, mindazáltal ne legyen bántódására, ha sincere megmondom az iránt való tetszésemet. Ö is monda, hogy nem. Kire én is: Az Isten titkában senki nem mehet, de emberi rátiók szerént az dolog végben nem megyen: egyik az religio miatt, pápista úr levén, másikért mert Bethlen Gábor igen megerösítette

a Bethlen-párt tagja, míg Csáky az ellenzéket erősíti: „vala pedig minden practicának derekasb fundamentuma Csáki Istvánban, ki az fejedelemasszonyhoz igen titkoson bészínelvén magát még éltében az fejedelemnek, mind személyét annyéra kedveltette s mind practicáját, hogy az fejedelem halála után egészen az ő akaratját akarja vala az fejedelemasszony követni" (Kemény 1959: 158).

1634-ben Kemény nehéz helyzetbe kerül a hízelgők miatt: „az Bethlen István elmenetele előtt Fráter Pált megfogatá az fejedelem, mert váradi Veres Mihály hozzája adván magát in confidentia beszéllett neki holmi dolgokat, kihez magától többeket formálván, bészínlette magát az fejedelem gratiájában, Kornis Zsigmondot és engemet is nyilvánvaló árulójának mondván, hogy Bethlen Istvánnal egyetértenék" (Kemény 1959: 210–211). A Bethlen Istvánnal való hadakozás leírása során, az egyik ostromról való beszámolóban is megjelenik a hízelgők mesterkedése: „elhitetvén némely hízelkedő rossz emberek, hogy béfúrhatnak az nagy hegyben az vár alá, és porral felvettethetik" (Kemény 1959: 214). Ez a példa rámutat arra, hogy a hadügyi döntések terén nemcsak azokat kellett szemmel tartani, akik szimuláltak, hanem a hízelgőket is, akikből könnyedén válhattak árulók.

Kemény arról is tudósít, hogy II. Rákóczi György uralkodásának kezdetén is szembe kellett néznie a hízelgők táborával: „ifiabb Rákóczi György az regiment apprehendálván, ottan mindjárt humora szerént való emberei és az kik nékem az öreg fejedelem idejében aemulusim voltak, de nem árthattak, s idején az ifiú fejedelemnél bészínlették magokat, ottan mindjárt kezdettek ellenem practicálni" (Kemény 1959: 327). A „practica", azaz a cselszövés és a hízelgés általában együtt fordulnak elő az adott szövegkörnyezetben, egyik a másikat vonja maga után. Az említett szövegrészletek is alátámasztják, hogy a hízelgés bár a hazugság egy formája, mégsem emelhető egy szintre a szimuláció többi típusával, mivel a tettetés, a megtévesztés, az eltitkolás, a hazugság összetett gondolkodási folyamatot feltételez, míg a hízelgés a „szavak simogatása", ahogy Kemény fogalmaz (Kemény 1959: 244).

---

maga familiáját, s az kik creaturái, azok el nem állanak mellölök; és így az dolog nem fog végben mehetni. Ez nem esék szájának izesen, s azt felelé: Csak kegyelmed mondja azt, de mások másképen discurálnak. Arra én is mondék: Szabad ki mit hizelkedik: de én az igazat mondom. Bizony dolog, igen simulált is; tudom hogy péntek napon is, pápista emberektöl titkon, megötte vala az húst elöttünk, hogy inkább az evangelicusoknak is elméjeket magához vonyhassa. Ekkor világosban megesmerém, hogy Prépostvárinak színnel, de valósággal magának horgászna." Kemény 1959: 168.

Összegzés

Összefoglalva az eddig elmondottakat: a színlelés mint a gyakorlati politika eszköze az újkorban egyre elterjedtebbé vált. A gyakorlati politika elkötelezettje, Machiavelli mentén Kemény is elsajátította a színlelés bevett stratégiáit. *Önéletírásá*ból kiderül, hogy nemcsak ő szimulál, a környezetében levők mind élnek a színlelés módszereivel. Még a híres, nagy fejedelem, Bethlen Gábor is azok közt említődik, akik szimulálnak. Brandenburgi Katalin meg Csáky István is előkerül mint színlelő. I. Rákóczi György is a szimulálók közé sorolható, igaz, tanácsadói nyomásra szimulál hadicselek esetében. Mindebből látható, hogy a szimulálás bevett módszer a politikai élet szereplői körében, mely kiemelkedő szerepet tölt be a hatalomgyakorlásban, a politikai és hadvezetési döntésekben egyaránt. A színlelés megnyilvánul mint valódi identitás, indítékok, motivációk elrejtése, megtévesztés, hadicsel, felekezeti hovatartozás álcázása, illetve hazugság leplezése.

Kemény énreprezentációja szempontjából szintén érdekessé válik a színlelés vizsgálata, tekintve, hogy saját magát úgy ábrázolja, mint aki kénytelen a színlelés eszközével élni, ennek ellenére azonban azt láthatjuk, hogy lépten-nyomon színlel. Vagy másnak tetteti magát, vagy megtévesztés céljából alkalmazza, vagy valódi szándékait rejti általa véka alá, vagy hadműveletek, politikai megfontolások vezérlik a szimulációban. Az emlékezés során felidéződött kisebb történetek azonban arra mutatnak rá, hogy Keménytől nem áll távol a színlelés, sőt, hétköznapi élethelyzetekben is előszeretettel alkalmazza a bevett stratégiákat.

Elemzésem során arra a következtetésre jutottam, hogy a színlelés felbukkan az emlékiratban szimuláció (tettetés, megtévesztés), disszimuláció (eltitkolás, elrejtés), inszimuláció (hamis tanúság, hazugság) és hízelgés formájában egyaránt. A Machiavellit buzgón forgató Kemény számos gondolatot sajátított el annak politikai eszmefuttatásaiból, többek között a szimulációt is. Ahogyan azt Machiavelli is tette, Kemény is gyakorlatba ültette a politikai színlelést, sőt, azt figyelhetjük meg, hogy nemcsak a politika területén alkalmazta a szimuláció különböző technikáit, hanem a mindennapi életben is. Emlékirata arra világít rá, hogy környezete épp olyan gyakorisággal és változatossággal alkalmazta a színlelés különböző formáit, mint ahogyan ő is tette, mely rámutat arra, hogy nemcsak a hatalmi elit, hanem a diplomaták, a hadvezérek, a fejedelmi udvar tagjai mind éltek a szimuláció eszközével. Ha Machiavelli „leleplezte" a színlelés stratégiáit, akkor Kemény sem tett másként. A kérdés viszont továbbra is megválaszolatlanul marad: színlel-e az olvasó előtt Kemény?

Irodalom

ALMÁSI Gábor

2010 Politikai színlelés, vallási színlelés és a császári udvar nikodémusai a konfesszionalizáció korában. In G. ETÉNYI Nóra – HORN Ildikó (szerk.): *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*. L'Harmattan, Budapest, 33–67.

ANGLO, Sydney

2005 *Machiavelli. The First Century. Studies in Enthusiasm, Hostility, and Irrelevance*. Oxford

ÁCS Pál

2010 A hallgatás művészete. Rimay János és az újsztoikus ars dissimulandi. In G. ETÉNYI Nóra – HORN Ildikó (szerk.): *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*. L'Harmattan, Budapest,11–33.

BARTA M. János

2016 Csáky István (1635–1699) és a Politica philosophiai okoskodás. *Századok*, 15. (4) 891–910.

BENE Sándor

1999 *Theatrum politicum. Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen

FONTANA, Bendetto

1999 Love of Country and Love of God: The Political Uses of Religon in Machiavelli. *Journal of the History of Ideas*, Vol. 60, No. 4, 639–659.

G. DIETZ, Mary

1986 Trapping The Prince: Machiavelli and the Politics of Deception. *The American Political Science Review*, Vol. 80, No. 3, 777–799.

G. ETÉNYI Nóra

2010 A politika arcai és álarcai a 17. századi pamfletekben és röplapokon. In G. ETÉNYI Nóra – HORN Ildikó (szerk.): *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*. L'Harmattan, Budapest, 203–235.

HORN Ildikó

2008 Báthory István uralkodói portréja. In G. ETÉNYI Nóra – HORN Ildikó (szerk.): *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. L'Harmattan, Budapest, 363–401.

HORN Ildikó

2010 Felekezetiség és vallási szimuláció. In G. ETÉNYI Nóra – HORN Ildikó (szerk.): *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*. L'Harmattan, Budapest, 125–143.

KAPOSI Márton
2007 *Machiavelli Magyarországon. A merész kortárs és a reneszánsz klasszikus fogadtatása 1541–1921.* Akadémiai doktori értekezés
KATKÓ Gáspár
2009 A krími tatárok fogságába esett erdélyi sereg története (1657–1675). In KÁRMÁN Gábor – SZABÓ András Péter (szerk.): *Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora*. L'Harmattan, Budapest, 205–241.
KEMÉNY János
1959 *Önéletírása és válogatott levelei*. V. WINDISCH Éva (szerk.): Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
KOVÁCS András
1998 „Simulált is szegény fejedelem az religion dolgában…" Bethlen Gábor fejedelem gyulafehérvári szószék- és orgonarendeléséről. In JANKOVITS József – MONOK István – NYERGES Judit (szerk.): *A magyar művelődés és a kereszténység*. Scriptum, Budapest –Szeged, 689–698.
MACHIAVELLI, Niccoló
1991 *A fejedelem*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
SKINNER, Quentin
1981 *Machiavelli*. Hill and Wang, New York
SZABÓ Péter
2010 Brandenburgi Katalin tettetései a hit és a török hűség dolgában. In G. ETÉNYI Nóra –HORN Ildikó (szerk.): *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*. L'Harmattan, Budapest, 109–125.
R. VÁRKONYI Ágnes – CAMPBELL, Alan
2013 Gábor Bethlen and His European Presence. *The Hungarian Historical Review*, Vol. 2, No. 4, 695–732.
R. VÁRKONYI Ágnes
2010 Szimuláció, etika és törvényesség. In G. ETÉNYI Nóra – HORN Ildikó (szerk.): *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*. L'Harmattan, Budapest, 235–270.
ZAGORIN, Perez
1996 The Historical Significance of Lying and Dissimulation. *Social Research*, Vol. 63, No. 3., 863–913.
1990 *Ways of Lying. Dissimulation, Persecution, and Conformity in Early Modern Europe*. Harvard University Press, Cambridge – London

Jancsó Renáta

Jancsó Renáta (1995) este doctorandă la Școala Doctorală Studii de Hungarologie. Și-a finalizat studiile de master în anul 2019 (Facultatea de Științe Politice și Administrative), licența în anul 2017 (Literatură și limbă maghiară, Facultatea de Litere). Domeniul pe care îl studiază este literatura timpurie modernă.

Jancsó Renáta (1995) is a 3rd year PhD student at Hungarology Doctoral School of Babeș–Bolyai University, Cluj-Napoca. She obtained master's degree in 2019 (Media Communication, FSPAC) and bachelor's degree in 2017 (Hungarian Language and Literature, Faculty of Letters). Her field of research is early modern literature.

Politică simulatoare. Tipurile de simulare în autobiografia lui Kemény János

Studiul tratează apariția simulării și disimulării politice, simularea confesională și problema măgulitoare în autobiografia lui János Kemény. Autorul acestui memoriu nu este doar un scriitor, este și un om de stat și un general renumit. În autoportret, reprezentantul apare ca un aristocrat loial care își face întotdeauna datoria. La final, putem să ajungem la concluzia că Kemény s-a folosit în mod regulat de instrumente de simulare, nu doar de cele politice sau de cele de război, dar chiar și de cele ce țin de viața cotidiană.

Political simulation. The types of simulation in the Autobiography of János Kemény

In this study I'm discussing the occurrence of political simulation and dissimulation, confessional simulation and the issue of flattering in the autobiography of János Kemény. The author of the memoir is not only a writer, but a statesman and a general as well. In the self-fashioning Kemény's portrait he appears as a loyal aristocrat who is always doing his duty. This raises a question: is the author using simulation in order to construct the narrative identity? At the end we can conclude that the author who learned from the best when it comes to simulation (reading Machiavelli's works), used regularly the tool of simulation, not only in politics or in war, but even in everyday life.

Kelemen Fruzsina

Gyermekkép a 17. századi halotti beszédekben: Bethlen Krisztina, Váradi Judit, Dalmadi Zsuzsanna

1. A gyermekek halálára kiadott kötetekről

Szívtépő és kegyetlen társítás a gyermek és a halál egymás mellé állítása, dolgozatomban mégis erre vállalkozom. Hogyan jelenik meg a gyermek és a gyermekség a halotti beszédekben és az azokat tartalmazó kötetek járulékos szövegeiben, vagyis: milyen a halottibeszéd-irodalom gyermekképe? A halottibeszéd-kutatások természetesen már a kezdetektől nyitottak voltak a szociológiai, történeti, demográfiai vizsgálódások irányába (Kecskeméti 1998: 10), egy társadalmi csoport irodalmi reprezentációjának a halotti beszédeken keresztüli vizsgálata pedig szintén nem példátlan (Kecskeméti 1998: 11, Nagy 2001, Bellágh 2007, V. László 2011).

Kiindulási pontom Kecskeméti Gábor halottibeszéd-katalógusa, amely sorra veszi az 1599–1708 között megjelent magyar nyelvű ilyen jellegű nyomtatványokat, 103 kötetet tart nyilván ebből a periódusból (Kecskeméti–Papp–Szekler é. n., Kecskeméti 1998: 281–291). Ez kellően tág korpuszt jelent ahhoz, hogy a gyermek alapvetően két fő előfordulását górcső alá lehessen venni: az első olyan esetekre vonatkozik, amikor konkrét, valós referenciával rendelkező gyermekről van szó, a második pedig a gyermekről szóló általános tanításokat és elképzeléseket foglalja magába. Természetesen van átjárás a két kategória között már csak abból kiindulva is, hogy általában az egyik kategória alapozza meg a másikról való beszédnek a lehetőségét.

Az első, vagyis a gyermek referenciális megjelenítése többféleképpen képzelhető el. A prédikátor vagy a szónok felidézheti az éppen temetett gyermek alakját, netalán a búcsúzó versben beszél maga az elhunyt gyermek saját magáról. Ennek egy válfaja, mikor a halott már nem gyermek, viszont a beszédekben megjelenik a visszautalás, az emlékezés a búcsúztatott gyermekkorára, általában a majdani dicső tettek előrevetítése céljából. Ezen változatok lehetősége ellenére a gyermek ritkán jelenik meg csak magában. Edel Lamb (2009: 4) vonatkozó megállapítása szerint a gyermekség olyan kategória, amelyet jellemzően valamilyen autoritással való kapcsolat függvényében lehet meghatározni, legyen ez a szülő, a tanár vagy a mester. Ez a relatív státus érvényesül a beszédekben akkor, amikor az elhunyt

valakinek a fiaként, lányaként, unokájaként kerül megnevezésre és ennek függvényében bemutatásra, vagy amikor a szöveg az elhunyt személy gyermekeiről tesz említést.

Az általános észrevételeket, megjegyzéseket és a tanítást magába foglaló kategória már sokkal szerteágazóbb. Tartozhatnak ide bibliai versek, amelyek értelmezhetőek önmagukban és a rájuk alapozó tanítás függvényében is. Idekapcsolódik a tanítást megtámogató példaanyag, amely antik forrásoktól elkezdve a kortárs történetekig terjedhet. Az expliciten kifejtett elképzelések körébe pedig a gyermekkor szakaszolásáról vagy az életkori sajátosságokról szóló értekezés, a gyermekek illő viselkedésével kapcsolatos nézetek kerülhetnek. Az illő viselkedés legtöbbször a szülőkkel szemben tanúsítandó magatartást jelenti, ennek mintegy a párját képviselik azok a helyek, ahol a gyermeknevelésről vallott nézetek is teret kapnak, vagyis hogy a szülőknek milyen jogaik és kötelezettségeik lehetnek a sarjaikkal kapcsolatban.

Kézenfekvőnek tűnik elsőként a gyermekek számára írt prédikációkat megvizsgálni. Egyértelmű, hogy a nagyobb halottibeszéd-korpusz a kifejezetten gyermekek temetése alkalmából megjelent kötetek nagyobb számát jelenti. Német nyelvterületen például a 16–18. században körülbelül 250 000 halottibeszéd-nyomtatványt tartanak számon, ezeknek négy százaléka, vagyis mintegy 10 000 kötet készült gyermekek számára (Kecskeméti 1998: 10).

Kérdéses az, hogy hol húzzuk meg a gyermekkor határát, hogyha arra vagyunk kíváncsiak, hogy hány ilyen kötetről beszélhetünk. A gyermekkorból a felnőttkorba való átmenet jelzőjeként egy beavatási szertartást vagy a gazdasági önállóságot, a családalapítást lehet mérföldkőként megjelölni (Stearns 2005: 12). A két nem összehasonlításakor azonban kiviláglik ennek az elképzelésnek a viszonylagossága: míg a 17 évesen elhunyt Erdődy Julianna már nemcsak feleség, de anya is volt (N. N. 1697), addig a szintén 17 évesen elhunyt Bocskai Újlaki Ferenc (Szepsi Korotz–Teremi és mások 1674) és Telekesi Török Bálint (Ács 1708) tanulóként még egyértelműen a felnőttkor előtt vannak. Még a 18 és fél évesen elhunyt Pongrácz Nagymihályi Sándort is ifjúként nevezi meg a prédikátor (Miskolci Puah 1634: A3r), ami értelmezhető ugyan a gyermekkor utáni, de mindenképp a felnőttség előtti kategóriaként. Ugyanígy a kötetek címzettjei is az utóbbi három esetben vagy a szülők, vagy az apa, amely szintén a gyermekség relatív státusát erősíti, míg Erdődy Julianna esetében a férj az elsődleges megszólított.

Kecskeméti Gábor 103 kötetéből öt kiadvány egy-egy prédikátor halotti beszédeit foglalja magába, ezek nem tartalmaznak utalásokat konkrét személyekre. A személyre szabott temetési kötetek közül kilenc kötetről mondhatjuk el, hogy teljesen vagy részben gyermek, pontosabban nem felnőtt számára íródtak. A 11 éves Nyáry Ferenc (1622), a kisgyerek Bethlen Krisztina (1631), az ifjú Pongrácz Nagymihályi Sándor (1634), a 14 éves Váradi Judit (1645), a kisded Lónyay János (1666), a szintén kisded Dalmadi Zsuzsanna (1668), a 17 éves Bocskai Újlaki Ferenc (1674), P. F. kisfia (1693) és a 17 éves Telekesi Török Bálint (1708) számára összesen 24 beszédet írtak. Ez azt jelenti, hogy a Kecskeméti által összegyűjtött 1599–1708 közötti konkrét elhunyt számára írt 173 beszédnek ez megközelítőleg a 14 százaléka. A német arányokkal való összehasonlítás azonban a beszédek nagyságrendekkel eltérő száma miatt nem túl célravezető.

A felsoroltak közül Pongrácz Nagymihályi Sándort és P. F. kisfiát leszámítva mindenik elhunyt saját kötetet kapott. A gyermekek maguk ugyan nem túl jelentőségteljes tagjai a közösségnek, viszont a szüleik pozíciója miatt lehet önálló kötetük, a kiadások elsősorban a szülők reprezentációs törekvéseit célozzák. Természetesen nem lehet megfeledkezni az „igaz szülei szeretetnek gyümölcséről" sem (Szepsi Korotz 1674: B1v), amely a kiadást elősegítő okok egyike lehet.

Ezek a kötetek felépítésüket tekintve igen változatos képet mutatnak, és nem is minden esetben húzható rájuk a szülői szeretet vagy a reprezentáció mint a kinyomtattatás oka. Itt van mindjárt a Hodosi Sámuel által az özvegy Sándor Zsuzsanna számára összeállított kötet, amelyet „az idvesség dolgaira vezető hasznos irásoknak" (Hodosi 1697: A3r) egyikeként tekinti a szerző az ajánlás szavai alapján. Ennek része a Sellyei István pap temetésére írt prédikáció és az özvegyi életről szóló tanítás közé beékelve a nemzetes és vitézlő „P. F. Uramnak rövid idejű kedves Fiatskájának el-takarittatásának" (Hodosi 1697: A3v) alkalmával írt beszéd. A gyászoló apa az özvegynek egy rokona, így az írás „akarkit is méltábban mint kegyelmedet nem illetett" (Hodosi 1697: A3v). A beszéd Izsák feláldozásának történetéből indul ki, és a nagyhitű emberek rendkívüli megpróbáltatásairól szól, a kötet bevezetőjében elhangzottakon kívül semmilyen személyes vonatkozása nincs a szövegnek, ilyenképpen valóban használható kegyes olvasmányként, és nincs különösebb jelentősége annak, hogy a kisfiú az özvegy rokona.

Ilyen szempontból a másik végletet a tizenhét éves Bocskai Újlaki Ferenc emlékére megjelent *Temetési pompa* (Szepsi Korotz–Teremi és mások 1674) című kötet jelenti: találunk benne a kegyes olvasóhoz címzett elmélkedést a temetési szertartás eredetéről, hat magyar prédikációt, egy

magyar és egy latin orációt, igen aprólékos, évszázadokra visszamenő genealógiát és több halotti verset is. A szövegek számos alkalommal megidézik nemcsak az elhunyt, hanem az ősök és az életben lévő hozzátartozók alakját is. Ebben az esetben a kiadás igen erőteljesen próbálja megjeleníteni mind a család tekintélyét, mind a szülői szeretetet.

A kilenc gyermek vagy ifjú esetében több variációt is elképzelhetünk: külön kötetbe szerveződnek-e a szövegek, vagy egy más típusú kompozíció részét képezik; hány szöveg tartozik egy adott személyhez; milyen típusúak ezek a szövegek (prédikáció, oráció, versbe foglalt búcsúzás vagy búcsúztatás, genealógia, előszó vagy ajánlás); milyen nyelvűek a szövegek; ki az adott szövegek vagy a kötet címzettje. A felekezetiség tekintetében nem találunk változatosságot: Telekesi Török Bálint temetését leszámítva, aki evangélikus, mindenik elhunyt felett református prédikátorok mondtak beszéde(ke)t. A továbbiak során a nemi változó mentén fogom szűkíteni a vizsgálódást. A felsorolt kilenc személy között hat fiú és három lány található, a tanulmány ennek a három lánynak a temetését követően kiadott köteteket helyezi a középpontba, vagyis a Bethlen Krisztina számára íródott *Temetési pompá*t (Kecskeméti–Debreceni és mások 1631), a Váradi Judit temetése után összeállított *Triumphus fidei*t (N. N. 1645), valamint a Dalmadi Zsuzsanna temetésére írt *Serkengető szózat*ot (Szepsi W. 1668) vizsgálom meg aprólékosabban.

2. Az elhunyt leánygyermekekről

2.1. Bethlen Krisztina

A kislány[1] 1631. november végi temetése valódi főúri pompával ment végbe: a szertartás során négy magyar prédikáció, két latin és egy magyar oráció, egy latin és két magyar vers hangzott el különböző kontextusokban.[2] Ez a pompa természetesen magyarázható a család hátterével: Krisztina az első és ekkor még egyetlen gyermeke volt[3] Széchy Máriának és ifjabb Bethlen Istvánnak, Bethlen Gábor fejedelem unokaöccsének, a két hónapig

[1] Kecskeméti (1998: 282) háromévesnek jelzi, Acsády Ignác (1885) szerint azonban még hároméves kora előtt elhunyt.

[2] A dolgozatban csak a magyar nyelvű szövegekre fordítok figyelmet.

[3] Született egy kisfiú is a házasságból, de ő sem érte meg a felnőttkort. „Hogy két gyermeke volt, vagyis Krisztinán kívül még egy, azt sejteti az 1633 márcz. 1-én apósával idősb Bethlen Istvánnal kötött szerződés, melyben Mária »szerelmes édes gyermekimtől való megfosztott özvegy állapotára« utal." (Acsády 1885)

szintén fejedelmi címet viselő idősebb Bethlen István fiának. A nemes ősök alakja kimondatlanságukban idéződik meg kétszer is, elsőként a magyar orációban, mikor a szónok azt sorolja, hogy mikről nem fog szólni a beszéde: „szolhatnék az Christusban ki mult igaz BETHLEN CHRISTINANAK Prosapiajarol" (Tarcali 1631: F4r); másodjára pedig a kötet negyedik prédikációjában: „kinek Genealogiajat elő szamlalni szüksegesnek nem itilem, mivel az mindeneknel nyilvan vagyon" (Keresszegi 1631: I1r). Ez a gyakorlat ellentétben áll a családfa oldalakon keresztül való sorjázásával, viszont azáltal mutatkozik meg igazán a család tekintélye, hogy a hallgatóság tisztában van a nemes ősökkel és azok tetteivel, nem szükséges tehát bizonygatni azokat.

Habár az anya is jelentős famíliából származott, a kötet szövegei elsősorban mégis az apa személyére támaszkodnak, aki funkcióját tekintve Várad főkapitánya. Több esetben is előfordul ugyanis, hogy az elhunyt kislányt a prédikáció- és versszerzők kizárólag az apa veszteségén és fájdalmán keresztül határozzák meg. Rögtön a címlapon is ez jelenik meg: „AMAZ IO HIRREL NEVEL TÜNDÖKLÖ NAGYSAGOS IFFIU GROFF IKTARI BETTHLEN ISTVANNAK &c. eggyetlen egy magzattyanak, az N. GROFF IKTARI BETTHLEN CHRISTINA KIS ASZSZONYNAK" (Kecskeméti–Debreceni és mások 1631: A1r).[4] Ez köszön vissza Debreceni Istvánnál a második prédikációban: „latvan az mi Kegyelmes Urunknak eggyetlen-egy szerelmes gyermeket előttünk halva fekünni ez kis bárkában, hogy sziveben meg szomorodot" (B3r), majd a prédikációt követő magyar versekben Fileki János tollából, mikor „Mi kegyes Urunknak Ki mult magzattyanak" (D1v) koporsóban fekvő testéről beszél. Tarcali Péter magyar nyelvű orációjában is jellemző ez a megjelölés: „ez mi Tekintetes es Nagysagos Urunknak magzattyanak halalan meg indulvan" (F3v). Ugyanebben a beszédben az apai vonal általi meghatározás kerül elő ismételten: „Sirhatnék (…) hogy ez mi Tekintetes es Nagysagos Urunknak az Istennek Anyaszent-egyhazanak, sereny es hű oltalmazojanak kedves magzattya: az Tekintetes es Nagysagos nagyobbik GROFF BETHLEN ISTVANNAK Unokaja fekszik mostan ez Fekete koporsoban halva" (F3v–F4r). A negyedik prédikáció felvezetőjében is a következőképpen nevezi meg a beszéd alkalmát Keresszegi István püspök: „Az Nagysagos Iffiu GROFF Iktari Bethlen Istvannak eggyetlen egy magzattyanak, az Nagysagos GROFF Iktari Bethlen Christina kis Aszszonynak temetese

[4] A továbbiakban amikor folyamatosan egy kötetből idézek, akkor csak az oldalszámot jelzem zárójelben.

fölöt" (H1r). A legutolsó magyar versben kizárólag az apa nézőpontján keresztül történik a búcsúztatás: „teritem szomat (…) Az Nagysagos Bethlen Kit eltessen Isten Szerelmes magzattyara" (K2v). Ugyanitt, mikor az anya is említésre kerül, ő mint Bethlen István társa jelenik meg, de az elhunyt kislány elsősorban még mindig az apához tartozik: „Nagysagos Bethlen Istvan Kinek szep magzatod Szerelmes leanyod Előtted fekszik halvan Seczi Mariaval Szerelmes tarsoddal Ne legy igy el bagyodvan" (K2v). Rögtön a következő szakaszban folytatja ugyanezt a gondolatot: „Mert iffiusagodnak Viraga s-hazadnak Im fekszik koporsoba" (K3r); a vers végén pedig ismét visszatér erre a gondolatra: „Isten im maganak Te iffiusagodnak Első rajat foglalta" (K3v).

Természetesen Krisztina édesanyja, Széchy Mária alakja is megjelenik ezeken az oldalakon, azonban a búcsúzó verseket leszámítva soha nem önállóan. Ha a gyülekezetet és a rokonokat nem tekintjük, akkor az elhunyt a versekben csak a két szülőtől vesz búcsút áttételesen. Tarcali Péter orációjának a végén van egy rövid négyszakaszos búcsúzás, ebben a szülőket egy-egy szakasz szólítja meg (G3r), és rögtön ezt követi Marosvásárhelyi János búcsúzóverse, a *Rythmi valedictorii*, amelyben az apához három, az anyához pedig négy szakasz szól (G4r–G4v). Mindazonáltal ezeket a helyeket leszámítva, ahol mintegy Krisztina beszél, Széchy Mária csak mint a főúri és a szülői páros tagja jelenik meg: „Istenben boldogul ki mult Aszszonyunk gyenge testecsked fölött sirnunk: Nagysagtokkal Kegyelmes Urunk Kegyelmes Aszszonyunk eggyüt le függesztöt fővel bankodnunk" (A2v–A3r); „tekintsünk az mi Kegyelmes Urunknak és Aszszonyunknak Istenben el nyugodot szerelmes gyermekere, BETHLEN CHRISTINARA" (B4r). Amikor a nevén említik, abban a kontextusban természetesen a férjjel együtt kerül említésre, mint például Pécsváradi Péter prédikációjának az elején „kin könyvez Nagysagos Urunk, STEPHANE BETHLEN, nömes Varadnak fő Kapitannya? Kin szokogz, s-keserges igen Nagysagos Aszszonyunk SZECI MARIA?" (D4v), vagy Tarcali Péter orációjában, ahol a szülők név szerinti említésén túl a nagyapák is megjelennek a családi tekintély emelése végett (G2v).

A kötetben tehát – bár a családfa ismertetése elmarad – hangsúlyos a családnak, főleg az apai ágnak a jelenléte, Krisztina személye elsősorban úgy van meghatározva, hogy az apjának a leánya. A beszédek és versek során Krisztinára úgy utalnak a legyakrabban, mint valakinek a magzatja, egyedül csak a búcsúzó versben (*Rythmi valedictori*) nem szerepel ez a megnevezés. A magzaton kívül szintén az életkorra, a gyermeki állapotra utal még a *gyermek*, *leány* (és ennek kicsinyítő képzős változatai), *szüzecske*,

raj, valamint egyetlen szószerkezetben a *kisded* megnevezés. Az elhunytnak és családjának a tekintélyét érzékeltetik a *kisasszony*, *asszonyunk* jellegű megnevezések, illetve a rang és a teljes név szerepeltetése (*nagyságos gróf Iktári Bethlen Christina*). A különböző metaforikus megszólítások a versekben vagy az oráció versbetéteiben fordulnak elő. A legnépszerűbb a növényi hasonlítás vagy metafora (*virág* vagy *virágszál*, *rózsa*, *ciprusfa*), ezenkívül egy-egy alkalommal megjelenik mint *az apa szeme világa és szerelmes báránya*, mint *a szülők vidámító ablaka* (a szeme világához hasonlóan itt is valószínűleg a fénnyel, fényességgel kapcsolatos az elnevezés), illetve mint *Krisztusnak a kedves edénye*. Mindezeknek a kötet magyar szövegeiben való eloszlását az 1. táblázatban mutatom be.

Leggyakrabban, mint látjuk, Tarcali Péter magyar nyelvű orációja nevezi meg a kis elhunytat, ez a szám viszont két összetevő miatt ilyen magas. A prózai részeknél a család tekintélye kerül előtérbe, mikor a lány teljes nevét használja ranggal együtt, vagy mikor a szülők, főleg az apa magzatjaként, leányaként jeleníti meg Krisztinát. Ez az egyedüli szöveg, ahol unokaként is megjelenítik, bár ez csak a megnevezésre korlátozódik, a nagyapa–kisunoka közötti kapcsolat ismertetésére nem tér ki a szónok. A verses betétek ezzel szemben különböző metaforikus megnevezéseket használnak, többnyire a rózsa és a ciprus megidézésével. Ez a szöveg, akármennyire magas is legyen a Krisztinára való direkt utalások száma, mégis nagyon keveset mond el az elhunytról a családi kapcsolatain és a nemességén kívül.

Pécsváradi Péter viszont mintha személyesebben közelítene a témához, az ő prédikációjában úgy tűnik, hogy maga az elhunyt és a gyászoló személyek is helyet kapnak, és nem a család tekintélyére építi fel a beszédet. A szerző a birtokos formulát sokkal kevesebbet használja, és azokban az esetekben, mikor mégis megteszi, ez többes számú, tehát a szülői párnak tulajdonítja a gyászt és a veszteséget, nem pedig csak az apának. A vigasztalás is kettőjüknek szól, többes számban fogalmazza meg az ilyenkor szokásos emlékeztetőket: a gyermek csak meghalván jutott igazán az életre (D4v), nem lehet ellenszegülni Isten rendeléseinek (F1v–F2r), ha hosszú életet élne a gyermek, gondok tömkelegével találkozna, szóval sokkal könnyebb így neki, hogy korán halt meg (F2r); lehetett tudni, hogy halandó a gyermek, és gondoljanak arra a gyászoló szülők, hogy ők is követik majd leányukat (F2v).

Prédikációja végén egy bekezdésben megidézi a kislány alakját, pedig aligha lehet sokat elmondani egy ekkora gyermek esetében úgy, hogy az a hallgatóság számára is jelentőségteljes legyen. „Míg közöttünk élél, megh

örvendeztetel, előttünk járal, fel s-alá futosal, kegyes szüleidnek térdet fejet haytal, vidam tekintettel rajok mosolyodal, gyenge ajakiddal csokot nekik adal, edes beszedekkel velek treczelel, közökön, karjokon es ölökben forgal, es ez vilagos kedvessen nevekedni kivanal." (F3r) A kötetnek ez az egyedüli helye, ahol információkat nyerhetünk a kislány viselkedéséről. Itt nem feltétlenül a kapott adatok hitelességéről van szó (bár elképzelhető, hogy a maga gyermeki módján a kis Krisztina beszélget a szüleivel, vagy hajbókolni próbál), hanem inkább a szándékról, a halott személyének az önmagában való lehetőségéről, illetve arról, hogy milyen viselkedést várhatnak el egy ekkora lánygyermektől.

Ehhez hasonló személyesség vagy annak a látszata a Marosvásárhelyi János által írt búcsúzó strófákban bukkan még fel, a gyermek és az anyja közötti viszony ábrázolásakor. Itt mintegy Pécsváradi vidám jeleneteinek a visszáját, a gyermeknevelés nehézségeit jeleníti meg a versszerző: „Tudom hogy nagy sokszor Sőt talam mindenkor, Teged busitottalak Erőtlensegemből Gyenge mivoltombol Megh haboritottalak Mikor sirasommal Vagy kialtasommal Szünetlen bantottalak" (G4v).

A kötet többi prédikációja is tartalmaz referenciát az elhunytra, applikálják a tanítást az adott helyzetre, ezek azonban csak látszólag személyesek, hiszen elsősorban a család tekintélyére reflektálnak, valamint az ilyenkor szokásos buzdításokat és vigasztalásokat fogalmazzák meg esetenként második személyben. Kecskeméti Mihály prédikációja a gyerek halála kapcsán úgy vigasztalja a szülőket, hogy nem elveszítették, hanem előrebocsátották magzatjukat, és születésekor amúgy is csak dajkaságra, rövid időre kapták őt ajándékul, ezért jobb inkább örülni a kapott ajándékért, mint siratni annak elveszítését (B1v–B2r). A prédikátor elhárítja az elhunytról való jellemzést az elhunyt és az őt gyászolók állapotának az igazi boldogság felőli összehasonlításával: „Te felőled vallyon mit beszellyek? Te csak (…) az te utannad valo ohaytozast, kivansagod hagyad nekünk! (…) minket az Ur Isten még itt ez siralomnak völgyeben tartoztat, tegedet penig megh boldogitot" (B2r).

Debreceni István prédikációjában az elhunytra vonatkozó rész többnyire csak a nyilvánvalókra csodálkozik rá: a gyülekezet előtt fekvő test halott, minden érzékenység nélküli (B3v); fájdalommal jött a világra, aztán meghalt (B4v); és élhetett volna ugyan, hiszen fiatal volt, mégiscsak meghalt (C1r). Kissé tautologikusnak tetszik a halott kislány ilyenfajta bemutatása, és ez valamilyen szinten az igemagyarázat miatt is lehet (Kol 3,3), hiszen a beszéd első felében azt igyekszik bemutatni, hogy hányféle halála lehet egy embernek. Mindazonáltal annyi vigasztalás van a szavaiban,

hogy szembeállítja a földi és az igazi életet egymással – utóbbiban immár Krisztinának is része van.

Keresszegi István püspök beszédében a személyesség nem a *mi volt*, hanem a *mi lehetett volna* kérdés mentén jelenik meg (I1v). A szülők keseregnek, hiszen nem láthatták leányukat kivirágozni, férjhez menni és gyermekeket szülni, akik az egyház újabb tagjai lehettek volna. Krisztina felnőve lehetett volna feleség és anya, emellett az egyház jótevője, akárcsak Tabita asszony (ApCsel 9). A kötetzáró versben is megjelenik az egyházat pártoló és a női szerep megnyilvánulásait magába foglaló leírás. Tabita asszony mellett a sareptai özvegyasszony (1Kir 17,9–16) is mint az egyházhoz jóindulatú nő példája kerül említésre: „Ez lehetett volna (…) Ioppebeli Thabita"; „Illyest olojaval Taplalo Saraptana" (K3r). A házasság és a gyermeknevelés helyett a versben inkább a tisztaságra és szépségre mint női attribútumokra tevődik a hangsúly: „Istenek éltevel Kegyes beszedevel tisztasagnak tüköre Hogy ha érte volna Ez lehetet volna Bizony Udvar szepsege" (K3r).

2.2. Váradi Judit

Ifjabbik Bethlen István leánytestvérének, Bethlen Katalinnak volt a tiszttartója Váradi Miklós. Az ő lánya temetését követően jelent meg a *Triumphus fidei* című kötet 1645 elején. Az apa foglalkozását tekintve adószedő is volt, Dombrován kapott a család birtokot zálogba I. Rákóczi György fejedelemtől (Iványi 1931: 253).

A kötetet a következő szövegek alkotják: egy egyszerű hangon szóló prédikáció, egy oldal prózai búcsú és információk a családról, végül néhány búcsúvers, a szerző(k) nincs(enek) jelölve. Valójában a temetési prédikációtól független kísérő versekből és családtörténetből kiderül, hogy nem csak Juditot gyászolja Váradi Miklós, nem ő volt az egyetlen gyermeke, de ő élt a legtovább. Az apa pozíciójából, foglalkozásából adódóan mindenképp valamilyen reprezentációs szándék is állhatott a kötet kiadatása mögött, ugyanakkor erőteljes az emlékállítási kísérlet is. A kötetet lezáró versben – amely egyszerre szól az olvasóhoz és a sírásóhoz – a testek háborgatása és a könyvnek mint az emlék hordozójának a megrongálása egyaránt átkot von maga után: „Mert valaki tudva ezt meg-károsittya. Vagy, melly nagyobb, földből testeket ki-hánynya, Testére amaz nagy Istennek ő átka Reá-száll" (N. N. 1645: 22).

Juditról az előlap alapján megtudjuk, hogy az apja leánya: „Az Nemes És szemérmetes Szűznek, VARADI JUDITHNAK Az Nemes és Nemzetes VARADI MIKLOSNAK (…) szerelmes egygyetlen egy leányának" (1) a

teste fölött mondatik a prédikáció. Az apa neve nagyobb betűkkel szedett, mint a leányáé. A prédikáció Izsák feláldozásából indul ki, ennek kapcsán fejti ki a gyermek elveszítéséről szóló tanítást, a végén pedig összefoglalja, hogy „Ez szent irásbeli darab letzkét (…) illendőnek és alkolmatosnak itéltem, mind ez előttünk fekvő SZŰZRE, kit a' kegyetlen sárga halál, az ő keménységének mindeneket meg-fonnyasztó derével meg-hervasztván, a' mi szivünknek keserüségére ez fekete bárkában zárt, s' mind penig ennek meg-keseredett szerelmes attyára, e' mi Nemzetes Urunkra és atyánk-fiára nézve" (13). Juditot ismételten szűzként nevezi meg a beszéd, ami ebben az esetben a fiatal leány megfelelője lehet, inkább az életkorára utal. A halál okát is közli a prédikátor, Judit tehát az 1644–1645-ös országos pestisjárványnak (Schulteisz 2018: 417) esett az áldozatául.

Ebből a bekezdésből viszont, ami a legnyilvánvalóbb, az nem Juditra vonatkozik, hanem az apára. Vele kapcsolatban akarja a tanítás a párhuzamot igazán létrehozni, Juditnak épp csak annyi jelentősége van, hogy Izsákként szolgáljon, amíg az Ábrahám és Váradi Miklós közötti hasonlóságokat elsorolja a prédikátor. „Te-is, itt előttünk zokogo Nemzetes urunk, meg-keseredett Atya vagy, (…) mert az erős mindenható nem magaddal áldoztatta, hanem maga magának meg-áldozta ez te edgyetlen edgyedet, ez te szerelmes leányodat, kit az Úr tenéked a' te életednek majd mint edgy meg-hanyatlott részében adott vala, hogy ez lenne a' te jövendőbéli erőtelen vénségednek istápja. Ezt sok könyörgéseddel nyerted vólt Istentól, ez nem egyéb vólt, hanem a' te köny-hullatásodnak leánya, olly leányod, melly által itéled vala hogy fiat-is fogadhatz vala magadnak." (14)

Azért idéztem hosszabban ezt a részt, hogy világos legyen, milyen pontok mentén valósul meg a hasonlítás. Ezek a következők: 1. a megkeseredett atya személye, 2. a gyermek megáldozása, vagyis halála, 3. a gyermek a szülő egyetlenegye, 4. a gyermek az apa öregségében született, 5. a gyermek lett volna a jövendőbeli istáp, 6. a gyermek sok könyörgés után született, 7. a gyermek később sok fiúnak lehet a szülője. Természetesen a pontok mindegyike vonatkozik Ábrahámra, az első kettő egészen addig a pillanatig, amíg Isten valódi áldozatot nem küld, és a harmadik akkor, ha nem számítjuk Izmaelt (miért is számítanánk, ha a beszéd írója sem teszi). A beszéd elhangzásának a pillanatában a hét pont akár mindegyike vonatkozhatott Váradi Miklósra is, hiszen egyértelműen gyászolja a gyermeke halálát, a gyermekektől jellemzően elvárják, hogy felnőttként majd a szüleikre gondot viseljenek, és megjelenik az az elvárás a gyermek, jelen esetben a lány irányában, hogy a feladata majd anyává válni. Váradi Miklós életkoráról és a Judit fogantatását megelőző időszakról nem közöl adatokat a prédikáció,

szóval a negyedik és a hatodik pontok szintén igazak lehetnek, mivel nincs adat a hamisságukra.

Három oldallal később viszont kiderül, hogy ez a kötet nem csak Judit halálának állít emléket, Váradi Miklós megemlékezik mindenik elhunyt szerettéről (17), akik tizenhárom év leforgása alatt pestisben haltak meg, vagyis a feleségéről, Bánrévi Erzsébetről, három leányáról és fiacskájáról, akik közül Judit született másodikként. Születésekor, 1630 őszén, a családot még semmi tragédia nem érte, esetleg azért előzhették meg könyörgések az eseményt, hogy fiú legyen, mivel az első gyermek 1627-ből szintén lány volt. Amikor tehát Judit napvilágot látott, egyáltalán nem volt ő az az egyetlen egy gyermek, akit úgy vártak, mint az öreg apa leendő istápját.

Ez arra enged következtetni, hogy a prédikációt és később a család történetének összefoglalóját, valamint a verseket két különböző személy írhatta, illetve arra, hogy a prédikáció írója vagy nem tudott a Váradi Miklóst ért csapásokról, vagy pedig tudott róluk, de figyelmen kívül hagyta őket azért, hogy a gyászoló apa alakja igazán erőteljes lehessen a prédikációjában a megfelelő bibliai párhuzam segítségével.

Ebben a részben derül ki az is, hogy Judit 14 évet és 3 hónapot élt, a szűz megnevezés a prédikációban akkurátusan fejezi ki ezt az életkort. Kecskeméti Gábor az adatbázisában 27 évesnek jegyzi (Kecskeméti 1998: 285), ez viszont elírás, mert az anya, Bánrévi Erzsébet volt ennyi idős a halálakor.

A kötet második felében a búcsúzó versek többféle interakciót is magukba foglalnak. Elsőként a „szomoru ferjnek es edes atyának szavai"-t (18) olvashatjuk a feleségéhez és a gyermekeihez, majd „a megholt aszszonyi-allat szól meg-keseredett Férjéhez" (19). Ezt követi az, hogy „a magzatok-is szollanak siránkozó Attyokhoz" (19), végül pedig az apa ismét megszólítja a szerelmes magzatjait (21). Az utolsó előtti versben életrajzi információkat olvashatunk az elhunytakról, de itt is az apa beszél. Legutoljára pedig a már tárgyalt olvasókhoz és sírásókhoz címzett pár soros versike található.

Ezekben a verses búcsúkban az apa szerepéről esik pár szó, aki jóra tanítja a gyermekeit, ápolgatja őket, valamint biztosítja számukra az egzisztenciát: „múlandó kintset-is gyüjtök s' takargatok" (19), illetve megjelenik a gyermek halával kapcsolatos vigasztalások egyike is: jobb gyermekként meghalni, mert felnőve csak szaporodik a bűn és a világi gondok tömkelege (20). Ám, ami igazán megkapó ezekben a versekben, az a gyermekek változatos megszólítása, megnevezése. Többször is *magzatok*ként utal rájuk, ezen kívül viszont bővelkednek a sorok metaforákban és körülíró szerkezetekben. *Növény*ként („édes Tsömötéim", „Kedvem szerént nevelt szép

virág szálaim", 18), *állat*ként („tsátsogo Zajkoim", „én édes Bárányim", „madaratska", 19–20), *fény*ként („szemem fénye", „szemem előtt villago Tsillagim", „éltem tündöklöbb világa", 18, 22), *ajándék*ként („Edes Istenemtül vött ajándékaim", 22) nevezi meg a gyermekeket a szöveg.

2.3. Dalmadi Zsuzsanna

A *Serkengető szózat* című kiadvány 1668-ból Szepsi W. András munkája, aki az ajánlásban megfogalmazza a mű kiadásának indokát: az elhunyt leány apja, Dalmadi István a prédikátor komája és támogatója, az ő indíttatására jelent meg a munka (Szepsi W. 1668: 1).[5] Nem derül ki sok Zsuzsannáról, a nevén kívül kétféleképpen utalnak rá: az előszóban mint „kegyelmed (…) szerelmes középső Leánkája" (2), a tanítás applikációjában pedig mint „ez Urban ki-múlt kisded szerelmes magzatotok" (54). Nem derül ki a kora, de a megnevezések alapján inkább Bethlen Krisztinával lehet egykorú.

Mindössze annyit lehet kikövetkeztetni a lányról, hogy nemesi család sarja, valószínűleg még kisgyermek, illetve hogy van egy idősebb és egy fiatalabb leánytestvére. A kötet az apa személyéről ennél többet árul el az ajánlásban: hogy I. Rákóczi Ferenc tanácsosa volt,[6] hogy az egyház támogatója, valamint a prédikátorral való közvetlen kapcsolatáról is szó esik. Az anya személyére, vagyis inkább arra, hogy a beszéd elhangzásakor életben volt, az applikáció többes szám második személyű megszólalásaiból lehet következtetni. Valószínűleg ő Dalmadi István második felesége, Armpruszter Mária lehet (Dalmady–Dalmady 1888: 152).

A prédikációt, egyben a kötet nagy részét az arról szóló tanítás teszi ki, hogy milyen kísértésekkel találkozik az ember az élete során, és hogy mik szükségesek az üdvözüléshez. A tanításból levonható következtetések ismertetésekor a gyermek halálával kapcsolatban néhány vigaszt sorol a prédikátor: mivel ilyen sok fáradságos munkát kíván az üdvözülés, jót tett a gyermekkel Isten, hogy megmenekítette ezektől, illetve hogy a szülők úgyis követik majd a gyermeküket, szóval ne keseregjenek, hanem készüljenek utána (54–55).

---

[5] A kötet az előlaptól 1-essel számozódik, azonban a 9. oldalig következetlen, ismétli magát. A 9. oldaltól biztos az oldalszámozás.

[6] Valójában sokkal jelentősebb, hogy I. és II. Rákóczi György fejedelemsége idején erdélyi főkamarásként működött és diplomáciai tevékenységet is folytatott (Dalmady–Dalmady 1888: 127–156), ezeket azonban nem említi a szöveg.

Mivel az elhunyt kislányról alig esik szó, még közvetve sem nagyon találkozunk vele a kötet lapjain, így a kiadványnak nem kimondottan az emlékállítás lehetett a célja, hanem inkább az apa tekintélye és pozíciója előtti tisztelgés.

3. Mit mondanak a szövegek a gyermekekről általában?

A három kötet szövegei betekintést engednek abba, hogy mit gondolhatott a szerzőjük a gyermekekről úgy általában, hol látta a helyüket és szerepüket a családban és a világban, milyennek képzelhette őket annak függvényében, hogy a szövegek egyik jelentős célja a vigasztalás. Ez megnyilvánul az *idézett helyekben*: a prédikációírók milyen textusokat választanak a gyászbeszédükhöz, a szövegben máshol milyen gyermeket is szerepeltető bibliai versek szolgálnak a mondanivaló alátámasztásául, antik szerzők vagy keresztény írók milyen valós vagy tulajdonított idézetei szerepelnek, illetve milyen gyermekkel kapcsolatos bibliai vagy más (ókori, középkori, kortárs) forrásból származó történeteket ismertet az adott szerző a vigasztalás érdekében. Megnyilvánul a megfogalmazott *elvárásokban*, hogy mik a gyermek feladatai, felnőve milyenné kell válnia a gyermeknek, valamint melyek a szülők kötelességei a gyermekeikkel szemben. Az előírásokkal szemben *leíró szöveghelyekkel* is találkozhatunk: mi az egyház tanítása a gyermeki létről és szerepéről (a gyermekek eredendő bűnössége, a gyermek mint a házasság megáldása), milyen sajátosságai vannak a gyermeki állapotnak, hogyan viszonyul a gyermekhez a környezete (elsősorban a szülő), és mi a gyermek relatív értéke.

A példaanyag, az előírások és a leírások a gyermek halálával kapcsolatos vigasztalásokban mintegy együttesen vannak jelen, a vigasztalás aktuális üzenete ezek tetszés szerinti keveréséből születik meg. Ötvöződik bennük a bibliai üzenet közvetítése, a nagy tekintélyű szerzők tanítása a fájdalmas eset kapcsán, a közösség szokásai és megküzdési stratégiái, a lehetőségek, a jövendő perspektíváinak a felvillantása az életben maradók számára.

A 2. táblázatban összefoglalom a vigasztalás főbb szólamait, ezek variációit és a kötetekben előforduló gyakoriságukat.

A Bethlen Krisztina temetése alkalmából íródott kötet szinte mindegyik itt megfogalmazott vigasztalásra hoz példát, a kötet terjedelme és a szövegek különbözősége (prédikáció, oráció, búcsúzó és búcsúztató vers) erre teret biztosít. A másik két kötet csak egy-egy prédikációt tartalmaz, ezért a vigasztalásokból is kevesebb fér a tanításba; és ha a Krisztina számára készült kötetnél is megvizsgáljuk az oldalszámok szerinti eloszlást, akkor

elmondhatjuk, hogy beszédenként olyan öt-hat vigasztalással számolhatunk, ezek leginkább a beszéd bevezetőjében és a végén jelennek meg.

A Dalmadi Zsuzsanna számára írt beszédben számszerűen mintha kevesebb vigasszal találkoznánk, ezek mindegyike a beszédet lezáró két oldalban található. Erre korábban is utaltam: a prédikáción nem érződik az, hogy kifejezetten gyermek temetése alkalmából íródott volna, mivel egy tanítást közvetít a hallgatóságnak arról, hogy milyen körülményes az üdvözülésnek az útja. Ami vigasztalás viszont mégis felbukkan ezeken az oldalakon, az a másik két kötetben is megtalálható valamilyen formában. Olybá tűnik, hogy a szülők és gyermekek majdani találkozása, a gyermeknek a halál általi igazi életre jutása, valamint a gyermek túlélése esetén következő nehézségek sorjázása a különösen népszerű vigasztalások körébe tartozhattak.

A fájdalmat és gyászt enyhíteni szándékozó szavak igazán változatosak. Láthatjuk, hogy ezek mindegyike nem hangzik el egy beszéd során, mindazonáltal ezeket a vigaszokat a gyászoló gyülekezet már számos alkalommal hallhatta, általános érvényűségük miatt egyikük felidézése a hallgatókban más, hasonló vigaszokat is aktiválhat. Ezek a szólamok egymás mellett hatva egy koherens világképet közvetítenek, aminek az érvényességét nem csorbítja, hogy olykor ellentétekben fejeződnek ki. Gondoljuk itt a földi és a mennyei, igazi élet közötti különbségekre; Isten szeretetére, amely a megpróbáltatásokban és csapásokban jelenik meg; vagy akár arra a láncolatra, hogy az embernek leginkább Istent kell szeretnie, de azért gyászolhatja a gyermeke elveszítését, akit valójában nem veszített el, hiszen újra találkoznak majd az igazi életben.

A kötetekben viszonylag kevés elvárás jelenik meg a gyermekekkel kapcsolatban. A *Temetési pompa* verseiben felsejlenek azok a lehetséges szerepek, amelyeknek felnőve eleget kellett volna tennie Krisztinának (Kecskeméti–Debreceni 1631: K3r), a *Triumphus fidei* a felelgető versekben kitér arra, hogy mik az apa feladatai a gyermekeivel szemben (N. N. 1645: 19), valamint a *Serkengető szózat* gyermekcentrikusnak egyáltalán nem mondható tanítása az igaz életre jutás körülményeinek taglalása közben megemlíti, hogy már gyermekségtől fogva érdemes tanulni Isten igéjét (Szepsi W. 1668: 53).

Jellemzőbbek ezzel szemben a deskriptív részek. Tarcali Péter a Bethlen Krisztina fölötti orációjában az emberi élet négy grádusáról beszél, az első a gyermekkor, a második az ifjúkor, a harmadik a felnőtt ember kora, míg a negyedik az öregségé. Ezek közül az első kettőt fejti ki alaposabban, főleg a gyengeségekre, sebezhetőségre, magatehetetlenségre koncentrálva. A csecsemőről szóló közlése a prózai ellentéte lehet a Pécsváradi Péter által

összeállított leírásnak a futkározó, szüleit vidámító Bethlen Krisztináról: „tekincs megh az kicsinded Gyermeket mi helyen ez vilagra születtetik, ottan az keserves köny-hullatasokkal asztattya orczajat, sirasaval es kovákolasaval keri mas embereknek segitseget, praesagialvan jövendőbeli nagy fáradsagat es nyomorusagat; Sőt az mi nagyub neha szomjusagtul, neha ehsegtül, neha hideghtül, neha hevsegtül környül vetettetik, mivel-hogy nem tud járni, nem tud szolni, nem tud vegezetre edes Szüleitül segitseget kerni, hanem csak az ő nyomorusaginak szavat, keservesen tudgya ekkeppen. Vae, Vae, Vae, Attyahoz es Annyahoz bocsatani" (Tarcali 1631: F4v). Ugyanezen kötet negyedik prédikációjában Keresszegi István egy derűsebb képet fest a szülők szívét vidámító gyermekekről, érzékeltetve a szülők és gyermekek közötti viszony meghittségének a lehetőségét: „fiakat leanyokat ád ő Fölsege, ezekben gyönyörköttök minden draga marhatoknak kincseteknel inkab, ezek raytatok valo csüggesekkel, hizelködö nyelvekkel, nagy keserü szomorusagtokat gyakorta enyhitik es mint egy vidamsagra serkentenek" (Keresszegi 1631: H2r).

Az idézett részek a prédikátorok közvetlen megfigyeléseit tükrözik, a *Triumphus fidei* prédikátora azonban túlmegy ezen, ő már különböző viszonyokat, viszonyulásokat hasonlít össze. A kötet elsősorban az apa gyászára koncentrál, összehasonlítva a helyzetét az Izsákot feláldozni készülő Ábrahámével. Több pontban is kifejti, hogy Ábrahám engedelmessége és áldozata miért különösen jelentős, ezt onnan közelíti meg, hogy az áldozatnak kívánt gyermek mekkora értéket jelenthetett az apjának. Mindezt azzal az ismétlődő formulával fokozza, hogy ha Isten különféle személyek feláldozását kívánta volna Ábrahámtól, az is hatalmas nagy próba lett volna, hát így milyen különösen nagy a próbatétel, hogy pont Izsákot kérte. Ezekben a fokozásokban pedig különböző emberi kapcsolatok és pozíciók kerülnek egymással szembe. Elsőként olyan viszonyulások merülnek fel, hogy a gyermek értékesebb, mint az engedelmes szolga vagy mint az ember barátai, vagyis könnyebb elveszíteni egy szolgát vagy egy barátot, mint a gyermeket (N. N. 1645: 4–5). A következő pontokban viszont kimondásra kerül az is, hogy a vér szerinti gyermek értékesebb, mint az, akit örökbe fogadnak, illetve az is, hogy nagyobb veszteség a gyermek halála akkor, ha nem voltak testvérei, vagy ha kevés a lehetősége annak, hogy újabb gyermekek szülessenek (5). Ez a két pont a család, a vérvonal fennmaradásának a fontosságát idézi meg. A gyermek relatív értékének a tárgyalása azonban itt még nem merül ki. A hatodik pontban a prédikátor a következőképpen fokoz: „De mivel nagy és erős hitű vala az Abrahám, nem Ismaelt, hanem az ő igaz ágyokból valót (…) az Isákot hadgya s' parantsollya az úr hogy

meg-áldozza" (6), vagyis hogy a törvényes házasságból született gyermek értékesebbnek tekinthető a szülő szempontjából, mint a törvénytelen, az elveszítése nagyobb fájdalommal jár. A hetedik pontban pedig egy újabb témát problematizál: „Ha Isten kivánta vólna Abrahámtúl hogy olly fiat áldozna-meg, mellyben nagy gyönyörüsége nem vólna, elég proba vólt vólna ez ő rajta: De mivel nagy és erős hitű volt Abrahám, olly fiát kivánnya Isten hogy meg-áldozza, melly az ő szerelmének fia vólt" (6). Kimondásra kerül az, hogy a szülők nem mindenik gyermeküket szeretik egyformán, lehetnek olyan gyermekeik, akikben nincsen kimondottan nagy gyönyörűségük. Az ismeretlen prédikátor tehát meglehetősen árnyaltan viszonyítja egymáshoz a szülőnek, itt elsősorban az apának a különféle kapcsolatait, ezek esetlegesen hierarchizált voltáról beszélni akár tabunak is minősülhetne.

4. Rövid összegzés

A három vizsgált kötet három leánygyermek temetése alkalmából készült, azonban az elhunytak nem kifejezetten válnak ezeknek a műveknek a főszereplőivé. Kinyomtatásukban közrejátszhatott ugyan a szülői szeretet és az emlékállítás szándéka, azonban leginkább a család, főleg a családot képviselő apa tekintélyének, pozíciójának való adózás, tiszteletadás, ezeknek a megerősítése motiválja a kiadatást. A *Temetési pompá*ban mindkét szülő életben van a kislány halálakor és temetésekor, a beszédek és versek azonban elsősorban az apa személyére, az ő gyászára koncentrálnak, Krisztinát is főként a hozzá való viszonyában határozzák meg. A *Serkengető szózat* Dalmadi Zsuzsánnáját is mindkét szülője temeti, a kötet szerzője viszont az ajánlásban és a beszéd zárlatában is mindössze az apát szólítja meg, az anya nem kerül megnevezésre, jelenléte mindössze a vigasztalások többes számú megfogalmazásából érződik. A *Triumphus fidei* esetében a családot nem elsősorban, hanem egyedül képviseli az apa, a prédikáció lezárásával azonban nemcsak műfaji váltás történik a kötet második felében. A prédikáció a gyászoló apa képét, az Istennek tett hatalmas (noha önkéntelen) áldozatát kívánja hangsúlyozni az Ábrahámmal való szembeállításával még úgy is, hogy Váradi Miklós pozícióját tekintve elrugaszkodik attól a valóságtól, amit a kötet második fele emlékállító szándékkal felépíteni kíván.

A lányokról kevés konkrét adatot közölnek a szövegek, esetenként pedig csak következtetni lehet még az életkorukra is. A gyermek halála kapcsán megfogalmazott változatos vigasztalások egyrészt jól bejáratott hitrendszert közvetítenek az éppen aktuális tanítások kapcsán, másrészt viszont ezek sem kifejezetten a gyermekről, sokkal inkább a hátramaradó hozzátartozókról,

főként a szülőkről szólnak. A vigasztalások – különösen ha egymás mellett, egymás behívásával, megidézésével olvassuk vagy hallgatjuk őket – útmutatást nyújtanak a gyász és a bánat kezelésében. Segítséget jelenthetnek a vigasztalt feleknek abban is, hogy elhelyezik a gyermeket és magát a megvigasztaltat is a mindenség rendjében.

Akkor tehát hol találkozunk a gyermekkel ezeket a szövegeket olvasva? A vigasztalások, bár jól bejáratott üzeneteket közvetítenek, mégis különbözőképpen kerülnek megfogalmazásra. Idézet- és példaanyag, normatív megfogalmazások és megfigyeléseket közvetítő deskriptív részek támasztják alá a vigasztalás mondanivalóját. Az előíró részek, amelyekből ezekben a kötetekben konkrétan a gyermekekre vonatkoztatva nincs túl sok, egy közösség ideális gyermekképét közvetítik: mi a szerepe a gyermeknek, hogyan kell viselkednie, milyen célokra vagy szerepekre kell aspirálnia. A leíró részek ezzel szemben a jelen állapotból indulnak ki, még ha éles különbség éppen nem is vehető észre a két kategória között, ha belegondolunk, hogy a három kötetből milyen kevés információt nyerhettünk az elhunyt gyermeklányokról. A leírásoknál is az olvasónak inkább egy absztrakcióval lehet dolga, ezek mégis felvillantják a gyermek olyan sajátosságait, mint az életkoroknak megfelelő különböző viselkedések akár pozitív, akár negatív színezettel, a gyermeknek a környezetére való reagálása, illetve hogy ő maga milyen hatást vált ki. Figyelmet érdemelnek a gyermeket illető különféle megnevezések, illetve az olyan viszonyítások, amelyek a gyermek pozíciójának relatív értékét fejezik ki.

1. táblázat: Bethlen Krisztina megnevezései

Krisztina elnevezései	**A**	**B**	**C**	**D**	**E**	**F**	**G**	**H**	**I**	**Összesen**
nagyságos gróf Iktári *Bethlen Christina* (vagy ennek része) + *kisasszony/asszony/kisded*	1 (A1r)	1 (B2r)	1 (B4r)		3 (D4r, D4v, 46)	3 (F4r, G2v, G3r)	1 (G3v)	2 (H1r, I1v)	1 (K2v)	13
kisasszony	1 (A1r)	1 (A2r)								2
asszonyunk (jelzők: nagyságos; szentek seregében örvendező)		2 (A2v, B1v)		1 (D1v)						3
magzat (birtokos személyjellel vagy anékül)	1 (A1r)	1 (B1v)	1 (C1v)	1 (D1v)	4 (D4v, F1v, F2r, F2r)	2 (F3v, 53)		3 (H1r, I1v, I1v)	2 (K2v, K2v)	15
gyermek (birtokos személyjellel)		1 (B2r)	2 (B3r, B4r)		1 (F2r)					4
leány, leányka, leányzó (birtokos személyjellel vagy anélkül)					1 (F2r)	3 (F3v, F4r, G2v)			1 (K2v)	5

Krisztina elnevezései	**A**	**B**	**C**	**D**	**E**	**F**	**G**	**H**	**I**	**Összesen**
raj, rajzat (Évának egyik rajzatja; házasság első rajzása; ifjúság első raja)							1 (G3v)	1 (I1v)	1 (K3v)	3
gyenge szép *szüzecske*					1 (D4v)					1
gr. Bethlen István *unokája*						2 (F4r, G2v)				2
ékes alak						1 (G2v)				1
kis koporsóban való kis *test*			1 (C1r)			1 (F3r)				2
növény (mint szép piros rózsa, mint zöldellő ciprusfa; szép virág; szép virágszál; elhervadt rózsaszál; gyenge rózsa; gyenge virág; ifjúság és ház virága)				2 (D1r, D1r)		3 (F3v, G2v, G3r)			3 (K2v, K2v, K3r)	8
szemed világa				1 (D1r)						1
szerelmes *báránya*						1 (F3v)				1

Krisztina elnevezései	A	B	C	D	E	F	G	H	I	Összesen
szüleid vidámító *ablaka*						1 (G2v)				1
Üdvözítő Krisztusnak kedves *edénye*								1 (I1v)		1
Összesen	3	6	5	5	10	17	2	7	8	63

A: Előlap. **B**: Első prédikáció (Kecskeméti Mihály). **C**: Második prédikáció (Debreceni István). **D**: Rhytmi Hungarici (Fileki János). **E**: Harmadik prédikáció (Pécsváradi Péter). **F**: Az embernek nyomorult sorsáról és állapotáról (Tarcali Péter). **G**: Rythmi valedictorii (Marosvásárhelyi János). **H**: Negyedik prédikáció (Keresszegi István). **I**: Magyar vers (Váci János).

2. táblázat: Vigasztalások a három kötetben

Oldalszámok			A vigasztalás
Temetési pompa **(Bethlen K.)**	*Triumphus fidei* **(Váradi J.)**	*Serkengető szózat* **(Dalmadi Zs.)**	
A2v, B2r, B3r, D1r, D1v, G2v, H2r	13		1. *a gyász legitimálása*: illendő és méltó dolog a szülők szomorúsága, az eklézsia fogyatkozásán szomorkodni, bánkódni a gyászoló szülőkkel
B1v	10, 14		2. *a gyermek Isten ajándéka:* Isten ajándékul adta a gyermeket, nem örökbe, hanem csak hogy a szülők dajkálják

Oldalszámok			A vigasztalás
Temetési pompa **(Bethlen K.)**	*Triumphus fidei* **(Váradi J.)**	*Serkengető szózat* **(Dalmadi Zs.)**	
K3r	10		2b. Isten adta, Isten vette el
	10–11		2c. a gyermek nem a szülőé, hanem az Istené
B2r, C1v, F2v, H2r			3. *szülők és gyermekek találkozása:* a szülők előre bocsátották a gyermeket
G4r	20	55	3b. fognak még találkozni a szülők a gyermekekkel
H4v			3c. nem vesznek el a gyermekek a halál által
B2r, E2v			4. *az ember halandó:* lehetetlen dolog, ha az ember azt kívánja, hogy a felesége, gyermekei, barátai örökké éljenek
F2r, F2v, H3v			4b. senki nem él örökké
K2v			4c. a gyermek is az első ember bűne miatt hal meg, neki a leszármazottja
B2r, C1v, D4v		55	5. *az igazi élet:* a meghalt gyermek már a túlvilágon van, igazi boldogságra, jobb életre jutott
C1r			5b. az evilági élet nem igazi élet volt
G3v, H2r	15		5c. feltámadás
H4v		55	5d. ilyeneké a mennyek országa
B4v			6. *a földi élet szenvedés*: vége a szenvedésnek
E4v, F2r, F2r, K3v			7. *Isten akarata:* nem lehet Isten akaratával ellenkezni, jobb engedni Isten akaratának

Oldalszámok			A vigasztalás
Temetési pompa **(Bethlen K.)**	*Triumphus fidei* **(Váradi J.)**	*Serkentető szózat* **(Dalmadi Zs.)**	
F1v			7b. nem lehet megváltoztatni a bekövetkezett állapotot
D4v			7c. a gyermek oda érkezett, ahová öröktől fogva számláltatott
F1v			8. *nem életkorfüggő a halál:* a halál nem nézi az ember idejét, nem kedvez sem ifjúnak, sem vénnek
H2v			8b. az ítélőbíró elé állnak kicsinyek és nagyok
F2r, F2v, H3v			9. *a megpróbáltatások és a korai halál mint Isten szeretetének kifejeződése:* Isten azt szereti, akit fedd, dorgál és vesszőjével sújt; a csapások Isten szeretetét jelentik
H4v, I1v			9b. aki Istennek kedves, azt hamar magához veszi
	4, 8		9c. Isten az erős hitű embereket inkább meg szokta próbálni
F2r		55	10. *miért jó, hogy nem élt tovább a gyermek*: ha tovább élt volna, sok gonddal teljes lett volna
H4v	20		10b. ha tovább élt volna, sok vétke és büntetése lett volna
K3v			11. *más gyermek*: adhat még az Úr más gyermeket
	12		12. *Istenben kell az igazi örömet fellelni*: ami örömet találnánk a gyermekben, mindazt a gyönyörűséget Istenben a hit megtalálja
	15		12b. az ember inkább szeresse Istent, mint a gyermekét

Irodalom

Nyomtatványok

ÁCS Mihály

1708 *E siralom földjén (…) Telekesi Török István urnak (…) Komáromi Kata asszonynak, Egyetlen-egy szerelmes Fioknak reménytelen halálán (…) a' néhai tekintetes és nemzetes Telekesi Török Balint (…) Rosnyai Skólának (…) Deákjának (…).* Rozsnyó (RMK I. 1756)

HODOSI Sámuel

1697 *Pallyajat alhatatossan meg-futo (…) igassag koronaja (…).* Debrecen (RMK I. 1578)

KECSKEMÉTI Mihály – DEBRECENI István – VERESMARTI Gáspár – FILEKI János – VÁSÁRHELYI S. István – PÉCSVÁRADI B. Péter – TARCALI Péter – MAROSVÁSÁRHELYI János – KERESSZEGI István – TORNAI P. Gáspár – VÁCI P. János

1631 *Temetesi pompa (…) Groff Iktari Betthlen Istvannak &c. eggyetlen egy magzatytyanak, az N. Groff Iktari Betthlen Christina kis aszszonynak (…).* Debrecen (RMK I. 612, RMNY 1498)

KERESSZEGI István

1631 Negyedik praedikatio. In *Temetesi pompa (…) N. Groff Iktari Betthlen Christina kis aszszonynak (…).* Debrecen, H1r–I1v. (RMK I. 612, RMNY 1498)

MISKOLCI PUAH Pál

1634 *Halotti elmelkedesek (…).* Lőcse (RMK I. 631, RMNY 1595)

N. N.

1645 *Triumphus fidei (…) Az nemes és szemérmetes Szűznek, Varadi Judithnak, Az Nemes és Nemzetes Varadi Miklosnak (…) egygyetlen egy leányának teste felett*. Várad (RMK I. 782, RMNY 2132)

N. N.

1697 *Égröl le-esett nagy csillag, Az az: Tekintetes, és Nagyságos Gróff Erdődi Juliana Aszszony (…) Méltóságos Gróff Esterhazi Antaltól véletlenül el választván (…).* Nagyszombat (RMK I. 1514)

SZEPSI KOROTZ András – TEREMI István – TATAI P. Mihály – DANYADI György – THURI Sámuel – N. N. – BARSI János – TONSORIS Sámuel

1674 *Temetesi pompa (…) Bocskai Ujlaki Ferencznek (…) Bocskai Ujlaki Györgynek, és (…) Komlosi Maria Aszszonynak szerelmes egyetlen egy engedelmes fianak […]*. Debrecen (RMK I. 1158)

SZEPSI KOROTZ András
1674 A' kegyes olvasohoz. In *Temetesi pompa (...) Bocskai Ujlaki Ferencznek (...).* Debrecen, A2r–B2r. (RMK I. 1158)
SZEPSI W. András
1668 *Serkengetö-szozat (...).* Sárospatak (RMK I. 1076, RMNY 3484)
TARCALI Péter
1631 Az embernek nyomorult sorrasrol es állapottyarol. In *Temetesi pompa (...) N. Groff Iktari Betthlen Christina kis aszszonynak (...).* Debrecen, F3r–G3r. (RMK I. 612, RMNY 1498)

Szakirodalom

ACSÁDY Ignác
1885 *Széchy Mária 1610–1679*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest. Online: http://mek.oszk.hu/05700/05776/html/index.htm (2020. május 3.)
BELLÁGH Rózsa
2007 „A jó és bölcs asszony" a 18. századi halotti beszédekben. In FÁBRI Anna – VÁRKONYI Gábor (szerk.): *Nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*. Argumentum Kiadó, Budapest, 211–226.
DALMADY Győző – DALMADY Sándor
1888 *A dalmadi Dalmady-család leszármazása (kézirat).* Budapest
IVÁNYI Béla
1931 *A római szent birodalmi széki gróf Teleki-család gyömrői levéltára*. Szeged
KECSKEMÉTI Gábor
1998 *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet. A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században.* Universitas Könyvkiadó, Budapest
KECSKEMÉTI Gábor – PAPP Ingrid – SZEKLER Enikő
é. n. *A magyarországi halotti beszédek adatbázisa*. Online: http://itk.iti.mta.hu/kecskemeti/csv/index.htm (2021. március 28.)
LAMB, Edel
2009 *Performing Children in the Early Modern Theatre*. Palgrave Macmillan, Hampshire – New York
NAGY Zsófia Borbála
2001 Asszonyok „árnyék képe". Nőkérdés a XVIII–XIX. századi halotti beszédekben. *Irodalomtörténet*. LXXXII. (1) 23–41.

SCHULTEISZ Emil
2018 Járványtörténet. A magyarországi járványok történetéből. In GAZDA István (szerk.): *Schulteisz Emil orvostörténeti tanulmányai II.* Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet – Magyar Orvostörténelmi Társaság – MTA Orvostörténeti Munkabizottsága, Budapest, 413–424.
STEARNS, Peter N.
2005 *Growing Up. The History of Childhood in a Global Context*. Baylor University Press, Waco:TA
V. LÁSZLÓ Zsófia
2011 *Női szerepek változása a protestáns halotti beszédek tükrében (PhD-dolgozat)*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

Kelemen Fruzsina

Fruzsina Kelemen (1995, Sfântu Gheorghe) în 2016 a absolvit Universitatea Babeș–Bolyai din Cluj-Napoca cu diplomă în limba și literatura maghiară și în psihologie. În 2018, și-a finalizat masteratul în lingvistică și literatură maghiară. Este studentă la Școala Doctorală Studii de Hungarologie din 2018. Lucrează și ca profesoară de maghiară.

Fruzsina Kelemen (1995, Sfântu Gheorghe) graduated from the Babeș–Bolyai University in 2016 with a degree in Hungarian language and literature and also in psychology. In 2018 she completed her master's degree in Hungarian linguistics and literature. She has been a student at the Doctoral School of Hungarian Studies since 2018 and she works as a Hungarian teacher.

Reprezentarea copiilor în predicile funerare din secolul al XVII-lea: Bethlen Krisztina, Váradi Judit, Dalmadi Zsuzsanna

Studiul analizează reprezentarea copilului în trei publicații din secolul al XVII-lea. Volumele examinate au fost publicate pentru înmormântarea fetelor: Bethlen Krisztina (3 ani), Dalmadi Zsuzsanna (un bebeluș), Váradi Judit (14 ani). Analiza se concentrează pe următoarele subiecte: identitatea persoanelor decedate și a familiilor acestora, de către cine sunt jelite, cum se referă la fete în texte, comportamentul așteptat de la copii și o comparație a formulelor de înveselire prezentate.

The representation of children in 17th century funeral sermons: Bethlen Krisztina, Váradi Judit, Dalmadi Zsuzsanna

The study reviews the representation of children in three 17th-century publications. The examined volumes were published for the funeral of three girls: Bethlen Krisztina (3 years old), Dalmadi Zsuzsanna (a baby), Váradi Judit (14 years old). The analysis focuses on the following topics: the identity of the deceased and their families, whose grief is presented in the texts, the names used in the texts referring to the deceased, the behaviour expected from children, and a comparison of typical comforting methods.

Kelemen Fruzsina

Szülők és gyermekek a 17. századi halotti nyomtatványokban

1. Bevezetés. Néhány megközelítési szempont

A jelen tanulmányban a gyermekségről és a gyermekkorról kialakult képet helyezem górcső alá egy viszonylag bő és jól hozzáférhető szövegkorpusz segítségével. A mostani vizsgálatnak megfelelő szövegek kiválasztásában a kiindulópontot a Kecskeméti Gábor által összeállított magyar nyelvű 17. századi (1599–1708) halotti beszédek katalógusa jelentette (Kecskeméti 1998: 281–291; Kecskeméti–Papp–Szekler é. n.). Ebből adódóan nyomtatott szövegekkel dolgozom, amely egy másfajta, nyitottabb nyilvánosságot jelent a kéziratos médiumnál; a szövegek tartalma nem csak egy szűkebb ismerősi, rokoni körön belül cirkulálhatott, hanem egy nagyobb, ismeretlenebb nyilvánosságot is megszólíthatott. Az ezekben megnyilvánuló gyermekkép, a gyermekek viselkedéséről, magatartásáról, viszonyulásáról szóló elvárások és előírások egy szélesebb közönséghez juthattak el (és talán mintául szolgálhattak további, hasonló témájú szövegek készítői számára), ugyanakkor arra is lehet számítani, hogy ezek a gyermekekről szóló leírások már eleve egy szélesebb réteg elképzeléseit tükrözték.

Első lépésként olyan köteteket válogattam, amelyek szövegeiben a gyermek centrális szerepbe kerül. Ez a központiság – mint később meglátjuk – gyakran csak látszólagos, ugyanis az esetek többségében a megszólítottak, a címzettek, a tanítás befogadói és egyben a gyermeki lét meghatározói a felnőttek, a szülők. A gyermekkortörténet forrásait tekintve ez a prédikációkra nézve sem kuriózum, a nagyobb léptékű munkák jellemzően a felnőttek reakciói mentén különböztetik meg a különféle gyermekkortörténeti korszakokat. Valerie French (1998: 42) kategorizálásként egy ötfokozatos hatásrendszert állapít meg: 1. mennyire tekintik fontosnak vagy hatalommal bírónak a gyermeket, pl. örömforrás a családnak, a társadalom rendeltetésének a képviselője; 2. mennyire ismerik fel a gyermekek megkülönböztető jegyeit, pl. méret, megjelenés, viselkedés; 3. mennyire figyelnek a gyermek életkori vagy egyéni különbségeire; 4. mennyire ismerik fel, hogy az interakció során a gyermek hat a szüleire, gondozóira; 5. mennyire ismerik fel, hogy a gyermek gazdagítja nagyobb társadalmi csoportját, közösségét, kultúráját.

A szülők reakcióját illetően a fejlődéselvű, talán emiatt meglehetősen pesszimista hangvételű DeMaus (1998: 22) némileg cinikusan fogalmazza meg, hogy a premodern korban a gyermek iránti gyengédség többnyire akkor bukkan fel, amikor az éppen semmit nem kér a szüleitől: tehát vagy alszik, vagy halott. Az általam vizsgált szövegek ez utóbbi eset miatt keletkeztek, a veszteség miatti közvetett (prédikátorok és szónokok általi) érzelemkifejezéshez hozzájárul még a halott jellemzésének szokásos módja, vagyis az elhunyt dicsérete és hibáinak elhallgatása (Carlson 2000: 582)[1] – mindazonáltal nem jelenthető ki, hogy a halál ténye hozza elő a szülőkből a pozitív érzéseket, hiszen a kor családi levelezései és feljegyzései egyértelműen a szülőknek az élő gyermekeik iránti szeretetéről és törődéséről tanúskodnak (Péter 1996: 22, 26, 43; Fejes 1996: 117). Érdemes kiemelni még azt, hogy DeMaus és a gyermekkortörténethez hozzájáruló kutatók zöme (pl. Ariès 1987; Le Roy Ladurie 1997; Pollock 1998; Shahar 2000; Hanawalt 1993; Lamb 2009; Stearns 2006) elemzéseikben Nyugat-Európára és néha Észak-Amerikára koncentrálnak, a szülőknek a gyermekekkel szembeni érdektelensége mellett vagy ellen érvelnek különféle korpuszok segítségével. Mindazonáltal ez a bináris vita arról, hogy a szülők törődtek-e a gyermekeikkel, szerették-e őket, és hogyan fejezték ki ezt a törődést, szeretetet, mára némiképp meghaladottá vált (Berner–Underwood 2019: 30). Hogyha mégis ezen a kérdésen belül maradunk, közép- és kelet-európai, magyarországi adatok vizsgálata (gyermeksíremlék, gyermeksírvers, törvény, perirat, tanúvallomás, végrendelet, intelem) jellemzően a szülői érdektelenség és közöny ellen tanúskodik (Ács–Petneházi 2017: 12; Péter 2012: 117–134; Erdélyi 2019).

Visszatérve a kiválasztott korpuszhoz: gyermekek temetésére készült beszédek egyaránt előfordulnak gyűjteményekben (ez lehet prédikációgyűjtemény vagy kifejezetten halotti prédikációk gyűjteménye), valamint fennmaradtak különálló temetésekről készült szövegek is. A gyűjteményes kötetek szövegeiből az alábbi szempontok alapján válogattam: koraszülött, újszülött vagy gyermek halálára, szülésben meghalt anya halálára (ebben az esetben a prédikációk általában az anya mellett az újszülött haláláról is beszélnek), maga után árvákat hagyó szülő halálára készült beszédek; illetve azok a beszédek, amelyek valamilyen gyermekkel kapcsolatos bibliai textusból indulnak ki (a leggyakoribb ezek közül a Mt 19,13–15). Az egyéni temetésre készült beszédek közül a gyermekek és ifjak halálára

[1] Ehhez persze hozzájárul még az elhunyt élete példájával való tanítás szándéka, az imitációra való buzdítás is (Dugan 1989: 633), ezért ennek megfelelően kell jellemezni a személyt.

készült beszédek kerültek be a mostani korpuszba, ez a következő személyeket jelenti: Nyáry Ferenc (elhunytakor 11 éves), Bethlen Krisztina (3 éves), Pongrácz Nagymihályi Sándor (18 és fél éves), Váradi Judit (14 éves), Lónyai János (kisded), Dalmadi Zsuzsanna (kisded), Bocskai Újlaki Ferenc (17 éves), P. F. kisfia (kisded), Telekesi Török Bálint (17 éves).

Kérdéses az, hogy hol jelöljük ki a gyermekkornak a határát. A három idősebb, 17-18 éves fiú temetésére készült kötet azért került a válogatásba, mert helyzetüket tekintve mindannyian a családjuk, az apjuk fennhatósága alá tartoztak (erre utal a kötetek ajánlása), nincsen saját családjuk, ketten közülük még tanulnak; a legfontosabb talán azonban az, hogy a beszédek felépítésüket, tanításukat, vigasztalásukat, főbb mondanivalójukat illetően nagyon hasonlítanak a prototipikusabban gyermekek temetésére írott szövegekhez, ezért az értelmezést kölcsönösen kiegészíthetik. A látszólag ugyanebbe a korosztályba tartozó 17 éves Erdődy Julianna temetését követően megjelent kötet, az *Égről leesett csillag* (N. N. 1697) azért nem került a vizsgált korpuszba, mert a fiatal lány már asszony: a kötet ajánlása a férjnek, Esterházy Antalnak szól, elsősorban a házastársi kapcsolata határozza meg a temetendőt, a leírásból egy kegyes keresztény asszony képe rajzolódik ki, aki ráadásul már anya is volt, gyermekágyban halt meg. Ez a distinkció a nemi különbségek kérdését is felveti.

A gyermeket nemcsak a kora, hanem a függőségi viszonya is meghatározza: Edel Lamb (2009: 4) szerint bizonyos státuszban életkortól függetlenül is lehet gyermek valaki. A prédikációk szempontjából itt elsősorban a szülőtől való meghatározottság a lényeges: amikor az ifjú- vagy emberkorban levő személy a szülei (az apja) által temettetik, a kiadott prédikáció ajánlása a szülők (az apa) számára szól, akkor a prédikáció vagy legalább az elöljáró beszéd jellemzően kiaknázza a szülő–gyermek kapcsolat mentén megfogalmazható nevelési elvek, a szülő és gyermek kötelessége típusú tanítás lehetőségeit.

Ez a szempont még inkább bővíti a gyermekek számára készült halotti beszédek kategóriáját, hiszen így idetartozhat például a Dobozi Kata felett mondott beszéd (Köleséri 1675): hiába, hogy férjezett asszony, a vigasztalásban a férj gyásza az apa gyásza után következik. Az ajánlás az apának, Dobozi Benedeknek szól, amelyben Köleséri Sámuel megidézi Jefte leányának a tragikus történetét, párhuzamot vonva az aktuális helyzettel. Az elhangzó vigasztalással gyakran találkozunk, bármilyen korú gyermeket is veszítette el a címzett szülő: „Te pedig Istenes Atya! jollehet illyen fogadást nem töttél ugyan mint Jephte, de mint Isten tetszése alá, magát bocsáto keresztyén embernek, meg kell azon nyugodnod hogy szerelmes

edgyetlen egy leányodat, kit Isten számára neveltél volt, Istennek viszsza kellett adnod" (Köleséri 1675: A2v). Ugyanígy az apa, Dobozi István a fő és egyetlen gyászoló az ifjúkorban, 30 évesen elhunyt[2] Dobozi János halálakor (az anya azért nincs a gyászolók között, mert pár évvel korábban elhunyt; ugyanakkor az elhunyt felesége nincs megemlítve, pedig a hátramaradt gyermekekről nem említi Komáromi Csipkés György, hogy teljes árvaságra jutottak volna). Az elöljáró beszédben a prédikátor az apára Dávid, a meghalt fiára Absolon szerepét testálja, így érzékelteti az apa fájdalmát. Ezekre a címzésekre, ajánlásokra még számos példát lehetne találni, és mindenképp érdemes összevetni ezeknek a szövegeknek a gyermekről szóló tanításait a korban gyermek fölött elmondott beszédekével; a jelen tanulmány most azonban nem vállalkozik erre.

A felnőttként meghaltak fölött elmondott prédikációkban és orációkban is találkozhatunk gyermekekkel: megjelenhetnek a tanításban szimbolizálva valamilyen értéket vagy tulajdonságot, leggyakrabban viszont az elhunyt életének ismertetésekor találkozhatunk a halottal mint gyermekkel. Eric Josef Carlson (2000: 577) angliai nők fölött elmondott 16–17. századi beszédek biografikus részét elemezve azt a következtetést vonta le azzal kapcsolatban, hogy a fiatal nők vagy gyermeklányok esetében sokkal ritkább az életrajzi rész, mint a férjes asszonyok esetében, hogy a gyermekek és a fiatal nők talán nem éltek eleget ahhoz, hogy kialakíthassanak egy méltatásra érdemes viselkedésformát. A fiataloknak ugyanis nem volt elegendő évük annyi kegyes tett véghezviteléhez, amely elég lehetett volna a beszéd anyagához, hiszen a biográfia célja az lenne, hogy a hallgatóságnak mintát nyújtson a követésre, ehhez pedig az illető életéből megfelelő számú epizód kell. A kevesebb életév valóban kevesebb tapasztalatra elegendő, mindazonáltal Carlson mintha figyelmen kívül hagyná az ilyen mintakövetésre készült szövegek idealizáló jellemábrázolási tendenciáit. Emellett pedig a szónokok és prédikátorok még az igen sok epizódra alkalmat adó, hosszú életutak esetében sem feltétlenül törekednek az életút egyéni színezésére, legalábbis a magyarországi beszédek esetében ez az általános.

A felnőtteket elparentáló beszédekben megjelenített életút ugyanúgy ritkán tartalmaz kuriózumokat, mint a gyermekeké, bár néha azért természetesen felbukkan egy-egy figyelemre méltó epizód. Krompácsi Holló Zsigmond például 75 évig élt, ezért az ő életében kellő idő volt az istenes viselkedésre, a legjellegzetesebb mégis „ifjacska" korában esett meg vele:

[2] „[E]' te szerelmes fiad, életének virágában, ekes ifjuságában, harmincz esztendös korában" (Komáromi Csipkés 1668: ?4r).

mély hitével és hősies kiállásával megtérítette a tanítóit és a gyilkossággal fenyegetőző apját is (Rényes 1685).[3] Mindazonáltal a felnőttek számára készült beszédekben megjelenő gyermekkorra történő utalások most nem képezik a tanulmány tárgyát, még ha esetenként ilyen megragadó részleteket is tartalmaznak, mert túlságosan is kitágítanák a látómezőt. Későbbi, különálló elemzésük azonban hasznos lehet kiegészítések vagy akár új kérdések felvetése szempontjából is.

Mind a két típusú kiadvány (gyűjtemény vagy konkrét helyzetre kiadott) esetén ott van az az implicit válogatási szempont, hogy ezeket a szövegeket terjesztették elő publikálásra azokkal szemben, amelyek nem jutottak el idáig; illetve bejátszik az a tényező is, hogy a publikáltak közül ezek a szövegek maradtak fenn legalább egy hiányos példányban.[4] Így kissé esetlegesnek is tűnhet ez a „kijelölt" korpusz, ám a mintegy hetven, köteten kívül is önálló szövegként működő prédikáció, oráció és halotti vers remélhetőleg ellensúlyozni tudja ezt a véletlenszerűséget, esetlenséget.

Az esetlegességben mégis van egy disztinktív jegye a kiválasztott korpusznak: az 1708-ban kiadott, az evangélikus felekezetű Telekesi Török Bálint temetésén elmondott szövegeken kívül mindenik másik beszéd református szerző munkája. Kecskeméti (1998) felhívja a figyelmet az őáltala összegyűjtött teljes korpusz felekezeti arányaira: 504 beszédből 469 református halottakhoz kapcsolódik. Így már nem tűnik véletlennek, hogy a 13 vizsgált kötetből 12 a református felekezethez tartozik. Ez azzal is jár, hogy a gyermekekkel kapcsolatos egyházi tanítást (a gyermekek üdvözülése, bűnössége) elsősorban református szemszögből ismerhetjük meg, a többi felekezet álláspontja pedig csak a polémiából derül ki: milyen feleletet ad a református szerző a más felekezetű (katolikus és anabaptista) tanításokra, miért kifogásolja ezeket. Továbbá a református beszédek szerkezete a jól elkülönülő, bevett tagolások miatt explicitté, követhetővé és könnyen összehasonlíthatóvá teszi a különböző szövegekben megfogalmazott tanításokat; a tanúságban (tudományban) a prédikátor általában tételesen összefoglalja az általa fontosnak ítélt közlést.

A következőkben elmondandó gyermekséggel kapcsolatos információk beleillenek a gyermekkortörténet utóbbi pár évtizedes, különböző írott és képzőművészeti forrásokból nyert eredményeinek sorába a szülő–gyerek

[3] Holló Zsigmond ifjúkori hősies kiállása írott formában is terjedt, a prédikátor szeméből ugyanis kigördültek a könnyek, mikor az ő megtérésének a relációját olvasta (Rényes 1685: B2v). A részlet hangulata olyan, mint egy mártírlegendáé, az apa még le is sújt a saját gyermekére. A történet iskoladrámaként is népszerű volt (Pintér 2007, hivatkozza: Mihalik 2010).

[4] Az általam megtekintett példányok közül több nyomtatványból is hiányoznak oldalak.

viszonnyal és a gyermek sajátságos tulajdonságjegyeivel kapcsolatban. A tényszerű információk újdonságának hiánya ellenére mégis érdemesnek tartom olvasni és megvizsgálni ezeket a szövegeket többek között az egyéni megvalósulások változatossága miatt. Hiába, hogy a szövegek egy hagyományon belül mozognak, ugyanannak a szegről végre ismert történetnek egészen sajátos interpretációival találkozhatunk. Ott van például a naini özvegyasszony egyetlen gyermekének halála (Lk 7,11–17): mikor Jézus találkozik a temetésre igyekvő sokasággal, és feltámasztja az ifjút. Margitai Láni Péter ezzel a történettel azt szemlélteti, hogy micsoda fájdalomban van az özvegy az egyetlen gyermeke elveszítése miatt, a közösség tagjait ez mélyen megrendítette, és olyan emberségesek voltak ezzel a bánattal kapcsolatban, hogy a szegény asszony fiának a temetésére egész tömeg gyűlt össze; ezzel a tömeggel találkozott Jézus, amikor a csoda megtörtént (Margitai Láni 1632: 163). Szatmárnémeti Mihály az egyszülöttükön kesergő szülők számára írt beszédének alapjául teszi az ebből a történetből vett textust, viszont ő szinte cinikusan jegyzi meg, hogy az özvegy bizonyára gazdag volt, hiszen sokan voltak a fiának a temetésén (Szatmárnémeti 1683: 95). Az ehhez hasonlóan különféle módon értelmezett történetek applikációi ugyanazon forrásból kiindulva eltérő ember- és gyermekképet hozhatnak létre.

A megszólalás és a megszólítás lehetőségei is érdekes vizsgálati szempontok lehetnek. Hannah Newton (2012: 1) szerint a kora újkori gyermekek sose tűnnek elevenebbeknek annál, mint amikor haldokolnak. A kutatónő ezen kijelentéséhez angliai naplókat, személyes leveleket, életrajzokat és önéletrajzokat elemezve jutott el, ugyanakkor a magyarországi halotti beszédek applikatív részét megfigyelve is igaznak tűnik ez a mondás. A temetett személy életének generatív, sematikus leírása után az olvasók és hallgatók a szépen viselt haldoklásról is képet kaphatnak, és itt előfordul, hogy maga az elhunyt is szót kap. A beszédben megszólaló prédikátor igyekszik kiemelni azt, hogy ő maga is jelen volt a haldoklásnál, ez pedig mintegy igazolásként szolgálhat arra, hogy a halott szavai mintha valóban a sajátjai lennének.

A gyermek hangjának megszólaltatására lehetőséget teremtenek az adott temetésre írt búcsúversek is, még ha a direkt szólam egyértelműen művi, kreált hang is. Az elhunyt elbúcsúzik a hozzátartozóitól; ez akár úgy is kezdődhet, hogy a versszerző függő beszédben tolmácsolja a búcsúzás hagyományos szavait, viszont néha minden átvezető formula nélkül átvált egyes szám első személybe. Esetenként egy ilyen síron túli párbeszéd is létrejön a búcsúversek kontextusában, amikor is külön fejezetekre tagolódik a vers a megszólalók és a megszólítottak függvényében, így a családtagok a sír

mindkét oldaláról elbúcsúznak egymástól, bocsánatot kérnek a vétkekért, és az életben maradókat vigasztalják, valamint emlékezésre szólítják fel. Az ilyen családi dialógus során tehát a gyermekek kerülhetnek megszólított szerepbe is, ez akkor is előfordul, természetesen, ha a szülőket temetik.

Ezeken kívül a gyermek néhány prédikációs haszon (többnyire intő vagy feddő) címzettje is lehet. Ezek az explicit előírások vagy tiltások a jó és a rossz gyermek képének néhány tulajdonságjegyét teszik kimondottá.

2. A népszerű bibliai történetek és helyek

A halotti beszédeket tartalmazó kötetekben nem túl meglepő módon szinte nincs is olyan gyermekre vonatkozó tanítás vagy vigasztalás, amely ne valamilyen bibliai helyet venne alapul. A megidézett történet alapú szöveghelyek szerint a szülő elveszíti vagy elveszítheti a gyermek- vagy ifjúkorú sarját, a középpontban a szülő érzései, gyásza, megküzdése, reakciói találhatóak.

A leggyakoribb ószövetségi történetek a következők: Ábrahám és Izsák (1Móz 22,1–19); Józsefet eladják a testvérei (1Móz 37,2–35); Áron fiainak halála (3Móz 10,1–6); Jefte leánya (Bír 11,29–40); Éli pap két fiának halála (1Sám 2–4); Dávid hétnapos fiának halála (2Sám 12,16–25); Dávid gyásza Absolon halála miatt (2Sám 19,1–5); Jeroboám fia, Abijjá halála (1Kir 14,1–18); a sareptai özvegy fiának feltámasztása (1Kir 17,17–24); a súnémi asszony fiának feltámasztása (2Kir 4,8–37), Jób tíz gyermekének halála (Jób 1,18–21). Előfordul még Ráhel szülés miatti halálának (1Móz 35,16–20) és Jósiás gyermekségében kezdődő királyságának (2Kir 22,1–2) az említése. Az újszövetségből Jézus feltámasztásainak a felidézése fordul elő gyakrabban: a naini özvegyasszony fia (Lk 7,11–17), Jairus 12 éves leánya (Lk 8,40–56).

Nem konkrét személlyel kapcsolatos, viszont a gyermekséggel összefüggő tanítás jelenik meg Jézus és a gyermekek történetében (Mk 10,13–16; Mt 19,13–15; Lk 18,15–17); abban a krisztusi intésben, hogy Istent mindenkinél, még a gyermekeknél is jobban kell szeretni (Lk 14,26); valamint a gyermek fenyítéséről szóló gyakori intésben (Zsid 12,5–10).

Említés szintjén talán nincs is olyan beszéd, amelyikben ne jelennének meg ezen történetek szereplői közül többen is, ugyanakkor a történet explicit kifejtésével, a párhuzamok állításával létrejövő tanítás (Kecskeméti 1998: 198–209) sem ritka. Ez utóbbi jellemzően inkább konkrét személy temetésén hangzik el, a mintaprédikációk esetében az applikációra csak utalás történik, a kifejtőre van bízva, hogy melyik történetbe tudja leginkább

beleilleszteni az elhunytat és az őt gyászolókat. A következőkben a népszerű bibliai helyek különféle alkalmazásaiból fogok párat megvizsgálni.

2.1. Izsák feláldozása

A 17. századi halotti beszédek elérhető korpuszát tekintve mind Ábrahám, mind Izsák szempontjából ez a leggyakrabban idézett történet. Ábrahám kapcsán néha még megjelennek az egyéb áldozatok, amiket kívánt tőle az Úr, a vándorlása, szülőföldjének elhagyása, illetve Sára eltemetése; Izsák személye pedig szóba kerülhet úgy, hogy a szüleinek időskorában született (ez pedig reményre adhat okot a hallgatóság számára is), hogy Jákob visszatér hozzá, az apjához (Teremi 1674a: 18), illetve egyszer említik Ézsau apjaként: kegyes apának olyan gyermeke, aki biztosan nem üdvözül (Szatmárnémeti 1683: 586). Máskülönben azonban az apa áldozatát és engedelmes tűrését hangsúlyozzák leginkább a prédikátorok. Már ebből az alapból kitetszik, hogy a megáldozandó gyermek nem bír cselekvő szereppel, és akármelyik jellemzése csak a szülő, az apa szemszögéből való megközelítésre ad lehetőséget. Izsák azért értékes, mert ő az ígéret fia, vagyis Ábrahám utódai őáltala sokasodnak és népesítik be a földet. Az, hogy éppen Izsák az ígéret fia, meglehetősen esetlegesnek tűnik, a fókusz teljesen Ábrahámon van (az anya, Sára pedig még csak szerepet sem kap).

A beszédekben az Ábrahám–Izsák kettősére való utalás megjelenhet olyankor, mikor a szülő egyszülött gyermekét gyászolja. Bár Izsák a feláldozás pillanatában valójában nem egyszülöttje volt Ábrahámnak, ez a szemlélet a törvényes–törvénytelen gyermek közötti értékbeli különbséget erősítheti. Ilyen formában találkozunk a hasonlattal Pongrácz Nagymihályi Sándor temetésén: „edgyetlen egy fiát, (mint Abrahámnak eggyetlen egy Isakját) őtet Nemzetségének remenséget, Nevének dicsirétesen meg hordozoját" (Miskolci Puah 1634: G1v). Szatmárnémeti Mihály is többször él ezzel a példával a gyűjteményében. Az egyik, gyermekek halálára készült prédikációjában az a beszéd tudománya, hogy Isten akkor fosztja meg az apákat és anyákat a gyermeküktől, mikor ők a legjobban gyönyörködnek benne. Ennek alátámasztására hozza fel Ábrahámnak és Sárának a példáját, hogy Izsákot elvette tőlük az Úr (Szatmárnémeti 1683: 90). Ez a kijelentés egyrészt a gyermeknek mint családi örömforrásnak a képzetét erősíti, ugyanakkor a prédikátor a mondanivalójának az érdekében csúsztat a történeten: mikor Ábrahám elindul Izsákkal és a szolgákkal a kijelölt helyre, a bibliai történet szerint Sárának nem szól a kirándulás céljáról, és mikor hazaérnek (Izsák épségben és egészségesen a csodás közbelépés miatt), Sárában ekkor sem merülhet fel az Izsáktól való

megfosztatásának a lehetősége. Ábrahám az, akinek mindenről tudomása van, ő viseli a rárakott terhet – Szatmárnémeti példájában azonban az apa próbáját kiterjeszti az egész családra, Izsák felajánlását és elvételének a lehetőségét pedig megtörténtté teszi. Egy másik prédikációban már az eredeti történettel egybecsengő értelmű helyre illeszti a példát: a gyermek halála a szülő hitének és engedelmességének a megpróbálása miatt történik (Szatmárnémeti 1683: 132), továbbá a fiúi engedelmességnek is kiváló illusztrálása Izsák Ábrahámnak való engedelmessége (Szatmárnémeti 1683: 183), amint az kitetszhet abból, hogy szó vagy kérdés nélkül hagyta magát megkötözni és az oltárra fektetni.

Három olyan prédikációval is találkozhatunk, ahol Ábrahám áldozatának igéiből indul ki a tanítás. Az ismeretlen prédikátornak a 14 éves Váradi Judit felett elmondott beszéde a Zsidóknak írt levélből (11,17) veszi a textusát: „Hitnek általa áldozá-meg Abrahám az Isákot mikor késértetnék, amaz ő egygyetlen egy fiát mondom hogy meg-áldozta, azt, a' ki az igéreteket vötte vólna" (N. N. 1682: 3). A másik két beszéd (Tatai Mihálynak az Újlaki Ferenc fölött mondott beszéde és Hodosi Sámuelnek a P. F. kisfia fölötti beszéde) a Teremtés könyvéből veszi a textust: azt emelik ki, mikor a megölés tiltása elhangzik (1Móz 22,12).

Elsősorban mindhárom beszéd a szülők (az apa) áldozatáról és engedelmességének, beletörődésének a kötelességéről beszél. Váradi Judit apjának legutolsó életben maradt gyermeke volt, korábban meghalt még három testvére és az anya is; a tanítás és vigasztalás így magától értetődően az apának szól. Az applikációban nem azonosítja őt egyértelműen Ábrahámmal: „[n]oha Abrahám nem vagy, mind-az-által az Abrahám fia vagy" (N. N. 1682: 14); a lányt pedig a valóságtól kissé elrugaszkodott módon állítja párhuzamba Izsákkal: „az erős mindenható nem magaddal áldoztatta, hanem maga magának meg-áldozta ez te edgyetlen edgyedet, ez te szerelmes leányodat, kit az Ur tenéked a' te életednek majd mint edgy meg-hanyatlott részében adott vala, hogy ez lenne a' te jövendőbéli erőtelen vénségednek istápja. Ezt sok könyörgéseddel nyerted vólt Istentül, ez-nem egyéb vólt, hanem a' te köny-hullatásodnak leánya, olly leányod, melly által itéled vala hogy fiat-is fogadhatz vala magadnak. Ezt áldozta-meg az Ur magának." (N. N. 1682: 14) A kötet második felének rövidke családtörténetéből kiderül, hogy Judit a második gyermek volt, születésekor még nem következtek be a családot később beárnyékoló tragédiák, emiatt tehát nem teljesen állja meg a helyét, hogy egyedül rá hárult volna felnőttként, hogy szüleinek (apjának) istápja legyen. A leírás a lányt egyértelműen az apa szemszögén keresztül megvalósuló, elképzelt szerepeiben határozza meg.

Tatai Mihály a prédikációjában párhuzamba állítja Újlaki Ferencet Izsákkal még a nevesítés szintjén is: „Avagy nem szerelmetes, fiui nemére nézve edgyetlen egy magzatotokat kívántaeel tőletek a' nagy Isten, a' tudomány szerént? (…) [E]' ti második Isákotok felől vala ollyan reménségtek, s' gondolatotok, hogy ez lenne az igiretnek fia (…) mint Isák." (Tatai P. 1674: 67) Ezek az állítások is némiképp a bibliai történethez igazítják a családtörténetet: Ferenc a szüleinek ötödik gyermeke volt, összesen hat testvér született (négy fiú, két leány), négyen kisdedkorukban meghaltak, a temetés idején egy nővére, Erzsébet van életben, már férjes asszony. Ötödik gyermekként születve az ígéret fia így tehát azt jelentheti, hogy a szülők remélték, hogy életben marad végre egy fiúgyermekük is. A kötet folyamán mind az apa, mind az anya nevesítve vannak, a kötet genealógiájában és annak egészében nagyjából kiegyenlítetten utalnak rájuk, a szerepükre, fiukkal való kapcsolatukra a megszólalók. A szülőket együttesen nevezi Ábrahám fiainak és követőinek: „[a]z Abrahámnak a' hitben s' engedelmességben fiainak, azaz, követőinek kell lennetek. ő pedig meg áldozta hitiben az ő Fiát, az az, kesz volt meg áldozni. Ti bennetek is meg kivántatik tehát az a' kész akarat", illetve „[a]z Istenért nem kedvezett Abrahám az Isáknak; Néktek is mit nem kellene Istenért cselekednetek?" (Tatai P. 1674: 68)

P. F. kisfiáról vagy magáról P. F.-ről a beszéd során nem tudunk meg semmit (a kötetet az apa egyik özvegyasszony rokonának ajánlották). A gyászoló apát viszont Váradi Judit apjához hasonlóan Ábrahám hitbeli fiának nevezi a prédikátor abban az esetben, ha az megzabolázza az indulatait, és beletörődik a veszteségbe (Hodosi 1697: D4r).

A választott igehely a párhuzam megidézésével a szülők vigasztalását az Isten akaratában való megnyugvás, az Istennek való engedelmesség mentén képzeli el. A gyermek elveszítésével a benne levő ígéretek is megszűnnek létezni, a bánat elsősorban emiatt tételeződik. A beszédek egy hasonlítás alapú értékrendet is közvetítenek a gyermekről mintegy annak kapcsán, hogy a szülő számára milyen gyermek a kedvesebb, hasznosabb. A Váradi Judit fölötti beszéd Ábrahám nagy áldozatának tárgyalása közben akképpen fokozza a leírást, hogy a kevésbé értékes feláldozandótól jut el a legértékesebb feláldozandóig nehezítő körülményekkel körülvéve. Ennek alapján a következő szűrhető le: az ember engedelmes fia értékesebb, mint az engedelmes szolga, mint a barát; a természet szerint való fiú többet ér a fogadott fiúnál; az egyetlen gyermek értékesebb, mint több gyermek közül egy kiválasztva; az öregség gyermeke értékesebb a fiatalabb korban születettnél (hiszen fiatalabb korban több lehetőség van még az utódok pótlására); a törvényes gyermek értékesebb, mint a fattyú;

az a fiú, akiben az ember gyönyörűségét leli, értékesebb, mint az, akiben nagy gyönyörűségét nem leli (N. N. 1682: 5–6). Tatai Mihály is Ábrahám állhatatossága felől közelít a kérdéshez: nála is felmerül az, hogy Izsák Ábrahám vénségének fia volt, és így a további utódok lehetetlensége miatt még inkább felértékelődik az egyszülöttsége. Egy új értékelési szempontként azonban behozza a nemi változót: „*Fiadnak*, nem Leányodnak, Az emberi erőtlenség sokakban sokkal inkább hajt a' Fiakhoz, hogy nem a' Leányokhoz. Abrahám, Fiának nem kedvezett: nem hajtott arra hogy Fiu volt Isák, csak meg ölte volna Isten parancsolattyára" (Tatai P. 1674: 60, kiemelés az eredetiben).

A nemi differenciálás történeti változatait is figyelembe véve úgy ítélem, hogy mégiscsak más hatással lehetett az utolsó gyermekként eltemetett Váradi Judit temetésén, a tanúságba beleszőve konkrét applikáció nélkül azt mondani, hogy egyes gyermekeit jobban szereti az ember másoknál, mint Újlaki Ferenc temetésén arról beszélni, hogy Ferenc Izsákként az ígéret fiának gondoltatott, és hogy ha arról van szó, az ember azért könnyebben feláldozza a leányát. Mindez úgy hangzott el, hogy Újlaki Ferenc szüleinek életben volt egy leánygyermekük, aki a búcsúztató versek szerint maga is jelen lehetett a temetésen. Ezek a viszonyítások kérdéseket vetnek fel a testvérek közötti viszonnyal kapcsolatban: bár a megválaszolásukra vajmi kevés esély lehet egy ennyire felnőtt- és szülőcentrikus narratíva esetén. Újlaki Ferenc esetében ez utóbbi felvetéshez hozzáfűzném, hogy Tatai Mihály prédikációja az előszóban a Józsefet sirató Jákobot hozza fel. Itt is a megfelelő párhuzamokat alkalmazza, és a következőt is elmondja: „ha szintén a' Jósephet a' fene vad el szaggatta volna is, mindazonáltal, maradtanak néki gyermeki, kik őtet vigasztalták is", ennek applikációjaként pedig: „néktek-is, meg keseredet Szülék, męg a' leány ágon, szep magzatot hagyot a' nagy Isten; kit ő Felsége, Becsületes s' nagy Nemzetű Férfiunakis parancsolt, az kit édes magzatotok helyet tarthattok: Ugyan attul szép unokátokat-is adta Isten érnetek, s' látnotok" (Tatai P. 1674: 49).

2.2. Dávid és Absolon: a rossz gyermek

Míg Izsák az ígéretnek fia, addig Absolon úgy jelenik meg, mint kegyes atyának rossz fia. Bár Absolont virágzó ifjúkorában érte a halál, a gyermekek fölötti prédikációkban az apa–gyermek viszony miatt tud ilyen gyakran előfordulni. Mivel nem jellemző, hogy a beszédet mondó a halottról ne méltatást, hanem explicit dorgálást mondjon, így Absolon alakja sem tud önmagában megidéződni: a húgán esett szégyen megtorlása, az apja elleni

engedetlenség és lázadás majdhogynem mellékesek Dávidnak a gyásza mellett. A történet kapcsán a beszédek annak sem nagyon adnak hangot, hogy Dávidnak szigorúbban kellett volna nevelnie a gyermekeit, ahogyan ez más, rossz gyermeküket siratók apák példájának megidézésekor szokott történni (Éli), talán Nátán determinisztikus jóslata miatt.

A fiát sirató Dávid nagyon erőteljes kép: találkozunk vele például a Bethlen Krisztina temetésén elmondott Magyar versekben: „Hogy ha keservessen Szent David regenten Az Absolont siratta (…) Sirhacz te-is ugyan Ez eseten mostan Szomoru szivű Atya" (Fileki 1631: D1v). Ebben a versben (és amúgy a kötet nagy részében) az elhunyt kislány az apja, ifj. Bethlen István nézőpontján keresztül kerül meghatározásra, a húsz szakasz egyikében sem említik az anya (Széchy Mária) gyászát.

Ugyanabban a beszédben, ahol Nagymihályi Pongrácz Sándor az apa Izsákjaként jelenik meg, egyaránt felidéződik a Thészeuszt Krétából hiába hazaváró Aigeusz, illetve a „természet szerént valo fiának halálan" gyászoló Dávid alakja is. Az apa gyásza úgy fejeződik ki, hogy Dávid ismétléses sirámába behelyettesíti a prédikátor az elhunyt ifjú nevét: „Edes fiam, Edes fiam, Edes fiam Sandor" (Miskolci Puah 1634: G1v).[5] Dávid szavaival és a név kicserélésével fejeződik ki a szülők gyásza a Telekesi Török Bálint fölött mondott prédikációban is: „Szerelmes fiam BÁLINT! édes fiam, édes fiam BÁLINT! bátor én hóltam vólna meg te éretted, BÁLINT édes fiam, szerelmes fiam" (Ács 1708: 8).

Ez a passzus abban az esetben is idézésre ad okot, ha felmerül az a kérdés, hogy miért nem a szülő (az apa) halt meg gyermeke előtt, helyett; ha kimondásra kerül az az óhaj, hogy bárcsak meg lehetne váltani a szülő halálával a gyermekét. Dányádi György az Újlaki Ferenc fölötti orációjában Dávid ezen kívánságát hozza fel példaként, az applikációban viszont nyilvánvaló a temetett ifjú és a gonosz fiú közötti ellentét, egyedül az atyai-szülői érzés az, amely összekapcsolja a két esetet: „[h]a ez szomoru alkalamatosságot, a' meg emlitet példához hasonlitándom, sokkal nehezebb példát tapasztándok! holott nem sok fiai közzül valamellyiknek, hanem edgyetlen egynek, annak is nem édes Attyának becsületit el fogyato, magát halálra üldöző fiának, hanem szerelmes édes nevelő Szüleinek hasznát, mint maga életét annyira kereső kedves egy Férfiúi magzattyának szomoru halálát, láttya ez Méltóságos Ur" (Dányádi 1674: 73–74).

[5] Itt az is alkalmat adhat a párhuzamba állításra, bár ez nem kerül kimondásra, hogy mindkét ifjú erőszakos halált halt.

Annak is van oka, hogy kegyes, istenfélő embernek miért születik olyan gonosz gyermeke, mint amilyen Absolon is, aki szégyent hoz erkölcstelensége miatt a szüleire (Szatmárnémeti 1683: 118–119), de ezek az okok legtöbbször nem a gyermek életére vonatkoznak, hanem Isten szabad akaratának a kifejeződését és a szülők hitének a próbáját jelentik. Ugyanakkor Szatmárnémeti egy árváknak címzett prédikációjában a gyermek nézőpontját is megjeleníti, még ha ismételten a szülők iránti viszonyulás felől is határozza meg ezt a nézőpontot. Szatmárnémeti feltett kérdése a gyakran elhangzó „Miért veszi el Isten a gyermeket a szülőktől?" ellenpárjának tekinthető: miért fosztja meg Isten a gyermekeket atyjuktól és anyjuktól? A válaszban több rossz gyermek példája is megjelenik: „nem becsülték s' tisztelték szüléjeket, fiui s' leányi engedelmességgel; hanem keserűséggel illették", mint Káin, Kám és Ézsau mellett Absolon is. Azért veszi el Isten a szülőket a gyermekektől, hogy „hóltok után árvaságokban keseregjék engedetlenségeket, és csak emlekezeteket-is tisztellyék szüléjeknek" (Szatmárnémeti 1683: 189). A vigasztalás közepette a prédikátornak persze minden helyzetre van válasza: ha jó gyermekekről volt szó, akkor nem a tiszteletlenség, hanem a túlzott szeretet, a túlzott bizodalom az oka a szülők halálának, majd így „Isten lészen nekiek Attyok s' gondviselőjök" (Szatmárnémeti 1683: 189).

Szatmárnémeti a 18. prédikációját a Dávid sirámait tartalmazó igékre építi fel, a beszéd címe: *Az anyáknak meghalt szerelmes magzatjuknak a halálból maguk halálával való felváltásáról* (Szatmárnémeti 1683: 110–116). Érdekes mód a tudomány nem is az, hogy a szülők a kívánságukkal nem válthatják meg a szeretett gyermekeiket, ehelyett mintegy elismeri az ilyen felkiáltásokat elindító szeretetet: „*[o]lly ki-mondhatatlan nagy az Atyáknak s' Anyáknak, indulattyok s' szeretetek, az ő magzattyokhoz, hogy azokat ha lehetséges vólna, magok halálokkal ez életben meg-tartanák, és az halálból fel-váltanák*" (Szatmárnémeti 1683: 113, kiemelés az eredetiben). Az intésekben megfogalmazza ugyan, hogy ha a szülő elveszíti a gyermekét, békétlenségből ne hagyja el ilyen mondat a száját, ugyanakkor némileg ellentmondva saját magának az is az intések közé kerül, hogy úgy neveljék a gyermeket, hogy halála esetén elmondható legyen ez: „*bár én hóltam vólna meg éretted*" (Szatmárnémeti 1683: 115, kiemelés az eredetiben).

A beszéd egy korábbi részében tárgyalja, hogy milyen gyermekek esetén nem mondható el ezen óhaj, itt kerül kiemelt szerepbe Absolon alakja. A jellemzések nagyobbik része itt is a szülőkkel való kapcsolat milyenségét illeti, a rossz gyermekek tehát (és a gyermek fogalma itt is a szülőtől való függési viszonyban értendő): „[k]ik az Attyok szemérmét fel

fedezik, s' gyalázattal illetik, mint Chám (…) 2. Kik fajtalanok, es tisztátalan életűek, és Absolon, követői. 3. Kik szülejékre támadnak, ugyan Absolonnal. 4. Kik nem a' jókkal; hanem az gonoszokkal társalkodnak, s' kik Szülejéknek engedetlenek, a' fenyétéket fel nem veszik. 6. Kik részegek, s' tobzódok." (Szatmárnémeti 1683: 114) Az ilyen személyekkel kapcsolatban Szatmárnémeti a következő, meglehetősen elutasítónak tűnő ítéletet fogalmazza meg: „ez illyeneknek jobb vólt vólna e' világra nem születni, vagy menten kicsiny csecsemő korokban meg-halni; mint sem fel-nevekedvén e' világtul meg-csalattatni", ennek indoklása pedig: „az illyek ha meghalnak, jövendőbéli gyalázatot, szégyenvallást kerülik el, s' nem vesznek ugy el, mint Absolon" (Szatmárnémeti 1683: 114–115).

Mindezek sorjázása után a prédikátor arra is talál magyarázatot, hogy az atyai szereteten túl Dávid miért mondhatta Absolon halálán, hogy bár ő halt volna meg helyette – lehet ugyanis ezt mondani, és lehet sírni annak a rossz gyermeknek a halálán, aki olyannyira hirtelen halt meg, hogy nem tudott megtérni, penitenciát tartani.

2.3. Dávid hétnapos kisfia

A Betsabétól született gyermek betegségének, majd halálának a története jellemzően a következő helyzetekben szolgál példaanyagként:

– A szülők gyásza, illetve a megfelelő gyászolási módról való értekezés. Eszerint Dávid helyesen járt el, hogy amíg a gyermek beteg volt, addig böjtölt és könyörgött, viszont a halálakor csendesen beletörődött Isten akaratába. Szepsi W. András is ekképpen buzdítja Dalmady Zsuzsanna szüleit: „Nem kesergés helyetec. hanem készülés kisdedetec után Dáviddal" (Szepsi Wendigh 1668: 55). Az ellenpélda ilyenkor Jákob szokott lenni, aki Józsefet halottnak gondolván nem fogadja el a vigasztalást (Tatai P. 1674: 49). Szatmárnémeti ezt többek között a beszédének tudományába is belefoglalja: „*[a]' kegyes Isten félő Atyáknak s' Anyáknak meg-hólt szerelmes magzattyokon, nem illik feletteb való keserűséggel és siralommal illettetni, hanem Isten akarattyán meg nyugovó békességes tűrő lélekkel kell azt szenvedni. Példa Dávid*" (Szatmárnémeti 1683: 84–85, kiemelés az eredetiben).

– Válasz a gyermek halálát firtató kérdésekre, ahol egyik okként a szülő bűne van megjelölve, például „[a]' Szüléknek ocsmány eletekért, paráznaságokért, telhetetlenségekért, kegyetlenségekért, es egyéb utálatos vétkekért (…) Mert meg látogattya a' Jehova az Atyáknak álnokságokat a' fiakban harmad es negyed iziglen (…) azt izene Isten a' Náthán által, hogy

[Dávid] Fia, a' ki lött a' Bethsabetul minden bizonnyal meg hal" (Teremi 1674c: 119).

– Vigasztalás annak alapján, hogy a mennyben majd találkozik egymással a halál által ideiglenesen elválasztott szülő és gyermek. Szatmárnémeti a 13. prédikációjában inti a szülőket az Isten akaratában való megnyugvásra, majd ezzel indokol-vigasztal: „szerelmesed vár innét tikteket maga után; s' ezzel vigasztallyátok tehát magatokat Dáviddal" (Szatmárnémeti 1683: 87).

– Vigasztalás arra vonatkozóan, hogy a meghalt gyermek helyébe adhat mást és – hangsúlyosan – jobbat az Isten, ahogyan ezt Salamon születése példázza. Szatmárnémeti az előbb idézett intést ezzel az indoklással is megtámogatja: „mint Jobnak meg-hólt fiai helyet, mást adhat; mint Dávidnak, jobbat adhat, mint Salamont, a' meg-hólt, kisded helyében" (Szatmárnémeti 1683: 87).

– A gyermek üdvözülésének egyik példája, hiszen Dávid kijelentette, hogy ő megy majd a gyermeke után (a mennyországba). A gyermekek üdvözülését tárgyaló meglehetősen polemikus hangvételű részletekben Dávid kijelentése aképpen értelmeződik, hogy nem szükséges külsődleges rituálé az üdvözüléshez, mint a keresztelés vagy az ószövetségben a körülmetélés: „Dávid Istennek frigyese lévén, noha kicsiny korában hala-meg az ő fia, kit néki szült vala Barsaba aszszony, s' még a' környül-metélkedésnek nyolczadik napját sem érheté; Mindazáltal idvessége felől semmit nem kételkedék az ő fiának Dávid" (Selyei Balog 1655: 106–107).

A felvetett esetek nagyobb részében itt is a szülő nézőpontja érvényesül: az ő gyásza, az ő vétke, méltó magaviselete, az elveszített gyermek pótlása. Ugyanakkor Dávidnak az a kijelentése, hogy az elhunyt gyermeke után megy, maga után vonja az arra a helyre való rákérdezést, ilyen szempontból pedig tematizálódik a gyermek üdvözülésének a kérdése is. Ennek kapcsán pedig a gyermek pozíciója, kilátásai a szüleitől függetlenül tárgyalhatóak; ha az evilági helyzete nem is kerül szóba ilyenképpen, de a lényegesebb túlvilági már igen. Korpiola és Lahtinen kiemelik, hogy a protestánsok megváltoztatják a túlvilág elképzelt földrajzát, mivel eltörölik onnan a purgatóriumot és a limbust, a kereszteletlen kisdedek számára fenntartott pokol tornácát (Korpiola–Lahtinen 2015: 15). Ezt a viszonylag új mentális térképet azonban feltehetőleg újra és újra meg kellett erősíteni a hívekben, hiszen a korábbi dogmák mellett a néphagyományban is élhettek a gyermekek lelkével kapcsolatos képzetek.[6]

[6] M. J. Tucker például megemlíti a 15–16. századi angliai néphitet: a kereszteletlen gyermek mintegy állatok és madarak utódának számít, ezért nem juthat be Krisztus királyságába (Tucker 1998: 213).

A következőkben tárgyalandó néhány beszéd is célkitűzésének tarthatta ennek a térképnek a hangsúlyozását, elfogadtatását.

A gyűjteményes kötetekben három beszéd is Sámuel második könyvének 12. fejezetét veszi alapul: Margitai Láni Péter a gyermek halálára készült egyetlen beszédében indul ki a 14. versből (Margitai Láni 1632: 247), míg Szatmárnémeti Mihály két egymás utáni prédikációjában építkezik a fejezetből: *Dávid heted-napi fiacskája halála* (Szatmárnémeti 1683: 71), illetve *A szülők magzatjuk halálán felettébb ne siránkozzanak* (Szatmárnémeti 1683: 81) című beszédei esetében.

Szatmárnémeti két beszéde többnyire a szülők szeretetéről (Szatmárnémeti 1683: 73–74), a gyászolás békés voltáról (Szatmárnémeti 1683: 84–86) szól, és megpróbál választ adni arra a folyton visszatérő kérdésre, hogy mi lehet a gyermek halálának az oka. A szeretet, gyász és vigasztalás triászának ideáljain túl azonban más lehetőségeket is felvillant. Beszél többek között panaszolkodó szülőkről, akiknek a kérdéseiben ott vannak a fájdalom miatti irigység, méltatlankodás, bosszú, halálvágy árnyalatai: „Isten, miért adtad, ha illy hamar el akartad venni! Istenem, ha az enyimet el-vötted, vedd-el a' másét-is, &c" (Szatmárnémeti 1683: 86). A szerző hasznosnak tartja a könyörgést a szülők részéről: akkor is, ha gyermekáldásra várnak, és akkor is, mikor beteg gyermekük élete a tét: „beteg atyánkfiaiért, mig ez életben vannak, könyörögni tartozunk (…), de hóltok után azoknak a' mi könyörgésink semmit nem használnak" (Szatmárnémeti 1683: 84); szóval: „a kegyes atyák és anyák inkább keseregjenek halálos betegségben kínlódó magzatjukon, mint azoknak halálukat" (Szatmárnémeti 1683: 86).[7]

A gyermek személyével kapcsolatban a szerző az üdvözülésüknek a legitimitása mellett áll ki, ezt úgy példázza, hogy „miképpen sok környül-metéltetett öregek a' környül-metéltetés által nem idvezültek kegyelem nélkül: ugy sok környül-metéletlen kisdedek az Ur Jésus Christus kegyelme által idvezültenek" (Szatmárnémeti 1683: 77). Az üdvösséget nem a kisgyermekek ártatlanságával, hanem a teológiai dogmáknak megfelelően Krisztus kegyelmével magyarázza. Ennek a hangsúlyozása végett a gyermekek bűnösségét és bűnre való képességét is kiemeli. A halál okai között ott szerepel, hogy Isten ezáltal megmutatja, hogy a gyermekek is bűnösök, és emiatt méltók a halálra; illetve magyarázatként van jelen a szülők reflexiója saját

[7] A református prédikációk természetesen nem beszélhetnek a betegség vagy baleset miatt bekövetkező halál utáni találkozás olyan lehetőségéről, amely a különböző szenttörténetek csodaleírásaiban olvasható, mint például a gyermekek csodás feltámadása. A szülői érzéseknek az elkeseredéstől a hatalmas örömig terjedő skáláját említi Shahar (2000: 243), illetve részletes elemzést közöl Viktor Aldrin (2015) a svédországi csodatörténetek szülői reakcióiról.

korábbi életükre: hogy gyermekségük vétkét eszükbe juttassa, s azt velük megsirassa (Szatmárnémeti 1683: 78).

Margitai Láni Péter beszéde Dávid gyermekének betegségéből kiindulva a pestisről beszél, és a betegség elől való elmenekülést ostorozza (Margitai Láni 1632: 254). A gyermek személyével kapcsolatban nem tér ki az üdvözülésre, ehelyett a halál okai között a bűnösséget hangsúlyozza: kiemeli az eredendő bűnt, a cselekvésképtelenség ellenére jelen levő bűnre való hajlamot (itt a farkaskölykök gyilkolási hajlamának példájával él). Felhozza a halálnak azt a gyakran említett, pozitívnak tekintett hozadékát, hogy a világi gonoszság így nem tudja a gondolkodásukat megfertőzni (Margitai Láni 1632: 249–250), ennek alapján pedig a cselekedett bűnök száma sem sokasodik.

2.4. Ilyeneké a mennyeknek országa: a gyermekek üdvözülése

Az általam vizsgált korpuszban három beszéd alapját jelenti a Jézus és a gyermekek történetét elmesélő ige. Selyei Balog István 15. prédikációja és Szatmárnémeti Mihály 82. prédikációja (*A meghalt kisdedek üdvösségéről*) Mt 19,14 versét teszi textusává, míg Szatmárnémetinek egy a kötetben korábbi, 22. beszéde Márk 10,14–15 verseit veszi alapul.

Szatmárnémeti két beszédének befejezésekor erőteljesebb a szülők pozíciója, a prédikátor a vigasztalást (Szatmárnémeti 1683: 139) és az intést – szenteljék Istennek a gyermeküket, kereszteljék meg, tanítsák Isten beszédére és jó erkölcsökre őket (Szatmárnémeti 1683: 138), ne kételkedjenek a kisdedek üdvössége felől, ne bánkódjanak felettébb a halálukon (Szatmárnémeti 1683: 588) – nekik címezi. A beszédek fennmaradó részeiben azonban a gyermekek üdvözüléséről és erkölcseiről beszél. Ekképpen értelmezi az igét: „azoké az Istennek országa, a' kik benne vannak az Istennek frigyében (mint ezek a' kisdedek, kik bé-vitettek a' frigyben) mellyet tött Isten Ábrahámmal" (Szatmárnémeti 1683: 136). A 22. beszéd párhuzamot von a csecsemők mindennapi életmódja és az üdvözülendőktől elvárt viselkedés között. A kisdedek tehát megelégednek anyjuk emlőjével, és megnyugszanak abban; kívánják az anyjuk tejét; együgyűek és alázatosak; békések; tiszták és mértékletesek; mindenkit szeretnek, aki hozzájuk alkalmaztatja magát; a világ dicsősége nem vonja el őket az anyjuktól. Ebből következően a keresztény ember számára kívánatos magatartás: megnyugodni Krisztus érdemeiben; kívánni Isten beszédének tiszta tejét; együgyűség és alázatosság; követni a békességet; tisztaság, szentség, mértékletesség; szeretni mindenkit, még az ellenséget is; megutálni a világ dicsőségét Istenért (Szatmárnémeti 1683: 139–140).

A 82. prédikáció mintha egy kicsit szigorúbb kritériumrendszert közvetítene, és nem is olyan derűs a hangvétele, hogy egyszerűen a kisdedek üdvösségéről szóljon. Az előző beszéd kezdéséhez hasonlóan a prédikátor itt is a tanítványok tiltakozó attitűdje ellen szólal meg: nem lehet akadály az, hogy a kisdedek nem érthetik Krisztus prédikációját, a csodatételeit, hogy nem tudnak vallást tenni a nevére, és hogy nem tudnak jóságos cselekedeteket véghezvinni. A tanítványok kapcsán persze „némelyek" (Szatmárnémeti 1683: 582–583)[8] gondolkodása ellen beszél. A prédikáció tudománya: „*[a]' keresztyén Atyáknak s' Anyáknak, csecsemő s' kisded korokban (meg-halandó) s meg-hólt magzatyoké-is a mennyország, mint szintén az idvözülendő atyaké*" (Szatmárnémeti 1683: 585, kiemelés az eredetiben), ugyanakkor figyelmeztet arra is, hogy „nem minden kegyes szüléknek kisded csecsemőjök idvezülnek, hanem csak azok, kik az örök életre el-választattak: mert némellyek azok közzül, nem rendeltettek az örök életre" (Szatmárnémeti 1683: 586). A gyermekek korán és néhány élettani sajátosságon kívül (mire nem képesek) nem esik szó tulajdonságjegyekről vagy gyermekhez illő erkölcsökről; alapvetően a hallgatóságot a predestináció lecsupaszított hittételre tanítja.

Selyei Balog István vonatkozó prédikációja az eddigieknél sokkal indulatosabb, polemikusabb hangon szólal meg, a tévelygők elképzeléseit képtelenségként, butaságként írja le: „SOkan a' meg-veszett agyu emberek közzül ugy itélnek a' hiveknek kicsiny gyermekek felől, mint valami oktalan s' veszendő barmoknak fajzásokrol. Mert némellyek Lymbusban küldik lelkeket; némellyek csak semmivé akarják változtatni; némellyek ha annyok méhében, avagy születéseknek idején, avagy kereszteletlenül meg-halnak, kételkednek lelkek idvességek felől" (Selyei Balog 1655: 103). Később a cáfoló haszonban is felszólal azok ellen, akik „imide amoda igazittyák az ő gyermekeknek lelkeket, s' még penig a' pokolnak oly részére, mellyet sem a' Pátriárchák, sem a' Propheták, sem az Evangelisták soha sem tudtanak" (Selyei Balog 1655: 107). A prédikáció tudományában kétség nélkül kijelenti, hogy a gyermekek kegyelem alatt vannak, nem kárhoznak el, a mennyországba vitetnek, és ennek oka többek között az, hogy „a' kisdedekre-is tartozik az Istennek frigy kötése" (Selyei Balog 1655: 106). A vigasztalásban pedig még egyszer visszatér ennek a megerősítésére: egyaránt vonatkoztatja a tanítást az anyjuk méhében meghalt gyermekekre,[9] a szülés közben és kicsinységükben meghaltakra, és

[8] A kötet számozása itt már 110-zel le van maradva, az oldalak felső sarkaiban itt 472–473 jelenik meg, ezért elsősorban a prédikációk száma szerint érdemesebb tájékozódni.

[9] Ugyanakkor feltevődik a kérdés, hogy mikortól számítja emberi értékűnek a magzati korban levőt, hiszen odateszi kiegészítésként: „kik immár születéseknek idejéhez közelitenek vala" (Selyei Balog 1655: 109).

reagál a minden bizonnyal létező félelmetes elképzelésre: „[n]em estenek a' kénzó ördögöknek kezekbe" (Selyei Balog 1655: 109).

Többszörösen kitér a szülői felelősségre, cáfolja-feddi azokat, akik „gyermekeket csak barom modon nevelik" (Selyei Balog 1655: 107), és inti őket a figyelmes nevelés mikéntjeire. A szülőkön túl azonban a gyermeki természethez is mintha odafordulna a prédikátor. Leírja a kisgyermek első szavait (bár nem hiányzik a szülői tekintet innen sem): „szépen zengedező beszedekkel és gyönyörűséges szollásokkal gyönyörködtetnek szerelmes szülejeket és másokat-is" (Selyei Balog 1655: 108). A nevelés fontosságának a taglalása közben felhívja a figyelmet a gyermekek képesség szerinti tanításának a fontosságára, vagyis hogy a korosztályon belüli különbségekre érdemes érzékenyen reagálni: „a' kiknek Isten annyi ajándékát mutatta, a' közönséges tudatlan paraszti elméknek és embereknek számok közzül ki-vegyük, és a' Scholákban a' tisztességes Deáki tudományra tanittassuk" (Selyei Balog 1655: 108).

A kisgyermek üdvözülésének hittételén alapszik többszörösen is a kisded Lónyai János temetését követően kiadott kötet.[10] Mivel a kötetnek csak az első 16 oldala maradt fenn, a prédikációnak épp csak a textusát és az első bekezdéseit ismerjük, mindazonáltal kijelenthető, hogy a kiadvány mindenik része bizonyára állást foglal valamilyen módon a hittétel mellett.

Kezdésként már a címének első fele világossá teszi, hogy mi a kötet álláspontja: „Frigyes kisededek [sic!] jussa, S Mindgyátt hóltok után következő örök boldogságos SORSA" (Szatmári Baka 1666: 1). A címlap hátoldalán levő mottók gondos válogatásról tesznek tanúbizonyságot: első két helyen találjuk Jézus tanítását a gyermekekről, valamint Dávid reakcióját a kisgyermeke halála után (Mt 19,14, illetve 2Sám 12,23); a következő négy az embernek már az anyja méhében való kiválasztásáról, megszenteléséről szól (Jer 1,5; Gal 1,15; Lk 1,15; Lk 1,44), a legutolsó ige pedig időben még visszább megy, a kisgyermekkor és a magzati kor után a születés előtti állapot megítéléséről szól (Róm 9,11–13).

Az ajánló levél a gyermek apjának, Lónyai Gábornak szól,[11] Szatmári Baka Péter a vigasztalásokat is neki címezi; amennyire a töredékes oldalakból

---

[10] Köszönöm Luffy Katalinnak, hogy segített hozzáférnem a kiadvány töredékéhez.

[11] Lónyai Anna fejedelemasszony első unokatestvérének fia lehetett, de nem jelenik meg a családtörténetekben. Ennek is van egy Gábor nevű fia (szül. 1669), akinek maradt feljegyzés fiatalkorban elhunyt János nevű fiáról, de ebben az esetben az évszámok nem találnak, hiszen ennek a Lónyai Jánosnak a temetési beszéde három évvel a második Gábor születése előtt jelent meg; feltételezem, hogy ők testvérek lehettek, akik nem ismerték egymást János korai halála miatt (Nagy 1860; Marek 2004).

kiderül, az anya személye nem kerül említésre. Az ajánlás második felében már egy általánosabb cél is lebeg a prédikátor szeme előtt: a keresztény szülőket (atyákat és anyákat) is megszólítja, és reményét fejezi ki, hogy írása „megkeseredet lelkeket gyógyito FLASTROM", a flastrom módjára pedig rögtön rátér: „mellynek Titulussa-is azt mutattya" (Szatmári Baka 1666: 5), vagyis a vigasztalás célja a kisdedek frigyességéről való meggyőzés, a halál utáni boldog sorsuknak az elfogadása és hite.

Mintegy előszóként, a figyelem megragadásaként szerepel a következő rész, melynek címe: *Figyelmetességre készítés, serkengetés*. Szatmári Baka Péter itt főleg a veszteségek miatti haragról és fájdalomról beszél a Jónás feje fölül elszáradt tök példájából kiindulva, és inti többek között a szülőket a békességes tűrésre. Egy részlet az „álhatatossággal meg ékesittetett méltóságos Uri TSEMETÉ"-ről (Szatmári Baka 1666: 8) beszél, kinek „változása s' fajulása oh mely káros s kárhozatos volna!", ehhez gyorsan hozzáfűzi: „mellyet mindazáltal a'kik ismérnek nem hisznek s meg-is nem gondolnak" (Szatmári Baka 1666: 8). Feltételezem, hogy a kárhozatos itt az üdvösség ellentéte lehet. Éppen ezért, akik meg nem gondolják ennek a káros és kárhozatos dolognak a lehetőségét az úri csemetével kapcsolatban, azok a személyek lehetnek, akik ismernek és hisznek, vagyis akik ismerik a tanítást a kisgyermekek üdvözülésével kapcsolatban.

A könyörgés azzal indít, hogy az emberek sok nyomorúságot követően kerülnek Isten országába: „mint Izraeledet vivéd a' Cánahánban, e negyven esztendeig való bujdosás után, a' szép gyönyörűséges meg-igért földre". Izrael népének pedig egy részhalmaza: „az Izrael kisdedit-is bé-vitted a' Canahán földében, meg-jelentvén azzal-is hogy azoknak-is Istene vagy, meg-áldója vagy; s szerelmes fiad az Úr Jesus Christusban azokat is idveziti" (Szatmári Baka 1666: 13). A prédikáció szövegéből mindössze két és fél oldal elérhető, a választott ige a Jelenések könyvének 20. részéből a 12. vers eleje: „Es láttam halottakat, nagyot és kicsinyt kiállani az Isten előtt" (Szatmári Baka 1666: 14). Feltételezem, hogy a prédikációban az Isten színe előtt álló kicsinyekről is bőségesen értekezhetett a prédikátor az utolsó ítélet egyéb tárgyalása közben. Végigtekintve ezeken a részeken, a hiányos információk miatt némileg spekulálva: a kisgyermekek üdvözülésének állandó jelenléte és erősítgetése talán amiatt lehetett ilyen szükséges, mert Lónyai János olyan kicsiny korában hunyt el (talán rögtön a születését követően), hogy még megkeresztelni sem adódott alkalom.

3. Megszólalás és megszólítás. A dialógus lehetőségei

A gyermekek megszólalásának egyik változatában a betegágyon találkozhatunk velük, a haldoklás leírásakor közvetített szavak akár valóságosnak is ítélhetők. Hannah Newton kiemeli az általa vizsgált kegyes gyermekek biográfiái kapcsán, hogy ezeknek az életírásoknak a fő fókusza a betegség, amely a gyermek spirituális fejlődési rítusaként tekinthető, egy olyan pillanatnak, mikor a gyermek rájön a megváltás fontosságára (Newton 2012: 25), a gyermekek haldoklás közbeni megszólalása is ítélhető egy ilyen reveláció megnyilvánulásának.

A párbeszédek mennyiségéből adódóan Kovásznai Imre szinte egy dramatizált változatát közvetíti Nyáry Ferenc haldoklásának, a kisfiú legtöbbször direkt módon szólal meg, és a környezet megnyilvánulásai kerülnek függő beszédbe. A betegség (pestis) lefolyása alatt valóban egy átalakulásnak lehetünk szemtanúi. A legelején még gyámoltalan, és az anyja ápolására, jelenlétére van szüksége: „Edes Annyám, lelkem szerelmes Annyám, ne menyel" (Kovásznai 1624: D6r). Aztán hirtelen jobban lesz, elkezdi bátorítani a körülötte síró felnőtteket, hogy meglátják, meggyógyul; érdeklődik a különböző hozzátartozói felől; kikéri az orvos véleményét. Legvégül pedig eljut a békés megnyugvásig, még válaszol az anyja firtatására: „Imatkozám édes Anyam", de aztán „halála elõt egy fél fértály orával, szava el fogyadván" öleléssel búcsúzik el anyjától, végül „nagy czendesen el aluvek" (Kovásznai 1624: E1r–v). Bocskai Újlaki Ferenc betegsége alatti magaviseletéről két különböző beszéd is tudósít, mindkét szerző olyan szavakat ad a fiú szájába, amelyek épp az általa megjelenített helyzethez illenek. Dányádi György az orációjában dicséri az elhunytnak a szülei iránt való szeretetét, amelyet a fiúnak ezen mondatával illusztrál: „*Nem halok meg, mert édes Szüleimnek el oszlását nem látom!*" (Dányádi 1674: 78, kiemelés az eredetiben). Mikor azonban Teremi István írja le egyik prédikációjában az ifjú haldoklását, akkor nem a halállal szembeszálló kijelentéssel, hanem az Isten akaratában való megnyugvással találkozhatunk, ahogyan az egy istenes életű ifjúhoz illik: „oly békességes [volt] tűrő kinnyaiban, s' több üdvességes szavai között, rendes, és nem tilalmas orvosságokkal élvén, azért fakada ily idvességes szokra: *Isten gyogyithat engem meg*" (Teremi 1674a: 12, kiemelés az eredetiben).

A búcsúzás-búcsúztatás dialógusában a szerzők egyaránt megszólaltatják az elhunytat és a hozzátartozókat is, mindezt általában verses formában. Az elhunytak „megszólalásai" leginkább a következő pontokat érintik: az ember halandóságáról való eszmefuttatás (Marosvásárhelyi 1631: G3v); az

apának, majd az anyának szóló köszönet a felnevelésért, illetve bocsánatkérés a szándékos és szándéktalan vétkekért (Marosvásárhelyi 1631: G4r; Thuri 1674: 84–85; N. N. 1708: 28–29), más rokonoktól való búcsúzás;[12] saját maga meghatározása elsősorban a belé fektetett remények szempontjából (Tonsoris 1674: 143);[13] búcsú az iskolától, tanítóktól és tanulótársaktól (N. N. 1708: 30–31). Az életben maradtak részéről a prédikátor néha az egész gyászoló gyülekezet nevében vesz búcsút a temetett gyermektől (Pécsváradi 1631: F3r)[14] vagy ifjútól (Teremi 1674b: 45; Ács 1708: 5), máskor a szülők vagy egyéb hozzátartozók nevében szólal meg az elköszönés (N. N. 1682: C1v–C2r; Tonsoris 1674: 144).

Ilyen típusú személyességre a gyűjteményes kötetek beszédei nem teremtenek lehetőséget, és ezek a szólamok kevésbé a prédikáció keretén belül, inkább az oráció versbetétjeként vagy különálló címmel ellátott versekben kerülnek kifejezésre. Talán a műfaji lehetőségekből is adódik, hogy a kötetek verses részleteiben találkozhatunk az elhunyt gyermekek és ifjak legkülönfélébb kedveskedő, metaforikus megnevezésével. Csak egy példa a *Triumphus fidei* kötetből, ahol ugyan a beszéd a 14 éves Váradi Judit halálára szól, de a búcsúzó versekben az apa már mind a négy elhunyt gyermekét megszólítja ilyenféleképpen: „édes Tsömötéim, Kedvem szerént nevelt szép virág szálaim", „szemem előtt villago Tsillagim, Edes Istenemtül vött ajándékaim, Szivem vidámító tsátsogo Zajkoim, Miért hagyátok-el én édes Bárányim!" (N. N. 1682: C1v–C2r).

Ezzel szemben a gyűjteményes kötetek több alkalommal is megszólítják a gyermekeket és ifjakat a prédikációk intő vagy feddő hasznaiban; az aktuális korpuszba tartozó személyes prédikációk esetében ritkábban találkozhatunk ezzel a megoldással (arányaiban mind a két kategóriában elmarad a gyermekek megszólítása a szülőknek címzett oktatás, intések, feddések és vigasztalások mögött). A szerzők elsősorban a szülők tiszteletére intik a

[12] Bocskai Újlaki Ferenc nevében Thuri Sámuel (1674: 86) verse a sógortól, a nővértől és az unokahúgtól is elbúcsúzik.

[13] Bocskai Újlaki Ferenc nevében beszélve: „Nemes Nemzetemnek gyönyörű szépsége, Gyöngynél és aranynál drágább ékessége, Nagy busulásinak meg engesztelője, Voltam Udvaromnak kedves tisztessége".

[14] „CHRISTINA, mi vigyazunk s-te aluszol, mi faradunk s-te nyugszol, sirunk mi s-te örülz. Hirt mondal menybe, de minket itt hagyal. Mig közöttünk elél, megh örvendeztetel, előttünk járal, fel s-alá futosal, kegyes szüleidnek térdet fejet haytal, vidam tekintettel rajok mosolyodal, gyenge ajakiddal csokot nekik adal, edes beszedekkel velek treczelel, közökön, karjokon es ölökben forgal, es ez vilagon kedvessen nevekedni kivanal, de ime mind ezeknel nagyob jokban reszesülel. Az föld az te testecskedet nyugossa, az ég az te lelkedet meg őrizze es örvendeztesse."

fiatalabb hallgatóikat (Pécsváradi 1631: F1v; Selyei Balog 1655: 6). Egy másik intés inkább érinti a saját személyüket: ne bízzák el magukat a fiatalságuk miatt, ne ígérjenek maguknak hosszú életet, mert a halál akármikor eljöhet értük (Teremi 1674a: 20), éppen ezért sosincs elég korán az Istennek tetsző élet elkezdéséhez: „Gyermek vagyé még? (…) rendeld ugy rövid életednek kevés napjait, hogy innét örök veszedelembe ne kénszerittessel menni, hanem inkáb amaz apro Mártyromokkal, kik Idvezítőnkért le-vágattatának, és több meg-boldogult kisdedekkel örökké szolgálhass Istennek az egekben" (Selyei Balog 1655: 115–116). Az árvaságra jutott gyermekeknek elmondott vigasztalások sokban egyeznek a szülőket vigasztaló szavakkal: Isten rendeléséből történt, a szülők helyett rendel majd tutort az Isten (Szatmárnémeti 1683: 190, 197–198). Szatmárnémeti Mihály az árváknak címzett beszédében elítéli a zúgolódást – mindeközben pedig idézi is magukat a zúgolódókat: „Jaj Istenem! hová légyünk már Atya s' Anya nélkül"; „Jaj Istenem! éhségünkben s' szomjuságunkban ki táplál, s' ruhátalanságunkban ki ruház immár"; „Jaj Istenem! szegény szüléink adósságáért rabbá tésznek bennünket, nem lévén mivel fizetnünk"; „Jaj Istenem! immár mindenek nyomorgatnak, s' kevés javainktól meg fosztanak" (Szatmárnémeti 1683: 198). A prédikátor a szülők panaszait egy korábbi feddésébe illeszti bele, valószínűleg mindkét esetet valóban elhangzó jajkiáltások ihlethettek.

4. Összegzés és kitekintés

Visszagondolva Valerie French ötös tagolására, a vizsgált prédikációkban mind az öt kategóriával találkozhatunk, bár természetesen ez értelmezés kérdése. Találkozunk a gyermek örömforrásként, áldásként való megjelenítésével; leírásokat olvashatunk kisded gyermekek magatehetetlenségéről vagy éppen első szavairól; megjelenik a gyermek egyéni tehetségére való figyelemfelhívás mint buzdítás a taníttatására vonatkozóan; többször is említésre kerül a gyermek születése és különböző cselekedetei miatt érzett öröm és büszkeség, valamint a betegsége, elveszítése miatt érzett fájdalom, elkeseredettség; és ha gyermeki kultúráról nem is esik szó, de többször is úgy kerül meghatározásra a gyermek, mint a benne rejlő potenciált tekintve a közösség felvirágoztatója. A megvizsgált szemelvények és teljes szövegek segítségével a gyermekről való beszéd szülői meghatározottságtól független fokozataira szerettem volna rámutatni: milyen lehetőségek adódnak erre, milyen pozíciókból kerülnek megszólításra a gyermekek, hogyan szólalhatnak meg ők maguk. A választott korpusz természetesen behatárolja a

vizsgálódást: alapvetés az, hogy a középpontba állított figura halott, róla csak retrospektíven lehet beszélni, ugyanakkor a személye példát és inspirációt jelenthet más hasonló korú egyének számára is.

A kiválasztott bibliai részekben eltérő mértékű a gyermeknek a szülő általi meghatározottsága. Ábrahám és Izsák történetében az apa a cselekvő és végrehajtó fél, az ő engedelmességének a lenyűgöző ereje kerül elbeszélésre, a gyermek mint egy nagyon értékes, de teljesen passzív fél jelenik meg. Véleményem szerint ez képviseli a leginkább a gyermeknek a szülő elképzelései, értékei szerinti képét. Dávid és Absolon történetében az apa gyásza áll ugyan a középpontban, ám ez a gyász egy olyan gyermek felett van, aki nem felel meg az elvárásoknak, különösen a szülő tiszteletére vonatkozóaknak. Itt még mindig a szülő általi meghatározottsággal találkozhatunk, viszont mintegy ellentétes előjelű Izsák történetéhez képest. Dávid és a Betsabétól született gyermek esetében szintén központi helyet foglal el az apa gyásza, illetve az apa vétke, ugyanakkor egyes prédikátorok értelmezései szerint itt már a gyermek üdvözülésének a kérdése is felmerül: a szülőtől függetlenül, kegyelemből. A gyermek üdvözülésének a kérdését már középpontba állítják a Jézus és a gyermekek történetét értelmező, feldolgozó prédikációk.

Itt egy átmenetet és fokozatosságot érzékeltettem, de megjegyzem, hogy ezek különböző szerzőknek különböző időszakokban készült különböző beszédeiből vett részletek. Arra talán alkalmat ad az elemzés, hogy felhívja a figyelmet az igeválasztások mögött megbúvó inkább függő vagy inkább független gyermekképre.

A gyermekként való megszólalás lehetőségeit most csak érintettem, a későbbiekre nézve viszont érdemes lehet megvizsgálni, hogy a szentimentális értéken kívül van-e tétje ennek a beszédmódnak. Ahogyan a tanulmány elején említettem: a vizsgált kiadványok egy evangélikus kivételtől eltekintve mind a református felekezethez tartoznak; az ezekből nyert következtetéseket a katolikus felekezetű elhunytaknak írt beszédek életútjainak gyermekkorra vonatkozó részével és a gyermeknevelésre vonatkozó implicit tanácsokkal lehet, hogy érdemes összevetni.

Nem tértem ki most arra, hogy milyen a jó és a rossz gyermek ezekben a kötetekben, ezek majdani közelebbi elemzésekor azonban az idealizáló tendenciákat össze lehet vetni az alkalmanként megnyilvánuló extrém negatívumokkal: pl. a gyermek átokként való megjelenítése, a gyermek átkozása, a férjeknek a várandós feleségükkel szembeni kegyetlenkedése.

A tisztább és teljesebb kép érdekében szükséges lenne a szakirodalom alaposabb áttekintése és értelmezésben való felhasználása, valamint a kötetek latin szövegeinek a fordítása és a kötet egészében való értékelésük, értelmezésük.

Irodalom

Nyomtatványok

ÁCS Mihály
1708 Rövid elmélkedés és Halotti prédikátzio. In *E siralom földén mennyei haza felé ohajtozo hivek Istenre valo magok bizasa*. Rozsnyó, 3–12. (RMK I. 1756)
DÁNYÁDI György
1674 Magyar oratio. In *Temetesi pompa (…) Bocskai Ujlaki Ferencznek (…)*. Debrecen, 69–79. (RMK I. 1158)
FILEKI János
1631 Rhytmi Hungarici. In *Temetesi pompa (…) N. Groff Iktari Betthlen Christina kis aszszonynak*. Debrecen, C4r–D1v. (RMNY 1498)
HODOSI Sámuel
1697 *Pallyajat Alhatatossan meg-futó Isten hü szolgajanak el-tetetett igassag koronaja*. Debrecen (RMK I. 1578)
KOMÁROMI Csipkés György
1668 *Keseredet lélek tiszti (…) Néhai Nemzetes Dobozi Jánosnak*. Sárospatak (RMNY 3307)
KOVÁSZNAI Imre
1624 Az tekintetes es nagysagos Bedeghi Nyari Ferencz temetesen való Praedicatio az kis Vardaj templomban. In *Negy szep hallottas praedikatiok (…) Bedegy Nyari Ferencznek*. Bártfa, B2r–E2v. (RMNY 1296)
KÖLESÉRI Sámuel
1675 *Atyai dorgalasnak jo izü gyümölcse (…) nehai nemz. Dobozi Kata Aszszonynak*. Kolozsvár (RMK I. 1177)
MARGITAI LÁNI Péter
1632 *Temetö praedikatiok*. Debrecen (RMNY 1524)
MAROSVÁSÁRHELYI János
1631 Rythmi valedictorii. In *Temetesi pompa (…) N. Groff Iktari Betthlen Christina kis aszszonynak*. Debrecen, G2v–4v. (RMNY 1498)
MISKOLCI PUAH Pál
1634 *Halotti elmelkedesek*. Lőcse (RMNY 1595)
N. N.
1682 *Triumphus fidei (…) Az nemes és szemérmetes Szűznek, Varadi Judithnak*. Várad (RMNY 2132)
N. N.
1697 *Égröl le-esett nagy csillag*. Nagyszombat (RMK I. 1514)

N. N.
1708 A hatalmas emberi nemzeten uralkodo halálnak követsége. In *E siralom földén mennyei haza felé ohajtozo hivek Istenre valo magok bizasa*. Rozsnyó, 22–32. (RMK I. 1756)
PÉCSVÁRADI Péter
1631 Harmadik Praedicatio. In *Temetesi pompa (...) N. Groff Iktari Betthlen Christina kis aszszonynak*. Debrecen, D4r-F3r. (RMNY 1498)
RÉNYES István
1685 *Tekintetes es nemzetes Krompáchi üdösbik Hollo Sigmondnak (...) dicsirete*. Lőcse (RMK I. 1344)
SELYEI Balog István
1655 *Temetö kert*. Várad (RMNY 2622)
SZATMÁRI BAKA Péter
1666 *Frigyes kisededek [sic!] jussa*. Sárospatak (RMNY 3313)
SZATMÁRNÉMETI Mihály
1683 *Halotti centvria*. Kolozsvár (RMK I. 1301)
SZEPSI WENDIGH András
1668 *Serkengető-szozat*. Sárospatak (RMK I. 1076)
TATAI P. Mihály
1674 Negyedik praedikatio. In *Temetesi pompa (...) Bocskai Ujlaki Ferencznek (...)*. Debrecen, 46–69. (RMK I. 1158)
TEREMI István
1674a Masodik praedikatio. In *Temetesi pompa (...) Bocskai Ujlaki Ferencznek (...)*. Debrecen, 12–24. (RMK I. 1158)
1674b Harmadik praedikatio. In *Temetesi pompa (...) Bocskai Ujlaki Ferencznek (...)*. Debrecen, 25–45. (RMK I. 1158)
1674c Hatodik praedikatio. In *Temetesi pompa (...) Bocskai Ujlaki Ferencznek (...)*. Debrecen, 108–125. (RMK I. 1158)
THURI Sámuel
1674 Strophak. In *Temetesi pompa (...) Bocskai Ujlaki Ferencznek (...)*. Debrecen, 80–87. (RMK I. 1158)
TONSORIS Sámuel
1674 Halotti versek. In *Temetesi pompa (...) Bocskai Ujlaki Ferencznek (...)*. Debrecen, 135–146. (RMK I. 1158)

Szakirodalom

ÁCS Pál – PETNEHÁZI Gábor
2017 „A koponya kamrácskái" – Rimay János a csecsemők fejlődéséről elmélkedik. *Publicationes Universitatis Miskolcinensis. Sectio Philosophica* 21. (2) 9–26.
ARIÈS, Philippe
1987 *Gyermek, család, halál*. Gondolat Kiadó, Budapest
ALDRIN, Viktor
2015 Praental grief and prayer in the middle ages. Religious coping in Swedish miracle stories. In KORPIOLA, Mia – LAHTINEN, Anu (eds.): *Cultures of death and dying in medieval and early modern Europe*. Helsinki Collegium for Advanced Studies, Helsinki, 82–105.
BERNER, Tali – UNDERWOOD, Lucy
2019 Introduction. In BERNER, Tali – UNDERWOOD, Lucy (eds.): *Childhood, Youth and Religious Minorities in Early Modern Europe*. Palgrave Macmillan, 1–39.
CARLSON, Eric Josef
2000 English funeral sermons as sources. The example of female piety in pre-1640 sermons. *Albion* 32. (4) 567–597.
DEMAUS, Lloyd
1998 A gyermekkor története – részletek. In PUKÁNSZKY Béla – VAJDA Zsuzsanna (szerk.): *A gyermekkor története. Szöveggyűjtemény*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 13–41.
DUGAN, Eileen T.
1989 The funeral sermon as a key to familial values in early modern Nordlingen. *The Sixteenth Century Journal* 20. (4) 631–644.
ERDÉLYI Gabriella
2019 Esterházy Miklós mint családfő: utódlás és érzelmek egy 17. századi arisztokrata dinasztiában és mozaikcsaládban. *Történelmi Szemle* 61. (4) 657–679.
FEJES Judit
1996 Az Esterházyak házassági politikája 1645 után. In PÉTER Katalin (szerk.): *Gyermek a kora újkori Magyarországon.* MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 115–166.
FRENCH, Valerie
1998 A gyermek hatásának története: ókori mediterrán civilizációk. In PUKÁNSZKY Béla – VAJDA Zsuzsanna (szerk.): *A gyermekkor története. Szöveggyűjtemény*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 42–66.

HANAWALT, Barbara A.
1993 *Growing Up in Medieval London. The experience of Childhood in History.* Oxford University Press, New York–Oxford
KECSKEMÉTI Gábor
1998 *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*. Universitas Kiadó, Budapest
KECSKEMÉTI Gábor – PAPP Ingrid – SZEKLER Enikő
é. n. *A magyarországi halotti beszédek adatbázisa*, http://itk.iti.mta.hu/kecskemeti/csv/index.htm
KORPIOLA, Mia – LAHTINEN, Anu
2015 An introduction. In KORPIOLA, Mia – LAHTINEN, Anu (eds.): *Cultures of death and dying in medieval and early modern Europe*. Helsinki Collegium for Advanced Studies, Helsinki, 1–31.
LAMB, Edel
2009 *Performing children in the early modern theatre. The children's playing companies (1599–1613)*. Palgrave Macmillan
LE ROY LADURIE, Emmanuel
1997 *Montaillou. Egy okszitán falu életrajza (1294–1324)*. Ford. JÁSZAY Gabriella. Osiris Kiadó, Budapest
MAREK, Miroslav
2004 Lónyay family. In *Hungarian noble families* (blog), http://genealogy.euweb.cz/hung/lonyay2.html
MIHALIK Béla Vilmos
2010 A Szepesi Kamara szerepe az 1670–1674 közötti felső-magyarországi rekatolizációban. *Fons* 17. (3) 255–320.
NAGY Iván
1860 Lónyay család (Nagy Lónyai és Vásáros-Naményi). In *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. VII. Ráth Mór kiadása, Pest, 156–168.
NEWTON, Hanna
2012 *The sick child in early modern England, 1580–1720*. Oxford University Press, Oxford
PÉTER Katalin
1996 A gyermekek első 10 esztendeje. In PÉTER Katalin (szerk.): *Gyermek a kora újkori Magyarországon*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 15–50.
2012 *Magánélet a régi Magyarországon*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest

PINTÉR Márta Zsuzsanna
2007 A jezsuita ifjúság 17. századi példaképe: Holló Zsigmond. In MOLNÁR Antal – SZILÁGYI Csaba – ZOMBORI István (szerk.): *Historicus Societatis Iesu. Szilas László emlékkönyv*. Budapest, 322–331.
POLLOCK, Linda
1998 A gyermekekkel kapcsolatos attitűdök. In PUKÁNSZKY Béla – VAJDA Zsuzsanna (szerk.): *A gyermekkor története. Szöveggyűjtemény*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 176–210.
SHAHAR, Shulamith
2000 *Gyermekek a középkorban*. Osiris Kiadó, Budapest
STEARNS, Peter
2006 *Childhood in World History*. Routledge, New York–London
TUCKER, M. J.
1998 A gyermek mint kezdet és vég: gyermeknevelési szokások a 15–16. századi Angliában. In PUKÁNSZKY Béla – VAJDA Zsuzsanna (szerk.): *A gyermekkor története. Szöveggyűjtemény*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 211–232.

Kelemen Fruzsina

Fruzsina Kelemen (1995, Sfântu Gheorghe) în 2016 a absolvit Universitatea Babeș–Bolyai din Cluj-Napoca cu diplomă în limba și literatura maghiară și în psihologie. În 2018, și-a finalizat masteratul în lingvistică și literatură maghiară. Este studentă la Școala Doctorală Studii de Hungarologie din 2018. Lucrează și ca profesoară de maghiară.

Fruzsina Kelemen (1995, Sfântu Gheorghe) graduated from the Babeș–Bolyai University in 2016 with a degree in Hungarian language and literature and also in psychology. In 2018 she completed her master's degree in Hungarian linguistics and literature. She has been a student at the Doctoral School of Hungarian Studies since 2018 and she works as a Hungarian teacher.

Părinți și copii în predici funerare din secolul al XVII-lea

Studiul se concentrează pe reprezentarea copiilor în publicațiile secolului al XVII-lea de predici funerare. Această reprezentare este revizuită în primul rând prin următoarele paralele biblice cu privire la relația dintre copil și părinte: Avraam și Isaac (Gen 22: 1-19), doliul dus de David pentru Absalom (2 Sam 19: 1-5), moartea fiului lui David (2 Sam 12: 16-25) și învățăturile lui Isus despre copiii mici (Mat 19: 13-15). Botezul copiilor și dezbaterile din jur contribuie, de asemenea, la subiect.

Parents and children in 17th-century funeral sermons

The study focuses on the representation of children in 17th-century publications of funeral sermons. This representation is primarily reviewed through the following biblical parallels regarding the relationship between child and parent: Abraham and Isaac (Gen 22:1-19), David mourning Absalom (2 Sam 19:1-5), the death of David's seven-day-old son (2 Sam 12:16-25), and the teaching of Jesus about little children (Matt 19:13-15). The topic of infant baptism and the surrounding debates also contribute to the subject.

Kőrösi Viktor Dávid

A tövisi szórvány-önazonosság verbális keretei – nyelvhasználat, beszédhelyzetek és identitás összefüggései egy dél-erdélyi kisvárosban

Bevezetés

Kutatásom helyszíne a Fehér megyei Tövis, egy jelentős ipari múlttal rendelkező dél-erdélyi kisváros, ahol a teljes lakosság körülbelül 3-3,5%-át teszi ki a magyar közösség. A település jelentős ipari múltra tekint vissza, ugyanis a 19. század második felétől Erdély legfontosabb vasúti csomópontja épült ki itt, ahonnan Torda–Kolozsvár, Gyulafehérvár–Déva–Arad, illetve Balázsfalva–Segesvár–Brassó viszonylatban nyílt mód személy- és teherszállításra. A közlekedési csomópont üzemeltetéséhez jelentős számú munkavállalóra volt szükség, ami a magyar közösség lélekszámára is jótékonyan hatott. Jelenleg körülbelül 200 főből álló magyar közösségből 144 fő református, körülbelül 44 római katolikus, s 10 körül tartják számon a neoprotestáns felekezetekhez tartozókat.

E dolgozatban a helyi magyar közösség identitásvizsgálatáról szóló doktori kutatásom egy szerkesztett fejezetét kívánom bemutatni. A nyelvhasználat kérdése az identitás azon szelete, amelyhez a legtöbb tudatosság szükséges: az élet során felmerülő alternatívák folyamatos választás elé állítják az adatközlőt, így az ösztönös reakciók helyett felértékelődik a tudatos döntések szerepe. Ahhoz, hogy e tudatosságot társítani tudjuk, érdemesnek tartom kiemelni a tövisi magyar közösség formális és informális vezetőit, akik a település magyar nyelvhasználatának legfontosabb szereplői. „Formális vezető" alatt azt a személyt értem, aki a helyi magyar közösség szempontjából felekezeti vagy világi vezető funkciót lát el. „Informális vezető" az a személy, aki nem tölt be ugyan vezető funkciót, de rendelkezik a közösségi jövő alakításának akaratával és képességével, közösség általi megítélése, tanulmányai, érdeklődése, személyes elkötelezettsége vagy vállalt tevékenysége révén tevékenyen részt vesz a lokális magyar jövőtervezésben, az egyházi és világi közösségi munkákban. A disszertáció nyelvhasználati attitűdökről szóló fejezetében többször csak „vezetőként" hivatkozom rájuk.

Kutatásmódszertani kérdések

Az adatközlőket minden esetben félig strukturált interjúkkal, személyesen kerestem meg. Az interjúk során az adatközlők identitását befolyásoló tényezőkre kérdeztem rá, amelyek a primer és szekunder szocializációs környezet, a nemzeti kultúra megjelenéséhez való viszony és az interetnikus kapcsolatok egyes aspektusai felőli érdeklődésben nyilvánultak meg. Továbbá több adatot megfigyelések során gyűjtöttem, melyeket közösségi és magáneseményeken végeztem.

E tanulmány kéziratának lezárásáig 11 alkalommal 20 református, római katolikus és ortodox adatközlővel készítettem interjúkat, alapvetően magyar nyelven, vegyes családok esetén magyarul és románul. Az adatközlők közül – tekintettel a város ipari múltjára és az ehhez kapcsolódó betelepítésekre – ma már igen kevesen vannak tősgyökeres (ezt a kutatás során minimum 3 generációban állapítottam meg) tövisiek.

Civil foglalkozásomból kifolyólag – Magyarország kolozsvári főkonzulátusának konzuljaként – a helyi közösség tagjai előtt nem voltam ismeretlen, többször nyilvánosan került szóba, hogy kutatást fogok végezni köreikben. Talán ennek is köszönhető, hogy e kézirat leadásáig nem volt olyan személy, aki visszautasította volna a találkozást. Nem csupán a közösség egyes tagjaival való korábbi ismeretség és a magyar nemzeti kultúrával összefüggő munkaköröm miatt, de az interjúk készítésének különlegessége miatt is számoltam azzal, hogy a köznapi gyakorlathoz képest az adatközlés során adott válaszok némileg eltérhetnek. Azonban azt is figyelembe vettem, hogy az adatközlők nem osztanak meg olyan információkat, amelyekre vonatkozó hajlandóság – még ha nem is követik az általuk felvázoltakat – egyébként nincs bennük, másfelől az interjúkban elmondott konkrét példákból, indirekt közlésekből (pl. elhallgatás, véletlen elszólások) és a megfigyelhető helyzetekről a tényleges gyakorlatra is bizonyossággal lehet következtetni.

Az interjúk időpontját minden esetben előzetesen egyeztettük. Külön figyelmet fordítottam a külső megjelenés adott helyzethez való szinkronizálására, az adatközlők alá- és túlöltözésének elkerülésére. Az interjúkat minden esetben az adatközlők lakásán készítettem, magyar nyelven, vegyes házasságok esetén – a román félt előzetesen tájékoztatva – magyarul és románul.

A kutatás során elkerülhetetlen a személyes jellegű információk megosztása, ezért az adatközlőket kódoltam. A magyar közösség identitásának egyes megnyilvánulásai, így a nyelvhasználat – mint látni fogjuk – önmagában kódolja a nemzetiségi súrlódásokat, így ezek tanulmányozása során

érzékeny, magánjellegű, már-már intim információk is felmerülnek, amivel a kutatónak felelősségteljesen kell bánnia, adatközlőiben nem csupán információforrást, de a szórványhelyzeténél fogva hatványozottan sérülékeny embert is látva.

Volt olyan interjú, amely során 6 évtized házasságot követően tudta meg az egyik fél, hogy a másik – román nemzetiségű – fél édesanyja tudott magyarul. Az interjúk tehát az adatközlők számára is jó alkalmat jelentettek a számvetésre, az élet során meghozott kompromisszumkötések elemzésére, olyan helyzetek, állapotok, érzések és döntések megnevezésére, amelyeket korábban nem volt mód kibeszélni – talán még saját magával sem.

Megkerülhetetlen általános nyelvi készségekről beszélni (pl. kijelenteni valakiről, hogy anyanyelvi beszélője egy nyelvnek), ugyanakkor tudatában kell lenni annak, hogy a beszédkészség és -hajlandóság helyzetenként változik. A kompetencia társadalmi tapasztalatok, személyes meggyőződések, élethelyzetek szerint módosulhatna (Hymes 1972a: 273), amely elemzésével a nyelvi magabiztosságon keresztül az általános beszédrutin is rekonstruálható: következtetni lehet a nyelvhasználati szituációkra, milyen helyzetben használ és milyenben nem használ magyar nyelvet a beszélő. A megkérdezett adatközlők nagy többségének elmondása szerint például a magyar beszéd a családi asztalnál zajlik. Ezt alátámasztja, hogy partikuláris (pl. munkahelyi) témákban érzékelhető a román kölcsönszavak gyakoribb előfordulása.

Általánosan tapasztalt beszédhelyzetek és -módok

Írásom könnyebb értelmezhetőségének kedvéért szükséges néhány, a beszédhelyzeteket, a beszélés kognitív és fizikai kereteit illető néhány alapvető összefüggést előzetesen leszögezni.

A beszélés kulturális és szociális alapfunkciók kielégítését teszi lehetővé, amely közösségeket hoz létre (Keszeg 2018: 13). A közösségépítés elsődlegesen kommunikációs folyamat, így a beszédhelyzet körülményei a közösségi állapotokra is egyfelől hatással vannak, másfelől visszajelzésként értelmezhetők. A kutató számára az elmondott, el nem mondott, illetve titkolni kívánt – ti. nehezen, többedik rákérdezésre elmondott – adatok nem csak a személyes, de a közösségi, települési relevanciával is bírnak, ezért érdemes a tapasztalatok alapján levonni a főbb tanulságokat és következtetéseket.

Az emberi racionalitás azt diktálja, hogy a személyes nézőpontok megfogalmazása a vélt vagy valós érdekek mentén történik meg. A nyelvhasználat és beszédhelyzetek kezelése azonban azt tanúsítja, hogy az adatközlők

gyakran hoznak olyan döntést, amelyről maguk már a meghozataluk pillanatában is tudják, hogy hibás. Jellemző – mint azt több ízben tapasztaljuk – a konfliktushelyzetekről való adatközlés, valamint azok ugyanazon interjúban történő letagadása. Jellemző továbbá a nemzetiségi súrlódások sajátos pozicionálása, ami aszerint történik, hogy az adatközlőnek minél kevésbé kelljen szembenéznie interetnikus konfliktusokkal. Ennek nyomán a magyar–román ütközésekről jobbára nem kívánnak tudomást venni, vagy feltételes módban beszélve, szinte absztrakcióba tolják (típuspélda: „a román férjemmel/feleségemmel nincsen probléma, de lehet, hogy vannak valahol olyanok, akikkel volna"). E pozicionálás automatikusan alkuköteseket jelent az interjúalany részéről, mely során olyat kell állítania, amivel maga sem ért egyet, a kutatónak pedig figyelnie kell arra, hogy az adatközlő számára e kompromisszum mennyire tudatos, esetleg nem is veszi észre, valamint hogy mennyire hajlandó azokat bevallani önmagának. Ezekre a kérdésekre az interjúk elemzése során lehet indirekt választ adni, gyakran csupán egyes szavakból következtetve.

Ebből az következik, hogy az interjúk során rendre felmerül a kognitív disszonancia, illetve annak redukciója, amely során az interjúalany saját magát, azon keresztül pedig a kutatót kívánja meggyőzni arról, hogy egyes döntés – ld. pl. a fenti pozicionálást – kedves és lelke szerint való. A kognitív disszonancia, a morális határokat átlépő döntések keltette belső feszültség redukciós folyamatára jellemző attitűdváltás (Festinger 1962: 121) különösen abban az esetben figyelhető meg, amikor a magyar nyelv családi – de közösségi is – funkcionalitásának újabb és újabb szeleteit kényszerül átengedni a román nyelvnek. A legfőbb redukciós mechanizmus szerint az adatközlő igyekszik hinni abban, hogy a jelenség morálisan helyes, amiből logikusan következik, hogy a kutatóval lezajló párbeszédekhez az adatközlők részéről jellemzően kifejező és meggyőző funkció társul (vö.: Hymes 1962: 31).

Az interjúk során az adatközlők számára lehetőség nyílik elszámolni az identitást illetően meghozott döntésekkel, beleértve ebbe a legszemélyesebb, legintimebb döntéseket is, továbbá alkalom adódik akár korábbi sérelmek kibeszélésére. A beszélők jellemző módon semleges hangsúlyozással, tárgyilagosan értekeznek, kevés esetben tapasztalható az érzelmek metakommunikációban történő megjelenése. A szavak szintje természetesen más, éppen ezért az interjúk nagyobb része egyfelől „elbeszélő" jellegű. Egy történet fontosságára leginkább abból következtethetünk, hogy az interjú során hányszor került említésre. A neutralizálást, a fájdalmas tartalom érzelmi jellegétől való megfosztását a vizsgált közösségen belül – a disszonancia-redukció mellett – alapvető védekező mechanizmusnak tekinthetjük.

Nyelvhasználat mint identitásreprezentáció: korlátok és lehetőségek

Arra a kérdésre, hogy melyek a magyarság ismertetőjelei, a magyar adatközlők mindegyikénél, kivétel nélkül felmerül a magyar nyelv használata. Konszenzusosnak tekinthető tehát, hogy az a magyar, aki – több más jellemző mellett – magyar nyelvismerettel rendelkezik. Éppen ezért a nyelvhasználat körülményei az identitás általános állapotára is rávilágítanak.

A nyelv identitásalakításának egyes – pozitív vagy negatív – folyamatai öngerjesztőek. Közösségen belüli megítélése hatással van a nemzeti önbecsülésre, a jövőbe vetett hitre, ezáltal befolyásolva az interetnikus kapcsolatokban a magyar fél által tanúsított nyelvi igényeket, a beszédkeretek határát is. Amennyiben a magyar közösség saját anyanyelvére mint gyenge, haldokló nyelvre tekint, csökken a megtartására és használatára vonatkozó igény, egyre kevésbé lesz része az egyéni identitásnak, átadja funkcionális, legvégül pedig szimbolikus helyét a többségi nyelvnek. Ezzel szemben az erős funkcionális megítélés a közösségi identitásra is erősítőleg hat.

Az alábbiakban azokat a tényezőket mutatom be, amelyek az adatközlők elmondásai alapján a legnagyobb hatással vannak a nyelvhasználatra, azon keresztül pedig az identitásra. A kézirat lezárásáig megkérdezett interjúalanyok elsőfokú leszármazottai közül egy kivétellel mindenki beszél magyarul, ezért a nyelvhasználatot illető negatív tényezők elemzése egy interjú kivételével a külső szemlélő narratívája nyomán történik.

Nyelvi passzivitás

Az interjúk során az adatközlők által megnevezett legfontosabb magyarázó elv arra, hogy egyes családokban a magyar fél – esetenként akkor is, ha mindketten magyarok – miért nem ragaszkodik a magyar nyelvhasználathoz, a hétköznapiasan csak kényelminek nevezett szempont. A jelenséget magam nyelvi passzivitásnak nevezem, ami a nyelvhasználat iránti aktív igény gyengeségére, egyes esetekben hiányára utal, ugyanakkor nem zár ki érzelmi kötődést.

Egy adatközlő úgy fogalmaz, hogy *kényelmesebb a román nyelvet használni, amit mindenki megért, nem kell fordítgatni időnként, nem kell magyarázni* (0201r8f8). Ugyanerről számol be egy másik: *Én tudok olyan [esetet], hogy nem akarta a szülő, hogy a gyermeke tudjon magyarul, mert vegyes házasság volt. És mikor megnőtt a gyermek, (…) mondta a szülőnek, hogy miér' nem tanítottál meg magyarul. (…) Lehet, kényelemből.* (0301k7f3).

A nyelvi passzivitás teljes körűen nem értelmezhető a többségi és a kisebbségi nyelv funkcionalitáskülönbségének figyelembevétele nélkül.

Arra a kérdésre, hogy egyes esetekben miért vonzóbb a magyar embernek románul beszélni, egy adatközlő egy konkrét családra vonatkozó, ám általánosnak tekinthető válaszát így fogalmazza meg: *Azé, me'ők (…) Kudzsiron dolgoztak, fiatalkorukban már oda mentek, ott végezték az iskolát, oda jártak dolgozni, s ott kapták meg a férjeket* (0902r6n2). A román nyelven folytatott tanulmányok, a román környezetben történő munkavégzés, valamint a román féllel való családalapítás természetes módon iktatja ki a magyar nyelvhasználat iránti igényt. A magyar beszélő számára nem teremtődik meg az anyanyelvhez való szellemi-kulturális kötőerő, amit tovább erősít, hogy a kenyérkereset és az intim szféra nyelve szintén a román, mindennek pedig – ebben a konkrét esetben – megágyaz a magától értetődően magas szintű másodnyelvi kompetencia és teljesítmény (vö. Hymes, 1972: 271) együttes jelenléte.

A nyelvi passzivitás a nyelvvesztés „önkéntességére", ki nem kényszerítettségére utal. Ugyan van olyan adatközlő, aki „hallott" már olyan házasságról, amelyben a román fél soviniszta hozzáállása gátolta – habár meg nem akadályozta – a magyar nyelv átadását a gyermekek irányába, a tövisi esetekben azonban az elmondások alapján kivétel nélkül saját beleegyezés nyomán történik meg a nyelvváltás, amivel az adatközlők egyébként nem értenek egyet.

KVD: Miért van ez így [ti. magyar anyuka nem beszél magyarul a gyerekkel], ha anyuka magyar, s apuka elmegy dolgozni?

0902r6n2: Ők belé vannak már gyakorolva, s akkor nem folytatják a magyar beszédet. Én má'sokná'észrevettem (…). Én eztet nem tudom megérteni.

Ennek az általános nyelvállapotnak következménye az olyan különleges helyzet is, amikor egy magyarul értő és beszélő, de román nemzetiségű személyhez saját kérése ellenére is vonakodnak magyarul szólni: *A legtöbbnek kényelmesebb, hogy rögtön románul beszélgessenek. (…) És meg is mondta [a szóban forgó román ajkú személy] sokszor: „Mondják magyarul, megértem úgy is"* (0201r8f8).

A nyelvi passzivitás egy másik megjelenése, hogy a magyar és a román nyelv egyenrangú használati értékkel rendelkezik. Egy számítógépes platformról szólva jegyzi meg egy interjúalany, hogy *minden angolul [van]. S mondom, te, tedd magyarra, vagy tedd románra, akármi, hogy értsem* (0802r5f7). Eszerint a gyakorlati hasznosság tekintetében a magyar és román nyelv közötti különbség lecsökken, vagy eltűnik, ami a magyar nyelv magyar családokon belüli sebezhetőségét jelzi. A példa a funkcionális nyelvvesztés irányába mutat: az adatközlő anyanyelvéhez való érzelmi

közelsége nem kérdőjelezhető meg, s arra sem következtethetünk, hogy a magyar nyelvhasználat ne volna stabil, sőt, domináns a családon belül, viszont rávilágít a nyelv funkcionális határfeladását illető öntudatlan hajlandóságra, valamint a funkcionális és érzelmi viszonyulás markáns különválasztására.

A nyelvi passzivitás további megjelenése egyúttal a szórványlét azon jellemzője, miszerint a magyar közösség tagjainak sokszor eszükbe sem jut az egyébként rendelkezésre álló magyar opciót választani. Adatközlőmet mikor arról kérdeztem, hogy milyen nyelven használja a mobiltelefonját, elmondta, hogy románul, majd további kérdésre úgy válaszolt: *úgy vettem meg, úgy maradott, aztán nem még tettem magyarra* (0901f9f2). Ilyenkor magától értetődően merül fel a nyelvezet érthetőségének szerepe, ami azonban nem változtat azon, hogy igény sincs a megismerésére.

Magyar nyelvhasználat által okozott inter- és intraetnikus konfliktushelyzetek

A beszéd fizikai és pszichológiai kereteire Dell Hymes hívta fel a figyelmet (Hymes 1972b: 60), melyeket kutatásom esetében – a későbbiekben részletesen kitérek rá – alapvetően áthatják a múlt emlékezete. A beszédmód, amilyen körülmények között és ahogyan az adatközlők szólnak, az idők során minden esetben a rendelkezésre álló keretek adottságaihoz alakul, amelyre esetünkben hatással van a történelem: a fizikai és kognitív környezet ellenséges a kisebbségi beszélő önreprezentációs igényeit illetően. Az interjúk során szinte minden alkalommal felmerül a konfliktusossággal, ebből fakadóan a félelemmel összefüggésbe hozható adat, annak ellenére, hogy az elkészített interjúk során a nyelvhasználatnak egy viszonylagos stabilitása rajzolódik ki, bár ezt a későbbiekben még részletezni fogom.

A nyelvkultúrát érintő döntések természetrajzának leírásakor, azok mozgatórugójaként figyelembe kell venni, hogy a kisebbségi közösség mindennapjaiban jelen lévő konfliktusok idővel létrehozzák a döntések többségi szemszögből való végiggondolásának reflexét, amely a pavlovi kísérletek tanulási folyamatához hasonlítható. A „mit fog szólni a többség, ha így vagy úgy döntök?" kérdés mögött a többségi reakcióktól való tanult félelem húzódik meg. A többségi közösségek esetében konfliktust az érdekek kognitív (potenciális vagy tényleges) és időbeni (megtörtént, vagy a jövőben történik) sérelmétől való ijedtség okozza, aminek eredménye a kisebbségi közösségeken belül a többség negatív véleményének, de akár a fizikai atrocitásoknak az elkerülését célzó viselkedési mód.

A családon belüli nyelvhasználati szokásokra, a magyar anyuka gyermekével történő román beszédére vonatkozó kérdésemre egy személy a következőt fogalmazta meg: *Félelem nem lehet [a nyelvvesztés oka], mer' nincsen mié', te a családba' beszélsz, még az utcán is beszélhetünk, ahogy' akarunk. (…) Én gondolom, hogy ez csak egy szokás lehet.* (0902r6n2) Az interjú során később ugyanakkor úgy fogalmaz: *Amikó kicsik voltak a gyerekek, egyik szomszéd mondta, há'mé'nem beszélsz velek románul, me'nem tanulnak meg. Dehogyisnem – mondom –, maj'megtanulnak mikor mennek óvodába vagy iskolába, hagyják, hogy tudja mondom a nyelvünket. Nem tetszett az illetőnek*. Kutatásom során nem volt egyedi jelenség, hogy egy adatközlő a kezdeti tagadás után mégis félelemgerjesztő élethelyzetről, konfliktusról számol be.

A nemzetiségi konfliktusokhoz kapcsolódó önellentmondások mögött a kicsi és gyenge közösség lokális önképe rejlik, amely nem érzi magát képesnek arra, hogy ellenálljon a nyomásnak. E vélekedés közvetlen következménye ugyan nem maga a nyelvváltás, hanem a magyar nyelvhasználattól való tartózkodás, amely aztán előidézi a nyelvváltást.

Egy adatközlőm a nevelés és a családon belüli dominancia mentén fogalmazta meg a családi nyelvhasználatot illető attitűdök kialakulását: *Amelyik szülő (…) erősebbnek tartsa magát, dominánsnak, az ő határozata az afele megy a családi élet is* (1001r4f6). Ebben az esetben a dominancia a két szülő személyes habitusa egymás mellett való megférésének módozata, mely – vegyes házasság esetén – nem feltétlenül tudatos presszió az egyik részéről, nem tudatos önalávetés a másik fél részéről, hanem egy-egy különálló, de ugyanabba az irányba ható öntudatlan működési mód. A nemzetiségileg vegyes családok tagjai talán észre sem veszik, hogy lehetne másképpen, annyira természetesnek fogadják el a román nyelv kizárólagosságát és annak családon belüli kizárólagos alkalmazását. A magyar szülő gyermekével történő kommunikációja vagy a nyelv román féllel való szisztematikus megismertetése kivitelezhető opció. Ezzel szemben egy-egy szórványcsaládban a magyar fél nyelvi igényeket illető önkorlátozása teljes automatizmus, aminek eredője a többségi fél kulturális dominanciájának előzetes és hallgatólagos elismerése. Ennek végső formája az, amikor ilyen esetben a kisebbségi fél kognitív disszonanciája teljes egészében elmarad, amikor nem érez konfliktushelyzetet. Ez az állapot a kisebbségi fél posztasszimilációs korszakát jelzi, amikor a nyelvtudás már nem identitásjelző.

A nyelvhasználat színterei közösségenként változnak, azonban társadalmi-kulturális képződményeknek tekintjük őket (Bartha 1996: 271). Egy adott típusú (és nyelvű) kommunikáció adott környezetben (helyszín, a

társaság nemzetiségi megoszlása, az ő viszonyuk a kisebbségi önreprezentációhoz és a beszélőhöz), adott módon (intonáció, fogalomkészlet, mondatszerkezet, nonverbális kommunikáció) történő lefolytatása tehát öröklődik. Mint láttuk, két nemzetiség együttélésének módozatai, amennyiben önmaguk életképesnek ítélik magukat, olyan szocializációs folyamat eredménye, amely asszertív magatartást feltételez, így lehetővé téve a nyelvi szocializációs keretek mobilitásáról való köz- és párbeszédet. A nyelvi színterek határairól való közgondolkodás a szórványban hiányzik, ami a közösségek reflexszerű szubmissziójának magyarázata is egyben – erről később bővebben lesz szó. Amennyiben a kisebbségi csoportnak nincs igénye önmaga nyelvének megjelenítésére, a kisebbség által erősnek tekintett többség és az önmaga által gyengének tekintett kisebbség között nincs párbeszéd a kisebbség kültéri kommunikációjának igényeiről, az eredmény nem is lehet más, mint a többség nyelvhasználati „színtérszabályzatának" átvétele.

Intraetnikus konfliktusnak tekinthetők a hivatalos nyelvi formulák használatához kapcsolódó nyelvhasználati nehézségek. Egyik adatközlőm – akinek családi életében vegyes házassága ellenére is kétnyelvű a kommunikáció – nem rejti el a hivatalos magyar nyelvhasználattól való tartózkodását. Úgy fogalmaz: *Ez az érdekes, (...) ha regényt kell olvasni, magyarul választok, ha választhatok. De ha ilyen dógot kell, például hivatalos dolgot kell csináljak, akkor, mivel román iskolába jártam, s a román nyelvtant jobban tudom [akkor románul intézem]* (0401k5n5).

Ebből az derült ki, hogy a magyar nyelv használata fontos ugyan, de vannak helyzetek, amikor minden elkötelezettség ellenére is kihívást jelent: azon a területen, ahol nincs nyelvi rutin, még az adatközlők is elbizonytalanodnak, s a biztosat választva románul intézik ügyeiket. Egy hipotetikus bankautomata nyelvválasztását illető kérdésemre másik interjúalanyom is hasonló szellemben válaszol: *Nem [választanék magyart], és meg is mondom, hogy miért. Mert jobban értem románul. Ahogy végeztem a 12 osztályt* (0301k7f3).

Ugyancsak intraetnikus konfliktusként értelmezhető a nyelvjárás sztenderd („irodalmi") nyelvváltozat alá rendelése. Szórványvidéken általános tapasztalat, hogy a beszédkulturális önbizalom gyengesége folytán a beszélő nem mer megszólalni a saját nyelvezetén. A hollandiai török emigráció nyelvi helyzetét vizsgálva megállapították (Sevinc–Dewaele 2018), hogy az első és második emigráns generáció fél a holland nyelvet használni, a második és harmadik pedig már a török nyelvet. Erdélyben is tapasztalható egyfajta nyelvhasználati tartózkodás, élethelyzettől függően ugyan, de egyéni és közösségi szinten is gyakran kihívás egyes nyelvek használata.

Először tehát a többségi nyelv használata ütközik nehézségbe, később a kisebbségi, végezetül ez utóbbi eltűnik a nyelvi repertoárból. Mint láttuk tehát, a folyamatot, pontosabban annak irányát két tényező erősíti: egyik maga a vélt vagy valós nyelvi bizonytalanság, a másik pedig a konfliktushelyzetek pszichológiai, társadalmi és kulturális nyomásgyakorlása (Sevinc–Dewaele 2018: 162–163). A román nyelvhasználat leginkább a környezeti elvárásokhoz kötött, melyet kültéri, funkcionális nyelvként *kötelező* anyanyelvi helyességgel beszélni. Ez magas fokú román nyelvismeret esetén is kihívás lehet a magyar beszélő számára. Az aktív fogalomkészlet, a mondatalkotás, az akcentus, valamint kisebb közösségek esetén a beszélő magyar nyelvűségének közismertsége (pl. ismert a család, a gyermek magyar tagozatú oktatásban vesz részt) folytán rosszindulatú megjegyzések, viccelődések célpontjává lehet válni, amivel ha valaki nem tud együtt élni, szélsőséges reakciókat szül. Találkoztam olyan adatközlővel, akinek a gyermeke az iskolai csúfolkodások miatt nem szólalt meg magyarul, ennek következtében felnőttkorára teljesen egynyelvűvé, román anyanyelvűvé vált. A magyar nyelvhasználat nehézsége jobbára sztenderd magyart beszélő (sokszor magyarországi), magasabb státuszúnak tekintett személlyel szemben derül ki legerősebben. Egy Tövishez közeli településen a családfő nagyon nehezen szólalt meg egy családi beszélgetés során. Kérdésemre úgy válaszolt, hogy azért, mert ő nem tud magyarul, csak *vajasdiasan*.

A konfliktushelyzetek percepciója természetesen szubjektív: konfliktus az, amit annak élünk meg, ami belső disszonanciát, félelmet generál. Az természetesen habitustól függ, hogy az adatközlők mit tekintenek konfliktushelyzetnek. Az ebben való döntőbíráskodást elkerülve, a következőkben bemutatom az elképzelt és a tényleges presszió egyes aspektusait.

a) Elképzelt nyomásgyakorlás

A félelem akkor is megjelenik, amikor az adatközlő döntést még nem hozott. Az interjúk során több alkalommal merült fel, ezért a beszédkultúrát alapvetően befolyásoló tényezőnek tekinthető, hogy a közösség egyes tagjai önmagukat korlátozzák olyan jövőbeni többségi reakciók miatt, amelyekről *feltételezik*, hogy adott helyzetben megtörténnek, így a jövőbeni vélt reakciókat elkerülendő cselekszenek. E viselkedésnek a paradoxona, hogy a többségi reakciók „feltételezettsége" miatt a konfliktuskerülés módja is kötelezően feltételesen vezet csak eredményre, ugyanis nem jelenthető ki, hogy egy „feltételezett reakció" végül miért nem következik be – amennyiben valóban nem következik be.

Egy vegyes házasságban például felmerült, hogy nem kizárt, hogy a házastárs románajkúságának ténye Székelyföldön *kicsit probléma lett volna* (0201r8f8). Ebben az adatközlő feltételezi, hogy Székelyföldön nem néznék jó szemmel a román anyanyelvű házastársat. Ugyancsak hipotézis a helyi románság vélt konfliktuskezelése.

0901f9f2: (…) [Súrlódás esetén inkább nem szól vissza,] hogy kötekedjek, vagy verekedjünk, veszekedjünk, [vagy] mi.

KVD: Az lenne a vége?

0901f9f2: Hát nem tudom. Mondok én is valamit még, vagy bé vannak rúgva, vagy úgy, akkor inkább…

A „feltételezettség" másik, gyakorlati vetületét tekintve egyik adatközlő arra mutat rá, hogy – nem mindegyik, de sok esetben – a magyar közösség tagja olyan dolgot is sértésként, presszióként érzékel, amelyek egyébként más adatközlők szerint nem is azok. *Most vannak ezek a telefonok, beszélünk telefonon a munkahelyen, (…) s aztán van egy fiatal kollégám. Na, és (…) kacag a leán'ka [a kolléga], de hogy mondjam, ő élvezi.* (0601r5f7) Másik adatközlőm másik interjúban ugyanígy vélekedett:

0801r9f0: Annyi volt a furcsa dolog, hogy hallották, hogy magyar nyelvet beszél valaki, kacagtak az egészen körülöttem (…).

KVD: Ez, hogy a kollégák kacagtak, mit jelentett?

0801r9f0: Hát, na, furcsának tűnt nekik is (…), me' na. Érdekes a nyelv.

A mindennapok felfogásának módja sorsdöntő az anyanyelv átöröklése számára. Aki *feltételezi*, hogy valamit sértésnek szánnak a számára, hajlamos önmagát hozni az irrealitások talaján álló döntések jelentette kényelmetlen s sokszor visszafordíthatatlan helyzetbe. *Azért, mert – ahogy mondtam –, mikó beszéltem én a telefonnál, kacagtak, s akkor nagyon sokan kezdik szégyellni, s hogy ne még szégyelljék, akkor nem még használják a nyelvet.* (0801r9f0) Másként megfogalmazva, aki nem kezeli helyén a többségi reakciókat, egy életen keresztül sértésként él meg egyébként nem biztos, hogy annak szánt visszajelzéseket, egy idő után belefárad, és feladja az ellenállást, ami kötelezően az asszimilációs folyamat felgyorsulásához, majd kiteljesedéséhez vezet.

Az elképzelt nyomásgyakorlás egy további, belső dimenziója az ún. „ha-jelenség". Szórványban általánosan tapasztalható, miszerint az adatközlő szívesen beszélne magyarul, ha… lenne kivel, lenne hol, lenne alkalom stb. A tövisi magyar közösség vezetőinek családjaiban ez annyiban módosul, amennyiben van magyar kommunikáció. A felvetés tehát az ő esetükben úgy hangzik, hogy szívesen beszélnének magyarul *többet, ha*… Egyéb adatközlők esetében ez már akkor is változó, ha pl. felsőfokú végzettségű,

értelmiségi személyről van szó: van, akinek a leszármazottai már nem beszélnek magyarul.

A tövisi családok esetében a legtöbbször mind az anyanyelvhasználat, mind a kulturális reprezentáció esetében a létszám kérdése merül fel mint függőségi tényező. Felvetésemre, hogy a MOL-kutakon, illetve OTP-s bankautomatáknál mindenhol van magyar felirat, illetve nyelvválasztási opció, az interjúalany szerint *rendesen így kéne, hogy legyen. Lehet, hogy van Kolozsvárt, lehet ott több a magyarság, biztos is, meg olyan helyeken kiteszik. Itt, ezen nem.* (0901f9f2)

A lélekszám kérdése összességében hangsúlyosnak mondható. Eszerint a helyi magyar közösség bátrabban élné meg a magyar identitását, ha a közösség nagyobb létszámú volna, bár a lélekszám nagyságára vonatkozó konkrét számadat egyszer sem hangzik el. Érzékelhető a többségi nyomás hatása, illetve hogy a közösség önmagát gyengének látja ahhoz, hogy nagyobb mértékben igyekezzen a kulturális önazonosságát – benne a nyelvhasználattal – megjeleníteni. Igény egyértelműen volna rá, azonban ennek az igénynek a kielégítésére csak nagyon esetlegesen, halványan körvonalazódnak a közösségen belülről fakadó megoldási javaslatok, ugyanakkor tovább rontja az önszerveződés esélyeit az, hogy ezeket a bátortalanul megfogalmazott gondolatokat – a helyi érdekvédelem intézményi és emberi esetlensége, rutintalansága miatt – sem feltétlenül hallják meg.

b) Tényleges nyomásgyakorlás

A közösségi nyelvhasználatot érintő egyes elbeszélésekből jól látható, hogy a többség kétségtelenül nyomást is gyakorol a román nyelvű kommunikációért. Ennek során – az elképzelt nyomásgyakorlással ellentétben – közvetlen és kézzel fogható a magyar nyelvű beszélő érdeksérelme, melyet az adatközlők személyes habitustól függően „vernek vissza". Szórványban különlegesnek számít, amikor valaki Erdély hagyományos többnyelvűségére hivatkozva a többségieket szólítja fel a kisebbségi nyelv tanulására: *Mikor gyermekek voltunk, akkor (…) mind mondták, hogy ne még beszéljünk magyarul (…) mer' Romániába' vagyunk. (…) mindig ráválaszoltam, hogy tanuljanak meg ők magyarul, mert Erdélyben élnek.* (0301k7f3) A szokványos konfliktuskezelési mód ezzel szemben az elengedés, visszahúzódás, aminek az elmondásához gyakran meghökkentő szóhasználat társul:

0902r6n2: Kisebbségben vagyunk, mi mindig, ahogy mondják, megaláztuk magunkat, hogy minden jól legyen, jól folyjon a dolog.

KVD: Hogyhogy megalázták magukat?

0902r6n2: Hát, nem vitatkoztunk egy ilyen vitán, egy valamin, nem vótunk olyanok, hogy te fogd meg a szád, mert az enyém az igaz. Mi nem vitatkoztunk az ilyen dolgokkal, elengedtük az ők útjukan, hogy mondjanak és csináljanak, de nem… ahogy mondják, a szél elviszi. Ami a szívemen volt, s amit meg akartam lehet egyszer mondani, azt meg esz mondtam, de többet, hogy vitassam velek, nem.

A konfliktusok kültéri (pl. szabadtéri, utcai, kocsmai) megjelenése mellett léteznek a beltéri (személyes, családi) nézeteltérések is. A beltéri konfliktusok identitásromboló ereje azért nagyobb a kültérieknél, mert a családokon belül zajlanak, feloldhatatlanság esetén nem vagy jelentősebb nehézségek árán lehet előle kitérni.

A beltéri konfliktusok eredője természetesen mindig kültéri. Amikor a nézőpontok különbözősége bekerül a házba, családba, egyéni önidentifikációs válsághoz is vezethet. A kültéri konfliktusok interiorizálása megtörténhet egy korábbi lelki sérülés továbbéléseként (ld. az imént: *megalázzuk magunkat*), de ebbe az irányba mutat egy domináns és a magyar nyelvvel szemben türelmetlen román családtag érkezése is. A következő eset egy családi véleménykülönbség során derült ki, amikor egy csecsemőkorú családtag későbbi magyar tudásáról érdeklődtem:

0301k7f3: Én [gondolom, hogy] igen, (…) mert [a román családtag] azt mondta, hogy a gyermeket keresztelják a római katolikusoknál. (…) Én gondolom, hogy meg fog tanulni magyarul, (…) ne mondjam, hogy 100%, de fog érteni magyarul és tu'ok [majd vele magyarul] beszélni. Mert fogunk mi beszélni vele.

0302k7n3: Azért gondolom, hogy nem, mert [a román családtag] régebb mondta, hogy ne beszéljenek magyarul a házban, mikor ő ott van. Hogy értse ő is. (…) Aztán nem tudom, azóta ha megváltozott egy kicsit.

A nyilvánvaló konfliktushelyzetek ellenére megfigyelhető, hogy a kutatóval való kommunikáció során folyamatosan visszatér a konfliktushelyzetek elsimításának a reflexe, a többség nyelvi türelmetlenségének relativizálása (ti. lehet, hogy azóta megváltozott). A sokszor magyarázkodásnak ható jelenség oka az egyéni vagy közösségi önkép instabilitása és a felelősség előli menekülés. A konfliktust mint félelemforrást az ember reflexszerűen kerüli, illetve, ha nem sikerül elkerülni, annak feloldására törekszik. Amennyiben az érdeksérelmi helyzetek menedzsmentje nem sikeres, illetve az egyén nem érzi hatékonynak, két választása marad: vagy bevallja a konfliktuskezelés kudarcát, vagy letagadja a konfliktus létét. Természetesnek tűnik, hogy az utóbbit egyszerűbben teszi az ember, elkerülve a személyes sikertelenséggel való szembenézést. Az adatközlők közül

mindenki családjában van román családtag, akikkel – tekintve, hogy a gyermekek és unokák valóban majdnem minden esetben beszélnek magyarul – feltételezhető a kiegyensúlyozott viszony. Ettől függetlenül a súrlódásokról való beszámolók során az is kikövetkeztethető, hogy a konfliktuskezelés szükségessége a mindennapi életvitel során több-kevesebb rendszerességgel előforduló kérdés.

c) Többségi kollektív emlékezet és kisebbségi nyelvi önreprezentáció kapcsolata

A többségi emlékezetben megőrzött múltbeli események befolyással bírnak a többség által meg- és alkalomról alkalomra újraszabott, a kisebbség által pedig újra és újra elfogadott identitáshatárokra. Az identitáshatáron azt a tudati választóvonalat értem, amelyen túl a nyelvi önreprezentáció az adatközlő számára feszültséggel jár, ezért inkább eltekint tőle. Ebből következő összefüggés, hogy konfliktust nem csupán a megélt, de az identitáshatáron elfojtott, meg nem élt önreprezentáció is okoz.

Az adatközlők szerint az identitáshatárok kialakulásának a legfontosabb tényezője egyes múltbeli eseményeknek vagy állapotoknak a románság kollektív tudatában lévő túlreprezentáltsága. Erdély magyar kulturális gyökere és a száz évvel ezelőtti annexió másképpen ugyan, de magyarok és románok számára egyaránt kognitív sokkot jelentett. Az immáron államigazgatási pozíciókat is elfoglaló számbeli többség abba a helyzetbe került, hogy e kereteket megszabhatja. Mindennek eredményeként a helyi magyarság álláspontja szerint a mindenkori magyar–román kulturális kapcsolatok többség általi konstrukciójának tudati háttere a 20. században gyökerezik.

0802r5f7: (…) érdekes módon nem törődnek annyira a románok velük [a cigányokkal], mint mondjuk a magyar nyelvhasználóval. (…) Ha magyar vagy, akkor egy kicsit odafigyelnek, hogy mé' beszél magyarul.

KVD: Ez miért van?

0802r5f7: [Némi gondolkodás után:] (…) ez megvan, így maradott, amióta van Erdély, s nem tudják, vagy nem akarják eldönteni, hogy ki volt itt, Erdélyben [előbb], a románok vagy a magyarok.

Nem csak az erdélyi elsőbbség, de Erdély annexiójának kérdése is rendszeresen felmerül a fenti kérdésre adott válaszok között. Elgondolkodtató adat, melyet az adatközlők a nyelvhasználat mellett több más területen is említettek, s amely a fent írottakra magyarázatot is képes adni. A történelmi alapokon nyugvó társadalom- és politikaszervezés a fejezetben tárgyalt konfliktushelyzetek origójaként tekinthető, mely különböző nézőpontból, de

egyszerre frusztrálja a többséget és a kisebbséget, konfliktust – és ezáltal félelmet – generálva mindkét félben. Az elmúlt száz évben felnövő román generációk történelmi ellenséget láttak a magyar közösség tagjaiban, a magyar nemzedékek pedig igyekeztek – jobbára visszavonulással, hallgatással, végső soron pedig asszimilációval – kompenzálni a számszerű kisebbségi létből levezetett gyengeséget, elkerülendő bárminemű konfrontációt a többséggel.

Nem csupán arról van tehát szó, hogy az ismeretlen, idegen nyelvnek szólnak az ellenséges indulatok (Péntek 2001a: 46), de az indulatok mellett kétféle attitűd is megfigyelhető. Egyik a múltban gyökerező, amely a magyarság történelmi ellenség mivoltát emeli ki, a másik pedig ezzel ellentétes irányú, a feszültségek elhallgatását célozza. E kettő következtében tapasztalható az a jelenség, amit az egyik adatközlővel történt, mikor is *telefonáltunk, s [a másik fél] nem csukta le a telefont, s én se hirtelen. És hallottam, hogy mondja a barátnőjének, hogy miért megy ő a magyar templomba, és a férje román, miért nem megy, mert van még egy másik magyar nő, férjhez menve románhoz, s az megy az ortodox templomba. És hogy miért nem megyünk oda* (1101r4n0). Az ellentétek tehát olyan mélyek, hogy még baráti társaságokban – ahol az ember nem, vagy kevésbé várná – is előfordulnak, s megbújva a felszín alatt, gyakran véletlenszerűen kerülnek napvilágra. A történet az adatközlő számára illúzióromboló volt, a kutató számára pedig azt jelzi, hogy a közösségek közötti béke – ha éppen felborítani remélhetőleg nem is lehet – felszínes és sérülékeny.

d) Konfliktus és asszimiláció egyes sajátos összefüggései

Figyelemre méltó, hogy az interjúk során nem történik utalás arra, hogy a nyelvhasználattal kapcsolatos megélt konfliktusok afelé tolnák a közösség tagjait, hogy egymás köreit keressék. Arról, hogy egyáltalán léteznek-e kifejezetten magyar „baráti körök", asztaltársaságok, változó válaszok érkeznek: van, aki tagadja, van, aki állítja. Arra vonatkozóan azonban nincs utalás, hogy a napi különbözőségek katalizálnák a magyar–magyar összejöveteleket.

Mindez a beolvadás szempontjából arra a speciális helyzetre világít rá, hogy a kisebbség tagjai ahhoz a közösséghez asszimilálódnak, amely hajlamos velük konfliktusos viszonyt ápolni. E reakció megértéséhez figyelembe kell venni, hogy a házastárs választásának folyamatában az egyéni attribútumok felülreprezentáltságára lehet következtetni, nem pedig a közösségi, kollektív jellemzőkére. Mint később látni fogjuk, ugyanez a nézőpont érvényesül a magyar közösségi élet vonatkozásában is.

Ugyancsak sajátos, hogy mindeközben a magyarság presztízse – amikor az adatközlőt kivesszük a napi politikai logikából – mind a román, mind a magyar fél által feljebb sorolt a románságénál. Egy vegyes családban a román fél a magyarokat *határozott*nak, *ambíciózus*nak, *elkötelezett*nek tartja, miközben *a románoktól az isten mentsen* (*Românii, ferească Dumnezeu*), akik *lusták* és *hanyagok* (1102o3f6). Ugyanebben a házasságban a magyar fél a magyarokat *pontos*nak, *büszké*nek és *munkavégző*nek tartja, a románokat *gyáva*nak, *szerény*nek és *szószegő*nek (1101r4n0). A magyarokat tehát mindkét fél pozitív, a románokat negatív jellemzőkkel illeti, mindez azonban az asszimilációs folyamat irányán egyáltalán nem érhető tetten.

Ehhez kapcsolódóan meg kell említeni a nyelvi kölcsönzések egyes jellemzőit. Susan Gal szerint a szászok mint magasabb státuszúnak tekintett nép az alacsonyabbnak tekintett nyelvet jellemzően alacsonyabb státuszú helyzetekben (pl. viccmondás, kocsmai veszekedés) használták (Gal 1992: 53). Ennek oka ugyanakkor valószínűleg annyi, hogy ezen helyszíneken történt meg az interetnikus érintkezés, ezért az ott használatos szavak kerültek át a kisebbségi nyelvbe. Ezzel mind a szórványban, mind a tömbmagyar vidékeken tapasztalható nyelvi kölcsönzések, illetve azok magyar → román és román → magyar iránya is magyarázható (a magyarból vett román nyelvi kölcsönzésekről ld. pl. Tánczos 2011: 14), továbbá kiegészíti az egyéni attribútumok hatását.

Iskolázottság és származás hatása a nyelvi tudatosságra

A nyelvtartás, illetve -vesztés kapcsán a tudatosság kérdése megkerülhetetlen befolyásoló tényező. Tövisen megállja a helyét az a megállapítás, miszerint a helyi vezetők családjaiban nagyobb eséllyel örökítik át a következő generációkra a magyar nyelvkultúrát, reálisan felmérve a döntések súlyát és a nyelv használati értékét, azonban ez nem feltétlenül iskolázottság kérdése.

E tanulmányban hivatkozott közösségi – formális és informális – vezetők akár végzettségüknél, akár a közösségi kérdések iránti érzékenységüknél, akár közösségi szerepvállalásuknál fogva a helyi magyarság helyzetét hosszú távon tudják felmérni, s tisztában vannak a közösség egyes tagjai által meghozott döntésekkel és azok következményeivel. A magasabb iskolai végzettség és az intenzívebb közösségi szerepvállalás – ahogyan a bevezetőben szó volt róla – nem zárja ki, de nem is feltételezi egymást, azonban kell, hogy legyen egyfajta közösségi attitűd, gondolkodási hajlandóság, veleszületett és/vagy szocializáció során elsajátított intellektuális

tudatosság. Mindez megnöveli a magyar nyelv átadásának esélyét vegyes környezetben is. A tövisi magyar közösség abból a szempontból szerencsés, hogy habár nem nagy lélekszámú, de több olyan személy is van, aki a fentieknek részben vagy egészben megfelel.

Az iskolai végzettség és közösségszervezői attitűd inkább akkor látszik összefüggeni, amikor az iskolai végzettség alacsonyabb: ezen személyek könnyebben válnak érdektelenné a saját egyéni és közösségi kulturális mintáik megőrzésével kapcsolatban: *Vele voltunk óvodába', iskolába', ő nem tanult [meg magyarul], még tud úgy szavakat magyarul, nagyon keves[et]. (...) A problema az, hogy őtet nem érdekelte egyszer se az iskola, ő tudta, hogy csak románokkal [fog dolgozni], nem is érdekelte más nyelv. S akkor ő se fogja tanítani tovább, egyszer se senkinek*. Majd ugyanez az adatközlő hozzátette: *Ha nem érdekli a jövő, nem fogják megtanulni a nyelvet* (0801r9f0).

Az intellektus ugyanakkor nem csupán a nyelvhasználati szokásokat és elvárásokat alakítja, de – ezzel kétségtelenül összefüggően – a kommunikációs tudatosságot is. Erre példa egy olyan adatközlő, aki aktív fogyasztója a magyar nyelvű szak- és szépirodalomnak, s élményeit román nemzetiségű házastársával is megosztja: *Például akármit olvasok magyarul, lefordítom. És reggel kávézás közben mondom, figyelj ide, milyen szépet olvastam. (...) Én olvasom és akkor mindent elmesélek neki* (0401k5n5). A két fél közötti kommunikáció a kutató által is érzékelhetően harmonikus légkört teremt a családban, ahol a következő generációk is stabil kétnyelvűek, annak ellenére, hogy az utódok is vegyes házasságban élnek.

A kommunikáció szerepe közösségi szinten sem elhanyagolható, azonban kulcsfontosságú a megfelelő üzenetet a megfelelő időben, a megfelelő módon a megfelelő célközösség számára eljuttatni, ami a szűkebb körű (család, baráti kör) párbeszédek során a legkézenfekvőbb. Egy közösség vezetőinek ez is szerepe, amit a tövisiek a maguk eszközeivel meg is tesznek. Ugyanakkor a közösségi kohézió a nagy számú vegyes házasság, a fiatalok elvándorlása okozta generációs utánpótláshiány, a vezetők idős kora és a szórványlét általános eróziós hatásai miatt gyenge. Összehangolt közösségi megmozdulásra, rendezvények megszervezésére vonatkozó alulról jövő kezdeményezésre nem lehet számítani – ha valami történik, azt az egyház részéről kell indítani, más esetben nem várható változás.

Fentebb említésre került, hogy a szórványban általánosan tapasztalható nyelvi passzivitás öngerjesztő jellegű, s az iskoláztatást illető hajlandóságot is befolyásolja. Sok esetben tapasztalható, hogy a szülő saját, román nyelvhasználati könnyebbségét az utódok iskolaválasztása esetére is projektálja,

ami jelentősen ront a jövőbeni magyar beszéd esélyein. *Van, amelyik (…) nem törődik… (…) tudok olyan [esetet], hogy nem akarta a szülő, hogy a gyermeke tudjon magyarul, mert vegyes házasság volt. És mikor megnőtt a gyermek, (…) mondta a szülőnek, hogy miér' nem tanítottál meg magyarul.* (0301k7f3)

Szórványban közkeletű vélekedés, hogy a román nyelvű egyetemre való felkészülést a román nyelvű alap- és középfokú iskoláztatás alapozza meg jobban. Tövisen komolyabb esélyei az óvodának és az alsó tagozatnak lennének, azonban az ezredforduló óta nincs semmilyen magyar képzési lehetőség a városban, a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumba bő egy évtizede bizonyosan nem vittek gyermeket, Gyulafehérvárra pedig két évtizeddel ezelőtt volt utoljára ingázó. A helyzetet egy adatközlőm így foglalta össze: *Voltak szülők, akik 4. osztályig magyarba járatták a gyermeket, hogy tanuljon meg magyarul írni-olvasni, de 5. osztálytól már átíratták román iskolába, hogy a gyereknek könnyebb legyen az érettségin, s könnyebb legyen érvényesülni. (…) A gyerek nem kell a magyar nyelvet is megtanulja, nem kell belőle érettségizni, következésképpen több ideje lesz a többi tárgyra, s amúgy is (…) valószínű, [hogy] román egyetemre íratják, s nem látták fontosnak, hogy legalább addig, az egyetemig magyarul tanuljon az illető.* (0201r8f8)

Az elmúlt két évtizedben több próbálkozás történt az iskoláskorú gyermekek magyar oktatásba történő bevonzása érdekében, ám az igyekezetek sikertelenek maradtak. Ez alapján megállapítható, hogy a magyar nyelvi oktatás – s általában a magyar önazonosság melletti kitartás kérdése – nem gazdasági-infrastrukturális, hanem kognitív kérdés.

Megállapítható továbbá az is, hogy a vezetői attitűd nyelvi és kulturális értelemben felülírni látszik a származás helyét. Ezek alapján Tövisen nem függ össze a dél- vagy észak-erdélyi származás és a nyelvhasználati igény. Észak-Erdély magyarsága számára az 1940–1945 közötti időszak kézzelfogható, hiszen a nagyszülők személyes élményeket tudnak megosztani az unokákkal. Dél-Erdély esetében ez minimum egy generációval több, azonban a nagyszülő–unoka és a dédszülő–dédunoka információs reláció közötti különbség a gyakorlati tapasztalatokból és biológiai szükségszerűségekből fakadóan nagyon nagy. Ennek ellenére a vezetők nyelvkultúrájára vonatkozó vizsgálat során nem tapasztaltam szignifikáns eltérést a tősgyökeres tövisi és az adott esetben észak-erdélyi szocializációval rendelkező, munkavállalással a városba került adatközlők nyelvhasználati attitűdjeit illetően.

A magyar közösség vezetőinek – szórványban azok a személyek, akiknek a véleményét általában megfogadják – fel kell mérnie azt, hogy hogyan tudja saját tagjait érdekeltté tenni a nyelv megtartásában, s ennek megfelelően kell saját stratégiáit kialakítania. A nyelvi revitalizáció egyik általános akadálya, ami a vizsgált településen is látható, hogy nincs közösségi cselekvési terv, az emberek nem tudják, mit tegyenek (Fishman 2007: 76), így közösségi és egyéni szinten sincs tisztázva az állapot, az eszköztár és a cél ahhoz, hogy tudatosan lehessen a nyelvhasználati kereteket újraszabni. Ami rendelkezésre áll, az egyéni és ösztönös: a tövisi magyar vezetők ragaszkodnak anyanyelvükhöz, és általában a nyelvi reprodukció is megtörténik. A tövisi magyarságot ma nem közösségi, hanem egyéni döntések tartják életben: a közösségi (nyelv)stratégia, a reprezentációs lehetőségek megteremtése és kihasználása minimális, vannak azonban családok, amelyek a mélyszórvány környezet ellenére vegyes házasság esetén is megtartják anyanyelvüket és felekezeti hovatartozásukat. Ehhez minden bizonnyal az a tudati állapot járul hozzá leginkább, mely alapján a magyar vezető, ha vegyes házasságot is köt, olyan román ajkú partnert választ magának, aki – tehát a román fél – nem akadályozza a magyar nyelv átadását. Megállapítható, hogy a vezetői attitűd további – tehát az imént említett elkötelezettségen és ennek elfogadottságán túli – fontos tényezője a társak közötti kommunikáció, mely – családon belül – működni látszik. Ez – ti. a kommunikáció – tűnik a legfontosabb különbségnek a formális és informális vezetők és a további adatközlők között.

Az önkép tudatosságra gyakorolt hatása

Egy említett példában a család gyermekét addig csúfolták magyarsága miatt az iskolában, amíg eldöntötte, hogy nem szeretne magyarul beszélni. A szülők közül a román fél volt az, aki jobban ragaszkodott a gyermek magyar nyelvtudásához, s a magyar volt, aki elfogadta a gyermek döntését: a magyar házastárs az interjú során elmondta, hogy fáj neki a nyelvvesztés ténye, azonban akkor úgy döntött, hogy nem nyit frontvonalat a családban, a román házastárs pedig megjegyezte, hogy ő még fizikai fenyítést is alkalmazott, hogy a gyermek igenis tudjon magyarul. Adott a kommunikáció a felek között, a döntések következményeivel kapcsolatos tudatosság, a román fél elfogadó hozzáállása, mégis megtörtént a nyelvcsere. Ennek okát a magyar házastárs alacsony önértékelésében látom, aminek következtében a román fél által kínált segítséget sem fogadta el, hogy a nyelvi ismeret átöröklődjön.

Az önkép arra utal, hogy az adatközlő úgy tekint saját magára, mint aki értékes tudást – benne a nyelvet – képes átadni a nevelés során az utódoknak. Kiemelten fontos tehát két kognitív tényező: a képesség és a hasznos tudás érzete. A nyelvi örökség generációk közötti átadása mindkét komponens szimultán jelenlétének esetében valószínűsíthető: amennyiben egy adatközlő úgy érzi, hogy haszontalan örökséget volna csak képes átadni, vagy öröksége hasznos, de képtelen a továbbadásra, akkor ez valószínűleg nem is fog megtörténni.[1]

A nyelvhasználatot érő pozitív visszajelzések és azok hatásai

A nyelvi igényeket előnyösen befolyásoló, lehetőségeket teremtő tényező a nyelvhasználatot illető pozitív visszajelzés, mely bátorítólag, ösztönzőleg hat a beszélőre, hogy átörökítse, illetve egyáltalán használja az anyanyelvét. Az élmények lejegyzéséhez legszükségesebb komponens magának az interjúalanynak a felfogása, a pozitív hatás ugyanis csak akkor pozitív, ha annak is élik meg. Szórványközösségek esetén figyelemre méltó, amikor egy adatközlő jelen idejű ösztönző jelenségekhez tudja kötni a nyelvhasználatát, így a magyar beszéd nosztalgia nélkül rendelkezik felhajtóerővel. Amikor a nyelvhasználat már önmagában ritka, az attitűd a szokásosnál is jobban felértékelődik. Elméletben elképzelhető, hogy az ilyen adatközlők nyelvkulturális magként jelennek meg a közösségben, akik köré épülve a megszokott programokon kívül is átélhető a nyelv adta közösségi élmény. A szórványban, így Tövisen is azonban annyira a kulturális átörökítés egyéni dimenziói dominálnak, s olyan jelentős a nyelvi passzivitás, hogy csupán egy közösségi irányba történő attitűdváltás esetén lehetne hasonlónak gyakorlati esélye. Az azonban mindenképpen pozitívum, hogy egyáltalán létezik olyan gondolat, mely nyelvi kovász lehet, nem tudván, hogy a jövő milyen kulturális trendeket hoz.

Mivel a heti egy istentisztelet/szentmise az egyetlen biztos nyelvhasználati fórum, egyben az egyetlen esemény, ahol a magyar beszéd egyértelműen pozitív visszajelzést kap, az átörökítés katalizátoraként is elsősorban az egyház jelenik meg. Egyik adatközlőm templomi ünnepségeken fellépő gyerekek pozitív élményeivel érvelt a magyar megtanítása mellett, aki szerint *többször szemrehányást csináltam én, (…) megmondom nekik, [hogy] te, mér' nem tanítod meg az unokádat magyarul? Mert ő is milyen szépen*

[1] A gondolatot az *Erdélyi Múzeum* 2021/2. számában megjelent tanulmányomban bővítettem (Kőrösi 2021).

[szavalhatna], ő is mondhatna egy verset itten, fent a tiszteletes úrnál, a templomba' (1001r4f6).

A mai magyar (szórvány)közélet egyik központi kérdése, hogy miért érdemes magyarul tudni, miért éri meg az átörökítés „fáradalma". Erre szolgáltatott figyelemre méltó példát egy fiatal interjúalany, aki nyelvtudásának köszönhetően lépett szintet a munkahelyén: *A főnökeim [foglalkoztak] velük [magyarországi partnerekkel]. És nagyon sok problémák voltak egyezni velük, mert (…) mink se beszélünk helyesen angolul, s ők se tudnak angolul úgy. (…) S akkor [az egyik felettes] felmérgelődött egyszer, s mondta, hogy telefonálj nekük és „beszélj velük!" (…) Pár óra alatt megvolt minden, el volt rendezve. Aztán átadta (…), a magyarokkal én foglalkozok most.* (0801r9f0)

Azt a kérdést nem lehet megkerülni, hogy a pozitív példák vajon lélekbe hatolóan vannak-e jelen az adatközlőben, vagy csak annyira, amennyire a tetszőleges idegen nyelven való érvényesülést éli meg az ember pozitívként. Ami bizonyos, hogy a nyelvvesztés folyamatában először a nyelv és a beszélő közötti funkcionális kapocs oldódik fel, végül – többnyire generációváltással – az érzelmi kapcsolat szűnik meg, a fenti példák pedig mindenképpen ez ellen az „oldódás" ellen hatnak.

Nyelvhasználati gyakorlat a mindennapokban

A nyelv identitásalakító hatásának, a nyelvhasználat korlátainak és lehetőségeinek mintegy következményeként kell tekinteni a nyelvhasználat mai jellemzőit. Ahhoz, hogy mélységében megismerhető legyen egy közösség nyelvhasználata, három területet tartok különösen érdemesnek megvizsgálni. A beszélés közösségen belüli és közösségek közötti módozatai, valamint – másodikként – a nyelv mindennapi szerepének, ti. funkcionalitásának értékelése a korábban tárgyalt nyelvi igényekkel, az önbecsülés, önkép, a nemzeti identitás megjelenítésének kérdéskörével van legszorosabb összefüggésben. Végezetül a közösség mint nyelvi-társadalmi egység jövőjéről árulkodik a nyelvhasználati habitus nemzedéki aspektusa.

Nyelvhasználat inter- és intraetnikus környezetben

Fase, Jaspaert és Kroon tanulmánya szerint egy kisebbségi és egy többségi (domináns) csoport nyelvi kontaktusa kapcsán négy modell fogalmazható meg (Fase–Jaspaert–Kroon 1992: 4–5): a *kontaktuskerülés* (izoláció), a *kisebbségi nyelven való kontaktus*, egy *harmadik nyelven való kontaktus*,

valamint a *többségi nyelv használata*. Magyar szórványközösségek esetén a negyedik variáns az egyeduralkodó. Amellett, hogy – főleg Erdély hagyományos multikulturalitására tekintettel – létezik egy jobbára passzív igény a magánszférán kívüli magyar nyelvhasználatra is, az adatközlők a családon belüli nyelvhasználatot illetően felemás módon nyilvánultak meg.

Egy interjúalany úgy fogalmaz a tövisiekről, hogy magyar–román relációban *a nyelv az már nekik mindegy* (0501k4f3), ugyanakkor magyar–magyar relációban a magyarok ragaszkodnak a magyar beszédhez. Ugyanő úgy véli, hogy ha *egy román oda [magyar családba] beházasodik, akkor már vége, románul beszélnek*, majd az asztaltársaságok kommunikációjának leírásával folytatja: *Hárman, vagy négyen voltunk magyarok, egymással, ott úgy ültünk egymás mellett, magyarul beszéltek. De a fő nyelv román volt, hogy meg ne sértsük a másikat.* (0501k4f3) A román fél megsértése elkerülésének szándéka általánosnak mondható, más is megfogalmaz hasonló gondolatokat: *Egymás közt magyarul is beszélünk, de persze úgy kell, hogy [a román fél] ne értse magát megsértve, vagy nélkülözve* (1001r4f6).

A nyelv tehát intraetnikus környezetben tekinthető erős kapocsnak, azonban abban is csak akkor, ha a környezet nemzetiségileg homogén. Amennyiben a környezet heterogén, a magyar nyelv nehezen vagy egyáltalán nem tud ellenállni a többségi erőnek, és háttérbe szorul. Ez utóbbi egyfelől természetes következmény, szórványvidékeken a román féllel ritkán, de inkább egyáltalán nem lehet magyarul értekezni. Az adatközlő által említett „fő nyelv" ugyanakkor – például – a fennhangon történő viccmesélés nyelve marad akkor is, ha egy magyar az asztalnál távolabb ülő másik magyar számára mondja, tehát a magyar az intraetnikus kommunikáció nyelveként is sérülékeny, amikor a környezet nemzetiségileg heterogén. A tövisi magyar közösség nyelvvesztése ugyanakkor nem jutott el az utolsó stádiumába, amíg van olyan rétege, amely egymás között egy többség dominálta asztaltársaságban – a fentiek értelmében amennyiben nem kell másnak is hallania – magyarul beszél.

Egyszerre hasonló és jelentősen különböző beszédattitűdöt jelenít meg egy további adatközlő, aki szerint *egy kicsit nem érzi jól magát az, aki nem érti, hogy a többi, mit beszél. Azt szokták mondani általában, hogy hát tanuljon meg. Tanuljon meg, jó-jó, de ezt [a helyzetet] mondjuk meg lehet előzni.* (0601r5f7) Az interjúalany szintén a másik nyelvhasználat miatti megsértésének elkerülésére törekszik, azonban elsősorban elkerülendőnek tartja azt a helyzetet, hogy családi programokon románul kelljen beszélni. Mivel a magyar–magyar irányú nyelvhasználat elsősorban családi körben történik, valamint az egyházi közösségben, evidens a magyar nyelvhasználati szféra

végérvényes sérülése akkor, ha a családba többségi tag kerül. Több mint valószínű, hogy más, identitásukban kevésbé stabil családok éppen ennek alapján nem beszélnek magyarul románok jelenlétében: ők a nyelvi ütközést nem a román családtag, hanem a magyar nyelv „kizárásával" oldják fel.

Jellemző szórványkép s a kollektív önbizalom fentiekben is megnyilvánuló hiánya az, ami miatt természetesnek és normálisnak tekintik, hogy a családon, a kapukon kívül – az egyházat leszámítva – nincs mit keresnie a magyarságnak: *Mint ahogy' mások mondják, hogy aztán magyarul beszélnek, románul a családba'. Amikor kimegy az ember, akkó mind románul beszél, otthon a családban magyarul. Mi úgy neveltük.* (0902r6n2) Az adatközlő pozitívan kívánta beállítani, hogy magyar szóra nevelik a gyerekeket, ami a szórványállapotokat figyelembe véve nem is letagadható. Azonban az elmondásból az is világos, hogy a nyelvhasználatot csak otthon képzelik el, házon kívül nem, így a nevelésből az interkulturális reprezentáció módozatai, a románsággal magyarként való asszertív együttélés alapjai hiányoznak.

A magánszférán kívüli (kültéri) nyelvhasználat teljes egészében román, habár az információátadás családon belül (beltéri nyelvhasználat) magyarul is történik, a családtagok nemzetiségi hovatartozásától függően. Eszerint a szüleivel magyar nyelven kommunikáló gyermek román házastárssal való családalapításkor valójában nem változtat attitűdjén, csupán érvényesül a „magyarral magyarul, románnal románul" elv.

A magyar–román kulturális együttélésnek Erdélyben három modelljét különböztethetjük meg. Első a székelyföldi tömbvidék, ahol a magyarság nagy területen szinte kizárólagos nemzet, ezért a románsággal való együttélés vegyes vidékre kerülést követően problémákban, gyakori, a szokásosnál gyorsabb asszimilációban végződik. Második a vegyes lakosságú vidékeken figyelhető meg, ahol a magyar nemzet tagjai a hosszú együttélés folyományaként egyenként és közösségként is megtanulták asszertív módon megjeleníteni önmagukat. Harmadik a szórványmodell, ahol a közösség tagjai kis létszámuk miatt már nem feltételezik magukról, hogy magyarként életképesek, ezért a nemzeti közösséghez való tartozás több sarokpontjáról – szimbólumok, kulturális és nyelvi reprezentáció – önmaguk részben vagy egészben lemondanak. Utóbbi folyamat önfeladást élénkítő jellege egyértelmű, ugyanis a nyelvhasználatról való lemondás természetes módon fogja erősíteni a gyengeség percepcióját.

Szinte törvényszerű tehát, hogy tudatos nyelvi expanziós igényekkel egyébként nem rendelkező többségi családtag esetében is, a szűk családban a román az alapértelmezett nyelv: *Otthon is az anyjukkal sokat beszélnek*

magyarul, [akkor is, ha] az apjuk is otthon van. De mikó az apjukról van szó, vagy játszanak, vagy mennek, akkor románul. Meg vannak szokva úgy (1002r5n0) – mondta egy olyan adatközlő, aki egyébként harmonikus vegyes házasságban él. Az unokák számára a magyar nyelvhasználat az anyukára és a nagyszülőkre korlátozódik, az édesapa, a játék, az oktatás, a baráti társaságok, vagyis a teljes szekunder szocializáció nyelve kizárólag a többségi nyelv. A szülők kommunikációja aszimmetrikus, egy irányban közvetítő (Péntek 2001b: 30), így ha a magyar szülő magyarul is beszél a gyermekkel, erős magyar nyelvtudás mellett is a román lesz a „fő nyelv". A szocializáció e jellegzetesség miatt kezdetben a magyar nyelv nem anyanyelvként jelenik meg, hanem az adott személy stabil kétnyelvűségéről beszélhetünk, mely román nyelvi dominanciával bír. Természetes, hogy mindez a későbbiekben – jellemzően akár a szülők, akár a gyermek tudatos döntéseinek eredményeként – megváltozhat.

A magyar és román nyelvhasználat érzelmi és funkcionális körülményei

Mindezzel megérkeztünk a kétnyelvűség, valamint a funkcionalitás kérdéséhez. A nyelv funkcionalitását annyiban befolyásolja a közéleti (társadalmi, politikai, gazdasági) tekintély, amennyiben a használó maga is elismeri a többségi nyelv szupremáciáját, ami a sajátjának automatikus le-, illetve aláértékelését is jelenti. A funkcionalitás tehát alapvető hatással van a nyelvhasználatra, az pedig az identitásra, egyúttal napjaink általános szórványhelyzetére.

Igaz, hogy a nyelvek stabil használatát azok funkcionális elkülönülése tudja előidézni (Borbély 2001: 18), ugyanakkor érdemes e kijelentést kibővíteni azzal, hogy különbséget kell tenni az interetnikus és az intraetnikus funkcionalitás között. A magyar nyelv interetnikus – vagy nevezhetjük kultérinek is – funkcionalitása mára megszűnt, míg az intraetnikus vagy beltéri funkcionalitás a vizsgált adatközlők esetében stabilnak tekinthető, azaz a nyelvhasználat elsősorban nem attól függ, hogy mikor és hol, hanem attól, hogy kivel használják. A tövisi magyar közösség köreiben is tapasztalható, hogy a beszélt nyelvek közül az egyik a megérthetőséget szolgálja, a másik pedig az identitás megélését (Crystal 2000: 29), ami lényegileg egy nyelvhez kapcsolódó érzelmi és funkcionális viszony közötti különbségtétel. Ebben az esetben a kétnyelvűség önmagában nem feltételezi az asszimilációt, a nyelvvesztés előszobájává (Péntek 2001c: 113, Crystal 2000: 79) pedig – a közösségi szintű tapasztalatból kiindulva – csak akkor válik,

ha a privát szféra, vagyis az identitás megélését szolgáló nyelvhasználat is konfliktusba kerül a többségi nyelvvel.

Létezik azonban más nézőpont is, mely a fentivel ellentétben kevésbé elméleti, inkább gyakorlati, s a nyelvhasználati stabilitás ellen hat abban az értelemben, hogy a funkcionális viszony elnyomja az érzelmit. Rhydwen szerint amikor a megélhetésre vonatkozó alapvető elvárások nem vagy nehezen teljesülnek, a nyelvmegtartás, identitásátörökítés kérdései többbedrangúvá válnak (idézi Crystal 2000: 104). A kutatott település mint Erdély egyik hajdani gazdasági csomópontja megélte a szocialista időszak iparosítása és a rendszerváltást követő hanyatlás jelentette gazdasági és társadalmi változásokat, melyekhez való alkalmazkodási kényszer nehezítette a nyelvfenntartás folyamatát. Erről szól egy adatközlő szinte megható vallomása: *Én el voltam menve. (…) Jöttem haza, mindenféle munka, akkor nem volt még gáz, szóval nehéz volt. Ő [a házastárs] délután 4 órakor jött haza. Nem volt időnk, nem volt időm nekem, hogy foglalkozzak, szóval, hogy beszéljek csak magyarul a gyermekkel, hogy tanuljon meg magyarul. Ez az én hibám.* (1101r4n0)

Az adatközlők teoretikusan határozottan egyetértenek a magyar nyelv továbbadásával, aminek néhányan közülük közösségi szinten is hangot adnak, a megkérdezettek beszámolói szerint azonban Tövisen a magyar lakosság körülbelül fele használja elsősorban a magyar nyelvet a családon belüli magyar–magyar kommunikáció során, a másik fele pedig elsősorban a románt. Észlelhető továbbá egyfajta elvárás a román nyelvhasználatot illetően is: többek szerint a magyarság megtartásában is pozitív és erősítő szerepet játszik az, hogy kommunikációs kapcsolat van a magyar és a román közösség egyes tagjai között, melynek közvetítő nyelve egyértelműen a többségi: *A tiszteletes úr (…) az Igét, amit prédikál, le van fordítva. Odaadja a románoknak, hogy értsék ők is. Ezért mondom, hogy számít.* (1002r5n0) Másik adatközlő úgy fogalmaz, hogy a románok számára is *egy vonzó dolog, hogy [elmegyek], ha ott nem is értettem meg, hogy mi volt az Igében, de otthon nyugodtan azon a lapon tanulmányozom* (1001r4f6).

Mindez arról a sajátos állapotról tanúskodik, hogy ugyan az interetnikus funkcionalitás tekintetében a magyar mára már nem tényező, azonban a párhuzamosan felértékelődő román nyelv egyik szerepe a magyar nyelv utolsó bástyájának, az egyháznak a megértetése a román ajkú rokonsággal. Eszerint a magyar közösség a jövőt a románsággal való együttélés mellett, sőt, annak függvényében képzeli el, továbbá a példából felsejlik az „ismeretlen" magyarság románsággal való megértetésének igénye, ami identitásvédő mechanizmusként fogható fel.

A nyelvhasználat generációs összefüggései

Egy interjú során az adatközlő úgy vélte, hogy *az idősebbek erősebb identitástudattal rendelkeznek, nem problémáznak azon, hogy a polgármesteri hivatalban, [vagy] a városban (...) [kell magyarul megszólalni]* (0201r8f8). Világosan látszik, hogy a vizsgált település vizsgált rétegében a generációk közötti nyelvi átörökítés megtörténik, ami természetes módon az idősebb generációk nevelésének a lenyomata. Az idősebbek identitásának stabilitása valószínűleg nem vagy legalábbis nem csak önmagától a kortól függ, hanem szocializációs kérdés – amely természetesen nemzedékenként változik. Legitim adatközlői vélemény lehet az, hogy hosszú távon nézve a változás iránya a mind több kiforratlanság, esetlegesség, bizonytalanság felé mutat. A kutató személyes tapasztalata szerint a történelem, nyelvhasználat, identitás megítélésében a 80 év felettiek és a gyermekeik (a mai körülbelül 50-60 évesek) között nagyobb a különbség, mint a következő generációkban összesen.

A település kutatásának megkezdésekor kíváncsi voltam arra is, hogy megállja-e a helyét az a feltételezés, miszerint a magyar fél a felmenők irányában igen, a leszármazottak irányában pedig nem beszél magyarul. Ezt e tanulmány keretén belül, a kutatás adott adatközlői csoportjának köreiben nem lehet egyértelműen elmondani.

Összegzés

Szórványban a nyelvi tudatosság a tömbmagyar vidékekhez, valamint a vegyes vidékeken élő, de nagyobb lélekszámú magyar közösségekéhez képest is alacsonyabb szintű, de érzékelhetően jólesik a közösség tagjainak, amikor például magyar felirat megjelenéséről hallanak. Ez abban az esetben is igaz, ha nem azt olvassák el, vagy nem azt választják egy bankautomatánál.

A magyar nyelvnek lélektani fontossága gyakori esetekben akkor is van, ha anyanyelvként a nagyobb funkcionalitással rendelkező – a környezet kényszerhatásai miatt elsajátított – románt tekinthetjük. A visszavonuló magyar nyelv végső menedéke sok esetben a templom, ahova szorulván a nyelv helyzete átalakul: kevesebb, mint az anyanyelv, viszont több, mint az esetleg anyanyelvként beszélt román nyelv. A paradoxon csupán látszólagos. Az asszimilációs folyamat eredménye a nyelvhasználat átalakulása, aminek következtében a lélektanilag fontos magyar beszéd az egyházi kereteken belül könnyebben védhető. A Fehér megyei Borbándon például, ahol a

250 római katolikusból csupán 4-5 fő beszél magyarul, 20-30 fős a részben magyar nyelvű szentmise látogatottsága. A Szeben megyei Csicsóholdvilág 5 református is ragaszkodik a magyar nyelvű istentisztelethez, holott a nyelvváltás az ő esetükben is már a korábbi generációk során befejeződött, vagyis „a ritualizált szövegek (imák) nyelve és a köznapi kommunikáció nyelve nem esik egybe" (Tánczos 2000: 210). A nyelvvesztéssel küzdő szórványközösségek esetében hatványozott a magyar egyházi intézmények szerepe és felelőssége, mint az egyházi, valamint nyelvi szakralitás utóvédharcainak végső helyszíne (vö. Geertz 2001: 292, Péntek 2001d: 191).

Tövis különleges állapota abban rejlik, hogy vezetői rétegének magyar nyelvhasználata és átörökítése a tipikus szórványlét – kis létszám és alacsony létszámarány – adta körülményekhez képest kielégítő. A személyes tapasztalatok és az elmondottak alapján a vezetői családokban a magyar nyelv relatív stabilitással tartja funkcionalitását. Ennek ellenére, mivel nem volt olyan adatközlő, akinek a családjában, szűkebb rokonsági körében valahol ne lenne egy vegyes házasság, a magyarság léte önmaga felfogása szerint össze van kötve a többségi közösséggel.

Irodalom

BARTHA Csilla

1996 A társadalmi kétnyelvűség típusai és főbb vizsgálati kérdései. *Magyar Nyelvőr* 120. (3), 263–282.

BORBÉLY Anna

2001 *Nyelvcsere*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest

CRYSTAL, David

2000 *Language death*. Cambridge University Press, Cambridge

FASE, Willem – JASPAERT, Koen – KROON, Sjaak

1992 Maintenance and loss of minority languages: Introductory remarks. In uők (eds.): *Maintenance and loss of minority languages*. Benjamin's, Amsterdam, 3–13.

FESTINGER, Leon

1962 *A theory of cognitive dissonance*. Stanford University Press, Stanford

FISHMAN, Joshua

2007 What do you lose when you lose a language. In Gina Cantoni (ed.): *Stabilizing Indigenous Languages*. Northern Arizona University, Flagstaff, 71–81.

GAL, Susan

1992 Mi a nyelvcsere és hogyan történik? In Kontra Miklós (szerk.): *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. MTA, Budapest, 47–59.

GEERTZ, Clifford
2001 A művészet mint kulturális rendszer. In uő: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások.* Második, javított kiadás. Osiris Kiadó, Budapest
HYMES, Dell
1962 The ethnography of speaking. In Thomas Gladwin–William Sturtevant (eds.): *Anthropology and Human Behavior*. Anthropological Society of Washington, Washington DC, 13–53.
1972a On communicative competence. In John B. Pride–Janet Holems (eds.): *Sociolinguistics: selected readings*. Penguin Books, Harmondsworth, 269–293.
1972b Models of Interaction of Language and Social Life. In John Gumperz–Dell Hymes (eds.): *Directions in Sociolinguistics*. Holt, Rinehart& Winston, New York, 35–71.
KESZEG Vilmos
2018 *A beszélés antropológiája*. Néprajzi egyetemi jegyzetek 9. KJNT, Kolozsvár
KŐRÖSI Viktor Dávid
2021 „Tükröm-tükröm, mondd meg nékem…" Magyar–román identitáshierarchia Tövisen. *Erdélyi Múzeum* LXXXIII. 2. 1–20.
N. KOLLÁR Katalin
1998 Kognitív disszonancia és az elégtelen jutalom pszichológiája. *Iskolakultúra* 10. szám, 56–67.
PÉNTEK János
2001a Magyar nyelvi gondok Romániában. In uő: *A nyelv ritkuló légköre.* Komp-Press, Kolozsvár, 45–51.
2001b A magyar–román interetnikus kapcsolatok néhány nyelvi vonatkozása. In uő: *A nyelv ritkuló légköre.* Komp-Press, Kolozsvár, 30–42.
2001c Anyanyelvűség, többnyelvűség, integráció és a kisebbségek. In uő: *A nyelv ritkuló légköre.* Komp-Press, Kolozsvár, 107–120.
2001d A hitélet anyanyelvisége a mai Erdélyben. In uő: *A nyelv ritkuló légköre.* Komp-Press, Kolozsvár, 184–193.
SEVINC, Yesim–DEWAELE, Jean-Marc
2018 Heritage language anxiety and majority language anxiety among Turkish immigrants in the Netherlands. *International Journal of Bilingualism* 22. (2), 159–179.
TÁNCZOS Vilmos
2000 Egy folklórműfaj (archaikus ima) mint ritualizált szöveg. In Borbély Anna (szerk.): *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében.* MTA, Budapest, 207–212.
2011 *Madárnyelven.* Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár

Kőrösi Viktor Dávid

Kőrösi Viktor Dávid s-a născut în 1983 în orașul Kecel, Ungaria. Și-a terminat studiile generale și liceale în Kiskőrös, Ungaria. A absolvit facultatea de științe politice la Universitatea Eötvös Loránd, la Budapesta. Pe parcursul anilor universitari a participat la diverse cercetări academice, de exemplu în domeniul dreptului constituțional maghiar și român, al sistemului de partide și al relațiilor interetnice. Din toamna anului 2019 este doctorand la Școala Doctorală de Hungarologie în cadrul Universității Babeș–Bolyai din Cluj-Napoca. Domeniul lui de cercetare este structura identității comunității maghiare din Teiuș, județul Alba.

Kőrösi Viktor Dávid was born in 1983, Kecel, Hungary. He attended his elementary and secondary education in his place of provenance, Kiskőrös, Hungary. He graduated as political scientist at the Eötvös Loránd University, Budapest. At the university he took part in various academic research programmes, in the field of constitutional law of Hungary and Romania, party system and interethnic relations. From the autumn of 2019 as doctoral candidate at the Doctoral School of Hungarology at the Babeș–Bolyai University in Cluj-Napoca he's been studiing the identity structure of the Hungarian community in Teiuș, Alba county.

Schema verbală a identității în diaspora maghiară din Teiuș – coerența folosirii limbii, situațiilor de vorbire și identității maghiare într-un oraș din Transilvania de Sud

Ca o parte a tezei mele de doctorat, prin acest studiu prezint atitudinea maghiarilor din Teiuș, jud. Alba, față de utilizarea limbii materne. În cadrul acestuia examinez pasivitatea lingvistică, unele aspecte ale funcționalității limbii maghiare și presiunea reală, imaginată, dar și rolul reacțiilor pozitive din partea majorității numerice. În legatură cu folosirea limbii materne a maghiarilor o altă parte importantă este analiza caracteristicii uzului cotidian al limbii maghiare și române de către maghiari.

Verbal framework of minority identity in Teiuș – Correlation of language usage, speaking situations and Hungarian identity in a Southern Transilvanian town

As part of my future doctoral dissertation, this paper aims to present the linguistic attitudes of the Hungarians in Teiuș, Alba county. In this study I investigate the lingvistic passiveness, the aspects of the real and imagined

pressure, but also the role of positive feedbacks from the numerical majority. In relation to the use of the mother tongue of Hungarians, another important part is the analysis of the characteristics of the daily use of Hungarian and Romanian language by Hungarians.

Kovács Kinga-Tünde

Keresztúri Bíró Pál katekizmusának dialogizálási lehetősége

1. Bevezető

„A vallási vitairat Magyarországon a reformáció kezdeteitől fogva egyik meghatározó műfaja magának a reformációnak és a reformációhoz tapadó irodalmi folyamatoknak egyaránt. Ebben a mintegy másfél évszázadnyi időben az idetartozó írások számos funkciót töltöttek be, de alapvető célképzetüknek és működési elvüknek mindig a hitterjesztés és hitvédelem s ezekhez mintegy másodlagosan társulva a felekezeti önmeghatározás tekinthető." (Heltai 2005: 115)

Az általunk vizsgált mű Keresztúri Bíró Pál *Csecsemő Keresztyen (…)* című katekizmusa (Keresztúri 1638), amely, habár eredeti célját tekintve nem vitairatként keletkezett, mégis egy vitafolyamatot indított el. A mű eredetileg latinul jelent meg *Christianus lactens, quem… dn. Georgius et dn. Sigismundus Rakoci… universis auditoribus applaudentibus repraesentarunt, quando tyrocinium Christianismi sui deposuerunt in solenni examine, quod 15. Augusti anno 1637. celsissimus Transylvaniae princeps praemitti voluit administrationi Sacrae Coenae, in qua postridie hi duo suae Celsitudinis filii fidem suam publice primum obsignarunt, praeeunte Paulo B. Kereszturi, praeceptore illustrium dominorum* címmel,[1] majd 1638-ban nyomtatták ki Gyulafehérváron, a fejedelmi székhelyen ennek magyar fordítását. „Ez elé írta latin nyelvű üdvözlő versét a Rákóczi-fiúkhoz Geleji Katona István. (…) A magyar kiadás annyiban tér el a latintól, hogy ebben nem szerepelnek Gelejinek, Alstedtnek, Piscatornak és Bisterfeldnek a Rákóczi fiúkhoz intézett köszöntő versei." (Varga 2013: 45–46) Ahogyan erre a szöveg címe is utal, rendeltetése az volt, hogy I. Rákóczi Zsigmond fejdelem fiai (Zsigmond és György) számára megírt katekizmusként, az 1637. augusztus 15-én megejtett konfirmációra való felkészülés végett használják.

A magyar fordítás főszövege két nagyobb részből áll: a katekizmusból, melyet Keresztúri „majdszintén az Heidelbergi Catechismusnak rendi szerént" (Keresztúri 1638: 1) ír meg, a második rész pedig *Az vallás dolgában*

[1] RMNY 1674.

való vetélkedő kérdések című. Ezeket a két paratextus előzi meg, mindkét szöveg az ifjú Rákóczi Zsigmondot jelöli meg szerzőként. Egyik az apjának szánt dedikációja (*Az fejedelmi méltósággal tündöklő Rákóczi Györgynek Isten kegyelméből Erdélyországnak fejedelmének, Magyarország részeinek urának és az székelyek ispánjának, nekem fiúi buzgósággal tisztelendő atyámnak és uramnak*), a másik pedig a vizsga előtt elmondott beszéde (*Rakóczi Zsigmond orációcskája, melyet az examen előtt mondott*).

A katekizmus mint szövegforma egy kérdés–felelet formájában felépített szövegkorpuszt feltételez, mondhatni egy két fél közötti párbeszédet imitál. Szövegében maga Keresztúri is meghatározza a katekizmus fogalmát (erről picit részletesebben alább). Ahhoz, hogy több száz évvel ezelőtt született szövegeket értelmezni tudjunk, gyakran fel kell tárnunk a szövegek politikai-kulturális kontextusát is, „(…) az egyes textusok értelmezése, főként kontextuális értelmezése nemcsak szövegértést, hanem kultúraértelmezést is jelent, ráadásul egy időben távol álló, minden ismerős vonása ellenére másságot mutató, egyszerre saját, de mégis idegen kultúráét" (Tóth 2015: 627). A jelen dolgozatban a Keresztúri katekizmusában levő többlettartalmakra helyezem a hangsúlyt, nem pedig a katekizmusra mint szövegformára. A tanulmány bevezetőjét követő első alfejezet arra próbál rámutatni, hogy milyen szövegekkel lép párbeszédbe a kiadvány főszövege, illetve milyen kulturális elemek éreztetik hatásukat a katekizmus vagy éppenséggel a paratextusok soraiban vagy a sorok mögött.[2] A következő alfejezet arról szól, hogy milyen szövegek keletkeznek Keresztúri katekizmusának hatására, majd a katekizmus „pozitív utóéletéről" esik szó, azaz hogy milyen szövegek születtek a hitvita valamely szereplője iránti elismerés jegyében, a szöveg záradékában pedig összefoglalót olvashatunk.

2. Kivel beszélnek Keresztúri és a tanítványai?

Fölmerülhet a kérdés, hogy ki szól a paratextusok mögül. Feltehetően a magyar fordításba nem véletlenül kerültek be a főszöveget megelőző paratextusok, tartalmukat tekintve (talán elsősorban a fejedelem számára) fontos volt ezek magyar nyelven való megjelentetése is. Tóth Zsombor a hitviták elemzése kapcsán relevánsnak tartja a következő kérdésekre való válaszok keresését: „(…) hogyan viszonyul a hatalom a hitvitához, a fejedelmi kérésre íródott/performált hitvita vagy a fejedelmi részvételtől méltóságteljes

[2] Megjegyeznénk, hogy a primér forrásokból vett idézeteket szöveghűen idézzük, nem betűhíven.

hitvita kizárólag teológiai vita-e? Reprezentáció, hatalomgyakorlás hogyan illeszkedik ebbe a performált látványba vagy ebbe a látványos performanciába? Ki(k) beszél(nek) és ki(k)nek a nevében?" (Tóth 2005: 180) Hajnal Mátyás névtelen válasza egyértelműen relevánssá teszi a *Ki beszél?* kérdést. Hajnal Mátyásnak nem ez az egyetlen névtelen vitairata, legismertebb műve, Esterházy Miklós második feleségének, Nyáry Krisztinának szánt *Szíves könyvecské*je is névtelenül íródott (Hajnal 1629). Heltai János a névtelenség kérdését e polémia esetén így magyarázza: „S mivel a Csecsemő keresztyén egyértelműen a fejedelmi család reprezentációját szolgálja, a katolikus vitázó nem vállalja a nyílt konfrontációt: a vitában szereplő mindkét katolikus írás anonim munka" (Heltai 2005: 138). Feltehetően Hajnal Mátyás valóban ebből az okból nem vállalta fel szerzőségét a Keresztúrival való polemizálása során, viszont Heltai János magyarázata nem nyújt választ arra, hogy miért ír más, számára kevésbé „kompromittáló" műveket is névtelenül. Nyáry Krisztina lelkivezetőjének, Pázmány Péter tanítványának, majd tanártársának lenni megtiszteltetést és egyben kihívást is jelenthetett számára, de ez a kapcsolati háló sem, és a tartalom sem szolgálhat e szöveg esetében magyarázatként az anonimitásra. Érdekes, egyben kevésbé összeférhető a jezsuita névtelenség tényével az, amit Szolnoki Zsolt tanulmányában olvashatunk: „Pázmány már *Az Iesuitaktul koltott tekelletlensegek* bevezető mondataiban igyekszik a fabula szó használatával a fikció medrébe terelni a jezsuitákról folyó, teljes névtelenségbe burkolózó protestáns diskurzust. Ennek ellenpontja, hogy a jezsuiták mindig pecséttel hitelesített bizonyítékot tudnak felmutatni ártatlanságuk igazolására." (Szolnoki 2020: 117) A tanulmányban említett jezsuitaellenes vád a királyölés vádja volt (Szolnoki 2020: 115). További kutatás tárgyát képezheti annak a kérdésnek a megvizsgálása, hogy mivel magyarázható, hogy irodalmi művek jezsuita szerzők tollából gyakran születtek névtelenül, ennek ellenére Pázmány elítélte a jezsuitákat támadó, anonim protestáns diskurzust.

A jelen dolgozatban, még mielőtt a névtelen vitapartner „hangját" alaposabban megvizsgálnám, a paratextusok mögötti gondolatokat igyekszem felfedni, illetve azt, hogy milyen kulturális elemek lenyomatai ismerhetők fel Keresztúri Pál szövegében.

2a. A paratextusok mögött rejtőzködő pedagógus

Mint említettük, a katekizmus egyik paratextusa Rákóczi Zsigmondnak a fejedelemhez intézett ajánlása. A szerzőséget a konfirmáció előtt álló ifjú önmagának tulajdonítja, viszont a megfogalmazott gondolatok Keresztúri

nevéhez köthetők: „Neki tulajdoníthatjuk viszont a *Csecsemő Keresztyén* című káté ajánlásában Rákóczi Zsigmond tollából származó neveléstani elgondolásokat”,[3] például annak is hangot ad a gyerekek nevelését illetően, hogy a „(…) szülői aktív példaadáson van a lényeg” (Dienes 2001: 80), valamint hangsúlyozza, hogy mekkora szerepe van a szülőknek a helyes nevelésben saját példaadásuk által, illetve a megfelelő dajkák fogadása által. Keresztúri hitoktatóként háttérben marad, nem hangzik el a közönség számára az, hogy valójában az ő elgondolásai fogalmazódnak meg Rákóczi fia által. Nem tarthatjuk valószínűnek, hogy ezeket ne vállalta volna fel az értelmi szerző, sokkal inkább arra gondolunk, hogy amint egy Bethlen Miklós által idézett esetben (Gál 2013: 156), azért teszi ezt, mert (akárcsak Bethlen esetében) azt a látszatot akarja kelteni, „hogy tanítványa nem szorul segítségre” (Gál 2013: 156).

Gál Judit idéz egy olyan esetet Bethlen Miklós önéletrajzából, amelyben az önéletrajzíró visszaemlékszik egy nyilvános disputációjára, amelyet II. Rákóczi György és más előkelőségek előtt adott elő, mestere pedig, Keresztúri Bíró Pál, távol ült tőle, saját tudására való támaszkodásra kényszerítve őt (Gál 2013: 156). Ezáltal a diák önmagába vetett bizalmát is megerősítette, ugyanakkor a jelenlévők színe előtt nyilvánvalóvá teszi azt, hogy a felszólaló jelesen tud disputálni. Bethlen visszaemlékezései alapján arra következtethetünk, „hogy abban a korban nagy kincset jelentett a disputálni tudás, hiszen dicsőségre, hírnévre, tekintélyre lehetett szert tenni általa” (Gál 2013: 156). A gondolatot folytatva okkal feltételezhetjük, hogy ez a készség nemesektől, annál is inkább egy jövendő fejedelemtől elvárt volt. Rákóczi Zsigmond az ajánlás nyilvános elmondása által arról tesz tanúságot, hogy felismeri, hogy milyen szülői magatartás lehet követendő példa, illetve felszólal az általa helytelennek vélt magatartás ellen: „Halljuk minden nap az Isten igéjének hirdetőjétül, valamennyiszer az prédikáló székből az vétkek ellen fenyegetőzik, mely iszonyú vétek az atyáktúl az ő magzatjoknak az vétkekre szabados menetelt engedni, sőt még az természet is ezt az atyák bolondságát, mellyel az ő magzatjokat az teremtő Isten még kicsinységektűl fogva rút vétkekkel megrakodtattják, felette igen utálja” (Keresztúri 1638: a3v). Az idézet arra is utal, hogy a prédikáló székből (azaz a szószéken levő református lelkész szájából elhangozva) ennek az engedékeny magatartásnak az elítélése kap helyet. Nyilvánosan felszólalva, véleményét kifejtve e kérdés kapcsán, igazolja hithűségét, ugyanakkor a

[3] Dienes Dénes a 80. oldal 233. lábjegyzetében megjegyzi, hogy az idézett szöveg a *Csecsemő Keresztyén* 1–10. közötti számozatlan levelében olvasható.

világos gondolatvezetésre és polemizálásra való képességét is. Okkal feltételezhetjük, hogy az ismert Roberto Bellarmino tanaival való polemizálás hagyományába Keresztúri előre megfontolt szándékkal avatja be a diákjait, hiszen e jövendőbeli fejedelmeknek a legélesebb/legkényesebb „vetélkedő kérdések" ügyében kellett megtanulniuk állást foglalni és ellenérveket felsorakoztatni megfelelő teológiai és retorikai tudással felvértezve. Mindezek fényében elgondolkodtató, hogy nem volt-e szükségszerű ez a polemikus kinyilatkoztatás ahhoz, hogy a fejedelem fiai jövendőbeli politikai vezetőkként az erre való rátermettségüket bizonyítsák.

A káté előszavának tartalmát illetően Dienes Dénes úgy véli: „Az itt kifejtett álláspont egyszerűen jelentheti a református örökség megvallását, hiszen Kálvin genfi kátéjának első kérdés-felelete csendül ki belőle (…)" (Dienes 2001: 143). Habár ez egy egyirányú kommunikációs helyzet, a nyilvánossággal számolva Rákóczi Zsigmond (és általa Keresztúri) a fejedelmet mint jeles, példás életet élő apát mutatja be: „De az én ítéletem szerént valóban kell erre vigyázni, hogy tudniillik nem elég az, hogy az szülék csak arra viseljenek szorgalmatos gondot, hogy az ő magzatjok igyenes erkölcsökkel legyenek felékesítve, és az kegyességbe buzgóságosok legyenek, de ez is szinte ilyen szükséges, hogy mikor az fiak emberkorra jutnak, egyenlő serénséggel az jószágos cselekedetekben az ő atyjokhoz hasonlokká lenni igyekezzenek hogy zoknak nyomdokoktul el ne távozzanak" (Keresztúri 1638: b).

Rákóczi Zsigmond vizsga előtt mondott beszédében[4] az apjának szánt dedikációban elhangzó gondolatokat viszi tovább, ám ebben a szövegben kritikusabban viszonyul a nem megfelelő tanítást/taníttatást átadó szülőkhöz. Ennél is tovább megy (s talán neki is sikerül felbőszítenie nemes és zászlósurakat), hiszen így mutat rá az érintettekre: „Ez az színes és csalárd bölcseség penig annyira elhatalmazott, hogy midőn az értelmes és jeles elméjű emberek mind az földig megaláztatnak, azok, az kiket mindenek csalárdságnak vétkével inkább vádolhatnának, hogy nem mint okosságot tulajdoníthatnánk nékik, méltatlan voltokra a nagy böcsületes méltósággal virágoznak. Közönségesen mindenekre kiterjedett ez a gonoszság, s bánom is; de kiváltképpen az Királyok és Fejedelmek udvarában nagy bátran hatalmaskodik. Mert ez ilyen emberek oly igen szorgalmatosok az mások titkainak vizsgálásában, mellyel osztán az nagy embereknek kedveket magokhoz szokták

[4] Amint említettük, a szöveg a *Rakóczi Zsigmond orációcskája, melyet az examen előtt mondott* címet viseli. A négyoldalas írás a főszöveget közvetlenül megelőző paratextus, számozatlan oldalakat tartalmaz, csupán a második oldal van „c" jelzéssel ellátva.

vonni, hogy kígyónál okosabbaknak és az rókánál ravaszabbaknak lenni láttatnak; az honnét mely nagy méltatlan háború érkezzék az igaz tudós emberekre, szégyenlem kimondani." (Keresztúri 1638: c) Az idézett szövegben nem csupán azzal vádolja a királyok és fejedelmek némelyikét, hogy csalárd bölcsesség jelét adják, hanem a felrótt bűnök lajstromát azzal is megtoldja, hogy ravasz és kétszínű a királyok és fejedelmek házanépe (udvara) is, akik mások titkának vizsgálása révén igyekeznek nagy embereknek kedvében járni. Gondolatait azzal a váddal zárja, hogy ezek a rókalelkű emberek üldözik az igaz tanítókat. Két diskurzus, toposz köszön vissza Rákóczi Zsigmond szavaiból. Az egyik az igaz egyház és hamis egyház dichotómiájának mintájára az igaz tanítók szembeállítása a rossz, csalárd emberekkel. A fejedelem fia mások érdemeinek el nem ismerését, a saját érdemek felmagasztalását, a „jeles erkölcsökkel" való kérkedést ítéli el, illetve azt, hogy jeles tudósokat sokan méltatlanul rágalmaznak, megjegyezve, hogy inkább a rágalmazóknak kedvez a kor, amelyben él. Ugyanakkor mártírokként említi az igaz tanítókat, akiket háborgatnak hivatásuk betöltése következtében. Nem egy egyedi jelenség az igaz tanítók mártírként való említése, hanem gyakran előforduló diskurzus, hogy mártírként tesznek említést olyan személyről, aki tanúságot tesz saját (egyedül igaznak vélt) hite mellett, s ezért valamilyen kellemetlenség éri, vagy éppenséggel bántalmazás áldozata lesz. Furcsa, hogy az „ellenpólust" képviselő Esterházy Miklós katolizálásához is fűződik egy ilyen (hitelességét illetően kétes) történet, amely szerint Esterházy Ferenc, az apa, amikor fia elmondta neki az ebédnél, hogy elhagyta az evangélikus hitet, a fejéhez vágott egy tányért, és különféle büntetésekkel fenyegette (Péter 1985: 60). A történet szerint Esterházy mély katolikus hite ebben a helyzetben nem csupán abban nyilvánult meg, hogy elszenvedte apja dühét, hanem alázatosan hálát adott az Istennek, hogy igaz hitéért szenvedhetett (Péter 1985: 60). Amint azt Péter Katalin is megjegyzi, „Az apa dühkitörését mártírként fogadó fiú képe egy kicsit túlrajzolt (…)" (Péter 1985: 60), mégis láthatjuk, hogy eme elöljáró elköteleződése a katolikus hit mellett, hitelessége és keresztény magatartása közbeszéddé válhatott, ugyanakkor tetteinek továbbgondolására, szubjektivitással átitatott történetek elmondására serkenthette azokat, akik tisztelték őt.

Keresztúri szövegkorpusza olvasása révén feltehetjük a kérdést, hogy vajon miért őrződtek meg bizonyos paratextusok a magyar fordításban is. Az egyik magyarázat bizonyára az, hogy mind a fejedelem, mind a potenciális utód protestáns keresztyén személyként tűnhessen fel ezekben, megerősítve a jelenlegi uralkodó és a méltó utód legitimitását. A másik, picit személyesebb oka ezen írásoknak a köszönetnyilvánítás a szülő, illetve a lelkes tanító irányában.

2b. Milyen „párbeszédek" lenyomatait fedezhetjük fel a kiadványban?

A publikáció második részének címe *A vallás dolgában vetélkedő kérdések*. Heltai János Vásárhelyi Gergely *Egynéhány kérdésekre való keresztyéni felelet*[5] című művével együtt említi, hiszen „bár alapvetően más műfajhoz tartoznak, de egy-egy önálló részük a hitviták folytatásához nyújtott segédeszközt" (Heltai 2005: 117). Mivel úgy vélem, hogy az általam vizsgált mű keretében mind a katekizmus, mind pedig a Bellarminóval polemizáló rész komoly hangsúllyal bír, illetve ezek szoros kapcsolatban állnak egymással, a két szöveg együttesét kezelem főszövegként. Megfigyelhető, hogy a polemizáló résznek sem a címe (*A vallás dolgában vetélkedő kérdések*), sem az alcíme (*Nagyobb része Bellarminus ellen, majdéppen az maga írásának rendi szerént)* nem hordoz magában verbális agresszióra utaló jeleket. Ennek következtében a szöveg azt az olvasói elvárást kelti, miszerint a teológiai (azaz tárgyilagosnak vélt) érvek/ellenérvek sorát olvashatja, kevésbé számíthat személy elleni vagy éppenséggel személyeskedő argumentumokra. Mind e szövegrész, mind pedig a katekizmus alcíme utal arra, hogy csak „majdszinén" íródott az eredeti mű szerint. Amiképpen a Heidelbergi Kátéhoz mérten eltérések mutatkoznak Keresztúri katekizmusában, ugyanúgy a kiadás második szövegében is számíthatunk Bellarmino művének *rendi*től eltérő szövegszervezésre/tartalmakra, viszont e második szövegrész alapos vizsgálata nem képezi jelen kutatás tárgyát.

Ugyanakkor Heltai János kitér arra is, hogy Keresztúri katekizmusát „ezúttal nem lelkészeknek, hanem művelt világiaknak szánták segédeszközül a mindennapok hitvitáihoz, saját hitvallásuk naponkénti védelméhez" (Heltai 2005: 118).

Az Erdélyi Fejedelemség értelmiségi rétege a reformációt követően peregrinált, protestáns egyetemeken szerzett teológiai tudást. Tóth Zsombor felhívja a figyelmet arra, hogy „(…) ezek a befogadók eltérő kulturális és nyelvi háttérrel, más-más motivációktól vezetve, eltérő hermeneutikai értelemben vett előítéletekkel és változatos előzetes tudással bírtak. Hasonlóképpen fehér folt az is, hogy ezek a peregrinusok értelmező közösségekként működtek-e, továbbá a reformáció eszméinek az asszimilálását vagy ezen eszmék kritikai reflektálását (ha volt ilyen) befolyásolták-e ebbéli minőségükben." (Tóth 2019: 725)

A peregrináció Keresztúri életéből sem maradt ki, több ízben is tanulmányokat folytatott a fejedelemségtől távol eső vidékeken: „Tanult Sárospatakon, hol 1620 júniusától 1622-ig a seniori tisztet vitte. Ekkor

[5] RMNY 907(2), 1080(2), 1120(2).

külföldre ment s először Heidelbergben, 1623 őszén Oderafrankfurtban, 1624. aug. 3-án Leidenben lett egyetemi hallgató. Angliába is átrándult, honnan 1626-ra visszatérvén hazájába, rektorságot vállalt Bodrogkeresztúron, de már 1627. jún. 29-én ismét beiratkozott a leideni egyetemre. Újabb hazajövetele után Gyulafehérvárt volt tanár, 1636-tól pedig a Rákóczy György udvari iskoláját vezette." (Zoványi 1977: 309) Teológiai tudásának javát peregrinációi során szerezhette, nem kizárólag domidoctusként, ahogyan ezt életrajzi adatai is igazolják, ezeket elsősorban a fejedelmi udvar szolgálatába állva kamatoztatta. 1634 nyarán vette át a fejedelmi udvarban a pedagógusi funkciót Erdőbényei Deák Jánostól (Dienes 2001: 70–71). A továbbiakban azt látjuk, hogy Keresztúrinak megvolt a kellő képzettsége ahhoz, hogy mind a hazai, mind a külföldön megszerezhető tudás egy-egy szegmensét elsajátítsa, ezeket pedig nem reflektálatlanul veszi át és asszimilálja, hanem továbbértelmezi.

Comenius kétségtelenül a kor egyik jeles pedagógusa volt, okkal feltételezhetnénk, hogy befolyást gyakorolhatott Keresztúri Pálra mint pedagógusra. Bethlen Miklós, Keresztúri hű tanítványának visszaemlékezéseire hagyatkozva Dienes Dénes kitér arra, hogy „Keresztúri nagy tanítványa úgy emlékezett, hogy ő maga Comenius munkáit nem ismerte, bizonyára azok akkoriban készülhettek. Ezek szerint Keresztúri nem alkalmazta Comenius tankönyveit, nem kétséges azonban, hogy ismerte azokat." (Dienes 2001: 96)

Ha Bethlen Miklós Keresztúriról tett kijelentését tartjuk szem előtt, nem alaptalan, hogy Keresztúri pedagógiáját Comenius pedagógiájával vessük össze: „Egyáltalán, alapelvének mondja Bethlen, hogy csak annyira terhelte a tanulót, hogy az ne érezze nyűgnek a tanulást. Igen vigyázott ama mondásra: »*Omnia sponte fluant, absit violentia rebus*« – minden magától folyjék, távol legyen a dolgoktól az erőszak. Hogy Keresztúri idézgette-e, vagy csak Bethlen foglalta össze ebben a szentenciában szeretett mestere lényegét, nem lehet tudni. Annyi bizonyos, hogy Comenius jelmondata ez volt" (Dienes 2001: 87).[6] E két jeles pedagógus között összekötő kapocsként állhatott az erdélyi fejedelmi család (legfőképp a fejedelemasszony, ki mindkettejük munkáját nagyra becsülte, és Rákóczi Zsigmond, aki életének különböző limináris pontján e két szellemóriás kulcsszerepet töltött be). „Nem lehetetlen, hogy a két jeles lelkész és pedagógus személyesen

[6] Dienes Dénes Comenius jelmondatáról tett állításakor, a 260. lábjegyzetben Bakos József munkájára hivatkozik ekképpen: „Bakos József: Comenius emblémája és jelmondata. In: Köves József (szerk.): *Az egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola füzetei*, Eger, 1974, 135–153."

is ismerte egymást, mindketten szorosan kötődtek Rákóczi Zsigmondhoz. Udvari papként Keresztúri bizonyára jelen volt Zsigmond esküvőjén, ahol az egyházi szertartást Comenius végezte. S Comenius is részt vehetett azon a végtisztességtételen, amikor Keresztúri prédikált a szép reményű herceg kihűlt teteme felett. Egyéb lehetőségek is kínálkozhattak a személyes találkozásra, mindez azonban Keresztúri életének utolsó éveiben történhetett." (Dienes 2001: 96)

Gál Judit Keresztúri metódusairól szóló tanulmányában megjegyzi, hogy Jászberényi Pál, Comenius, Apáczai Csere János és Keresztúri Bíró Pál didaktikai elvei gyakran fedik egymást (Gál 2013: 150), „a közöttük levő eszmei rokonság pedig nem véletlenszerű" (Gál 2013: 150). Jászberényi Keresztúri közvetlen munkatársa volt, aki tovább élt Keresztúrinál, módszereit folytatva (Gál 2013: 152). Róla Keresztúri már említett híres diákja, Bethlen Miklós tesz említést, aki elsőként jegyzi le Keresztúri módszereit (Gál 2013: 151). Gál Judit felhívja a figyelmünket arra is, hogy a Bethlen Miklós által leírtakat fenntartással kell kezelnünk, hiszen emlékezetből rekonstruálja Keresztúri alakját, mivel elveszítette gyerekkori jegyzeteit (Gál 2013: 151). Apáczai is azok közé tartozott, akik elismerték Keresztúri érdemeit (Gál 2013: 160), Jászberényi Pál és Comenius között diák–tanár viszony állt fenn, hiszen Jászberényi Comenius tanítványa volt (Gál 2013: 161).

Lórantffy Zsuzsannáról ezt olvashatjuk Balogh Judit írásában: „(…) gyermekeit a Biblia olvasására nevelte, nekik a legjobb protestáns tanárokról gondoskodott, sőt szívesen ajándékozott úrasztali terítőket is a református templomoknak, amik közül néhányat vélhetőleg ő maga készített" (Balogh 2017: 147). Láthatjuk tehát, hogy keresztyén anyaként fontos volt számára az, hogy gyerekeit arra tanítsa és taníttassa, hogy valójában megértsék a vallásos tanokat, ők maguk forgassák a Szentírást a leírtakon elmerengve, s nem csupán mások szavaiból ismerjék meg azt. Ezen a ponton hasonlóság fedezhető fel saját nevelési módszerei és Keresztúri pedagógiája között, hiszen mindketten fontosnak tartották a vallásos tanok valóságos megértését, a fejedelem fiait illetően nem elégedtek meg a dogmák mechanikus elsajátításával.

„Lorántffy Zsuzsanna férjéhez képest nyitottabb volt a kálvini irányon belül megjelenő újdonságok befogadására is." (Balogh 2017: 144) Keresztúri is adott nyitottsággal fogadta be mind a kor különféle pedagógiai eszméit, mind pedig a vallási áramlatokat, tanokat. Korának legdominánsabb, a református felekezet keretében megjelenő irányzat a puritanizmus és az ortodoxia volt. Hazai téren a kutatások a puritanizmust reformmozgalomként emlegetik (Dienes 2001: 139). „Kegyességét tekintve Keresztúri Pál tagadhatatlanul

puritán, nem tudunk azonban arról, hogy valamiben is támogatta volna a puritánusok táborában küzdőket a felépítmény változtatására tett erőfeszítéseikben. (…) Sajnos nem áll rendelkezésünkre olyan forrás, amelyben közvetlenül tanulmányozhatnánk az oly sok vihart kavart puritánus küzdelem kérdéseiben a saját állásfoglalását." (Dienes 2001: 140) Az idézet értelmében tehát nem bizonyítható az, hogy Keresztúri a puritanizmus egyházpolitikai célkitűzéseit magáénak vallotta volna, és teljesen elkötelezte volna magát eme irányzat mellett, inkább az mondható el, hogy kegyességére gyakorolt hatást. Dienes Dénes így összegezte a hitvitázó egyéni hitbéli meggyőződését: „Keresztúri Pál ortodoxiája abban fejezhető ki a legjobban, hogy nem kételkedett a református tanítás igazságában, pietizmusa pedig abban áll, hogy nem elégedett meg annak tételes ismeretével, hanem arra ösztönzött, hogy amit a tanítás magában foglal, az a keresztyén embernek személyesen végiggondolt és megküzdött élménye legyen. Méghozzá nem egyszeri, hanem folyamatosan megélt, Istennel való bensőséges közösségben megragadott mindennapi gyakorlata." (Dienes 2001: 141) „A pietista mozgalom az egyéni lelki életre helyezi a hangsúlyt (…)" (Győri L. 2009: 21), és arra a következtetésre juthatunk, hogy a személyes istenkeresés Keresztúri didaktikájában is fontos szerepet kap. A dolgok alapos megismerésének a vágya, illetve az egyéni Istent kereső, a dogmáknak nem csupán az elsajátítását, hanem a rajtuk való elmerengés és az aktív olvasói magatartás iránti elvárás vezethette őt arra néhány esetben, hogy bővítse saját kérdésekkel és feleletekkel a *Heidelbergi Káté* szövegét. „A pietizmus Németországban bontakozott ki a 17. század második felében. (…) A pietizmus eszméit először *Halle*ban tanuló magyar diákok hozzák magukkal hazánkba." (Győri L. 2009: 21) Dienes Dénes Keresztúri Bíró Pált a pietizmus előfutárának tartja (Dienes 2001: 139).

Jelzésértékű, hogy Zacharias Ursinus *Heidelbergi Kátéj*a szolgál művének alapjául, de saját művének első része „a Heidelbergi káté sajátosan átdolgozott, kibővített, mintegy tankönyv-szerűvé tett változata" (Varga 2013: 46). A szerzőség fogalma az ő esetében tehát azáltal válik relevánssá, hogy a forrásszöveget olvasóként továbbgondolja, majd kibővíti úgy, hogy a didaktikai cél betöltésére megfeleljen.

Miképpen a vallásosságára több irányzat sajátosságainak asszimilálása jellemző, egyedinek, sajátosnak nevezhető pedagógiája is, többek között azért, mert több pedagógiai elméletet, irányzatot fogadott be, töredékeiben, a saját egyéniségén átszűrve ezeket: „Keresztúri tehát válogathatott az előző nemzedék haladó nézeteiből és a kortárs törekvések gyakorlatából. S talán nem felesleges megjegyeznünk azt sem, hogy saját személyiségén átszűrve alkalmazta a didaktikai elveket, azaz nem túlzás Keresztúri Pál pedagógiájáról

beszélni." (Dienes 2001: 99) Például hasznosnak tartotta modern nyelvek tanítását (Dienes 2001: 82), és szelíd volt tanítványaival (Dienes 2001: 86). Elmondható tehát, hogy azokat az eszmei áramlatokat, pedagógiai módszereket, amelyekkel tanulmányai során találkozott, kritikával kezelte, ennek jeles bizonyítéka nem csupán egyedi pedagógiája, hanem egy egyedi katekizmus megírása is. Ha arra szeretnénk választ adni, hogy miben állt pedagógiájának egyedisége, szintén Bethlen Miklós szavait hívhatjuk segítségül: „Nagy secretuma volt Keresztúri Pálnak etiam in inajoribus disciplinis tractandis, ez: hogy valamit lehetett, mind in quaestiones et responsiones redigált; és a quaestiót láttuk az irásban, a responsiót betakartuk papirosocskával, melyet kezünkkel alá- és felvontunk, mint szintén a vocabulák tanulásában, és bizony sokszor, hogy már lopva megnéztük, meg betakartuk; melyet is mintha neheztelt volna, szabadságot ugyan nem adott reá, de nem is igen tiltott, mert tudta mint bölcs ember, hogy annak gyakor bé- és felfedése, elrejtése, ugyancsak mind olvasás, tanulás, és repetálás: semper aliquid inhaeret" (Bethlen 1858: 226). Ezen idézet alapján elmondhatjuk, hogy Keresztúri nem csak vallási tanítását fogalmazta meg katekizmus formájában, hanem általánosan a megtanulandó tananyagot ilyen szövegformába szervezve adta diákjai kezébe. Gál Judit egy másik, e műből származó szövegrészt idézett (Gál 2013: 163), amely alapján elmondja, hogy: „Ezek szerint Keresztúri nemcsak kivonatolta a megtanítandó anyagot, hanem kérdés-felelet formába öntötte, hogy ezáltal is megkönnyítse a tanulást. E két módszer ötvözésében úgy tűnik, hogy egyedi volt, legalábbis tudtom szerint a szakirodalom nem említ más pedagógust, aki hasonlóképpen járt volna el." (Gál 2013: 163–164) Gál Judit a következő részt idézi Bethlen önéletírásából: „Micsoda authorokat tanított, alig tudom jól leírni, mert mind csak az olyan excerpta quaestio-, responsióból álló irások voltak a kezemben" (Bethlen 1858: 227).[7]

Keresztúri *Kátéjának* egyik sajátossága az, hogy olyan kérdéseket is beépít a szövegbe, amelyeknek a szövegértést elősegítő funkciója van.[8] A bűnről szóló tanításokat például a *bűn* szó meghatározásával kezdi, és kommunikációs helyzetről szólván, érdemes megjegyezni, hogy ő maga is körülírja és magyarázza a *katekizmus* fogalmát, e szövegnek felépítését és rendeltetését:

„Ezek a könyvek mi módon adathatnak előnkben rövideden?

A katekézisben.

[7] Megjegyezzük, hogy Gál Judit más szövegkiadást idéz, mint a jelen tanulmány szerzője.

[8] Keresztúri Pál az általa betoldott kérdések megválaszolása során is bibliai szövegekre hivatkozik, ezek bibliai helyét az írástükör bal oldalán, a megfelelő sor mellé illeszti. A jelen tanulmány szerzője az átláthatóság kedvéért a szedéstükör jobb oldalán tünteti fel Keresztúri hivatkozásait.

Micsoda a katekézis?

A keresztyéni vallásnak rövidebben való öszvefoglalása.

Hány részei vannak az katekézisnek?

Öt: tudniillik az Apostoli Credo, a keresztség, az Úr vacsorája, a tízparancsolat, és a Mi Atyánk.

Miért szükséges a katekézis?

Mert a hit hallásból vagyon, és az Isten azt mondja: *A te fiaidnak megbeszéljed* Móz.2. köny.13.8.

Micsoda a katekézisnek vége és célja?

A mi üdvösségünk és vigasztalásunk." (Keresztúri 1638: 5)

A szövegértésen túl Keresztúri bizonyos tanok, kérdések alaposabb vizsgalátát, továbbgondolását, boncolgatását is célul tűzi ki:

„Elég-é tudni, hogy az Isten állatjában egy, személyében három?

Nem elég (mert ezt az ördögök is tudják), de kívántatik, Márk 1.24.

hogy ismérjem az én Istenemnek lenni, én Atyámnak, hogy a Fiú énérettem születtetett, ez a Sz.Lélek énbennem lakozik." (Keresztúri 1638: 1–2)

Heltai János is utal arra, hogy a 16. századi hitviták egyik jellemzője a hamis egyházzal szembeni „felmutatása" az igaz egyháznak: „A kezdeti időszakban, vagyis a 16. század első felében fő céljuk a régi egyház tekintélyének lerombolása: intézményeinek, emberi találmánynak minősített szokásainak támadása, kigúnyolása; tévesnek tartott tanításainak bírálata. Ezekkel állítják szembe a valóban krisztusi egyházat, az igazán jámbor, keresztyéni élet eszményét és a tiszta, helyes, igaz tanítást" (Heltai 2005: 115). Megfigyelhetjük azonban, hogy ez a diskurzus a 17. századi Keresztúri szövegéből is visszaköszön olyan kérdés formájában, amely az igaz és hamis egyház kettősségét fejtegeti, törekedve arra, hogy a protestáns hitbeliséget minél régebbre visszavezethesse:

„Az anyaszentegyházról

Hol volt azelőtt a mi anyaszentegyházunk?

A pápaságban avagy a pusztaságban. Jel.13: 6.

Miképpen volt az pápaságban?

El volt rejtezve, mint a búza a polyva között.

Vallották-é azok az igaz hitet?

Vallották egymás között tudniillik, de nem mindenek előtt.

Volt-é egységek a pápistákkal?

Volt a külső társaságra nézve, de nem volt belső avagy lelki egyességek." (Keresztúri 1638: 44)

Eusebios „mindent megtesz a zsidókeresztyén hagyomány ősiségének és hitelességének bizonyítása érdekében, illetve ahol csak alkalma nyílik

rá, követendő példaként emeli ki a mártírok kitartását, Krisztus iránti hűségét és hitüknek erejét" (Papp 2016: 162). Hasonló megfontolás figyelhető meg Keresztúri törekvésében is, amikor a protestantizmusnak mint igaz vallásnak gyökereit igyekszik minél távolibb időkig visszavezetni. A napjainkban használt *Heidelbergi Káté* 54. és 55. kérdése a keresztyén anyaszentegyházról, illetve a szentek közösségéről értekezik, de természetesen nem az igaz református egyházat állítja szembe a hamis, pápista egyházzal, hanem a hívők seregéről beszél, felekezetiségre tett megjegyzések nélkül.

Érdekes azt megfigyelni, hogy Keresztúri a judaizmus néhány jegyét is megemlíti, párhuzamot von a keresztség és a körülmetélés között, több kérdést is feltesz és megválaszol a körülmetéléssel kapcsolatban. „Klaniczay Tibor már a hetvenes évek közepén utalt arra a nemzeti hagyományokról szóló tanulmányában, hogy a környező népek kultúrájának megismerése és a sajáttal történő összevetése mindkét kultúra jellegének, mindkét etnikum identitástudatának karakteresebb megrajzolását eredményezi." (Bitskey 2013: 3) Bitskey István kiegészíti Klaniczay Tibor gondolatait: „Ez természetesen érvényes a felekezetek, nyelvek, mentalitások, gondolkodásmódok, társadalmi közegek, kommunikációs terek közötti különbségek és hasonlóságok tanulmányozására is, a komparatív szempont olyan saját jellegzetességekre irányítja a figyelmet, amelyek egyébként elsikkadnának" (Bitskey 2013: 3). Joggal feltételezhetjük, hogy hasonló meggondolásból már Keresztúri is jogosnak látta összevetni a judaizmus és a kereszténység olyan vallásos elemeit, amelyek hasonló funkciót töltöttek be a két világvallásban, illetve Krisztus személyében ötvöződnek. Elsőként Keresztúri a „körülmetélkedés" szót magyarázza, hiszen ez volt a zsidó nép mint kiválasztott nép Istenhez való tartozásának jele:

„Mi volt a környülmetélkedés?

Az környülmetéletlenségnek elmetszése, hogy az jegye lenne az frigy kötésnek. Móz.I.köny. 17.11." (Keresztúri 1638: 60)

Többek között igyekezett a körülmetélés és a keresztség sákramentumát összevetni, amely Jézus Krisztus személyében ötvöződik, a bibliai locusokra támaszkodva ad magyarázatot arra, hogy Krisztus miért vette magára mindkét világvallás szent jegyeit:

„Az Krisztus miért metélkedett környül?

Hogy megerősítené az atyáknak tött igéreteket, és hogy megbizonyítaná, hogy ő Júda nemzetségéből való volna. Róm.15.8.

Miért keresztelkedett meg az Krisztus?

1. Hogy megbizonyítaná, hogy ő az megkeresztelkedet népnek tagja volna. Luk.2.28.

2. Azt kívánta mind az Krisztust tiszti s mind az Jánosé, az mint mondja: *Így illik minékünk az mi tisztünknek minden igazságát betöltenünk.* Mát. 3.16.
3. Hogy az János keresztségét megerősítené. V.11." (Keresztúri 1638: 61)

Érdekes megfigyelni azt, főként mai református szemmel, hogy több ízben is ő maga is református prédikátorként szentekként emleget olyan egyházatyákat, vallási tanítókat, akiket a katolikus egyház szentként tisztel. Gábor Csilla rávilágít arra, hogy kezdetben a szentek tiszteletének kérdése nem okozott éles vitákat a protestánsok és a katolikusok között, idővel válik kiemelt vitatémává: „A szentek tisztelete és e kultusz tiltott/elfogadott/bátorított formáinak rendszerbe foglalása eredetileg nem tartozott a 16–17. századi vallási viták legnagyobb vihart kavart témái közé, utóbb azonban, hitgyakorlási, politikai és kulturális implikáció okán igencsak a figyelem középpontjába került" (Gábor 2015: 263). Az első példában Keresztúri a hitetlen Tamásra utal, Jézus tanítványára, aki felismerte a zárt ajtón áthatoló, feltámadott Jézust, megbizonyosodik arról, hogy Mestere áll előtte. A második példában Pál apostol szavait idézi, a korinthusiakhoz írt levelét:

„Én Istenemnek lenni?

Amint Sz. Tamás mondja: *Én Uram, és Én Istenem.* Ján.20.28*"* (Keresztúri 1638: 2).

„A Szentlélek lakozik énbennem?

Azt mondja Sz. Pál: *Avagy nem tudjátok-é, hogy ti az Istennek templomi vattok, és az Istennek Lelke lakozik tibennetek.* 1.Kor.3.16." (Keresztúri 1638: 2)

Mint említettük, a főszöveg második része Bellarmino tanait vitatja. Keresztúri kifejti álláspontját, ellenérveit ezen tanok ellen, de fontos megjegyeznünk, hogy ezáltal egy protestáns hagyományt folytat, nem egyedi a jelenség. „Három kötetes főműve nagy feltűnést és nagy hatást keltett, a protestáns főiskolákon, egyetemeken részletesen foglalkoztak a cáfolatával hosszú évtizedeken át." (Dienes 2001: 115) Továbbá (Czegle Imre művére hivatkozva) Dienes Dénes kijelenti, hogy „A magyar peregrinusok is jelentős ismereteket szereztek róla, és felkészültek a Bellarmin tételeivel való vitára" (Dienes 2001: 115; Czegle 1972: 107–123).[9]

[9] A 115.oldal 349. lábjegyzetében Dienes Dénes pontosítja, hogy Bellarmin *Disputationes de controversiis christianae fidei adversus hujus haereticos*, 1–3 Tom. Ingolstadt 1586–1593. könyvének állításaival szemben születtek a disputációk.

3. Ki szól Keresztúrihoz?

„Míg Pázmány először a katolikus álláspont plauzibilitását, jelenvaló, képviselhető voltát teremtette meg, majd a teljes tanítás sokrétű, árnyalt kifejtésével elfoglalta a kommunikációs terep meghatározó pozícióit, s végül a legfontosabb vitapontok ismételt, hatásos kifejtésével támogatta a megindult, erőteljes térítői munkát mindig szem előtt tartva a személyes meggyőzés követelményeit is, addig ezeknek az éveknek a katolikusok által kezdeményezett vitái ad hoc jellegűek, az alkalom szüli őket, s csupán taktikai céljaik vannak: az erdélyi fejedelmi család megnyerése, az előtte való önigazolás vagy éppen fordítva: tekintélyének rombolása, szándékainak akadályozása, aszerint, amit az éppen vitába keveredő félnek társadalmi vagy földrajzi helyzete éppen lehetővé tesz." (Heltai 2005: 139) Valószínűnek látszik, hogy ilyen alkalom szülte szöveg Hajnal Mátyás névtelen vitairata is. Hajnal művének címéből is egyértelműen kiderül, hogy Keresztúri ellenében íródik: *Ki-tett Czégér. Melly-Alatt Fel-Találllya akárki is, Minémű Poshatt és mérges Tejet fejt Kereszt-úri Pál Erdélyben eggy Catechismus-nak Tömlőjébe, neminémű Hajdelberga-táján nőtt és hizlalt Teheneknek Tölgyéből, a nem régen született Chechemő Keresztyénnek szoptatására. Melly meg-orvosoltatik Eggy Keresztyén Orvos-Doctor által.* Újdonság Hajnal szövegében az, hogy mottót is beszúr szövege elejére: „Jahel Tejet ád Sisarának az ő italára / De által-veri fejét Sátorszeggel halálára." A Bírák könyve negyedik részének 19-től 21-ig terjedő verseire utal, a történet szerint Jáel Siserának tejet adott, ám e látszólag kedves gesztust hidegvérű gyilkosság követi, Jáel sátorcöveket ver Sisera halántékába. Hajnal meg is jelöli, hogy mely bibliai szöveghelyre hivatkozik.

Gábor Csilla tanulmányában igyekszik választ adni arra a kérdésre, hogy a hitviták esetében hogyan kap érvényt a dialogicitás. Heltai Jánost idézve megjegyzi, hogy „(…) a hitvitairat egyike azon, többféle műfajt is használó szövegtípusoknak, amelyeknek leglényegéhez tartozik a dialogikusság valamilyen formája" (Gábor 2021: 29). Ugyanakkor ki is egészíti az általa idézett gondolatot: „Nem csupán a támadó és megtámadott interakciójára gondolunk itt, hanem a szövegalkotás minduntalan visszautaló jellegére a szóban forgó témá(k)ban történt korábbi, főként írásbeli megnyilatkozásokra. A banális, ám nagy kérdés: hová vezet az efféle „dialógus", ha pedig van iránya, akkor mégis miért nincs? Másként szólva: miféle kommunikáció történik a (hit)vitában, milyen szabályok és konvenciók mentén, milyen eredménnyel történik a nézetütköztetés?" (Gábor 2021: 29) Láthatjuk, hogy formailag, szövegszerkezetileg a dialogicitás fele hajlás az általunk vizsgált polémiában Hajnal első

művében körvonalazódik első ízben, hiszen Keresztúri kijelentéseivel lép párbeszédbe, támadóként fogalmaz meg saját álláspontot, elsősorban partnere bírálására törekedve. Viszontválaszában Keresztúri is adaptálódik ehhez a diskurzushoz. Ennek jelét adja az által is, hogy már jómaga is mottóval indít viszontválaszában, ahogyan Hajnal Mátyás tette. A polémiát megelőzően csupán olyan értelemben beszélünk dialogicitásról, hogy Keresztúri bizonyos tanokkal/eszmékkel/módszerekkel „párbeszédbe lépve" írja meg katekizmusát, ennek alapját pedig a *Heidelbergi Káté* szövege képezi. Ugyanakkor Keresztúri korábbi szövegek közül párbeszédbe lép Roberto Bellarmino művével is, hiszen, mint említettük, katekizmusához csatol egy Bellarminóval polemizáló részt.

Érdemes talán kitérni arra is, hogy a vita különböző fordulóinak szövegei milyen címet viselnek, ezek a címek pedig hogyan reagálnak egymásra. A szövegek címei is jelzik azt, hogy a két fél vitája egyre hevesebb, maguk a vitázó felek nagyobb intenzitással próbálnak érveket felsorakoztatni saját igazuk mellett/az ellenfél érvei ellenében. Míg Keresztúri *Csecsemő Keresztyén* kezdettel ad címet első szövegének, a támadásra adott válaszának címe *Fel-sördült keresztyen, ki tsetsemö korától fogván az Isten beszédének ama tiszta tején, a mennyei titkoknac tanulásában ditsiretessen nevekedék, es az Istennec minden fegyverét fel-öltözvén ama Cerberus titkos erejéböl támadott hitető orvos doctornak pokoli orvossággal meg-büszödött patikáját elrontá, és magát vastagon meg-ostorozá (…).* Tehát már nem a „gyerekcipőben járó" keresztyén vallási alapismereteit taglalja, hanem érett hangon, a vallás dolgaiban elmélyült felnőttként egy másik felnőtthöz szól, kevésbé nyájasan, mint amilyen lelkülettel írja a fejedelem fiai számára a katekizmust. Hajnal Mátyás „*Ki-tett Czégér"*-ről beszél első polémiájában, a második szövege már *A kitett czégérnek feljebb emelt czégére*[10] címet viseli, utalva arra, hogy még magasabb pozícióból, még távolabbról szól ellenfeléhez.

Hogy mennyire volt tudatos a párbeszéd elindítása, azaz egy válaszszöveg kiprovokálása Keresztúri részéről, arra már kitértünk, ugyanakkor azt is elmondhatjuk, hogy „Siet hangsúlyozni, hogy a megtámadott Csecsemő Keresztyén nem a római egyház ellen született, válaszában sem vezeti ez az indulat (…)" (Dienes 2001: 114).

Láthattuk, hogy az általa megírt mű óhatatlanul is válaszra talált, ám az alábbi idézetek arra engednek következtetni, hogy nem saját személye ellen irányuló támadásként élte meg Hajnal névtelen válaszát: „Úgy

[10] RMNY 1953.

értékelte, hogy a támadás csak látszólag történt ellene, valójában az erdélyi fejedelem családját vette célba a »Jesuitai mérges ördögi csalárdság«" (Dienes 2001: 114). Keresztúri szavait így idézi Varga Bernadett: „noha motskos irásának rendiben az én nevemen láttatic szegeztetni, de edgy-általlyában a' Fejedelmi méltóságot ingerli" (Keresztúri Biró 1641: *3v; Varga 2013: 49).

Hasonlóképpen vélekedik e kérdésről Heltai János is: „Egyértelműen Eszterházy rivalizáló szándékát tükrözi a következő hitvita, amely ugyancsak a Rákóczi családhoz kapcsolódik. A fejedelmi család fényes ünnepséggel kötötte egybe az ifjabb György és Zsigmond herceg nyilvánosan tartott konfirmációi vizsgáját, amely így a fejedelmi reprezentáció fontos elemévé, a fokozatosan kiformálódó dinasztikus igény egyik első megnyilvánulásává vált." (Heltai 2005: 137)

Pokoly József is kijelenti, hogy „Róm. kath. részről ez időben komolyan törekedtek arra, hogy Erdélyben minél szélesebb alapokon álló jogokat nyerhessenek. Azonban Rákóczy ellenállása minden igyekezetet meghiusított." (Pokoly 1904: 156) A szerző meglátása az, hogy az első „lövések" katolikus részről a protestáns fejedelem irányában pontosan e jezsuita iratban öltenek testet (Pokoly 1904: 156). Rákóczi fejedelem is (hitveséhez hasonlóan) kétségkívül értékelte Keresztúri munkásságát. Ezt jelzi a következő idézet is, viszont azért is fontosak ezek a sorok számunkra, mert Keresztúri jelleméről is elárulnak néhány dolgot: „Az a két férfiú pedig, kikre a fejedelem legtöbbet hallgatott, a prezsbiteres Bisterfeld és a püspökös Kereszturi Pál, mindketten a mérsékletnek, a közvetítésnek voltak emberei és ha szükségesnek látszott, befolyásukat inkább az ellentétek elsimítására, a szenvedélyek lecsillapítására használták fel, semhogy a lappangó tűz felgerjesztésére" (Pokoly 1904: 222).

Pokoly József mondata tehát arra utal, hogy Keresztúri békés jellem volt, nem valószínű, hogy szándékosan kereste a konfliktust. Ugyanakkor, mivel a Bellarmino tanaival való disputáció hagyományát folytatja, alkalmat ad arra, hogy Esterházy nádor jezsuita lelkésze támadást indítson az erdélyi fejedelmi család ellen. „Noha Keresztúri kiadványa egy rövid vitairatot is tartalmaz, nem erre felel Hajnal, hanem a Heidelbergi Káténak, a reformátusok egyik szimbolikus iratának kibővített változatát tartalmazó főrészt támadja meg, s ezzel ő határozza meg a vita témáját s a retorikai pozíciókat." (Heltai 2005: 138)

További kérdésként megfogalmazhatjuk, hogy miért fajul el a vita addig, hogy a fejedelemasszony személyesen is implikálódik e polémia folytatásába, s ez is közrejátszik abban, hogy a nádor és a fejdelem közötti diplomáciai

kapcsolatok egyre inkább elmérgesednek. Mennyire volt esélyes az, hogy a vitázó felek egymást kölcsönösen tisztelve egy kizárólagosan racionális alapú eszmecserét folytassanak a heves polemizálás helyett?

Heltai János Hans Robert Jauss szavait idézi a hitvitákban rejlő kommunikációs lehetőséget illetően: „A hitvita véghorizontot feltételez: lezárt igazságot és a vallási tan szilárd alakját. Itt már nem keresik sokáig az igazságot, hanem kijelentik a bizonyosságot. Itt a vallási tartalmak dogmákká lesznek, amint minden párt már csak a saját vallási uralmának kiterjesztésére vagy védelmére gondol, az egyedül üdvözítő hitnek süketté kell lennie mások vallása iránt. A végső dolgok szembeállításának szűk határokat szabnak, hogy egy vita azzal a szándékkal, hogy a másként hívők érveit komolyan vegye, vagy egy idegen hitet akarjon megérteni, eleinte egyáltalán nem valósulhatott meg." (Heltai 2005: 251; Jauss 1997: 146) Heltai János tanulmányában megjegyzi, hogy „Jauss kifejezetten a monoteista világvallások, vagyis a zsidó, a keresztyén és a mohamedán vallás között a Mediterráneum térségében meg-megszűnő, de mindig újra fellángoló hitvitákról beszél" (Heltai 2005: 251), ám úgy véli, Jauss megjegyzései „kiváló viszonyítási pontnak, retorikai kiindulásnak tekinthetők" (Heltai 2005: 251). A vitázó felek lezárt horizontokban mozognak. Az általunk vizsgált korban a felekezetiség, a vallásosság kitüntetett helyet foglalt el az egyének és a társadalom életében, ez volt a kor egyik rendezőelve, ez osztotta meg a közösségeket. Tudjuk, hogy e két vitázó fél sem jutott kompromisszumra, a vita kontextusa előre is vetítette ennek minimális lehetőségét. „Mivel a hitvitázó – a gyakorlatból adódó axiomatikus megfigyelés és előzetes meghatározásunk szerint is – ritka kivételtől eltekintve az igazság biztos tudatában kezdi a vitát, ezért a hitvita célja (ellentétben a tudományos viták ideális esetével) általában véve nem lehet az igazság megtalálása." (Heltai 2005: 256)

Ugyanakkor Heltai azt is fejtegeti, hogy a Jauss által vizsgált hitviták világához képest miben más a reformáció korának hitvitairodalma. Egyik jellegzetessége e kor szemléletének az, hogy: „Ha kölcsönösen vitatják is egymás bizonyításainak, konzekvenciáinak helytálló voltát, ha a kölcsönösen használt durva stílus a másik fél személyének és tanításainak teljes dekonstrukcióját célozza, akkor is megtalálható a háttérben az a közös gondolat, hogy a hitről szóló teológiai tanítások ellenőrizhetőek a ráció szabályai szerint (bár maga a hit nem). Igaz, az ellenőrzés lehetőségeiről, határairól és az ellenőrzésre való jogosultságról eltérőek a vélemények." (Heltai 2005: 253) Hajnal Mátyás szerint pont ez az elvárás nem teljesült Keresztúri katekizmusában, hiszen az ellene irányult támadás egyik

ürügye éppenséggel a leírtak hitelességének ellenőrizhetetlensége volt: „Kérdezkedésekre is alkolmatlan volt venni a dolgot: mert sem füle sem farka nincs az ő jó kérdezkedésinek: és azon egy dolgot unalmasul újabb-újabb kérdésekbe kellett volna venni, és egy nagy labirintusban kerengeni. Azon okból, az írás locusinak előtámogatásit is el kellett hadni: mert felette sokra terjedt volna a dolog, ha mind meg kellett volna mutatni, mely helytelenül, mely illetlenül, mely oktalan csigázással, húzattanak, vonyattanak, hol imide, hol amoda a Sz. Írás helyei." (Hajnal 1640: A3) A Keresztúrit ért vád már a jezsuita vitapartner olvasóknak szánt dedikációjában megfogalmazódik. Az általunk e szövegrészből kiemelt idézet értelmében Keresztúri szövege rendszertelen, és nem lehet mindent pontosan visszavezetni a katekizmus kérdéseire adott válaszait bibliai szöveghelyekre. A magát „orvos-doktornak" nevező névtelen szerző e mérgezett szellemi táplálék kártékonyságának a rámutatására vállalkozik: „De eszekbe vehetik ennek mérgét, ha figyelmetesen megolvassák ez orvoslást, és e megdohosodott téj mérgének megmutatását" (Hajnal 1640: 2).

„Számításba kell venni azt is, hogy a viták nem elszigetelt térben folytak: a viták ellenére a vallásgyakorlás, a hittudomány és az etika szféráiban folytonosan összeérnek a résztvevők, sőt közös létezésük gazdasági-politikai tere is. Általában nem is egyszerűen a másik fél legyőzése a cél, hanem sokkal inkább híveinek megnyerése, elcsábítása, vagy egyszerűen a közös ügyek rendezése. Mindennek nem is pusztán a vita a terepe, hanem a politikát, a törvényhozást, s a társadalmi élet más szféráit is áthatják a vallási polémiák. A határok tehát, amelyek közt a reformáció korabeli hitviták folytak, gyakran nem is olyan szűkek, még akkor sem, ha egy-egy vita eredményeként teológiai kérdésekben csak kivételesen következik be látható elmozdulás." (Heltai 2005: 253) Az általunk vizsgált hitviták kulturális közege is arról árulkodik, hogy a hitviták nem zárt rendszerek olyan értelemben, hogy a vallási/az egyházi szereplők összefolynak más terekkel/szereplőkkel, sokkal inkább összemosódik a klerikus és a laikus világ, semhogy ezek elszigetelődjenek, netán akár ellentétbe is álljanak egymással. Olyan értelemben viszont beszélhetünk zárt rendszerekről, hogy „a felek között alapértelmezetten a különállás lesz hangsúlyos és hangsúlyozandó (…)" (Gábor 2021: 35).

Megjegyezném, hogy Heltai János a Jauss-féle hitvita-elemzésről elmondja, „hogy mindaz, amit Jauss Pavić regényének elemzése során lényegesnek tart a világvallások közti hitviták kommunikációs teréről, működési és létezési módjáról, csak madártávlatból és csak a hétköznapi gondolkodás

szintjén lenne alkalmazható a reformáció korának hitvitáira, amelyek egy világvallás keretein belül folytak" (Heltai 2005: 254).

Hajnal Mátyás nem az egyedüli, aki támadja Keresztúrit katekizmusa miatt, hanem protestáns körökben is kritizálták őt. „A könyv hatásáról is érdemes néhány szót szólnunk, már csak azért is, mert ez a mű nem csak katolikus bírálatban részesült, de az alsó-magyarországi részek protestánsai is találtak benne kivetnivalót." (Varga 2013: 47) Varga Bernadett a Balázs Mihály–Keserű Gizella szerzőpárost említi, akik Serédi János Medgyesi Pálnak írott egyik levelét[11] idézték tanulmányukban (Varga 2013: 47). Serédi levelében megjegyzést tesz Keresztúri *Christianus lactens* című katekizmusára, kijelentve, hogy „durva hibákat hagyott benne": „*Az mely irást az ő N[agysága] F[ejedelem] fiai praeceptora is kibocsátott, Lactens Christianus (úgy tetszik) titulus alatt, sok ember, tudós értelmes penig, még a kegyelmetek vallásán valók is megütköztenek rajta, aminemö crassos errores admittált [durva hibákat hagyott benne](…)*" (Balázs–Keserű 2009: 22). A tanulmány szerzői a 36. lábjegyzetben megjegyzik azt is, hogy mi volt az a „hiba", amely miatt vádolták Keresztúrit: „A kifogásolt hely Keresztúri Pál művének latin (RMNY 1674) és magyar (RMNY 1721) változatában: *Christianus lactens…,* Albae Julia, 1637, 104: »Deus mi, Deus mi, quare me dereliquisti? Ubi Christus iram Dei se sensisse ostendit. Nam si tantum in corpore passus fuisset, cur ita exclamasset? Latro ille pius aequales vel majores sensit dolores corporales, et Petrus inversus crucifixus similiter. Ergo Christus amplius quam corporales dolores sensit.« *Csecsemő Keresztyén…,* Fejérváratt 1638. 130: »Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engemet? Holott megjelenti az Christus, hogy ő az Istennek haragját érezte. Mert ha csak testben szenvedett volna, miért kiáltott volna fel így? Az üdvözült tolvaj egyenlő, avagy még nagyobb testi fájdalmakat szenvedett, Szent Péter fővel alá fordítva feszítetett fel az keresztfára, mégis egyik sem kiáltott fel ilyen szókkal. Hát az Krisztus nagyobb kínt szenvedett az testi fájdalmaknál.« Keresztúri Pál művelődéstörténeti jelentőségéről ld. Jankovics József megkerülhetetlen tanulmányát: *Apáczai hatása Bethlen Miklós pedagógiai és iskolapolitikai törekvéseire,* Acta Historiae Litterarum Hungaricarum XVIII (1981), 75–81." (Balázs–Keserű 2009: 27) Az említett levél nem képezi jelen kutatás tárgyát, csupán a pontosabb összkép vázolása érdekében került említésre.

[11] *Medgyesi Pál I. Rákóczi Györgynek, Debrecen, 1638. szeptember 21.* és *Serédi János Medgyesi Pálnak, [Bártfa], 1638. szept. 15.*

4. „Pozitív utóélet”

Keresztúri műve megírása által nem csupán ellenfeleket, hanem „követőket” is szerzett. Amint említettük, az általa megírt kátéra válaszmű érkezett jezsuita oldalról, a Keresztúri részéről jövő viszontválasz a *Felserdült keresztyén* című polemikus irat. Cserei Mihály a hitvita újabb fordulóját előidéző szöveget olvasta, továbbgondolta (ahogyan tette ezt Keresztúri is a *Heidelbergi Káté* szövegével), sőt, fiát is arra buzdította, hogy sokszor olvassa ezt a művet. Tóth Zsombor Cserei Mihályról megjegyzi, hogy „Cserei könyvtára legjobb példányait többször is újraolvasta” (Tóth 2017: 179). A 21. lábjegyzetben ezt olvashatjuk: „Egyik kedvenc könyve bizonyára Keresztúri Pál *Felserdült keresztyén* című műve lehetett, melynek első táblájára jegyezte fel: »Ezt a könyvet ez előtt hatvan esztendővel Udvarhelyi Collegiumban laktomban vetem volt, életemnek akkor tizenhetedik esztendejiben, igen gyönyörűséges könyv a pápisták ellen, sokszor olvastam, sokszoris tanulta belőle, az édes Fiamnak is azt hagiom gyakran olvassa s kívánom lelkinek idvességire tanulljon belőe (…)«” (Tóth 2017: 179).

I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna alakja Ugron Zsolna *A nádor asszonyai* című regényében is megformálódik, viszont, ahogyan azt a cím is sejteti, e regény egyik központi szereplője az általunk is említett Esterházy Miklós nádor. Csupán pár sor erejéig történik említés az erdélyi fejedelemről, illetve ennek feleségéről, így e két történelmi személyiségnek a jellemét nem tükrözi az írás, ellenben Esterházy Miklós jelleme kirajzolódik a történet eseményeit követve és a szereplők lelki világának láttatása által. Nyilván ezeket a szövegbeli idézeteket nem olvashatjuk referenciálisan, mégis úgy vélem, nem esnek túl távol Esterházy valós jellemétől. Kuriózumként beemelnék egy olyan gondolatot, amely Czobor Erzsébet, Nyáry Krisztina egykori anyósának, Thurzó György nádor özvegyének a szájából hangzik el Esterházyra vonatkozóan: „Térít az mindenkit az igaz hittől, erősebben, mint Pázmány uram vagy a jezsuita páterek” (Ugron 2014: 32). Nyáry Krisztina özvegysége után két kislányát Czobor Erzsébet nevelte, ám idővel azért küzdött, Esterházy támogatását élvezve, hogy lányai a saját gyámsága alá kerüljenek. Ez konfliktust okozott a két asszony között, nem véletlen tehát, hogy a regénybeli Czobor Erzsébet rosszat szól egykori menye új férjéről, aki támogatta nejét a lányok visszaszerzésében.

5. Összefoglalás

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy Keresztúri Bíró Pálra vegyes, egyben egyedi pedagógia jellemző, ugyanakkor többféle vallási és pedagógiai irányzat/elmélet volt hatással a munkásságára, amely a katekizmus szövegében is tükröződik, értő-értelmező folyamat eredményében s ennek elősegítése érdekében. A peregrináció az ő életében is szerepet játszott, ennek egyik megnyilvánulása, hogy ő is vitázik Bellarmino tanaival a katekizmus szövegéhez csatolva egy terjedelmesebb polemikus hangvételű írást, amelyet szintén a katekizmus szövegformájához igazítva épít fel. A szöveget a fejedelem kiadja latinul, rá egy évre pedig magyar fordításban. Keresztúri katekizmusa és a Bellarminóval polemizáló rész együttese alkotja a főszöveget, ám a paratextusok is fontosak, hiszen jól meghatározott szerepük volt. A kiadványra érkezett, névtelenül megjelent jezsuita vitairat Hajnal Mátyás tollából származik, ám, mint láttuk, mind Keresztúri maga, mind pedig a hitvita kutatói úgy érzékelik, hogy a polémiának politikai háttere volt, a polémia hátterében tehát Esterházy és I. Rákóczi György vitája állott. Hajnal diskurzusához igazodva, Keresztúri tollából viszontválasz született.

A mohácsi vész utáni helyzetet Péter Katalin így vázolja: „(…) akármi is Esterházy kortársainak véleménye a múltról, ők már nem választhatnak. A mohácsi katasztrófa után három részre hullott országot úgy örökölték. A nyugaton élők közülük a Habsburg-királyságba születtek bele, a keletiek a portai fennhatóság alatt álló erdélyi fejedelemség uralmába, az ország középső, gyönyörű, termékeny területének lakói pedig már generációk óta közvetlenül a török birodalom alattvalói.” (Péter 1985: 86) Ahogyan ezt az idézet is kiemeli, nem lehet politikai téren szabad akarattal rendelkező magyarországi palatinusról és erdélyi fejedelemről szót ejteni. Már Rákóczi fejedelemmé választásának körülményei sem voltak konfliktusmentesek. Rákóczi „II. Ferdinánd alattvalója volt és nem Bethlen Gáboré.” (Asztalos é. n.: VI) Ennek következtében engedélyt kellett volna kérnie Ferdinándtól ahhoz, hogy elfoglalja Erdély fejedelmi székét, de ő ezt nem tette meg (Asztalos é. n.: VI). „A vagyonszerzésben és politikában egyként vetélytársa, Esterházy nádor, ezen az alapon támadhatott az Erdélybe ment Rákóczi magyarországi birtokaira. Rákóczi György Erdélybe távoztával tehát tüzet gyujtott maga mögött és ugyanakkor tűzfészekbe is lépett.” (Asztalos é. n.: VI)

Esterházy Habsburg-párti volt, míg az erdélyi fejedelmek, a Rákócziak törökpártiak, tehát a magyar nyelvterületen élők békés jövőjét másként

látták, személyes meggyőződéseik, illetve saját korlátozott lehetőségeik függvényében. A fejedelem és a nádor levelezése[12] is arra utal, hogy politikai ellentétük (tehát az, hogy kénytelenek voltak más-más nagyhatalom elrendelései szerint politizálni, és egyikük sem volt független bizonyos külső politikai-hatalmi befolyástól) is közrejátszhatott a református udvari prédikátor és a jezsuita udvari lelkész vitájában. Az alábbi idézet Esterházy Miklós Rákóczi Györgynek címzett leveléből származik:

„A Svikus nem kegyelmedet, sem minket néz, hanem maga alkalmatosságát keresi, a mi vérünkkel és pusztulásunkkal. Nem széd a török is mások kosarába epret: kik nyilván mondják, hogy ők békével volnának, de kegyelmed *futtja* és szorgalmaztatja nagy sok ajándékiddal őket, hogy ők is fegyvert fogjanak ellenünk (…) Mely csudára méltó, hogy kegyelmed mi vérünk és nemzetünk lévén s keresztény nevet viselvén, ily veszedelmes dolgoknak bocsátkozott, mind a maga, s mind a mi részünkre nézve.

A gallusok dolgát nem csudálhatom: mert, ha valaki jól belétekint a históriákba, Károly császár idejében Ferencz francziai király három ízben hozta szultán Szulimán császárt Magyarországra, s akkor szaggatták a magyar nemzetnek sugárját ki, és minden akkori veszedelminknek ők voltak okai. (…) úgy látám, kegyelmed által a törökök szövetségével ők fogják szegény édes hazánknak és nemzetünknek kevés hátramaradott részecskéjét is utolsó veszedelembe hozni. Melyet, mind könnyebb volna szenvednünk, ha magok vagy pogányság által cselekednék azt: de, hogy ezekben a magunk nemzete *cooperáljon*, s javallást és segedelmet adjon, felette keservesnek látszik." (Esterházy 1756: 20–22)

Esterházy Miklós hithű katolikus volt, ennek egyik külső megnyilvánulása, hogy „Hordozható oltár járt vele mindenfelé; annál imádkozott" (Péter 1985: 63). Ezzel ellentétben Rákóczi György református fejedelem, aki tanítók, papok protestáns egyetemeken való peregrinációját is támogatja. E két politikus más-más politikai és teológiai elveket vallott, döntéseikben pedig sokszor kiszolgáltatottak voltak más-más politikai nagyhatalomnak. A „két tábor" közötti mély politikai és hitbéli szakadék igen kevés teret engedett meg a valós párbeszédre a két fél között, inkább a már említett zárt rendszerekhez hasonlítható e vitahelyzet. Feltehetően az eltérő felekezetiség önmagában még nem lett volna ok a két politikus közötti rivalizálásra.

---

[12] A leveleket nyomtatott formában Nyitrán (Nitriae) adták ki eredetileg, 1644. április 20-án (a másolat fedőlapján olvasható adat szerint), a szerző ennek egyik másolatát használta, melynek címe *A magyarországi palatinusnak, gróf Esterházy Miklósnak Rákóczi György erdélyi fejedelemnek írt egynéhány intő leveleinek igaz párja.* Ezt a példányt Streibig Gergely János nyomtatta újra Győrben, 1756-ban.

A Keresztúri szövegére érkezett támadás alkalom szülte polémia volt, hiszen lehetőséget nyújtott a nádornak (udvari papja és bizalmasa révén) gyengíteni az erdélyi fejedelmi udvar imázsát és hitelességét. A katekizmust viszont nem csupán ellenséges hangvételű szövegek követték, hanem „pozitív utóélete" is volt, hiszen produktív alkotási folyamatot indított el. Mind Keresztúrit, mind Hajnalt újabb szövegek megírására serkenti, s Keresztúri viszontválaszát Cserei Mihály is notációkkal látja el, és így hagyományozza tovább fiának tanulmányozás végett. Kuriózum, hogy egy kortárs irodalmi mű, Ugron Zsolna regénye is megeleveníti a jezsuita fél mögött álló Esterházy Miklós alakját.

További kutatások témáját képez(het)i Hajnal anonimitásának kérdése, a Keresztúri Bíró Pált érő, protestáns részről jövő támadások szöveges lenyomatai, Hajnal Mátyás a katekizmusra írott válaszszövegének az elemzése, illetve Keresztúri Pál erre írott viszontválasza.

Irodalom

Primér források

BETHLEN Miklós

1858 *Grof Bethlen Miklos önéletírása*. Magyar Történelmi Emlékek, kiadta Szalay László, Nyomatott Landerer és Heckenastnál, Pest

ESTERHÁZY Miklós

1756 *A magyarországi palatinusnak, gróf Esterházy Miklósnak Rákóczi György erdélyi fejedelemnek írt egynéhány intő leveleinek igaz párja.* Nyomtatja Streibig Gergely János, Győr

HAJNAL Mátyás

1629 *Az Jézus szívét szerető szíveknek ájtatosságára: szíves képekkel kiformáltatott és azokrúl való elmélkedésekkel és imádságokkal megmagyaráztatott könyvecske*. Bécs. RMNY 1952

HAJNAL Mátyás

1640 *Ki-tett Czégér. Melly-Alatt Fel-Találllya akárki is, Minémű Poshatt és mérges Tejet fejt Kereszt-úri Pál Erdélyben eggy Catechismus-nak Tömlőjébe, neminémű Hajdelberga-táján nőtt és hizlalt Teheneknek Tölgyéből, a nem régen született Chechemő Keresztyénnek szoptatására. Melly meg-orvosoltatik Eggy Keresztyén Orvos-Doctor által*. Pozsony. RMNY 1841

KERESZTÚRI BÍRÓ Pál

1638 *Csecsemő Keresztyen Mellyet Az Tekintetes és Nagyságos Vrak Az Rákóczi György és Sigmond Istennek segitségéből, az egész jelen valóknak nagy örvendezésekkel, dicséretesen és igen boldogul el mondottanak, mikor igaz*

vallásokban való szép épületekről abban az próbában bizonságot tennének, mellyet az Erdély Országnak Kegyelmes Fejedelme az Ur Vacsorája előtt kívánt hallani (...). Gyulafehérvár. RMNY 1721.

KERESZTÚRI BÍRÓ Pál

1641 *Felsördült keresztyén, ki tsetsemő korától fogván az Isten beszédének ama tiszta tején, a mennyei titkoknac tanulásában ditsiretessen nevekedék, és ez Istennek minden fegyverét fel-öltözvén ama Cerberus titkos erejéből támadott hitető orvos doctornak pokoli orvossággal megbüszhödött patikáját elrontá, és magát vastagon megostorozá. Mellyet az Isten népének győzedelmesen hírré ad Keresztúri Pál.* Várad. RMNY 1914.

Szekundér irodalom

ASZTALOS Miklós

é. n. Bevezetés. In MAKKAI László – CS. SZABÓ László (közreműködött) (szerk.): *Erdély öröksége. Erdélyi emlékírók Erdélyről V. Apa és fiú 1630–1661*. Franklin-Társulat, Budapest, V–XXII.

BALÁZS Mihály – KESERŰ Gizella

2009 Két elfelejtett régi levél (Medgyesi Pál 1638-ban). In CSÁSZTVAY Tünde – NYERGES Judit (szerk.): *Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek*. MTA Irodalomtörténeti Intézet–Balassi, Budapest, 17–29.

BALOGH Judit

2017 Lorántffy Zsuzsanna. In BALOGH Judit – DIENES Dénes – SZABADI István (szerk.): *Reformátorok nyomában. Fejezetek a magyarországi reformáció évszázadából*. Hernád Kiadó, Sárospatak, 142–148.

BITSKEY István

2013 *Felekezetiség és identitástudat Magyarország kora újkori irodalmában.* Székfoglaló előadások a Magyar Tudományos Akadémián. Magyar Tudományos Akadémia, [Budapest], https://mta.hu/data/dokumentumok/i_osztaly/1_osztaly_szekfoglalok/Bitskey_szekfoglalo_20130916.pdf, Megtekintve: 2021. 04. 30.

CZEGLE Imre

1972 *Amesius korai magyar tanítványai. Irodalomtörténeti dolgozatok*. Szeged, 107–123.

DIENES Dénes

2001 *Keresztúri Bíró Pál (1594?–1655)*. Szerző kiadása, Sárospatak

GÁBOR Csilla

2021 „Dialógus" Istenről? – figyelem(hiány) és argumentáció a kora újkori hitvitában. In FARMATI Anna – GÁBOR Csilla (szerk.): *A dialógus formái a magyar régiségben*. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kolozsvár, 29–45.

GÁBOR Csilla
2015 Hagiográfia és polémia. Monoszlói András és Gyarmathy Miklós vitája a szentek tiszteletéről. In GÁBOR Csilla: *Laus et polemia. Magasztalás és vetekedés közép- és kora újkori szövegtípusokban*. Debreceni Egyetemi Kiadó – Bolyai Társaság – Egyetemi Műhely Kiadó, Debrecen–Kolozsvár, 263–289.
GÁL Judit
2013 „Ez a Keresztúri Pál gyermek-tanítani ritka és példa nélkül való ember volt…". Keresztúri Bíró Pál tanítási módszerei. In KÖLLŐ Zsófia (szerk.): *„Irtam a' magam Tanulo-házatskámban". A Res Litteraria Transylvaniae Vetus Irodalom- és Művelődéstörténeti Műhely fiatal kutatóinak tanulmányai*. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kolozsvár, 149–174.
GYŐRI L. János
2009 *A magyar reformáció irodalmi hagyományai. Kézikönyv református középiskolák számára*. Negyedik kiadás. Református Pedagógiai Intézet, Budapest
HELTAI János
2005 A 16–17. századi magyarországi hitviták adattárának tervezete. In HELTAI János – TASI Réka (szerk.): *„Tenger az igaz hitrül való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne…" Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról*. Miskolci Egyetem BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, Miskolc, 251–299.
HELTAI János
2005 A nyomtatott vallási iratok Magyarországon a 17. század első felében (1601–1655). In HELTAI János – TASI Réka (szerk.): *„Tenger az igaz hitrül való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne…" Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról*. Miskolci Egyetem BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, Miskolc, 115–174.
JAUSS, Hans Robert
1997 A hitvita, avagy The Last Things Before The Last. (Ford. JÓZSA Edina) In Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei V*. Jelenkor, Pécs, 143–179. [Eredeti kiadás: Das Religionsgespräch oder: The Last Things Before The Last. In uő: *Wege des Verstehens*. Wilhelm Fink Verlag, München. 1994. 251–285.]
PAPP György
2016 Kaisareai Euszebiosz Egyháztörténetének historiográfiai jelentősége. *Studia Doctorum Theologiae Protestantis*, 7 (1), 135–165.
POKOLY József
1904 *Az Erdélyi Református Egyház Története*. 2. köt. Az Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Állandó Igazgatótanácsának Megbízásából, Budapest

SZOLNOKI Zsolt
2020 Egy jezsuitaellenes argumentum interkonfesszionális helyzetben. In MÓRÉ Tünde– TASI Réka (szerk.): *Interkonfesszionalitás és irodalom a kora újkorban* (Reciti konferenciakötetek. 8, Sorozatszerk.: TÖRÖK Zsuzsa). Reciti, Budapest, 115–127.
TÓTH Zsombor
2005 Hitvita és marginália. Megjegyzések a „(hit)vita antropológiájához" (Esettanulmány). In HELTAI János – TASI Réka (szerk.): *„Tenger az igaz hitrül való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne…" Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról*. Miskolci Egyetem BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, Miskolc, 175–197.
TÓTH Zsombor
2015 Kéziratos nyilvánosság a kora újkori magyar nyelvű íráshasználatban: medialitás és kulturális másság. Módszertani megfontolások. *Irodalomtörténeti Közlemények* CXIX. (5) 625–650.
TÓTH Zsombor
2017 *A kora újkori könyv antropológiája: Kéziratos nyilvánosság Cserei Mihály (1667–1756) írás- és szöveghasználatában,* Reciti (Irodalomtörténeti füzetek, 178). Budapest
TÓTH Zsombor
2019 Hosszú reformáció Magyarországon és Erdélyben I.: konfesszionalizációk és irodalmi kultúrák a kora újkorban (1500–1800). (Módszertani megjegyzések egy folyamatban levő kutatáshoz). *Irodalomtörténeti Közlemények* CXXIII. 719–739.
UGRON Zsolna
2014 *A nádor asszonyai.* (Ötödik kiadás) Libri, Budapest
VARGA Bernadett
2013 *„Én pedig mint a sziv nélkül való tsak bolygok." Keresztúri Bíró Pál és a Mennyei társalkodás.* Doktori értekezés. Miskolci Egyetem BTK, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Szövegtudomány Program, Miskolc
ZOVÁNYI Jenő
1977 *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. DR. LADÁNYI Sándor (szerk.), 3. jav., bőv. kiadás. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodája, Budapest

Kovács Kinga-Tünde

Kovács Kinga-Tünde (Aiud, 1992) este doctorandă la Universitatea Babeș–Bolyai, Școala Doctorală Studii de Hungarologie. A obținut diplomă de licență la Universitatea Babeș–Bolyai, Facultatea de Litere, specializarea Limba și literatura maghiară – Limba și literatura română, respectiv diplomă de masterat de Studii de lingvistică și literatura maghiară. A obținut diplomă de licență și la Universitatea Sapientia, Cluj-Napoca, specializarea Relații internaționale și studii europene, și a finalizat cursul de master de Diplomație și studii interculturale (Universitatea Sapientia). Tema de cercetare a autorului este polemica dintre Pál Keresztúri și Mátyás Hajnal.

Kovács Kinga-Tünde (Aiud, 1992), PhD student at Babeș–Bolyai University, Doctoral School of Hungarology Studies. She graduated with a BA degree "Hungarian language and literature-Romanian language and literature" at the same university, then completed her studies with a master's degree in Hungarian language and literature. She also has a BA degree in International Relations and European Studies and a master's degree in Diplomacy and Intercultural Studies at Sapientia Hungarian University of Transylvania, Cluj Napoca. Her research topic is the polemic between Pál Keresztúri Bíró and Mátyás Hajnal.

Posibilitatea dialogului catehismului scris de Keresztúri Bíró Pál

Catehismul lui Pál Keresztúri Bíró a apărut sub titlul *Christianus lactens (...)* în 1637, a fost publicat și în traducere maghiară în 1638 sub titlul *Csecsemő keresztyén (...)*, dar au fost omise unele paratexte ale textului original. Prezenta lucrare încearcă să examineze textele și elementele/influențele culturale cu care interacționează catehismul și răspunsurile la această lucrare scrisă de Pál Keresztúri Bíró (evidențiind printre aceste opere lucrarea polemică anonimă a lui Mátyás Hajnal).

The possibility of dialogue of the Catechism of Keresztúri Bíró Pál

The Catechism of Pál Keresztúri Bíró was published in 1637, under the title *Christianus lactens* (…), in 1638 the Hungarian translation also appeared, entitled *Csecsemő keresztyén* (…), however some paratexts of the original text have been omitted. This paper seeks to examine what kind of texts and cultural influences the catechism interacts with, and what responses did this work get (with special attention to the anonymous pamphlet of Mátyás Hajnal).

Lakatos Aliz

Mitől szleng a szleng? Kolozsvári egyetemi hallgatókkal készült fókuszcsoportos interjúk tanulsága

Bevezetés

A szleng vizsgálatában az egyik nehézség, hogy a terminusnak nincs egységes, mindenki által elfogadott definíciója, amely teljes mértékben össze tudná foglalni minden aspektusát, hiszen a szleng egy igen összetett nyelvhasználati jelenség, amely átlépi a hagyományos megközelítések határait. Ennek következménye egy újabb kutatási probléma: hogyan lehet a szlengszavakat és kifejezéseket megkülönböztetni, ha még magát a jelenséget sem tudjuk pontosan meghatározni? Hogyha találunk is megoldást a szleng körülírására, a gyakorlatban nem lehet teljesen egyértelműen elkülöníteni a szlenget az informális beszédtől.

Fontos megjegyezni, hogy a meghatározásra és a megkülönböztetésre csak a kutatások szempontjából van szükség, a valós beszédhelyzetben ez nem jelent különösebb problémát, hiszen a beszélők címkézés nélkül is érzékelik egy adott szó vagy kifejezés stílusértékét, illetve hogy mikor és milyen beszédhelyzetben érdemes használni vagy kerülni. A szleng egy elvont fogalom, és a tényleges közlésekben nincsenek éles határai, ahogy a társadalmi csoportoknak és a közlési helyzeteknek sem, hanem fokozatos átmenetiségeket tapasztalhatunk.

A romániai magyar szlengváltozatok kutatásakor a szleng és az informális beszéd megkülönböztetése nemcsak általánosan, hanem a kétnyelvű környezet kontextusában is releváns, ugyanis kétnyelvű környezetben a kölcsönzés és az interferencia mindennapi jelenségként van jelen. Mivel ezek azonban gyakrabban fordulnak elő az informális beszélgetések során, a kölcsönzött elemek szintjén is nehéz eldönteni, hogy a szleng beszédmódhoz sorolhatóak vagy sem.

A szleng kétnyelvű környezetben. Egy nyelvészeti terminus fogalmi természete című, még kézirat formájú tanulmányomban ezt a kérdést fejtem ki részletesen. A szleng meghatározása kapcsán létezik egy olyan megközelítés, amely szerint az számít szlengnek, amit a beszélői annak tartanak. Ebből kiindulva tettem egy kísérletet, és az erdélyi magyar fiatalok

körében végzett kérdőíves kutatás eredményeit felhasználva azt vizsgáltam meg, hogy az adatközlők milyen elemeket soroltak a szlenghez tartozónak (Lakatos é. n.).

Jelen esetben is az előzőhöz hasonló vizsgálatot végzek, azonban három fókuszcsoportos interjú felhasználásával. E módszer segítségével jobban megismerhetjük az adatközlők motivációit, a döntések mögött rejlő gondolatmenetet is. Első lépésként azt nézzük meg, hogy a vizsgált csoportok hogyan értelmezik a szleng fogalmát, majd arról lesz szó, hogy milyen szempontokat vesznek figyelembe a szleng elemek megkülönböztetésére. A dolgozat elsődleges célja a fókuszcsoportos interjúk elemzése és a kolozsvári egyetemi hallgatók nézeteinek vizsgálata, így a szlengről szóló szakirodalomban felmerülő problémákat csak röviden ismertetem.

A szleng meghatározása mint elméleti és gyakorlati probléma

A szlenggel kapcsolatosan gyakran találkozhatunk bizonyos sztereotípiákkal, különböző nyelvi ideológiákon alapuló gondolatokkal, amelyek – mint később látni fogjuk – nemcsak a laikus beszélők megnyilatkozásaiban figyelhetők meg. Olyan sztereotípiákról és gondolatképződményekről van szó, miszerint a szlenget inkább a fiatalok, a férfiak, a műveletlenek (esetleg bűnözők) használják, de a saját kutatásaimban azzal is találkoztam, hogy mai jelenségnek vélik a szlenget, és a mai fiatalsággal kötik össze. Ez azért problematikus, mert nagyon leszűkíti a szleng érvényesülését, és ezáltal a laikus beszélőkben is hamis, elnagyolt kép alakul ki.

A szleng összetettsége abban is megmutatkozik, hogy nemcsak nyelvészeti, hanem (szociál)pszichológiai probléma is (Kis 1997: 240). Forgács József a társas érintkezés lélektanát vizsgálta, és a társadalmi csoportok nyelve kapcsán azt állapította meg, hogy a közelebbi kapcsolatban levő személyek olyan nyelvi kódokat alakíthatnak ki, amelyek nem érthetőek a kívülállók számára. A közös társas környezet ahhoz vezet, hogy kialakul a csoportszleng, amely több célt is szolgál: kihasználja a közös ismereteket, gazdaságosabbá teszi a kommunikációt, és fontos szerepe van a csoportidentitásban is (Forgács 1996: 146).

Ez összhangban áll azzal, amit Kis Tamás is ír a kiscsoport- és nagycsoport-szleng kapcsán. Alapvetően a kiscsoportokban jön létre a szleng, azonban ezekből absztrahálódnak a nagyobb beszélőközösségek szlengjei oly módon, hogy több kisebb közösség valamiben azonos, illetve szorosabb kapcsolatban áll egymással (területi vagy érdeklődési kör szempontjából). Előfordul, hogy adott szlengváltozatok bizonyos elemei széles körben

ismertté válnak érdeklődési körtől, korosztálytól, lakhelytől függetlenül. Ezek az elemek alkotják az ún. közszlenget (Kis é. n.). Kialakulását tekintve is fontos kiemelni a használóinak egymással való intenzív beszédkapcsolatát, illetve azt, hogy a szleng nyelvi univerzálénak tekintendő (Kis 1997: 240–241) abban az értelemben, hogy minden nyelvben jelen van.

Az eddig elmondottakból egyértelmű, hogy nem köthetjük a szlenget kizárólag bizonyos korosztályhoz, nemhez, műveltséghez vagy korhoz, ugyanis bármilyen korban, bármilyen jellegű kiscsoportban létrejöhet, és a típusa függvényében (adott korosztály, szakmai közösség stb.) válhat tágabban is ismertté.

Szilágyi N. Sándor már egy 1980-as írásában is inkább csoportjellegű beszédmódnak nevezi a szlenget és az argót egyaránt (Szilágyi 1980, 1999). Ehhez hasonlóan Kis Tamás szintén kiscsoportok identitását jelző beszédmódként határozza meg, és kiemeli, hogy itt nemcsak szókincsről van szó, hanem egyfajta nyelvi viselkedésről is (Kis é. n.).

A szleng szókincsként, stílusváltozatként vagy csoportnyelvként való meghatározása túlságosan leszűkíti a jelenséget, a jellemzők pedig csak részben feleltethetők meg. Ezzel szemben a szleng beszédmódként való definiálása tágabb jellegű, és magába foglalja a szókincset, a stílust és a csoportjelleget egyaránt. Röviden azt mondhatjuk, hogy a szleng egy informális, csoportjellegű beszédmód és stílusregiszter, amely intenzív beszédkapcsolatot és közvetlenséget feltételez a használói közt.

Hogyha a szleng lexikai elemek megkülönböztetéséről van szó, legcélszerűbbnek az tűnik, ha egy szlengszótárhoz fordulunk, hiszen ezek szerkesztői már megoldották a problémát valamilyen módon.

A *Magyar szlengszótár* (Kövecses 2002) nem ad pontos definíciót a szleng fogalmára, hanem különböző jellemző tényezőket sorol fel. A szlengszótár szerint a tipikus szlengbeszélő: inkább férfi, mint nő; inkább fiatal, mint idős; inkább műveletlen, mint művelt; inkább olyan beszélő, aki kevésbé követi a társadalom fő értékeit; inkább városi, mint falusi (Kövecses 2002: XX–XXII). A szleng a kommunikációs módokat tekintve inkább a beszélt nyelvi megnyilatkozásokra jellemző, a beszédstílust tekintve pedig a bizalmas, informális beszédhelyzetekben a leginkább jellemző (Kövecses 2002: XXV–XXVI). A megfigyelések szerint a szlengszavak jelentős részében kiemelt szerepet kap a metafora és a metaforikusság (Kövecses 2002: XXVIII).

Bár a fenti leírás kézzelfoghatónak tűnik, mégsem tartható minden állítása. Előzőleg azt állapítottuk meg, hogy nemtől, társadalmi csoporttól vagy korosztálytól függetlenül minden olyan kiscsoportban, amelynek tagjait

intenzív beszédkapcsolat jellemzi, kialakulhat a szleng. Ehhez képest a szótár valamilyen mértékben mégis nemhez, társadalmi csoporthoz, korosztályhoz és lakhelyhez köti a szlenghasználatot, ami által csak erősödnek a tanulmány elején is említett sztereotípiák.

Nyilvánvaló, hogy a szleng és az informális beszéd közé nem lehet éles határt húzni. Jelen kutatás szempontjából megközelítve a kérdést, a kétnyelvű környezetben szintén problémát okoz a szleng kölcsönzések és a nem-szleng kölcsönzések elkülönítése, hiszen az informális beszédhelyzetekben a kontaktusjelenségek is gyakrabban használatosak, számos államnyelvi eredetű kölcsönszó a bizalmas stílusminősítéssel jellemezhető, amint a Termini-szótár adatai ezt jelzik. Erre a kérdésre többen is próbáltak már megoldást találni, például úgy, hogy felállítottak bizonyos kritériumokat, ilyen például Dumas és Lighter,[1] illetve Mona Forsskåhl[2] kritériumrendszere. Ez alkalommal nem térek ki részletesen ezek elemzésére, de összességében több elméleti és gyakorlati probléma is felmerül ezekkel kapcsolatban, és nem lehet fenntartások nélkül alkalmazni őket.

Kis Tamás két megoldást javasol a szleng megkülönböztetésére, de a gyakorlatban ezek alkalmazása is problémába ütközhet a szleng összetettségéből kifolyólag:

---

[1] 1. Jelenléte szembetűnően csökkenti – legalábbis pillanatnyilag – a formális vagy komoly beszéd vagy írásmű méltóságteljességét.
2. Használata arra utal, hogy használója vagy a megjelölt tartalmat ismeri, vagy az emberek azon alacsonyabb társadalmi helyzetű vagy kisebb felelősséggel bíró osztályát, akik e kifejezés sajátos ismerői és használói.
3. A mindennapos társalgásban magasabb társadalmi helyzetű vagy nagyobb felelősséget viselő személyek között tabukifejezésnek számít.
4. A jól ismert konvencionális szinonima helyett használják, elsősorban azért, hogy (a) megvédjék a használót a konvencionális kifejezés használata által okozott kényelmetlen érzéstől, hogy (b) megvédjék a használót a további részletezés kényelmetlenségétől vagy fáradalmaitól (Forsskåhl 1999: 80).

[2] 1. Egy nyelvi elem szlengnek tekinthető, amennyiben a társalgás résztvevői úgy reagálnak rá, mint azon szabályok megszegésére, melyeket bevettnek és konvencionálisnak ítélnek egy formálisabb kontextusban.
2. Egy elemet szlengnek tekinthetünk, ha a társalgás más résztvevői vagy úgy reagálnak rá, mint olyan eszközre, mely a beszélőt egy csoport tagjaként vagy lehetséges tagjaként azonosítja, vagy úgy, mint a beszélő azon vágyának kifejezésére, hogy azzal a csoporttal vagy szubkultúrával azonosuljon, melyben ezt az elemet általánosan használják.
3. Egy elem szlengnek tekinthető, ha kimondásakor a beszélő bizonyítottan egyfajta társadalmi jellegű szándékossággal rendelkezik, s következésképp egy bizonyos, az adott kontextustól függő célt ér el (Forsskåhl 1999: 85).

„Egy szóról ugyanis két esetben állítható biztosan, hogy szlengszó: (1) elsősorban akkor, ha egy jól körülhatárolható csoport azt állítja róla, hogy szleng beszédében használja (vagy még inkább, ha nem is explicit módon kifejti, hanem nyelvhasználatával bizonyítja ezt a tényt). A szleng ugyanis nem más, mint amit a beszélői annak tartanak. Azt kell tehát tudnunk, hogy az adott szó egy közösség szlengjének része-e. Ha ezt nem lehetséges megállapítani (mert például olyan szlenget akarunk vizsgálni, mint a közszleng, amelynek nem lehet jól körülhatárolható beszélőcsoportját meghatározni), akkor csak olyan szavakat vehetünk fel a szótárunkba, amelyek (2) önmagukban hordozzák a »szlengséget«, a szleng valamiféle (esetleg vitatható, de mégiscsak) előre meghatározott kritériumait." (Kis 2008: 78)

A szleng beszédmód egyik fontos funkciója, hogy hozzájárul a csoportok elkülönüléséhez és a csoporton belüli szolidaritás kialakulásához. További sajátossága, hogy használata bizonyos viselkedésmóddal és világszemlélettel társul, amely gyakran tréfás, humoros, ironikus vagy akár durva, sértő formában nyilvánul meg. A szleng, illetve ennek használója általában normaszegő olyan értelemben, hogy vagy a többségi nyelvváltozat, nyelvhasználat normáit sérti meg, vagy a többségi csoport viselkedési, világnézeti szokásait (Kis é. n.). Fontos még kiemelni a szleng kapcsán az intenzív metaforikus kifejezésmód gyakoriságát (Kövecses, Kis é. n.), illetve a hangalaki expresszivitást (hangutánzó, hangulatfestő szavak alkalmazását). Továbbá jellemző a „szótúltermelés" vagy hiperszinonimitás, ami azt jelenti, hogy egy-egy fogalomra eltérő metaforikus szemléleten alapuló szinonimasorok jönnek létre (Kis é. n.). Például az erdélyi fiatalok a következőképpen nevezik meg a *cigarettá*t: *cigi, bagó, bagaretta, szivar, dohány, pipa, friss levegő, D-vitamin, cukorka, fuma, nikotinrúd, koporsószeg, rákpálca*. Ez a folyamat a hatásos, szemléletes vagy humoros kifejezésmód igényével, a másként, a szokásostól eltérő megnevezés iránti elvárással magyarázható.

A kutatás módszere

A doktori kutatásom során több módszert alkalmazok a felvetett témák vizsgálatára: kérdőíves kutatást, fókuszcsoportos interjúkat és szövegelemzést olyan adatbázis alapján, amely internetről gyűjtött adatokból áll. Jelen kutatáshoz az eddig elkészült fókuszcsoportos interjúk eredményeit használtam fel. A fókuszcsoport terminust az alábbi definíció alapján használom: „egy *olyan kutatási módszert jelent, amelynek során az adatok úgy*

keletkeznek, hogy a kutatás alanyai csoportosan kommunikálnak egy adott témáról" (Vicsek 2006: 17; kiemelés az eredetiben).

A kérdőíves kutatás és a fókuszcsoportos interjúk nagyban összefüggnek, egyrészt azért, mert mindkét esetben erdélyi fiatalok voltak az adatközlők: a kérdőíveket Erdély öt különböző városában (Gyergyószentmiklós, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad) tanuló középiskolások és egyetemi hallgatók töltötték ki, az interjúkon pedig Kolozsváron tanuló egyetemisták vettek részt. Másrészt pedig azért, mert az interjú menetét és kérdéseit a megszerkesztett kérdőív, illetve az eddigi kutatások eredményei alapján állítottam össze.

David Morgan összegezte a fókuszcsoportos kutatások leggyakoribb jellemzőit, miszerint 1. a csoportok 6-10 résztvevőből állnak, 2. a kutatások általában 3-5 csoportot foglalnak magukba, 3. a csoportok többnyire homogének, és 4. idegenekből állnak. Fontos megjegyezni, hogy ez nem követendő minta, csak az elterjedt gyakorlat, a fókuszcsoportos vizsgálatot pedig a kutatási célokhoz kell igazítani (Vicsek 2006: 126). Ez okból kifolyólag a jelen vizsgálat nagyban eltér a szokásos gyakorlattól.

A csoportok létszámát illetően 4-6 résztvevőt határoztam meg annak érdekében, hogy minél inkább közös beszélgetés alakuljon ki, és elkerüljük a párhuzamosan futó beszélgetéseket. A csoportok kisebb létszáma miatt 8-10 csoportot terveztem, hogy végső eredményként 40-50 résztvevője legyen ennek a kutatásnak. A csoportok nem idegenekből állnak, mert hólabda módszerrel gyűjtöttem össze az adatközlőket, vagyis megkerestem egy személyt, aki toborzott további 3-5 személyt maga mellé a baráti társaságából, ebből kifolyólag pedig a homogenitás sem volt szempont. A kutatás témája miatt ennek fontos szerepe van, hiszen az volt a cél, hogy minél közvetlenebbé váljanak a beszélgetések.

Az interjúk kettős célt szolgálnak: megtudni, hogy az erdélyi fiatalok mit gondolnak a felvetett kérdésekről és témákról, és előidézni olyan helyzeteket, amelyek a szleng elemek gyűjtésére irányulnak. A beszélgetések résztvevői elöljáróban csak annyit tudtak, hogy nyelvhasználati kérdésekről lesz szó, így nem volt lehetőségük előre készülni vagy utánanézni a konkrétabb kérdéseknek. Az interjú kérdései a következő témák köré csoportosultak:

1. Az ismeretségükre vonatkozó kérdések: mióta ismerik egymást, hogyan ismerkedtek meg, mit szoktak együtt csinálni stb. Ennek elsődleges célja, hogy oldja a hangulatot, és segítsen a kötetlen beszélgetés kialakításában.

2. A szleng értelmezése: mi jut eszükbe a szleng szóról, hogyan értelmezik, hogyan tudnák meghatározni, szerintük kik használják, milyen

helyzetben, illetve mik a szleng legjellemzőbb tulajdonságai. E kérdések segítségével képet kapunk arról, hogy az adatközlők mit értenek a szleng fogalmán.

3. Beszélgetés két megnyilatkozás alapján:[3] elolvassák a megnyilatkozásokat, majd elmondják, hogy mi a véleményük az adott személyről, miért, hogy hitelesek-e szerintük ezek a szövegek, és el tudnák-e képzelni valós beszédhelyzetben, illetve hogy szerintük a szlenghez sorolhatóak-e. Ezt követően a két megnyilatkozástól elvonatkoztatva beszélgetünk arról, hogy mi a véleményük arról, aki így beszél, ők szoktak-e így beszélni, erre hogyan reagál a környezetük. Az is szóba kerül, hogy zavarja-e őket a kölcsönszavak használata a beszédhelyzet függvényében, ők milyen mértékben használnak ilyeneket, illetve milyen nyelvekből szoktak inkább kölcsönözni.

4. Beszélgetés egy rövid feladat alapján: az adatközlők elvégeznek egy rövid feladatot, amiben húsz szóról és kifejezésről el kell dönteniük, hogy

---

[3] **1. megnyilatkozás:** *Lulurol nem tudok storyt, de tudok egy hasonlot. Tusnadfurdon tortent, hogy meghalt egy idosebb bacsika. A hozzatartozoi inteztek szokasos modon a temetest. Még aznap ahogy meghalt levittek a morgaba(azt hiszem igy hivjak:))) Szepen feloltoztetve, belehelyezve a koporsoba ott volt. 1-2 napra ra mentek a sirasok, hogy naa vegezzek dolgukat, s ugyebar jo szekely szokas szerint azelott egy egy kupica szilvapalinkat leussenek. bementek tehat a morgaba, a 4 siraso. szemuk szajuk tatva maradt, egyik elfeheredett a masik visitozott, a harmadik sokkot kapot. Hat a halott feher lepedokkel betakarozva horkol. Az oreg csak biologiai halalt halt, s ejjel megebredt a koporsoba,s hideg volt s betakarozott hogy ne fazzon:)) a nagy kiabalasra megebredt, s ugy gondolta haza megy. mivel tusnadfurdo eleg kisvaros, midenki ismer mindenkit, midnenki tudta hogy megvan halva. mindenki csak amult bamult, hogy szellemet latnak. beugrott meg a kocsmaba, hitelre kert egy decit, a kocsmaros meg se mert mukkani. ugy toltotte ki hogy abbol mas fel deci is lett. mikor haza ment a csaladjahoz, az ajton kopogtatott, s a felesege kinyitotta, csak annyit szolt hogy naah haza jottem, persze a feleseg rogton elajult s a lanya is. nem tudtak hogy mi tortenik, szellemnek hittek… remelem tetszett a tortenet, amugy igaz tortenet.:P Ha meg szeretnetek hasonlo storykat szivesen irok:) hello hello* (http://szomszedneni.egologo.transindex.ro/?p=743; utolsó elérés: 2020. április 28.)

2. megnyilatkozás: *Az ifjú pár: hát kis más lehetne, mint a naplócskánkban már szereplő Ionel és szíve választottja, Juliska. Ők a sárközi falunapon ismerkedtek meg, ahol Juliska éppen egy Ady-verset szavalt, Ionel pedig egy kabrió Oltcitból figyelte. A múltkori incidens óta életük megváltozott, Ionel már bánja hogy nem ment ki unokatesvére után Portugáliába, mégis ideköti a lokálpatriotizmus meg az anyja tuti agyonverné ha megtudná. Juliska szabadidejében Kierkegaardot olvas, szereti az igényes zenét, Ionel pedig az olcsóbbwhisky-redbull kombóra esküszik, két jégkockával, kent pátruval.*

Ionel amúgy belül érzelemmel teli, romantikus srác, dehát a haverek nem csípik az ilyen frájereket úgyhogy a villában megpróbálja majd mindkét stílust egyenlő arányban képviselni. (http://sracok.ro/indul-a-szatmari-valosagshow/; utolsó elérés: 2019. október 5.)

a romániai magyar szlenghez tartoznak vagy sem. Ez a feladat a kérdőíves vizsgálatnak is része volt, azonban az interjú lehetőséget ad arra, hogy felderítsük a döntési motivációkat is. A következő szavak és kifejezések szerepeltek a feladatban: *ad egy telefont* 'felhív valakit'*, ántitálent* 'tehetségtelen, ügyetlen'*, bullshit* 'rossz, pocsék'*, cöránkodik* 'szemtelenkedik'*, deszkurkörec* 'találékony'*, fréza* 'frizura, hajviselet'*, fumál* 'dohányzik'*, gádzsika* 'lány, nő'*, gáska* 'banda, csoport'*, görl* 'lány'*, káncsér* 'rossz, pocsék'*, lájk* 'tetszés kifejezése'*, lájtos* 'könnyű, könnyed'*, mistó* 'jó, vagány'*, mutra* 'arc, grimasz'*, náspá* 'rossz, pocsék'*, proszt* 'buta'*, smeker* '1. ravasz, agyafúrt; 2. vagány, menő'*, smekerkedik* '1. becstelen dolgot tesz; 2. vagánykodik'*, zsálé* 'rossz, pocsék'. A feladat elvégzését követő kérdések arra irányulnak, hogy milyen szempontokat vettek figyelembe a válaszadás során, miről ismerünk fel egy szleng kifejezést, milyen tulajdonságai vannak. Végül az utolsó kérdés a szleng adatok gyűjtését szolgálja: olyan szavakat kell sorolniuk, amik hasonlóak a feladatban levőkhöz, és amiket használnak vagy hallottak a környezetükben.

5. Attitűdre vonatkozó kérdések: a „szlenges" beszéd milyen mértékben értékelhető pozitív, illetve negatív jelenségként. A beszélgetés ezen része arra mutat rá, hogy az adatközlők hogyan viszonyulnak a szleng használatához, és milyen indítékokkal magyarázzák.

6. Személyes élmények és tapasztalatok: milyen kellemetlen helyzetbe kerültek együtt, mi volt a legviccesebb élményük, mire használják az internetet, és milyen különbségeket látnak a személyes és az internetes kommunikáció között. Ezeknek a kérdéseknek az elsődleges célja a szleng elemek gyűjtése a kötetlen beszélgetés kialakítása által.

Jelen dolgozatban a vizsgálat elsősorban a 2–4. kérdéskörökre irányul, a beszélgetés azon részeire, amelyek a szleng fogalmát, illetve a szleng elemek megkülönböztetését érintik. A tervezett 8-10 csoportból eddig három valósult meg, a csoportösszetételt az 1. táblázatban részletezem.

A beszélgetések a Bölcsészettudományi Kar épületének egyik irodájában folytak olyan időpontban, amikor nincs szakmai tevékenység annak érdekében, hogy zavartalanok legyenek, és a közeg is minél semlegesebb legyen mindenki számára. A hangulat feloldásában az is segített, hogy egy kerekasztal körül beszélgettünk egy-egy kávé vagy tea mellett. A beszélgetéseket diktafonnal rögzítettem, majd a felvételek segítségével pontos átiratot készítettem mindhárom beszélgetésről.

1. táblázat: Az interjúalanyok jellemzése csoportok szerint

Keresztnév[4]	Életkor	Szak	Tanulmányi év	Állandó lakhely
1. csoport				
Abigél	20	pszichológia	2	Temesvár
Ágota	20	kommunikáció	1	Temesvár
András	21	geológia	3	Szászrégen
Alma	20	kommunikáció	2	Marosvásárhely
2. csoport				
Krisztián	23	teológia	1	Jobbágyfalva
Kristóf	20	teológia	1	Szék
Konrád	19	teológia	1	Kolozsvár
Kálmán	20	asszisztensképző	1	Dés
3. csoport				
Dénes	20	informatika	2	Kolozsvár
Dorka	20	informatika	2	Kolozsvár
Dalma	20	informatika	2	Kolozsvár
Dávid	21	informatika	2	Székelyszentkirály

A kolozsvári egyetemisták szlengképe

Mielőtt rátérnénk arra, hogy a kolozsvári egyetemisták mi alapján különböztetik meg a szleng elemeket, szükségszerű áttekinteni, hogy ők mit gondolnak a szleng fogalmáról, illetve az ehhez kapcsolódó jelenségekről. Amint fennebb is jeleztem, a szleng fogalma kapcsán a következő kérdések hangzottak el: Szerintük mi a szleng? Hogyan lehetne meghatározni? Kik használják? Milyen helyzetben használatos? Szerintük melyek a szleng legjellemzőbb tulajdonságai?

Nézzünk néhány példát az első csoport válaszaiból:

András: *Egy olyan beszéd, vagyis beszéd, amit különböző korosztályok vagy különböző szakon belüli jártasok használnak, ők egy olyan szlengesen beszélnek egymás közt.*

[4] A neveket megváltoztattam annak érdekében, hogy ne lehessen azonosítani az adatközlőket.

Ágota: *Amit csak ők értenek. Tehát egy kicsit kódnyelv egy baráti társaságban vagy egy közösségen belül.*

Alma: *(…) olyan szavak, olyan beszédstílus, amit igazából csak azok értenek, akik egy közegben vannak, egy helyen.*

Láthatjuk, hogy mindhárom esetben azt hangsúlyozzák, hogy elsősorban kisközösségeken belül jellemző a szleng használata, amelyet részben a különböző korosztályokhoz, részben pedig a szakemberek egymással való beszédéhez kötnek, illetve azt is kiemelik, hogy csak az adott közösség érti. Azzal kapcsolatban, hogy kik használják a szlenget, nem volt teljes egyetértés. Egyikük az ifjúság nyelvhasználatához kötötte a szlenget, és úgy gondolta, hogy a szüleik is csak fiatalkorukban használták, míg a csoport egy másik tagja szerint minden korosztály használja egy adott társaságban.

A beszédhelyzetet tekintve azt tartották a leginkább jellemzőnek, hogy az emberek baráti körben használják a szlenget, esetleg más informális helyzetben. Legjellemzőbb tulajdonságként azt emelték ki, hogy a szleng folyamatosan változik, folyamatosan jelennek meg új lexikai elemek vagy új jelentések az addig használthoz képest. A kérdőíves adatgyűjtéskor a fiatalok gyakran jellemezték a szlenget a *modern* jelzővel. Ez az interjú arra is rávilágított, hogy ez a jellemző a fiatalok szerint nemcsak azt jelentheti, hogy új keletű, hanem azt is, hogy folyamatosan és gyors ütemben változik:

Alma: *Hát szerintem változó, vagyis hogy folyamatosan változik és folyamatosan újabb és újabb értelmeket kap, és folyamatosan változtatja a formáját is maga a szleng. Illetve, hogy mindig modernebb, tehát hogy így korral együtt modernizálódik az egész. (…) Hát az, hogy például mondjuk egy öt évvel ezelőtt mondjuk egy szó vagy egy szleng teljesen mást jelentett, mint amit mondjuk ma jelentene számunkra. És akkor az, hogy mondjuk lehet, hogy nekünk ma egy szó vagy egy szleng egy dolgot jelent, de lehet három év múlva a fiataloknak már teljesen mást fog jelenteni.*

A beszélgetés folyamán elhangzott még a „vagánykodás" a szlenghasználat egyik indítékaként, ami a szleng közösségépítő jellegével és rejtett presztízsével függ össze, illetve a „szavak rövidítése", vagyis a gazdaságosságra való törekvés.

A második csoportban is felfedezhetünk hasonló nézeteket, de új szempontok is megjelennek. Például ők is többnyire a fiatalok nyelvhasználatához kötik, de felmerül az is, hogy a hiphop- és rapzenészek is előidézik, befolyásolják a szleng használatát a hallgatói körében, hiszen a zeneszövegekben gyakran előfordul ez a beszédmód.

Kristóf: *Hát a fiataloknak a… a fiatalok használják főképp, de a szleng szóval úgy án blokk inkább… szerintem Amerikából ered. S van a hiphop, a rapzene, én ehhez tudom kötni leginkább, amibe előfordul.*

Konrád: *Én azt, olyan, mintha azt mondanánk, hogy egy társadalomréteg, vagy népcsoport, vagy ilyesminek a… mintha szaknyelve lenne, vagyis mittudomén, mint a tolvajszleng vagy tolvajnyelv vagy ilyesmi, és igen, ez az irodalomóráról maradt meg. S angol csengése van, s ennyit tudok.*

Krisztián: *Mai szójárás. A fiatalok szójárása. Egy ilyen laza beszéd.*

Bár nem expliciten, de a második válaszban utalás történik arra, hogy csoportok, közösségek viselkedésére jellemző a szlenghasználat. Az első csoporthoz hasonlóan később azt is hangsúlyozzák, hogy kívülállók nem biztos, hogy megértik egy csoport, egy társaság szlengjét. A beszédhelyzetet illetően szintén a baráti társaságot és az informális helyzeteket említik. Igen találó megnevezés a *laza beszéd*, amely egyaránt tükrözi az informális jelleget és a szleng beszédmód stílusát is.

A használói kör kapcsán később elhangzik, hogy nem kizárólag fiatalok használhatják, előfordul, hogy idősebbek is, de furcsának, szokatlannak találnák, ha idősebb személyeket hallanának szlenget használni, tehát a csoport szerint a szleng természetes használói a fiatalok. Ez a kijelentésük viszont elsősorban a romániai magyar közösségekre vonatkozik, mivel később arról beszélgetnek, hogy tapasztalataik szerint Magyarországon az idősebbek, még a nyugdíjas korosztály is szokott szleng elemeket használni a beszédében. Ezt azzal magyarázzák, hogy a nyelvhasználatot nagyban befolyásolja az a környezet, ahol élünk, és a városban ehhez vannak hozzászokva az emberek. Később náluk is felmerül a szleng egy másik fajtája, amikor azonos szakmában dolgozók alakítanak ki maguk között egy sajátos nyelvhasználatot, ez pedig nem köthető korosztályhoz.

A szleng legjellemzőbb tulajdonságaként a „szavak lerövidítését" és a vicces, kifejező jellegét emelik ki, a beszélgetés végén pedig az is elhangzik, hogy fontos szerepe van a nyelv változásában.

A harmadik csoportban a következő rövid eszmecsere zajlott le a szleng fogalmának értelmezése kapcsán:

Dalma: *Hát hogyha jól tudom, onnan jön, hogy short language. Nem? És hát lényegében lerövidítik a szavakat, és ilyen, és köznyelvben használják inkább.*

Dorka: *Én is abba a kontextusba hallottam róla, ilyen utcai beszédféleség. Valami… meg filmekből úgy kábé. S ugyanez, hogy lerövidítik a szavakat.*

Dénes: *Vagy máshogy használják.*

Dávid: *Igen. Vagy olyan alakot használnak, amit csak egy bizonyos közösség ért. S akko'… Igen.*

Hasonló állítások az előző két csoportban is elhangzottak, miszerint a beszélők a szlengben „lerövidítik a szavakat", vagy hogy adott csoportokban használják, így a kívülállók nem értenek meg mindent. Érdekes viszont az a kijelentés, hogy „a szavakat máshogy használják", vagyis annak az igénynek a fontossága, hogy a szlengben más nevet adjunk bizonyos dolgoknak, jelenségeknek.

A beszélgetés során a harmadik csoport adatközlői a baráti társaságot tartotta a legjellemzőbb beszédhelyzetnek, illetve – az előző csoporthoz hasonlóan – azt emelték ki, hogy a szlengszavaknak jó a hangzásuk, és „könnyen ráragad az emberekre". Ez utóbbi összefügg a szlenghasználat azon indítékaival, amelyek elhangzottak a csoportban: 1. megtetszik az adott szó, 2. hamarabb felidéződik, mint a köznyelvi megfelelője, 3. megszokás miatt.

Mindhárom beszélgetés jó példa arra, hogy milyen nehézségekbe ütközünk, ha a szleng jelenségét szeretnénk körülírni. Láthattuk, hogy bizonyos sajátosságok, amelyeket a kérdőíves felmérés alapján is a fiatalok jellemzőre találnak a szlengre, mindhárom csoportban előfordulnak: fiatalok használják, elsősorban baráti körben, kiscsoportokon belül. Azonban a fókuszcsoportokban olyan tényezők is említésre kerülnek, amelyek a kérdőívekben alig, vagy egyáltalán nem fordultak elő: folyamatosan és gyors ütemben változik, számos szlengszót hangalaki expresszivitás jellemez, vagy a másként megnevezés igénye. A beszélgetés folyamatában azonban időre volt szükség, hogy minél több tényező felmerüljön, eszükbe jusson, és ehhez arra volt szükség, hogy közös eszmecserét folytassanak.

Szleng kifejezések megkülönböztetése

Első lépésként egy rövid egyéni feladatot végeztek el az adatközlők, amely során a megadott szavakról és kifejezésekről el kellett dönteniük, hogy a romániai magyar szlenghez tartoznak vagy sem. A feladatban szereplő szavakat és kifejezéseket az ezelőtt végzett gyűjtéseimből, kutatásaimból, illetve élőnyelvi internetes adatokból válogattam, amely a kérdőíves felmérésnek is része volt. A válaszok a következő táblázatban láthatók összesítve és csoportra bontva is annak érdekében, hogy könnyebb legyen hivatkozni a válaszokra a beszélgetés vizsgálata során:

2. táblázat: A megadott szavak és kifejezések szlenghez tartozása az interjúalanyok válaszai szerint

	A romániai magyar szlengben használják				**Nem használják a romániai magyar szlengben**				**Nem ismerem a kifejezést**			
	1	**2**	**3**	**∑**[5]	**1**	**2**	**3**	**∑**	**1**	**2**	**3**	**∑**
lájk ’tetszés kifejezése’	4	4	4	**12**	0	0	0	**0**	0	0	0	**0**
lájtos ’könnyű, könnyed’	4	4	4	**12**	0	0	0	**0**	0	0	0	**0**
smeker/smekker ’ravasz, agyafúrt’, ’vagány, menő’	4	4	4	**12**	0	0	0	**0**	0	0	0	**0**
smekerkedik ’becstelen dolgot tesz’, ’vagánykodik’	4	4	4	**12**	0	0	0	**0**	0	0	0	**0**
deszkurkörec ’találékony’	4	3	4	**11**	0	1	0	**1**	0	0	0	**0**
gáska ’banda, csoport’	4	3	4	**11**	0	1	0	**1**	0	0	0	**0**
náspá ’rossz, pocsék’	4	3	4	**11**	0	0	0	**0**	0	0	0	**0**
cöránkodik/ ceránkodik ’szemtelenkedik’	4	3	3	**10**	0	0	1	**1**	0	1	0	**1**
fréza ’frizura, hajviselet’	3	4	3	**10**	1	0	1	**2**	0	0	0	**0**
proszt/prosztu(j) ’buta’	3	4	3	**10**	1	0	1	**2**	0	0	0	**0**
ántitálent ’tehetségtelen, ügyetlen’	3	2	4	**9**	1	2	0	**2**	0	0	0	**0**

[5] Összesen.

	A romániai magyar szlengben használják				Nem használják a romániai magyar szlengben				Nem ismerem a kifejezést			
	1	**2**	**3**	**∑[5]**	**1**	**2**	**3**	**∑**	**1**	**2**	**3**	**∑**
bullshit ’rossz, pocsék’	4	1	4	**9**	0	2	0	**2**	0	1	0	**1**
káncsér ’rossz, pocsék’	4	3	2	**9**	0	0	1	**1**	0	0	1	**1**
mistó ’jó, vagány’	3	4	2	**9**	0	0	2	**2**	1	0	0	**1**
mutra ’arc, grimasz’	4	3	2	**9**	0	1	2	**3**	0	0	0	**0**
zsálé ’rossz, pocsék’	3	4	2	**9**	0	0	0	**0**	1	0	2	**3**
ad egy telefont ’felhív valakit’	2	3	3	**8**	0	0	1	**1**	2	1	0	**3**
gádzsika ’lány, nő’	2	3	3	**8**	2	0	1	**3**	0	1	0	**1**
fumál ’dohányzik’	3	3	1	**7**	1	1	2	**4**	0	0	1	**1**
görl ’lány’	2	1	1	**4**	2	1	3	**6**	0	2	0	**2**

Ahogy a táblázatban látható, egy lexikai elem volt, amelyet az interjúalanyok többsége nem minősített romániai magyar szlengnek, a *görl*. A többi kifejezést a fiatalok többsége a szlenghez sorolta, de például a *fumál*, *gádzsika* és az *ad egy telefont* esetében valamivel nagyobb szórást figyelhetünk meg a válaszokban. A három interjú során négy olyan lexikai elem esetében teljes volt az egyetértés abban, hogy a szlenghez tartoznak: *lájk*, *lájtos*, *smeker/smekker*, *smekerkedik*. Ezeknek okairól, a döntés motivációiról a későbbiekben esik szó.

A feladat elvégzése után a következő kérdésekről folytattunk beszélgetést: Milyen szempontokat vettek figyelembe a válaszadás során? Mi alapján soroltak egy kifejezést a szlenghez, mást pedig nem? Hogyan lehet eldönteni, hogy valami szleng? Milyen tulajdonságai vannak egy szleng szónak/kifejezésnek?

Az első csoportban az elsődleges szempont a feladat megoldása során az volt, hogy a baráti társaságukban vagy a környezetükben használják-e az adott szót vagy kifejezést. Amennyiben igen, azt a szlenghez sorolták:

Alma: *Amelyiket ismertük, egyik helyre, amelyiket nem, nem, s amelyikről nem is hallottunk [András: Ja.], az csókolom.*

Abigél: *Amelyiket hallottuk így társaságba, de inkább a közeli társaságba.*

Elmondásuk szerint a *káncsér*t és a *gáská*t középiskolában is használták, így ezeket egyértelműen a szlenghez sorolták. A *fumál* szóról elmondták, hogy ők nem használják, volt olyan is a csoportban, aki nem ismerte, de többségük mégis a szlenghez sorolta, mert hallották másoktól, akik használták ezt a szót. Azokról a lexikai elemekről, amelyeket nem használnak, és nem hallottak a környezetükben, úgy vélekedtek, hogy nem tartozhat a szlenghez, így amennyiben ismerték az adott szót vagy kifejezést, a második oszlopot jelölték be.

Miután a csoport döntéseit alátámasztotta pár példával, arról kezdtünk beszélgetni, hogy miről lehet felismerni egy szleng kifejezést:

Alma: *Hát úgy más, mint…*

Ágota: *Mit mondtál?*

Alma: *Úgy megüti a füledet. (nevetés) Úgy más, mint amit, más…*

Abigél: *Fura kontextusa van.*

Ágota: *Ühüm.*

Abigél: *Én például, amikor először hallottam a flexet, nem tudtam, mit jelent, csak tudtam, hogy az biztos egy szleng.*

(…)

Alma: *S olyan fura. S olyan szokatlan.*

Abigél: *Vannak bizonyos társaságok, akik ismerik, s gyakran használják, s van, akinek fogalma sincs arról, hogy az mit jelent. Nem tudom…*

A beszélgetésrészletből egyértelműen kiderül, hogy elsősorban nyelvérzékük alapján különböztetik meg a szlengszavakat, de nehézségbe ütköztek abban, hogy konkrét szempontokat nevezzenek meg. A részlet arra is egyértelműen rávilágít, hogy a kérdés eldöntésében nem feltétlenül kell tudni azt, hogy egy adott szót vagy kifejezést milyen jelentésben használnak, hanem elég hozzá a beszédhelyzet, a kontextus és a szó hangalakja. Itt is felmerül az a szempont, hogy a szleng elemek csoportfüggőek, egy-egy csoport nyelvhasználatához kapcsolódnak, ugyanis nem mindenki által ismertek. Ugyanakkor fontosnak látszik a másság, a „fura”, szokatlan jelleg és a köznyelvi megnyilatkozástól való eltérés.

A második csoportban is a szlengszavak és kifejezések elsődleges megkülönböztetési szempontja, hogy használják-e, illetve hallották-e a környezetükben levő fiatalokat használni:

Kristóf: *Én az alapján, hogy mit hallottam. Tehát amit hallottam, azt egyből a szlenghez soroltam. Lehet, hogy nem kellett volna. És amit nem, azt meg nem.*

(…)

Konrád: *Vagyis én úgy voltam, hogy a fiatalokkal, amit beszéltünk, s ha magyar fiatalok, s bármelyiknek a szójárásába benne vannak ezek, és úgy használja társaságba, hogy senki se akadt meg benne, akkor én úgy értelmeztem, hogy az a szlengbe beletartozik.*

Krisztián: *Én is a legtöbbet a szlenghez soroltam.*

Konrád: *És az összeset, vagyis az elsőt azért nem, mert azt még nem hallottam, de szerintem még az is benne lehet.*

A fenti beszélgetésből egyértelműen kiderül, hogy a csoport szerint akkor nevezhetünk szlengnek egy elemet, ha a magyar fiatalok használják egymás között, és nem okoz megértési problémát a társaság egyik tagjának sem. Ugyanakkor ez a csoport bizonytalankodik is a válaszaiban, és abban, hogy ez az egyetlen figyelembe veendő szempont.

Továbbá arról beszélgettünk, hogy miről lehet felismerni egy szleng elemet, ennek során pedig újabb szempontok merültek fel. Az előző csoporthoz hasonlóan, itt is elhangzott, hogy hangalakilag jelölt, és ez segít a felismerésben:

Konrád: *Elüt a nyelvtani felépítése, vagy nem tudom. Hmm…*

(…)

Kristóf: *Stílus, a lazaság.*

Konrád: *Mintha kicsit elütne a többi szótól. Meg hogy nem feltétlenül tudod, hogy akko' ez, ezt hogy ragoznád, meg ilyenek.*

Krisztián: *Szerintem generációtól is függ, mer' én ezelőtt 6-7 éve nem, még akkor nem volt asszem facebook, lájkot nem hallottuk.*

A hangalaki jelöltség mellett a laza stílust is említik a csoportban, amely az első csoportban nem hangzott el. Tehát a szleng használata inkább az informális beszédhelyzetekben nyilvánul meg, ugyanakkor közre is játszik abban, hogy informálissá tegye a beszélgetést. Emellett az adatközlők a gyorsan lefolyó nyelvi változásra is utalnak a szleng beszédmód kapcsán, amelyet nagyban befolyásol például a technika fejlődése vagy a környezet változása.

A harmadik csoport is a használat tényét helyezte elsőként előtérbe, amikor megoldották a feladatot:[6]

Dorka: *Hát az alapján, hogyha használom én, és hogyha hallom-e magam körül. S igazából innen egyet nem igazán hallottam magam körül. És az a fumál, de ezen kívül bármi, innen bármit, vagy használok, vagy magam körül hallok.*

Dénes: *De ez meg a romániai magyar szleng, te például hallottál ilyet, hogy náspá, tehát a magyarok ilyeneket mondtak?*

Dorka: *[Igen, használják.] Én használom, kérdezzétek meg Dalmát, mennyit használom.*

Dalma: *[Hát igen, nagyon sokat hallottam.]*

nevetés

Dávid: *De amúgy igen.*

Dénes: *Gádzsika?*

Dávid: *Gádzsika. Amúgy igen, szokták használni [ezt a szót].*

Dorka: *[Igen, szokták, persze], hogy szokták.*

Dénes: *Na jó. Érdekes.*

Kérdező: *Azt mondod, hogyha magad körül hallod, kiktől?*

Dorka: *Most mittudomén, hogyha elmegyünk egy kávézóba, és például kimegyünk cigizni vagy valami, s akkor ott körülöttem az emberek, így hallom, hogy mondják. Vagy ismerőseimnek az ismerősei. Vagy ismerőseim akár. Buszon. Tehát….*

Kérdező: *Ühüm.*

Dorka: *Nyilvános helyeken.*

Kérdező: *Ja.*

Dénes: *Azt, hogy cöránkodik, azt hallottad?*

Dorka: *Én is szoktam mondani azt, hogy milyen cörán.*

Dávid: *Azt nálunk is szokták mondani.*

Dénes: *Az igen.*

Látható a beszélgetésben, hogy mennyire fontos kritérium volt a feladat elvégzésekor, hogy az adott lexikai elemet az adatközlők használják, ismerjék, vagy hallják barátaik és ismerőseik körében, esetleg más informális helyzetekben. Ez a beszélgetés azért is érdekes, mert Dénes csodálkozása rávilágít egyrészt arra, hogy mennyire szubjektív módon történik a szleng elemek megkülönböztetése. Másrészt pedig arra is rámutat, hogy sok esetben mennyire megszoktuk a kölcsönzések használatát, ugyanis nem vette

[6] A beszélgetésben szögletes zárójellel jelöltem azt, amikor egyszerre beszéltek az adatközlők, kötőjellel pedig azt, ha valakit félbeszakítottak.

észre, hogy az egyetemi csoporttársa rendszeresen használ egy adott kifejezést. Nézzünk meg még egy részletet a szleng felismerése kapcsán:

Dávid: *Nem tom, igazából volt a görl az, az annyira angolosan hangzik, hogy azt szerintem nem használják.*

Dalma: *Igen, [ezzel egyetértek én is.]*

Dénes: *[Szerintem sem.]*

(…)

Kérdező: *Miről ismerhetünk fel egy szleng kifejezést, milyen tulajdonságai vannak?*

Dorka: *Hát más nyelvből ered a szó.*

Dávid: *Ühüm. S inkább úgy a saját nyelvedre van szabva, tehát úgy magyarosítva, például a lájk vagy a lájtos.*

Dalma: *Ühüm.*

Dorka: *Ühüm, ühüm.*

Dénes: *Hmm. Első hallásra olyan, nem tűnik természetesnek.*

Az előzőekhez hasonlóan, a harmadik csoportban is felmerül a hangalaki jelöltség felismerési szempontként, azonban említenek egy olyan érdekes tényezőt is, ami eddig nem merült fel. Egyrészt konkrét utalás történik arra, hogy a szlengszavak gyakran kölcsönszavak. Másrészt pedig a csoport résztvevői szerint ha egy kölcsönszó túl idegenszerű, és még egyáltalán nem ment át hangalaki változáson, akkor nem tekinthető szlengnek. Tehát a szlenghez csak olyan kölcsönszavak tartozhatnak, amelyeknek már valamelyest változott a hangalakjuk, esetleg képző is kapcsolódik hozzájuk (pl. *lájkolom*, *lájtos*).

Összességében a három csoportban különböző hangulatban folytak a beszélgetések, és a szlenghez való attitűd helyenként nagyban különbözött. Azonban ennek ellenére azt tapasztalhattuk az interjúk vizsgálata során, hogy a szleng értelmezését, illetve a szleng elemek megkülönböztetését illetően azonos vagy nagyon hasonló szempontokat vettek figyelembe az interjúban részt vett adatközlők.

Összegzés

A tanulmány azt szemlélteti, hogy milyen gondolatmenet, milyen motivációk működnek a kolozsvári fiatalokban, amikor megkülönböztetik vagy felismerik a szleng elemeket. Ahogyan erre előzőleg utaltam, mivel problematikus a szleng meghatározása, ilyen vizsgálatnál elengedhetetlen, hogy lássuk, milyen szlengkép alakult ki az adatközlőkben, ők hogyan értelmezik ezt a fogalmat.

Röviden összegezve a válaszaikat, az derül ki, hogy elsősorban a fiatalok nyelvhasználatához kötik a szlenget, de felmerült a szakmai körökben használt szleng is. Többen hangsúlyozták, hogy kisközösségeken belül és informális beszédhelyzetekben jellemző a használata, és gyors ütemben változik. Csoportonként változhat a szleng szókincse, így gyakran előfordul, hogy kívülállók nem értenek meg mindent, ami a csoport összetartozását is erősíti. Az interjúalanyok a szleng stílusváltozat jellegét is észlelték, erre egyértelműen utal a *laza beszéd* és a *beszédstílus* megnevezés, amely elhangzott a beszélgetések során. A szlenghasználat indítékaként megnevezték a divatot, a másként megnevezést, a hangalaki expresszivitást és a gazdaságosságra való törekvést.

A szleng szavak megkülönböztetéséről szóló feladat elvégzése után mindhárom csoportban ugyanaz a döntési motiváció hangzott el először, miszerint akkor minősítettek egy szót vagy kifejezést szlengnek, ha használják, vagy ha hallják a barátaik, ismerőseik körében és informális beszédhelyzetben. További kérdések kapcsán felmerültek új szempontok is, például a hangalaki jelöltség vagy az expresszivitás, ennek pedig nem feltétele az, hogy ismerjék a szó vagy kifejezés adott beszédhelyzetben alkalmazott jelentését.

A beszélgetések során általánosan használtam a szleng terminust, és nem hangsúlyoztam, hogy mely csoport, közösség szlengjéről van szó, mégis minden csoport elsősorban a fiatalok nyelvhasználatára asszociált, és a szleng kifejezések megkülönböztetésénél is csak erre hivatkoztak. Ebből kiindulva azt figyelhetjük meg, hogy többségük felfogásában fellelhető az a sztereotípia, miszerint a szlenget elsősorban a fiatalok használják. Mivel a vizsgálataim a fiatalok szlenghasználatára irányulnak, ebben az esetben ez nem jelent különösebb problémát, de más szlengváltozat kutatásakor megoldást kell keresni erre.

Ezt követően szükség lesz kiegészíteni a kutatást további öt-hét fókuszcsoportos interjúval az eddig vizsgáltak mellett annak érdekében, hogy megfigyelhessük, melyek az általánosabban elterjedt szemléletek, és melyek bizonyulnak inkább csoportfüggőnek. Továbbá érdemes az eddig nem vizsgált adatokat megnézni, például az attitűdre vonatkozóan, illetve mindezt összevetni a kérdőíves vizsgálat eredményeivel.

Irodalom

FORGÁCS József
1996 *A társas érintkezés pszichológiája*. Kairosz Kiadó, h. n.
FORSSKÅHL, Mona
1999 A szleng meghatározásáról. In FENYVESI Anna – KIS Tamás – VÁRNAI Judit Szilvia (szerk.): *Mi a szleng?* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 77–88.
KIS Tamás
1997 Szempontok és adalékok a *magyar* szleng kutatásához. In uő (szerk.): *A szleng-kutatás útjai és lehetőségei*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 237–293. http://mnytud.arts.klte.hu/szleng/tanulmanyok/kist-szempontok1997.pdf (2020. április 30.)
2008 *A magyar katonai szleng szótára*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen
é. n. *Alapismeretek a szlengről*. http://mnytud.arts.klte.hu/szleng/szleng.php (2020. április 30.).
KÖVECSES Zoltán
2002 *Magyar szlengszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest
LAKATOS Aliz
é. n. *A szleng kétnyelvű környezetben. Egy nyelvészeti terminus fogalmi természete*. Kézirat.
SZILÁGYI N. Sándor
1980, 1999 A csoportjellegű szövegek. In FENYVESI Anna – KIS Tamás – VÁRNAI Judit Szilvia (szerk.): *Mi a szleng?* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 9–12.
VICSEK Lilla
2006 *Fókuszcsoport: elméleti megfontolások és gyakorlati alkalmazás*. Osiris Kiadó, Budapest

Lakatos Aliz

Lakatos Aliz (1991) este doctorandă la Școala Doctorală Studii de Hungarologie în cadrul Universității Babeș-Bolyai. Și-a terminat studiile de licență (2010-2013) și masterat (2014-2016) la Facultatea de Litere (UBB) cu specializările limbă și literatură maghiară – limbă și literatură finlandeză, studii de lingvistică și literatură maghiară. Domenii de cercetare: sociolingvistică, contactologie și argoul maghiar.

Lakatos Aliz (1991) is a PhD student at Hungarological Doctoral School of Babeș-Bolyai University. She obtained bachelor's (2010-2013) and master's degree (2014-2016) at Faculty of Letters with the following specialities: Hungarian

Language and Literature – Finnish Language and Literature, Studies of Hungarian Linguistics and Literature. Her field of research are sociolinguistics, contactology and Hungarian slang.

Interpretarea conceptului *slang* de către studenți din Cluj-Napoca

Cea mai mare dificultate a cercetărilor de slang este definirea acestui concept, fiind un fenomen foarte complex. Prin urmare nici identificarea elementelor de slang nu este evidentă. Folosind metoda focus grup, în acest studiu analizez perspectiva studenților din Cluj-Napoca: modul în care interpretează ei conceptul slang și ce caracteristici au elementele de slang din punctul lor de vedere.

The interpretation of the concept of slang by students from Cluj/ Kolozsvár

The most significant difficulty of researches about slang is defining the concept, thanks to the fact that it is a very complex phenomenon. Consequently, it's not possible to identify the slang elements unequivocally. Using the focus group method, in this study I analyze the viewpoint of the students from Cluj/Kolozsvár: how they interpret the concept of slang and which are its characteristics according to their opinion.

Lingvay Julianna

Egy *műkedvelő* írói identitás a nemzet szolgálatában: Lövei Klára tárcalevelei a *Máramaros*ban

„Utolsó levelemben azt irám, hogy talán közölni fogom Reményi hangversenyét, mely Kolozsvártt ment végbe. Irám: talán: mert előbb azon gondolkozám, irjak-e ezen nagyon ismerős tárgyról vagy sem, melyről már oly sokat és oly szépeket irtak mások? […] És hogy a hangversenyi hatás annál élénkebb legyen, megirom a viharos eseményt, mely azt megelőzé. Igazi hajmeresztő Nyitány" – írja Lövei Klára a *Máramaros* olvasóinak 1867. első januári számában. Erős általánosítással ugyan, mondhatni, hogy az itt megfogalmazott dilemma és feloldása jellemzi nyilvános íráshasználatának egészét. E tanulmány néhány szempont és lehetőség bemutatására vállalkozik Lövei Klára[1] újságírói tevékenységének, a *Máramaros* politikai és társadalmi hetilap munkatársaként a lapban 1866 és 1873 között megjelent szövegeinek értelmezéséhez. A vizsgálat tárgyául választott szövegek egy részét világtárlati (párizsi és bécsi) tudósítások, másik részét pedig erdélyi levelek jelentik.

Miről írhattak és írtak nők a 19. században? Milyen feltételek mellett váltak írásaik nyilvánossá, milyen akadályokkal szembesültek, és milyen kritériumok szerint ítélték azokat meg? Kinek lehetett igénye, lehetősége és szüksége az írás nyilvános gyakorlására? Felléphettek-e/felléptek-e a nők a technika, ipar, politika terén (is) a férfiak mellett és ellen? Mit tudunk ma arról, hogy milyennek értékelték és hogyan értelmezték a kortársak a női újságírás gesztusát és termékét? E kérdések megválaszolásában sok forrás és eredmény áll rendelkezésünkre a különböző társadalomtörténeti

[1] A *Lővey–Lövey–Lövei–Löwey–Leövey* vezetéknév többféle helyesírása közül a tanulmányban mindvégig a rövid magánhangzós, i végződésű változatot használtam. Gyászjelentésében a lövői és lövőpetri Leövey Klára alak szerepel, viszont a személyes levelezésben, a teljes nevével megjelölt újságban megjelent szövegeiben és az önálló kötetként megjelent fordítása címlapján is Lövei formában használja. Az anyakönyvi bejegyzés szerint édesapja nevének alakja Lövei Lövey József (RNLMMH 19.24.259A:74). Ezúton is köszönetet mondok Kocs János úrnak, az Erdélyi Genealógiai Társaság vezetőjének az anyakönyvről készült felvételhez való hozzáférésben nyújtott segítségéért. A *Máramaros* politikai és társadalmi hetilapban Lövei Klára szövegei L. K. monogrammal jelentek meg.

szempontú könyv- és sajtótörténeti, irodalomtudományi, illetve a női íráshasználat-történeti kutatásoknak köszönhetően.

Az elmúlt években nagy lendületet vett magyar nyelvterületen a női íráshasználatnak és a nők egyre növekvő irodalmi és publicisztikai szerepvállalásának kutatása. Ezen belül különös figyelmet kapott a 19. századi nőktől származó vagy nőkről szóló szövegek feltárása és különböző szempontok szerinti vizsgálata. Nem véletlen ez a modernitásra irányuló figyelem. A magyar és nemzetközi szakirodalom azt mutatja, hogy a korszak a női íráshasználat expanziójának százada, mind az érintett társadalmi osztályokat, mind a szövegek mennyiségét, nyilvánosságát és a közlések médiumát tekintve. A korábban leginkább csak arisztokraták kiváltságaként ismert női íráshasználat 19. századi térhódításának kérdése tehát elválaszthatatlan a korszak megváltozott és folyamatosan változó társadalmi nyilvánosságának, az oktatás demokratizálódásának, a technicizálódás és iparosodás, valamint több más társadalmi folyamatának problematikájától. A nőkérdés jelentőségét a század második felében tovább fokozta, hogy a szabadságharc és az azt követő időszak olyan női magatartásokhoz és szerepvállalásokhoz vezetett, amelyekre addig Magyarországon nemigen volt példa (Fábri 2016: 10). Jelzésértékűnek és említésre méltónak találom, hogy csak az elmúlt két évben négy izgalmas kötet látott napvilágot magyar nyelven, amelynek figyelme szűkebb vagy tágabb kontextusba ágyazva a női írott kommunikációra irányul.[2]

A nők jelenlétének 19. századi növekedését a szakirodalom a könyv- és újságiparban a publikálási lehetőségek bővülésével és diverzifikálódásával hozza kapcsolatba. Arra mutat rá, hogy a nők fontos szereplőivé lettek ennek az intézményrendszernek már nem csak olvasókként,[3] hanem új

[2] Az MTA Irodalomtudományi Intézetének konferenciakötet-sorozatában Török Zsuzsa szerkesztésében legutóbb megjelent két kötet a hosszú 19. századi nőszerzőségre és a nők nyomtatott nyilvánosságban vállalt szerepeire fókuszál (Török 2020; Török 2019). Az MTA Történettudományi Intézetének kiadásában jelent meg Gyáni Gábor nőtörténeti monográfiája, amely a családtörténet-írás kontextusába ágyazva vizsgál többek között női naplókat, memoárokat, publicisztikai írásokat, pamfleteket és tanácsadó könyveket (Gyáni 2020). Az ELTE BTK Nőtörténeti Kutatóközpontja által 2018-ban Szomolányban rendezett workshop nyomán egy német és egy magyar nyelvű tanulmánykötet született. A magyar kötet 14 írást tartalmaz három tematikus egységbe rendezve a nők családi és társadalmi kommunikációjáról a kora újkortól az 1970-es évekig (Sipos–Krász 2019).

[3] A médiatörténeti és nőtörténeti kutatások egymásba kapcsolásának főleg az olvasási szokások vizsgálatának külföldi szakirodalmában van hagyománya. Arra mutatnak rá, hogy a korabeli diskurzusban a nő válik a tömegsajtó/tömegkultúra 19. századi kialakulásának folyamatában annak prototipikus fogyasztójává, és mint ilyen, a magaskultúrával társított maszkulin olvasásmódok ellentéteként jelent meg (Gyimesi 2016: 43).

szerepekben is: szépírókként és újságírókként, fordítókként és szerkesztőkként. A növekedés – és ennek a folyamatnak a kortársak általi felismerése – befolyásolta az írás módját, nézőpontját, az üzleti stratégiákat stb. A női írás kutatásában ezért fontos szerepet játszik az időszaki kiadványok vizsgálata. Ellentmondása ezeknek a kiadványoknak, hogy miközben távolról sem közelített presztízsük a könyvéhez, sokkal több olvasóhoz jutottak el. Ebből fakad a női újságírás paradoxona is: miközben társadalmi elfogadottsága aránylag alacsony volt a 19. század során, a lapok és folyóiratok voltak a nőszerzőségről szóló viták legfontosabb médiumai, ugyanakkor nőknek ezek nyújtották a legtöbb lehetőséget az írás nyilvános gyakorlására.

Lövei Klára újságírói tevékenysége mennyiségi vagy esztétikai kritérium alapján nem tűnt ki kora nőszerzőinek sorából, szépirodalmi alkotással nem jelentkezett,[4] és professzionális újságírónak sem tekinthető. Ha viszont afelől a kérdés felől közelítünk munkásságához, hogy miről írhattak és írtak nők a 19. században, szövegeinek megismerése a kérdésre adott potenciális válaszaink palettáját bővítheti. Eddigi tudásunk alapján kijelenthető, hogy Lövei Klára az első női író, aki felismerve jelentőségüket – és a róluk szóló beszédben rejlő lehetőségeket – időszaki kiadványban magyar nyelven nyilvánosságra hozza világkiállítások látogatójaként szerzett tapasztalatait és ismereteit. Az ipari és technikai újítások, azok működésének leírása, a pavilonépítkezés bemutatása, az üzleti és ideológiai érdekekre való reflektálásnak köszönhetően úttörőnek tekinthető. Ilyenfajta fellépés az 1860-as–1870-es években női szerzőtől – ha nem is egyedülálló, mindenképp – különös.[5] Mindazonáltal, úgy tűnik, a hagyományos női szerephatárok átlépését nem forradalmi módon igyekezett megtenni, hanem mintaközvetítés által. Miközben szükségszerűnek tartotta és promoválta a haladást, az ipart (és a nők kenyérkereseti lehetőségeit bővítő technológiát), konzervatív értékeket képviselt, gyakran a republikanizmus (divatellenes) beszédmódját használta, olykor érzékenyen reflektált az ipari munkásság

[4] Egyetlen versét a kufsteini várbörtönben 1853. október 16-án írta a *Két testvér börtön* címmel (Schmelczer-Pohánka 2014). Első közlésére a kolozsvári szabadságharci emlékek kiállítása kapcsán 1891-ben került sor (*Kolozsvár.* V. évf. 206. sz.).

[5] Az 1867-es párizsi világkiállítás női leírásaként (és kuriózumként) a szakirodalom a párizsi emigrációban élő De Gerando Ágostné gr. Teleki Emma ifjúsági olvasmányként Párizsban kiadott, az Antonina és Attila sorozat 6. kötetét ismeri (Székely 2012: 66–67). Gyümölcsöző lehetne a szöveg Lövei írásaival való összevetése, együttes tárgyalása. Keletkezésük története is nagy valószínűséggel összefonódik. Teleki Emma korábbi, az 1862-es londoni kiállításon szerzett tapasztalatainak a sorozat negyedik kötetében adott hangot (Gál 1976: 923). Időszaki kiadványban világkiállításról gr. Teleki Emma tollából egy szöveget ismerünk, az 1878-as párizsi tárlatról szóló tárcáját (*Vasárnapi Ujság.* XXV. évf. 44. sz.).

helyzetére.[6] Szövegeiben a konvenciókkal nem szállt szembe, viszont olvasásukkor egyértelművé válik, hogy azok keletkezésekor (az 1860-as évek végén) már kialakult a magyar nyilvánosságban egyfajta (új) konszenzus a nők potenciális munkaköréről.

Lövei Klárának a *Máramaros*ban kifejtett újságírói tevékenysége értékét afelől határozom meg, hogy egyrészt a női tapasztalás és gondolkodás egy korábban feldolgozatlan forrását jelenti, amely izgalmas jelenségekre és kapcsolódásokra mutathat rá a 19. századi sajtó, kultúra, társadalom és írásszokások vizsgálatában. Továbbá kiegészítő adatokkal szolgálhat arra vonatkozóan, hogy milyen stratégiák befolyásolhatták az egyes női szerzők publikálási gyakorlatának alakulását, milyen szerepe volt ebben a folyamatban a vidéki sajtónak és kiadói gyakorlatoknak. A kulturális szemlélet elterjedésével (az irodalomtudományban és médiatudományban egyaránt) együtt jártak a kánonközpontú perspektívából nézve érdektelennek tűnő szövegek jelentőségének felismerése, majd e szövegek megismerésére tett kísérletek, hisz azok sokat elárulhatnak mind az adott szerző publikálási stratégiáiról, mind annak az irodalmi mezőnek az elvárásairól, amelyhez igazodni próbáltak (Gyimesi 2016: 63). Ezekhez a kérdésfelvetésekhez és szemléletmódhoz kapcsolódik a jelen kutatás.

A *Máramaros* női szerzői közül Lövei Klára az első, huszonöt éven keresztül az egyetlen, a lappal való együttműködése a leghosszabbnak és a legtermékenyebbnek tekinthető. Szövegeinek vizsgálata arra mutat rá, hogy a nőírókkal kapcsolatos korabeli elvárásokat és szerephatárokat interiorizálta, az azok által kijelölt keretben fejtett ki többirányú tevékenységet újságíróként: egyrészt a nyugati kultúrából közvetített mintákat, másrészt egy egységes és különálló modern nemzeti kultúra körvonalazását/megteremtését célozta meg. Pozícióját *műkedvelői*ként (nem *professzionális*nak) határozta meg, beszédmódjában a szubjektivitás dominál. A lapban megjelent szövegeit a *Máramaros* olvasóközönségéhez (annak vélt elvárásaihoz) igazította, mind tartalmukat, mind stílusukat illetően. Tevékenysége tehát lokális fókuszú, ugyanakkor a nemzet pallérozódásának nagyszabású tervébe illeszkedik. Szövegeiben egyaránt érvényesült a véleményformáló

[6] Ld. „Itt látta az ember szinről szinre a gyáriparból származott roppant hasznot. Hanem a szegény kis lyányt nézni, a ki egészen felhevülve, égő pirosan, a hőség miatt haragos kifejezéssel, egész nap gépiesen tartá a lángra és dobta félre a megfejezett tűket: ez nem volt vidámító jelenet, bebizonyitá újólag azt, hogy a mig a gyári munka egyes embernek hasznot hajt, sok más egyén szenved mellette a lelket ölő gépies munkával. Nem csuda, ha egyes apostolai az uj társaságnak a munka helyes felosztásával »a munka változatosságot« akarják életbe léptetni." (*Máramaros*. VI. évf. 16. sz.)

szándék és a hangulat-, illetve élményszerűség megteremtésének szándéka. Sajátosan ötvözte a tárcaszerű beszéd- és látásmódot a korábbi hagyományokkal (és politikai beszédmódokkal).

A dolgozat Lövei Klára életpályájának és íráshasználata kontextusainak bemutatását követően a *Máramaros*ban közzétett szövegekre, azon belül pedig az 1866–1873-as intervallumra összpontosít. Az elemzés két csoportba osztva – világtárlati tudósítások, illetve erdélyi levelek –, két fejezetben tárgyalja a lapban közölt leveleit. Az első szövegcsoport esetében a modernitás, a világkiállítások és a női íróság vitája, a másodig szövegcsoport esetében a nemzetépítés és az országegyesítés fogalmai és szakirodalma nyújtják az értelmezési keretet.

Lövei Klára életpályája és íráshasználatának kontextusai

Lövei Klára neve két egymással összefüggő kontextusból ismert: egyrészt a magyar nőnevelés egyik úttörőjeként, ugyanakkor az 1848-as forradalmi események következtében gróf Teleki Blanka kufsteini fogolytársaként emlékezünk meg róla. A különböző korabeli lapokban való említései arra engednek következtetni, hogy a kortársak írónőként (is) ismerhették, pontosabban olykor akként hivatkoztak rá.[7] Ennek ellenére a magyar nőszerzőséget tárgyaló, történelmi, monografikus jellegű vagy tanulmányokat tartalmazó fontos munkánkban a név fellelhetetlen. Nehéz ezen meglepődni, egyrészt amiatt, hogy író-újságírói tevékenységének nagy részét egy vidéki, kis forgalmú orgánumban fejtette ki, továbbá azért, mert a női emancipációs és nőírókról szóló nyilvános vitákba és a szépirodalom művelésébe (talán szándékosan) nem kapcsolódott be. Végül, de nem utolsósorban azért, mert színre lépésének pillanatában a szakmában már lezajlottak bizonyos professzionalizációs (és specializációs) folyamatok, általában és a nők körében is nőtt azoknak a száma, akik az újságírást/lapszerkesztést hivatásként űzték. Az utókor ezeknek a folyamatoknak vizsgálatakor figyelmét leginkább az

[7] A *Magyar Polgár* 1897-es gyászhíre szerint Teleki Blanka halálát követően annak hű társa „visszavonult Kolozsvárra és az irodalomnak élt" *(Magyar Polgár,* XI. évf. 81. sz.). További kolozsvári és budapesti lapok hasábjain *ismert, jeles, kitűnő* vagy *erdélyi* jelzők kíséretében *írónő*ként hivatkoznak rá. Nehéz rekonstruálni, hogy mit jelentett az adott kontextusban az írónő megnevezés, vagy talán még inkább azt, hogy mivel járt, mit jelentett a kifejezés használata. Török Zsuzsa hívja fel a figyelmet arra, hogy az írónőség fogalma egyaránt vonatkozott hivatásszerűen, megélhetésük megteremtése céljából rendszeresen publikáló nőkre és olyanokra, akiknek csak időnként jelentek meg nyomtatásban írásaik, vagy akiket szűkebb környezetük avatott „írónővé". (Török 2019: 10).

újonnan kialakult csoportokra (és jelenségekre) irányította. Lövei Klára a kor viszonyai között nem minősült professzionális írónak/újságírónak, és ő maga sem tekintett az újságírásra hivatásként.[8] Író-újságírói gyakorlatai és identitása a *betolakodó,* autodidakta író fogalma felől is értelmezhető.[9]

Lövei Klára 1821-ben született Máramarosszigeten, mindkét ágról nemesi származású. Édesapja, Lövei Lövey József, hivatalnok értelmiségi pozíciót töltött be, édesanyja Szathmáry Eszter volt. A helyi református elemi lányiskola elvégzése után a családban szüleitől kapott további oktatást. Visszaemlékezései szerint fiatalkorában a színjátszás vonzotta, a helyi jótékony egyesület műkedvelői társulatának volt tagja, szerepalakításai által kitűnt a helyi közösségben. Bár a lehetőség felmerült, a hivatásos színészi pályán nem indult el. A jövedelem fő forrásától a család 1837-ben – az apa halálával – elesvén, Lövei Klára nemsokára kenyérkereső állás elfoglalásában volt érdekelt. Először 1842-ben báró Sztojka Imre (táblabíró, máramarosi követ) családjánál kapott nevelői megbízást Aknaszlatinán. A családdal együtt költözött az országgyűlés idejére Pozsonyba, majd Pestre. 1846-ban Karacs Teréz közvetítésével a Teleki Blanka grófnő által alapított nőnevelő intézetben kapott nevelői állást. Az 1848-as forradalmi események után a Teleki Blankánál talált levelezés nyomán perbe fogták, Nagyváradon, majd Kufsteinban volt évekig fogságban. 1856-ban büntetésének ideje lejárt. Visszatérve szülővárosába, a Várady[10] családnál kapott alkalmazást mint nevelő. Kisebb lánynevelő intézetet hozott létre a család otthonában, egyesületi támogatással azt továbbfejlesztette és hivatalosan bejegyeztette. 1861-ben minisztériumi rendelet folytán a nevelőintézet tevékenységét

[8] Önértelmezésében az írás egyrészt egyfajta polgári kötelességként, *szellemi erejé*nek a nemzet szolgálatába állításaként jelenik meg, társadalmi (és történeti/*kútfőteremtési*) célú, másrészt mentálhigiénés. A Sárosy Gyula költőről és fogolytársáról való megemlékezéséből derül ki, hogy az írást egyfajta szükségletként élte meg: „Nagyon éreztem az anyagi és szellemi nélkülözéseket. De a hosszas fogság alatt megtanultam azt, hogy miként lehet némileg könnyitni a helyzeten, hogy a tökéletes szellemi nélkülözés folytán eltompulás vagy elmezavarodás ne szállja meg a lelket. Ennek tudása erkölcsi kötelesség volt. Midőn annak hire terjedt el, hogy Sárosyt az Újépületbe hozták, egész rémletességében állott előttem a költő helyzete, hogy minő szörnyű lesz állapota azon tétlenségben, midőn ezer gondolat zsibong az agyában, s azt leírni nem szabad és nem teheti titokban sem, mert nincs semmi írószere." (*Esztergom és Vidéke,* 1894. XVI. évf. 24. sz.)

[9] Pierre Bourdieu nyomán Martin Lyons írásantropológiai kutatásai irányították a figyelmet az autodidakta íróra és íráshasználatainak jellemzőire. Ezt az íróstátuszt a *kultúrába betolakodó*ként írja le. A magyar szakirodalomban a népi írásbeliség kutatásában vált gyümölcsöző terminussá (Keszeg 2008: 249–269).

[10] Várady Gábor (országgyűlési képviselő), Lövei Klára unokatestvérének családja.

megszüntették. A Várady család meghívására Budapestre ment, később, Teleki Blanka szabadulását követően Párizsba utazott. Teleki Blanka halálát követően rövid ideig több családban is tanított Franciaországban. 1863-ban Párizsból visszatérve leginkább Kendilónán tartózkodott, ahol gróf Teleki Miksa (Teleki Blanka testvéröccse) gyermekeinek nevelésére kapott megbízást. Életének utolsó éveiben Budapestre vonult (Sáfrán 1963: 592; Taba 1959: 13–44).

Lövei Klára szöveg-előállítási gyakorlatainak megismerésében több akadály is felmerül, melyek közül a tudományos feltáratlanságot, egy egységes hagyaték hiányát, a büntetőperhez kapcsolódó, azt megelőző iratmegsemmisítést, valamint az anonim publikálás korabeli konvencióját említeném. Mindezeken túl – vagy velük összefüggésben –, mint majd a diskurzus áttekintésből is kiderül, a feltételezhető szerzői szándék és óvatosság is nehezíti munkánkat.[11] A fennmaradt és egyértelműen neki tulajdonítható szövegek négy csoportba sorolhatók.

Privát írásgyakorlatának megismerésében a személyes levelek jelentik a fő forrást. Sáfrán Györgyi végzett korábban ilyen téren feltáró munkát. Harmincegy levelét ismerte, melyeket más dokumentumokkal és írásokkal együtt 1963-ban közölt (Sáfrán 1963: 523–582). Kéziratos formában maradtak még fenn levelei, melyek közül mind ez idáig további tizenötöt sikerült beazonosítanom.[12] Külön kategóriába sorolom Lövei Klára Teleki Blanka életrajzához készített jegyzeteit, mint a privát és a nyilvános szféra közötti átmenet szövegét. A szöveg célja adatok közvetítése volt. Az életrajzi elbeszélések szerint a jegyzetet Jules Michelet francia történetírónak készítette. Michelet nem írta meg a tervezett életrajzot, később P. Szathmáry Károly dolgozta fel, formálta kerek történetté és tette közzé Lövei Klára várfogságról írt feljegyzéseit (Sáfrán 1984: 23–24; P. Szathmáry 1886). A harmadik kategóriát Lövei Klára fordításai képezik: Jules Michelet egy természetrajzi regényének (Michelet 1868), illetve Józef Ignacy Kraszewski lengyel író egy elbeszélésének és egy drámájának (*Ellenzék,* VII. évf. 165. sz.) magyar átültetéséről van szó. Ez utóbbiak esetében, Lövei levelezésének

[11] Érdemes megjegyezni, hogy Teleki Blanka és Lövei Klára büntetőperében és elítélésében fontos szerepe volt különböző, a fennálló politikai rendszert veszélyeztetőként megítélt szövegek előállításának, olvasásának és közvetítésének (Sáfrán 1963: 377–397).

[12] Az újabban előkerült levelek arra mutatnak rá, hogy több szerkesztővel, íróval, publicistával volt levelezés által kapcsolatban: Jókai Mór (*A Hon* szerkesztője), Kubinyi Lajos (a *Magyar Ujság* szerkesztője), K. Papp Miklós (a *Magyar Polgár* szerkesztője), Lévay József, Táncsics Mihály, Hentaller Lajos stb. A *Vasárnapi Ujság* szerkesztői üzeneteiben találni hozzá címzett válaszokat.

fényében kollektív szerzőségről beszélhetünk.[13] Negyedikként az újságba szánt szövegeket említem, amely csoportba tartoznak a tanulmányban ismertetett, elemzett írások is.

Lövei Klára első időszaki kiadványban megjelent írása 1865-ben látott napvilágot: egy, a *Vasárnapi Ujság*hoz beküldött, Máramarosszigeten kelt levél, amelyben egy általa utazás közben megismert mondát mutat be (*Vasárnapi Újság*, XII. évf. 12. sz.). Időrendben következő írásai a *Máramaros*ban kaptak helyet, ahol immár nem olvasói, hanem munkatársi szerepben jelentkezik. Először a lap második évfolyamának első számában lépett fel egy kolozsvári jótékonysági eseményen szerzett tapasztalatok leírásával (*Máramaros*, II. évf. 1. sz.). A *Máramaros* első évfolyamainak tartalmából általam készített adatbázis lekérdezésével, a rendelkezésemre álló szakirodalom és az ADT adatbázisban végzett digitális kereső segítségével mindeddig összesen 125 szöveget sikerült beazonosítanom, melyek közül negyvennél több a *Magyar Polgár*ban, *Ellenzék*ben, *Budapesti Hírlap*ban, *Magyar Géniusz*ban, *1848–49. Történelmi Lapok*ban, *Fővárosi Lapok*ban, *Esztergom és Vidéké*ben, *Pesti Napló*ban, *Vasárnapi Újságban*, a *Hazánk* történeti közlönyben jelent meg.[14]

A *Máramaros* politikai és társadalmi hetilap munkatársaként Lövei Klárának 1865 és 1873 között a tárca- és levelezés rovatban jelentek meg írásai. Az egy fordításszemelvényt leszámítva, e szövegek levél formájában íródtak különböző városi helyszínekről – Párizs, Bécs, Pest vagy Kolozsvár –, illetve a Teleki család két birtokáról, Kendilónáról és Hosszúfalváról. Tudósításai sajátosak a lap kontextusában, mind a témaválasztás, mind a történetekhez és leírásokhoz fűzött értelmezések tekintetében. Diskurzusa a haladást szolgálta oly módon, hogy a haladás a nacionalizmus keretében értelmeződik. A szövegek tehát politikai üzeneteket közvetítenek személyes élményekbe ágyazottan, sokszor viszont azok explicitebb módon jelennek meg, mint a lap *mérsékelt irányú* vezércikkeiben. A források szűkössége ellenére is igyekszem ezeket az írásokat megjelenésük kontextusa felől megközelíteni. Figyelmemet tehát egyrészt azokra a körülményekre fordítom,

---

[13] Lövei Klára Prielle Cornéliához és Kraszewski Józsefhez írt leveleiből kiderül, hogy Takáts Máriával dolgozott a fordításokon (Sáfrán 1963: 548–550; 553–554).

[14] A szövegek jegyzékét mellékletben közlöm. A lista nem teljes, a tanulmány megírásának pillanatában a kutatás még folyamatban volt. Valószínűnek tűnik, hogy a jövőben további szövegek kerülnek majd elő, illetve anonim szerzőségű szövegek válnak nevéhez hozzárendelhetővé. Itt jegyzem meg, hogy Lövei Klára tanulmányban hivatkozott, időszaki sajtóban megjelent szövegeinek bibliográfiai leírását a mellékletben közlöm, a források jegyzékéből ezek kimaradnak.

amelyek lehetővé tették a szövegek megjelenését, másrészt a nyelvhasználat részletesebb megismerésén keresztül arra keresem a választ, hogy mire szolgáltak a maguk korában, és milyen az a valóság, amit ezek a szövegek teremteni igyekeztek.

A *Máramaros* története és profilja

A kiegyezés korában induló, majd a dualizmus korában folyamatosan megjelenő *Máramaros* a korszak magyar nyelvű vidéki politikai hírlapírásának egyik legállandóbbnak tekinthető sajtóterméke. Első száma 1865 áprilisában került kiadásra,[15] indulásától a lap 1944-ig jelent meg. A lap nyomdai előállítása 1867. június végéig a Császári Királyi Könyvnyomdában, majd a sajátjaként működtetett nyomdában történt Kaminszky József irányítása alatt (Várady 1894: 243). Egy három hónapos szüneteltetést követően az új számokat Hollósy és Dávidovics nyomdája adta ki. A lapalapítási folyamatról, indítékokról, nehézségekről kevés anyag áll rendelkezésünkre. A lap programszövege (*Máramaros,* I. évf. 1. sz.) és története (*Máramaros,* XXXII. évf. 19. sz.) mellett az alapító főmunkatárs önéletírása nyújt néhány adatot. Eszerint a három alapító, Szilágyi István, a lap szerkesztője, ifj. Jura György, a lap tulajdonosa és Várady Gábor „hosszas eszmecsere, tanácskozás, levelezés következtében már 1864. évben" elhatározták, hogy egy politikai, társadalmi, gazdasági hetilapot indítanak (Várady 1894: 243). A beköszönő szöveg szerint „tizenkét év óta tervben álló lap" volt (*Máramaros,* I. évf. 1. sz.).[16] A lap céljaként a művelődés – mint út a szabadsághoz – előmozdítását tűzték ki, legfontosabbként pedig a gazdaság fellendítéséhez szükséges tudás közvetítését, megvitatását (*Máramaros,* I. évf. 1. sz.). A lap indulásakor fontos szempont volt a nemzetiségi/egyházi elit támogatása (Várady 1894:

[15] Az éppen aktuális jogszabályokról: 1865. január 5-én a minisztertanács megállapodott abban, hogy az 1852-es pátens hatályban tartásával, illetve a hozzá fűzött kiegészítő függelék szerint fogják Magyarországon a sajtóügyeket ellenőrizni (Deák 2018: 53).

[16] A lap kezdeti időszakában az újság szerkesztője és munkatársai egzisztenciálisan a sajtótermeléstől független értelmiségi körhöz tartoznak. A lap indításának eszközlői, ifj. Jura György, a lap tulajdonosa és Várady Gábor, annak főmunkatársa a megyei politikai vezető rétegéhez tartozókként, valamint Szilágyi István felelős szerkesztő a máramarosszigeti helvét hitvallású líceum igazgatójaként a helyi közélet kulcsszereplőinek számítottak. Várady Gábor és Szilágyi István esetében országos szintű elismerésről vagy az azt célzó tevékenységről is beszélhetünk. A lapok presztízse (és valamilyen szinten a működési engedély is) a korban nagymértékben függött az azt szerkesztő személyek elismertségétől.

243).[17] A megjelenés első éveiben a lap bizonyára nehézségekkel szembesült (*Máramaros,* XXXII. évf. 19. sz.; Várady 1894: 243). Nem meglepő, hiszen politikai hetilap lévén az állami megszorítások és feltételek is szigorúbbak voltak, ugyanakkor a célközönség potenciális méreteit nézve a lap nem válhatott gazdaságilag jövedelmezővé.[18] A *Máramaros* hetilap a vizsgált időszakban heti egy alkalommal jelent meg szerdánként, négy oldalon, három hasábba szerkesztett tartalommal, ritkán melléklettel. A lap szerkezetét illetően az országos elterjedésű politikai lapok kialakult formáit követte.[19] A cikkekben, a levelekben és a hírekben a véleményközlés nem vált el teljes mértékben a tényközléstől, a szövegek gyakran kommentárokat, értelmezéseket is tartalmaznak, a hírekben a témaválasztás és nyelvhasználat támogatta a politikai programot. Kossuthi szellemben a lap véleményformáló igénnyel lépett fel, szépirodalmi közléseknek nem engedett teret, csak nagyon kivételes esetekben. Az elit kultúrát képviselte a regionális érdekek hangsúlyozásával. A tárcarovat más korabeli lapokéhoz hasonlóan vegyes tartalmú, kevés (tulajdonképpeni) tárcaelbeszélést közölt. A vonal alatt a lapszám tartalmához szervesen nem kapcsolódó, vegyes műfajú szövegek kaptak helyet.[20] A rovat legtermékenyebb szer-

[17] A szerkesztő és a munkatársak a lap hasábjain is többször kiemelik, hogy a *Máramaros* politikai lap mérsékelt irányt kíván képviselni, illetve hogy a nemzetiségi intelligencia támogatásának örvend. E szempontok hangsúlyozását részben a Pálffy sajtópolitikájához való alkalmazkodási stratégiának tekinthetjük, aki mind közjogi, mind nemzetiségi kérdésekben a „mérsékelt s higgadtabb felfogás" követését kívánta a vidéki lapok esetében (Deák 2018: 138–139).

[18] Buzinkay Géza kutatásai szerint a politikai lapok terjesztését nehezítő bélyegilleték 1857-ben való bevezetését követően a napilapok esetében a jövedelmezőséghez legalább 1500 előfizetőre volt szükség (Buzinkay 2008a: 33). A vidéki sajtót illetően megjegyzi, hogy a pártok által támogatott vidéki sajtó példányszáma megközelítette az ezret, a kormány vagy a vármegyei közigazgatás által szubvencionáltaké általában 5-600 körül mozgott (Buzinkay 2016: 218). Deák Ágnes számításai szerint is a korszakban a vidéki lapok legfeljebb néhány százra terjedő példányszámmal jelentek meg. A szórványos helytartótanácsi feljegyzések alapján készített elemzései azt mutatják, hogy 1867 első fél évében a legnépszerűbb vidéki lapoknak is – az *Arader Zeitung* és *Temesvarer Zeitung* – maximum 1000-es példányszámuk lehetett (Deák 2018: 89).

[19] Állandó rovatai között a politikai és társadalmi vezércikkek mellett Várady Gábor *Országgyűlési Levelei* szerepelnek, továbbá külföldi és regionális érdekű hírek, hivatalos közlemények, jelentések, jegyzőkönyvek, törvényjavaslatok, minisztériumi körlevelek és királyi leiratok, egyesületi élethez és jótékonysági akciókhoz kapcsolódó jelentések, szabályzatok és jegyzőkönyvek, levelezések, illetve időjárási, vízállási jelentések, gazdasági, kereskedelmi információk (börze, postai és vasúti közlekedés menetrendje, lottószámok) és hirdetések kapnak helyet.

[20] Gyakoriak a hivatalos és igazgatói jelentések, politikai beszédek, törvényjavaslatok stb.

zője a vizsgált időszakban Lövei Klára volt, ugyanakkor ő volt a lapban a tárcaszerű beszéd- és látásmód legfontosabb működtetője.[21]

A *Máramaros* hetilapnak hetvenöt éves fennállása alatt több (összesen tizenhét) női munkatársa volt, akik közül Lövei Klára lépett fel elsőként 1866-ban. Saját generációjának egyetlen női képviselője volt, harminc éven keresztül folyamatosan hozzájárult az orgánum tartalmához. A vizsgált időszakban a *Máramaros*ban használt L. K. monogram elrejti viszont szerzőjük identitását az olvasók előtt. A tudósításokban érvényesülő tematikai preferenciákon túl (mint a nők által működtetett gépek, a lányok munkái az iskolai kiállításon stb.) a szövegek nem árulkodnak szerzőjük neméről. Feltételezzük viszont, hogy a helyi értelmiségi körökben ismert volt az, hogy ki rejtőzik a monogram mögött. A lapban 1890 után párhuzamosan több női szerző is közölt írásokat (immár saját névvel vagy a női identitásról árulkodó álnév alatt), melyek közül néhányan, mint Krüzselyi Erzsébet, Jörgné Draskóczy Ilma, Unger Ila (Alba Nevis), Szerelemhegyi Tivadarné Móczár Jolán (Stella) szépírókként is nevet szereztek maguknak. Továbbá, néhány szerző, mint Barkóczy Dömök Antónia, Andreánszky Olga, Pállné P. Cecil a Máramarosszigeten már hagyománnyal rendelkező intézményes nőnevelés szakmai köréből kerültek ki (Lakatos 1979: 1280–1285). Nem véletlen, hisz az oktatás volt az (egyik) első intézmény, amely értelmiségi munkaerőként foglalkoztatott nőket. E női szerzők máramarosi származásúak voltak, vagy rövidebb ideig Máramarosszigeten tartózkodtak/vállaltak munkát.

Világtárlat-tudósítások a modern kori országépítés szolgálatában

„[S]okan fognak hazánkfiai közül a világtárlat kedveért Párisba rándulni" – írja 1867 áprilisában a *Vasárnapi Ujság* párizsi levelezője, majd ennek apropóján gyakorlati tanácsokkal látja el az olvasókat az utazást, szállást, étkezést illetően (*Vasárnapi Ujság,* XIV. évf. 14. sz.). Április 1-én nyílt meg ugyanis a negyedikként számon tartott világkiállítás. Ez a kiállítás tette először lehetővé a magyarországi kiállítók számára, hogy önálló (nemzeti) részlegben mutassák be termékeiket és alkotásaikat, ugyanakkor ezen a világkiállításon vált egyértelművé az elmozdulás a korábbi ipari-művészeti koncepcióról az ipari-kulturális-néprajzi jellegű felé (Székely 2012: 59). A párizsi kiállítás, bár nem az első, mégis sok szempontból egy új jelenség volt. Ahogyan az Sz. D. soraiból is kiderül, korábban elképzelhetetlen

[21] A vizsgált időszakban a lap tárcarovatában közölt szövegek tizenegy százalékának szerzője.

látogatottsági számokra számítottak, és el is érték a szervezők.[22] Ebben nem kis szerep jutott az időszaki kiadványoknak.[23] Bár nem állítható, hogy tömegessé váltak volna az ismertető, elemző vagy gyakorlati tanácsokat adó szövegek, számuk igencsak megugrott a korábbi korszakhoz (a korábbi világkiállításokhoz) képest. Ezeknek az írásoknak közvetve vagy közvetlenül az új médiumban – a kiállítás világában – való eligazodásban és annak értelmezésében adtak támpontokat és mintákat olvasóiknak, a kiállítás otthon maradó és a földrajzilag (is) elmozduló látogatóinak.

Lövei Klára életrajza és a szövegek megjelenési kontextusára tekintve úgy tűnik, inkább személyes érdeklődésből és a korábban kialakított személyes kapcsolatok ápolásának (és az azok által nyújtott művelődési lehetőségek kiaknázásának) céljával, mintsem újságírói megbízásból fakadóan indult útnak. Tizennyolc részben közölte az említett lap a párizsi világkiállításról tárcalevelek formájában írt tudósításait. Később, az 1873-as bécsi világkiállításról további tizenkét levélben értekezett.[24] A *Máramaros*ban 1865-ös indulásától 1873 végéig hatvannyolc szám közli Lövei leveleit, ezeknek tehát mintegy felét képezik a kiállításokról szóló szövegek.[25] Ha a világkiállításokról szóló összes magyar nyelvű közlések felől közelítünk, az tűnik ki, hogy az 1867-es kiállítás esetében egyrészt meglepően részletes

[22] A becslések szerint tizenötmillió látogatót vonzott, ami szinte háromszorosa a korábbi világkiállítások látogatottságának. A kiállításra szánt terület (69 hektár) is sokszorosa volt a korábbiaknak (Székely 2012: 59).

[23] A világkiállítások magyar szakirodalma elsősorban a kiállítók és kiállítási tárgyakat ismertetik, valamint a megszervezésük politikai/adminisztratív vonatkozásait tárgyalják. A világkiállításokról szóló szövegek biográfiája is elkészült (Marczinné Schön 1989). A magyar részvétel eszmetörténeti elemzésével Farkas Zsuzsa tanulmánya és Székely Miklós kötete foglalkozik (Farkas 2012; Székely 2012). A látogatókról és főleg a női látogatottságot illetően kevés elemzés készült. Feltárásra vár még az, hogy hogyan befolyásolta – ha befolyásolta – a női látogatókkal való számítás a kiállítások üzleti (és politikai) stratégiáit. Ebben a kérdéskörben Paul Greenhalgh munkája nyújthat némi támpontot (Greenhalgh 1988).

[24] A párizsi világkiállítás 1867. április 1-jén nyílt meg, és október 31-ig tartott nyitva. Lövei Klára szövegei a *Máramaros*ban a tárcavonal alatt, 1867. október 23. és 1870. április 20. között jelentek meg hét tematikus tömbbe rendezve. A bécsi kiállítás 1873. május 1. és október 31. között tartott nyitva, a kultúra és nevelés témáját állította központba. Szerzőnk írásai a lap tárcavonal fölötti részében, a levelezési rovatban, 1873. május. 28. és 1873. december 10. között jelentek meg. Bár további összefüggések feltárására/megerősítésére adhatnak támpontokat, alapos ismeretük hiányában e jegyzet megírásakor a vizsgálat köréből kihagyom az 1896-os budapesti milleniumi kiállításról írt szövegeit, amelyek 1896. június 24. és 1896. október 28. között jelentek meg szintén a *Máramaros*ban.

[25] A könnyebb számszerűsítés és hivatkozás érdekében minden különböző számban megjelent szöveget (a folytatásra való utalások vagy közös cím ellenére) külön számolok.

a témának a lefedettsége a *Máramaros*ban, ugyanakkor viszonylag sokáig maradt aktuális.[26] A bécsi világtárlatot illetően a korábbival ellentétes módon az tűnik ki, hogy a téma annak ellenére is helyet kapott a regionális lapban, hogy az országos lapok kimerítően értekeztek róla.[27]

Lövei Klára tematikára vonatkozó választásai részben illeszkednek a kor női újságírásának tágabb kontextusába, melyben gyakoriak a műkiállítás-, hangverseny-, divatleírások, a technológia iránti érdeklődése viszont úttörőnek tekinthető. Az első műszaki tárgyú szövegben előrevetítette az olvasói elvárást: „Azt szokták ugyan rendesen mondani, hogy ez főleg csak szakembereknek való, csak azok itélhetik meg. Igazság. Én magam is, mint a gyári dolgokban nem szak-ember, nagy merészségnek tartom, hogy róla irok. (…) Mig tehát a valódi munka-művészek megteendik szakértő tudósitásaikat: legyen szabad nekünk, műkedvelőknek is, szólani e csudaszerű csarnokról, a hol az emberi tevékenység s találékonyság erőfeszítését valódi elragadtatással szemléltük." (*Máramaros*, V. évf. 28. sz.)

A magyar nyelvű lapok és folyóiratok megjelenésével, elterjedésével (és szakosodásával) új kérdések fogalmazódtak meg, vagy újból, más formában váltak aktuálissá régiek, többek között az íráshasználatra és a női írásra vonatkozóan is. Nem függetlenek ezek a professzionalizáció folyamatától és feszültségeitől. Ahogyan az irodalom és kritika kapcsán, úgy az ipart és technikát illetően is felmerült, hogy ki vagy mi jogosít fel bárkit is egy adott területen vélemény, bírálat megfogalmazására, ki lehet illetékes egy-egy szerepkör betöltésére. A tárgyak és termékek publikálása, az ismeretterjesztés (képi és szöveges) nyomtatott formái nélkül a kiállítások nem érhették volna el céljukat (Farkas 2012: 136). Az újradefiniált, nagyméretű nemzetközi bemutatótípus korai történetével összefonódik tehát az a kérdéskör, hogy ezeket a szövegeket „szakférfiak" (történészek, régészek, mérnökök, vegyészek, gazdászok stb.) vagy hírlapírók tollából követelte/fogadta-e el az olvasóközönség.[28] Az, hogy ebben a történetben milyen pozícióban

[26] Az 1867-es párizsi kiállításról a korszak legjelentősebb képes családi lapja, a *Vasárnapi Újság* például összesen tizenhat cikket közölt, amelyek közül az utolsókat 1867 decemberében (Galambos 1978). A *Máramaros*t illetően ld. 22. jegyzet.

[27] 1873-ban a *Vasárnapi Újság* szerkesztősége heti különszám, kiállítási közlöny megjelentetése mellett döntött az esemény ideje alatt *Képes Kiállítási Lapok* címen.

[28] Az 1867-es párizsi kiállítás és a róla szóló cikkek, beszámolók a korábbinál szélesebb közönség érdeklődésének örvendtek, viszont továbbra is a szakmai szempontú beszámolók domináltak. A sajtóban a következők értekeztek a kiállításról: Wágner László (műegyetemi tanár, 1867-ben a párizsi nemzetközi világkiállításon Magyarország részéről csoportbiztosi minőségben) az általa szerkesztett *Gazdasági Lapok*ban, Liptay Pál (a gazdasági gépgyár képviselője, a budapesti kereskedelmi kamara és a kereskedelmi minisztérium költségén

helyezkedhet el a nő, Lövei Klára számára nem kérdéses.[29] A „szakférfiak" területére való átlépéssel nem kísérletezett, viszont önreflexív utalásai által kijelölte beszédpozícióját – műkedvelőiként határozva azt meg –, és ehhez igazította választott beszédmódját is. A *műkedvelő* ebben a kontextusban a *szakértő* ellentéteként szerepel. Visszatérő a kifejezés használata szövegeiben. „Nagy érdekkel hallgatta a közönség, s igen nagy tetszését nyilvánitá. Pedig én azt nagyon is műkedvelői módon, s nem mint szakavatott egyén magyarázhatám" – írja egy helyszíni eset kapcsán, melyben rögtönzött fordítói szerepet vállalt egy magyar tárgy ismertetése végett (*Máramaros*, III. évf. 33. sz.). A *műkedvelő* fogalmához egyrészt a *dilettantizmus* fogalomtörténete felől közelítek, használatát másrészt a színjátszás világára való utalásként értelmezem, és a tárcaíró látás- és beszédmódjával hozom összefüggésbe. Arra keresem a választ, hogy Lövei Klára írói tevékenysége az önreflexív megjegyzések, a témaválasztás és a nyelvhasználat szintjén hogyan igazodik a korban körvonalazódott szerephatárokhoz és -lehetőségekhez, miként helyezhető el tágabb eszmetörténeti kontextusba.

Nem Gyulai Pál az egyetlen a korban például, aki úgy gondolja, hogy a *csevegés művészete* a nők területe (és hogy az arra való hajlam a nő természetéből adódik).[30] Kritikájában megengedte, hogy a nők ezt a tehetséget az irodalomban is sikeresen érvényesíthetik azzal a feltétellel, hogy egyrészt

---

ment tanulmányútra a párizsi világtárlatra) a *Magyarország Anyagi Érdekei* című lapban, Henszlmann Imre a *Műcsarnok*ban és *A Magyar Mérnök Egyesület Közlönyé*ben, Keleti Gusztáv a *Fővárosi Lapok*ban, Irányi Dániel a *Vasárnapi Ujság*ban.

[29] Lövei bizonyára érdeklődéssel követte és ismerte az írónőség kérdésének mozzanatait a hazai sajtónyilvánosságban. A magyar irodalom első nővitájaként a szakirodalom az 1822–1828 között, Takács Éva *Tudományos Gyűjtemény*ben megjelent kritikája kapcsán kibontakozott szóváltást tekinti. Az 1850-es évektől a nők irodalmi jelenléte fokozatosan újból tematizálódott. A felmerült (irodalmi) kérdések szorosan összefonódtak az általános társadalmi emancipációs törekvésekkel. A nők az irodalom (de nem csak) piacán való egyre jelentősebb részvételének pillanatától a velük kapcsolatos tipikus reakció a kritika, az ellenállás és elutasítás volt. Ennek a folyamatnak a kiteljesedéseként értelmezhető a második, Gyulai Pál kritikájával 1858-ban robbanó nővita, melynek lezárását Arany János 1863-as *Nyilatkozat*át tekintik (Török 2016: 87). Szerzőnk időszaki kiadványban nem sokkal a második nővita 1863-az lezárása után lépett fel. Ekkor már természetesnek számított, hogy nők újságot írnak, és körvonalazódtak már azok a feltételek, amelyekben nők szerzőkként vagy szerkesztőkként részt vehettek, és részt vettek a sajtótermelésben.

[30] Ld. „A nő eme tulajdonságából foly azon kellemes és utánozhatlan csevegés, melyben őt a férfiú sem a szalonban, sem az irodalomban utol nem érheti. (…) A nő könnyen szökel egyik tárgyról a másikra; élénk értelme, szikrázó elmessége, áradó kedélye minden tárgyból kiemel egy-egy oldalt a nélkül, hogy az egészet föltárná vagy elemezné s tovább száll a lepke könnyűségével." (Gyulai 1908: 287)

saját világuk szűk köréről írnak,[31] másrészt megmaradnak a *dilettáns* írás körében, nem vágynak tehát babérokra sem az irodalomban, sem a tudományosságban (Vaderna 2016: 130). A mai negatív értékítéletet tartalmazó jelentéstől eltérően a *dilettantizmus* fogalom 19. századi jelentése (francia kulturális hatásra) egy pozitív értékelésű hagyományhoz (is) kapcsolódott. Legkorábbi hazai előfordulásaikor *műélvező* jelentésben használták. A fogalom eredete az olasz *dilettante* alakra vezethető vissza, melyet a reneszánsz nemesi rangú zeneszerzői használtak annak jelzésére, hogy nem a megélhetés végett komponálnak. A művészetekben való jártasság és ugyanakkor a teljes elköteleződés elhárítása az udvari ember reneszánsz ideáljának kifejeződése volt. Az ideál értelmében a nemes ember a tudományokban és a művészetekben könnyedséget, egyfajta közömbösséget kell mutasson, amely a mesterség fáradságával ellentétben fölényt, függetlenséget, távolságtartást is jelent. Ezt az udvari műveltségeszményt az évszázadok során a polgárság is magáévá tette (Kardeván Lapis 2013: 231–233). Lövei Klára újságírói tevékenységét, valamint a *műkedvelői* pozíció felvállalását e pozitív hagyomány felől értelmezem. Egyértelművé válik a 19. századi polgári műveltségeszmény működtetése például a *Patikárus testvérek* párizsi fellépését tárgyaló levelekben. Az együttes tagjait és az előadásmodort illetően azt emeli ki, hogy „nem egyéni dicsőségért küzdöttek, […h]olott mindenik a maga nemében nevet szerezhetne magának", „[a]z a nagy lelkesedés, élénkség és csalhatatlan pontosság, a mit hangjegyek nélküli játékokban feltüntetének [inditá bámulásra az idegeneket]" (*Máramaros*, IV. évf. 8. sz.). Továbbá, a csendőrök zenekarának tanultságával állítja művészetüket szembe: „A roppant ellentét *a betanult és hivatásos zenészkar* között itt volt igazán feltünő. A Patikárus testvéreket elhagyva, még lelkünk előtt voltak az élénk mozdulatokkal, lelkesült, mondhatni átszellemült kifejezéssel szabadon, hangjegyek nélkül zenélő alakok. S midőn a csendőrök künn levő nagy asztalához ért az ember: ugy tüntek fel e különben igen jól iskolázott művészek, mint valami *zenélő gépek*" (kiemelés az eredetiben) (*Máramaros*, IV. évf. 9. sz.).

A narrációs eljárások is a *műkedvelői* pozíciót erősítik. A világtárlatról beszámoló levelei többes szám első személyű nézőpontból íródtak, a beékelt történeteknek viszont az egyes szám első személyű elbeszélő válik

[31] Ld. „S e tehetségét az irodalomban is nagy sikerrel érvényesítheti, sikerült úti rajzokat, tárczai csevegéseket irhat s nagy szerencsével mivelheti az irodalom azon könnyed nemeit, melyeket nem azért nevezünk könnyedeknek, mintha megvetnők, hanem, mert nem szigorúan meghatározható irodalmi nemek. Itt sokkal többre viheti, mint a férfiu, ha ugyan dicsvágya a legtöbb esetben nem ragadja nem az ő számára font koszorúk után." (Gyulai 1908: 287)

főszereplőjévé és elbeszélőjévé is. Valószínűnek tűnik, hogy nem egyedül járta a kiállítás tereit, erre a szövegekben is utalásokat találunk, viszont a választott elbeszélői nézőpont inkább az olvasók bevonására tett kísérlet, mintsem a látogatás körülményeinek jelzése. Az olvasóhoz való közeledést ugyanakkor azzal igyekszik elérni, hogy eltávolítja a szakértői nézőpontot, (főleg a párizsi levelekben) *kezdő* tárlatlátógatóként mutatkozik be.[32] Ilyen értelemben, *műkedvelő*ként egyszerre eligazítója az olvasóknak, viszont ő maga is mások segítségére van szorulva.[33]

Hogy szándékosan kerülte-e a *dilettáns* szót (kettős értékjelentése vagy idegen hangzása miatt), nem tudni, viszont a választott kifejezés alighanem a fiatalkori színházi próbálkozásaihoz is kapcsolódik.[34] A vizsgált szövegekből gyakran felsejlik, hogy a kiállítást magát mediatizált, megkonstruált, dramatizált világként tapasztalta meg: a Mars mezejét egy óriási színpadnak látta, melynek a látogatók is szerves részei, szereplői, nem hivatásos ugyan, de műkedvelő színészei. A látvány és a hatás megragadására és megszövegezésére fekteti ezért a hangsúlyt. A találmányok működését bemutató vagy kézművesként szerepeltetett nők viseletét például díszletként kommentálta, és jelentéssel ruházta fel (*Máramaros*, IV. évf. 30. sz.; *Máramaros*, IV. évf. 36. sz.). Ismételt módon kiemelte, hogy „minden ott a szemek előtt történik" (*Máramaros*, IV. évf. 30. sz.), illetve azt, hogy ami nincs a kiállításon valamiként feltüntetve, az nem létezik a világ előtt (*Máramaros*, III. évf. 33. sz.). A politikai vonatkozásokat illetően úgy látta, a kiállítás megoldja – még ha csak szimbolikusan is – például a *horvát ügy*et, a *keleti ügy*et vagy *Erdély unió*já*t* a termények kiállításban való elhelyezése által (*Máramaros*, III. évf. 30. sz.; *Máramaros*, IX. évf. 29. sz.; *Máramaros*, III. évf. 31. sz.). A kiállítást nem egyszerű csatornaként, hanem médiumként

---

[32] Ld. a magyar tárlat „szépnek tűnik fel, ha az ember még semmit nem ismer a világ tárlatából. Engem egészen meglepett. *Nem volt valódi fogalmam, hogy mit mindent szoktak és hogyan a tárlatban felmutatni*; s a mit a magyarban láttam, az mind diszesen volt kirakva, s a mellett honi tárgyak, minél fogva nagynemü vonzerővel birtak rám." „Sokat hallottam a magyar lisztekről, de nem tudtam, minő boritékban vannak kiállitva, pedig én azokat minden kellékeikkel együtt szerettem volna magam elé képzelni. Most volt módom egészben szemlélhetni őket." (Kiemelés tőlem.) (*Máramaros*, III. évf. 30. sz.)

[33] Ld. „Szerintem legjobban megérdemelte volna az érmet Somoskeőy dohánya, az ötödik küldőé. (…) Midőn kérdém, hogy miért nem nyert épen ez érmet? Azt mondák, hogy finomsága nem volt épen megegyező nagyságával. Hozzáértő egyének s köztök épen egy dohány-termelő magyar birtokos (Mándy Péter) mondá, hogy sok finom dohány nem volt a tárlaton Magyarországból. Ez sajnos." (*Máramaros*, III. évf. 31. sz.).

[34] Lövei Klára több szövegében is a *műkedvelő* színjátszó múltjára emlékezik, identitásának fontos elemeként azonosítottam, visszatérő, gyakori kifejezés szövegeiben.

kezelte, mely a valóságot alakítja. Amikor felháborodásának adott hangot, az abból fakadt, hogy a kiállításban létrehozott valóság nem egyezett az általa elképzelt valósággal. Úgy tűnik, a tárlatot műalkotásként és nemzetreprezentációs monumentumként ismeri fel, amely – akárcsak a nagyváros – egyrészt a civilizáció legújabb vívmányainak ad otthont, ugyanakkor „a szépség, a kényelem és az örömszerzés iránti fokozott igényeknek is megfelel" (Gyáni 2008: 61).

A nagyméretű nemzetközi bemutatótípus egy új jelenség volt Lövei Klára és a *Máramaros* olvasóközönségének egyaránt, viszont a szerző rendelkezett némi jártassággal a modern (nagyvárosi) élethelyzetekben és életterekben. A szakirodalom a modernitás elsődleges közegeként értelmezi a nagyvárosi környezetet (Tóth 2016: 2). Lövei szövegei közvetett módon az ezekben való eligazodás mintáit is közvetítették. Érzékenyen beépítette szövegeibe a tér és idő újfajta megtapasztalásának mintáit, reflektált például a *töme*gre, a *zaj*ra. A modernitást mint történelmi jelenséget Gyáni Gábor és többen a (nagy)város terével és annak megismerőjével, a *kószáló*val, annak látásmódjával hozza összefüggésbe (Gyáni 2008: 13). Budapest 19. századi megnövekedésével, nagyvárossá válásával kapcsolatban Gyáni Gábor arra mutat rá, hogy ez az újfajta (utcai) nyilvánosság csak a vizuális kommunikációnak kínálja fel magát, verbális érintkezésre kevésbé vagy egyáltalán nincs többé reális lehetőség. A heterogén, idegenekkel teli nagyvárosi népesség viszont kizárólag a tekintet révén nem ismerhető meg, ráadásul a nagyvárosban a látszatkeltés tudatos (manipulatív) használatán is múlik az egyén érvényesülése. Ha viszont az egyén „kellő jártasságra tesz szert azt illetően, hogy mi hol található és hogy annak, ami itt vagy ott fellelhető, mi a pontos társadalmi jelentése, könnyebben kiismeri magát a nagyváros e szüntelenül mozgásban lévő kaotikus világában" (Gyáni 2008: 128).

A világkiállítást a (nagy)világ mediálisan létrehozott tereként értelmezem, *társadalmi tér*ként, és mint ilyen a modernitás (és a modernség) kézenfekvő referenciális helyeként (Gyáni 2008: 14*;* Roche 1998). Lövei Klára szövegeiben felismerhetőek a polgári városszövegek sajátjaként értelmezett *kószáló (flâneur)* eszményének különböző elemei. Bár e (tárca) levelekben nem kizárólag a tárcaszerű (*Wochenplauderei*) írásmódot alkalmazta, beépítette azt szövegeibe: az elbeszélő figurája modellt alkot az olvasóknak, tájékoztat, az ízlést alakítja, a nagyvárosi tapasztalat elrendezésének kereteit adja, mintát kínál fel arra nézve, hogy hogyan érezzenek és viselkedjenek a kiállítás közegében, a modernitás új médiumában (Tóth 2015: 46). Különös tehát e szövegekben a Tóth Benedek által (Martin Jay vizuális szubkultúra-leírásai alapján) *karteziánus perspektívá*nak és a *látás*

*művészeté*nek nevezett két különböző látásmód keveredése. Bár a látás totalizáló szándéka felismerhető szerzőnk szövegeiben, olykor ráébred annak korlátaira, és a tárgyak felszíne, színei és szerkezete válik hangsúlyossá; kiderül, hogy a megfigyelés terepe inkább csak bejárható, mint átlátható.[35] A szövegekben a megfigyelés olykor vertikális, máskor horizontális, a megfigyelő olykor igen, máskor nem tud már eleve többet, mint a szereplők (és olvasók), önmagát is megfigyeli, amint megfigyel (Tóth 2015: 60).

A tér komplexitása jelentette a legnagyobb kihívást.[36] Az elbeszélő felfedi a szövegekben a válogatás gesztusát: mit fontos megnézni, és hogyan lehet a labirintusszerű térben azokra rátalálni. Elsősorban a *magyar* tárgyak érdeklik, ezeknek megismerését *hazafiúi* (és *honleányi*) kötelességnek tartja (*Máramaros*, IX. évf. 42. sz.). A problémát az jelenti számára, hogy ezek a tárgyak nem (csak) egy elkülönített, átlátható *magyar* kiállításrészben vannak, hanem egyfajta detektívmunka szükséges a kötelesség teljesítéséhez. A segítség kérésének gesztusát emelném ki, mely elbeszéléseiben olykor sikerrel, máskor kudarccal járt. A francia *sergent de ville-k* és a magyar *szakférfiak* segítőkészeknek és tájékozottaknak bizonyultak, az osztrák *felügyelők* kevésbé (*Máramaros*, III. évf. 30. sz.; *Máramaros,* III. évf. 33. sz.).[37] A viselkedés további mintái: jegyzetkészítés a látottakról (*Máramaros*, IX. évf. 23. sz.; *Máramaros*, IX. évf. 42. sz.), az árak megismerése a fogyasztás előtt, a költségek csökkentése különböző stratégiákkal (belopakodás vagy egyszerű cukros víz fogyasztása a vendéglőben) stb. (*Máramaros*, III. évf.

---

[35] A kiállítás (és a nagyváros) e természetéről Lövei Klára úgy ír, mint amire őt magát is figyelmeztették, felkészítették a nála tapasztaltabbak. Ld. „Párizsba érkeztemkor lelkes magyar család fogadott, melynek tagjai már régóta ottani lakosok. Párizsnak ők csak a szép oldalát igyekeznek ismerni, s valóban a nagyobb nevezetességeket ismerik is. A tárlat egész folyamára vettek jegyet, s azt mindennap meglátogatták, ha csak rendkivüli eset nem gátolta őket. Miután már két hónap óta majd mindennap szemlélték volna: azzal bocsátának a tárlatba: »Estve mondja el nekünk, a mit látott!«" (*Máramaros*, IV. évf. 28. sz.)

[36] Ld. „Azonban oly nagy tömkelegben lehetetlenség mindent meglátni, ha csak épen valaki nem rendező, s annyival bajosabb mindent beszoritani egy szük keretbe; s ha csak némileg is élénk képet nyujthaték az egészről: annak igen örvendenék." (*Máramaros*, IX. évf. 48. sz.)

[37] Ld.: „Én nem akarván hosszasan keresgélni, de mivel még is minden magyar tárgyat látni szerettem volna, megszóliték egy felügyelőt, ki épen bécsi albumokat, diszbőründöket rendezett az ausztriai tárlatban, hogy lenne szives nekem megmutatni Pózner Albumait. Kérdésemre csudálkozva néz rám, s mondja, hogy Póznertől nincs semmi, ezt a nevet ő nem ismeri. Mondám, hogy Pestről való, érmet is nyert. Mind hasztalan, mert kérdezett állitása mellett maradt, hogy Póznertől semmi sincs! Szerencsére találkoztam Rómer Flóris urral, s ő szives volt megmutatni a keresett albumokat, a melyek ugyanazon osztályban voltak, a hol kérdezősködtem rólok. Ebből látszik, hogy a feltüntetés, kiemelés helyett tagadás, vagy közönyös nem tudás létezett." (*Máramaros,* III. évf. 33. sz.)

38. sz.). A térben való mozgásról és az időről a következőképpen nyilatkozik: „Ha általános fogalmat akarunk nyerni a párizsi világtárlatról: járjuk körül, mielőtt a részletek vizsgálásához kezdenénk" (*Máramaros*, III. évf. 36. sz.); „Azonban nincs idő az ábrándozásra. A tömegekkel mindenkinek előre kell haladni, s örvendjen, ha a nagyvilágban megtalálhatja kis hazáját." (*Máramaros*, III. évf. 30. sz.) Az időt gyakran szűkösnek tapasztalja. A *tömeg* egy következő szövegben más jelentőséggel bír: „A sokaság oly nagy, hogy alig lehet a korláthoz jutni, de mivel tudjuk, hogy a hol sokan összegyülnek, bizonyosan érdekes nézni való is van: tehát csak mi is oda hatolánk s látók a következőket" (*Máramaros*, VI. évf. 16. sz.).

Lövei Klára világtárlati tudósításai a *Máramaros*ban tehát a modern életre vonatkozó új orientációs mintákat tartalmaznak és állítanak elő. Mind tartalmuk, mind a nyelvi megközelítésmód tekintetében eltérnek a vizsgált politikai lap gyakorlataitól és konvencióitól, viszont nem valósul meg, Buzinkay Géza szavaival élve, „a mindent uraló politizálás trónfosztása" (Buzinkay 2008b: 2–5). A *műkedvelői* identitást hangsúlyozó női szerző az új kulturális gyakorlatoknak egy elit (ugyanakkor regionális/perifériku s) sajtóközegbe való integrálását kísérli meg. Ellensúlyozni próbálja a lap hangsúlyosan politikai nézőpontját azzal, hogy felmutatja mindazokat a lehetőségeket (ipar, oktatás, technológia, művészet stb. és implicit módon az újságírás), amelyek által a társadalom szélesebb körei, a tulajdonképpeni politikai döntéshozatalból kizárt csoportok is részt vehetnek és felelősséget vállalhatnak a *nemzet ügyé*ben.[38]

Erdélyi levelek egy egységes modern nemzetállam szolgálatában

„Többször gondolkodtam, miről irjak falusi magános életünkből, a mi köz érdekkel birhatna?" – írja Lövei Klára egyik első levelében (*Máramaros,* II. évf. 29. sz.). Máskor a levelek elmaradását, az írás szüneteltetését indokolja az említésre méltó tárgyak hiányával. A világtárlatok kapcsán az elbeszélői nézőpont és a válogatás szempontjai voltak az aktuális kérdések és legitimáló stratégiák számára, a téma közérdekű volta előfeltételezésként működött. Az azokkal párhuzamosan küldött, más tárgyú levelek esetében az olvasói érdeklődés szempontja többször kérdésként vetődik fel. Az erdélyi levelek nagy részét állandónak tekinthető lakhelyéről, Kendilónáról, Teleki Miksa birtokáról írta. Ezek többségében a helyi eseményekről számolt be. Témaválasztásai

[38] A műkiállításról szóló beszámolója kapcsán írja például, hogy „[i]gaz, hogy most mindenki a politikával van elfoglalva: hanem a történeti festészet is nemzeti ügy, s azt bárminő helyzetben sem volna szabad mellőznünk" (*Máramaros*, II. évf. 12. sz.).

árulkodhatnak arról, hogy mit tartott közérdeklődésnek örvendő tárgynak: a városi történések és helyszínek (Kolozsvár, Szamosújvár, Budapest) ezekben az erdélyi levelekben is elsőbbséget élveztek, a falusi életet illetően főleg az ünnepi/kivételes alkalmakról írt. A levelek keltezése legtöbb esetben Kendilóna (két levelet ír Hosszúfalváról és kettőt Kolozsvárról). Bár a történetek egy részének helyszíne nem Erdély, a hivatkozások, megjegyzések szintjén ahhoz kapcsolódnak. Funkciójukat a lap kontextusában is afelől határozom meg: erdélyi tájak, személyek, helyzetek, ünnepi vagy hétköznapi történések napirenden tartásával a két birodalomrész összetartozását hangsúlyozta, ismertté (és ismerőssé) igyekezett tenni az újonnan *hozzákapcsolt országrész*t a máramarosi olvasókkal. Amellett érvelek, hogy a közlései a nemzeti kultúrára vonatkozó kohéziós funkció betöltésére irányultak: míg a kiállítási tudósítások egy különálló, addig az erdélyi levelek egy egységes modern nemzetállam (képének) megteremtését segítették. A szövegek legitimációs kísérletként való értelmezését támasztja alá a történeti-politikai kontextus. Az 1860-as években a kiegyezést megelőző tárgyalások aktuálissá tették ismét Erdély és Magyarország unióját, hisz az a kiegyezés egyik feltétele volt a magyar politikai elit részéről.[39]

Lövei Klára érdeklődésének középpontjába az oktatási, népiskolai kérdések álltak (azon belül pedig a román népiskolai vizsgálatok lefolyása és tartalma), viszont beszámolt hangversenyekről, papválasztásról, román népgyűlésről, mezőgazdasági és erdőkezelési szokásokról és újdonságokról, egyházi és népi ünnepekről. Szemben a nagyvárosokkal/világkiállításokkal, ezeknek a tereknek leírásában a csend, a társadalmi békesség/testvériesség, a mértékletesség, illetve az *üdítő tágasság* nyert kiemelt szerepet. A vidéki témák felvezetése nemegyszer a pesti élmények említésével történik, értéküket a kontraszt által kapják (*Máramaros*, III. évf. 18. sz.; *Máramaros*, III. 26. sz.). Veres Ferenc kolozsvári fényképész lakásának, műtermének leírása kapcsán fejtette ki ezzel kapcsolatos véleményét a legexplicitebb módon. E szövegrész szerint az óriási város zaklató, főleg annak, aki „nyomorát is ismeri", ehhez képest nyugtató egy „nem túlságosan nagy várossal megismerkedni". Ennek értelmében „[n]e óhajtsuk tehát városaink tulságos nagyobbodását, a mi által a kisebb vagyonuak nyomorát nevelnők a

[39] 1865. november 19-én hívták össze Kolozsvárt az utolsó erdélyi országgyűlést, amelynek célja az unió ismét napirendre került kérdésének megoldása volt. Az unió az 1866. január 10-i királyi leirat értelmében valósággá vált, viszont a kérdésben nem volt, és nem is született egyetértés az unió jogszerűségét illetően (Pál 2005; Pál 2004). Lövei Klára első levelét 1865 decemberében keltezi, 1866. január 3-án jelent meg, és többek között a kolozsvári uniós gyűléshez kapcsolódó eseményekről tudósított.

közegészség rovására. Hanem igen is óhajtandó, hogy a kisebb városok csinra és rendre nézve tökéletesedjenek." (*Máramaros*, VI. évf. 22. sz.)

A polgári értékeket népszerűsítő erdélyi történetek szintén az ellenzéki politikai programnak a keretébe illeszkedtek, mint a párizsi és bécsi levelek, azonban gyakran annak egy specifikus kérdését, a nemzeti kisebbségek problematikáját tartották napirenden.[40] A kendilónai történetekben a román nemzetiségű szereplők jellemzően (tanuló) gyermekek, akik (tanítóikkal együtt) testvériesen részt vesznek az ünnepségeken, ugyanúgy élvezik a gróf (Teleki Miksa) és családja jótéteményeit, mint a magyar gyerekek. Lövei a polgári átalakulás híve volt, a nevelésnek ilyen értelemben tulajdonított különös figyelmet. A lónai majális mulatságról azt jegyezte meg, hogy a magyar és román gyerekek két kört alkotva, ki-ki a maga nyelvén felváltva énekelt, ami szép és megható volt, viszont az a vágy fogalmazódott meg benne őket szemlélve, hogy bár jönne el az a kor, mikor a „testvériesen élő két nemzet egy zászló alatt s egy nyelven, a haza nyelvén énekelhesse el öröm-dalait, hogy külsőleg is legyen felismerhető a testvériség" (*Máramaros*, IV. évf. 25. sz.). Abban bízott, hogy a polgári szabadság (és gazdasági felemelkedés) nemcsak lojalitást szül majd az (magyar) állam iránt, hanem részleges vagy talán teljes asszimilációt indít majd el. Más szövegében ugyanakkor a magyarság asszimilációjával kapcsolatos félelmeknek és rémképeknek is hangot adott.[41]

Összegzés

A nemzetépítés 19. századi folyamata és a 19. század második fele sajtós expanziójának kontextusában Lövei Klára az újságírást (az útirajz hagyományának szellemében) közösségi célú tevékenységként élte meg, levelei

---

[40] A korszakban Erdélyben, valamint a Magyarországhoz tartozó Máramaros vármegyében is, a magyar lakosság kisebbségben volt, viszont politikailag vezető pozíciónak örvendett. A társadalmi-nemzetiségi viszonyok viszont a két régióban részben különböző képet festettek, különböző hagyományokkal rendelkeztek. A különbségekre, ritkán ugyan, Lövei Klára is utal. Ld. „Nekem ez különösen azért tünt fel, mivel tudom, hogy Máramarosban soha nem történik bármely nemzeti ünnepély a magyarok részéről, a hol a román testvérekért vagy azok valamely kitünőbb tagjáért ne emeltessék pohár. Eltűrné-e azt Máramarosban egy Mihálka László és több más lelkes román, hogy irodalmi gyülésökön a magyar nemzet és annak hű fiai még csak fel se emlittessenek?" (*Máramaros*, IV. évf. 41. sz.)

[41] Ld. „Sokkal komolyabb dolog ez, mint a hogy némelyek, felületesen nézve a dolgot, tekintik [a népiskolák ügyét]. Ha ennek szorgalmas és buzgó iskolázással elejét nem vesszük: szomoru következményei lehetnek. Ne tegyük önnön magunkat árvákká saját hazánkban! Emlékezzünk a nagyon is találó közmondásra: »A ki önnön magát elhagyja, az Isten is elhagyja azt!«" (*Máramaros*, V. évf. 38. sz.)

politikai üzenetet (is) tartalmaztak, ugyanakkor az adott szövegkörnyezetben írásai az újdonság (és modernitás) jegyeit hordozták. A világkiállítások nemzeti reprezentációs szerepét ismerve az azokról szóló tudósításaiban a politizálás lehetőségét látta. Tudósításainak tartalma és morális természete a kiegyezést követő modern kori országépítés politikai és gazdasági elitjének önálló és magyar jellegzetességeket hangsúlyozó politikai programjába íródik bele, ez a program által sugallt gazdasági, társadalmi, kulturális jövőképet közvetítette a *Máramaros* olvasóinak. Ugyanakkor, miközben a kiállítások mediális terében szerzett tapasztalatokról írt, és újraalkotta az újságban az ország/világ tükreként létrehozott tárlatot, a modern, gyors ütemben változó világ tereinek szubjektív megtapasztalásához kínált orientációs mintákat és narratív sémát.

Az erdélyi ihletésű íráscsoport kapcsán amellett érvelek, hogy a Kolozsvárról és Kendilónáról való levélírás gesztusa a két birodalomrész összetartozása hangsúlyozását szolgálta. Az itt megismert terek és történések közvetítésével egyrészt ismertté (és ismerőssé) igyekezett tenni az újonnan *hozzákapcsolt országrész*t a máramarosi olvasókkal, ugyanakkor napirenden tartotta a nemzetiségi kérdést (melynek megoldását mellesleg nem kifejezetten a politikumtól várta).

Felmerül a kérdés, hogy milyen körülmények és milyet társadalmi kapcsolatok tették lehetővé e szövegek megszületését és nyilvánosságra jutását. Szerzői pozícióját és az irodalmi piacra való belépését befolyásolták egyrészt a szülővárosában kialakított (és a rokoni szálak által eleve adott) kapcsolatok, másrészt a nevelői munkavállalás által kialakuló meglepő mobilitás és kapcsolatok (elsősorban Karacs Terézzel és a Teleki fivérekkel). A magasabb rangú nemesi körökben és a külföldön szerzett műveltségét és kapcsolatait tőkeként használta, kamatoztatni igyekezett a származási vidékének értelmiségi körében. Valószínű, hogy a szabadságharc bukása utáni fogságra ítélt magyar (nemes) szerepe is hozzájárult e folyamathoz. Mind a kiállításokról szóló, mind az erdélyi levelek kultúrpolitikai üzenete a nemesi ellenzék reformkori programjára emlékeztetnek. Ez azt jelenti, hogy a polgári-nemesi átalakulásért folyó küzdelemben Magyarország jövőjét Erdéllyel egyesülve magyar polgári-nemzeti államként képzelte el. Bár mérsékelt módon közli, a nemzeti haladást előmozdító patriotizmus mellett a más nemzetiségek felé hatalmi igényekkel fellépő nacionalizmus is megjelenik diskurzusában (Kosáry 1979: 700). Témaválasztásával és beszédmódjával ellensúlyozni próbálta a lap hangsúlyosan politikai nézőpontját azzal, hogy felmutatott néhány olyan lehetőséget és szerepet,

amelyek által a politikai döntéshozatalból kizárt társadalmi csoportok is részt vehetnek a *nemzetépítés*ben.

Leveleiben elsősorban a máramarosi közönséget szólította meg, annak felzárkóztatására irányult narratív erőfeszítése. Szövegeiben külön kifejti, hogy milyen máramarosi küldeményeket látott a kiállításon, buzdít nagyobb/tömegesebb jelenlétre, és implicit módon a vállalkozási szellem jelentőségére hívja fel a figyelmet. Olyan társadalmi gyakorlatokról nyújtott tudást (és orientációs mintákat), amelyek *otthon* is hasznosíthatók és hasznosítandók. Nem direkt iránymutatás, hanem beágyazott üzenetek által igyekezett célját elérni. Írásai az útirajz hagyományára építenek, a nemzet pallérozódásának nagyszabású tervébe illeszkednek (Burke 2006; Takáts 2007; Kucserka 2019). Közösségi normaképző funkciójú tehát írása, műfajul a különtudósítói levelek formáját választotta. Nem mellékes szempont értékelésükben az, hogy szövegeit kizárólag az újságba szánta, illetve hogy a célközönség szűk, lokális. Azt éri el tehát a szöveg által, hogy ami távol van (térben és/vagy a fejlődés útján), az az *itt és most*-ban aktuálissá válik. Stílusát – amely a hétköznapi közvetlen hangvétel és az arisztokratikus finom, modoros stílus között helyezhető el – is ehhez a közösséghez igazította.

Lövei Klára szövegeinek műfaji megjelölése is rövid értelmezést igényel. A levél mint a társadalmi kohézió megteremtésének egyik eszköze a nyomtatott időszaki sajtóban különösen fontos szerepet tölt be: miközben megtartja a magánlevelezés bizonyos tulajdonságait, funkciója részben elválik attól. A szerkesztőséghez beküldött, a lapban megjelenésre szánt levelek egy elképzelt olvasóközösség megteremtésében játszanak fontos szerepet, egy szimbolikus és mentális világba vonják a régió olvasóit és az onnan elszármazott szerzőt. Lövei levelei egyrészt az *én,* másrészt egy kollektív identitás reprezentálásának nyilvános formái, amennyiben a narráció szintjén a maga életét a környezete történései közé integrálja, illetve a környezetének történéseit a regionális, országos és nemzetközi történések közé (Keszeg 2008: 247). Nem mellékes, hogy a levélírás a női írott kommunikáció egyik alapvető gyakorlataként élt és volt számon tartva. A levélműfaj – mint amely lehetővé teszi a közvetlenséget, az élmények közlését – választását ezért részben tudatos szerzői döntésnek tekintem. Részben, hiszen (a felvázolt) társadalmi és sajtós kontextus figyelembevétele további kérdések megfogalmazására ösztönöz arra vonatkozóan, hogy az mennyire és hogyan szűkítette a (női) szerző választási lehetőségeit.

Hivatkozott források jegyzéke

RNLMMH 19.24.259A
România Nemzeti Levéltárának Máramaros Megyei Hivatala, Egyházi anyakönyvek gyűjteménye (fond. 19.), Máramaros vármegyei egyházi anyakönyvek gyűjteménye (24. sz. leltár), Máramarossziget, 259A sz. református anyakönyv.
***
1897 Leövey Klára. *Vasárnapi Ujság*. XLIV. évf. 18. sz. 285–286.
1897 Leövey Klára. *Magyar Polgár.* XI. évf. 81. sz. 3.
1886 „Május harmadika" Krazcewsky lengyel szinmüve. *Ellenzék.* VII. évf. 165. sz. 657.
DE GERANDONÉ GR. TELEKI Emma
1878 A nemzetek utcája a párizsi világtárlaton. *Vasárnapi Ujság.* XXV. évf. 44. sz. 696–699.
Sz. D.
1867 A Párizsba utazóknak. *Vasárnapi Ujság.* XIV. évf. 14. sz. 163.
Szerk.
1896 A „Máramaros" története. *Máramaros.* XXXII. évf. 19. sz. 1–5.
VÁRADY Gábor
1894 *Hulló levelek.* II. füzet. Máramarosi részvény-nyomda, Máramarossziget.

Irodalom

BURKE, Peter
2006 Útmutatás az utazástörténet számára. *Korall* VII. (26) 5–24.
BUZINKAY Géza
2016 *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig.* Wolters Kluwer, Budapest
2008a *Magyar hírlaptörténet 1848–1918.* Corvina, Budapest
2008b A két Ágai: Porzó és Csicseri Bors. *Budapesti Negyed* XVI. (2/60) 272–286.
DEÁK Ágnes
2018 *Suttogások és hallgatások. Sajtó és sajtópolitika Magyarországon, 1861–1867.* Osiris, Budapest
FARKAS Zsuzsa
2012 A kultúra tövébe fészkelt ország. A világkiállításokon bemutatott magyar művek kortárs értékelése, 1851–1878. *Aetas* XXVII. (1) 136–158.

FÁBRI Anna
2016 „Tompa karddal akarunk mi küzdeni…”. Az Írónőink előzményei Gyulai kritikusi munkásságában. In TÖRÖK Zsuzsa (szerk.): *Angyal vagy démon. Tanulmányok Gyulai Pál Írónőink című írásáról.* Reciti, Budapest, 7–17.
GALAMBOS Ferenc (összeáll.)
1978 *A Vasárnapi Ujság repertóriuma 1854–1921.* I–II. kötet. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
GÁL István
1976 A homályból. Teleki Emma életéről és műveiről. *Irodalomtörténet* LVIII. (4) 910–951.
GREENHALGH, Paul
1988 *Ephemeral vistas. The Expositions Universelles, Great Exhibitions and World's Fairs, 1851–1939.* Manchester University Press, Manchester
GYÁNI Gábor
2020 *A nő élete – történelmi perspektívában.* Magyar Családtörténetek: Tanulmányok 6. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, Budapest
2008 *Budapest – Túl jón és rosszon. A nagyvárosi múlt mint tapasztalat*. Napvilág, Budapest
GYIMESI Emese
2016 „A kilencvenkilencedik múzsa”. Női publikálási gyakorlatok Szendrey Júlia és Majthényi Flóra pályája alapján. In TÖRÖK Zsuzsa (szerk.): *Angyal vagy démon. Tanulmányok Gyulai Pál Írónőink című írásáról.* Reciti, Budapest, 41–64.
GYULAI Pál
1908 Irónőink (Pesti Napló 1857). In uő: *Kritikai dolgozatok. 1854–1861.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 272–307.
KARDEVÁN LAPIS Gergely
2013 Ha úr ír. Egy századvégi hírlapi vita mentalitástörténeti nézőpontból. In AJKAY Alinka – BAJÁKI Rita (szerk.): *Pázmány nyomában. Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*. Mondat Kfc, Vác, 231–241.
KESZEG Vilmos
2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség: egyetemi jegyzet*. Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár
KOSÁRY Domokos
1979 Az ellenzék és a nemzetiségek. In KÓKAY György (szerk.): *A magyar sajtó története I. 1705–1848.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 699–713.

KUCSERKA Zsófia
2019 Párhuzamos útirajzok – összefutó életutak. A csinosodás politikai nyelve Wesselényi Polixéna és John Paget útirajzaiban. In TÖRÖK Zsuzsa (szerk.): *Nőszerzők a 19. században: lehetőségek és korlátok*. Reciti konferenciakötetek 4. Reciti, Budapest, 79–90.
LAKATOS Éva
1979 *Magyar irodalmi folyóiratok. Magyar Színház–Napkelet.* A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei, A. sorozat 14–16. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest
MARCZINNÉ SCHŐN Katalin (összeáll.)
1989 *A világkiállítások válogatott bibliográfiája*. OSZK, Budapest
MICHELET, Jules
1868 *A tenger*. Emich Gusztáv, Pest
PÁL Judit
2005 Erdély uniójának ügye az 1860-as években. *Erdélyi Múzeum* LXVII. (1–2). 122–132.
2004 Kiegyezés és unió. In PÁL Judit – SIPOS Gábor (szerk.): *Emlékkönyv Csetri Elek nyolcvanadik születésnapjára.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 344–355.
ROCHE, Maurice
1998 Mega-Events, Culture and Modernity: Expos and the Origins of Public Culture. *Cultural Policy* V. (1) 1–31.
SÁFRÁN Györgyi
1984 Kufsteini történeti kutatások. In NÁDAY Károly – SÁFRÁN Györgyi (szerk.): *Történeti kutatások Kufsteinban. Czuczor Gergely rabsága. Historische Forschungen in Kufstein. Die Gefangenschaft von Gergely Czuczor*. MTA, Budapest, 17–36.
SÁFRÁN Györgyi (szerk.)
1963 *Teleki Blanka és köre: Karacs Teréz, Teleki Blanka, Lővei Klára*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest
SCHMELCZER-POHÁNKA Éva
2014 Leőwey Klára egyetlen verse: A két testvér börtön. A Pécsi Leőwey Klára Gimnázium ereklyéje. In SÁRKÁNYNÉ LENGYEL Mária – BEREGINÉ SZŐTS Annamária – ZALAY Szabolcs (szerk.): *A Pécsi Leőwey Klára Gimnázium évkönyve*. Pécsi Leőwey Klára Gimnázium, Pécs, 184–201.
SIPOS Balázs – KRÁSZ Lilla (szerk.)
2019 *A női kommunikáció kultúrtörténete: tanulmányok.* Napvilág, Budapest
P. SZATHMÁRY Károly
1886 *Gróf Teleki Blanka életrajza.* Révai Testvérek, Budapest

SZÉKELY Miklós
2012 *Az ország tükrei. Magyar építészet és művészet szerepe a nemzeti reprezentációban az osztrák–magyar monarchia korának világkiállításain*. CentrArt, Budapest
TABA István
1959 Lövei Klára. In FELKAI László (szerk.): *Magyar neveléstörténeti tanulmányok.* Tankönyvkiadó, Budapest, 5–44.
TAKÁTS József
2007 „Genus migrans: a turizmus kulturális azonosítása egy 1879-es szövegben". In uő: *Ismerős idegen terep: Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok.* Kijárat Kiadó, Budapest, 254–266.
TÓTH Benedek
2016 A mindennapi élet mediatizációjának stratégiái a 19. század második felének bécsi és pesti napilapjaiban. *Apertúra* XI. (2). Online: https://www.apertura.hu/2016/tel/toth-a-mindennapi-elet-mediatizaciojanak-strategiai-a-19-szazad-masodik-felenek-becsi-es-pesti-napilapjaiban/ (2021. 04. 28.)
2015 A tárcaíró látásmódja: modernitás és/mint megfigyelés a tárcavonal alatt a 19. század második felében. Adalékok a modernitás jellemző megfigyelésmódjának genealógiájához. In KLESTENITZ Tibor – SZ. NAGY Gábor (szerk.): *Médiatörténeti tanulmányok 2014*. MTA BTK, Budapest, 45–65.
TÖRÖK Zsuzsa
2016 „Ügyhöz nem illő öblös rikoltozás". A nőírók körüli pánik a 19. század közepén. In uő (szerk.): *Angyal vagy démon. Tanulmányok Gyulai Pál Írónőink című írásáról.* Reciti, Budapest, 65–96.
TÖRÖK Zsuzsa (szerk.)
2020 *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság, 1820–1920*. Reciti konferenciakötetek 9. Reciti, Budapest
2019 *Nőszerzők a 19. században: lehetőségek és korlátok*. Reciti konferenciakötetek 4. Reciti, Budapest
VADERNA Gábor
2016 A nők és a kultúra hanyatlása. A női írás a 19. század második felében Magyarországon. In TÖRÖK Zsuzsa (szerk.): *Angyal vagy démon. Tanulmányok Gyulai Pál Írónőink című írásáról.* Reciti, Budapest, 117–154.

Melléklet

Lövei Klára nyomtatásban megjelent szövegeinek jegyzéke. A feltárás még folyamatban van, az adatok esetenként hiányosak.

1865 A „Csörsz árka" mondái. *Vasárnapi Újság*. XII. évf. 12. sz. 139.

1866 [A kolozsvári nőegylet előadása]. *Máramaros*. II. évf. 1. sz. 3.
1866 Levél Erdélyből. *Máramaros*. II. évf. 12. sz. 2–3.
1866 Tárczalevél Kolozsvárról. *Máramaros*. II. évf. 23. sz. 2–3.
1866 Levél Erdélyből. *Máramaros*. II. évf. 29. sz. 2–3.
1866 Tárczalevél Erdélyből. *Máramaros*. II. évf. 34. sz. 2–3.
1866 Emlékezés Thouvenel-re. *Máramaros*. II. évf. 38. sz. 2.
1866 [A kolozsvári nőegyesület tárlata]. *Máramaros*. II. évf. 41. sz. 2–3.
1867 [Reményi hangversenye Kolozsvárt]. *Máramaros*. III. évf. 1. sz. 2–3.
1867 [Papválasztás Kendilónán]. *Máramaros.* III. évf. 9. sz. 2.
1867 Tárczalevél. *Máramaros*. III. évf. 18. sz. 2.
1867 Tárczalevél Erdélyből. *Máramaros*. III. évf. 26. sz. 2–3.
1867 A világtárlat magyar osztálya. I. *Máramaros*. III. évf. 30. sz. 2–3.
1867 A világtárlat magyar osztálya. II. *Máramaros*. III. évf. 31. sz. 2–3.
1867 A világtárlat magyar osztálya. III. *Máramaros.* III. évf. 33. sz. 2–3.
1867 A világtárlat magyar osztálya. IV. *Máramaros*. III. évf. 34. sz. 2–3.
1867 A világtárlat. IV. *Máramaros*. III. évf. 36. sz. 2–3.
1867 A világtárlat. V. *Máramaros*. III. évf. 38. sz. 2–3.
1868 Köszönet-nyilvánítás. *Budapesti Közlöny*. II. évf. 19. sz. 216.
1868 [Karácsony és újév Kendilónán]. *Máramaros*. IV. évf. 3. sz. 2–3.
1868 A magyar zene Párizsban. *Máramaros*. IV. évf. 8. sz. 2–3.
1868 A magyar zene Párizsban. *Máramaros*. IV. évf. 9. sz. 2–3.
1868 [Lakodalmi szokások]. *Máramaros*. IV. évf. 15. sz. 2.
1868 [Vizsgálat a román iskolában]. *Máramaros*. IV. évf. 16. sz. 2–3.
1868 A porosz, amerikai, svéd és szász iskolák a párizsi világtárlaton 1867-ben. I. *Máramaros*. IV. évf. 22. sz. 2–3.
1868 A porosz, amerikai, svéd és szász iskolák a párizsi világtárlaton 1867-ben. II. *Máramaros*. IV. évf. 23. sz. 2–3.
1868 [Majális Kendilónán]. *Máramaros*. IV. évf. 25. sz. 2–3.
1868 A munka csarnokának francia osztálya a párizsi világtárlat palotájában. I. *Máramaros*. IV. évf. 28. sz. 2–3.
1868 A munka csarnokának francia osztálya a párizsi világtárlat palotájában. II. *Máramaros*. IV. évf. 30. sz. 2–3.
1868 A munka csarnokának francia osztálya a párizsi világtárlat palotájában. III. *Máramaros.* IV. évf. 36. sz. 2–3.
1868 A Világító tornyok. Mutatvány a Tenger című munkából, ami megjelent. *Máramaros*. IV. évf. 38. sz. 2–3.
1869 A képek osztálya az 1867-ki párizsi világtárlaton. *Máramaros*. V. évf. 16. sz. 2–3.
1869 [Vélocipède Kendilónán]. *Máramaros*. V. évf. 18. sz. 3.

1869 A képek osztálya az 1867-ki párizsi világtárlaton. *Máramaros*. V. évf. 19. sz. 2–3.
1868 [A szamosujvári román gyűlés]. *Máramaros*, IV. évf. 41. sz. 3.
1869 [A júliusi román vizsgálat]. *Máramaros.* V. évf. 34. sz. 3.
1869 [Az arató székelyek]. *Máramaros*. V. évf. 35. sz. 2–3.
1869 [Emlékezés Sasku Károlyra]. *Máramaros.* V. évf. 36. sz. 2.
1869 [Látogatás a nagyiklódi román iskolába]. *Máramaros*. V. évf. 38. sz. 3.
1870 A nagyok iskoláztatása. *Máramaros*. VI. évf. 9. sz. 2–3.
1870 Tárcza-levél Kolozsvárról. *Máramaros*. VI. évf. 22. sz. 2–3.
1870 Szamosujvár. Helyismertetés. *Máramaros*, VI. évf. 48. sz. 2–3.
1871 [A fiatal De Gérandoné]. *Máramaros*. VII. évf. 6. sz. 2.
1871 [Gubics szedés az iskola javára]. *Máramaros*. VII. évf. 13. sz. 2–3.
1871 A kolozsvári nemzeti szinház ötvenéves örömünnepe. II. *Máramaros*. VII. évf. 18. sz. 2.
1871 [Nyári vizsgálat a kendilónai református iskolában]. *Máramaros*. VII. évf. 33. sz. 1–2.
1871 [A román színésztársaság két játéka Szamosújvárt]. *Máramaros.* VII. évf. 36. sz. 1–2.
1871 [A kolozsvári nőegyleti kiállításról]. *Máramaros.* VII. évf. 48. sz. 3.
1872 Egy derék hölgy. *Máramaros*. VIII. évf. 4. sz. 2–3.
1872 [Bakody hangversenye Kolozsvárt]. *Máramaros.* VIII. évf. 9. sz. 2.
1872 [Eredmények a kendilónai felnőttek oktatásában]. *Máramaros*. VIII. évf. 16. sz. 2.
1872 Kolozsvártól Pestig. *Máramaros.* VIII. évf. 18. sz. 2.
1872 Gróf Teleki Miksa. *Máramaros*. VIII. évf. 34. sz. 2–3.
1872 Entz Ferencznél Pesten. *Máramaros.* VIII. évf. 39. sz. 2.
1872 Vajdaháza. *Máramaros.* VIII. évf. 44. sz. 2.
1872 A kolozsvári egyetem megnyitása. *Máramaros.* VIII. évf. 47. sz. 2.
1873 [Veress Ferenc erdélyi tájképei]. *Máramaros*. IX. évf. 1. sz. 2.
1873 [Menter Zsófia hangversenye Kolozsváron]. *Máramaros*. IX. évf. 13. sz. 1–2.
1873 [Horvát munkások a hosszúfalvi Teleki erdőségben]. *Máramaros.* IX. évf. 21. sz. 2.
1873 Levelek a bécsi világkiállitásról. I. *Máramaros*. IX. évf. 22. sz. 2.
1873 Levelek a bécsi világkiállitásról. II. *Máramaros*. IX. évf. 23. sz. 2.
1873 Levelek a bécsi világkiállitásról. III. *Máramaros*. IX. évf. 29. sz. 2.
1873 Levelek a bécsi világkiállitásról. IV. *Máramaros*. IX. évf. 33. sz. 2.
1873 Levelek a bécsi világkiállitásról. V. *Máramaros*. IX. évf. 37. sz. 2.
1873 Levelek a bécsi világkiállitásról. VI. *Máramaros*. IX. évf. 42. sz. 2–3.

1873 Levelek a bécsi világkiállításról. VII. *Máramaros*. IX. évf. 43. sz. 1–2.
1873 Levelek a bécsi világkiállításról. VIII. *Máramaros*. IX. évf. 44. sz. 1–2.
1873 Levelek a bécsi világkiállításról. IX. *Máramaros*. IX. évf. 47. sz. 1–2.
1873 Levelek a bécsi világkiállításról. X. *Máramaros*. IX. évf. 48. sz. 2.
1873 Levelek a bécsi világkiállításról. XI. *Máramaros*. IX. évf. 49. sz. 2.
1873 Levelek a bécsi világkiállításról. XII. *Máramaros*. IX. évf. 50. sz. 2–3.
1874 Egy napom Koltón. *Máramaros*. X. évf. 51. sz.
1874 Jókainé második játéka Kolozsvárt. *Máramaros*. X. évf. 97. sz.
1875 Josipovich Antal. *Ellenőr*. VII. évf. 13. sz.
1875 [Blaháné Kolozsvárott]. *Máramaros*. XI. évf. 63. sz.
1879 Liszt Ferenc Kolozsvárt és Zichy Géza hangversenye. *Máramaros*. XV. évf. 13. sz.
1880 A magyar történeti dráma viszonyairól a múltban és jelenben. *Máramaros.* XVI. évf. 6. sz.
1880 Utóhangok a marosvásárhelyi Bem-ünnepélyről. *Máramaros.* XVI. évf. 46. sz.
1881 Prielle Cornélia. *Magyar Polgár*. XV. évf. 84. sz. 1.
1881 Cornélia. *Magyar Polgár*. XV. évf. 155. sz.
1881 Látogatás Kossuthnál. *Ellenzék*. II. évf. 106. sz.
1881 Prielle Kornélia. A kolozsvári jubiláris ünnepély alkalmából. *Máramaros*. XVII. évf. 15. sz.
1884 Az alkonyi pir. *Élet és Irodalom.* I. évf. 2. sz. 21.
1885 A Rákóczi csapat zászlószentelése. *Hazánk. Történelmi Közlöny.* III. évf. 4. sz. 303–307.
1885 Egy pessimista költőnő. L. Ackermann élete és müveiről. *Magyar Polgár*. XIX. évf. 98. sz.
1885 Miképen beszéljünk. *Ellenzék*. VI. évf. 252. sz. 989–990.
1885 Szólásmódok és közmondások eredete. *Vasárnapi Újság*. XXXII. évf. 48. sz. 771.
1885 Szólásmódok és közmondások eredete. *Vasárnapi Újság*. XXXII. évf. 52. sz. 838–839.
1885 Uti levelek. Bécs. [I]. *Ellenzék*. VI. évf. 157. sz. 615–616.
1885 Uti levelek. Bécs. [II]. *Ellenzék*. VI. évf. 158. sz. 619–620.
1885 Uti levelek. Franzensbad. [I]. *Ellenzék*. VI. évf. 165. sz. 647.
1885 Uti levelek. Franzensbad. [II]. *Ellenzék*. VI. évf. 172. sz. 675–676.
1885 Uti levelek. Franzensbad. [III]. *Ellenzék.* VI. évf. 174. sz. 683–684.
1885 Uti levelek. Franzensbad. [IV]. *Ellenzék.* VI. évf. 175. sz. 687–688.
1886 Gondolatok az erdélyrészi magyar közmivelödési egylet fölött. *Fővárosi Lapok*. XXIII. évf. 239. sz. 1742.
1887 Forray és Nádasdy grófnékról. *Vasárnapi Újság.* XXXIV. évf. 13. sz. 219.

1887 Jászai Mari vendégjátéka Kolozsvárt. *Máramaros.* XXIII. évf. 15. sz.
1887 Marczafánk. *Vasárnapi Újság.* XXXIV. évf. 28. sz. 470.
1888 A Rákóczi-csapatról. *Hazánk. Történelmi Közlöny.* VI. évf. 4. sz. 241–247.
1888 Forray és Nádasdy grófnékról. *Vasárnapi Újság.* XXXV. évf. 13. sz. 559.
1889 Az újra épült Szeged. *Máramaros*. XXV. évf. 3. sz.
1891 A két testvér-börtön. *Kolozsvár*. V. évf. 206. sz. 3. (átvette a hírt és szövegrészleteket: Vers a kufsteini börtönből. *Kecskemét*. XX. évf. 39. sz. 2.; *Szegedi Híradó*. XXXIII. évf. 243. sz. 5.; Leövey Klára versének kézirata Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, X 719 vagy H 265)
1891 A szabadságharci kiállításról. [I]. *Máramaros*. XXVII. évf. 45. sz.
1891 A szabadságharci kiállításról. [II]. *Máramaros*. XXVII. évf. 49. sz.
1891 A szabadságharci kiállításról. [III]. *Máramaros*. XXVII. évf. 50. sz.
1891 A szabadságharci kiállításról. [IV]. *Máramaros*. XXVII. évf. 52. sz.
1892 A szabadságharci kiállításról. [V]. *Máramaros*. XXVIII. évf. 3. sz.
1892 A győri insurgensek rehabilitálása. *Pesti Napló esti lapja*. XLIII. évf. 109. sz.
1892 Emlékezések Klapka Györgyre. *Pesti Napló esti lapja*. XLIII. évf. 141. sz.
1892 Emlékezés Vasvári Pál halálára. *1848–49. Történelmi Lapok.* I. évf. 15. sz. 148.
1892 Vasvári halála napja. *1848–49. Történelmi Lapok*. I. évf. 150.
1892 Mindenütt Kossuth a jelszó. *1848–49. Történelmi Lapok.* I. évf. 17. sz. 15–16.
1892 Vasvári Pálról. *1848–49. Történelmi Lapok*. I. évf. 20. sz. 211–212.
1892 Visszaemlékezések. *Magyar Géniusz*. I. évf. 13. sz. 204.
1893 A vegyes korszak kezdetén. *1848–49. Történelmi Lapok.* II. évf. 7. sz. 68.
1894 A szent út. [I]. *1848–49. Történelmi Lapok*. III. évf. 23. sz. 201–202.
1894 A szent út. [II]. *1848–49. Történelmi Lapok*. III. évf. 24. sz. 214–215.
1894 Emlékezés Sárossy Gyulára. *Esztergom és Vidéke*. XVI. évf. 24. sz.
1894 Emlékezés Sárossy Gyulára. *Szolnok-Doboka*. 16. sz.
1894 Feltámadás a halálban. Utóhangok Kossuth Lajos temetéséről. *1848–49. Történelmi Lapok*. III. évf. 11. sz. 101–102.
1895 A selyemfarku locskák. *Fővárosi Lapok*. XXXII. évf. 62. sz. 702.
1895 Nézetek a nők munkaköréről. In Csáky Albinné (szerk.): *A Nőkérdés. A Mária Dorothea-Egylet tíz éves fennállásának ünnepére.* Budapest, 149–152.
1896 Emlékezés Berecki Mátéra. *1848–49. Történelmi Lapok*. V. évf.
1896 Összezördülés Prony őrnagygyal. *1848–49. Történelmi Lapok.* V. évf.
1897 Visszaemlékezések. *Magyar Géniusz*. VI. évf. 13. sz.

Lingvay Julianna

Julianna Lingvay (Sighetu Marmației, 1992) este studentă a Școlii Doctorale Studii de Hungarologie din cadrul Universității Babeș-Bolyai. Licențiată în specializările Limba și literatura maghiară și engleză, respectiv Pedagogie muzicală, a urmat cursurile masterale de filologie, apoi de etnografie și antropologie maghiară din Cluj-Napoca. Domeniile sale de interes științific includ istoria presei și istoria culturală a secolului al XIX-lea. Tema sa actuală de cercetare abordează începuturile publicisticii din Maramureș. Își propune cunoașterea publicațiilor în contextele culturale, sociale și politice ale perioadei și ale regiunii prin studiul textelor jurnalistice, dar și al altor izvoare documentare istorice.

Julianna Lingvay (Sighetu Marmației, 1992) graduated in Hungarian (major) and English (minor) language and literature, as well as in music pedagogy at Babeș-Bolyai University. She obtained a master's degree in philology and one in ethnography. She is currently in her third year of the PhD programme at the Doctoral School of Hungarian Studies in Cluj-Napoca. Her areas of interest include cultural history in general and the nineteenth-century newspapers and magazines in particular. Her current research topic addresses the beginnings of regional journalism in Maramureș. Her work consists of ample archival research, the exploration of little-known journalistic and other archival sources.

Temele, tehnicile și poziția auctorială a scriitoarei Klára Lövei în scrisorile și foiletoanele publicate în ziarul *Máramaros*

Studiul își propune să prezinte unele aspecte și posibilități de interpretare ale contribuției lui Klára Lövei (1821-1897) în debutul jurnalisticii din Sighetu-Marmației. Analiza textelor alese din opera sa, publicate în perioada 1866-1873 în săptămânalul *Máramaros* este realizată prin reflectarea asupra contextului social și cultural care a făcut posibilă dobândirea unor abilități de scriere ieșite din comun în circumstanțele respective. Aceasta acoperă două categorii de texte: (1) reportaje prezentând expozițiile mondiale din 1867 (Paris) și 1873 (Viena), (2) alte diferite scrisori relatând ipostaze din viața de zi cu zi din Transilvania. În aceste texte, poziția auctorială este definită ca fiind una diletantă, raportându-se astfel la tradiția criticii negative a prezenței literare feminine, dar totodată încercând să o depășească prin implementarea unor moduri de percepție și modele narative moderne.

The purposeful dilettante: Klára Lövei's writing and position as writer in the nineteenth-century Hungarian provincial newspaper *Máramaros*

In the last decades, a great wealth of research addressed women's literary history and the presence of women writers in newspaper writing and editing. Still, little research has been devoted to their roles in provincial/regional press production. This study aims to present the contribution of Klára Lövei (1821–1897) to the emerging Hungarian political newspaper production in Máramarossziget (today Sighetu-Marmației), as well as the social and cultural context that made it possible for her to acquire her writing skills and to publish her writings. The analysis covers two types of her letters: the ones presenting the world's fair of 1867 (Paris) and 1873 (Vienna) and the ones discussing everyday life in Transylvania. It is not surprising that as a correspondent of the *Máramaros,* she positions herself as a dilettante writer. Nonetheless, I argue that the idea of amateurism carries some positive meanings in her rhetoric. Also that through her writing, she presented some roles and possibilities (set on an ample spectrum between conventional and unusual) available for women in the nation-building project.

Nagy Zsolt

Uradalmi kertészből műkertész – frauendorfi id. Öllerer János (1869–1938) tevékenysége Marosvásárhelyen

A műkertészet fogalma

A 19–20. század fordulójára csaknem minden erdélyi városnak volt legalább egy-két állandó műkertésze, aki szerteágazó szaktudása, munkája révén a helyiek körében nagy megbecsülést, tiszteletet vívott ki magának, lokális-regionális hírnévnek örvendhetett. Maga a „műkertész" és „műkertészet" fogalom az 1830-as évektől kezdődően tűnik fel egyre nagyobb gyakorisággal a korabeli sajtóban, a gazdasági feljegyzésekben, a lakcím-, ár- és árujegyzékekben, valamint egyéb forrásokban, dokumentumokban. Az 1867-ben kiadott Czuczor–Fogarasi-féle magyar nyelvszótár negyedik kötetében már ott találjuk a definícióját: „Műkertész, (mű-kertész) ös[s] z.[etett] f[ő]n.[év] Kertész, ki a kertek, különösen díszkertek és díszvirágok, dísznövények mívelését a finomabb izlés, illetőleg szépműtan szabályai szerént mesterségesen űzi" (Czuczor–Fogarasi 1867: 671). Azaz olyan évelő, egy- és kétnyári dísznövények, díszcserjék és díszfák (esetleg gyümölcsfák) termesztésével, kereskedelmével hivatásszerűen foglalkozó kertész szakembert értettek alatta, aki esetenként területrendezéssel, parkosítással, kerttervezéssel, -kialakítással és -fenntartással is foglalkozott, kertészeti árudát vagy virágboltot tartott fenn, nemesítési munkát végzett, szakmai tanácsadást nyújtott, így szolgálva ki a városi polgárok egyre növekvő virág- és dísznövényigényeit.

Révai lexikonának 1916-ban megjelent 14. kötete közel fél évszázaddal később – bár már jelentősen felhígult, s megszűnőben, illetve átalakulóban volt a szakma – hasonlóképpen határozta meg a műkertész hivatást: „Műkertész, a kerti díszítő növények kultúrájával és alkalmazásával, sőt kertek alakításával is foglalkozó kertész. Utóbbi esetben kertépítő, kerttervező, kerttechnikus, tájkertész címet is szokott viselni" ([Szerző nélkül] 1916: 138).

A polgárosodó, fejlődő városok elöljárói és tehetősebb polgárai – igyekezvén felzárkózni nyugati mintákhoz – először „külföldi jelesebb", francia, osztrák, német, olasz és egyéb gazdasági és műkertészeket igyekeztek

megnyerni, foglalkoztatni, alkalmazni, de a századfordulóra megjelentek a helyi magyar, zsidó vagy egyéb nemzetiségű kertész vállalkozók is. Hamarosan a dísznövényekkel foglalkozók közül gyakorlatilag bárki nevezhette magát műkertésznek vagy vállalkozását műkertészetnek. „Most már hazánkban is teremnek a műkertészek, csak az kár, hogy nagyon is gomba módra" – írta a kialakult tarthatatlan helyzetről Várady István 1902-ben, vitaindító felhívásában (Várady 1902: 18).

Idővel a műkertészek helyzete javulni látszott. A Magyar Királyi Kertészeti Tanintézet révén csak a 3 éves szakoktatásban részesült, okleveles kertészeket tekintették hivatalos, „valódi" műkertészeknek, akik alkalmi munkákra napszámosokat hívhattak, s 1-2, ritkábban több kertésztanoncot „tarthattak". E tanoncok a 3 éves gyakorlati képzés leteltével – jegyző és tanúk által hitelesített – ún. tanulólevelet kaptak, majd néhány hónaptól 5-6 évig terjedően segédkertészekként helyezkedhettek el. A segédek csak ezt követően válhattak műkertészekké.

Az ipartestületbe való tömörülés a 20. század elejéig váratott magára. A dísznövények termesztésére szakosodott városi műkertészeknek 1902-ben indult lapjuk *Magyar Műkertészek és Kertgazdák Cultur Egyesületének Országos Szakközlönye* címmel. A kéthavonta megjelenő közlöny egyesületi tudnivalók, üzleti közlemények mellett rövid szakcikkeket tartalmazott, főként a díszkertészet témaköréből. Utódlapja, a *Magyar Műkertész* 1904-től 1915-ig jelent meg, s az 1910-es évektől a virágkertészeti témák mellett már más, a mezőgazdaság egész területéről vett, rövidebb ismeretterjesztő cikkeket és híreket is közöltek benne. Közben 1909-től két évfolyamot élt meg társlapja, az *Alföldi Gazdá*val egyesült *Magyar Műkertész és Alföldi Gazda*. Az országos egyesület e lapokban is gyakran hangoztatott hosszú távú terveinek valódi gyakorlati megvalósításait azonban a század nagy történelmi eseményei, a politikai, gazdasági, társadalmi válságok, a határátrajzolások sora húzta keresztül, majd a diktatúra évei a magánkertészeteknek új fejlődési irányt szabtak: hanyatlásnak indultak az egykori virágzó vállalkozások, bekebelezte őket az állami vagy kollektív gazdaság, a kertész családok tagjait meghurcolták, a kisüzemi termesztés háztáji kertek néhány áras (esetenként néhány négyzetméteres) területére szorult vissza.

A dolgozat célkitűzése

A magyar néprajztudomány a közelmúltig kevés figyelmet fordított a 19–20. századi (erdélyi) műkertész-társadalom vizsgálatára, éppen ezért csak szórványos adataink vannak arra vonatkozóan, hogy egy-egy

műkertész tevékenysége milyen hatással lehetett adott térségek, települések kertkultúrájára. Bár Bodor Antal (1878–1955) közgazdászként, gazdasági szakíróként elsők között irányította a kutatók figyelmét a dísznövények esetleges gazdasági szerepére és hasznára, az üvegházi-melegágyi termesztésre, a virágok nagybani kereskedelmére és a műkertészek tevékenységére,[1] a vizsgálatok kezdetét az ezredfordulóra datálhatjuk. E tekintetben Csoma Zsigmond (Csoma 1997), illetve jelen tanulmány szerzője (Nagy 2021, uő 2021a, uő 2021b) Keszthely és Marosvásárhely központokat kutatva jelentetett meg eredményeket, Takács Katalin doktori értekezésben járta körül alaposabban a 19. századi magyarországi uradalmi kertészetek témáját, érintve benne a műkertészi hivatást is (Takács 2017). A valódi monografikus áttekintés várat még magára.

Jelen esettanulmányban[2] célom, hogy a 19–20. század fordulóján Erdélybe érkező alsó-ausztriai id. Öllerer János, a továbbiakban Öllerer (I.) János (Johann) és családjának történetét, a családfő 1938-ban bekövetkezett haláláig eltelt mintegy szűk fél évszázadban kifejtett virágkertészeti tevékenységét rekonstruáljam, bemutassam a rendelkezésre álló iratanyag, a család tagjaival és ismerő(se)ivel készített interjúk, a családi irattárban,[3] magántulajdonban megőrzött dokumentumok, illetve az időszaki sajtóban megjelent cikkek, tudósítások és egyéb források alapján.

Uradalmi kertészeti tevékenység (1890-es évek eleje–1910)

A katolikus, osztrák származású Öllerer família tagjai több generáción keresztül foglalkoztak Marosvásárhelyen – a korabeli viszonyokhoz képest – magas szintű, nagyüzemi szabadföldi és üvegházi virág- és dísznövénykertészettel, illetve emellett növénynemesítéssel és -kereskedelemmel is. Erdélybe való letelepedésük ideje és körülményei egyelőre tisztázatlanok. Egy múlt század közepén írott újságcikk például ekként tudósít erről:

---

[1] 1935-ben közzétett útmutatójában a hivatkozott oldalon a következő kérdések körüljárását, megvizsgálását javasolta: „Virágkertészet van-e a községben s urasági vagy haszonkertészet-e az? Az üvegházak s a melegágyi ablakok száma mennyi? Nagybani eladásra minő virágokat szaporítanak? Virág- és zöldségmagvak termesztésével foglalkoznak-e és mennyiben?" (Bodor 1935: 54).

[2] A kutatás az ELTE Márton Áron Szakkollégiuma által meghirdetett Szülőföldi Felsőoktatási Tanulmányi Támogatás segítségével valósult meg. A dolgozat *Az árnyékban maradt Öllerer család. Egy osztrák virágkertész-família a „rövid 20. században", Erdélyben* című tanulmány (Nagy 2021a) első fejezetének bővített, javított változata.

[3] Sajnos az 1970-es években árvíz, 2010-ben pedig egy régiségkereskedő révén számos fontos irat megsemmisült vagy végleg eltűnt.

„Valamelyik dúsgazdag erdélyi arisztokrata annakidején fejébe vette, hogy családját, vendégeit, metresszeit elkápráztatja virágágyásaival, és parkjának grupjaival s ezért az osztrák Öllerer családot Erdélybe telepítette" (Szilágyi 1958: 2). A kutatás során ez idáig a következő adatokat sikerült rögzíteni e korai, megtelepedési időszakról. A család első, Erdélybe érkező tagja Öllerer (I.) János (Johann) (1869–1938) volt, aki frauendorfi Öllerer (I.) József (Iosif) és herzogenburgi Heumesser Mária (Maria) földbirtokosok gyerekeként született az alsó-ausztriai Gemeinlebarnban,[4] s síremlékének felirata szerint a Bécshez közeli Frauendorfból[5] érkezett Magyarországra.[6] A Forebears adatbázis[7] szerint az Öllerer családnevet viselők legtöbbje ma is osztrák (216), illetve német (90) területeken él, míg Magyarországon és Romániában csak 1-1 családról tudunk. Ausztriában a legtöbben (133) ma is Alsó-Ausztria területén, illetve Bécsben (24) élnek, de jelentős a Salzburg környéki Öllerer családtagok száma is (59).

A családi emlékezet szerint Öllerer (I.) Jánost (Johannt) a német származású grófi Haller család valamely férfi tagja hozta magával erdélyi birtokára egy ausztriai, bécsi látogatása alkalmával. Minderről s a nyelvi nehézségekről, az utódok neveltetéséről, identitásuk meghatározásáról Öllerer Irén (született 1947) – (III.) János özvegye, a ma élő Öllerer családtagok legidősebb tagja – a következőképpen vallott: *És a Haller ment, és ezt a tiszta osztrák, Frauendorfba végzett – kertészeti iskolát vagy főiskolát, erre már nem emlékszem –, tehát kertészeti szakembert, egy hátizsákkal elhozta. (…) És soha életibe' nem ment haza Ausztriába a családjához. Még a gyermekeket elküldte. (…) Nem tudott jól magyarul, de (…) nem tanította meg a gyermekeket németül, képzelje el. Nem tanította meg. Apósom elment talán az öregekhez, és akkor ott tanult valamit. (…) Például a férjeméket is tanították németre, de nem nagyon tudta, és apósom tudott, mert ő gyerekként elkerült a spanyol háborúba, az első világháborúba, meg is sérült, s akkor legközelebb Ausztriába tudott menni a nagyszülőkhöz. És oda járt, és azalatt tanult meg ő németül, lényegébe. De (…) az elve az volt, hogy itt*

[4] *Házassági anyakönyvi kivonat 313*. Kolozsvár, 1896. november 14. Családi tulajdonban (a továbbiakban HAK 313). Saját gyűjtés.

[5] Feltehetően az alsó-ausztriai Groβ Gerungs községhez tartozó Frauendorf. Ezenkívül Frauendorf nevű településről tudunk még Alsó-Ausztria területén: Frauendorf an der Au faluról – Königsbrunn am Wagram községben, Frauendorf an der Schmidáról – Sitzendorf an der Schmida községből és Frauendorfról – Traismauer községből.

[6] „Frauendorf-i Öllerer János 1869–1938 (…)" Sírfelirat-részlet. Római katolikus temető, Marosvásárhely, 2020. Saját gyűjtés.

[7] Vö. https://forebears.io/surnames. Utolsó megtekintés ideje: 2021. május 3.

vagyunk, és beolvadni akart érdekes módon. Beolvadni akart. Tehát pedig akcentussal beszélt egész életébe. Nem, nem tanult meg jól magyarul.[8]

Egy 1896-os házassági anyakönyvi kivonat valóban a közölteket látszik igazolni, hiszen Öllerer (I.) János (Johann) foglalkozásánál az „urasági kertészt", lakhelyénél pedig „Balázstelkét" olvashatjuk.[9] A Szeben megyei település valóban Haller-birtok volt a 19. században, így joggal feltételezhetjük, hogy a kertészet élére Alsó-Ausztriából az akkori tulajdonos, a Balázstelkén született hallerkői gróf Haller Jenő (1843–1898) hívhatta meg Öllerert. Haller Jenő a kapjoni főág utolsó tagjaként, Küküllővár uraként vette feleségül 1874-ben a szentpáli ághoz tartozó Haller Franciskát (1856–1916) (Gudenus összeáll. 1990: 505–506), akivel együtt – az ekkor még német ajkúak által lakott – Balázstelkén eklektikus kastélyt építtet, s híres mintagazdaságot létesít (Bicsok–Orbán 2019: 254). A gazdaság kialakításában, illetve vezetésében a huszonéves Öllerernek uradalmi kertészként oroszlánrésze lehetett, s bár nem tudjuk Erdélybe való jövetelének pontos dátumát, valamikor az 1890-es évek első felére datálhatjuk.

Haller Jenő 1898-ban bekövetkezett halálával – ugyan 1916-ig a birtokot még a feleség tovább adminisztrálja – Öllerernek feltehetően távoznia kellett, vagy a kialakult választási helyzetben önként távozhatott a balázstelki birtokról. Erre utal a *Pesti Hírlap*ban 1898 októberében megjelent cikk is, amelyben az Erzsébet királyné szobrára adományozók névsorában tűnik fel Öllerer (I.) János (Johann) neve K. Boér Berta szurduki gyűjtésénél 50 krajcárral (*Pesti Hírlap,* 1898. XX. évf., 281. sz., 13). A később fia, (II.) János nevére kiállított iparigazolványok a születési helynél jelölik meg ugyanezen Szilágy megyei települést.[10] Valószínű tehát, hogy Haller Jenő halála után Öllerer (I.) János (Johann) négy-öt évig a Jósikák szurduki birtokán tevékenykedett, Margit nevű leánya (1898) után 1899-ben (II.) János, majd 1903-ban legkisebb gyermeke, (II.) József is itt született (*Honvédségi Közlöny*, 1942. LIV. évf., 31. sz., 716; *Ellenzék,* 1942. LXIII. évf., 180. sz., 5).[11] A kastély ekkoriban báró Jósika Irén (1853–1940) tulajdonában volt, aki az ausztriai Salzburgban született Jósika Samuval (1848–1923) kötött házasságot, s feltehetően álltak még a „szurduki remete", a magyar történelmi regény megteremtője, báró Jósika Miklós (1796–1865) által

[8] Öllerer Irén szóbeli közlése. Marosvásárhely, 2020. július 22. Saját gyűjtés.

[9] HAK 313.

[10] *Iparigazolvány 2148.* Marosvásárhely. 1941. június 18. Családi tulajdonban (a továbbiakban Iparig. 2148). Saját gyűjtés.

[11] Öllerer Irén szerint Öllerer (I.) József (Johann) 1902-ben született. Öllerer Irén szóbeli közlése, Marosvásárhely, 2020. július 22. Saját gyűjtés.

építtetett üveg- és rózsaházak is (Bicsok–Orbán 2019: 309), amikor (I.) János (Johann) Szurdukon megfordult. A kastély körüli utolsó építkezések a 19. század utolsó harmadára datálhatóak, így elképzelhető, hogy Jósika Samu a déligyümölcsökkel, babérral, fenyvessel, sétányokkal és rózsákkal tarkított kert (ua. 310; Fekete 2012: 87), illetve a gazdaság kialakításában kérte – az osztrák műkertészek szakértelmét minden bizonnyal jól ismerő – Öllerer segítségét.

Öllerer Irén szóbeli közlése szerint (I.) János (Johann) a Szurdukhoz közeli Zsibón is megfordult,[12] majd valamikor 1903–1904-től ismét a Haller-birtokon, egy külön házban lakott családjával, s uradalmi kertészként dolgozott, ezúttal Kerelőszentpálon. A családi irattárban csupán egy, a szentpáli kastélyt ábrázoló korabeli levelezőlap utal minderre.[13] Fia, (II.) József saját kézzel írott önéletrajzában,[14] illetve nekrológjában szintén említés esik a virágkertész apa kerelőszentpáli birtokon végzett munkájáról: „A múlt század végén egy magas férfi szállt le a kerelőszentpáli állomáson. Meghívásra érkezett, virágházat építeni, rövid időre" (Tófalvi 1984: 2). Ekkoriban, 1892-től gróf hallerkői Haller György (1861–1944) volt a kerelőszentpáli kastély birtokosa. Kertjét feleségével, a szintén gróf bethleni Bethlen Ilonával (1872–1924) (Gudenus összeáll 1990: 506) a 20. század elején – épp Öllerer feltételezett ottlétekor – alakíttatták modern díszkertté: „Ötvenholdnyi területen alakított ki gyönyörű tájkertet, virágágyásokkal, díszfákkal (tiszafa, mocsári tölgy, rózsaszínű gesztenye, platán, éger, ezüstfenyő) és cserjékkel, üvegházzal, sétányokkal, kis tavakkal, mocsárral és fenyvessel" (Bicsok–Orbán 2019: 266).[15] Öllerer Irén tudni véli azt is, hogy Kerelőszentpálról (I.) János (Johann) azért állt tovább, s kezdett magánkertészeti vállalkozásba Marosvásárhelyen, mert a közben felcseperedő gyerekei s a Haller gróf gyerekei között *valami történt, és megmérgelődött*.[16] Valójában – amennyiben Öllerer valóban a tárgyalt időszakban Kerelőszentpál uradalmi kertésze volt, s innen került át Marosvásárhelyre

[12] Csak érdekességként jegyzem meg, hogy az utóbbi évtizedek kastélykert-kutatásaiból tudjuk, hogy a jelenleg a zsibói Wesselényi-féle kastélykertben található kőoroszlánokat épp a szurduki Jósika-féle kastélykertből szállították át (Fekete 2012: 90; Brad 2014: 11).

[13] Öllerer Irén szóbeli közlése. Marosvásárhely, 2020. július 22. Saját gyűjtés.

[14] *Öllerer József önéletrajza*. Marosvásárhely, datálatlan. Saját gyűjtés.

[15] Bethlen Ilona a kertet olyannyira megszerette, hogy halála után oda is temették. Sírját a diktatúra éveiben eldózerolták, de a helyiek a grófnőt szimbolikusan újratemették a település fölötti dombon található családi nyughelyre, az úgynevezett imolába. Dr. Kálmán Attila történész szóbeli közlése. Kerelőszentpál, 2020. augusztus 21. Saját gyűjtés.

[16] Öllerer Irén szóbeli közlése. Marosvásárhely, 2020. július 22. Saját gyűjtés.

– távozásában több tényező is közrejátszhatott. Az összegyűjtött keresetével s a munkára már alkalmas gyerekeivel úgy gondolhatta, működőképes, jövedelmező magánkertészetet tud létesíteni egy olyan rohamosan fejlődő városban, melynek híre – Bernády György első polgármestersége idején különösen – elérhetett a néhány kilométerre fekvő kerelőszentpáli birtokra. Ugyanakkor a szentpáli uradalom és kastély városnyosát, Haller Istvánt (1896–1971) édesapja mezőgazdasági pályára állítva okleveles gazdának szánta,[17] így az uradalmi kertész Öllerer kezei közül fokozatosan kivehették a kertészet irányításának jogát. Ugyanakkor a család távozásának okát az aktuális történelmi-politikai-gazdasági helyzetben is kereshetjük, hisz az első világháború kitörése előtti bizonytalan időszakban az ereje teljében lévő családfenntartó méltán érezhetett késztetést arra, hogy végre a maga talpára állva önállósodjon, függetlenedjen.

Öllerer (I.) János (Johann) végül valamikor az 1910-es évek legelején érkezhetett családjával a Maros-parti városba, s ott a Sásvárnak nevezett egykori önálló településen, a Poklos-patak partján (az Alsó- vagy Kis-Sásvári részen), a mai Tudor Vladimirescu negyedben vásárolt hatalmas területen kezdett a virágkertészete kialakításába.

Műkertészeti tevékenység (1910–1938)

Az 1900–1914 közötti másfél évtizedről sajnos egyelőre semmi kézzelfoghatót nem sikerült felszínre hozni az Öllerer család sorsának alakulását illetően, így csupán a családi emlékezetre alapozhatunk annak rekonstruálásában. Tény viszont, hogy Öllerer (I.) János (Johann), három gyerekével és szászzsombori születésű feleségével, Homola Eszterrel (1869–1942)[18] 1914 nyarán már Marosvásárhelyen tűnik fel, hiszen augusztusban és szeptemberben is a „hátrahagyottak" segélyezésére adakozók névsorában találjuk nevüket (*Székely Napló* 1914. XLIV. évf., 128. sz., 1.; ua. 1914. XLIV. évf., szeptember 17-i rendkívüli kiadás, 1). Öllerer (I.) János (Johann) a kertészete számára a város szélén értéktelennek, hidegnek, huzatosnak, mocsarasnak és emiatt hasznosíthatatlannak tartott, ezért feltehetően olcsón megvásárolt területet – a patakmedret átvágva s a Poklos-patak vizét elvezetve – körülbelül 1910-ben kezdte lecsapolni. Ezt követte a majdani kertészet területének

[17] Vö. https://opac-nevter.pim.hu/record/-/record/PIM557648. Utolsó megtekintés ideje: 2020. november 1.

[18] HAK 313. Lásd még sírfeliratát: „(…) Homola Eszter 1869–1942" Római katolikus temető, Marosvásárhely, 2020. Saját gyűjtés.

termőfölddel való feltöltése. Az éppen épülő Kultúrpalota alapjából kiásott földet „hosszú ökrösszekér-sorok hordták hónapokon át a koronkai útra" (Tófalvi 1984: 2). Az így létrehozott jókora telek a Poklos-patak hídjától a mai Fortuna-kereszteződés felső feléig húzódott, végig a mai Testvériség utca (Strada Înfrățirii) és a Hosszú utca (Bulevardul 1 Decembrie 1918) közötti részen, a patakmeder mentén,[19] s Öllerer (I.) János (Johann) *ott kezdett el kertészkedni. És nagyon nagy, nagy kertészetet sikerült neki alapítani*, ahol *mindenkinek megvolt a feladata,*[20] később pedig számos helyi és környékbeli embernek is munkát, megélhetést biztosíthatott.[21]

A „messze földön híressé lett" (uo.) mintegy harmincegy üvegházat központi fűtéssel látták el, a fűtőtestek melegítését előbb fás-, majd gőz-, végül pedig földgázkazánokkal oldották meg. A kertészet technikai felszerelésének cserélődéséről, fejlődéséről a korabeli újságok apróhirdetései és tudósításai árulnak el részleteket. 1935-ben az Öllerer-kertészet a 12 méter fűtőfelülettel rendelkező Strebel, a 10,5 méter fűtőfelületű National és a 3,5 méter fűtőfelületű Renda üzemképes, keveset használt kazánjait kínálta eladásra (*Brassói Lapok,* 1935. XLI. évf., 99. sz., 10), míg egy év múlva már 60-80 méter tüzelőfelületű gőzkazánt kerestek megvételre (ua., 1936. XLII. évf., 185. sz., 10; 187. sz., 10; 189. sz., 20). A kazánházak hatalmas téglakéményei a városba érkezőknek már messziről hirdették az Öllerer-féle virágkertészet nagyságát. A második világháború után többször is előfordult, hogy a központi fűtőberendezéssel nem lehetett megfelelően átfűteni az üvegházakat, ezért a kisebbik fiú, Öllerer (II.) József – aki 1919-ben az egykori Gróf Széchenyi István Felsőkereskedelmi Iskola tanulójaként, dr. Antalffy Endre osztályában érettségizett (*Magyar Szó,* 1939. XIII. évf., 153. sz., 2),[22] majd Budapesten felsőfokú kertészeti képzésben is részesült [23] – gázégőket kezdett beszerelni (Erőss 1954: 69). Egy 1956-os *Vörös Zászló*ban megjelent cikk világít rá arra, hogy a gázfűtéssel való kísérletek 1947-ben kezdődtek, amikor az üvegházi szegfüvek majdnem megfagytak

[19] A kertészet kiterjedése, illetve eredeti területe az 1941-es katonai felmérés térképszelvényén még szépen kivehető. Vö. https://mapire.eu/hu/ Utolsó megtekintés ideje: 2021. február 18.

[20] Öllerer Irén szóbeli közlése. Marosvásárhely, 2020. július 22. Saját gyűjtés.

[21] Ozsváth Károly írásbeli közlése. 2020. május 4. Saját gyűjtés; Öllerer Irén írásbeli közlése. 2020. július 19. Saját gyűjtés; Öllerer Kinga szóbeli közlése. Marosvásárhely, 2021. június 14. Saját gyűjtés; Mátyus Elek szóbeli közlése. Koronka, 2021. június 10.

[22] Az impériumváltás első esztendejében hagyta el az iskolát, az utolsó évfolyam tagjaként, aki még a régi tanterv alapján, magyar nyelven tehetett érettségit, s elsők között, akiknek már a kisebbségi ifjúság tagjaiként kellett elhelyezkedésüket megteremteniük.

[23] Öllerer Irén szóbeli közlése. Marosvásárhely, 2020. július 22. Saját gyűjtés.

(Paşca 1956: 3). (II.) József volt az, aki a mai Rádióstúdió épületétől a Koronkai útig, a városból saját költségén kivezettette a gázt, hogy növényeit megóvhassa.

A területen jól megtervezett utakkal elválaszva tizenkilenc melegágyegység is helyet kapott, mintegy kétszázhatvan üveggel fedett, félig süllyesztett melegágyban nevelték a virág- és zöldségpalántákat. Az öntözést jórészt a Poklos-patak vizéből oldották meg, amely az 1940-es évekre az elszaporodó sás, nád, gyom és a beleszórt mindenféle szemét („a Sándor János utcai hídnál egy szalmakalap és egy cipő, a Szondy utcai hídnál több bádogedény és egyéb apróság") miatt gyakorlatilag kiszáradt, ezzel is nehezítve a kertészeti tevékenységet (*Székely Szó,* 1943. III. évf., 194. sz., 4). De a nagyobb üvegházsor mögött víztorony is épült, melynek tartályában feltehetően esővizet tároltak. A terület nyugati végébe 1927-ben épült fel a később több részre osztott, melléképületekkel kiegészített családi ház, mely mellé kutat ástak.[24] A ház és a kertészet köré – Öllerer (II.) József kezdeményezésére – 1938 után fenyőfákat ültettek,[25] a patak mentén a talajt megkötő fafajokból fasort alakítottak ki, a gondosan bekerített telekre pedig több irányból is bejáratot nyitottak.[26] A patakból való víznyerést már a kezdetektől a szivattyúkat működtető villanymotorokkal oldották meg. 1945-ben a virágkertészetbe betörő két fiatal fiú le is szerelt, és ellopott egy ilyen, nagyobb méretű villanymotort, melynek – a tettesek megtalálásával egy időben – végül sikerült nyomára bukkanni (*Szabad Szó*, 1945. II. évf., 118. sz., 3). Az Öllerer-kertészet 1946-ban egy villanymotorral egybeépített centrifuga-szivattyút keresett megvételre (*Szabad Szó*, 1946. III. évf., 41. sz., 4), s egy 3,3 lóerős, 1200 fordulatos AEG gyártmányú villanymotort kínált eladásra (ua. 1946. III. évf., 144. sz., 4; 153. sz., 4; 155. sz., 4). Ugyanakkor a Maros partján letelepedett bolgárkertészek számára ajánlották megvételre az óránként 5000 liter teljesítményű régi szivattyút (*Szabad Szó*, 1946. III. évf., 88. sz., 4; 90. sz., 4; 93. sz. 8). Az eszközök és az áru mozgatását jórészt lovas kocsikkal oldották meg. Korábbi egylovas hajtókocsijukat 1946-ban eladják (ua., 1946. III. évf., 145. sz., 4; 146. sz., 6; 153. sz., 4; 155. sz., 4), s később négykerekű kézi stráfkocsit keresnek megvételre (ua., 1947, IV. évf. 66. sz., 2; 67. sz., 2).

A műkertészet megalapítását, kialakítását, működtetését és fenntartását a korabeli lehetőségek és viszonyok között – a háborús idők nyomorát is

[24] A ház építésének idejéről a homlokzaton elhelyezett évszám tanúskodik. A kút ma is megvan.
[25] Ezekből a fenyőfákból néhány még ma is él. Vö. Tófalvi 1984: 2.
[26] Vö. *Árjegyzék*. Marosvásárhely, 1937. Családi tulajdonban. Saját gyűjtés.

figyelembe véve – szinte emberfeletti teljesítményként értékelhetjük, főként, ha azt is figyelembe vesszük, hogy mindeközben az Öllerer családnak arra is volt gondja, hogy a világháborús menekültek (*Ellenőr*, 1916. X. évf., szeptember 12-i rendívüli kiadás, 1), valamint a katonatiszti özvegyek és árvák javára bőkezűen adakozzon (*Az Ujság*, 1917. XV. évf., 129. sz., 13).[27] Érdekes módon ez a fajta adakozási, jótékonykodási kedv és hajlandóság a család további történetében is szinte napjainkig – az éppen aktuális politikai, gazdasági körülményektől és helyzettől függetlenül – folyamatos, dokumentálható. Az Öllerer família tagjai feltűnnek például 1928-ban az „L. J.-né" temetési szertartására adakozók névsorában (*Székely Napló*, 1928. LVIII. évf., 23. sz., 4), 1933-ban a helyi diákbál diákkirálynő-választását virágcsokrokkal támogatók között (*Reggeli Ujság*, 1933. III. évf., 190. sz., 2), 1936-ban a Kemény Zsigmond Társaság színházi akciójának aláírói között (*Székelyföld*, 1936. XXXVIII. évf., 13. sz., 3),[28] 1939-ben a marosvásárhelyi Újságíró Bál mecénásai élén (*Magyar Szó*, 1939. XIII. évf., 40. sz., 4), 1940-ben a menekültek javára adakozók között (*Reggeli Ujság*, 1940. X. évf., 217. sz., 2), de adománnyal járulnak hozzá ugyanezen évben az úgynevezett józseffalvi ügyhöz (*Magyar Szó,* 1939. XIII. évf., 163. sz., 2), a Református Kollégium ösztöndíj- és jutalomalapjához (Szabó közzét. 1941: 59),[29] 1942-ben a Vörös Kereszt kórház felszereléséhez (*Reggeli Ujság*, 1942. XII. évf., 56. sz., 5), 1943-ban a Katolikus Női Misszió nyereménytárgy-sorsolásához (*Székely Szó,* 1943. III. évf., 288. sz., 3), 1945-ben a Népvédelmi Egyesület működéséhez (*Szabad Szó*, 1945. II. évf., 6. sz. 2), a Kommunista Ifjak házi mulatságához (ua. 1945. II. évf., 43. sz., 4) vagy épp a Haladó Ifjúság bukaresti útiköltségéhez (ua., 1945. II. évf., 235. sz., 4).[30]

---

[27] Decemberben a hadikölcsönre jegyzettek névsorában találjuk az Öllerer családot (*Székely Napló*, 1917. XLVII. évf., 185. sz., 1).

[28] Nem csoda, hisz (II.) József Klára nevű lánya és (III.) József nevű fia is egész pici kortól különböző előadásokban (gyermekkabarékban, balettelőadásokon, divatbemutatókon, emlékelőadásokon stb.) szerepeltek. Vö. például *Marosvidék*, 1936. IV. évf., 166. sz., 4; *Hiradó*, 1937. XXIV. évf., 5. sz., 1; 12. sz., 2; 13. sz., 1; 28. sz., 1; *Reggeli Ujság*, 1937. VII. évf., 20. sz., 2; *Magyar Szó*, 1937. XI. évf., 149. sz., 3; ua. 1939. XIII. évf., 141. sz., 4; *Szabad Szó*, 1944. I. évf., 37. sz., 7; ua. 1945. II. évf., 199. sz., 2; ua. 1946. III. évf., 2. sz., 2; ua. 1947. IV. évf., 170. sz., 2.

[29] Id. Öllerer József és Halász Ágnes fia 1940-ben itt kezdi az elemi tanulmányait (uo. 118.). Lásd még Szabó közzét. 1942: 109; Kováts szerk. 1943: 86.

[30] A sort még hosszasan folytatni lehetne. 2010-ben Öllerer Klára, (II.) József lánya mint utolsó törvényes örökös a dévai Szent Ferenc Alapítványra hagyta a családi házat s egy szintén a család tulajdonát képező, mintegy két és fél hektárnyi koronkai szántót (*Népújság*, 2012.

Az 1910–1913 közötti időszak feltehetően elsősorban a fontosabb tereprendezési, építkezési munkálatokkal telt, míg a tulajdonképpeni, piacra is termelő kertészeti tevékenység 1913 őszétől indulhatott be. 1914-ből vannak az első adataink arra vonatkozóan, hogy Öllerer (I.) János (Johann) májusban már zellerpalántot (*Ellenőr*, 1916. X. évf., 79. sz., 2; május 23-i rendkívüli kiadás, 2), júniusban vágott fehér szegfűt (Ua. 1916. X. évf., június 1-i rendkívüli kiadás, 2; 86. sz., 1; 87. sz., 1; 88. sz., 2; 89. sz., 2; június 13-i rendkívüli kiadás, 1), illetve különböző szőnyegágyi növényeket (ua., június 15-i rendkívüli kiadás, 2; 92. sz., 2) kínált eladásra. 1917-től a Földművelési Minisztérium a nyári szünidőre egy kertésztanuló tartására is engedélyt adott számára (*A Kert*, 1917. XXIII. évf., 21. sz., 669), melyet feltehetően következő félévre is odaítéltek, hiszen decemberben a marosvásárhelyi, helyi független politikai újság hirdetményei között olvashatjuk: „Legalább 6 elemit végzett 15–16 éves fiú tanoncnak felvétetik Öllerer János műkertésznél" (*Ellenőr*, 1917. XI. évf., 196. sz., 4; 198. sz., 4).

A virágkínálat időbeni alakulásáról, bővüléséről elsősorban a korabeli újsághirdetésekből nyílik némi rálátásunk: 1918 nyarán rózsatöveket (ua. 1918. XII. évf., 48. sz., 2; 49. sz., 2), késő ősszel cserepes és vágott krizantémot hirdetnek eladásra (ua., 1918. XII. évf., 175–179. sz., 2), 1919 tavaszán fehér oltott orgonabokrokat és rózsatöveket (ua., 1919. XIII. évf., 42. sz., 2; 43. sz., 2; 58. sz., 2; 59. sz., 2), 1920-ban rózsafákat, évelőket és különböző más dísznövényeket (ua., 1920. XIV. évf., 56. sz., 2). A valódi fellendülést és a látványosabb eredményeket mégis – a háborút követő nehéz átmeneti időszakból immár kilábalva – az 1920-as évek hozták meg.

1923. április 28-án a család virágboltot nyit,[31] amelynek vezetését a zsidó Fisher családból származó diplomás kertészre, (II.) József feleségére,

---

LXIV. évf., 292. sz., 2). Megjegyzésre érdemes, hogy a család hagyatéka napjainkban közvetett módon továbbra is hozzájárul a kertész szakma továbbéltetéséhez: az Alapítvány gyerekotthonaként, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemre beiratkozott, gondozásban lévő, bentlakó gyerekek közül többen épp a kertészmérnöki vagy tájépítészmérnöki szakot választják. Nekik köszönhetően a ház pincéjében és egy megmaradt süllyesztett üvegházban 2014-től laskagomba-termesztés folyt, a koronkai szántón 2015-től gyógy- és fűszernövények telepítési kísérlete zajlott. Jómagam 2013-tól 2017-ig rendszeresen megfordultam az Öllerer-házban, illetve a koronkai szántón is több alkalommal volt lehetőségem járni. Az említett években itt laktak Péter (született Nagy) Doina és Domokos Róbert kollégáim, akik azóta kertészmérnöki diplomát szereztek, jelenleg Németországban, illetve Magyarországon élnek.

[31] *Camera de Comerț și de Industrie, Târgu Mureș. Oficiul registrului comerțului 2265*. Marosvásárhely, 1931. október 20. Családi tulajdonban. Saját gyűjtés.

Halász Ágnesre bízták, de emellett alkalmazottakat is tartottak.[32] Az Öllerer famíliát az 1924-es marosvásárhelyi *Almanach*ban már mint virágkertész és -kereskedő családot találjuk meg. Kertészetük helyét a Koronkai úton, míg virágüzletüket a Főtér 44. szám alatti házban jelölték a név- és címtár szerkesztői (Ghila red. 1924: 396). Ez feltehetően elírás lehet, és a 45. szám alatt található Papp–Bányai palotáról van szó, ahol ebben a periódusban valóban működött virágüzlet, sőt az egykori bolt táblájának „Öllerer" felirata Révész Ernő 1936-ban kiadott, palotát ábrázoló képeslapján is szépen olvasható (Csepreghy–Csepreghy 2002: 207. képeslap).

Az Öllerer-féle bolt feltehetően jó forgalmat bonyolított, hisz az egykori vásártér közepén, a Bolyai utca sarkán bárki számára elérhető volt. Nem csoda hát az sem, hogy igencsak hamar a virágkereskedelmi funkciója mellett számos más, fontos szerepet is betöltött a város és társadalmának életében. Olyan hely volt ez, ahol a polgárok találkozhattak, információt cserélhettek, ügyleteiket bonyolíthatták. Sokszor itt talált gazdára egy-egy felújításból megmaradt rakott csempe (*Reggeli Ujság*, 1936. VI. évf., 185–190. sz., 4; 194. sz., 4; 196. sz., 4; 197. sz., 4), megunt gyermek- (ua., 1942. XII. évf., 217. sz., 4; 218. sz., 6) és fiúkerékpár (*Szabad Szó,* 1946. III. évf., 138. sz., 4), kidobott zongorakotta (ua. 1945. II. évf., 74. sz., 4), örökölt paplanszín (ua., 1946. III. évf., 28. sz., 4; 29. sz., 4.), kihízott fekete kosztüm vagy plusz jövedelem reményében beadott tiszta gyapjúszövet (ua., 1946. III. évf., 48. sz., 4). De ide lehetett vinni az utcán talált mindenféle holmit (pénztárcát, noteszt) is, hogy gazdája átvehesse (ua. 1944. I. évf., 32. sz., 4; 1945. II. évf., 49. sz., 2). Szoptatós dajka (ua., 1946. III. évf., 178. sz., 4), házvezetőnő (*Székely Szó*, 1944. IV. évf., 178. sz., 12; 179. sz., 8; 180. sz., 6; *Szabad Szó*, 1945. II. évf., 119. sz., 8), eladó lakrész (*Magyar Szó*, 1938. XIII. évf., 38–43. sz., 4) felől érdeklődni lehetett, s még jótékonysági akciók adományainak is nemegyszer itt helyezték el a gyűjtődobozát (*Szabad Szó*, 1945. II. évf., 33. sz., 3). Az Öllerer-féle kertészetben termesztett vágott és cserepes virágok mellett a boltban árusítottak idényzöldséget és zöldségpalántot, de az 1940-es évektől Öllerer (II.) János falerakatának rendeléseit, a tűzifaigényeket is itt jegyezték. Külön említést érdemel a bolt kirakata is, melynek berendezésére a feljegyzések szerint sok figyelmet fordítottak. Egy 1942-es apróhirdetés szerint az „Öllerer virágüzlet hirdetése helyett a kirakata beszél!" (*Székely Szó*, 1942. II. évf., 74. sz., 4; 75. sz., 8; 76. sz., 6). 1946-ban

[32] Eddig egy alkalmazott nevét sikerült a rendelkezésre álló források alapján azonosítani. 1943-ban a boltban dolgozott „tanulólányként" Miklós Margit (*Székely Szó,* 1943. III. évf., 288. sz., 3). 1944-ben „kifutói" (futár) és „tanuló" állást hirdettek (ua. 1944. IV. évf., 178. sz., 12; 179. sz., 8; 180. sz., 6).

a szakszervezetek, a munkáspártok és a Kereskedő Társulat küldötteiből összeállított döntőbizottság május 1-i kirakatversenyén is dicséretben részesült (*Szabad Szó,* 1946. III. évf., 102. sz., 3).

Az 1920-as évek közepén a bolt megnyitása mellett számos szakmai sikernek, elismerésnek, díjnak is örvendhettek a családtagok. Öllerer (I.) János (Johann) virágait 1924-ben a bukaresti kertészeti tárlaton oklevéllel és aranyéremmel tüntették ki.[33] *A Ma* című napilapban közzétett reklámszövegek tanúsága szerint 1925-ben az említett tárlaton ismét aranyéremmel és ezüst virágvázával lettek kitüntetve. A Meslitz Mihály és Fia bútorüzlet kirakatában a család díjazott mű- és élő virágait a nagyközönség is megtekinthette (*A Ma*, 1925. I. évf., 8. sz., 3; 9. sz., 2; 10. sz., 2), melyet a lap szerkesztője a következőképpen méltatott: „A szépasszonyt, a szép lányt, a szép gyermeket szívesen nézem, de éppen úgy tudok gyönyörködni a szép virágban is. A Meslitz-üzlet kirakatában fél óráig el tudtam gyönyörködni azokban a pompás krizantémokban, amelyek Öllerer János kertészművészetét dicsérik. Hogyan lehet ilyen csodálatosan nagy és csodálatosan szép virágot kitermelni, az az Öllerer mester titka. Ilyen káposztafej nagyságú krizantémok talán e virágok hazájában, Japánban sem nyílnak. Az ember szeretné magához ölelni és összecsókolni ezeket a gyönyörű, bájos, bús virágokat, amint egykori hazájukról, a napfényes Nipponról álmodva szenderegnek, és sóhajt küldenek oda, az örök tavasz honába, innen, a bús őszi hervadásból…" (ua., 1925. I. évf., 9. sz., 3).

A kertészet 1925-ben adja ki – eddigi ismereteink szerint – első, német nyelvű árjegyzékét, amelyben többek között krizantém-, begónia- és muskátliféléket tüntetett fel.[34] Talán ennek köszönhető, hogy híre eljut a temesvári Mihai Demetrovicihoz, aki 1926-os kertészeti évkönyvébe fel is veszi az Öllerer-kertészet adatait (Demetrovici 1926: 19).[35] Ugyanebben az évben Öllerer (I.) János (Johann) Bukarestben újabb aranyérmet vehet át,[36] majd 1927-ben ismét.[37]

Az Öllerer-féle virágkertészet 1930-ban már Marosvásárhely „legrégibb" kertészeteként hirdette magát, tavaszi kiültetésre mindenféle nyári

---

[33] *Oklevél*. Bukarest, 1924. november 8. Családi tulajdonban. Saját gyűjtés.

[34] *Árjegyzék*. Marosvásárhely, 1925. Családi tulajdonban. Saját gyűjtés.

[35] M. Demetrovici: *Anuarul horticulturei române. Adressbuch aller Gärtnerischen interessen Romäniens. Románia Kertészeti-címtára.* Timișoara. 1926. 19. A Mihai Demetrovici által szerkesztett romániai kertészeti címtáraknak még két kiadása jelent meg. Mindkettőben megtaláljuk a marosvásárhelyi Öllerer családot. Vö. Demetrovici 1928: 22; uő 1935: 24.

[36] *Oklevél*. Bukarest, 1926. november. Családi tulajdonban. Saját gyűjtés.

[37] *Oklevél*. Bukarest, 1927. november. Családi tulajdonban. Saját gyűjtés.

és évelő virágokat, palántákat, magas törzsű és bokorrózsát, oltott orgonát kínáltak, emellett parkosítást, kertrendezést vállaltak, árajánlat- és szaktanácsadás-kéréssel pedig a Cyklamen virágüzletbe fordulhattak az érdeklődők (*A Ma*, 1930. VI. évf., 42–48. sz., 2; 49–51. sz., 1; 53. sz., 1; 54. sz., 1; 56. sz., 1; 57. sz., 1; 58. sz., 2; 59. sz., 2). A kertészet ugyanakkor erkélyek, gruppok, sírok beültetését vállalta, melyre a rendeléseket ugyancsak az említett virágüzletben vették fel (*Maros*, 1930. IV. évf., 90. sz., 3; 92. sz., 3; 93. sz., 3; 106. sz., 3; 108. sz., 1; 109. sz., 1; 110. sz., 4). 100 lej fölötti vásárlás esetén a növényeket a cég házhoz is szállította (ua., 1930. IV. évf., 95. sz., 3), az aktuális virágkínálatról a marosvásárhelyiek pedig egész évben a helyi lapokból értesülhettek,[38] de kiadták a kertészet második – immár háromnyelvű, német, román és magyar – árjegyzék-katalógusát is, amelyben az előzőhöz képest jócskán megnövekedett a kínált virágfajok, -fajták és -hibridek száma. Az említettek mellett zsálya, vaníliavirág, lobélia, kövirózsa, varjúháj, fukszia, ciklámen, hortenzia, főnixpálma, kanna, kardvirág és sok más növény több száz szín- és alakváltozata is felsorolásra került.[39]

Természetesen az Öllerer család Poklos-parti kertészetéből kikerült virágok nemcsak Bukarestben nyerik el a szakma képviselőinek elismerését. Öllerer (I.) János (Johann) 1931 szeptemberében a Koha- és Patek-féle kertészetekkel együtt a marosvásárhelyi mezőgazdasági és ipari kiállításának „valóban mintaszerű" virág- és pálmadíszt készít, amely a korabeli tudósítás szerint a kiállításnak „szemet gyönyörködtető különös pazar ékessége" (*Székelyföld*, 1931. XXXIII. éfv. 90. sz., 1), így nem csoda, ha később a tárlat aranyérmesei között olvassuk Öllerer nevét (*Keleti Ujság*, 1931. XIV. évf., 203. sz., 12; *Ellenzék*, 1931. LII. évf., 204. sz., 4; *Brassói Lapok*, 1931. XXXVII. évf., 206. sz., 7).[40] Az 1932-es kolozsvári termény- és gyümölcskiállítás virág szekciójában (*Maros,* 1931. VI. évf., 250. sz., 3; *Keleti Ujság*, 1932. XV. évf., 246. sz., 8), majd az 1934-es marosvásárhelyi ipartárlaton ismét aranyérmeket vihetett haza.[41] Ugyanekkor újabb árjegyzékeket (1932, 1933) bocsátott az érdeklődők rendelkezésére.[42] Az 1930-as években termesztett virágkínálat nem csak e katalógusokból, hanem a *Reggeli Ujság* (1935. V. évf., 67. sz., 4; 69. sz., 4; 103–128. sz., 4; 1936. VI. évf., 58–90. sz., 4; 91.

---

[38] Vö. például *Maros*, 1930. IV. évf., 104. sz., 3; 245. sz., 3; 247. sz., 5; 248. sz., 2; *A Ma*, 1930. VI. évf., 124–126. sz., 3. stb.

[39] *Árjegyzék*. Marosvásárhely, 1930. Családi tulajdonban. Saját gyűjtés.

[40] Valamennyi cikk tévesen, Öllerer Vilmosként hozta le Öllerer (I.) János (Johann) nevét.

[41] *Oklevél*. Marosvásárhely, 1934. december 2–9. Családi tulajdonban. Saját gyűjtés.

[42] *Árjegyzék*. Marosvásárhely, 1932 és 1933. Családi tulajdonban. Saját gyűjtések. Vö. még *Brassói Lapok*, 1933. XXXIX. évf., 99. sz., 16; 104. sz., 16; 109. sz., 16; 115. sz., 16; 120. sz., 16.

sz., 2; 92–130. sz., 4; 262. sz., 4; 265–271. sz., 4; 272. sz., 6; 273–278. sz., 4; 1937. VII. évf., 50. sz., 4; 51. sz., 4; 52. sz., 6; 53. sz., 4; 54. sz., 4; 56–60. sz., 4; 62. sz., 4; 63. sz., 6; 64. sz., 4; 66. sz., 4; 68–70. sz., 4; 72. sz., 4; 74. sz., 4; 75. sz., 6; 76. sz., 4; 78. sz., 4; 81. sz., 4; 87. sz., 4; 90. sz., 4; 92. sz., 4; 94. sz., 4; 95. sz., 6), a *Brassói Lapok* (1935. XLI. évf., 82. sz., 10; 88. sz., 10; 94. sz., 10; 98–100. sz., 10; 101. sz., 16; 118. sz., 16; 121. sz., 10; 124. sz., 16; 127. sz., 10; 1936. XLI. évf., 91. sz., 16; 96. sz., 16; 102. sz., 16; 107. sz., 16; 118. sz., 16; 124. sz., 8; 130. sz., 20; 1937. XLIII. évf., 63. sz., 20; 80. sz., 20; 84. sz., 20; 89. sz., 20; 95. sz., 20), a *Keleti Ujság* (1935. XVIII. évf., 98. sz., 16; 99. sz., 11), a *Kertgazdaság* (1936. II. évf., 3. sz., 17; 4. sz., 9; 5. sz., 18; 6. sz., 28; 1938. III. évf., 4. sz., 138) és az *Ellenzék* (1936. LVII. évf., 92. sz., 6; 93. sz., 8; 94. sz., 6) hasábjain olvasható különféle hirdetésekből is szépen rekonstruálható. Az 1930-as évek közepétől a közölt újsághirdetések szövegei mellett néhol már ott találjuk a vállalkozás ízléses, visszafogott emblémáját is – egy háromszögben kis cserép, benne háromfele ágazó pici virággal, alatta az „Öllerer" névvel. Tudjuk ugyanakkor, hogy a kertészet ekkor már hollandiai virághagyma- és francia virágimporttal is foglalkozott. Egy 1936-os importengedély szerint például mintegy 360 kg virághagymát,[43] míg 1937-ben Párizsból az ottani világkiállításon kitüntetett óriásvirágú krizantémokat (Printems d'Amour, Surprise d'Orsay, Mlle Elisabeth Olivet, Ville Mireille stb.) és más dísznövényeket hoztak be Erdélybe (*Kertgazdaság,* 1937. III. évf., 4. sz., 133 és 149).

Az Öllerer cég 1936-os bukaresti országos virágkiállításon való győzelme több szempontból is jelentős volt. A marosvásárhelyi *Reggeli Ujság* a következőképpen számolt be az eseményről: „Azt lehet mondani, hogy az ország minden jelentékenyebb városából résztvettek ezen az ismertebb virágkertészek és cégek. A kiállítás zsűrije az ország legelső rendű szakértőiből állott. Méltán szolgál örömünkre, hogy a kiállítás első díját helyi versenyző, az Öllerer cég nyerte el cyklamenjeivel. Öllereréknek nem ez az első sikeres szereplésük, mert eddig valamennyi országos kiállításon résztvettek, s első díjat nyertek. A mostani elsőség értékét fokozza, hogy a kiállítás rendezésében Miklós herceg ténylegesen is résztvett és a bírálóbizottság elnöke, Victor Sadulescu külügyminiszteri államtitkár, meleghangú levélben köszönte meg Öllererék részvételét. – A legőszintébb üdvözletünket küldjük – hangzik az elismerő levél – a Károly-parkban lefolyt országos kertészeti kiállításon való részvételéért és a kiállított cyklamenek szép és

[43] *Autorizația de import 170063.* Marosvásárhely. 1936. szeptember 29. Családi tulajdonban. Saját gyűjtés.

megkapó darabjaival való szereplésért. Köszönjük, hogy módot nyújtott nekünk, hogy ezekben a virágcsodákban gyönyörködhettünk!" (*Reggeli Ujság.* 1936. VI. évf., 260. sz., 4) Az eseményről és Öllererék győzelméről a *Magyar Lapok* is tudósított (*Magyar Lapok*, 1936. V. évf., 274. sz., 3).

A család számára sok örömet tartogató 1937-es évet – (II.) János ekkor veszi feleségül az erzsébetvárosi örmény Vikol családból származó Szabó Anna Nusikát (*Reggeli Ujság,* 1937. VII. évf., 81. sz., 3; *Az Ellenzék,* 1937. XXV. évf., 16. sz., 3), de ebben az évben jelenik meg a kertészet legmívesebb kivitelű katalógusa is[44] – egy szomorú esztendő követte. 1938-ban az Öllerer cég a *Magyar Szó* hasábjain még – a korábbi évekhez hasonlóan (*Hiradó*, 1934. XX. évf., 1. sz., 3; 1935. III. évf., 1. sz., 4; 1937. XXIV. évf., 1. sz., 2; *Marosvidék*, 1935. III. évf., 1. sz., 4; *Magyar Szó*, 1937. XI. évf., 304. sz., 4) – boldog új évet kíván ügyfeleinek, vásárlóinak (ua. 1938. XII. évf., 1. sz., 4), négy nap múlva már gyászhír rázza fel Marosvásárhely polgárait: „Meghalt idősb Öllerer János. A helyi polgári társadalomnak sulyos gyásza van. Id. Öllerer János, a főtéri Öllerer virágüzlet alapítója, kitűnő műkertész, életének 69-ik, házasságának 42-ik évében hosszas szenvedés után elhunyt. Városszerte ismerték és becsülték. Iparában országosan elismert szaktekintély volt. Ma, kedden délután három órakor temetik a Corunca utca 10 sz. alatti gyászháztól. Kiterjedt családi kör és rokonság gyászolja" – írta a *Reggeli Ujság* azévi 2. lapszáma (*Reggeli Ujság,* 1938. VIII. évf., 2. sz., 3).

A katolikus egyház – hálából, hogy életében a legidősebb Öllerer önként vállalta a központi felekezeti temető parkosítását, fákkal való beültetését – ingyen ad sírhelyet a családnak egy, a felső kápolnához vezető főút mellett.[45] A kiváló műkertészre a helyi Kereskedő Társulat még a május 29-én tartott évi rendes közgyűlésén is megemlékezik, a Kereskedelmi és Iparkamara helyiségében felállva tisztelegtek az elhunyt emléke előtt (*Hiradó*, 1938. XXV. évf., 21. sz., 1).

Kitekintés napjainkra

Az Öllerer (I.) János (Johann) által alapított műkertészet főkertész nélkül maradva, a munkát újra kellett szerveznie a két fiúnak, (II.) Jánosnak és (II.) Józsefnek. Az édesapa által megálmodott kertészet és a főtéri virágbolt még egy évtizedig zavartalanul működhetett. Az 1948-as államosítás után a Papp–Bányai-palotában kereskedelmi szakmai iskola kapott helyet 1954-ig,

[44] *Árjegyzék*. Marosvásárhely, 1937. Családi tulajdonban. Saját gyűjtés.
[45] Öllerer Irén szóbeli közlése. Marosvásárhely, 2020. július 22. Saját gyűjtés.

amikor is az iskolát felszámolták, később a Kereskedelmi Igazgatóság irodáit helyezték ide,[46] így az Öllerer-féle virágüzletnek költöznie kellett. Rövid ideig, 1949-ben még a Petőfi tér 2. szám alatt működött, ahol élő virágok, csokrok, koszorúk „elsőrendű kivitelben" készültek (*Népujság*, 1949. VI. évf., 112. sz., 4; 116. sz., 6; 118. sz., 4; 119. sz., 6; 122. sz., 6; 124. sz., 4; 125. sz., 6; 128. sz., 6.), majd végleg megszűnt. Ettől az évtől gyakorlatilag a Poklosparti kertészet sorsa is megpecsételődött. Öllerer (II.) József 1952 őszétől kényszerhelyzetbe kerülve, de önként adta át kertészete rá eső részét a városban létrejött Partizán Szövetkezetnek, míg testvérét, (II.) Jánost a kommunista hatalom berendezkedésével kuláklistára tették. Ügyét még hosszú évek múltán sem sikerül tisztáznia a Néptanács Végrehajtó Bizottságánál. A kertészet rá eső részét 1961-ben vették el egy határozattal (*Vörös Zászló*, 1983. XXV. évf., 117. sz., 4). A virágházak nagy részét az 1960-as évektől épülő Tudor Vladimirescu negyed miatt átköltöztették a város egy másik pontjára, ott a zöldségtermesztés szolgálatába állították. Az 1927-ben épült családi házat az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején tömbházakkal építették körbe. Az egykori kertészet területén ma tömbházak magasodnak, beárnyékolva a valamikori családi házat. *Ha hátramegyünk a területen most, van vagy 90 garázs. Azon kívül '90-be egy félév alatt felhúztak egy templomot.*[47] A számtalan üvegháznak, melegágynak, kazánkéménynek és víztoronynak nyoma sincs. Az egykor közismert és köztiszteletnek örvendő Öllerer família kertészkedő családfőjének emlékét ma már csak a városi kertészet meggyesfalvi telepén minden évben újravetett begóniahibrid őrzi, melyet a kertészet magyar és román munkatársai egyaránt *Öleller-* vagy *Öllerer-begóniaként* ismernek, de személyt már nem tudnak kapcsolni az idegen hangzású névhez.[48] A család iratainak nagy részét az 1970-es években árvíz pusztította, megmenekült darabjainak javát 2010-ben egy ismeretlen régiségkereskedő vitte el.[49] Ami maradt – néhány vízáztatta, iszapos családi fénykép, árjegyzék és oklevél – talán beleférne abba a hátizsákba, melyet az 1890-es évek elején – mint népmeséink szerencsét próbáló főhőse – frauendorfi (I.) János (Johann) hozott magával Alsó-Ausztriából, ide, Erdélybe.

---

[46] https://www.kozpont.ro/epitett-oroksegunk/a-vasarhelyi-papp-palota/ Utolsó megtekintés ideje: 2020. nov. 1.

[47] Öllerer Irén szóbeli közlése. Marosvásárhely, 2020. július 22. Saját gyűjtés.

[48] Csíki Reményke szóbeli közlése. Udvarfalva, 2020. március 14. Saját gyűjtés.

[49] Öllerer Irén szóbeli közlése. Marosvásárhely, 2020. július 22. Saját gyűjtés. Öllerer Kinga szerint az elvitt tárgyak között csak bútorok voltak, iratok nem. Öllerer Kinga szóbeli közlése. Marosvásárhely, 2021. június 14. Saját gyűjtés.

Irodalom

BICSOK Zoltán – ORBÁN Zsolt

2019 *„Isten segedelmével udvaromat megépítettem…” Történelmi családok kastélyai Erdélyben* [IV. kiadás]. Gutenberg Könyvkiadó, Csíkszereda

BODOR Antal, dr.

1935 *A falukutatás vezérfonala.* Magyar Társaság Falukutató Intézete, Budapest

BRAD Szidónia

2014 *A zsibói Wesselényi kastély és Botanikus kert* [Kézirat, mesteri disszertáció, https://www.academia.edu/8211288/A_zsib%C3%B3i_Wessel%C3%A9nyi_kast%C3%A9ly_%C3%A9s_botanikus_kert, utolsó megtekintés ideje: 2021. jún. 20.]. Kolozsvár

CZUCZOR Gergely – FOGARASI János

1867 Műkertész. In uők: *A magyar nyelv szótára* [IV. kötet]. Magyar Tudományos Akademia, Pest, 671.

CSEPREGHY András – CSEPREGHY Henrik

2002 *Üdvözlet Marosvásárhelyről. A hajdani Marosvásárhely régi képes levelezőlapokon*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely

CSOMA Zsigmond

1997 *Kertészet és polgárosodás (Az európai szőlészeti-borászati-kertészeti ismeretek oktatása, szaktanácsadása a Georgikonban és a Keszthelyi Uradalomban, a 18. sz. végétől a 19. sz. közepéig). Agrártörténeti, agrártudomány-történeti monográfia.* Centrál Európa Alapítvány, Budapest

DEMETROVICI, M[ihai]

1926 *Anuarul horticulturei române. Adressbuch aller Gärtnerischen interessen Romäniens. România Kertészeti-címtára*. [Kiadó nélkül], Timișoara

1928 *Anuarul horticulturei române. Adressbuch aller Gärtnerischen interessen Romäniens. România Kertészeti-címtára*. [Kiadó nélkül], Timișoara

1935 *Anuarul horticulturei române. Adressbuch aller Gärtnerischen interessen Romäniens. România Kertészeti-címtára*. [Kiadó nélkül], Timișoara

ERŐSS Attila

1954 A „Partizán” kertészei – riport. *Igaz Szó* II. (3–4) 66–72.

FEKETE Albert

2012 *Az erdélyi kertművészet. Szamos menti kastélykertek*. Művelődés Kiadó, Kolozsvár

GHILA, Iulius (red.)

1924 *Almanahul orașului municipal Tg.-Mureș*. [Kiadó nélkül], Târgu-Mureș

GUDENUS János József (összeáll.)

1990 *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája I.* Natura, Budapest

KOVÁTS Benedek (szerk.)
1943 *Marosvásárhelyi Református Kollegium Évkönyve az 1942–43. iskolai évről*. Erdélyi Református Egyházkerület – Marosvásárhelyi Tankerület, Marosvásárhely
NAGY Zsolt
2021 Műkertészek, kertész vállalkozók a 19–20. századi Marosvásárhelyen. In BEREKMÉRI Árpád-Róbert – LÁSZLÓ Lóránt – PÁL-ANTAL Sándor – SEBESTYÉN Mihály – SIMON Zsolt (s. a. r.): *A Maros megyei magyarság történetéből V.* Mentor Könyvek Kiadó, Marosvásárhely, 101–127.
2021a Az árnyékban maradt Öllerer család. Egy osztrák virágkertész-família a „rövid 20. században", Erdélyben. *Erdélyi Múzeum* LXXXIII. (2) [közlésre elfogadva, megjelenés alatt].
2021b Egy horvát műkertész-család, Chwoikáék Marosvásárhelyen (1901–1918). *Acta Siculica*. [közlésre elfogadva, megjelenés alatt]
PAȘCA, Viorel
1956 Szélesítsük ki az üvegházi zöldségtermesztést – használjuk fel az éltermelők tapasztalatait. *Vörös Zászló* V. (15) 3.
SZABÓ József (közzét.)
1941 *A Marosvásárhelyi Református Kollegium Évkönyve az 1939–40. és 1940–41. iskolai évről*. Erdélyi Református Egyházkerület – Marosvásárhelyi Tankerület, Marosvásárhely
1942 *A Marosvásárhelyi Református Kollegium Évkönyve az 1941–42. iskolai évről*. Erdélyi Református Egyházkerület – Marosvásárhelyi Tankerület, Marosvásárhely
SZILÁGYI András
1958 Levél egy kitüntetett marosvásárhelyi biológus kertészhez. *Utunk* XIII. (19) 2.
TAKÁCS Katalin
2017 *Uradalmi kertészetek a 19. századi Magyarországon* [Doktori értekezés]. Szent István Egyetem, Gödöllő
TÓFALVI Zoltán
1984 A virágültető. *Vörös Zászló* XXXVI. (72) 2.
VÁRADY István
1902 Védjük a szakmánkat! *A Kert* VIII. (1) 18.
[SZERZŐ nélkül]
1916 Műkertész. In *Révai Nagy Lexikona* [XIV. kötet, Mons–Ottó]. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest, 138.

Hivatkozott források

Árjegyzék. Marosvásárhely, 1925. Családi tulajdonban.
Árjegyzék. Marosvásárhely, 1930. Családi tulajdonban.
Árjegyzék. Marosvásárhely, 1932. Családi tulajdonban.
Árjegyzék. Marosvásárhely, 1933. Családi tulajdonban.
Árjegyzék. Marosvásárhely, 1937. Családi tulajdonban.
Autorizația de import 170063 [*Importengedély 170063*]. Marosvásárhely, 1936. szeptember 29. Családi tulajdonban.
Camera de Comerț și de Industrie, Târgu Mureș. Oficiul registrului comerțului 2265 [*Kereskedelmi- és Iparkamara, Marosvásárhely. Kereskedelmi bejegyzési hivatal 2265*]. Marosvásárhely, 1931. október 20. Családi tulajdonban.
Házassági anyakönyvi kivonat 313. Kolozsvár, 1896. november 14. Családi tulajdonban.
Iparigazolvány 2148. Marosvásárhely. 1941. június 18. Családi tulajdonban.
Oklevél. Bukarest, 1924. november 8. Családi tulajdonban.
Oklevél. Bukarest, 1926. november. Családi tulajdonban.
Oklevél. Bukarest, 1927. november. Családi tulajdonban.
Oklevél. Marosvásárhely, 1934. december 2–9. Családi tulajdonban.
Öllerer József önéletrajza. Marosvásárhely, datálatlan. Családi tulajdonban.

Hivatkozott adatközlők névsora

Csíki Reményke (szül. 1971), kertészmérnök
Dr. Kálmán Attila (szül. 1982), történész
Mátyus Elek (szül. 1943), nyugdíjas
Ozsváth Károly (szül. 1940), nyugdíjas
Öllerer Irén (szül. 1947), nyugdíjas
Öllerer Kinga (szül. 1982), ökológus

Melléklet

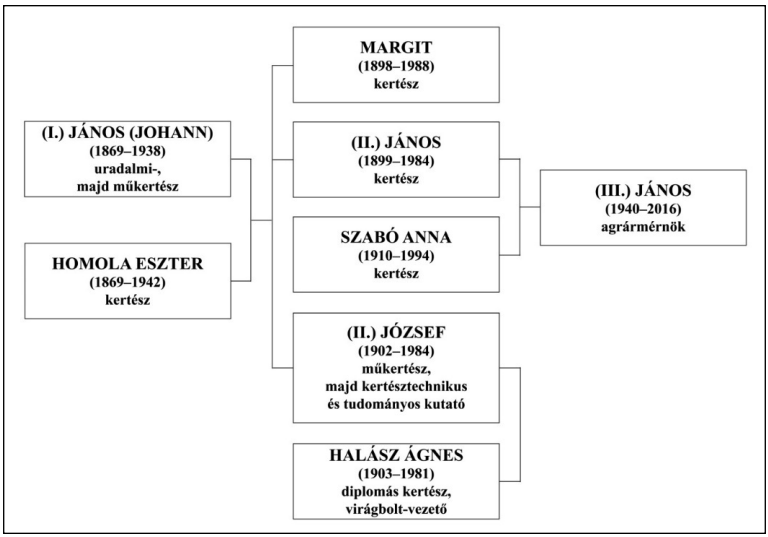

Az Öllerer család Erdélyben kertészkedő három generációjának fontosabb tagjai (Nagy Zsolt szerkesztése, 2021)

Nagy Zsolt

Zsolt Nagy s-a născut în 1991 în Gheorgheni. În 2013 și-a terminat studiile de licență în etnografie la Departamentul de Etnografie și Antropologie Maghiară Universitatea Babeș-Bolyai. Domeniul său de cercetare este etnobotanica și antropologia economică. Mai târziu a obținut diplomă de inginer în horticultură la Universitatea Sapientia din Târgu-Mureș, apoi în 2019 a absolvit studiile de masterat în Protecția plantelor. În prezent este înscris la Școala Doctorală Studii de Hungarologie. Tema disertației este comunitatea floricultorilor din Târgu-Mureș în secolele XIX-XX, cu o deosebită atenție pe formarea zonei de producători de flori în satul Curteni. În prezent este redactor la Editura Studium.

Zsolt Nagy was born in 1991 in Gheorgheni. In 2013 he got a bachelor degree in ethnography at the Department of Hungarian Ethnography and Antropology Babes-Bolyai University in Cluj Napoca. His main research field is ethnobotany

and economic anthropology. Later he got another bachelor degree in horticultural engineering at Sapientia Hungarian University of Transilvania, where in 2019 he got a masters degree in plant protection. In the present he is in the second year of a PhD program at the Doctoral School of Hungarology Studies and his dissertation is about the urban flower gardeners of Târgu Mureș in the 19th-20th century, with special emphasis of the development of the flower-producing region in Curteni. In his full-time job he is working as the editor of Studium Publisher.

Din grădinarul conacelor nobili un floricultor urban – Activitatea lui János Öllerer cel bătrân din Frauendorf (1869-1938) în Târgu-Mureș

La începutul secolelor XIX-XX aproape fiecare oraș din Transilvania avea cel puțin unul sau doi floricultori permanenți, care, prin expertiza și munca diversificată, câștigaseră o mare stimă și respect în rândul localnicilor și se bucurau de o reputație local-regională. Membrii familiei Öllerer s-au ocupat timp de mai multe generații cu horticultura ornamentală la Târgu-Mureș, dar și cu reproducerea și comerțul plantelor. Data și circumstanțele stabilirii lor în Transilvania sunt deocamdată necunoscute. Studiul prezintă activitatea floricultură a lui János Öllerer. Folosind metode etnografice, materiale disponibile în arhivele naționale, interviuri, documentele familiei, precum și articolele și rapoartele din presa periodică, studiul dorește să dezvăluie modul în care János Öllerer (1869-1938) devine din grădinarul conacelor nobililor un floricultor urban.

From noble mansion gardener to urban flower gardener – The activity of elder János Öllerer from Frauendorf (1869–1938) in Târgu Mureș

By the turn of the 19th and 20th centuries almost every city in Transylvania had at least one or two permanent flower gardeners, who through their diversified expertise and work had gained great esteem and respect among the locals and enjoyed a local-regional reputation. The members of the Öllerer family have been engaged for several generations in ornamental horticulture in Târgu Mureș, but also in the reproduction and trade of plants. The date and circumstances of their establishment in Transylvania at this time are still unknown. The study presents the floricultural activity of Öllerer János from the First World War. Using ethnographic methods, materials available in national archives, interviews, family documents, as well as articles and reports from the periodical press, the study aims to reveal how János Öllerer (1869–1938) switched from noble mansion gardener to urban flower gardener.

Pál Emese

Mit csinálnak a szentegyházi huszárok a koronavírus-világjárvány idején?

Doktori tanulmányaim kutatási tárgyát székelyföldi lovas és huszárrendezvények képezik, amelyek során a rendezvények elemzésére fókuszálok, és ezek társadalmi helyzeteit, funkcióit is elemzem. Munkám során megvizsgáltam a vizuális, auditív és identitáserősítő elemeket, annak érdekében, hogy feltárjam, milyen jelentőségük van a kitalált és újraélesztett hagyományoknak Székelyföldön. Érdekelt, hogy minek köszönhetően válnak népszerűvé a lovas és huszárrendezvények, minek köszönhetően terjednek el. Az is kérdés számomra, hogy kik és milyen céllal hoznak létre ilyen nagy számban lovas és huszárrendezvényeket a régióban, illetve milyen szerepet töltenek be ezek az események Székelyföld társadalmi és kulturális életében. Ezen rendezvények identitásra gyakorolt szerepeit, valamint a turisztikai és gazdasági hatásait is kutatom. Azonban a 2020-ban kialakult koronavírus-világjárvány és a lovas rendezvények elmaradása miatt kutatásom aktuális rendezvényelemzéshez kapcsolódó része akadályokba ütközött, és már több mint egy éve stagnál. A sajátos kutatási helyzet inspirálta a jelen tanulmány megírását, amikor felmerült a kérdés, hogy mit csinálnak a huszárok a koronavírus-járvány idején. Az esettanulmányban a szentegyházi huszárok példáján mutatom be, hogy milyen változások történtek a járványügyi rendelkezések hatására, és miként alkalmazkodtak ezekhez a hagyományőrző társulatok.

Néprajz szakos vizsgadolgozatom témája is egy kitalált lovas hagyomány kutatása és elemzése volt. Az *Őszi hadjárat* egy többnapos esemény, amelynek központi mozzanatát a lovakkal és szekerekkel történő hadba vonulás imitálása képezi, egy székelyföldi kisvárosban, Szentegyházán. Munkám során sikerült képet kapnom arról, hogy milyen igények válthatják ki a kitalált hagyományok megszervezését a kisközösségben, illetve a helyi huszárok szerepeit is tanulmányoztam (lásd: Pál 2017).

Az 1996-ban alakult Szentegyházi Hagyományőrző Huszáregyesület a naptári év folyamán számos helyi rendezvény szervezője és résztvevője. Többek között minden évben megemlékezést tartanak március 15-én, június 4-én és pünkösdkor, illetve egy teljes hétvégén át tartó rendezvénysorozatot is szerveznek az aradi vértanúk tiszteletére, amely az *Őszi hadjárat*

nevet viseli. Emellett többször koncerteznek a helyi Gyermekfilharmónia tagjaival is, valamint huszárbálokat és huszártoborzókat szerveznek, újoncokat avatnak. A csapat tagjai heti rendszerességgel tartanak gyűléseket, melyeken közelgő rendezvényekre készülnek, egyesületi teendőket vitatnak meg, énekpróbákat tartanak. Jellemző a folyamatos kapcsolattartás más székelyföldi és magyarországi huszárcsapatokkal, akikkel kölcsönösen ellátogatnak egymás rendezvényeire. Az egyesület legfontosabb célkitűzései a hagyományőrzés, a múlt kiemelkedő alakja iránti tisztelet kifejezése, illetve a példamutatás.

Kutatási kérdések

Székelyföld történelmében kiemelt szerepe volt a huszároknak, nem csak hadászati, hanem járványügyi szempontból is. Kérdés számomra azonban az, hogy milyen funkciókat töltenek be a huszárok napjainkban a koronavírus-pandémia idején. A nyilvános rendezvények elmaradása a járvány miatt miként alakította át a huszárlét hétköznapi megnyilvánulásait? Milyen mértékben függenek a lovas és huszárrendezvények a turizmustól és annak járvány miatti hiányától? Megváltozott-e a járvány hatására az igény a huszárokkal kapcsolatos szokások, rendezvények fenntartására?

A kutatás módszere, menete

A kutatásom során a helyi huszárcsapat tagjaival minden esetben félig strukturált interjúk készültek. A járványügyi helyzet miatt az interjúk az online térben zajlottak. Ezek során főként arról kérdeztem az adatközlőket, hogy szerintük milyen funkciói vannak napjainkban a huszárságnak, miben nyilvánul meg a hétköznapok során az, hogy valaki huszár, illetve az is kérdés volt számomra, hogy a jelenlegi vírushelyzet idején, amikor tilos a közösségi események szervezése, milyen változások következtek be az egyesület életében. Adataim egy része a korábbi megfigyeléseimen és a helyi közösségben szerzett tapasztalataimon alapul, valamint az eddigi kutatásaim eredményei, részeredményei, interjúrészletei is kiindulási pontként szolgáltak. 2017 óta foglalkozom a szentegyházi huszárokkal kapcsolatos hagyományok, kitalált hagyományok, lokális ünnepségek és különböző rendezvények kutatásával, melyek kapcsán vizuális és auditív tartalmakat, sajtótörténeti anyagokat is sikerült gyűjtenem és kutatnom. Munkámban összefoglalom a huszárok különböző járványok idején betöltött szerepeit a székelyföldi huszárezredek megalakulásától kezdve napjainkig.

A járvány nem csak a hagyományőrző huszárok tevékenységére volt hatással, hanem kutatói pozíciómat és tereptapasztalataimat is befolyásolta. Az eddigi kutatásaim során nem éreztem azt, hogy bármiféle negatív hozadéka lenne annak, hogy kutatónőként vagyok jelen ebben a jól láthatóan maszkulin világban. Az online interjúim alatt azonban folyamatosan azt éreztem, hogy a férfi és nő, valamint a kutató és kutatott közti távolságok és különbségek egyre inkább nőnek és felerősödnek a virtuális térben. Meglátásom szerint a köztünk lévő fizikai távolság és a különböző közvetítési eszközök elősegítették azt, hogy egy távoli, „karosszékben ülő" etnográfusként, kutatóként pozicionáljanak, aki ráadásul nőként kevésbé jártas egy általuk nagyon jól ismert világban. Úgy vélem, hogy a személyes beszélgetések során, amelyek egy-egy rendezvényen zajlottak, sokkal könnyebben sikerült megtalálnunk a közös hangot, szívesen és felszabadultabban meséltek nekem, és próbálták átadni a tudásukat, örülve annak, hogy érdeklődöm a huszárság témaköre iránt. Ezzel szemben az online interjúk egészen más tapasztalatokat jelentettek, sok esetben éreztem azt, hogy beszélgetőtársaimnak teher az okos eszközök használata és az online interjú.

Huszártörténeti áttekintés

A magyar huszár kultusza nemcsak a mai Magyarország területén ismert, alakja a népművészet mellett a zenére, az irodalomra, a képzőművészetre, a harcászatra és a hétköznapi életre is komoly hatással volt. A 18. század során a huszárság bizonyult az egyik legfontosabb „exportcikknek", ugyanis számos európai hadseregben, illetve több Európán kívüli országban magyar tisztek magyar legénységből alakították meg az első huszáregységeket (Somogyi 2011: 13).

A székely huszárság története a határőrség 1762–1764. évi székelyföldi szervezési időszakával kezdődik, amelyet Albert Ernő foglal össze levéltári kutatásai alapján. A bécsi udvar megbízottjai felsőbb utasításra három székely és két román határezredet szerettek volna alakítani. Székelyföld lakóira olyan új törvényeket próbáltak ráerőltetni, amely az addigi tradícióikat semmibe vette. A székelyek azonban meg szerették volna őrizni hagyományaikat és kiváltságaikat, ezért kezdetben ellenálltak az ezred erőszakos felállításának. Ennek az ellentétnek lett következménye a madéfalvi vérengzés, amelynek tapasztalatai kapcsán a székelyek rájöttek arra, hogy hiábavaló minden ellenállási törekvés a részükről, a határőség felállítását mindenképp véghez fogják vinni. A madéfalvi veszedelem időpontja után alakították meg a székely huszárezredet, amelyhez román századokat is

csatoltak. 761 faluban szétszórtan éltek a huszárok, úgyhogy a felügyeletük szinte lehetetlen volt. Egy dandárt képezett a székely gyalog- és huszárezred, melynek parancsnoka gróf Gyulay Sámuel tábornok volt. A lovasezredek 8 századból álltak és századonként 187 emberből szerveződtek (Albert 2004: 229–243).

Süli Attila hiteles képet ad Erdély és Székelyföld katonai és politikai viszonyairól, a csapatszervezések folyamatairól, a harci eseményekről és a törvényi hátterekről. A császári királyi oldalon harcolt az erdélyi kiegészítésű soralakulatok többsége. A székely alakulatokat a szabadságharc leverése után megszüntették, majd sorgyalogezreddé alakították 1851-ben. A 11. székely huszárezredből 1848-ban osztályt szerveztek. A Mátyás-huszárokkal ellentétben a székely huszárezred tagjai sajnos csak néhány esetben vetették papírra az általuk megélt 1848–49-es eseményeket (Süli 2019: 5–14).

Az 1848-as forradalom és szabadságharc történeti anyaga jól dokumentált.[1] Csikány Tamás monografikus összefoglalót készített az egyes fegyver- és csapatnemekre vonatkozóan a honvédtüzérségről (Csikány 2000).

Süli Attila öt olyan visszaemlékezési iratot is kiemel, amelyekben székely huszárok írták le a szabadságharc alatti tevékenységeiket. Részletekbe menően ismerteti a forradalom és szabadságharc történelmi eseményeit, a honvédhuszárság helyzetét. A regiment életében szinte mindig jelen voltak a kiképzési és felszerelési problémák, de ez a könnyűlovas csapatnem még így is képes volt komoly eredmények elérésére. Míg az 1848-as évet gazdag levéltári forrásanyag jellemzi, 1849-re vonatkozóan már sokkal kevesebb dokumentum található (Süli 2019).

Berzenczey László kezdeményezte Erdélyben a honvédelem során egy könnyűlovasság létrehozását. 1848 októberében meg is kezdték Háromszéken egy ötosztályos, tíz századból álló lovasezred felállítását. A sereg kezdetben a Kossuth, későbbi a Hunyadi és végül a Mátyás nevet kapta. Az első százada a gróf Mikes Kelemen és gróf Bethlen Gergely által szervezett lovascsapatból állt, melyet előkelő családok lelkes ifjai alkottak. Az ezred szervezése során döntő szerepe volt Mikes Kelemennek az ifjak lelkesítésében és toborzásában is. A Mikes és Bethlen vezette századok mellé még egy harmadik és egy negyedik századot is felállítottak. De az erdélyi hadjárat jelentős csatáit csak az ezred két korábbi osztálya vívta meg. Még négy századot sikerült felállítani 1849. február 26-án, ezek azonban nem vettek részt Erdély felszabadításának csatáiban. Áprilisban a Temesköz

[1] Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc erdélyi kiegészítésű alakulatairól a 19. században számos visszaemlékezés, feldolgozás született.

felszabadításáért harcolt a lovasság egyik része, akik Erdélybe később sem tértek vissza, de vitézül harcoltak a délvidéki ütközetekben a szabadságharc elbukásáig (Pozsony 2000: 70).

Megszervezték időközben Erdélyben a Mátyás-huszárezred 5. osztályát is, amely felállítását a fegyverek és a felszerelés hiányosságai akadályozták. Hatékonyan ez az osztály nem is tudott bekapcsolódni a tényleges csatákba, a Gyulafehérvárt ostromló honvédséghez csatlakozott az egyik része, a további hét százada pedig az erdélyi hadosztályok csapataiban vett részt. Az orosz cári csapatokkal vívott harcok során fokozatosan lemorzsolódtak az ezred tagjai, a maradékuk végül 1849. augusztus 25-én tette le a fegyvert Zsibó mellett (Kedves 1992: 60).

A 11. székely huszárezredből 1848-ban hadosztályt szerveztek, majd a székely alakulatokat a forradalom és szabadságharc leverése után megszüntették, és 1851-ben sorgyalogezreddé alakították (Süli 2019: 5–14).

Az első világháború során a huszárezred számos csapást szenvedett, a háború végén már gyalogosként vetették be őket. A hatalmas és pótolhatatlan lóveszteség és a tüzérség növelésének szükségessége miatt alakult így a helyzetük. 1918-ban felszámolták a székelyföldi huszáralakulatot (Szabó 2000: 108–116).

A huszárok szerepe a történelmi járványok során

A székelyföldi határőrség felállításának céljait Mária Terézia fogalmazta meg, amelyben a határok védelme, a tiltott kereskedelem meggátolása, a tolvajok üldözése és a harcászati szolgálatok mellett kitüntetett szerepe volt a betegségek behozatalának lehetséges meggátolása is. A 18. század során a pestis behatolásának megelőzése is szerepel a határőrség felállításának okai közt. A pusztító betegségek a legtöbb esetben a keleti határokon át érkeztek Erdélybe, amelynek terjedése ellen úgy vélték, hogy hatékony megoldást jelenthetne a szigorú határőrzés (Albert 2004: 24–26). Ebben az időszakban a török és tatár betörések elhárítása, a csempészet meggátolása és a járványkarantén megszervezése volt a határvédelmi rendszer elsődleges célja, ám ezen tevékenységek mellett az alakulatok a korszak számos háborújában részt vettek (Süli 2019: 18). 1849-ben az időjárási körülmények és a rossz élelmezés miatt a hadosztályt a kolera, tífusz és más betegségek kezdték tizedelni (Süli 2019: 49).

A korábbi évek járványai után az 1918-ban kezdődő, spanyolnátha néven ismert betegség pusztított, amely villámgyorsan terjedt. Először egy katonai bázis szakácsa lett a járvány áldozata, később számos katona kapta

el és halt bele a spanyolnáthába, amelynek terjesztésében nagy szerepet játszottak azok a katonák, gyalogosok, huszárok, akik az első világháború során harcoltak (Tarján é. n.). Látható, hogy a katonai alakulatok nem csak küzdöttek egy-egy járvány terjedése ellen, hanem esetenként maguk is terjesztőkké válhattak.

Elméleti keretek, fogalmak

A huszárság témakörében jelentős mennyiségű had- és művészettörténeti, irodalmi, néprajzi és kulturális antropológiai munka született. A nemzetközi és a magyar szakirodalom egyaránt tárgyálja a huszárság témakörét. Munkám tematikailag és területileg is rendkívül szerteágazó, a néprajzi, történettudományi és antropológiai eredmények felhasználásával próbálom a téma elméleti megközelítését körvonalazni. Ehhez szükséges azonban néhány fontos eddigi elméleti eredmény, elemzési szempont és fogalom bemutatása, magyarázata, amelyek központi szerepet töltenek be a doktori dolgozatom írása során. Az újraélesztett és kitalált hagyomány, illetve a lokális ünnep olyan fogalmak, amelyek jelen esetben kapcsolódnak a huszárok koronavírus-világjárvány előtti időszakának kutatásához. Ezek biztosítanak egyfajta stabil hátteret a huszárokkal kapcsolatos rendezvényeknek. Ezen fogalmak és mögöttes tartalmaik nélkül a huszárságnak nincsenek nyilvános megnyilvánulási formái.

Kitalált hagyományok

Az 1989-es romániai rendszerváltás után, a szabad migráció és a tömegkommunikációs csatornák elterjedésének köszönhetően a kulturális globalizáció hatásai Erdélyben is érezhetővé váltak. A felgyorsult világ érzetével párhuzamosan a helyiek egyre inkább szükségét érezték annak, hogy a sajátos kulturális elemek segítségével a lokális identitásukat átfogalmazzák és reprezentálják. A globális, idegen eredetű kulturális minták ellensúlyozására olyan új, lokális hagyományokat találtak ki, amelyek a rájuk jellemző sajátosságokat tükrözték (Pozsony 2019: 20).

Szentegyháza város kulturális életében fontos szerepet töltenek be a helyi huszárok, akik számos megújított és kitalált hagyomány szervezői és lebonyolítói a településen. Az egyik ilyen kiemelkedő rendezvény a kisváros életében az *Őszi hadjárat,* amelyet 2005 óta évente megszerveznek az aradi vértanúk emlékére.

A lokális ünnepek és fesztiválok magyarországi minták alapján terjedtek el és szilárdultak meg Erdély-szerte, a rendszerváltást követő évtizedekben. Ezen ünnepek szerkezetébe olyan elemek illeszkedtek be, melyek az összetartozást és az azonosságtudatot hangsúlyozták, erősítették meg. Többnyire már nem az egyház kezdeményezte ezek szervezését, hanem a helyi politikai, adminisztratív elit, akik ezen ünnepek segítségével a saját státuszaikat is reprezentálhatták, illetve megerősíthették a helyi közösséget is (Pozsony 2015a, 2015b).

Az *Őszi hadjárat* is magyarországi minta alapján került megrendezésre, ugyanis a szentegyházi huszárok a *Tavaszi hadjárat*ról hazatérve döntöttek úgy, hogy ők is megpróbálnak egy ahhoz hasonló hagyományőrző rendezvényt szervezni.

Számos példát ismerünk arra vonatkozóan, hogy szorosabb társadalmi, közösségi kötelékek meglazulása esetén a lokális elit tagjai olyan rituális kommunikációs helyzeteket, mesterséges kontextusokat kezdenek létrehozni, amelyek kohéziós erőként szolgálhatnak a társadalom tagjai és a társadalmi együttélés szempontjából (Jakab 2012: 46).

Napjainkban is sok olyan lovas és huszárhagyomány térképezhető fel Székelyföldön, amelyek a megújított és kitalált hagyományok kategóriájába tartoznak, és nem titkolt közösségépítési szándék van mögöttük. Ezek azonban 2020 márciusától vagy az online térben kerülnek megrendezésre, vagy elmaradnak a sajátos járványügyi helyzet miatt.

A kollektív emlékezetet Eric Hobsbawm a hagyományteremtés folyamatában kitalált hagyományként értelmezi. A politikai eszméknek, mozgalmaknak és az intézményeknek kiemelt szerepük van a kitalált hagyományok esetében. Társadalmi és politikai funkciók nélkül képtelenek lennének létrejönni és megszilárdulni. Vitathatatlan az, hogy manipuláló céllal alkotják meg ezeket (Hobsbawm 1987: 181).

Kovács Ákos kiemeli a kritikai reflexió fontosságát a kitalált hagyományok kapcsán, és öt példán keresztül szemlélteti ezek sajátosságait. Elemzi azt, hogy kik és milyen stádiumokban helyezik a lokális szokásokat új kontextusokba, illetve azt is, hogy mikor, kiknek áll érdekében egy új néprajzi hagyományt feltalálni. Számos olyan folyamatot mutat be, amelyek alapján láthatjuk, hogy a politikai elit, az egyházak és a helyi vezetőség tagjai sokszor használták fel és használták ki a néphagyományokat. Tanulmányában arra is reflektál, hogy a nemzeti hagyományok mind jobban kezdik elveszíteni a történelemmel való kapcsolatukat, és szerinte ez a fajta hitelesség helyett a pillanatnyilag kimeríthető emlékezet öröme lett az elsődleges cél. Kitalált hagyománynak tekinthető majdnem minden magyar hagyomány,

és ezek történeti elemzéseinél észrevehetőek a változó politikai rendszerek hatásai, eltérő irányai (Kovács 2006). A nyilvános ceremóniák és az emlékművek is kiemelet szerepet kapnak a kitalált hagyományok esetében (Hobsbawm 1987: 138).

A nyilvános ceremóniák a kitalált hagyományok egyik sajátos aspektusai, ezekre azonban nem kerülhetett sor a pandémia során.

A társadalom működését biztosíthatják az emlékállítások és a megemlékezések is, azok a nyilvános megmozdulások, amelyek a kollektív emlékezet szerveződésének típusai lehetnek. Sokkal nagyobb mértékű szervezettség jellemzi ezeket, mint a spontán módú egyéni emlékezéseket. Kiemelt szerepet kapnak a helyszínek, az előadók, a tárgyak és azok a jelentés-összefüggések, amelyek interakciókban lehetnek bizonyos politikai, kulturális és társadalmi kontextusok megalkotásával (Jakab 2012: 17). Ez a székelyföldi lovas hagyományok, emlékünnepek esetében is bizonyítható.

Visszatérő ünnepségeket szervezni, egy nemzeti közösség múltjának felidézésére törekedni a modern polgári államok fellendülésével egy időben és a nemzetek, kultúrák kibontakozásával párhuzamosan kezdtek el. Minden esetben konkrét időhöz és helyhez kapcsolódik az emlékezés, amely egy meghatározott csoport sajátossága, és örökösen rekonstruktív jellegű (Assmann 1999:39).

Vajda András kiemeli a kitalált hagyományok szocializációs szerepét is, amelyek belenevelik az egyéneket egy adott hitrendszerbe, sajátos értékrendbe és viselkedési modellbe. Emellett pedig folyamatosan a közösség összetartozásának érzését keltik, és megerősítik a különböző intézmények, vezetők hatalmi státuszát (Vajda 2016: 31).

Lokális ünnepek

A szentegyházi huszárok fellépéseihez, közszerepléseihez jó alkalmat biztosítanak a kitalált hagyományokhoz is kapcsolódó nyilvános ceremóniák mellett a lokális ünnepek is.

A rendszerváltást követő időszakban vált népszerűvé Székelyföldön a lokális rendezvények, a lokális ünnepek szervezése. Gyarapodni kezdtek a város- és falunapok, a búcsúk és egyházi szertartások, illetve a nemzeti ünnepek. Ezek az összejövetelek gyakran az adott társadalom egészét képesek voltak aktiválni. A lokális ünnepek rendeltetései hasonlítanak a hagyományos ünnepalkotáshoz. A közösségek tagjai hazavárják ilyen esetekben a más városokba, falvakba elszármazott lakosokat is. Releváns szerepet kap ezek során az önkifejezés, az önreprezentáció és a turizmus (Pozsony

2006: 278–279). A kulturális, a turisztikai, az érzelmi és a gazdasági szerepek és részletek összefonódnak a lokális ünnepek szerkezetében (Peti 2005: 10–11).

Az összetartozás és az egységesség érzetét kelthetik a lokális ünnepek, amelyek az emlékezetet és a kollektív tudatot is befolyásolják. Gyakran társadalmi és kulturális minták forgalmazói lehetnek az ilyen rendezvények, amelyek tudatosítják az emberekben azt, hogy mely csoportokhoz tartoznak (Hesz 2004: 62, hivatkozik rá Pozsony 2015: 266).

A történelem során sok esetben tiltott volt a lokális emlékünnepek szervezése. Ezek szerkezetére számos hatalmi rendszer, eszme és korszak hatott. A jelképek, a szövegek szintjén tetten érhető és a szerkezeti változásokra is jellemző napjainkban a hiperreprezentáció, bizonyos lokális ünnepek esetében (Pozsony 2015: 237–244).

A 2020-as év tavaszától terjedő koronavírus miatt nem volt lehetőség a lokális ünnepek megszervezésére, így a huszárok ezekkel kapcsolatos tevékenységei is megszűntek. Ezek az emlékünnepségek olyan látens funkciókat is tartalmaznak, amelyek a résztvevők identitására is hatni próbálnak.

Assmann fontos szerepet tulajdonít a megalapozó és biografikus emlékezésmódoknak a kollektív emlékezet kapcsán, amelyek elősegítik az identitás működését és az emlékezést. Az ünnep és a rítus szimbolikus eszközökkel jelenítik meg az emberi élet alapvető értelmét, így a kulturális emlékezet elsődleges formái. Az időben és térben szabályszerűen visszatérő ünnepek egy csoport identitásának kialakítását és működését biztosíthatják, illetve a közösség összetartozásának érzését is szorgalmazzák (Assmann 1999. 52–57).

A legtöbb hatalmi csoport arra törekszik, hogy a korábbi ünnepeket kisajátítsa, új jelentéseket tulajdonítson számukra, így a hatalmi változások az addigi ünneprendek gyors és gyökeres átrendezését vonják maguk után. A megemlékezések kezdetben csak a temetőkben, hősök nyughelyénél valósultak meg, később azonban már zárt terekbe, intézmények helységeibe is bekerültek az emlékünnepségek. A publikus terekben szervezett emlékünnepségek is rendszeressé váltak a honfoglalás ezeréves évfordulóját követően (Pozsony 2015: 237).

Napjaink lokális ünnepeinek sajátosságairól és a háromszéki lokális falu- és városünnepek alakulásáról Pozsony Ferenc néprajzkutató írt tanulmánykötetet (Pozsony 2015). Az emlékezés rituális kereteit, az emlékállítás jellegzetességeit és a kolozsvári magyar emlékezőközösségek lokális ünnepeit Jakab Albert Zsolt tanulmányozta, aki az általuk használt tér, idő és jelképhasználatról és a reprezentációkról is írt (Jakab 2012).

A Szentegyházi Hagyományőrző Huszáregyesület tagjai a lokális ünnepek meghatározó és kiemelkedő alakjai, akik lóháton, huszárviseletben megjelenve emelik a helyi ünnepek színvonalát.

Többféle emlékezési módról beszélhetünk, Assmann a megalapozó és életrajzszerű emlékezésmódokat emeli ki a kollektív emlékezet kapcsán. A kulturális emlékezet elsődleges szerveződési formájává vált a rítus és az ünnep, amelyek az emberi élet alapvető értelmét fejezik ki, szimbolikus eszközök segítségével. Meghatározott szerepe van ezek során a kollektív részvételnek és a megjelenítési módoknak. Az identitás kialakításában és működésében központi szerepet játszanak az időben és térben szabályszerűen visszatérő ünnepek, amelyek az összetartozás érzetét keltik a közösség tagjaiban (Assmann 1999: 52–57).

Egy etnikai közösség történelmének megalkotásánál kiemelt szerepet játszanak a reprezentációk. Amikor az értelmiségiek próbálnak történelmet konstruálni, általában olyan múltbeli eseményeket, helyszíneket és tárgyakat emelnek ki, amelyek reprezentálják egy nemzeti közösség sajátos kultúráját és identitását (Assmann 1999: 45). A szentegyházi huszárokhoz szorosan kapcsolódó *Őszi hadjárat* nevű rendezvény is rendkívül gazdag reprezentációkat, auditív és vizuális elemeket tartalmaz.

Kutatásom eredményei

Székelyföldön nincsenek hivatásos huszárok, napjainkban ez nem mesterség, hanem egy hobbi és életforma. A harcászati közegből kikerülve él tovább a huszárfogalom, amely sokkal inkább a szórakoztatásban, a hagyományőrzésben és a szabadidős tevékenységek kapcsán játszik szerepet.

Míg hajdanán a huszárok hétköznapja és ünnepnapja a tisztségükből adódó tevékenységek mentén zajlott (Ságvári–Somogyi–Szabó 2001: 17), napjainkban az, hogy valaki huszár, alig nyilvánul meg valamiben a hétköznapok során. A szentegyházi huszárok többsége nem rendelkezik saját lóval, így a lótartás kötelezettségei és feladatai sem vonatkoznak rájuk. A huszárság fizikailag is látható ismertetőjegyei a viselet, a fegyverek és a lovak, amelyek nélkül nem ismerhető fel, hogy ki huszár és ki nem az egy adott közösségben.

A közösségi rendezvények járvány alatti betiltásával egy időben a szentegyházi hagyományőrző huszárság funkcióvesztetté vált, ugyanis már több mint egy éve, hogy nem tartanak gyűléseket, énekpróbákat, felszámolták a tagsági díj fizetését, és nem tartják a kapcsolatot más székelyföldi huszárcsapatokkal sem. 2020 tavaszáig azonban élénk közösségi élet és a lokális

ünnepségeken való részvétel jellemezte az egyesületet. A csoporton belüli interakciók száma azonban csökkent, és sokat lazult a kapcsolattartás az elmúlt egy év során. Ebben az időszakban csak olyan eseményekre kerülhetett sor, mint az újoncok felvétele, a szabadtéri emlékművek koszorúzása, a szabadtéri megemlékezések és pályázatok írása.

Konrad Köstlin állítja, hogy a turizmus és a népi kultúra ikertestvérek, szorosan összetartoznak. Véleménye szerint a turizmus élteti a helyi szokásokat, melyeknek szükségük van visszhangra, közönségre (Köstlin 1996: 117–127). Ez vonatkoztatható a szentegyházi huszárok tevékenységére is, ugyanis a rendezvények és a turisták elmaradása miatt nincs akinek megfogalmazzák és reprezentálják a helyiek (és a huszárok) a lokális identitásukat. A vírushelyzet előtti években ezen reprezentációk forgalmazása során kiemelt szerepe volt a huszároknak. Azonban március 15-én közösségi szinten, az aktuális járványügyi szabályok betartásával tartottak egy kis megemlékezést, ami arra enged következtetni, hogy gazdasági és turisztikai vonzat nélkül is fontos számukra a múlt hősei iránti tisztelet kifejezése, és nem csak a turisták számára éltetik ezt a hagyományt, hanem a szentegyháziak életében reális közösségi igény is van mögötte. A városnapok, búcsúk, egyházi és nemzeti ünnepek azonban nem kerültek megrendezésre a pandémia során, így a március 15-i ünnepséget leszámítva más lokális rendezvényen nem tudtak szerepelni a szentegyházi huszárok.

A huszárokhoz kapcsolódó kitalált hagyományok általában reprezentációkban, auditív és vizuális elemekben gazdag felvonulások, azonban a koronavírus-járvány alatt ezekre sem kerülhetett sor, így a helyi huszárcsapatnak nem volt része ilyen nyilvános ceremóniákban.

A székelyföldi lovas rendezvények és a huszárimázs összefonódnak a turizmussal és az örökségesítéssel is. Szinte lehetetlen a huszár fogalmat önmagában, a turizmustól, a gazdasági és politikai vonzataitól, az örökségesítési folyamatoktól és az ehhez kapcsolódó reprezentációktól függetlenül tekinteni.

Míg a történelem során a huszárok a csatákban tűntek ki, addig a közelmúltban már sokkal inkább a lokális ünnepekben, a kitalált hagyományokban, a reprezentációkban, az identitásalkotásokban és -forgalmazásokban, a nemzetépítési törekvésekben és az örökségesítési folyamatokban játszanak szerepet, és ezek biztosítottak hátteret a megjelenésükhöz, fennmaradásukhoz. Ezek hiányában azonban szinte nem is beszélhetünk a huszárokról, azok tevékenységéről, funkcióiról, sajátosságairól.

A magyar huszár szerepel a hungarikumok listáján, ami azt bizonyítja, hogy nemzeti szinten is fontos ezen életforma megőrzése, bemutatása és

átadása az utókornak. Egy 2017-es interjúmból kiderül az, hogy az Őszi hadjárat nevet viselő kitalált hagyomány évről évre történő megszervezésének egyik nem titkolt szándéka az – a főszervező elmondása szerint –, hogy Szentegyházát Székelyföld egyik leghíresebb huszárközpontjává szeretnék tenni. Ehhez azonban szükség van a turizmusra és a rendezvényekre is, ezt a helyiek külső megfigyelők és résztvevők nélkül képtelenek lennének elérni.

Az örökségdiskurzus viszonylag rövid múltra tekint vissza Romániában, a rendszerváltást követően kezdett terjedni, és csak a 2000-es évektől vált meghatározóvá. A kulturális örökséggel kapcsolatos projektek azonban Erdélyben is elterjedtek az utóbbi években. Egyre több tudományterület kezdett a kulturális örökség kérdésével foglalkozni, elméleti/tudományos szinten is, ugyanakkor a politikai diskurzusban, a médiában, a közgazdasági szférában és a vidékfejlesztők köreiben is elterjedté vált a fogalom (Jakab–Vajda 2018: 7–10).

A lokális közösségek és intézmények is elkezdik felfedezni önmaguk számára a kulturális örökség fogalmát mint globális koncepciót és lehetséges erőforrást. A kultúra termelésének és fogyasztásának egyik legkiemelkedőbb keretévé a turizmus válik, ami a saját és az idegen kultúrákkal kapcsolatos reprezentációk forgalmazásában is fontos szerepet tölt be (Szabó 2016: 125). A turizmus és az örökséghez való viszonyulás kapcsolatát Gagyi József is tárgyalja, aki úgy véli, hogy a helyi közösségeknek a múltjukat, önmagukat és az örökségeiket mindenképp meg kell fogalmazniuk, be kell mutatniuk és látványossá, elbeszélhetővé kell tenniük. Nem titkolt szándék e folyamat mögött az áruba bocsáthatóság. Egyfajta törekvés indul be helyi szinteken, annak érdekében, hogy ha nem volt saját múlt és saját örökség eddig, akkor ezután legyen (Gagyi 2004: 50).

A hungarikumok és a nemzeti értékek azon javak összességét jelentik, amelyek a magyarság számára fontosak, a múltból hagyományozódtak ránk, de a jövőre vonatkozó elképzeléseinket és a jelenben hozott döntéseinket egyaránt meghatározzák. Kettős célt követ a mozgalom: a helyi hagyományokra és értékekre próbálja irányítani a közösségek figyelmét, ugyanakkor visszahelyezi a helyi közösségek szintjére a hagyomány őrzésének, ápolásának feladatát. A hungarikummozgalom esetében feltárt értékek online elérhető adatbázisokba rendszereződnek (Vajda 2016: 44–45).

A hungarikumok gyűjteményének listáján, a kulturális örökség kategórián belül a Kassai-féle lovasíjász módszer és a magyar huszár is szerepel, mely tények bizonyítják azt, hogy össznemzeti szinten is fontos ez a fajta örökség megőrzése és továbbadása az utókor számára.

A rendszerváltás utáni években alakult meg a szentegyházi huszárcsapat, ekkor vált nélkülözhetetlenné a lokális közösség számára a kulturális minták és örökségek fogalma. A kultúra helyi szinten történő termelésére és fogyasztására nagyszerű lehetőséget biztosítottak a pandémia kezdetéig a huszárok által szervezett események, lokális ünnepek, amelyek során a helyi sajátosságok és a helyi értékek hangsúlyozása kiemelt szerepet kapott (főként a turisták jelenléte miatt). A szentegyházi huszárok látványosan és cselekményesen igyekeztek minden jelentős naptári évhez kapcsolódó szokás alkalmával bemutatni a helyi közösség múltját, értékeit, jelenét.

A jelen kutatásom során fontosnak tartottam azt, hogy fiatal és idősebb huszárokat is egyaránt megkérdezzek arról, hogy mit jelent számukra a hétköznapok során az, hogy ők huszárok.

Az egyik újonc huszár véleménye szerint főként azoknak van életformaszerűen jelen a huszárság a hétköznapjaikban, akik az egyesület adminisztrációs tevékenységeivel foglalkoznak. Elmondása szerint az ő hétköznapi tevékenysége során semmiben nem nyilvánul meg az, hogy ő huszár.[2]

De olyan vélemény is van a csapatban, mely szerint *a huszár mindenütt, ahol van a hétköznapok során is, úgy kéne cselekedjen, hogy legyen egy határozottsága, felemelt fővel az emberek szemébe nézzen, s mindenkinek köszönjön. S soha ne káromkodjon!*[3]

A jelenlegi járványügyi helyzetről folytatott beszélgetésünk során az egyesület vezetője így fogalmazott: *1914-ben kitört a nagy háború, 25 évtől 50-ig minden épkézláb embert elvittek a háborúba, 1916-ba betörtek az oláhok, ami még maradt, elrejteni kellett a dolgokot s menekülni kellett. 1918-ba ugye megint betörtek az oláhok, 1919-be jött a spanyolnátha, azt mondják, hogy a spanyolnátha, de végül Amerikából indult, s onnan Olaszországba, s úgy hozták haza a katonák ugye. És akkor 1920-ba szétszedték Magyarországot. S akkor a misén*[4] *azt mondta a pap bácsi azoknak, akik 1920-21-ben hazajöttek, hogy na uraim, ezeket átéltük, de tudják, hogy hogy. Ezek az emberek elmondták, hogy Isten, család s hazaszeretet. Ez vezérelte őket. Na hát ezután is az kell vezéreljen. Na most ezt én 100 évre visszavezetném, ma is pont ilyen nehézségek vannak, csak mi másképp fogjuk fel. Ma is vannak nehézségek, de nem olyan nagy nehézségek. Ez akkor nehézség, ha úgy fogod fel. Van jövőnk, a fiataljainknak van jövője, mert olyan elődökre tudunk felnézni 1000 év alatt, olyan vezetőket*

[2] Gyűjt. P. E., beszélgetőtárs H. R., 2021. 03. 23. (04:33–05:04).
[3] Gyűjt. P. E., beszélgetőtárs M. J., 2021. 02. 17. (11:07–11:31).
[4] Gyűjt. P. E., beszélgetőtárs M. J., 2021. 03. 26. (23:44–00:17).

adott a Jóisten nekünk, akik megtartották magyarságukat, sokan életüket áldozták, sokan vagyonukat áldozták, s a teljes tehetségüket áldozták a nemzet felemelkedéséért.

A szentegyházi huszárcsapat bizakodó, sok tervük van a jövőre nézve, és már nagyon várják azt, hogy újból rendezvényeket szervezhessenek, ünnepségeken vegyenek részt, gyűléseket tartsanak, és újból közösségként működhessenek.

Következtetések

Mivel a kollektív emlékezet társas interakciókat feltételez, ezért a járványügyi helyzet során nem érhetőek tetten az aspektusai, keretei. A rendezvények hiánya teljesen megfosztja a huszárokat a reprezentációk forgalmazásának lehetőségétől és attól, hogy hangot adjanak az identitásuknak.

A huszárság esetében nagyon meghatározó az, hogy a fiatalok, az újoncok az idősebbektől tanuljanak, a közös élmények, ünnepségek, hagyományőrző rendezvények kapcsán lássák azt, hogy mitől huszár valaki, melyek az elvárt viselkedési és cselekvési normák. Az eddigi évek során az ifjak a huszárságot mint szerepkört, életformát „ellesték" az idősebbektől. Azonban ha a járvány miatt még pár év kényszerszünet vár a huszárokra, és nem szervezhetnek rendezvényeket, nem vehetnek részt ünnepségeken, akkor a kontinuitás, a generációs átörökítési folyamat megszakadhat, ami a szentegyházi huszárság jövőjére nézve negatív következményekkel járhat.

A huszárrendezvények áruba bocsáthatóságát bizonyítja, hogy Szentegyháza turizmusa főként akkor lendült fel, amikor valamilyen helyi, huszárokkal kapcsolatos rendezvényt szerveztek.

A hagyományőrzés mellett fontosak a huszárok és a népi kultúra elemeinek a turizmusra gyakorolt (kölcsön)hatásai is. A lokális rendezvények, a kitalált hagyományok és a reprezentációk nélkül a huszárság szinte kutathatatlanná válik önmagában. A huszárok sajátosságai, az általuk képviselt értékek és identitások szinte egyáltalán nincsenek jelen a hétköznapok során, sem egyéni, sem közösségi szinten, ezek csak bizonyos rendezvények kapcsán kerülnek kinyilatkoztatásra. A nyilvános ceremóniák hiánya megfosztotta őket a legfontosabb tevékenységeiktől.

Azt tapasztaltam, hogy a vírushelyzet ellenére a szentegyháziak továbbra is fontosnak tartják a helyi hagyományokat, azonban a megváltozott körülmények alatt nem áll módjukban közösségi szinten megélni azokat.

A szentegyházi huszárok hétköznapjait és ünnepnapjait 2020-ban főként a szabadtéri emlékművek koszorúzása, az újoncok felvétele és kiképzése, a

kis létszámú találkozások, a szabadtéri előadások és különböző pályázatok írása jellemezte. A huszárközösség kis része foglalkozott csak lovak karbantartásával az elmúlt egy év során.

Látható, hogy a hajdani járványok során jól meghatározott feladatuk és szerepük volt a huszároknak, amelyek elvégzése által fontosnak és a társadalom hasznos tagjának érezhették magukat. A jelenlegi járványügyi helyzet kapcsán a hagyományőrző huszároknak azonban egyáltalán nincsenek ilyen tevékenységeik, és huszárként kevésbé jelentős szerepet töltenek be a társadalomban.

A nyilvános rendezvények elmaradása a járvány miatt teljesen átalakította a huszár lét hétköznapi megnyilvánulásait, az addig eseményekben és gyűlésekben gazdag hagyományőrző egyesület programjai teljesen megszűntek a koronavírus miatt.

Azt, hogy megváltozott-e a járvány hatására az igény a huszárokkal kapcsolatos szokások, rendezvények fenntartására, valószínű, hogy majd csak akkor lehet teljességében átlátni, ha a járvány lecsengési időszaka után is módomban áll egy ezzel kapcsolatos kutatást végezni. Az azonban már most bizonyított, hogy lokális szinten továbbra is van igény a nemzeti ünnepségek, huszárokkal kapcsolatos hagyományőrző tevékenységek megrendezésére.

Irodalom

ALBERT Ernő

2002 *A halál völgye: a határőrség szervezése 1762–1764-ben.* Albert Kiadó, Sepsiszentgyörgy

ASSMANN, Jan

1999 *A kulturális emlékezet. Irás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest

CSIKÁNY Tamás

2000 *Honvédtüzérség az 1848–49-es szabadságharcban*. Tinta Könyvkiadó, Budapest

GAGYI József

1990 Mi a hagyomány? *Művelődés* XXXIX. 10. 17.

2004 *Örökített székelykapu. Környezet, örökség, örökségesítés egy székelyföldi faluban*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely

HOBSBAWM, Eric
1987 A hagyomány. Bevezetés. In Hofer Tamás – Niedermüller Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás.* Tanulmánygyűjtemény. MTA Néprajzi Kutató Csoportja, Budapest, 128–182.
JAKAB Albert Zsolt
2012 *Emlékállítás és emlékezési gyakorlat.* A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron. Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár
JAKAB Albert Zsolt – VAJDA András
2018 Örökség: etnicitás, regionális identitás és territorialitás. In Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *A néprajzi örökség új kontextusai. Funkció, használat, értelmezés*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 21–58.
KOVÁCS Ákos
2006 *A kitalált hagyomány*. Kalligram, Pozsony
POZSONY Ferenc
2000 Gróf zabolai Mikes Kelemen és az erdélyi Mátyás-huszárezred. *Acta 1999. A Székely Nemzeti Múzeum és a Csíki Székely Múzeum Évkönyve*. 2. kötet, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 69–72.
2006 *Erdélyi népszokások*. Néprajzi Egyetemi Jegyzetek I. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
2015a Tradicionális gasztronómiai elemek a székelyföldi lokális ünnepek szerkezetében. In Szőke Anna (szerk.): *Az identitás megnyilvánulási formái a 21. század kezdetén.* Grafoprodukt Nyomda, Szabadka, 57–67.
2015b *Háromszéki ünnepek*. Dolgozatok háromszéki népszokásokról. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
2019 Hagyomány, örökség, érték és hungarikum. In Bodó Barna (szerk.): *Civil évköny 2018–2019.* Kolozsvár
SÁGVÁRI György–SOMOGYI Győző–SZABÓ Péter
2001 *Honvédhuszárok. Magyar királyi honvédlovasság 1920–1945*. Timp Kft, Budapest. 17.
SOMOGYI Győző
2011 *Mária Terézia magyar katonái*. Cser Kiadó, Budapest
SÜLI Attila
2019 *A 15. (Mátyás) huszárezred története.* Line Design, Budapest
SZABÓ Á. Töhötöm
2016 Kulturális örökség, turizmusdiskurzusok és a ruralitás újratermelődése a Kis-Küküllő mentén. In Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Érték és közösség. A hagyomány és az örökség szerepe a változó lokális regiszterekben*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 77–100.

2018A népi kultúrától a kulturális örökségig: néhány általános tanulság erdélyi példákon keresztül. In Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *A néprajzi örökség új kontextusai. Funkció, használat, értelmezés*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 119–137.

SZABÓ Péter

2000 Útban a mulandóság felé. In Zachar József (szerk.): *A magyar huszár.* Corvina kiadó, Budapest, 88–129.

TARJÁN M. Tamás

é. n. 1918. március 11. – A spanyolnátha elindul világpusztító útjára. In Rubicon online (forrás: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1918_marcius_11_a_spanyolnatha_elindul_vilagpusztito_utjara/; utolsó megtekintés: 2021. 06. 29.)

VAJDA András

2016 Hagyomány, örökség, érték. A hagyomány használatának változó kontextusai. In Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Érték és közösség.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 21–58.

Pál Emese

Emese Pál (1995) a absolvit specializarea de etnologie la Universitatea Babeș-Bolyai. În prezent este doctorandă la Școala Doctorală Studii de Hungarologie și lucrează la Academia Maghiară de Științe, filiala din Cluj.

Emese Pál (1995) has completed her Bachelor's and Master's Degree studies at UBB Faculty of Letters, at the Department of Hungarian Ethnography and Anthropology. Today she is a PhD student of the Hungarian Studies Doctoral School of Babeș-Bolyai University, and currently works at the Transylvanian Branch of the Hungarian Academy of Sciences.

Ce fac husarii din Vlăhița în timpul pandemiei de coronavirus?

Subiectul cercetării studiilor mele de doctorat reprezintă evenimentele ecvestre și husare din Ținutul Secuiesc. Din cauza pandemiei de coronavirus din 2020, partea cercetării mele legată de analiza evenimentelor actuale a întâmpinat obstacole. Această situație specifică a inspirat redactarea acestui studiu de caz. A apărut întrebarea: ce fac husarii în timpul pandemiei? În acest studiu de caz folosesc exemplul husarilor din Vlăhița, pentru a arăta modul în care s-au adaptat husarii la situația epidemiologică.

What do the hussars from Szentegyháza do during the pandemic period of COVID-19?

The research subject of my doctoral studies is equestrian and hussar events in Szeklerland. However, due to the coronavirus pandemic in 2020 and the lack of equestrian events, the part of my research related to the current event analysis encountered obstacles. This specific research situation inspired the writing of the present study. The central question is what do hussars do during a coronavirus pandemic? In this case study I use the example of hussars from Szentegyháza to show what changes have taken place as a result of epidemiological regulations, and the way in which traditional association adapted to these.

Szikszai Emese

A nyelvi hiány és a nyelvi lapszus jelzésének formái a Magyarsároson és környékén élő kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban
Redundancia- és megakadásjelenségek

Bevezetés

Magyarsároson és környékén három etnikai közösség és kultúra él egymás mellett (magyar, román és roma) nyelvi és kulturális kölcsönhatásban. A mindennapokban, kétnyelvű környezetben az erdélyi magyarok többségének a hatékony kommunikáció érdekében az anyanyelve mellett egy másik nyelvet szükséges használnia, nyelvet/kódot kell váltania. Általános érvénnyel elmondható, hogy az erdélyi magyar közösség többségében kétnyelvű beszélőközösségnek tekinthető, hiszen a mindennapi kommunikáció során rendszerint két nyelvet használ, melyek közül az egyik a kisebbségi státusú, jelen esetben a magyar, a másik pedig a többségi nemzet nyelve és államnyelv, a román (Horváth 2003). Ebből kifolyólag a Kárpát-medencei kétnyelvű beszélőkkel való kommunikációban nagyon erőteljesen tapasztalható az adatközlők nyelvi hiányjelensége, amely gyakran jelentkezik problémaként a kommunikációs folyamatban. Ennek oka lehet az anyanyelv használatának korlátozott jellege, a nyelvhasználati színterek csökkenése. Ha az ember az első nyelvét bizonyos színtereken keveset használja, vagy bizonyos szókészleti elemek nehezebben idéződnek fel, a beszélő bizonytalanná válhat normatív használatát illetően.

A második nyelv rendszeres használata miatt maga a kétnyelvűség is okozhat nyelvi bizonytalanságot, mert az első nyelv „gyakorlására" kevesebb idő jut, továbbá a két nyelvi rendszer ismerete a beszélőt bizonyos helyzetekben elbizonytalaníthatja, hogy egy-egy elem vagy jelenség melyik nyelvének a része. Ha egyértelmű is egy elem vagy jelenség nyelvi hovatartozása, az adatközlő bizonytalan lehet abban, hogy bevett formáról van-e szó, vagy a másodnyelv hatására megjelenő alkalmi interferenciajelenségről (Lanstyák 2011: 62).

Dolgozatomban a Magyarsároson és környékén elő kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban jelentkező nyelvi hiány és nyelvi lapszus megjelenési formáit és jelzési módjait vizsgálom, amelyek kapcsolatba hozhatók

bizonyos szintű kódváltásokkal, hiszen mindkettő a nyelvhasználat állandó velejárója nemcsak egynyelvű, hanem többnyelvű közösségekben is, egyéni szinten éppúgy, mint közösségi szinten (Lanstyák 2016: 99).

A vizsgálat során olyan redundancia- és megakadásjelenségek bemutatására, elemzésére teszek kísérletet, melyek a nyelvi lapszus és nyelvi hiány jelenlétére utalnak. Az elemzés ugyanakkor a nyelvi hiány jelzésének formáit is rendszerezi. A rendelkezésemre álló élőnyelvi adatok Magyarsároson és környékén, az Alsó-Kis-Küküllő menti települések (Vámosgálfalva, Szőkefalva, Küküllődombó és Ádámos) kétnyelvű, magyar anyanyelvű lakóinak megnyilatkozásaiból származnak. Nyitott interjú módszerével arra kértem az adatközlőket, hogy meséljék el az életüket születésüktől kezdve, vagyis egyfajta életútinterjút készítettem velük. Az adatközlők életkora 14 és 96 év között mozog. Az idősebb adatközlők többségének végzettsége elemi, 4 osztály (14%), általános iskolát az adatközlők 52%-a végzett. A középkorú személyek rendszerint középiskolát végeztek (21%), de van közöttük olyan, aki egyetemi végzettséggel rendelkezik (13%): polgármester, iskolaigazgató, lelkész és pedagógus. Nemi szempontból az adatközlők 63%-a (39) nőnemű. Összesen 61 interjú került feldolgozásra: Magyarsárosról 11, Vámosgálfalváról 14, Küküllődombóról 12, Ádámosról 13 és Szőkefalváról 11.

Jelen kutatás újszerűsége abban áll, hogy erdélyi vonatkozásban kétnyelvűektől származó nagyobb empirikus anyagon, beszélt nyelvi informális megnyilatkozásokban nem elemezték rendszeresen a nyelvi hiány és nyelvi lapszus mibenlétét, megjelenési formáját, a nyelvi hiányra utaló töltelékszavakat, kifejezéseket, szóláncokat, valamint a megakadásjelenségeket kontextuális vonatkozásban. A megakadásjelenségek nemcsak az egynyelvű egyének megnyilatkozásaiban jelentkeznek, hanem a kétnyelvű beszélők beszélt nyelvében is nagy számban fordulnak elő sajátos formákat öltve (Lanstyák 2011: 330).

A dolgozat további részében, az elméleti bevezetés után, az adatközlők nyelvi hiányára utaló beszédtöltelékeket és megakadásjelenségeket rendszerezem, utalva a bemutatott jelenségek lehetséges okaira. Leginkább explicit, jelölt utalások jelennek meg, amikor az adatközlő maga is érzi, hogy egy fogalmat, szót nem ismer az adott beszédhelyzetben. A megakadás elkerülése végett töltelékszavakat, beszédtöltelékeket illeszt megnyilatkozásába időnyerés céljából. Először a beszédtöltelékeket vázolom fel, ezen belül a töltelékszavakat, töltelékkifejezéseket, továbbá a töltelékszóláncokat, ismétléseket. Ahol szükséges, alkategóriákat állítok fel. Ezt követően a megakadásjelenségekkel, a nyelvi lapszus megjelenési formáival, módozataival, román–magyar, magyar–román megfeleltetésekkel foglalkozom, legvégül pedig a magyarázat mint nyelvi hiány pótlását vizsgálom meg.

A nyelvi hiány és a nyelvi lapszus fogalma

Kétnyelvűségi kontextusban az első nyelv korlátozott használatának következménye lehet a nyelvi hiány és a gyakoribb nyelvi lapszus. Nyelvi hiányon a beszélők nyelvtudásának bizonyos lexikai hiányosságait értjük, azokat, amelyeknek a beszélő is tudatában van, s hiányként, nyelvtudásbeli hiányosságként éli meg. Ezek nemcsak globálisan jelentkezhetnek az erősen domináns kétnyelvűek nyelvében, hanem a beszélők jobban ismert nyelvében is megnyilvánulhatnak konkrét nyelvi jelenségek vonatkozásában. A nyelvi hiány megnyilvánulásának tekinthető egy adott nyelvben, dialektusban, a nyelv regiszterében jelentkező gyengébb nyelvi kompetencia is, amely a domináns kétnyelvűség természetes velejárója (vö. Gönczi 1999: 113–114).

A nyelvi hiányt a szókészlet területén lexikális résnek nevezik, de ez a hiány nem mindig korlátozódik a szókincsre, hanem a nyelvi rendszer bármelyik síkján megjelenhet, sőt akár az egész regiszterre is kiterjedhet. Ezekben az esetekben nem az egynyelvű beszélők esetében megjelenő lexikai résre vagy regiszterhiányra kell gondolni, hanem a beszélő saját szükségleteihez képest megnyilvánuló hiányra, melyet a beszélő maga is hiányként él meg. Ha a nyelvi hiány konkrét nyelvi elem vagy forma hiányából áll, amelyre a beszélőnek a beszédhelyzetben szüksége van, mikroszinten jön létre (Lanstyák 2016: 82). Ez jelentheti az adott nyelvi elem vagy forma nem ismeretét vagy hiányos ismeretét, illetve az adott közlési helyzetben jelentkező hiányát (Lanstyák 2016: 82). Ilyen esetekben a nyelvi hiány gyakorlati problémákat is okoz. A kétnyelvű beszélők a szókészletbeli hiány álcázására kódot válthatnak, nyelvközi kódváltás eszközével élhetnek, de az esetek többségében expliciten ki is fejezik az egy-egy megnyilatkozásban megjelenő lexikai rést, nyelvi hiányt.

A spontán beszéd létrehozása során több művelet összehangolt működésére van szükség ahhoz, hogy a beszédszándék artikulált beszéddé alakuljon. A beszédtervezés és kivitelezés egyidejű folyamatok, a gondolkodás, a nyelvi tervezés, a szöveg megszerkesztése és ennek kiejtése gyakorlatilag egy időben történik. A két folyamat összehangolatlanságát jelzik a megakadásjelenségek, melyek a beszéd természetes velejárói (Krepsz 2015: 193). Tehát beszélt nyelvre általában jellemző a nyelvi redundancia és a nyelvi hiány, hiszen nagyon sok esetben találunk példát olyan elemek jelenlétére, amelyek a közlés tartalmához nem járulnak feltétlenül hozzá, valamint hiányosak akár tartalmi mozzanatok terén is. Mindezek megnehezítik a megértést. A nyelvi hiány jelentős mértékben korlátozza a beszélő

nyelvhasználati lehetőségeit és jogainak érvényesítését is érintheti (Péntek–Benő 2020: 237). Péntek János szerint ez mindig valamely más nyelvhez vagy nyelvváltozathoz viszonyítva válik érzékelhetővé (Péntek 2009). Kiss Jenő pedig azt hangsúlyozza, hogy társadalmi, szocializációs okai vannak a nyelvi hiány megjelenésének: „A nyelvi hiány nem nyelvromlás eredménye, hanem a társadalmi okokból következő hiányos nyelvelsajátításnak vagy nyelvfelejtésnek a folyománya, tökéletlen nyelvelsajátításnak vagy nyelvvesztésnek a következménye" (Kiss 2011: 15). Kiváltója lehet olyan zavaroknak is, amelyek megakadásjelenségeket és nyelvbotlásokat hoznak létre.

Ha a beszélő nem ismeri vagy rosszul ismeri a szükséges formát, szűkebb értelemben vett nyelvi hiányról beszélünk. Ha ismeri, de abban a helyzetben pillanatnyilag nem jut eszébe a megnevezni kívánt fogalom neve, nyelvi lapszussal van dolgunk. Ez leginkább a beszédmegvalósulás zavarai közé tartozik, csak felszíni megnyilvánulását tekintve nyelvi hiányjelenség (Lanstyák 2016: 208). Akkor jelenik meg, amikor a beszélőnek az adott közlési helyzetben nem jut eszébe egy egyébként ismert szó, kifejezés vagy nyelvtani szerkezet. Ez a problématípus csak mikroszinten jelentkezik (Lanstyák 2016: 95). Alkalmi, pillanatnyi nyelvi hiánynak is tekinthető. Problémát okoz a beszélőnek, de zavaró lehet a hallgató számára is. Leginkább gyengébb nyelvtudásra jellemző (Lanstyák 2016: 100). Oka lehet az is, ha az ember az első nyelvét bizonyos színtereken keveset használja, vagy bizonyos szókészleti elemek nehezebben idéződnek fel. A beszélő bizonytalanná válhat normatív használatát illetően.

Nyelvi hiányon és nyelvi lapszuson tehát az egyes beszélők nyelvtudásának különféle hiányosságait értjük, a beszélők saját szükségleteihez képest megnyilvánuló hiányról beszélhetünk, melyet maguk is hiányként élnek meg. Idesorolható, ha a beszélő nem ismer vagy nem idéződik fel benne egy számára szükséges szó, kifejezés, nyelvtani forma vagy egy egész stílus, regiszter (Lanstyák 2011: 86). Az Alsó-Kis-Küküllő menti kétnyelvű beszélők többségénél a nyelvi hiány állandósulása regisztervesztéshez vezetett, ugyanis egyre több egyén nem képes anyanyelvén egy kérvényt vagy egy munkahelyi jelentést megfogalmazni. Ebből kifolyólag a nyelvi hiány a szaknyelvi kifejezések esetén jelentkezett a legnagyobb mértékben, a közélet és a szakoktatás részleges, bizonyos területeken kizárólagos másodnyelvűsége miatt (Lanstyák 2011: 86). Nagyon sok adatközlő a román nyelvi képzés miatt bizonyos szakkifejezések megnevezését csak román nyelven ismeri, a magyar szaknyelvű megfelelő teljesen hiányzik mentális lexikonából, amint ezt a következő megnyilatkozás szemlélteti:

„Veszélyes gázak vótak (..) Klór, aaa pentaclor dintrobutil, aaa acid clorhidric, acid fluorhidric, románul mondom, me úgy tanultuk” (B. A. 55 éves férfi, Küküllődombó).

A másodnyelvi dominanciával összefüggő jelenség oka lehet az anyanyelvi oktatás háttérbe szorulása: „Az államnyelven való iskolázás, ha nem is vezet el mindig az anyanyelvről való teljes lemondásig, másodnyelv-dominanciát alakít ki. Az, aki nem anyanyelvén tanult, elvont dolgokról, természettudományos kérdésekről, irodalomról, történelemről általában csak másodnyelvén tud társalogni.” (É. Kiss 2004: 134)

Továbbá a másodnyelvi dominancia megakadásjelenségek megjelenését is produkálja. A spontán beszéd folytonosságát megszakító jelenségre már a 8. században felfigyeltek. Az európai nyelvtudományban a megakadásjelenségek tanulmányozása több mint egy évszázados múltra tekint vissza. Alapul az 1895-ben megjelent Meringer–Mayer-korpusz szolgált. A magyar beszéd megakadásjelenségeinek kutatása viszont az 1990-es évek második felében kezdődött (vö. Gósy 1998, Huszár 1998). A témakör többféle szempontból vizsgálható. Mivel a megakadásjelenségek a beszédtervezési folyamat pillanatnyi zavaraira vezethetők vissza, univerzálisnak tekinthetők, a világ összes nyelvében előfordulhatnak. Az egyes nyelvek azonban hang- és szókészletükben, fonológiai, morfológiai, szintaktikai és grammatikai szabályaikban és felépítésükben különböznek egymástól, ami miatt a megakadásjelenségek ugyanakkor nyelvspecifikusak is (Gyarmathy 2015: 12). A jelenséggel foglalkozó hazai és nemzetközi kutatások napjainkban elsősorban az egyes típusok akusztikai fonetikai elemzésére (Corley–Hartsuiker 2003; Corley–Stewart 2008; Horváth 2014), a megakadások javítására (Gósy 2008; Gósy et al. 2008; Horváth–Gyarmathy 2010; Gyarmathy 2012c; Gyarmathy–Neuberger 2013), a patológiás és az ép beszéd összehasonlítására (Pellowski–Conture 2002), a gyermekek spontán beszédére (Gyarmathy–Neuberger 2013; Horváth 2014), illetve az automatikus felismerésre fókuszálnak (Rasooli–Tetreault 2013).

A megakadásjelenségek megjelenésére számos tényező van hatással. Ilyen a beszélő életkora, neme, genetikai adottsága (Horváth 2009, Bóna 2014), a beszédhelyzetből adódó jellemzők, az aktuális egyéni jellemzők, mint például a pszichés állapot, fáradtság mértéke (Krepsz 2015: 193), valamint a beszédtempó.

Az amerikai pszicholingvista, Victoria Fromkin (Fromkin 1973) szerint a megakadásjelenségek „ablakok” azokra a folyamatokra, amelyek a beszéd tervezésekor mennek végbe az emberi agyban. Megakadásjelenségnek tekinthetők a beszéd azon jelenségei, amelyek megszakítják a spontán beszéd

artikulációs és percepciós folyamatosságát, a beszélő tervezési bizonytalanságára vagy a folyamat hibás működésére utalnak, illetve nem társítható hozzájuk pragmatikai funkció (Gósy 2002). A dolgozat néhány megnyilatkozásában látni fogjuk, hogy bizonyos esetekben a nyújtás, a töltelékszavak, az ismétlések valójában nem szakítják meg a beszéd folyamatosságát, épp annak látszatát hivatottak fenntartani. Ebből kifolyólag nagyon nehéz minden jelenségre érvényes, konkrét meghatározással felruházni a megakadásjelenség fogalmát. A magyar és a nemzetközi szakirodalom abban megegyezik a definíciótól eltérően, hogy mely jelenségeket tekinti megakadásoknak (vö. Gósy 2002, 2003).

A megakadásjelenségeket két nagy csoportra, a beszélő bizonytalanságából adódó jelenségekre és hibatípusú jelenségekre oszthatjuk (Gósy 2002). A nemzetközi szakirodalomban ez a két kategória nem különül el ennyire egymástól (vö. Shriberg 1994), de abban azonban megegyeznek, hogy a spontán beszéd folyamatosságát megszakító jelenségek egyik része tervezési bizonytalanságból, másik része kivitelezési hibából fakad (Gósy 2002; Huszár 2005; Szépe 2007, 2008). A szünetek, ismétlések, újraindítások, nyújtások, azaz a bizonytalanságot jelölők a fogalmi és a nyelvi tervezés között fennálló nehézségekre utalnak (Gyarmathy 2015: 16).

A beszélők többsége a megakadásjelenségek elkerülése végett töltelékszavakat, töltelékkifejezéseket iktat be megnyilatkozásaikba, védi a közlés biztonságát. Ezáltal egyfajta pszicholingvisztikai sajátságként, „időnyerő eszköz"-ként jelenik meg a redundancia (Lanstyák 2009: 113). A redundancia jelenségéhez három fontos jelenségcsoport tartozik: beszédtöltelékek használata, szó szerinti és tartalmi ismétlések. A beszédtöltelékek nem „igazi" megakadásjelenségek, hiszen nem jellemzi őket a beszéd folyamatosságának a megtörése. Épp ellenkezőleg, a beszélő azért alkalmazza őket, hogy elkerülje az „igazi" megakadásjelenségeket. Ezek olyan szavak, szókapcsolatok, mondattöredékek vagy mondatok, amelyek többé-kevésbé redundánsak, azaz nem járulnak hozzá lényegesen a beszélő mondanivalójához (Lanstyák 2009: 114). Ezek nemcsak a beszélő érdekeit szolgálják, hanem a hallgatóét is, hiszen számára pihenőt jelentenek, valamint a hallgatóval való kapcsolattartást is szolgálják. Ilyen például az *ugye*, *igaz* töltelékszavak. Valójában minden szó lehet töltelékszó, ha kimutatható róla, hogy a beszélő az elhallgatás elkerülése céljából használja. Mindez csakis a kontextusból derül ki. Töltelékszóként funkcionálnak a magyarban a kötőszók és kötőszószerűen használt határozószók, módosítószók, mutató névmások, mutató határozószók, határozói szerepű egyéb szavak és szerkezetek (Lanstyák 2009: 115–116), melyekre a dolgozat további részében részletesen ki fogok térni.

A töltelékszavak mellett megjelennek a töltelékszóláncok, töltelékkifejezések, amelyek elsődleges célja a félbehagyások, megszakítások álcázása, melyek gördülékenyebbé teszik a közlést. Tulajdonképpen nem törik meg a folyamatos beszédet, hanem ennél is inkább biztosítják a közlés folyamatosságát (Lanstyák 2009: 119).

A nyelvi hiány jelzésének módozatai

A beszédtöltelékek olyan deszemantizálódott elemek, melyek redundánsak a közlésben. A beszélő leginkább azért alkalmazza őket, hogy elkerülje a beszédfolyamat megakadását, és ezáltal időt is nyer vele (Lanstyák 2009: 114). A beszédtöltelék kategóriába sorolható minden olyan töltelékszó, amely nem más, mint egyetlen szabad morfémából álló beszédtöltelék. A töltelékszavakat Lanstyák István kategóriarendszeréből kiindulva fogom rendszerezni (Lanstyák 2009: 114), amelyek legtöbbször kötőszók, módosítószók, módosító értelmű határozószók.

Az első ilyen alkategória a módosítószók (*na, izé*) használata:

„*Nekem van az a Tri păcular, hogy mondjam magyarul (..)* ***na*** *(.) az vót adva, hogy felejek.*" (Sz. J. 79 éves nő, Ádámos)

„*Kombinátba dógaztam, mint laboráns, a Bicromatba. Ott mi volt a feladata?/ –* ***Izéket*** *csináltunk, aaa, hogy mondják,* ***na****, mostmár (..)*" (Á. Zs. 69 éves nő, Szőkefalva)

„*Ozdon, ott volt a mi* ***izénk*** *(.) gáskánk, ott volt bál (..) nem is bál mondják tánc (..) táncház (..) S akkó mentünk a Gosztáthaz dogazni.*" (F. I. 65 éves nő, Szőkefalva)

Ezekben a beszélt élőnyelvi példákban a *na* és az *izé* azért tekinthető töltelékszónak, mert nem járulnak hozzá a közlés tartalmához. Az első adatközlő csak a román kódváltás után döbben rá arra, hogy nem ismeri a cím magyar fordítását. Nem jelenik meg a magyar megfelelő, az *az vót adva* szerkezettel lezárta a további gondolkodást. Az utolsó két példa az *izé* töltelékszó megjelenését mutatja, amely a félbehagyást kívánja tompítani, álcázni. Az ilyen típusú *izé*-t Lanstyák István *töltelék izé*-nek nevezi (Lanstyák 2009: 116). Látható, hogy mind a két *izé* egy-egy szót hivatott helyettesíteni, ugyanis az adatközlőknek kezdetben nem jut eszükbe egy adott szó, fogalom. Az első *izé* után további töltelékszavak és egy nyújtás jelenik meg, melyek fokozzák a nyelvi hiányra utaló megérzésünket. Az utolsó nyelvi adatban az *izé* szóhelyettesítő voltára utal az is, hogy azzal a toldalékkal van ellátva, amely az utána következő szó esetében is megjelenik. Az adatközlő kisebb gondolkodás után egy lexéma szintű kódváltással

él, melyet magyar grammatikai viszonyjelöléssel lát el. Ezekben az esetekben az *izé* kettős funkcióban jelenik meg, először is *szókereső izé*-ként funkcionál, majd *szópótló*ként, hiszen egyik esetben sem jelenik meg az odaillő magyar nyelvű fogalom, szó.

Az *ilyen* melléknévi mutató névmás és az azt követő szünet vagy kontaktusjelenség is jelezheti a nyelvi hiányt:

„*Őszkó vittek a katonaságtó* ***ilyen*** *(..) aaa (..) agricultură (..) muncii agricole. Abba az időbe.*" (Gy. J. 67 éves férfi, Ádámos)

„*Álltak szépen feötezve,* ***ilyen*** *regebben vótak* ***ilyen*** *(..) bâlcsak, így mondták neki.* ***Ilyen*** *(...) hogy is fejezzem ki. Cirkusz,* ***ilyen*** *nagy kerekek. Dinnyevásár, inkább azé álltunk ott nyáran. Minden hétvégén vót.*" (D. L. 32 éves férfi, Vámosgálfalva)

„*Ha nem volt papírod, me akko vót* ***ilyen****, nem tudom mi volt a neve románul, nem jut eszembe, bilet de voie, azt hiszem.*" (I. I. 31 éves férfi, Szőkefalva)

„*Kedvenc tantárgyam a földrajz volt.* ***Ilyen*** *geografia turismului.*" (Sz. L. 28 éves férfi, Magyarsáros)

„*Kilencvenen vótunk, comanda divizie,* ***ilyen*** *intervenció. Én is transzmisszionista vótam. Ottan a másik topograf, a harmadik cercetar. Mind* ***ilyen*** *plutonok vótunk. Tartoztunk mind Bukaresthez. Doi patruzeci – kettő negyven, e vótunk.*" (K. S. 67 éves férfi, Szőkefalva)

Az adatok többségében a töltelékszóként funkcionáló mutató névmás mellett egy másik töltelékkifejezés (*hogy is fejezzem ki, nem jut eszembe, hogy mondták neki*) és néma szünet figyelhető meg. A fentebb idézett második megnyilatkozásban halmozottan jelennek meg a beszédtöltelékek a többihez képest. Az adatközlő nagyon törekszik arra, hogy valamilyen szinten pótolja a nyelvi hiányt. Úgy tűnik, mintha az *így mondták neki* töltelékkifejezés lezárná a megnyilatkozást, de ezt követően megjelenik az *ilyen* mutató névmás egy néma szünettel és a *hogy is fejezzem ki magam* szerkezettel. Az *így mondták neki* szerkezettel az adatközlő hivatkozik egy korábbi nyelvszokásra, illetve szabadkozik. Az utolsó élőnyelvi megnyilatkozásból kitűnik, hogy az *ilyen* töltelékszót egy szaknyelvi regiszterhez tartozó kifejezés elé illeszti be. Látható, hogy nem ismeri a román szaknyelvi kifejezések magyar megfelelőit. Ennek oka, hogy a katonai szolgálatot az egyén román környezetben végezte.

A következő élőnyelvi példák (*ugye, így, úgy*) közül az *ugye* töltelékszó esetében megjelenik ennek fatikus funkciója, ugyanis a hallgatóval való kapcsolattartást szolgálja. Erről részletesebben a nyelvi lapszus esetében fogok beszélni. A következő diskurzusokban az *így* vagy *úgy* mutató

névmás, határozószó jelenik meg a *mondták/mondják* előtt. Egyetlenegy példában ékelődik közéjük a szoktuk szó. Ezáltal az adatközlő egy nyelvi szokásra hivatkozik, melynek funkciója az elfogadtatás, magyarázat. Az *úgy mondták/mondják* szerkezet mint diskurzusjelölő a szövegfolyamat szerveződésének szintjéhez tartozik. A szövegből kifele kapcsol, tágabb értelemben kontextuális előzményhez kötődik. Utalhat külső szövegforrásra, építhet a közös valóságismeretre és az azonos nyelvi ismeretanyagra is, de pragmatikai funkcióra is reflektál (Dömötör 2008: 429). Mutatja, hogy az adatközlő használ egy kifejezést, de szabadkozik miatta, a saját választását nem találja teljesen kielégítőnek. Jelezni kívánja a befogadónak, hallgatónak, hogy szóválasztása, fogalmazásmódja eltér a szokásostól. Ez utalhat a szerkezet használatjelölő szerepére is (Dömötör 2008: 431). Úgy tűnik, mintha az *így/úgy mondták* szerkezettel az adatközlő lezárná a további szókeresési folyamatot, majd ezt követően kódváltással él, amely a nyelvi hiány betöltésének eszközeként jelenik meg. A kódváltás ezekben az esetekben a tartalmi pontosság érdekében szükséges művelet. Ebben az alkategóriában is vannak olyan példák, amelyekben több megakadásjelenség halmozódik: néma szünet, habozás, nyújtás és töltelékszó:

„*Szogálatat én nem csináltam. Ejsze egy hónapba egy napot, kettőt. Feültem lóhátra, s ementem a fățian, me* ***így*** *mandták. A tengerpartan. Megjártam 6 km-t arra, s vissza. Gata.*" (Cs. S. 80 éves férfi, Ádámos)

„*Hétfőn reggel vót aaa, (..)* ***úgy*** *szoktuk mondani, hogy careu, amikor az egész iskola beállt, s nagyszünetbe az igazgató feolvasta (..). Ez a careu* ***úgy*** *kezdődött, hogy „Fiul meu, János…"*." (Ifj. Sz. J. 59 éves férfi, Vámosgálfalva)

„*Én ementem itthonró a valizáva, hogy mondják, börönde, nem böröndnek mondják? Válizáva,* ***úgy*** *mondják, egészen Piteștre, s a csekk-könyvem nálam vót a válizába. Szerettem, hagy füsteljek, de nem vótam amator.*" (Gy. J. 67 éves férfi, Ádámos)

A következő kategóriát a *töltelékkifejezések* képezik. A szakirodalom szerint beszédtöltelékként a következő kifejezések szoktak előfordulni túlnyomó mennyiségben: *s a többi, meg minden, meg ilyesmi; tetszik tudni, kérem szépen, kezét csókolom, hogy is hívják, hogy is mondjam, hogy úgy mondjam; úgy gondolom, úgy vélem, úgy érzem, megjegyzem, jelzem, megmondhatom, merem azt mondani, meg kell mondani, el lehet mondani, szükséges megemlítenünk, hangsúlyoznunk kell, figyelemre méltó (, hogy); nem mondom, nem tudom (én), mit tudom én; őszintén szólva* (Lanstyák 2009: 119). A Magyarsároson és környékén élő kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban a következő, nyelvi bizonytalanságra utaló töltelékkifejezések

jelentek meg: *hogy mondják, hogy is hívják, nem tudom, úgy mondjam, hogy is fejezzem ki:*

„*Álltak szépen feötezve, ilyen. Regebben vótak ilyen (..) bâlcsak, így mondták neki. Ilyen (…)* ***hogy is fejezzem ki****. Cirkusz, ilyen nagy kerekek. Dinnyevásár, inkább azé álltunk ott nyáran. Minden hétvégén vót.*" (D. L. 32 éves férfi, Vámosgálfalva)

„*Fel is iratkoztam a mesteri szakra, a biologie medicală aaa, orvosi biológia,* ***nem tudom, hogy hogy fordítják le****, valami olyasmi.*" (Sz. I., 22 éves nő, Szőkefalva)

„*Álltak szépen feötezve, ilyen stewardessek vagy* ***hogy mondják magyarul****?*" (Sz. K. M. 71 éves férfi, Vámosgálfalva)

„*Én miko jártam az iskolába, vót az* ***a hogy mondják*** *materie de bază, agricultura.*" (Gy. J. 67 éves férfi, Ádámos)

„*Királyfalván egy része a falunak. 50-be meglett a kollektív és egy másik része egészen 59-ig vót aaa (..)* ***hogy mondjam*** *(..) még pártikulárnak.*" (Cs. E. 72 éves nő, Ádámos)

„*Játszodtunk Elastic,* ***nem tudom, hogy hogy mondják magyarul****. Akkor Raţele şi vânătorii, bújócskát.*" (K. D. 16 éves lány, Magyarsáros)

A fenti adatok többségében megjelenő töltelékkifejezések álcázzák a félbehagyást, gördülékenyebbé teszik a közlést, biztosítják a közlés folyamatosságát. Ez is utal a beszédtöltelékek átmeneti jellegére. Az adatközlők az ilyen típusú töltelékkifejezésekkel leginkább közlik, hogy nem ismerik az adott fogalom, szó, szószerkezet magyar megfelelőjét, és az adott közlési helyzetben jelentkező nyelvi hiányt egy kódváltással oldják meg. Más esetekben kérdés formájában a hallgatóhoz fordulnak, ezzel is biztosítva a kapcsolattartást, a segítség igénylését. Mint látható, itt is a töltelékkifejezések nem csak önállóan jelennek meg, hanem kísérhetik más megjegyzések, illetve szünet, nyújtás jelenhet meg előttük.

Előfordulnak olyan esetek is, amikor több töltelékszó kerül egymás mellé, ezek mintegy láncot alkotva. Töltelékkifejezéseknek nem nevezhetők, mivel tagjaik között nincs semmiféle grammatikai viszony. A töltelékszavak *töltelékszóláncok*ká szerveződését láthatjuk a következő példákban:

„*Álltak szépen feötezve, ilyen. Regebben vótak* ***ilyen*** *(..) bâlcsak,* ***így mondták neki. Ilyen*** *(…)* ***hogy is fejezzem ki****. Cirkusz, ilyen nagy kerekek. Dinnyevásár, inkább azé álltunk ott nyáran. Minden hétvégén vót.*" (D. L. 32 éves férfi, Vámosgálfalva)

„*Még vót egy,* ***de nem tudom lefordítani magyarra, hogy hogy jön****./ – Mondhatod románul is./ – Igen? Mămăligă cu mălai, cum te pun, aşa să stai. Ezt nagyon sokat játszottuk.*" (J. J. J. 37 éves nő, Szőkefalva)

„*Ha oda kerülte, megkérdezték, hogy veled mi van, hova mész. Ha nem volt papírod, me akko vót* ***ilyen, nem tudom mi volt a neve románul, nem jut eszembe****, bilet de voie, azt hiszem.*" (I. I. 31 éves férfi, Szőkefalva)

„*Kombinátba dógaztam, mint laboráns, a Bicromatba. Ott mi volt a feladata?/ – Izéket csináltunk,* ***aaaa hogy mondják, na, mostmár****./ – Mondhatja románul is./ – Igen? Például a szekcióbó hoztuk le a próbákat és azokat csináltuk a minerinak, a cromnak, a tolomițanak, s akko csináltak a savazást.*" (Á. Zs. 69 éves nő, Szőkefalva)

Az *ismétlés* a megakadásjelenségek csoportjába tartozik. Ebben a kategóriában találhatunk tőismétléseket, ismétléses újramondásokat, amikor a beszélő újrakezdi a már kimondott szekvenciát, olyan módon, hogy egy-egy szót ismétel meg (*perioada*). A *szó- és szókapcsolat-ismétlés* szervesebben beépül a mondatba, ilyenkor tőismétlésről van szó, amely a második példában jelenik meg. Az ismétlés az alábbi megnyilatkozásokban nem közvetlenül egymás után jelenik meg, hanem az adott megnyilatkozáson belül.

„*Na, má most ez, hogy mezőgazdasági iskola, ez hogy* ***horticultor, mecanizator****, ez vót a neve. Beletartozatt (..) mindenféle, ami* ***horticultor mecanizator****.*" (Sz. M. M. 50 éves nő, Ádámos)

„*Ozdon, ott volt a mi izénk (.) gáskánk, ott volt bál (..) nem is bál mondják* ***tánc*** *(..)* ***táncház*** *(..) S akkó mentünk a Gosztáthaz dogazni.*" (F. I. 65 éves nő, Szőkefalva)

„*3 hónapot Brassóba, 3 és felet amíg tartott ez a* ***hogy mondják****, (..)* ***perioda, perioda*** *(..) magyarul nem tudom, hogy* ***hogy mondják****.*" (Sz. A. 66 éves férfi, Ádámos)

„*Én ementem itthonró a* ***válizáva****, hogy mondják, börönde, nem böröndnek mondják?* ***Válizáva****, úgy mondják, egészen Piteștre, s a csekk-könyvem nálam vót a válizába. Szerettem, hagy füsteljek, de nem vótam amator.*" (Gy. J. 67 éves férfi, Ádámos)

„*A németnek* ***van pár*** *(..) hogy mondjam (..)* ***van pár****./ – Gondolom van pár ilyen tájszólása. minden régióban másképp beszélnek./ – Igen, igen, köszi a segítséget.*" (B. D. D. 22 éves nő, Küküllődombó)

A második adatban egy szóelem ismétlődik. A *nem is bál mondják* szerkezet arra utal, hogy az adatközlő használ egy kifejezést, de szabadkozik miatta, a saját választását nem találja teljesen kielégítőnek. Jelezni kívánja a befogadónak, hallgatónak, hogy szóválasztása, fogalmazásmódja eltér a szokásostól. Ez utalhat a szerkezet használatjelölő szerepére is (Dömötör 2008: 431). A harmadik beszélt nyelvi példában pedig az adatközlő nem csak egy adott szót ismétel meg, hanem a beszédtöltelékként funkcionáló *hogy mondják* töltelékkifejezést is. Az utolsó példában találhatunk egy

magyar nyelvű tőismétlést és egy kódváltásos újramondást, melynek valamilyen szinten nyomatékosító szerepe is megjelenik.

A beszédtöltelékek mellett egy másik nagy kategóriát a *megakadásjelenségek* képezik. A legtöbb megakadásjelenség a nyelvi bizonytalanságból, illetve a tévesztésből fakad. A beszélt nyelv spontaneitásából következik, hogy a beszélő zavarba kerül, ha valamivel kapcsolatban gondolkodnia kell. Ilyen esetekben, ha fent akarja tartani a beszéd folyamatosságát, nem akar elhallgatni, kénytelen időhúzó stratégiákat alkalmazni, amelyek nyelvi bizonytalanságára utalnak. Az ilyen típusú megakadásjelenségeknek nem minden esetben az időhúzás a célja, hiszen ezek megjelenhetnek önkéntelenül is, pusztán megszokásból. Az időnyerésre, illetve a bizonytalanság kifejezésére alkalmas stratégia a beszédtempó-lassulás, egyes hangok megnyújtása, tagolva ejtése, beszédszünet beiktatása, mely lehet néma vagy jelölt, az újrakezdés és szóhalmozás.

A dolgozat további részében a habozást és a szóközi néma szünetet tárgyalom részletekbe menően. Mindezekhez társulhat a beszédtempó lassulása is, de külön kategóriaként nem tárgyalom. A megakadásjelenség a szókeresés megnyilvánulása, azaz „lexikális hozzáférési problémára" utalhat, arra, hogy a beszélő keresi a megfelelő szót (Lanstyák 2009: 144). A következő élőnyelvi megnyilatkozásokban vannak olyan példák, amelyekben egy-egy megakadásjelenség nem önállóan, hanem beszédtöltelékkel vagy esetleg néma szünettel társul:

„*Őszkó vittek a katonaságtó ilyen (..)* ***aaa*** *(..) agricultură (..) muncii agricole. Abba az időbe.*" (Gy. J. 67 éves férfi, Ádámos)

„*Az egyik most a nagyobbik* ***aaa*** *Itáliába van, ott dogazik (..). Nyáron megy ki Itáliába dogazni, szezonra.*" (F. I. 65 éves nő, Szőkefalva)

„*Veszélyes gázak vótak (.) klór* ***aaa*** *(..) románul mondom, me úgy tanultuk*." (B. A. 55 éves férfi, Küküllődombó)

„*Azután Zărnești, hogy mondják magyarul Zărneștnek (..)* ***pfuuu*** *(..)* ***aaa*** *(..) nem tudom most, ott Brassó felé.*" (Sz. A. 66 éves férfi, Ádámos)

„*Maradtam egy évet és az idén adtam az asszisztensire, de csak nem jutottam be, aztán menetem egy másikra. / – Hova mentél? / –* ***Aaaa*** *(..) nem tudom, hogy hogy mondják magyarul./ – Mondhatod románul is nyugodtan./ – Administrație publică.*" (C. A. 19 éves lány, Küküllődombó)

Az első megnyilatkozásban az adatközlőnek nem jut eszébe a fogalom magyar megfelelője a néma szünet és az *a* hang nyújtásának beiktatása után sem, ezért kódváltáshoz folyamodott. A kódváltás esetében is nyelvi problémával szembesült, ezért jobbnak látta, ha román nyelven folytatja megnyilatkozását. Az Alsó-Kis-Küküllő menti kétnyelvű beszélők nagyon

sok esetben Olaszország helyett Itália megnevezést használnak. Így tesz a második adatközlő is, aki habozás után az Itália szót magyar grammatikai viszonyjelöléssel látja el. Érzi, hogy nem felel meg teljesen az adott fogalom, de mivel nem tudja más szóval helyettesíteni, ez mellett dönt másodszorra is. A következő három nyelvi adatsorban halmozottan jelennek meg a nyelvi hiányra utaló jegyek. Van olyan adatközlő, aki konkrétan jelzi, hogy nem ismeri a fogalom magyar megfelelőjét, de akad olyan is, akinek nyelvi lapszus miatt nem jut eszébe a fogalom, jelen esetben a település magyar megfelelője. A *pfuu*, néma szünet, hangzónyújtás egyértelműen arra utal, hogy az adatközlő zavarba jött. A legtöbb esetben a hangzónyújtás néma szünettel társul, mely kis mértékben akaratlagos beszédkimaradást jelent. A példák mindegyikében szóközi néma szünetekkel van dolgunk, szóközi helyzetben jelennek meg.

Amint fentebb kiderült, a néma szüneteken kívül szünetnek minősül a *habozás* is, azaz a valamilyen hanggal kitöltött szünet (Lanstyák 2009: 150). Ezt a gyengébb minőségű kommunikáció jelének tartják, arra utal, hogy a beszélő intenzíven dolgozik a szünetek alatt is. Funkcióját tekintve a néma szünettel szemben az, hogy jelzi, hogy a beszélő még nem akarja átadni a szót, ugyanakkor időhúzásra is éppoly alkalmas. Sokszor utal szókeresési szünetre, hiszen a kétnyelvű beszélő nem találja az adott szót, és kódot vált. Tehát megjelenik az adott közlési helyzetben jelentkező nyelvi hiány, amelyet a nyelvközi kódváltás eszközével küszöböl ki az adatközlők nagy része. A habozási szünetek átlaga rövidebb, mint a néma szüneteké, de itt megkülönböztethetők a rövid, közepesen hosszú és hosszú habozási szünetek (Lanstyák 2009: 151). A fenti példákban a kitöltött habozás fonetikailag *a*-szerű hangként valósul meg, terjedelem szempontjából pedig a középső habozás kategóriájába sorolható. A habozás célja időnyerés volt annak érdekében, hogy a magyar nyelvű megfelelőt aktiválja a beszélő. A felsorolt példák mind a szóközi habozást mutatják, melyek folyamatos habozások, hiszen sem néma szünet, sem valamilyen nyelvi elem nem ékelődik közéjük, ahogy az alábbi példa is jelzi: „*A főtantárgy az úgy vót, hagy* ***aaa*** *bucătărie culinare, bucătărie cofetărie culinare, valami* ***ilyen****. A recepteket tanultuk.*” (D. E. 51 éves nő, Vámosgálfalva)

Ebben a beszélt nyelvi példában az adatközlő megnyilatkozását az *ilyen* mutató névmással zárja le, amely töltelékszóként funkcionál.

A nyelvi lapszus megjelenési formái

Amint szó volt róla, a nyelvi lapszus abban különbözik a nyelvi hiánytól, hogy csak pillanatnyi kommunikációs zavarról van szó, nehezebben tudja felidézni a magyar megnevezést, de némi gondolkodás után elő tudja hívni, és rendszerint a megnyilatkozásban megjelenik a magyar megnevezés is. Ebben az esetben is leginkább explicit, jelölt utalások jelennek meg túlsúlyban, amikor az adatközlő maga is érzi, hogy egy fogalom, szó nem jut eszébe az adott beszédhelyzetben, majd kisebb gondolkodás után megjelenik. A megakadás elkerülése végett töltelékszavakat, beszédtöltelékeket illeszt mondandójába időnyerés céljából. Van olyan élőnyelvi adat, megnyilatkozás, amikor a beszédtöltelékek mellett a néma szünet és habozás jelzi, hogy az adatközlőnek nem jut eszébe az adott fogalom, szerkezet. A nyelvi lapszusnál is leginkább azok a beszédtöltelékek, megakadásjelenségek figyelhetők meg, mint a nyelvi hiány esetében.

„***Na**, még **na** (..) Războieni, **na, hogy mondják magyarul** (..) Székelykocsárd. Van ott, ott kellett álljunk.*" (Sz. I. 52 éves nő, Vámosgálfalva)

Ebben a beszélt élőnyelvi példában a *na* azért tekinthető töltelékszónak, mert nem járul hozzá a közlés tartalmához. A román településnév az aktív szókincs részét képezi. Többször is megismétli a *na (most)* módosítószót, ezzel is jelezve, hogy kezdetben nem jut eszébe a *Războieni* román nyelvű település magyar megfelelője. Mindezt expliciten is jelzi a *hogy mondják magyarul* töltelékkifejezéssel. A beszédtöltelékek mellett megjelenik a szünet is a második *na* és a töltelékkifejezés kimondása után. Az adatközlő hezitál a román nyelvű településnév kimondása előtt is, majd a néma szünet után eszébe jut a keresett település magyar megfelelője.

A következő adatban semmi sem töri meg a beszédfolyamatot, sőt az *ilyen* töltelékszó gördülékenyebbé tette azt. A beszélő román nyelvű szószerkezet szintű kódváltással élt, de rögtön közvetlenül a kódváltás után elhangzott a magyar nyelvű megfelelő. Itt inkább nyelvi lapszussal van dolgunk, mintsem nyelvi hiánnyal:

„*Iskolánál **ilyen** administrator financiar, főkönyvelő poszton.*" (Sz. M. 66 éves nő, Ádámos)

A nyelvi lapszusnál az *ugye* töltelékszó esetében megjelenik ennek fatikus funkciója, ugyanis a hallgatóval való kapcsolattartást szolgálja. Az adatközlő a hallgatótól vár megerősítést a mondandójával kapcsolatban. Ez a típusú töltelékszó kiüresedett ugyan tartalmilag, de mégis egyfajta jelzés a hallgató felé, hogy a közleményének ő a címzettje:

„*Iașiba vittek, Jászvásár magyarul,* ***ugye****, igen (..) Új kocsikat Brassóbó vittük és csak csináltuk a ro (..) a ro (..) románul mondom, a rodázst, meg kellett csinálni 3000 kilométert (.) Minden regge úgy vót, hogy mentünk Jassibó Suceavára, Piatra Neamțra, Bacău. Így vót.*" (Sz. K. M. 71 éves férfi, Vámosgálfalva)

„*Ementünk le a városházához,* ***ugye*** *(..) nem, casa de cultură, hogy mondják magyarul? Művelődési ház, ugye?*" (Sz. K. M. 71 éves férfi, Vámosgálfalva)

A fenti adatokból kitűnik, hogy az adatközlő ismeri az adott fogalom mindkét nyelvű megfelelőjét, melyet egy töltelékszó beillesztése után/előtt, időnyerés és megerősítés végett ki is mond. Látható, hogy nyelvileg bizonytalan a helyes formát illetően. A második nyelv rendszeres használata miatt a kisebbségi beszélők esetében az első nyelv „gyakorlására" kevesebb idő jut, továbbá a két nyelvi rendszer ismerete a beszélőt bizonyos helyzetekben elbizonytalaníthatja, hogy egy-egy elem vagy jelenség melyik nyelvének a része, ha egyértelmű is egy elem vagy jelenség nyelvi hovatartozása, az adatközlő bizonytalan lehet abban, hogy bevett formáról van-e szó, vagy a másodnyelv hatására megjelenő alkalmi interferenciajelenségről (Lanstyák 2011: 62).

Van olyan eset is, amikor az adatközlő nyelvi bizonytalanságát azzal próbálja meg pótolni, hogy kódot vált, majd ezt követően eszébe jut a magyar nyelvű megfelelő is, tehát mindkét nyelven megjelenik az adott fogalom, szó vagy szószerkezet. Ilyenkor a kódváltás a szaknyelvi romándominanciára utal. Ezt jelzik a következő beszélt nyelvi megnyilatkozások:

„*Voltam segédkönyvelő augusztustól egészen február elsejéig, s akkor* ***a Direcția Agricolă, a Mezőgazdasági Igazgatóság*** *Vásárhelyről elküldött egy tanfolyamra Pitești mellé, Dobrogosteara.*" (Sz. K. M. 69 éves nő, Vámosgálfalva)

„*Volt szőlészet, borászat, zöldségtermesztés, aaa* ***floricultura, virágkertészet, zootehnia, állattenyésztés***." (Ifj. Sz. J. 59 éves férfi, Vámosgálfalva)

Az adatközlő az *a* hang nyújtását időnyerés céljából használta, hiszen látható, hogy kezdetben sem magyarul, sem románul nem jutott eszébe az adott fogalom, majd a román szó kimondása után megjelent a magyar is. Jelzésértékű a szaknyelvi dominancia szempontjából, hogy először a román megnevezés jut eszébe.

Olyan jelenségeket is láthatunk, amikor egy megnyilatkozáson belül megjelenik a fogalom román és magyar nyelvű megfelelője:

„*Össze aztán küdtek savanyúságé, sózták, me úgy mandták neki* ***gogonele, zödparadicsam***." (J. J. 63 éves férfi, Magyarsáros)

„*Román vót, aztán jött hozzám. Ketten beszéltünk, fele* ***apă,*** *fele* ***víz****.*" (F. Zs. 20 éves nő, Szőkefalva)

„*Vót egysze egy* ***revelion****, hogy mondjam én neked,* ***szilveszter****.*" (G. J. 50 éves férfi, Magyarsáros)

Ebben a megnyilatkozásban nyilvánvaló, hogy az adatközlőnek először csak a román megfelelő jut eszébe, majd egy kis idő elteltével felidézi, elmondja a magyar megfelelőt is. A *hogy mondjam én neked* szerkezet utal arra, hogy az beszélő keresi, nem találja a megfelelő szót, nem idéződik fel benne rögtön az adott fogalom magyar neve. Az első adatközlő foglalkozásából, valamint román szaknyelvű tanulmányai következtében az aktív szókincsében a román nyelvű intézménynév van jelen. Ezek az adatközlők foglalkozásukból kifolyólag vagy mindennapi interakciójuk során, román nyelvi környezet miatt inkább az állam nyelvét, a román nyelvet használják.

Négy olyan adatot találtam, ahol az adatközlőknek előbb a magyar nyelvű megfelelő jut eszükbe, majd a pontosítás vagy nyomatékosítás végett, kódváltással élve románul is megismétlik a település, utca, illetve város román megfelelőjét:

„*Születtem 1953. július 12-én* ***Mezőzáh, Zau de câmpie****, falu Szakál, Bârboși.*" (Gy. J. 67 éves férfi, Ádámos)

„*Leadta a címet. Sáros,* ***Fő út, Principală****,* ***háromszázötvenegy treisutecincizecișiunu****.*" (Gy. J. 67 éves férfi, Ádámos)

„*Addig dogaztam* ***Szászvárosan, Orăștie*** *románul. Azután Vásárhelyt, Pitesten.*" (Gy. J. 67 éves férfi, Ádámos)

„*Azt mondja* ***zöd a fű, iarba verde****.*" (K. S. 67 éves férfi, Szőkefalva)

Két olyan adat volt, amelyben az adatközlőknek nem jut eszükbe vagy nem ismerik egy bizonyos fogalom magyar nyelvű megfelelőjét. Ezt úgy próbálják meg kiküszöbölni, hogy megmagyarázzák a szóban forgó fogalmat. Az első adatközlő sok időt tölt Németországban, ott dolgozik, ezért már csak német nyelven jut eszébe egy fogalom, szó, amely a munkahelyi továbbképzéssel kapcsolatos. Mivel érzi nyelvi bizonytalanságát, és azt, hogy hallgatóként nem ismerem a szó jelentését, ezt megpróbálja elmagyarázni. A magyarázat ebben az esetben a megakadályozza a beszéd folyamatosságának megtörését. A második adatközlő megnyilatkozásából szépen kitűnik, hogy a beszélő haboz, nem találja a foglalkozására vonatkozó magyar megfelelőt, s ennek következtében kódváltással él. A nyelvi hiányt azzal próbálja kompenzálni, hogy megmagyarázza a szerepkör funkcióját, azt, hogy mi a feladata az adott munkakörben, hiszen nem ismeri a köznyelvi magyar megfelelőjét.

„*Elvégezni egy **Ausbildugot**. Tehát, azt jelenti, hogy egy kiképzést. Tehát, amilyen munkahelyet szeretnék én végezni, egy irodába, azt jelenti, hogy három évig egy irodában fogok dolgozni.*" (B. D. D. 22 éves nő, Küküllődombó)

„*Nekifogtam dolgozni is, nem mint gázmérnök, hanem mint aaa. nem is tudom ez hogy jön magyarul. / – Mondhatod románul./ **Inginer de proces**. Úgy, mikor valamit gyártunk, annak van egy fluxusa, folyamata. Ez egy folyamat mérnök, ezt így lehet lefordítani.*" (L. T. A. 25 éves férfi, Magyarsáros)

Következtetések

Következtetésként megállapítható, hogy az Alsó-Kis-Küküllő menti kétnyelvű beszélők élőnyelvi megnyilatkozásaik során gyakran szembesülnek nyelvi hiánnyal és bizonytalansággal. A második nyelv rendszeres használata miatt maga a kétnyelvűség is okozhat nyelvi bizonytalanságot. Emiatt a kisebbségi beszélők esetében az első nyelv, az anyanyelv „gyakorlására" kevesebb idő jut, továbbá a két nyelvi rendszer ismerete a beszélőt bizonyos helyzetekben elbizonytalaníthatja, hogy egy-egy elem vagy jelenség melyik nyelvének a része. Ha egyértelmű is egy elem vagy jelenség nyelvi hovatartozása, az adatközlő bizonytalan lehet abban, hogy bevett formáról van-e szó, vagy a másodnyelv hatására megjelenő alkalmi interferenciajelenségről (Lanstyák 2011: 62). Ebből kifolyólag az adott közlési helyzetben jelentkező hiányt egy nyelvközi kódváltás eszközével lépik át az adatközlők. A nyelvi hiányt leginkább a beszédtöltelékek, töltelékszavak, töltelékifejezések jelzik, amelyeket az adatközlők azért használnak, hogy ne szakítsák meg a beszéd folyamatosságát, időt nyerjenek velük a szókeresésre. A beszédtöltelékek közül a töltelékkifejezések jelentek meg a legnagyobb mértékben, de szinte egyetlen egy olyan példa sem volt, amelyben csak egy beszédtöltelék lenne. Ezek halmozva, egymással párokat alkotva jelentkeztek az egyes megnyilatkozásokban. A megakadásjelenségek esetében a habozásra és a néma szünetre találtunk adatot, de ezek egymást követve is jelen vannak a kétnyelvű beszélők spontán megnyilatkozásaiban, amelyek időhúzó stratégiaként nyelvi hiányra vagy nyelvi lapszusra utalnak.

A nyelvi hiány a szaknyelvi kifejezések esetében jelentkezett a legnagyobb mértékben, a közélet és a szakoktatás részleges, bizonyos területeken kizárólagos másodnyelvűsége miatt. Nagyon sok adatközlő a román nyelvi képzés miatt bizonyos szakkifejezések megnevezését csak román nyelven ismeri, a magyar szaknyelvű megfelelő teljesen hiányzik mentális

lexikonából. Mindez annak tulajdonítható, hogy az utódállamokban korlátozták a nyelvhasználat fontos szintjeit, a kialakuló, egyre nagyobb teret hódító, felcserélő kétnyelvűségben pedig folyamatosan nőtt az államnyelv szerepe, dominanciája. Jelen esetben veszélyt jelenthet a többségi hatalom nyelvvisszaszorító politikája, amely kezdetben nagyfokú nyelvi hiányt, majd nyelvleépülést idéz elő. Elemzésem ennek a nyelvi problémának, kétnyelvűségi folyamatnak is jelzésértékű bemutatása.

Irodalom

BÓNA Judit

2014 Megakadásjelenségek az életkor, a nem és a beszédtípus függvényében. *Beszédkutatás* 2014. 123–143.

CORLEY, Martin – HARTSUIKER, Robert J.

2003 *Hesitation in speech can… um… help a listener understand. Proceedings of the twenty-fifth meeting of the Cognitive Science Society.* Erlbaum, Mahwah, New Jersey, 276–281.

CORLEY, Martin – STEWART, Oliver W.

2008 Hesitation disfluencies in spontaneous speech: The meaning of um. *Language and Linguistics Compass* 2/4. 589–602.

DÖMÖTÖR Adrienne

2008 A hogy úgy mondjam diskurzusjelölő. *Magyar Nyelv* 104. 427–442.

É. KISS Katalin

2004 *Hangtan. (A magánahngzó-harmónia ingadozása? – Beszédtempó-gyorsulás, magánhangzó-rövidülés. – Beszédhangsúly, beszéddallam. Anyanyelvünk állapotáról*. Osiris Kiadó, Budapest, 65–72.

FROMKIN, Victoria A. (ed.)

1973 *Speech errors as linguistic evidence*. Mouton, The Hague, Paris

GÓSY Mária

1998 A beszédtervezés és beszédkivitelezés paradoxona. *Magyar Nyelvőr* 122 (1) 3–15.

2002 A megakadásjelenségek eredete a spontán beszéd tervezési folyamatában. *Magyar Nyelvőr* 126 (2) 192–204.

2003 A spontán beszédben előforduló megakadásjelenségek gyakorisága és összefüggései. *Magyar Nyelvőr* 127 (3) 257–277.

2008 Önellenőrzési folyamatok a spontán beszédben. *Magyar Nyelv* 104 (4) 402–426.

2015 *Diszharmonikus jelenségek a beszédben*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest

GÖNCZ Lajos
1999 *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest – Újvidék, Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely
GYARMATHY Dorottya
2012a Az izé funkciófüggő realizációi. In GÓSY Mária (szerk.): *Beszéd, adatbázis, kutatások*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 178–195.
GYARMATHY, Dorottya – NEUBERGER, Tilda
2013 Self-monitoring strategies: The factor of age. In *Proceedings of 19th ICL papers of International Congress of Linguists*. Geneva, 20–27.
HOKKANEN, Tapio
2001 Slips of the tongue – Errors, repairs and a model. *Finnish Literature Society*. Helsinki
HORVÁTH István
2003 Az erdélyi magyarok kétnyelvűsége: nyelvmentés és integráció között? *Erdélyi Társadalom* I. (1)
HORVÁTH Viktória
2009 *Funkció és kivitelezés a megakadásjelenségekben*. Doktori disszertáció. ELTE, Budapest
2014 *Hezitációs jelenségek a magyar beszédben*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
HORVÁTH Viktória – GYARMATHY Dorottya
2010 „A lónak is négy nyelve van, mégis megbotlik." A mentális lexikon útvesztői. *Beszédkutatás* 2010. 171–184.
HUSZÁR Ágnes
1998 Az elszólásvizsgálat egy lehetséges módja. *Beszédkutatás* 1998. 21–34.
2005 *A gondolattól a szóig. A beszéd folyamata a nyelvbotlások tükrében*. Tinta Könyvkiadó, Budapest
KISS Jenő
2011 Nyelvromlás? *Magyar Nyelv* 107. (11) 9–20.
KEREPSZ Valéria
2015 Megakadásjelenségek előfordulása a beszédtempó függvényében. In GÓSY Mária (szerk.): *Diszharmonikus jelenségek a beszédben*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest
LANSTYÁK István
2000 *A magyar nyelv Szlovákiában.* Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest – Pozsony, 229.
2009 *A magyar beszélt nyelv sajátosságai*. Pozsony: Stimul. http://ht.nytud.hu/download/Lanstyak_Istvan_Besznye.pdf (Utolsó letöltés: 2016. 08. 01.)
2011 Nyelvi problémák a szlovákiai magyar beszélőközösségben. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 13. (2) 3–24.

2016 *Nyelvi problémák – emberi megoldások*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Gramma Nyelvi Iroda, Szomoja
PELLOWSKI, Mark W. – CONTURE, Edward G.
2002 Characteristics of speech disfluency and stuttering behaviors in 3- and 4-year-old children. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research* (45) 20–34.
PÉNTEK János
2009 Változó kor(unk) – változó nyelvünk. *Korunk* – 3. folyam, 20. évf. 2. sz. (https://epa.oszk.hu/00400/00458/00146/pentek.html – utolsó hozzáférés: 2021. 04. 26.)
PÉNTEK János – BENŐ Attila
2020 *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Gondolat Kiadó, Kolozsvár – Budapest
POSTMA, Albert – KOLK, Herman – POVEL, Dirk-Jan
1990 On the relation among speech errors, disfluencies and self-repairs. *Language and Speech* 33 (1) 19–29.
RASOLLI, Mohammad Sadegh – TETREAULT, Joel R.
2013 Joint parsing and disfluency detection in linear time. In *Proceedings of the 2013 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing*. Association for Computational Linguistics, Seattle, Washington, USA, 124–129.
SHRIBERG, Elisabeth
1994 *Preliminaries to a theory of speech disfluencies*. PhD thesis. University of California, Berkeley
SZÉPE Judit
2007 *Nyelvbotlástipológiák 1. rész. Előadás a Kísérletes Nyelvészet sorozatban*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 2007. december 18.
2008 *Nyelvbotlástipológiák 2. rész. Előadás a Kísérletes Nyelvészet sorozatban*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 2008.

Szikszai Emese

Emese Szikszai (1994) este doctorandă la Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Litere. În cadrul facultății a absolvit monospecializarea maghiară (2016) și studii de lingvistică și literatură maghiară, nivel masterat (2018). Tema cercetării este Schimbări de cod și împrumuturi lexicale în limbajul persoanelor bilingve din zona satului Delenii (jud. Mureș). În prezent este profesoară de limba și literatura maghiară, iar la facultate conduce ore de seminar.

Emese Szikszai (1994) is a PhD student at the Babeș-Bolyai University. She graduated from the same university with a bachelor's degree in Hungarian Studies (2016) and a master's degree in Hungarian Language and Literature Studies (2018). Her research interests include Code-switching research and loan word of bilingual speakers in Delenii (Mureș country) and its surroundings. She is currently working as a Hungarian teacher and has a seminar on Hungarian facultative and pragmatics at the university.

Forme de deficiență lingvistică și lapsus lingvistic în discursurile persoanelor din localitatea Delenii și localitățile limitrofe

Studiul se bazează pe cercetarea contactelor lingvistice, în special pe analiza schimbărilor de cod și ale împrumuturilor lexicale în limbajul persoanelor bilingve din zona satului Delenii (jud. Mureș). În cadrul cercetării, se vizează prezentarea și analiza fenomenelor de redundanță și obstrucție de exprimare, care indică prezența lacunelor și a lapsusului lingvistic. De asemenea, analiza sistematizează formele lacunelor lexicale. Datele utilizate pentru analiză provin din vorbirea localnicilor bilingvi a zonei de jos a Târnavei Mici (satele Gănești, Dâmbău, Seuca, Adămuș). Persoanele în cauză au ca limba maternă limba maghiară. Utilizând metoda de interviu deschis, informatorii au fost rugați să-și povestească viața, de la naștere până în prezent.

Types of linguistic lacuna and lapsus in the discourses of bilingual speakers in Deleni and its surroundings

In my article, I investigate the forms and ways of signalling linguistic gaps and linguistic lapses in the utterances of bilingual Hungarian/Romanian speakers in Magyarsáros/Delenii (in Transylvania, Romania) and its surroundings, which can be associated with certain levels of code-switching. The investigation is focused on the redundancy and stoppage phenomena that indicate the presence of language lapses and language deficits. At the same time, the analysis also systematize the forms of language deficiency. The available living language data are taken from the utterances of bilingual Hungarian-speaking inhabitants of Magyarsáros/Delenii and its surroundings, of the settlements along the Lower Kis-Küküllő (Vámosgálfalva/Gănești, Szőkefalva/Seuca, Küküllődombó/Dâmbău and Ádámos/Adămuș). Using the open interview method, I asked the respondents to tell their life stories.

Tóth Mária Orsolya

„Hadd boldoguljon, erősödjék a magyar e hazában.”[1] Albisi Eczken Sándor a sajtóban

Bevezetés

Az 1894-es telepítési törvény V. törvénycikkelye értelmében a magyar királyi kincstár telepítési célokra földbirtokokat vásárolt. Az akció kezdeményezője a földművelésügyi miniszter, dr. Darányi Ignác volt, aki a magyarországi gazdálkodás reformját léptette érvénybe. A törvény első paragrafusa szerint „az állam, magánbirtokosok és földbirtokot tulajdonjoggal biró községek a jelen törvény rendeletei szerint telepeket alapíthatnak, akár uj községek alakitása, akár már létező községeknek hozzátelepités által leendő megnagyobbitása céljából”.[2] A Marosludas mellett kialakított négy telep a község megnagyobbítását szolgálta.[3]

A kincstár által megvásárolt földbirtokok között találjuk az ifj. gróf Andrássy Gyula képviselő marosludasi és marosbogáti birtokát, amely 3722 katasztrális hold 1444 négyszögöl területet tett ki, 558 382 korona értékben. Emellett ugyancsak a kincstár tulajdonába került Albisi Eczken Sándor földbirtokos 1408 kat. hold 1046 négyszögöl birtoka, amely a Fundatura dülőben, illetve

---

[1] Eczken Sándor nyilatkozatának első mondata, amely a birtoka eladásakor hangzott el. Lásd: *Hazánk*, 1901. VIII. évf. 50. szám.

[2] Lásd bővebben: https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89400005.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D34 Megtekintés ideje: 2021. május 1.

[3] A marosludasi hozzátelepítésről több munka is született. Az első írás a telepítés közvetlen befejezése után, 1908-ban jelent meg, Lovas Sándor tollából. Lovas S. 1908: 235–270. 1998-ban Domokos Judit összehasonlító elemzést végzett két bukovinai székely telepes család gazdálkodási szokásairól. Domokos J. 1998. A telepítéssel kapcsolatos többéves kutatásait Szekeres Adél 2001-ben jelentette meg. A Lovas Sándor-féle telepítéssel kapcsolatos adatokat újakkal egészítette ki. Írásában kitért az 1921-es földreform következményeire, a földek kisajátítására. Részletesen bemutatta az intézmények életét, fejlődését, kiemelve ezek közösségszilárdító erejét. Szekeres A. 2001: 257–258. A telepek részletesebb bemutatását, illetve a leszármazottak emlékeiben élő telepítéstörténetek ismertetését és ezek feldolgozását Tóth Mária Orsolya végezte el 2013-ban. Tóth M. O. 2013. A telepítés rövid bemutatását, etnikai viszonyait ugyanő végezte el 2019-ben. Tóth M. O. 2019: 116–126. A Marosludas mellé telepített bukovinai székely családokra vonatkozó anyakönyvi összeírások feldolgozására 2020-ban került sor. Tóth M. O. 2020: 49–71. Az erdélyrészi telepítések kapcsán Keszeg Vilmos több írásában is említést tett a marosludasi telepítésről: Keszeg V. 2006: 260–294., Keszeg V. 2010.

Mezőszengyel irányában helyezkedik el, a Tagok dülőben (Vö. Lovas S. 1908, 237–238, 401). A birtokot Eczken Sándor 316 ezer koronáért adta el, és elrendelte, hogy halála után a kincstár a fennmaradó 206 ezer koronát telepítési célokra fordítsa: „az ország Erdély részében a Mezőségen birtokot vásárolni és ezen birtok jövedelmét alapszerűen kezelve, minden 20 évben ismét csak telepítési czélokra felhasználni" (Vö. Lovas S. 1908: 401–410).

A tárgyalások és egyeztetések, illetve a képviselőház jóváhagyását követően, a földművelésügyi minisztérium megkötötte az eladókkal az örök adásvevési szerződéseket.

Az ifjú gróf Andrássy Gyulával kötött szerződést Budapesten, 1901. február 20-án írták alá Darányi Ignác m. kir. földművelésügyi miniszter mint vevő és gr. Andrássy Gyula mint eladó. A szerződéskötés tanúi Lovas Sándor és Győry Loránd voltak.[4] 1901. február 23-án Marosludason került aláírásra az Eczken Sándorral kötött szerződés,[5] Lovas Sándor minisztériumi osztálytanácsos és az eladó között. Lovas Sándor a m. kir. államkincstár képviseletében érkezett Marosludasra Darányi Béla miniszteri tanácsossal és dr. Lamos Kálmán kincstári ügyésszel egyetemben.

Jelen tanulmány Albisi Eczken Sándor személyét és a munkássága köré épülő diskurzust igyekszik bemutatni a rendelkezésünkre álló országos és regionális sajtó anyagát felhasználva. Arra keresi a választ, hogy kik és hogyan, illetve mennyire foglalkoznak a korabeli sajtóorgánumokban a földbirtokos személyével, milyen típusú/témájú cikkekben jelenik meg a rá való hivatkozás, továbbá milyen eseményekhez köthető a neve. A sajtóanyag kiválasztása az Arcanum Digitális Tudománytár Adatbázis és a Digitéka, Erdélyi Digitális Tudománytár keresőjébe bevezetett információk (Eczken Sándor, Albisi Eczken Sándor, Eczkentelep) segítségével történt, 2020 decembere és 2021 áprilisa között. A vizsgált időszak meghatározásakor figyelembe vettem Eczken Sándor nevének első sajtóbeli említését, a birtok eladásának, illetve a földbirtokos halálának időpontját, továbbá azt is, hogy milyen intenzitással közölnek róla halála után. Így két nagy csoportra oszthatjuk a földbirtokosról megjelenő anyagot: 1. a még életében publikált sajtóközlemények (1875–1907) és 2. a halála után közreadott írások (1907–napjaink). A sajtóközlemények vizsgálatakor a tartalomelmezés módszerét használom (Krippendorf, K. 1995). A sajtóanyag mint egyetlen forrásanyag megnevezésének jogosultságát a rendelkezésünkre álló

[4] A szerződés másolata a budapesti Magyar Nemzeti Levéltárban található: K szekció, 1912/36. tétel, 606. csomó. A dokumentum 2019. július 18-án került elő, Tóth Mária Orsolya a marosludasi hozzátelepítéssel kapcsolatos kutatásainak köszönhetően. A kutatást az MTA Domus magyarországi (2019) ösztöndíj segítette.

[5] A szerződést és a hozzátartozó mellékletet lásd: Lovas S. 1908: 401–410.

kevés dokumentum támasztja alá.[6] Megjelenése után a média a nyilvánosság szervezését vállalta magára (vö. Habermas, J. 1993: 9).

A médiakutatás az 1970-es évektől a *sztárkutatás*t módszerként határozza meg, amely egy sztár teljesítményének és hatásának vizsgálatába bevonja a sztárról készült reprezentációkat (plakátok, interjúk, újságcikkek, beszélgetések, rajongók alkotása). Maga a módszer később alakul ki, és nemcsak a filmsztárok köré épülő diskurzusok vizsgálatára használják. Jane Stokes összefoglalta a médiakutatás módszereit, és megállapította, hogy a kutatás sikere a könyvtári kutatás, a szövegelemzés, a szemiotikai elemzés módszereinek igénybevételén is alapszik (Stokes, J. 2008: 105).

Jelen kutatás szempontjából György V. Imola Bernády György-kutatása módszertani előzményként szolgál, ugyanis a szerző végigkíséri a marosvásárhelyi polgármester személye köré épülő kultusz kialakulását, valamint ennek továbbélését. Forrásként a 20. század eleji sajtóközleményeket használja, szem előtt tartva a Bernády-imázs megkreálását. Mivel a várospolitikusok kultuszának kutatása egyelőre fiatal területnek számít, a szerző példát kíván nyújtani hasonló lokális történelmi hősök emlékezetének kutatására, elemzésére (György V. I. 2018). Az emlékezet és a kitalált hagyomány együttesének tárgyalásakor György V. Imola Gyáni Gábor azon állítására támaszkodik, mely szerint a hagyomány megszűnése a közösség felbomlását hozza magával, tudniillik valaminek az átadásához/átvételéhez több személyre, sőt generációra van szükség.[7]

Célom tehát végigkövetni Eczken Sándor alakjának beépülését a lokális emlékezetbe, a hőskreálás mozzanatait, illetve egy lokális mítosz kialakulásának lehetséges változatát. A mítosz azt a tudatformát, reprezentációt jelenti, amely a kollektív memória elemeként jelenik meg a társadalomban, továbbá a tudás és meggyőződés szintjén sajátos helyzetértelmezést kínál (Nagy O. 1999). Normatív és magyarázatot szolgáló funkciójának köszönhetően a közösség értékrendjét szolgálja, illetve fenntartja a csoport kohézióját.[8]

---

[6] Eddigi kutatásaim során egyetlen iskolai jegyzőkönyvben találtam meg a nevét, *Comitetul şcolar Luduş, Registru procese verbale 1887–1926,* nr. inv. 1372/15. A jegyzőkönyv bizonysága szerint Eczken Sándor több gyűlésen is megjelent. Továbbá a marosbogáti presbitériumi jegyzőkönyvben 1907 októberében feljegyzik, hogy a helybéli lelkész részt vett Marosludason Eczken Sándor hagyatéki tárgyalásán. A marosludasi református egyház presbitériumi jegyzőkönyveit 1909-től vezetik, tehát a vizsgált időszak hiányzik. A marosludasi református egyház 1906-ban elindított családkönyvében megtalálhatjuk Eczken Sándor nevét és halálának időpontját (Családkönyv I/7). Egyéb információ nincs bevezetve róla.

[7] Gyáni G. 2000: 102 idézi György V. I. 2018: 33.

[8] Vö. Eliade, M. 1978: 177; Kirk, G. S. 1993: 285–310.

Albisi Eczken Sándor földbirtokosról a korabeli sajtó szolgáltatja a legtöbb információt. A birtokok eladását megelőzően nagyrészt erdélyi lapokban olvashatjuk nevét, míg az 1901 első felében aláírt szerződést követően a történelmi Magyarország különféle napi- és heti-, vidéki vagy fővárosi lapjaiban is felbukkan valamilyen nevéhez köthető hír.

A telepítési ügy nemcsak a hivatalos, gazdaságpolitikai közegekben volt felkapott téma, hanem a közérdeklődés tárgyát is képezte. A 19. század végi sajtó több ízben is kitért az akció bemutatására, ismertetésére, az éppen aktuális előrelépések, esetleg nehézségek ecsetelésére, de a költségek, új beszerzések sem maradtak ki a közbeszédből. Politikai irányultságtól függetlenül, a lapok igyekeztek már az első oldalakon közölni az országgyűlések beszámolóit, a miniszterek beszédeit. Ez a tendencia a 20. elején sem mutatott változást.

Albisi Eczken Sándor ajánlatával nemcsak az országgyűlés képviselőinek tiszteletét nyerte el, de a korabeli sajtó figyelmét, kíváncsiságát is felkeltette. Neve több ízben előfordult a szerződés aláírását megelőző és az azt követő időszakban egyaránt, míg ifjú gróf Andrássy Gyula neve alig néhány esetben került említésre a marosludasi birtokok eladása ürügyén.

Az általam áttekintett időintervallumból csak azokat a cikkeket emeltem ki, amelyek név szerint is megemlítik Eczken Sándor földbirtokost. Azt vizsgáltam, hogy milyen kontextusban kerül említésre a neve, milyen képet alakítottak ki róla, mi az, amit a korban fontosnak tartottak elmondani, kihansúlyozni. A számszerű adatok és táblázatokból kiemelhető információk mellett néhány kiválasztott szöveg tartalmi, stilisztikai sajátosságai mentén is igyekszem levonni a következtetéseket. Ezzel a módszerrel lehetőség nyílik egy átfogóbb képet kapni a földbirtokos személyiségvonásairól, előnyös vagy előnytelen tulajdonságairól, a diskurzus hangvételésről, illetve a korabeli társadalom értékítéletéről.

Albisi Eczken Sándor imázsa

A marosbogáti református temetőben található sírkő szerint Albisi Eczken Sándor a Gothus Eczken családból származott, és 1837. január 13-án született. Halálának éve nincs felvésve a sírkőre, viszont az *Ellenzék* 1907. augusztus 19-i számában olvashatunk erről: „Albisi Eczken Sándor földbirtokos folyó hó 17-én d.u. 3 órakor, életének 72-ik évében rövid szenvedés után elhunyt Marosludason” (*Ellenzék*, 1907. XXVIII. évf., 188. szám).[9]

[9] Ha összevetjük a sírkövön látható dátumot a halál időpontjával, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy valamelyik évszám vagy az elhunyt életkora téves. Az eddigi kutatásaim csak a halál időpontját tudják alátámasztani.

Eczken Sándor síremléke a marosbogáti református temetőben.
Fotó: Tóth Sándor, 2019

Az Eczken Sándor személye és munkássága köré épülő diskurzus vizsgálatakor nemcsak a birtok eladásának évét (1901), hanem az azt megelőző, illetve az azt követő esztendőket is érdemes szemügyre venni, megvizsgálva a róla való beszélés folyamatát, annak mikéntjét, továbbá a lokális mítosz alakulásának mozzanatait.

A rendelkezésre álló sajtóanyag három kategóriába osztható annak függvényében, hogy mikor és milyen témát dolgoz fel: 1. a birtok eladását megelőző évek, 2. a birtok eladásának éve, 3. a hír utóélete. Az első két kategória még az Eczken Sándor életében megjelenő közleményeket tartalmazza, a harmadik pedig elkezdődik röviddel a halála előtt és napjainkig tart.

A kutatott személy kilétére vonatkozó adatok feltárása érdekében a vizsgált sajtóanyaghoz egyéb műfajú nyilvántartási gyűjtemények hozzáadása is indokolttá vált, ugyanis ezek kiegészítő információkat tartalmazhatnak.[10] A földbir-

[10] *A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája II. Gazdacímtár*, A Földmívelésügyi Magyar Kir. Miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, Budapest, 1897, 522–523, 614–615.
Magyarország földbirtokosai és bérlői 1899-1900, kiadja a Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, 1899, Budapest, 425–426.

tokosok, bérlők, szövetkezetek éves beszámolóit összefogalaló feljegyzések, illetve mezőgazdasági statisztikák jegyzékei mellett a pénzügyi évkönyvek egyes számaiban is olvashatjuk Eczken Sándor nevét. Ezekből nemcsak a keresett személy földbirtokainak méretére, a birtok vármegyén belüli elhelyezkedésére, hanem gazdasági felszereltségére, a tulajdonában lévő állatok mennyiségére, gazdasági gépek nyilvántartására is rákereshetünk, továbbá a szövetkezetekben betöltött funkciókra is fény derülhet.

A birtok eladását megelőző évek (1875–1901)

Az első csoportba tartozó sajtóanyag áttekintése 5 különböző újságot jelentett, ebből kettő fővárosi és 3 regionális napi- és hetilapot, szám szerint 30 utalást. Az átvizsgált két fővárosi lap a *Budapesti Hírlap* és a *Gazdasági Mérnök.* A regionális lapok közül pedig a kolozsvári *Ellenzék, Magyar Polgár/Kolozsvár* napilapok, illetve a marosvásárhelyi *Erdély*/*Marosvidék* hetilap cikkeit néztem át az 1875–1901 közötti időszakból.[11]

1. táblázat. *Eczken Sándor nevének előfordulása az 1875 és 1901 közötti időszakban*

	Ellenzék 1880–1901	*Magyar Polgár Kolozsvár* 1875–1901	*Erdély* 1892–1901	*Maros-Vidék* 1877–1896	*Gazdasági Mérnök* 1877–1901	*Budapesti Hirlap* 1883–1901	Összesen
Utalások	5	21	1	1	1	1	30

Amint a táblázatból is kitűnik, a cikkek többsége a kolozsvári lapokban jelent meg. Eczken Sándor nevét először 1875-ben olvashatjuk a regionális sajtóban, amikor a marosludasi önkéntes tűzoltóegylet javára szervezett táncvigadalom nyilvános számadásáról adott hírt Nyárádi Dénes pénztárnok

Magyar Compass, Pénzügyi Évkönyv (Horvát-Szlavon országgal), 16. évf., Szerkeszti és kiadja Mihók Sándor, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, Budapest, 1888.

[11] Az újságok kiválasztását Eczken Sándor nevének előfordulása határozta meg.

a kolozsvári *Magyar Polgár* napilapban, illetve a marosvásárhelyi *Erdély* nevű szépirodalmi közlönyben. A kolozsvári lapnak objektív adatokat terjesztett fel a táncmulatság megszervezésének dátumáról, a kiadásokról és a nyereségről. A szerző felsorolta azok nevét, akik felülfizetéssel támogatták a rendezvényt. Ezek között találjuk Eczken Sándort is, aki 1 forintot adományozott (*Magyar Polgár*, 1875. IX. évf. 39. szám). A marosvásárhelyi laphoz beküldött cikk már jóval részletesebb, kifinomultabb, fogalmazásmódja irodalmias, kitér az időjárásra, megnevezi a mulatságon részt vevő vidéki méltóságokat, továbbá megjegyzéseket tesz a nők csinos toilettjeire is (*Erdély*, 1875. V. évf. 8. szám).

Az első periódusban megjelenő hírek tárgya az adományozás és közérdekű információk között váltakozott.[12]

Az 1875 és 1900 közötti időszakban Eczken Sándor 16 alkalommal adományozott, ebből 13 esetben különböző céllal megszervezett táncmulatságokon. Az így kiadott összeg 40 krajcár és 9 forint között ingadozott. hat alkalommal 1-1 forintot, kétszer 4 forintot, míg 1-1 alkalommal 40 krajcárt, 2, 3, 5, illetve 9 forintot adakozott. A táncmulatságokat Marosludason, Marosbogáton szervezték az önkéntes tűzoltóegylet, az olvasóegylet, a marosludasi felsőnépiskola, a népiskola könyvtárának megalapítása, a marosludasi és mezőbodoni református egyházak javára, továbbá a marosludasi református templom építésére. Az adományok Marosludason és környékén működő egyletek, intézmények javára gyűltek. Az említett időszakban 3 esetben távolabb élők megsegítésére is jótékonykodott. Az 1879-es szegedi árvízkárosultak, illetve a város megsegítésére Moldován Gergely tanfelügyelő indítványozására több másik marosludasi személlyel egyetemben, Eczken Sándor is adakozott 1 forintot (*Magyar Polgár*. 1879. XIII. évf. 66. szám). 1883-ban a bukovinai magyarok részére Marosludasról csak ő küldött 5 forintot (*Ellenzék*, 1883. IV. évf. 64. szám). Ugyancsak egyedül ő támogatta Marosludasról 1895-ben a horvát börtönben sínylődő magyar vasúti munkásokat is, 2 forinttal (*Budapesti Hírlap*, 1895. XV. évf. 331. szám).

Az említett huszonöt esztendőben alig volt olyan év, amikor Eczken Sándor ne jótékonykodott volna. Ezek a gesztusai mind-mind száraz adatként kerültek be a nyilvános számadási lajstromokba. A hírt beküldő szervezőbizottság tagjai nem tértek ki egyetlen adományozó külön érdemeire sem, mindenkinek egyformán megköszönték nagylelkűségét.

A sajtóban is közzétett jótékonykodásai mellett 13 másik alkalommal is olvashatjuk a nevét vegyes témájú hírek kapcsán. Az 1879. május 12-én

[12] Lásd a Melléklet 1. számú jelzete alatt.

megtartott rendkívüli közgyűlésen Felföldi Elek felmondása után a jelenlévők egyhangúlag megválasztották a marosludasi önkéntes tűzoltóegylet főparancsnokává (*Magyar Polgár*, 1879. XIII. évf., 150. szám). Másfél hónap múlva a marosludasi tűzoltóegylet főparancsnoksága nevében nyilvános köszönetet mondott Marosvásárhely városi vezetésének és a város polgárainak, azért a szívélyes fogadtatásért és vendégszeretetért, amelyben az egylet tagjait részesítették a III. szövetségi nagygyűlés alkalmával (*Maros-Vidék*, 1879. IX. évf. 48. szám). Ez a köszönetnyilvánítás az Eczken Sándortól származó első írás, amely a sajtóban is megjelent.

1884 augusztusában, Ugron Miklós mezőzáhi nagybirtokos javaslatára, Marosludason is kipróbálták az Amerikából importált March-féle kévekötő aratógépet. A szemlén több környékbeli gazda is részt vett, köztük Eczken Sándor (*Gazdasági Mérnök*, 1884. VIII. évf. 33. szám).

1885-ben kétszer is leközölték a nevét a *Magyar Polgár* hasábjain. Először áprilisban, Csontos János marosludasi bérlő neve mellett őt is mint jószágkezelőt megemlítik a kolozsvári Nemzeti Szállodában megszálló idegenek névlistáján (*Magyar Polgár,* 1885. XIX. évf. 96. szám). Másodszor pedig májusban, amikor Keresztes Áron, a marosludasi fiókegylet (Kultúregylet) ideiglenes pénztárosa felküldte azon egyleti tagok névsorát, akik befizették az esedékes tagsági díjakat (*Magyar Polgár*, 1885. XIX. évf. 170. szám).

1887. szeptember 22-én Kolozsvárra látogatott I. Ferenc József. A Torda-Aranyos megyei, a király látogatására összeállított küldöttségnek Eczken Sándor is tagja volt (*Kolozsvár,* 1887. I. évf. 221. szám).

Gróf Bethlen Géza főispán elnöklete alatt 1888. március 14-én Tordán megtartották Torda-Aranyos megye rendes havi gyűlését. A közigazgatási bizottsági gyűlés főbb momentumai a következők voltak: az erdőrendészeti bizottság és az adófelügyelő jelentései, a közegészségügy aktuális helyzete, a megyén átvonuló állami utak állapotfelmérése, a tanintézmények és a tordai királyi fogház körülményei, illetve Szentpáli Ignác véleményezése Eczken Sándor indítványára. „Az indítvány szerint ugyanis országosan intézkedés kéretik tétetni a tekintetben, hogy Pannóniának a magyarok által történt meghódításának ezer éves emléke megerősítése czéljából a közutak és terek fákkal ültettessenek be." A véleményező annyiban pártolta az indítványozást, hogy igenis fásítsák be az országos és megyei utakat, köztereket, de ne egy ilyen eseményhez kössék, hiszen a terv megvalósítása csak kényszereszközök segítségével történhetne meg. „ (…) Épen ezért nagyon helyesen mondja véleményező, hogy ezen emlék létesítése gondját bízzuk azon illetékesekre, akik annak valósításával már úgyis régen foglalkoznak." (*Ellenzék,* 1888. XIX. évf. 64. szám)

1894 májusában kirobbant egy majdnem három hónapig elhúzódó vita a *Kolozsvár* hasábjain egy Veritas néven publikáló személy és a marosludasi református birtokosok között. Veritas 1894. május 28-án hosszasan értekezett a marosludasi református egyház megmentéséről. A cikk a *Kolozsvár* címlapján jelent meg (*Kolozsvár*, 1894. VIII. évf. 122. szám). Veritas a terjedelmes bevezető után rátért a fájó pontra. Alig tíz esztendővel a cikk megjelenése előtt, Marosludason református templomot és lelkészi lakot építettek. A lelkesedés nagy volt, többen is hozzájárultak az akcióhoz, tetemes támogatásban részesültek az állam részéről is, sőt rövidesen a leányegyházi pozíciójából anyaegyházzá avanzsálták. Most viszont anyagi gondokkal küzd. Veritas a nagyurakat hibáztatja, akik nem akarják tovább támogatni az egyházat: „Ám, a kik a m.-ludasi ref. egyházközség létrehozásának dicsőségében annak idején osztozkodtak, már csak vegyék ki részüket a fenntartás terhében továbbra is, a derék szülök szokása szerint, hogy teljes lehessen a dicsekedésük. Mert ők önként, minden kényszerítés nélkül adtak létet az egyháznak."

A fejtegetéseit az egyetlen ellenfelszólaló megnevezésével folytatta: „Az uj egyház szervezése alkalmával csak egyetlen egy tiltakozó szó hangzott az Eczken Sándor uré, de az is pusztában hangzott el. Egyedül ő volt, a ki a szervezők tüzét, s az érdeklődés melegét valódi értéke szerint tudta mérlegelni, a ki a bekövetkezendő jövendőt előre megjósolta; a ki a vaktában való rohanást azzal az okos tanácscsal igyekezett fékezni, hogy előbb vagyoni alapot kell teremteni, mely az egyház jövő fennállását biztosíthassa, és ha ez összegyűlt, akkor kell az egyházat anyásitani, lelkészlakot építeni és rendes lelkészt hívni.

Különben az egyház sorsának megjövendölésére Eczken urnak – nem volt szüksége különösen prófétai tehetségre, sőt másnak sem a ki ismerte, nemzeti főjellem vonását, a m. ludasi magyarságnak és az egyházközség akkori anyagi helyzetét. A két ismert dolgokból a harmadik ismeretlent, a jövendőt, biztosra kilehetett számítani.

Ki lehetett számítani a közeli bukást."

Veritas a marosludasi református egyház megmentését egy új adózási rendszerben látta, hiszen az a keperendszer, amely akkor érvényben volt, nem biztosította a kellő alapot az anyaegyház fenntartásához. Két lehetséges megoldást sorolt fel, melyet elmondása szerint a presbitérium elvetett. Az egyik az állami adóalapon történő fizetés lett volna, másik a vagyoni állás vagy jövedelem arányában való juttatás, ezzel is tudtak volna könnyíteni a cselédek és munkások terhein. Mindkettőt elvetették, „egy fillérrel nem akarnak többet fizetni, mint a mennyit eddigelé fizettek, sőt jelen illetéköket

is sokalják" – jegyezte meg Veritas. „Inkább kitérnek – vagy az egyházközség vissza leányositásáért folyamodnak – mondák – mintsem akár az egyik akár a másik kepe-fizetési tervet elfogadják, melyeknél fogva több kepével lennének megróva, mint jelenben."

A helyzet megoldását Eczken Sándor javaslatában látta a cikk szerzője. „A honnan az egyház szervezésekor jött a tiltakozó szó, a meggondolatlan szele-burgyaság ellen, onnan a legilletékesebb helyről, Eczken Sándor úrtól jött most is – természetesen a gyűlésen kívül, mert a presbyteriumból rég kilépett. Nem üzenet alakjában, hanem azon nemes lélekre, történeti ismeretségre, miveltségre, faj- és hazaszeretetre valló kijelentésében, hogy az egyház nemesitő befolyására szükségünk van, s ha már szerveztetett – bár akaratom ellenére – nem szabad bukni engednünk, hogy bukásában kárörömet szerezzünk az oláhoknak s föltárjuk a magyar társadalom gyöngeségét a maga meztelenségében mely őket még bátrabbaká tegye. Minden áron fenn kell tehát tartanunk egyházunkat, de úgy, hogy a szegény nép terhe felényire szállíttassák; terhöknek másik felét, magunkra kell vennünk. És én a teher hordozásában osztozom, s vagyon és jövedelem arányában a méltányosság legszélsőbb határáig elmegyek. Hogy ha az arányos teherviselés terhével nem tudnak boldogulni, próbálják meg az adóalapon való kirovást, ha sikerül törvényerőre emeltetniök."

A végeredmény az állami adóalapon történő keperendszer bevezetése lett, és Eczken Sándort Veritas az egyház megmentőjének titulálta. „Eczken Sándor urnák nemesszületését díszes fejdelmi diploma igazolja, közjóra kiható tettei alapján pedig a jelen és jövő nemzedék tiszteletében annál sokszorta díszesebb és értékesebb oklevelet nyert és nyerend nemességéről, mert amazt a sors azon véletlen játékának köszönheti, hogy Eczkennek született, de ezeket saját érdemeivel szerezte és szerzi meg. Isten éltesse soká, hogy még többet szerezhessen." (*Kolozsvár*, 1894. VIII. évf. 122. szám)

Veritas írása viszont nem maradt visszhang nélkül, ugyanis június 9-én ugyancsak a címlapon megjelent Eczken Sándor válasza is (*Kolozsvár*. 1894. VIII. évf. 131. szám). Írásában Eczken Sándor tisztázni szerette volna mindazt, amit Veritas nyilatkozott. Öt pontba szedte érveit, melyek miatt ellenezte a marosludasi templom felépítését, illetve később anyaegyházzá való léptetését, hiszen meglátása szerint a marosludasi közösség nem rendelkezett elengendő alappal egy ekkora befektetés szerencsés lebonyolításához. Első ok a fizetésképtelenség; második a mezőségi magyarság pusztulása a sok elszórt, szegény eklézsia miatt, akik a többséghez csatlakoznak, jelen esetben az többségi *oláhsághoz;* harmadikként az építéshez szükséges nagy kölcsönök terhét nevezte meg; negyedik ok, elvi ok: „a vezető urak

azt mondták, hogyha templom lesz, lesz hallgató is, én pedig mindig azt mondottam, a hogy a terhek szaporodnak, azon arányba fog az eklézsia fogyni, előbb be kell várni, hogy a magyarság szaporodjék, addig gyűjteni kell alapot"; ötödiknek a fölösleges, mód nélküli erőlködést nevezte meg.

Utolsóként az adóalapú kepefizetés kérdését tisztázta. Ő bármikor hajlandó lett volna több kepét fizetni, de az adóalapút azért sem tudja elfogadni, mert „ezt a mai nehéz viszonyok között sem méltányosnak, sem helyesnek nem tartom, mert lehet valakinek nagy adója, de birtoka annyira meg van terhelve, hogy tulajdonkép semmi jövedelme nincsen, s elég, ha a megyének és a községnek egy nem létező vagyon után fizeti az adót". Meglátása szerint a jövedelem és a személyes anyagi helyzet utáni adózás lenne méltányos.

Cikkét azzal a megjegyzéssel zárta, hogy ő semmiféle közüggyel nem foglalkozik, a *Kolozsvár*t sem olvassa, és az őt ért különös megtiszteltetést nem fogadhatja el, mert nem érdemelte ki. „Végül kijelentem, hogy ezen ügyet, tett nyilatkozatommal, befejezettnek tekintem."[13]

A július 2-án közreadott *Kolozsvár* címlapján a marosludasi református birtokosok válaszát olvashatjuk, melyben a Veritas kijelentéseinek sértő voltát ecsetelték (*Kolozsvár*, 1894. VIII. évf., 149. szám). A birtokosok nevében közlő szerző felsorakoztatta mindazon érveket, melyek szerint Veritas írása sértő rájuk nézve. A cikk írója szerint azért volt szükség templomot építeni Marosludasra, mert addig csak havonként egyszer hallgathattak istentiszteletet, és a nép is elkezdte mind gyakrabban és gyakrabban igénybe venni az *idegen vallású és nemzetiségű pópák* nyújtotta szolgáltatásokat. A kepefizetés kapcsán megjegyezte, hogy: „És Veritás mit akar? Állami adóalapon történő kepekirovás kell neki, hogy ne bajlódjon a szegény nép nyomorúságos krajczárjaival hanem dúskáljon a ref. birtokosoknak százakra menő egyházi ravatalában." Eczken Sándor korábbi nyilatkozatára támoszkodva azt is állította, hogy az állami adórendszer teljességgel elvetendő, hiszen nem várhatja el senki, hogy az egyház teljes terhe pár vagyonosabb birtokos vállára nehezedjen, továbbá az alig vagy nem fizető tagok ugyanúgy részt vehessenek a döntéshozatalban, mint azok, akik tetemes összeggel támogatják az egyházat.

A cikk zárószavában kifejezte a birtokosok nevében is tiltakozását Veritas terve ellen, illetve távozásra szólította fel: „De mi igy t. cz. Veritás Ur nem játszunk! ezen és hasonló tervei ellen itt a nyilvánosság terén is tiltakozunk; az állami adóalapon történő kepekirováshoz, mint veszedelmes preczedenshez, semmi szin alatt hozzá nem járulunk! Ám lássa ön, hogy

[13] A teljes cikk tartalmát lásd a 2. sz. mellékletben.

a maga által teremtett zavaros helyzetből miként gázol ki; mi kijelentjük, hogy önnek, vagy önhöz hasonló demagógnak a történtek után még az eddig fizetett évi 20 frt kepét sem fizetjük szívesen és sokáig, s azt ajánljuk, hogy távozzék tőlünk jobb hazába s az általunk megalapított egyház további fenntartását, az eddigi alapon, bizza csak továbbra is nyugodtan reánk!" (*Kolozsvár*, 1894. VIII. évf., 149. szám)

Veritas július 9-én megírta terjedelmes válaszát, melyet a *Kolozsvár* három egymás utáni számban közre is adott, az újság második oldalán (*Kolozsvár*, 1894. VIII. évf. 157., 158., 159. számok). Veritas továbbra is kiállt azon állítása mellett, miszerint ő is ugyanazt javasolja a kepefizetés terén, mint amit Eczken Sándor javasolt. Emellett hosszasan ecsetelte a földbirtokos szerénységét és az egyház és közösség életében betöltött szerepét. „De egyszersmind szives bocsánatát is kérem, hogy tisztelt nevének emlegetésével s egyházunk iránti elévülhetlen érdemeinek nyilvános téren való méltatásával, szerénységét megsértettem: holott ismertem jellemét, hogy irtózik a feltünéstől, hogy soha sem kereste a fényes látszatot, hogy soha sem akart több és nagyobbnak mutatkozni, mint a mekkora; hogy jótéteményei fölé sohasem tűzött czégért – és hogy érdemeit a nagy világban nem ismertette sip-, dob és trombitával." (*Kolozsvár*, 1894. VIII. évf. 157. szám)

Az első írásában megjelent állításai mellett továbbra is kitartott, hiszen írott okmányokkal is alá tudja támasztani, amit akkor elmondott. Továbbá azt is megkockáztatja, hogy a birtokosok azért nem indítottak eddig ellene sajtópert becsületsértés és rágalom címen, mert tudják, hogy igaza van.

A cikk folytatása további részletekbe bocsátkozott, a református birtokosok nevében író szerzőt védencei prókátorának nevezte, illetve tovább merészkedve a kepetöbbletről beszélt, amely a már kiszabott összeget nem sokkal haladta volna meg. Az egyház belső konfliktusait tovább szőtte, és általa megnevezett bizonyítékokkal támasztotta alá. Sőt azt is a *prókátor* szemére vetette, hogy amikor megvásárolták a harmóniumot, nemde pontosan ő ajánlkozott, hogy ingyen játszik rajta, hogy ne kelljen ezzel a költséggel is terhelni az egyházat?

A cikk végén Veritas a lelkész pártjára állt, aki több ízben is megakadályozta a *prókátor* urat abban, hogy kellemetlen helyzetbe sodorja magát. Veritas utolsó előtti mondatával viszont azt is mondhatjuk, hogy leleplezi kilétét, amikor azt állítja, hogy „a lelkész jól érzi magát nállunk; s eszibe sem jutott, boldogabb hazát keresni", holott a birtokosok nevében író szerző Veritasnak ajánlotta a boldogabb haza keresését.

Veritas utolsó írására nem érkezett válasz, az újság nem közölt ebben az ügyben egyetlen cikket sem.

Veritas cikkeiből nemcsak a korabeli marosludasi református egyház nehézségeiről, belső konfliktusairól kapunk tudósítást, hanem Eczken Sándor személyéről, jelleméről, elveiről is. Habár Veritas csak szuperlatívuszokban beszélt a földbirtokosról, megalapozta azt a beszédmódot, amely 1901-ben, a birtok eladásakor újra előtérbe került.

A vizsgált sajtóanyag mellett három másik dokumentum adatait is áttekintettem, hiszen ezek tovább gazdagítják az Eczken Sándorról szóló tudásunkat, és bizonyítékként szolgálhatnak az 1901-ben elindított diskurzus megértésében.

Az 1885-ben kiadott *Központi Értesítő*ből megtudhatjuk, hogy Eczken Sándor is tagja volt a *Maros-ludasi kisegitő takarékpénztár szövetkezet* igazgatótanácsának.[14] 1888-ban a *Szövetkezet* alelnöke.[15] Az 1897-ben kiadott *Gazdacímtár*ból pedig rálátást kaphatunk birtokai nagyságára, felosztására, a gazdaságban dolgozó cselédek számára, továbbá a gazdasági gépek és eszközök mennyiségére, és nem utolsósorban a birtokában lévő állatállomány méreteire.[16]

Az 1875–1901 közötti periódus 30 sajtóközleménye és a három közérdekű jellegű dokumentuma alapján elmondható, hogy Eczken Sándor nemcsak birtokainak kezelője, hanem a magyar nemzet sorsát szívén viselő filantróp, aki részt vett a közösségi életben, és legjobb tudása szerint szolgálta azt.

A birtok eladásának éve (1901)

1901-ben összesen 44-szer[17] olvashatjuk Eczken Sándor nevét a magyar sajtóközleményekben, ebből 30 alkalommal a magyar állami kincstárnak tett ajánlatáról. Mind a 30 újságcikk az év első felében keletkezett.[18]

Az említett évben 18 különböző napi- és hetilapban olvashatunk Eczken Sándorról, ebből 9 fővárosi lap és a 9 vidéki lapból 4 erdélyi kiadású. A szóban forgó 9 fővárosi lap a következő: *Alkotmány, Bolond Istók, Budapest, Budapesti Hírlap, Hazánk, Magyar Nemzet, Magyarország, Pesti Hírlap,*

---

[14] *Központi Értesítő*, 1885. X. évf., 63. szám, Budapest. Kiadja a Földmivelés-, Ipar- és Kereskedelmi M. Kir. Ministerium.

[15] *Magyar Compass, Pénzügyi Évkönyv* (Horvát-Szlavon országgal), 1888. XVI. évf., Szerkeszti és kiadja Mihók Sándor, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, Budapest.

[16] Lásd 3. melléklet. Összehasonlításként mellékeltem a gróf Andrássy Gyula szóban forgó adatait is, hiszen ebből a két birtokból alakítják ki 1903 és 1905 között a négy telepet Marosludas mellett.

[17] A megadott szám a digitálisan feltöltött sajtóanyagot fedi le. Források az Arcanum adatbázisai, illetve a Digitéka, Erdélyi Digitális Tudománytár.

[18] Lásd bővebben a 4. mellékletben.

Pesti Napló. Vidéki sajtókiadványok: *Kecskeméti Friss Újság, Magyar Paizs (*Zalaegerszeg), *Szabadság* (Miskolc), *Pécsi Közlöny, Pécsi Napló, Magyar Polgár* (Kolozsvár), *Székely Lapok* (Marosvásárhely), *Csíki Lapok* (Csíkszereda), *Székely Nemzet* (Sepsiszentgyörgy).

1901. február 11-én a 657. országgyűlésen Darányi Ignác földművelésügyi miniszter beszámolt a telepítések eddigi eredményeiről, ugyanakkor a közgyűlés elé terjesztette az ifjú gróf Andrássy Gyula képviselővel folyó tárgyalásaira vonatkozó fejleményeket is. Beszéde további részében a telepítés fontosságát ecsetelte, majd amikor az akcióba vetett bizalmáról beszélt, két példával igyekezett alátámasztani állítását: 1. a csanádi káptalan 20 esztendőre a miniszter kezelésére bízta a Dezső Áron magántulajdont. Bérleti telepítéssel szeretne megpróbálkozni ezen a 2985 kat. hold birtokon. 2. Egy erdélyi birtokos levélben megkereste és felajánlotta 1400 kat. hold földjét.[19] Ez a személy nem más, mint Eczken Sándor.[20] A jelenlévők éljenzéssel fogadták a hírt.

Az országgyűlésen elhangzottak futótűzként terjedtek a fővárosi és vidéki lapokban. A kutatás során arra voltam kíváncsi, hogy milyen mértékben foglalkozik a sajtó egyik, illetve másik földbirtokos személyével. Az eredmény magáért beszél. Az áttanulmányozott újságcikkekben 6-szor említik gróf Andrássy Gyula nevét a marosludasi telepítés, földvásárlás kapcsán, illetve 30 alkalommal Eczken Sándor ajánlatát. Gróf Andrássy Gyula neve mindig az Eczken Sándor neve mellett szerepel, egyetlen, a témában írott cikk sem szól csak az ő személyéről. A *Magyarország*ban megjelent második Eczken-cikk kapcsán jelentette ki a szerző, hogy „Szerencsés elhatározás tehát, hogy a földmivelési miniszter megvásárolja az Andrássy Gyula gróf ludasi birtokát. Itt is el lehet helyezni százötven telepes családot. A két telep ezerkétszáz magyar lélekkel szaporíthatja Ludas magyarságát. A többit elvégzi az egyház, az iskola, az élet." (*Magyarország*, 1901. VIII. évf. 38. szám)

Az 1901-es év első felében megjelenő hír mennyiségi mutatói tisztán tükrözik a sajtó véleményformáló hatalmát, erejét, mellyel a közvéleményt irányították. 18, politikai, gazdasági, társadalmi, vegyes tartalmú, független, közérdekű vagy akár élclap vállalta fel Eczken Sándor cselekedetének híresztelését. Az 1901. február 12-én megjelenő *Magyarország*ban,

[19] A miniszter ezen kijelentésére alapozhatott a korabeli sajtó, amikor elkezdte használni az *adományozás* fogalmat.

[20] A jegyzőkönyv tartalmát lásd bővebben: *Képviselőházi napló*, 1896. XXXIII. kötet, 1901. február 4.–február 26. Ülésnapok 1896-657. A Darányi Ignác beszédéből származó idevágó részlet az 5. mellékletben olvasható.

*Budapest*ben írtak először arról, hogy Albisi Eczken Sándor telepítési célokra *adományozta* birtokát. A későbbiekben megjelenő összes híresztelés *adományozás*nak[21] fogja nevezni a gesztust, feltüntetve ennek feltételeit is. Három hét leforgása alatt 30 alkalommal írtak az eseményről. Egyetlen lap, a zalaegerszegi *Magyar Paizs* késett meg a hírrel, és csak április 11-i számában említette meg *Különfélék* című rovatában Eczken Sándor „a pusztuló magyarnak felségélésére" áldozó cselekedetét (*Magyar Paizs,* 1901. II. évf. 15. szám). A hír rövid és lényegre törő.

Az országgyűlést követő napon, 1901. február 12-én, 4 fővárosi lap és a kolozsvári *Magyar Polgár* számolt be Darányi Ignác miniszter beszédéről. A következő napokban másik hét lap hozta le a hírt. Második héten kissé megcsappant az érdeklődés, 6 sajtóközlemény olvasható. Harmadik héten újra fellágolt a kíváncsiság, hiszen már mindkét birtokossal megkötötték a szerződéseket, illetve minden figyelem Eczken Sándor ünneplésére koncentrált. A marosvásárhelyi *Székely Lapok*nak saját küldöttje is részt vett a február 21-én megrendezett ünnepélyes díszebéden. A február 24-i számban részletesen beszámolt mind a minisztériumi küldöttség programjáról, mind pedig a földbirtokos tiszteletére szervezett ünnepélyről, és a telepítésről is hasznos tudnivalót közölt (*Székely Lapok*, 1901. XLI. évf. 17. szám). A fővárosi lapoknak dr. Vajda Dániel marosludasi orvos küldte el az eseményről szóló értesítését. Az *Alkotmány*, a *Budapesti Hírlap* és a *Pesti Napló* február 24-én közölte is a *Hírek* rovatban. A következő két napban 5 lap írt Eczken Sándor ünnepléséről szóló híreket.

Továbbá érdekes megfigyelni, hogy amint az eseménytől időben távolódunk, téves számadatok kerülnek a sajtóközleményekbe. Első héten minden lap az országgyűlési jegyzőkönyvek alapján, illetve a miniszter beszédét felhasználva adta közre a hírt, így az *adományozott* birtok nagysága három esetben a reális nagyságát, 1400 holdat jelentett, négy esetben pedig ennél kisebb méretű volt, 1300 hold. Második héten a marosvásárhelyi *Székely Lapok* tudósítója már 1600 holdas birtokról beszélt, holott pontosan egy héttel azelőtt a reális méretét közölték. Harmadik héten a hat közlésből mind a hatban 1600 holdas földterületről számoltak be a hírek, valószínűsíthető az is, hogy a marosvásárhelyi lap téves adatait használták fel, holott az első héten leadott hírekben még a helyes információt közölték. Egy másik magyarázat a nagyfokú lelkesedésnek is betudható, hiszen a harmadik héten kezdik el közölni az ünneplés hírét, mozzanatait. Egy felnagyítási, hőskreálási folyamat kezdetének lehetünk tanúi.

[21] A birtok eladása kapcsán használt *adomány/adományozás* fogalmakat a továbbiakban a korabeli sajtóban megjelenő formában fogom használni, dőlt betűvel jelölve azt.

Az Eczken Sándorról szóló diskurzus résztvevői, a róla szóló közlemények megfogalmazói a fővárosi/regionális lapok szerkesztői, munkatársai, illetve a marosludasi elit képviselői, akik levelezés útján küldték híreiket a különféle kiadókhoz. A vizsgált cikkeket hat esetben írta alá szerző: dr. Vajda Dániel marosludasi orvos kétszer, egyszer Sz. D., a *Székely Lapok* saját kiküldött tudósítója, Bartha Miklós, a *Magyarország* vezércikkírója, Saturnus, a *Pécsi Napló*tól, illetve Mártonffy Imre, a *Szabadság*ban (Miskolc) gyakran közlő publicista, néptanító.

A vizsgált szövegek műfajokba sorolásakor a jelenkori kommunikációtudomány szakirodalmában található osztályozásokat vettem figyelembe.[22] Eszerint elkülönítettem a hír, a közlemény, a tudósítás, vezércikk, olvasói levél és a glossza műfajokat.

2. táblázat. *A birtok eladását feldolgozó sajtószövegek műfaji besorolása*

	Hír	Közlemény	Tudósítás	Vezércikk	Olvasói levél	Glossza
Előfordulás	5	7	6	6	5	1

A tájékoztató jellegű műfajok (hír, közlemény, tudósítás) nagyobb számban képviseltetik magukat, általuk mindenki, aki a témában érdekelt volt, megismerhette a földművelésügyi minisztérium aktuális tevékenységét, eddigi eredményeit, a telepítési akció jelenlegi fázisát. A véleményközlő vezércikkek két esetben a telepítés kapcsán számoltak be Eczken Sándor *adományáról*, egy esetben a magyarság veszedelméről értekezett a szerző, és objektív közléssel ékelte be írásába a hazafias célokra eladott birtokról szóló információt. A fennmaradó három esetben a szerzők a földbirtokosról, a telepítési célokról, illetve az *adományozó* tiszteletére megszervezett ünnepségről számoltak be. A járulékos műfajcsoportba sorolható olvasói levelek közvetett módon kerültek közlésre, és hírértékű információkat szolgáltattak a szerződés aláírásáról, a Marosludason megszervezett ünnepségről vagy Daranyi Ignác Eczken Sándornak címezett táviratáról.

[22] Szirmai Éva *A sajtóműfajok elmélete* című munkája segített a műfajok elkülönítésében. Szirmai É. 1997.

Ami a szövegek jellegét illeti, mindegyik cikk pozitív töltetű, viszont a közlésmód mikéntjében enyhe árnyalatokat is megfigyelhetünk. A tényközlés mellett a szerzők, a korabeli újságírói gyakorlatnak megfelelően, saját véleményüket is belecsempészték mondanivalójukba, hiszen hatni kellett az olvasóközönség érzelmeire, a hírek pedig a szenzáció erejével kellett hogy bírjanak (vö. Bourdieu 2007: 115). Az átvizsgált cikkek esetén hétszer olvashatunk tényközlő írásokat, ezek általában a miniszter beszédéből, az országgyűlési beszámolókból kivonatolt jelentésekből, illetve a marosludasi ünneplő közösség nevében felterjesztett rövid, lényegre törő információkból tevődtek össze. Az összes többi szövegben találunk kisebb-nagyobb számú elismerő utalásokat, jelzőket.

Az elemzés lényeges mozzanata továbbá Eczken Sándor megjelenített attribútumainak bemutatása, amely során fény derülhet arra, hogy a korabeli sajtó milyen képet alakított ki a földbirtokosról, illetve hogyan ítélte meg ennek cselekedetét.

A birtok eladása kapcsán keletkezett 30 szövegben 21 utalást találtam a földbirtokos kvalitásaira. Az esetek nagy többségében több tulajdonság is megjelenik egy szövegen belül, vagy ugyanazok ismétlődnek több szövegben is.

A megjelenített tulajdonságok mind-mind előnyös fényben tüntetik fel Eczken Sándort, tehát pozitív képet alkotnak róla. Annak függvényében, hogy éppen mit emelnek ki, négy csoportba oszthatjuk a tulajdonságokat. Az első csoportba az általános pozitív jellemvonásokat sorolhatjuk: nemeslelkű, nagylelkű öregúr, életerős, derék székely/földesúr/öregúr, kiváló, híres mintagazda; neve, akarata, egyénisége súllyal bír; személyzetével emberségesen bánt, de utánuk nézett, és megkövetelte, hogy dolgát mindenki kifogástalanul végezze.

A második csoport az eladott birtokhoz kapcsolódik, melyben ennek méreteire, de az adomány mivoltára is találunk utalásokat: hazafias adomány, pompás birtok, nagyértékű, de szerény módon becsült birtok, fejedelmi ajándék, nagyszerű ajándék, nagylelkű adomány, lelke a Mezőségnek, első osztályú földje.[23]

A harmadik a hazafiságot kihangsúlyozó tulajdonságok csoportja: hazafias, nemes lelkű hazafi/adományozó, nagylelkű hazafi/adományozó, nagynevű erdélyi adományozó; egy emberélet tisztes munkájának gyümölcsét hazája és nemzete boldogítására, erősítésére ajánlotta; nemes

[23] A földek minőségére való utalás zsurnalisztikai fordulatnak nevezhető, ugyanis a telepítések egyik célja a túlnépesedett települések lakosságának átirányítása mellett a mezőgazdasági szempontból előnytelennek számító földek rehabilizálása is volt. Vö. Keszeg V. 2006: 261.

egyszerűségben élt, szorgalmasan dolgozott, és most áldoz; a magyar ember hazaszeretetének szimbóluma: Eczkenfalva; a nagy cselekedetek között is a nagyobbak közé tartozik; munkás életének minden pillanatát a haza szolgálatában töltötte el.

A negyedik csoporba az eltúlzott, felnagyított tulajdonságai kerülnek: a jótékonyság apostola, Eczkenfalva alapítója, a kis emberek pártfogója, úttörő, kinek nemes emlékezete beiratik a nemzet hálakönyvébe. „A kormány kitűzött nemzetfentartó czélját milyen könnyen elérné, ha széles e hazában csak száz Eczken Sándor találkoznék!"[24]

A családi állapotára, illetve életkorára vonatkozó adatokat nem soroltam külön csoportba, ezekről hat cikkben olvashatunk; ugyanazt mondják el kisebb-nagyobb módosításokkal: gyerektelen, magányosan élő, 64 éves, nincs családja, egyetlen fiától megfosztotta a halál. A *Bolond Istók*ban két mondat erejéig olvashatunk róla és cselekedetéről; a második mondat nevének egyediségéhez kapcsolódik: „Nevét nehezen ejti ki a magyar, de nehezen is fogja elfelejteni" (*Bolond Istók*, 1901. XXIV. évf. 7. szám).

A felsorolt tulajdonságokból, jelzőkből kirajzolódó Eczken Sándorképben egy hőst kreáló attitűd követhető nyomon. A fővárosi és regionális média által, a marosludasi elit támogatásával propagált személyi kultusz csíráit figyelhetjük meg, ugyanis elkezdik nemzeti hősként ünnepelni, olyan személyként, aki a magyar nemzet megerősödését, boldogulását tűzte ki életcéljául, és ennek érdekében cselekedett.

Az Eczken Sándor közvetlen környezetében élők viszonyulása a tiszteletére megszervezett ünnepség megszervezésében érhető tetten. A 30 cikkből 11 dolgozta fel a február 21-én megszervezett 100 fős közebéd részleteit. A marosvásárhelyi *Székely Lapok* saját kiküldött tudósítója, Sz. D., alpontokba szedve számolt be az eseményről: Eczken élete, a telepítés, az adomány, a birtok átvétele, Eczken ünneplése, a közebéd, a telepítés mozzanatai (*Székely Lapok*, 1901. XLI. évf. 17. szám).[25] Az ünnepségen felszólaló marosludasi értelmiségiek közül elsőként Újvárosi István református lelkész mondott köszöntőt, őt követte az esemény főszervezője, dr. Vajda Dániel, orvos, aki több ízben is tájékoztatta a fővárosi lapok szerkesztőit Eczken Sándor *birtokadomány*áról. Rajtuk kívül másik két marosludasi lakos is felszólalt. A Mezőzáhról érkező Csíki József is dicsőítette Eczken Sándor érdemeit. Máthé József, tanító, a Marosvásárhelyi Székely Társaság öttagú

[24] Az idézett mondat a *Magyar Polgár* telepítéssel foglalkozó számában olvasható. *Magyar Polgár,*. 1901. XXIV. évf. 36. szám

[25] A cikk teljes tartalmát lásd a Mellékletek 6. pontjában.

küldöttsége nevében mondott lelkesítő beszédet, továbbá Barabás Endre marosvásárhelyi tanár, a székely nép helyzetéről tartott előadást.[26]

Az ünneplő közösség tehát nemcsak a marosludasi lakosságból, illetve a környező települések értelmiségi osztályából tevedőtt össze, hanem a közeli város, Marosvásárhely közügyekkel foglalkozó rétegének képviselőiből is. A fővárosból induló hírt a környék, illetve Marosludas elitje felkarolta, majd tovább generálta.

Az ünneplés után az Eczken Sándor körüli hírverés elkezdett fellazulni. A birtok eladásának évében még két alkalommal lendült fel a földbirtokos nevének emlegetése; márciusban két lap számolt be az erdélyrészi telepítések helyzetéről, megemlítve az újonnan vásárolt birtokokat, illetve harmadikként a *Pesti Hírlap* a főváros költségvetését kisegítő kölcsön kapcsán közölte a kölcsönzők névsorát, Eczken Sándor 20 ezer koronát adott. Augusztusban hat különböző lap írta meg a marosludasi telepítvényeken történő erdősítési akció kezdeményezését. A kilenc hírből egyben Eczken Sándor birtokáról mint vásárolt földterületről beszéltek, hét esetben telepítési célokra *ajándékozott* területként emlegették.

Az 1901-es év legnagyobb híre, a kutatás tárgyát illetően, továbbra is Eczken Sándor ajánlata maradt, melynek értelmében a magyar királyi kincstár jutányos áron új földterülethez juthatott.

A birtok eladásától napjainkig (1901–2021)

1901-ben elkezdik az Andrássy- és Eczken-birtokok befásítását, majd a telepítéshez szükséges munkálatokat, így a sajtó figyelme is erre a tevékenységre, a különféle pályázatok kihirdetésére terelődik. 1902-től minden hírverés a telepítési akcióval köthető össze, viszont ez év márciusában I. Ferenc József királyi elismerésben részesíti Albisi Eczken Sándort: „Személyem körüli magyar ministerem előterjesztése folytán megengedem, hogy albisi Eczken Sándor maros-ludasi földbirtokosnak, a telepítés terén tanúsított hazafias áldozatkészségéért, elismerésem tudtul adassák. Kelt Budapesten, 1902. évi márczius hó 12-én. Ferencz József, s. k. Gróf Széchényi Gyula, s. k.” (*Budapesti Közlöny*, 1902. XXXVI. évf. 69. szám) A hírt egy hét

[26] Utóbbi két felszólaló a Marosvásárhelyi Székely Társaság aktív tagja volt, akik a 20. század elején a székelykérdés országos szintre emelését tűzték ki célul; több cikkük, tanulmánykötetük megjelent ebben a témában. Lásd bővebben: Balaton P. 2004: 52–53.

leforgása alatt öt másik fővárosi lap is leközölte. A dolog érdekessége, hogy egyetlen erdélyi lapban sem tettek jelentést a királyi elismerésről.[27]

1903-ban újra feltűnik Eczken Sándor neve egy nagyobb összegű adományozás kapcsán. A kassai Rákóczi-szoborra adakoztak Marosludason is, a földbirtokos 38 koronával tett eleget a felhívásnak (*Magyarország*, 1903. X. évf.).

Ugyanebben az évben kezdik meghirdetni országszerte a Marosludas melletti telepek elfoglalási feltételeit. Ettől az évtől kezdődően, 2021-ig, már csak három alkalommal olvashatunk Eczken Sándorról mint magánszemélyről. Az első két alkalom az 1907-es esztendőhöz kötődik, a harmadik pedig 1909-ből való. Az első az augusztus 19-i *Ellenzék* hasábjain olvasható gyászjelentés, melyben a földbirtokos halálhírét jelentik, továbbá a református püspök marosludasi látogatását, aki Eczken Sándor temetésére érkezett. „Személyi hír. Dr. Bartók György erdélyi református püspök ma reggel Marosludasra utazott Eczken Sándor temetésére. Értesülésünk szerint Eczken egyházi célokra 300 000 koronát hagyományozott.

Gyászrovat Albisi Eczken Sándor földbirtokos folyó hó 17-én d. u. 3 órakor, életének 72-ik évében rövid szenvedés után elhunyt Marosludason." (*Ellenzék*, 1907. XXVIII. évf. 188. szám)

A második hír is ehhez az eseményhez kapcsolódik, ugyanis Eczken Sándor végrendeletében a nagyenyedi Bethlen Gábor Református Kollégium javára százezer korona értékben családi ösztöndíjat létesített, amelyet az alapító leány ágairól származó utódok élvezhettek, ha nem voltak ilyenek, akkor a marosbogáti, Belényesi család fiú- és leányági leszármazottjai, ha ilyenek sem lennének, akkor más jó tanuló ifjak.[28]

Az 1908–1917 közötti időszakban négy fiú kapta meg a 700 korona értékű ösztöndíjat: Veres György[29] (1909, 1910, 1911, 1917), Balogh Sándor[30] (1909, 1910), Gyenge Károly (1910) és Balassa Géza (1917).[31]

Az 1909-ből származó bejegyzés nem más, mint az Eczken-örökösök felhatalmazásából meghirdetett ingatlanok eladása: „Eladás. Alulírottak, mint az Eczken örökösök megbízottai közhírré tesszük, hogy Maros-ludas

---

[27] Arról sincs tudomásunk, hogy Eczken Sándor tudott-e az elismerésről.

[28] Lásd bővebben: *A Nagyenyedi Református Kollégium Értesítője az 1907–1908-ik iskolai évről*. Kiadta Az Igazgatóság, Nagyenyed, Nyomtott Keresztes Nagy Imre Könyvnyomdájában, 1908, 202–203.

[29] Szászcegői születésű.

[30] Szászújősi születésű. Édesanyja Baloghné Eczken Klári, aki Eczken Sándor első unokatestvérének, Eczken Sándor honvédnek az unokája. Lásd: Újős Református Családkönyv.

[31] Lásd a nagyenyedi Bethlen Kollégium éves értesítőit.

községben (Torda Aranyos vármegye) a Maros folyó partján vizjoggal 9 szobás lakás és mellékhelyiségekből álló fő lakóház, 2 emeletes nagy raktárral, több üzlet helyiség és bérházzal biró 5 és 1/2 hold körüli belső telek 160 000 kor. minnimális vétel áron és egy a legforgalmasabb utcán illetve piactéren fekvő 2 bérház és üzlethelyiségekkel ellátott, mintegy 600 □ -öl területű beltelek 40 000 kor. minnimális áron eladó. Ajánlatok alulirottaknál Maros-ludason 1909. évi szeptember hó 15-ig bezárólag írásban foglalva tehetők. A vételi szerződés a legmagasabb ajánlatot tevővel köttetik meg. Bővebb felvilágosítást alulírottak nyújtanak. Marosludason, 1909. augusztus 15-én. Horovicz Jakab, dr. Keresztes Ede, kir. közjegyző. ügyved." (*Székely Lapok*, 1909. XLIX. évf. 129. szám) Az eladásra kínált épületek és telkek további sorsa egyelőre ismeretlen.

Az 1930-ban és 1979-ben megjelent újságcikkek megemlítették a róla elnevezett telepek egyikét, illetve azt, hogy annak idején gróf Andrássy Gyulától és Eczken Sándortól vásárolták ezeket.[32]

1995-ig, a telepítés 90. évfordulójáig, egyetlen olyan munka sem látott napvilágot, amely említést tett volna a földbirtokosról. Az 1940-es évektől 1979-ig, majd az 1980-as évektől 1995-ig csak a nevét viselő telepek valamelyikéről olvashatunk a hazai vagy külföldi sajtóban. A telepítés 90. évfordulója újabb lendületet adott a telepek egykori birtokosairól szóló beszédnek, de még mindig csak megemlítés szintjén. Az évforduló megünneplését a telepek református lelkésze, Katona Sándor indítványozta. Ettől a megemlékezéstől számíthatjuk a telepítésről való beszéd újraéledését, de még mindig nem beszélhetünk az egykori birtokosokról szóló diskurzus beindulásáról.

Egy 1996-ban megjelent román nyelvű cikk az erdélyrészi telepítésekről tárgyalt. A cikk szerzője, dr. Ranca Ioan, két bekezdés erejéig az Eczken Sándorral kötött szerződés előnyeit taglalta.[33]

A telepek leszármazottai 2021 februárjában ünnepelték meg az Andrássy-telepi református és római katolikus templomokban a két birtokossal kötött örök adásvevési szerződés aláírásának 120. évfordulóját. A megemlékezés gondolatát a Tóth Mária Orsolya doktori disszertációjához szükséges forrásdokumentumok feltárása tette lehetővé, ugyanis 2019-ben került elő az ifjú gróf Andrássy Gyulával kötött szerződés, így mindkét dokumentum tartalma

[32] Az Eczken Sándorról szóló cikkek éves felbontását lásd bővebben a 7. melléklet alatt.

[33] Lásd bővebben: Ranca, Ioan: O strategie a deznaţionalizării românilor: schimbarea structurii etnice predominant româneşti a Transilvaniei prin colonizări, *Marisia*, 1996, 25. 197–210. Internetes elérhetőség: https://www.dacoromania-alba.ro/nr31/o_strategie.htm (utolsó megtekintés: 2021. ápr. 27.)

ismertté vált. Az évforduló jó alkalomnak bizonyult az Eczken Sándorról való beszélés újraindításához, az eddigi ismeretek összegzéséhez.[34]

A szerződéskötést követő időszak, a kezdeti fellángolás ellenére is, inkább az új telepítvényről, illetve az ott élőkről fog szólni, mintsem azokról a személyekről, akiknek köszönhetően megvalósulhattak ezek a telepek.

Következtetések

Amint a bemutatott sajtóanyag (126 cikk) is bizonyítja, Albisi Eczken Sándor marosludasi földbirtokos népszerűsége abból ered, hogy bekapcsolódott a korabeli, aktuális közéleti eseményekbe és diskurzusba. Tetteivel alátámasztotta a kortársai részéről érkező elismerés, tisztelet jogosultságát. Kortársai józan gondolkodású, a haza és a magyarság érdekeit szem előtt tartó, a rászorulókon segítő szerény férfiként méltatták. Az 1901-ben telepítési célokra felajánlott birtoka eladásával beírta nevét Marosludas és környéke lokális emlékezetébe. A róla elnevezett két telep, Eczkentelep és Mezőalbistelep méltó produktumai egy emberélet munkájának.

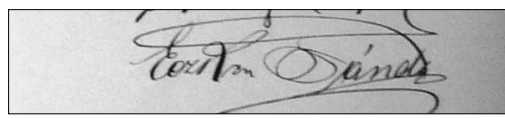

Eczken Sándor aláírása. Comitetul Şcolar Luduş, Registru procese verbale 1887–1926, Nr. inv. 1372/15.

A hazafiasnak minősített cselekedet (a telepítési célokra felajánlott és eladott földbirtok, illetve a fennmaradt 206 ezer korona további telepítésekre való használata – Eczken Sándor) messze felülmúlta az eladás útján megszerzett birtok eszmei értékét (ifj. gróf Andrássy Gyula birtoka), emiatt is került be a médiafigyelem központjába. Amíg kezdetben csak pár mondatos híradások jelentek meg az eseményről, addig második vagy harmadik alkalommal kimerítőbb cikkeknek lehettünk tanúi. Amilyen mértékben telt az idő, olyan mértékben nőtt a közlések hossza is, természetesen ez az állítás azon lapok esetén áll fent, amelyek egynél többször leadták a *birtokadomány* hírét.

1. Az elemzés során bemutatott tényezők alapján azt mondhatjuk, hogy egy hőskreálási folyamat, emlékezési gyakorlat veszi kezdetét. Albisi

[34] A megemlékezésen elhangzott előadás rövidített változatát lásd Tóth M. O. 2021.

Eczken Sándort nemcsak a marosludasi lokális közösség érdekeit képviselő egyénként nevezhetjük meg, hanem magasabb szinten az ország, a magyar nemzet érdekeit szem előtt tartó nagy emberként tarthatjuk számon, hiszen birtokeladási cselekedetével a nemzet gyarapodását, az állam telepítési tevékenységét igyekezett előremozdítani, segíteni. Olyan hőssé alakult, aki közössége, nemzete számára hasznos tettet vitt végbe, és ezért elismerésben részesült. Az első elismerést a közgyűlés jelentette, a különböző politikai pártokhoz tartozó képviselők részéről egyformán kijárt, majd a lokális közösség részéről a tiszteletére megszervezett ünnepélyben folyatatódott, ahol helyi és környékbeli hivatalos személyek is tiszteletüket tették. Harmadszor Darányi Ignác földművelésügyi miniszter táviratában is megfogalmazott elismerése, és nem utolsósorban I. Ferenc József királyi elimerése, amely a birtok eladását követő évben meg is fogalmazódik.

Érvényes továbbá Eczken Sándor alakjára az a hős születésére vonatkozó szakirodalmi megállapítás, mely szerint emlékezetét a jövő felé irányítják, követendő példának tartják. Őt magát is mint mintakövetőt minősítik, gróf Pálffy János nagyméretű ajándékához hasonlítják ajánlatát, ezzel mintegy megteremtve az adományozások folytonosságát. Beilleszkedik tehát a 19. század végi, századforduló hősei közé, akik tetteikkel kivívják a fiatal generáció nagyrabecsülését, és követendő példaként funkcionálnak.[35] A sajtó szerepe ebben töretlenül megmutatkozik, ugyanis hatalmánál fogva olyan erényeket közvetít, amelyek dicsőséget szereznek a hős számára, formálják a közvéleményt, és elkezdik mitizálni a szóban forgó személyt.

Mindezek fényében tehát Albisi Eczken Sándor kora nemzeti hősévé vált, aki nemzetmegmentő *adomány*ának köszönhetően nemcsak környezete, de országos elismerésben is részesült, és megfelelő alapnak szolgálhatott volna egy személyi kultusz kialakulásához. Sajnálatos módon ez a hőskreálási folyamat az évek során megszakadt, így nem beszélhetünk a személyét övező kultuszról.

2. Albisi Eczken Sándor teljes életét a jótékonykodás határozta meg, a róla szóló diskurzus ennek fényében bontakozott ki. Bár a földbirtok eladását követően a sajtóorgánumok egyike sem említi az 1901 előtti filantróp magatartását, mégis mint nagylelkű adakozót mutatják be. A szerződéskötést követő nagyszabású ünnepélyt leszámítva a marosludasi közösség nem ünnepli, nem beszél róla 1995-ig, a telepítés 90. évfordulójára megszervezett rendezvényig. Akkor is csak úgy említik mint egyikét azoknak a birtokosoknak, akik nemes

[35] Vö. A Marosvásárhelyen ugyanebben az időszakban elinduló Bernády György hőskreálási folyamatával (György V. I. 2018.) vagy a mészkői unitárius lelkész, Balázs Ferenc köré épülő emlékezettel (Keszeg V. 2018, 78–98.).

céllal eladták földjeiket a magyar állami kincstárnak, hogy az majd telepítéssel magyar kisbirtokosokat hozzon erre a zömében románlakta vidékre. A lokális emlékezetben, a közelmúltig, csak mint Eczkentelep és Mezőalbistelep egykori birtokosa jelenik meg. A sajtóban közölt írások, de az emlékezetben felidézett történetek sem foglalkoztak különösebben személyével.

A személyéről szóló diskurzust a korabeli sajtó ugyan elindította, megadta a szükséges keretet és alapot, viszont maga a telepítés, az idetelepített családok élete, a háborúk, az impériumváltás, a kollektivizálás, majd az 1989-es fordulat elvonták a róla való emlékezés lehetőségeit.

Az Eczken család címere

A település életében játszott szerepe miatt elindult egyfajta mitizálódási (népszerűsödési) folyamat, de ez csak egy adott térben lehet releváns. A mítosz az idő múlásával két irányba fejlődhet, növekedhet vagy visszaszorulhat. Eczken Sándor személyének mitizálása csak rövid ideig mutat növekedést, az idő múlásával visszafejlődik, inkább a róla elnevezett telepekről szóló diskurzusban fordul elő, mintegy legitimizálva tettének fontosságát. Albisi Eczken Sándor emlékezete tehát egy térbeli expanzióval (a teljes magyar nyelvterületen) és egy időbeli beszűküléssel (a telepítés időintervallumában) jellemezhető.

Irodalom

BALATON Petra

2006 *A székely akció története, 1902–1914. Állami szerepvállalás Székelyföld felzárkóztatására*. (Doktori disszertáció) Debreceni Egyetem, BTK [Internetes elérhetőség: https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/79583/ertekezes.pdf?sequence=7&isAllowed=y (utolsó megtekintés ideje: 2021. április 26.)]

BLOCH, Marc

1996 *A történész mestersége*. Osiris, Budapest

BOURDIEU, Pierre

2007 Az újságírás hatalma. In ANGELUSZ Róbert – TARDOS Róbert – TERESTYÉNI Tamás (szerk.): *Média, nyilvánosság, közvélemény. Szöveggyűjtemény.* Gondolat Kiadó, Budapest, 113–121.

BUZINKAY Géza

1993 *Kis magyar sajtótörténet*. Haza és Haladás Alapítvány, Budapest

DOMOKOS Judit

1998 *Gazdálkodás és életforma-változás két bukovinai telepes családban*. (Szakdolgozat) Szakmai irányító: Gazda Klára. BBTE, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár

ELIADE, Mircea

1978 *Aspecte ale mitului*. Editura Univers, Bucureşti

GYÖRGY V. Imola

2018 *Bernády György és kultusza Marosvásárhelyen. A lokális történelem mint narratív identitás.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár (Emberek és kontextusok 15.)

HABERMAS, Jürgen

1993 *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban.* Századvég–Gondolat, Budapest

KASCHUBA, Wolfgang

2004 *Bevezetés az európai etnológiába.* Csokonai Kiadó, Debrecen

KESZEG Vilmos

2006 XX. századi betelepítések (Detrehemtelep). *Kisebbségkutatás 15* (2). 260–294. [Internetes elérhetősége: http://epa.oszk.hu/00400/00462/00030/cikk4b26.html (utolsó megtekintés időpontja: 2021. 01. 29.)]

KESZEG Vilmos

2010 XX. századi erdélyi betelepítések (tematikus szócikk). In Bárdi Nándor (koord.): Romániai Magyar Lexikon. *Művelődéstörténet*. Transindex – Jakabffy Elemér Alapítvány. [Internetes elérhetősége: http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=40 (utolsó megtekintés időpontja: 2021. 01. 29.)]

KESZEG Vilmos
2018 Balázs Ferenc az emlékezetben. In Bartha Katalin Ágnes (szerk.): *Corollarium. Köszöntőkötet a 90 éves Dávid Gyula tiszteletére.* EMKE – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 78–98.
KIRK, G. S.
1993 *A mítosz*. Holnap Kiadó, Budapest
KRIPPENDORFF, Kluas
1995 *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Balassi Kiadó, Budapest
LOVAS Sándor
1908 *A legujabb állami telepitések Magyarországon*, Darányi Ignácz M. Kir. Földmivelésügyi Miniszter megbizásából, A m. kir. földmivelésügyi miniszter kiadványa, Budapest, Pallas Részvénytársaság Nyomdája, 235–270, 401–410.
NAGY Olga
1999 *A mítoszok nem halnak meg*. Holnap Kiadó, Budapest
STOKES, Jane
2008 *A média- és kultúrakutatás gyakorlata*. Gondolat Kiadó, PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs
SZEKERES Adél
2001 A marosludasi telepítés (1902–1905). In Pál-Antal Sándor (szerk.): *A Maros megyei magyarság történetéből. Tanulmányok I–II.* Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely II. 257–258.
TÓTH Mária Orsolya
2013 *Telepítéstörténetek Andrássytelepen*. (Mesteri dolgozat) Szakmai irányító: Keszeg Vilmos. BBTE, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár
2019 Az etnikus és szakrális tér kialakulása/kialakítása Andrássytelepen. *Erdélyi Múzeum* LXXXI. kötet, 2. füzet, 116–126.
2020 Marosludas mellé telepedetett bukovinai székely családok életének alakulása az anyakönyvek fényében (1945-ig). In Nagy István (szerk.): *Bukovinai székelyek nyomában*. A 2020. június 12–14. között Bonyhádra tervezett és a koronavírus miatt elmaradt konferencia tanulmánykötete, Kiadta a Bonyhádi Petőfi Sándor Evangélikus Gimnázium és Kollégium, Bonyhád, 49–71.
2021 A szerződéskötés visszhangja a korabeli sajtóban – 120 éves a marosludasi telepek örök adásvevési szerződése. *Népújság* LXXIII. évf., 44. sz. 7.

Mellékletek

1. sz. melléklet – A sajtóban megjelenő hírek téma szerinti felbontása az 1875–1901 közötti időszakban

Évfolyam	A hír tárgya				
	Adományozás				Közérdekű témájú hír
	Táncestélyek, tombolák, majálisok	Összeg	Egyéb gyűjtés	Összeg	
1875	A marosludasi önkéntes tűzoltó egylet javára 1875. febr. 6., két lap adja le a hírt	1 frt			
1876	A marosbogáti önkéntes tűzoltó egylet megalakulására, 1876. jún. 18.	1 frt			
	A marosludasi községi iskola javára, 1876. febr. 12.	1 frt			
1877	A marosbogáti önkéntes tűzoltóegylet tombola sorsjátékkal összekötött majálisa, a marosbogáti olvasóegylet javára, 1877. júl. 4.	1 frt			
	A marosludasi felsőnépiskolának 1877. okt. 21.	1 frt			

Évfolyam	A hír tárgya				
	Adományozás				Közérdekű témájú hír
	Táncestélyek, tombolák, majálisok	Összeg	Egyéb gyűjtés	Összeg	
1879	A maros-ludasi községi elemi és állami felsőbb népiskolák könyvtárának megalapítására, 1879. febr. 5.	1 frt	A szegedi árvíz, 1879. márc. 20.	1 frt	A marosludasi önkéntes tűzoltóegylet főparancsnokává választják, 1879. jún. 12.
					Nyilvános köszönet a marosludasi önk. tűzoltóegylet főparancsnokságáról, 1879. jún. 25. Eczken Sándor írása
1881	A marosludasi „Társalkodó” és az ide való állami elemi és felsőnépiskolák könyvtára javára, 1881. febr. 26.	3 frt			
1882	A mezőbodoni ref. egyháznak Marosludason tartott hangversenye, 1882. dec. 26.	40 krc			
1883			A bukovinai magyarok részére, 1883. márc. 19.	5 frt	
1884					Kévekötő aratógép-próbák, 1884. aug. 14., Eczken Sándor is részt vesz

Évfolyam	A hír tárgya				
	Adományozás				Közérdekű témájú hír
	Táncestélyek, tombolák, majálisok	Összeg	Egyéb gyűjtés	Összeg	
1885					Idegenek névsora a kolozsvári Nemzeti-szállodában, 1885. ápr. 26.
					A maroludasi polgári olvasóegylethez befizettek, 1885. máj. 26.
1886	A „Maros-ludasi ev. ref. egyház" temploma építése javára, 1886. ápr. 27.	2 frt			
1887					A király kolozsvári látogatása, küldöttségi lista, 1887. szept. 22.
1893	A marosludasi ev. ref. egyház javára, 1893. jún. 4.	5 frt			
1894	A mezőbodoni ref. egyház papilak építési alapja javára, 1894. aug. 18.	4 frt			6 cikk a marosludasi ev. ref. egyház helyzetéről, ebből egy Eczken Sándor írása, 1894. máj.-júl.
	Községi bál, 1894. szept. 22.	9 frt			

Évfolyam	A hír tárgya				
	Adományozás				Közérdekű témájú hír
	Táncestélyek, tombolák, majálisok	Összeg	Egyéb gyűjtés	Összeg	
1895			A zászlóvédőknek, a horvát börtönben sínylődő magyar vasúti munkások javára, 1895. dec. 2.	2 frt	
1900	A marosludasi műkedvelő vonós zenekarnak jótékonysági hangversenyén, 1900. szept. 8.	4 frt			

2. sz. melléklet – A marosludasi ev. ref. egyház ügye. –
Eczken Sándor írása, 1894. június 8.

M -Ludas jun. 8.

T. Szerkesztő Ur!

Becses lapjok a „Kolozsvár" május 30-án megjelent számában, a „Maros-Ludasi Ev. ref. Egyház" czimén, kiadott és részben személyemet is érdeklő közleményre, röviden következő megjegyzésem, illetőleg helyreigazításom van, melynek kiadatását az érintett ügy igazságos érdekében – kérem.

A mi személyemet illeti, annyi tény, hogy én a marosludasi ev. ref. templom építésébe belé nem mentem, először, mert egy olyan leány egyházat, nem tartottam képesnek anya egyház fenntartására, mely eddigi anyaegyház papjának egyesség szerint kikötött 60 frtját sem akarta pontosan fizetni, hogy tudna tehát anyaegyházzá alakulása esetére megközelítőleg majdnem 600 frtot fizetni, mely összegbe éneklő, vagy helyesebben mester tartás nincsen felvéve, másodszor, nem akartam belemenni, mert egyéni meggyőződésem, hogy a mezőségi magyarság pusztulásának egyik lényeges oka a sok elszórtan levő apró szegény eklézsia, következőleg a nagy teher, a melyet nem bírnak, és igy a természet rendes útját követve, a többséghez csatlakoznak, – mert a *mióta emberek élnek a gyengébb* mindig az erősebbre kapaszkodik, s mert *a mezőségen az oláh* egyházak erősebbek, azokhoz csatlakoznak. Harmadszor nem mentem oda, mert sem magamnak, sem másnak kölcsön vett pénzzel templomot építeni nem kívántam, és igy sem magamnak sem másnak terhet a nyakába rakni nem óhajtottam: negyedszer, nem mentem bele, mert elvi differenciák is forognak fenn; ugyan is, a vezető urak azt mondták, hogyha templom lesz, lesz hallgató is, én pedig mindig azt mondottam, a hogy a terhek szaporodnak, azon arányba fog az eklézsia fogyni, előbb be kell várni, hogy a magyarság szaporodjék, addig gyűjteni kell alapot; hogy kinek volt igaza, ám ítéljen a közvélemény, és ötödször és utoljára nem mentem bele, mert az előadott okoknál fogva módnélküli erőlködésnek tartottam az egész vállalatot.

A mi pedig a tisztelt Presbyterium egypár tagja előtt kelt nyilatkozatomat illeti, a kik privátim felkerestek, és felhozták, hogy az eklézsia kiadásait másképpen fenntartani nem lehet, ha csak adó alapra nem fektetik a kepe fizetést, és felszólítottak, hogy én is járuljak adóm után a kepe-fizetéshez, mely felhívásukra következőleg nyilatkoztam: (ezen nyilatkozatomat illetőleg hivatkozom a nálam meg jelent presbyteriumi tagokra, kiket megnevezni feleslegesnek tartom.)

Hogy az eklézsia megmenthető legyen, hajlandó vagyok az eddigi képénél többet fizetni, – de adóalapon semmi szin alatt nem, mert ezt a mai nehéz viszonyok között sem méltányosnak, sem helyesnek nem tartom, mert lehet valakinek nagy adója, de birtoka annyira meg van terhelve, hogy tulajdonkép semmi jövedelme nincsen, s elég, ha a megyének és a községnek egy nem létező vagyon után fizeti az adót. Tehát jövedelem és személyes állás után arányosítsák. Ha azonban minden áron adóalapra kívánják fektetni, és egy-két birtokost kívánnak megterhelni, ám próbálják meg, de én abba akkor semmi szin alatt bele nem megyek.

Még csak azt kívánom megjegyezni, hogy én sem politikailag, sem közgazdaságilag, sem társadalmilag, egyszóval semmiféle úgynevezett közügygyel nem foglalkozom, a „Kolozsvár"-t nem olvasom és csak jun. 7-én egy nekem külön megküldött példányból értesültem, az engemet részben meg nem illető különös megtiszteltetésről, de a mit meg nem érdemeltem, azt el nem fogadhatom.

Végül kijelentem, hogy ezen ügyet, tett nyilatkozatommal, befejezettnek tekintem.

ECZKEN SÁNDOR.

(Forrás: *Kolozsvár*, 1894. VIII. évf., 131. szám)

3. sz. melléklet – A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája II. Gazdacímtár (1897) A) Magyaroszrág, VII. Erdély, 14. Torda-Aranyos vármegye

522–523. oldal és Függelék 614–615. oldal

Folyó szám	**Törvényhatóság, járás, község**	**A gazdálkodó**			**A földbirtok tulajdonosának neve**
		neve	**főfoglalkozása**	**birtoklási jogczime**	
25.	Maros-Ludas járás	Eczken Sándor	földbirtokos	tulajdonos	Eczken Sándor
Függelék					
6.	Maros-Ludas járás	Andrássy Gyula gróf	országgyűl. képviselő	tulajdonos	Andrássy Gyula gróf

| Folyó szám | | 25. | | |

4. sz. melléklet – Eczken Sándor birtokadományának híre a sajtóban, 1901.

		A hír megjelenésének hónapja és napja											
Ssz.	**Újság neve**	**II.12.**	**II. 13.**	**II. 14.**	**II. 17.**	**II. 18.**	**II. 20.**	**II. 24.**	**II. 25.**	**II. 26.**	**II. 27.**	**II. 28.**	**IV. 11.**	**Össz.**
1	Alkotmány	1						1		1				3
2	Bolond Istók				1									1
3	Budapest	1				1								2
4	Budapesti Hírlap	1						1						2
5	Csíki Lapok						1							1
6	Hazánk									1	1			2
7	Kecskeméti Friss Újság		1											1
8	Magyar Nemzet								1		1			2
9	Magyarország	1	1											2
10	Magyar Paizs – Zalaegerszeg												1	1
11	Magyar Polgár	1	1						1	1				4
12	Pécsi Közlöny			1										1
13	Pécsi Napló			1										1
14	Pesti Hírlap									1				1
15	Pesti Napló							1				1		2
16	Szabadság – Miskolc						1							1
17	Székely Lapok				1			1						2
18	Székely Nemzet										1			1
		5	3	2	2	1	2	4	2	4	3	1	1	30

5. sz. melléklet – Darányi Ignác miniszter bejelentése Eczken Sándor ajánlatáról

(…) egy magában álló birtokos, a, ki 64-ik életévét elérte, levelet intézett hozzám, melyben azt írja, hogy ő a telepítés nagy hazafias eszméje által vezettetve, 1400 kataszteri hold mezőségi birtokát felajánlja az államnak akép, hogy nem kíván egyebet, mint attól az összegtől, mely a rajta fekvő kölcsön levonása után tiszta vételárként femnarad és a mi 206.000 koronát tesz, a míg él, a kamatát, halála utánra pedig a 206.000 koronát az államnak telepítési czólra felajánlja. (Éljenzés. Felkiáltások: Ki az?!) Ez Eczgen[36] Sándor földbirtokos (Éljenzés.), az első, a ki telepítési czélra ilyen alapítványt tesz. Ezen alapítvány súlyt és fontosságot nyer azáltal, hogy ő látja és érzi, a mi körülötte történik, és hogy nem ismer magasabb czélt, mint a telepítés előmozdítását. (Helyeslés és éljenzés.) Emeli áldozatát az, hogy ez az ő vagyonának egy jelentékeny nagy része, de mutatja ez azt is, hogy bizalommal vannak azok, kik közvetlenül látják, mit csinálunk, a telepítési akcziónak nemcsak lelkiismeretessége, hanem annak sikere és jövője iránt. (Igaz! Úgy van! a jobboldalon.).

(Forrás: *Képviselőházi napló*, 1896. XXXIII. kötet, 1901. február 4. – február 26. Ülésnapok 1896–657. 152. oldal.)

6. sz. melléklet – A Székely Lapok tudosítása

Albisi Eczken Sándor.
Saját kiküldött tudósítónktól.
Maros-Ludas, febr. 21.
Egy kitartó szorgalmú, munkásságban eltöltött élet áll e név viselője mögött; egy kiválóan szép életé, melynek tevékenysége ami gyümölcsöt termett, az ma a haza, a közoltárára van letéve, hogy előmozdítson, felvirágoztasson egy nemzeti ügyet: hanyatlani, veszni kezdő magyar kisbirtokos osztályunk újból életre keltésnek ügyét. Albisi Eczken Sándor; ez a marosludasi birtokos, a régi, hires magyar gazdák tipikus alakja, a székely gazda, ki életének minden munkás pillanatát az erdőn, a mezön, a szabad természet szent ölén, földjei, vetése között töltötte, kihasználva az emberi tudás és becsületes munka minden eszközét, hogy siker kövesse fáradozásait.

[36] A jegyző tévesen tüntette fel Eczken Sándor nevét.

Eczken élete.

Albisi Eczken Sándor jelenleg 64 éves. Maros-Ludasra 1873-ban került, mint br. Bánffy Béla uradalmának gazdatisztje, a birtokot később fix adminisztráczióra vette át, annak azután bérlője lett s végül Bánffy halálával az egészet megvásárolta 350.000 koronáért. A ludasiak nyilatkozata szerint,– kik között az öreg általános szeretet, tisztelet és közbecsülés tárgya,– Eczken mindig kiváló, hires minta-gazda volt. Személyzetével emberileg bánt, jó fizetésük tőle mindig pontosan kijárt, de aztán utánuk is nézett, s megkövetelte, hogy dolgát mindenki kifogástalanul végezze.

A telepítés.

A földmivelésügyi kir. miniszter behatób tanulmány tárgyává téve a székelységnek mind veszedelmesebbé váló kivándorlását, annak megszüntetése, s a szülőföldjén megélni nem tudó népnek inkább az ország belseje felé való irányítása és ottan leendő foglalkoztatása czéljából, a kormány-segélylyel való telepítést vette munkába.

E czélra már a mult évben megvette Segesvár környékén Detrehem és Bún határait, s most a marosludasi Andrássy Gyula-féle birtokot, mely körülbelül 2400 hold területű.

Az adomány.

Ezen birtokvásárlás és a czél, melyre szánva van, gondolkozóvá tették Eczken Sándort, kinek 1600 hold földje határos az Andrássyéval, s ki már régebb idő óta töprengett azon, miféle nemes czélra forditsa vagyonát. Végül azon eszme általi rányítva, hogy a megvett terület nem elég nagy a telepítés czéljaira, fölajánlotta sajátját, mint ajándékot a kormánynak, hogy igy a kettőt egybe kapcsolva tekintélyes és megfelelő föld álljon rendelkezésére nagyobb akció kifejthetésére.

A birtokok átvétele.

A vásárlás és ajándékozás ügyeinek elő munkálatai befejeztetvén, a birtokok átvétele és telekkönyvi átíratás a czéljából Darányi Ignácz földmivelésügyi miniszter f. hó 21-én egy bizottságot küldött Ludasra, melynek tagjai a következők voltak: Darányi Béla miniszteri tanácsos, a kincstári birtokok ügyének vezetője, Lovas Sándor miniszteri osztálytanácsos, a telepítésiügyosztályfőnöke, Dr. Lámos Kálmán kincstári ügyész. A bizottság 21-én d. e. 9 órakor érkezett meg. Azonnal az Eczken birtokára hajtattak ki, hogy az állam által megvásárlandó építkezési és berendezési tárgyakat meg becsüljék. Egyben intézkedtek a birtokok telekkönyvi átírása iránt is,

mely az Eczken-birtokkal már csütörtökön meg is történt. A bizottság 4–5 napot tölt Ludason, mig az ügyeket teljesen elintézi.

Eczken ünneplése.

A nagylelkű adomány megtételének nyilvánosságra jutása óta M.-Ludas és vidékének társadalma és hivatalos testületei nap nap után keresték fel a kedves öreget s fejezték ki előtte tiszteletüket és a nép, a nemzet hálaját. A miniszteri bizottság érkezésének napján a marosvásárhelyi „Székely Asztal-társaság" öt tagú küldöttsége rándult ki Ludasra, s- üdvözlő iratot nyújtva át, a székely nép nevében köszönetét fejezte ki a nagy alapitó előtt, ki, — saját-szavai szerint — „ezen tette által a kormánynak és társadalomnak irányt akart mutatni, hogy mit tegyen ezután a magyar és székely kisbirtokos osztálynak, — mely létalapot képez az államéletben, — talpra állítása, fölsegélyezése czéljából, lökést óhajtott adni a megindult mozgalomnak, hogy mihamarább eredményeket lehessen felmutatni e téren." A marosvásárhelyi kis társaság-nak, — mely feladatául a székelységet érintő ügyeknek hírlapi és társadalmi uton leendő előmozdítását tűzte ki feladatául, — figyelme, az ősz adakozónak igen jól esett, minek többször, meleg szavakban adott kifejezést.

A közebéd.

A birtok átvételének napját a ludasiak nyilvános ünneppé tették azáltal, hogy az Eczken tiszteletére 100 teritékü közebédet rendeztek. A miniszteri bizottság a késő délutánig el volt foglalva, ezért az ebéd d. u. ½ 6 órakor vette kezdetét.

Lelkes hangulatban, a hazafias érzelmek meleg megnyilatkozásai közben folyt le az.

Az első köszöntőt *Újvári* István ev. ref. pap (M.-Ludas) mondotta Eczkenre. Hatalmas, szép beszédben méltatta az öreg kiváló adományának nagy becsét.

Utána Dr. *Vajda* Dániel orvos (M.-Ludas), az ebéd buzgó főrendezője éltette Darányi minisztert és jelenlevő képviselőit.

Máthé József (M.-Vásárhely) a „Székely Asztal-társaság" nevében, *Bartók* Kálmán (M.-Ludas) nagy lelkesedéssel szintén Eczkent köszöntötték fel.

Barabás Endre (Maros-Vásárhely) nagy figyelemmel hallgatott beszédben az itthon és Oláhországban nyomorgó székely nép állapotát festette. Csíki József (Mező-Záh) és Csergő Antal (M-Ludas) ugyancsak Eczken érdemeit dicsőítették. Az ebéd a késő est óráiban ért véget.

A telepítés módozatai.

Munkatársunk felkereste *Lovas* Sándor és *Darányi* Béla miniszteri biztosokat s tőlük a telepités keresztülvitelét illetőleg a következ ő szives értesítést nyerte.

Az egyesítendő két nagy birtokot 20-20 holdas részletekre fogják felosztani és minden ily tagra egy lakó házat építtetni. A székely föld azon részeiről aztán, hol a lakosság már túl tömött családdal birók is gazda földmiveseknek adják a telepek egyes részét. Kap tehát, ki ide jön 20 hold földet, egy lakó házat s ezek mellé egy évre való takarmányt. A telepesnek legalább kettőezer korona értékű marhája és gazdasági felszerelése kell, hogy legyen. Nagyobb családdal biró gazda, fia vagy veje részére is vehet telket. A telepes jogot az első 15 év alatt elidegeniteni nem szabad. Meghalt telepes jogai, törvényes örököseire szállanak.

A telepes birtokának értéke után az első 2 évben 2-2% kamatot fizet. Csak a harmadik évben veszi aztán kezdetét a 40-50 évre felosztandó törlesztési részletfizetése is. Ettől kezdve a fennálló töke után 4% kamat jár. Fenmarad a telepes joga, hogy egyszerre többi évi részletet is fizethet. A teljes összeg kifizetése után a telek a telepes egyedüli tulajdonába megy át.

A Ludason rendelkezésre álló óriási területen 2-3 kisebb telep lesz, egyenként 500 lélekkel. Ezek közigazgatásilag Maros-Ludashoz fognak tartozni. Megkezdik azonban a tervszerű munkát oly irányban, hogy később egy nagyobb község fejlődjék ki, melynek „Eczken-falva" lesz a neve.

A telepités nem egy helyről, ha nem a székelyföld minden vidékéről történik. Az ide jönni szándékozónak magyarnak (székely) kell lennie, meghatározott vallása és erkölcsi élete tiszta kell, hogy legyen.

Maga a telepités csak egy év múlva veszi – tervszerint elő készítve – kezdetét. Addig az állam a földeket és gazdaságot házilag kezeli.

Ez a nagy munka kezdete, melynek hogy kellő értékű, hazafias eredményei mindenképen meglegyenek, szivünkből óhajtjuk. Sz. D.

(Forrás: *Székely Lapok*, 1901. XLI. évf. 17. szám)

7. sz. melléklet. Az Eczken Sándorról szóló cikkek éves megoszlása az 1901–2021 közötti időszakban

	Év	Téma/cím	Lap	Megjegyzés
1	1901	Az erdélyi telepítési akczió	*Magyar Nemzet,* 1901. XX. évf. 59. szám	vásárolt birtok
2	1901	Az erdélyi telepítési akczió	*Köztelek,* 1901. 11. évf. 18. szám	adomány
3	1901	A főváros kölcsöne	*Pesti Hírlap*, 1901. XXIII. évf. 57. szám	20 ezer korona
4	1901	Erdősítés a kincstári telepítvényeken	*Alkotmány,* 1901. VI. évf. 202. szám	ajándékozott birtok
5	1901	Erdősítés a kincstári telepítvényeken	*Budapesti Hirlap*, 1901. XXI. évf. 23. szám	ajándékozott birtok
6	1901	Erdősítés a kincstári telepítvényeken	*Magyar Nemzet*, 1901. XX. évf. 212. szám	ajándékozott birtok
7	1901	Erdősítés a kincstári telepítvényeken	*Pesti Napló*, 1901. LI. évf. 233. szám	ajándékozott birtok
8	1901	Erdősítés Maros-Ludason	*Székelység*, 1901. IV. évf. 48. szám	adományozott birtok
9	1901	Erdősítés a kincstári telepítvényeken	*Köztelek,* 1901. XI. évf. 68. szám	ajándékozott birtok
10	1902	Hivatalos rész	*Budapesti Közlöny,* 1902. LXIX. szám	hazafias áldozatkészségért
11	1902	Királyi elismerés	*Budapesti Hirlap*, 1902. XXII. évf. 83. szám	hazafias áldozatkészségért
12	1902	Elismerés	*Alkotmány*, 1902. VII. évf. 72. szám	hazafias áldozatkészségért
13	1902	Királyi elismerés	*Hazánk,* 1902. IX. évf. 72. szám	hazafias áldozatkészségért

	Év	Téma/cím	Lap	Megjegyzés
14	1902	Királyi elismerés	*Magyarország*, 1902. IX. évf.	hazafias áldozatkészségért
15	1902	Hivatalos rész	*Földmívelési Értesítő*, 1902. XIII. évf. 13. szám	hazafias áldozatkészségért
16	1903	Adakozás a kassai Rákóczi-szoborra	*Magyarország*, 1903. X. évf.	38 korona adomány
17	1903	Telepitési hirdetmény	*Somogy megye Hivatalos Lapja*, 1903. jún. 11.	
18	1903	Telepitési hirdetmény	*Székely Lapok,* 1903. XXXIII. évf. 145. szám	
19	1903	Telepitési hirdetmény	*Magyar Polgár,* 1903. XXVI. évf. 146. szám	
20	1903	Telepitési hirdetmény	*Székely Nemzet,* 1903. XXI. évf. 96. szám	
21	1903	Telepitési hirdetmény	*Székely Nemzet*, 1903. XXI. évf. 97. szám	
22	1904	Csángó telepesek	*Székely Lapok*, 1904. XLIV. évf. 85. szám	Eczken-birtok
23	1904	Tanítói kinevezések	*Budapesti Közlöny,* 1904. XXXVIII. évf. 205. szám	Eczkentelep és Mezőalbistelep
24	1904	Tanítói kinevezések	*Alkotmány*, 1904. IX. évf. 215. szám	Eczkentelep és Mezőalbistelep
25	1904	Tanítói kinevezések	*Az Ujság*, 1904. II. évf. 248. szám	Eczkentelep és Mezőalbistelep
26	1904	Tanítói kinevezések	*Budapesti Hírlap,* 1904. XXIV. évf. 248. szám	Eczkentelep és Mezőalbistelep
27	1904	Tanítói kinevezések	*Magyarország*, 1904. XI. évf. 215. szám	Eczkentelep és Mezőalbistelep
28	1904	Tanítói kinevezések	*Pesti Hírlap*, 1904. XXVI. évf. 248. szám	Eczkentelep és Mezőalbistelep
29	1904	Tanítói kinevezések	*Budapesti Napló*, 1904. IX. évf. 249. szám	Eczkentelep és Mezőalbistelep
30	1904	Tanítói kinevezések	*Hazánk,* 1904. XI. évf. 214. szám	Eczkentelep és Mezőalbistelep

	Év	Téma/cím	Lap	Megjegyzés
31	1904	Tanítói kinevezések	*Néptanítók lapja*, 1904. XXXVII. évf. 38. szám	Eczkentelep és Mezőalbistelep
32	1904	Tanítói kinevezések	*Hivatalos Közlöny*, 1904. XII. évf. 21. szám	Eczkentelep és Mezőalbistelep
33	1906	A Jókai-szobor	*Az Ujság*, 1906. IV. évf. 310. szám	Eczkentelepi iskola adománya, 3,82 K
34	1907	Gászjelentés	*Ellenzék,* 1907. XXVIII. évf. 188. szám	Albisi Eczken Sándor halálhíre
35	1907	Eczken Sándor családi ösztöndíja	A Nagyenyedi Református Kollégium Értesítője az 1907–1908-ik iskolai évről. Kiadta Az Igazgatóság, Nagyenyed, Nyomtott Keresztes Nagy Imre Könyvnyomdájában, 1908. 202–203.)	1908–1917 időszakban az Eczken-ösztöndíjban részesülők névsora
36	1908	Legújabb állami telepítések Magyarországon – fotók	*Ország-Világ*, 1908. XXIX. évf. 18. szám	Eczkentelep
37	1909	Eladás – Eczken örökösök megbízottai	*Székely Lapok*, 1909. XLIX. évf. 129. szám	marosludasi ingatlanok eladása
38	1911	A kissármási kirándulás	Iskolai értesítő, Református Kollégium, Marosvásárhely, 1911.	Eczken-birtok és a telepítés
39	1930	Koldusbottal kezükben,…	*Ellenzék*, 1930. LIV. évf. 77. szám	Eczken nevét nem említi, csak a birtokát
40	1979	Telepiek a változó időben, Tófalvi Zoltán riportja	*Utunk,* 1979. XXXIV. évf. 15. szám	a telep neve

	Év	Téma/cím	Lap	Megjegyzés
41	1995	A telepítés befejezésének 90. évfordulója	*Népújság*, 1995. XLVII. évf. 199. szám	megemlíti mint eladót
42	1996	Ranca, Ioan O strategie a deznaţionalizării românilor: schimbarea structurii etnice predominant româneşti a Transilvaniei prin colonizări, 197-210.	Marisia, 1996, 25. Internetes elérhetőség: https://www.dacoromania-alba.ro/nr31/o_strategie.htm (utolsó megtekintés: 2021. ápr. 27.)	az erdélyrészi telepítések bemutatása, két Eczken Sándorról szóló bekezdés
43	1997	Szekeres Adél: A marosludasi Belső-telep rövid története	*Népújság,* 1997. XLIX. évf. 47. szám	megemlíti mint eladót
44	1998	Szekeres Adél: A marosludasi Andrássy-telep rövid története, Birtokvásárlások telepítési célokra	*Népújság*, 1998. L. évf. 7. szám	birtokeladás
45	1998	Szekeres Adél: A marosludasi Andrássy-telep rövid története (2.)	*Népújság,* 1998. L. évf. 48. szám	szerződés kikötései
46	1998	Szekeres Adél: 110 éve szakadatlan…	*Népújság,* 1998. L. évf. 256. szám	1883-ban ott van a presbiterek között, majd birtoka egy részét eladta
47	2002	Kiss Judit: Akik vállalták a népnevelést	*Népújság,* 2002. LIV. évf. 224. szám	a telep neve

	Év	Téma/cím	Lap	Megjegyzés
48	2005	Mészely Réka: A marosludasi betelepítés száz éve	*Népújság,* 2005. LVII. évf. 274. szám	a birtokos és a telep neve
49	2012	Tóth Mária Orsolya: Falumúzeum, Andrássytelep kettős próbálkozásáról	*Művelődés,* 2012. LXV. évf. 12. szám	a birtokos és a telep neve
50	2013	Mezey Sarolta: Értékmentés a telepi szobában	*Népújság,* 2013. LXV. évf. 220. szám	a telep neve
51	2015	Száztíz évvel ezelőtti gazdaságpolitika	*Népújság*, 2015. LXVII. évf. 209. szám	mint birtokost említi
52	2021	Tóth Mária Orsolya: A szerződéskötés visszhangja a korabeli sajtóban – 120 éves a maraosludasi telepek örök adásvevési szerződése	*Népújság*, 2021. LXXIII. évf. 44. szám	a szerződéskötés híre a korabeli sajtóorgánumokban

Tóth Mária Orsolya

Mária Orsolya Tóth (Luduș, 1984) este doctorandă a Școlii Doctorale Studii de Hungarologie UBB Cluj. În cadrul Facultății de Litere UBB Cluj a obținut diploma de licență în limba și literatura maghiară – limba și literatura engleză (2007), în 2013 a terminat masteratul de Studii Culturale, Cultură și societate. Din anul 2007 este profesor de limba și literatură maghiară. În prezent cercetează colonizarea de la Luduș (1903-1905).

Mária Orsolya Tóth (Luduș, 1984), PhD student at Hungarology Studies, Institute for Doctoral Studies, Babeș-Bolyai University, Cluj Napoca. In 2007 she

obtained a bachelor's degree at Babeș-Bolyai University Cluj Napoca (Hungarian-English), followed by a master's degree in 2013 (Cultural Studies). Since 2007 she is teaching Hungarian literature and grammar. Her research is on the colonization near Luduș (1903–1905).

„Izbândă și creștere a maghiarilor pe aceste meleaguri".
Imaginea lui Albisi Eczken Sándor în presă

Lucrarea de față și-a propus analiza și prezentarea personalității și activității moșierului ludușean Albisi Eczken Sándor având la bază articolele ziarelor naționale și regionale contemporane. Întrebarea de bază este în ce măsură s-au implicat organele mass media în popularizarea lui, ce tipuri de articole au fost publicate în legătură cu activitățile acestuia. Perioada studiată este marcată de la prima știre apărută cu numele moșierului (1875) și până în zilele noastre. În anul 1901, Albisi Eczken Sándor și-a oferit spre vânzare pământurile statului maghiar cu scopul de a coloniza familii maghiare pe acest teritoriu. Prin acest gest moșierul a atras atenția organelor mass media, care la rândul lor au început să-l promoveze, făcând din el un erou național. Lucrarea de față cercetează integrarea imaginii lui Eczken Sándor în memoria locală, modalitățile de creare a cultului și eroului pe plan local.

"May the Hungarian Thrive and Flourish on this Land".
Albisi Eczken Sándor's image in the press

This paper examines the activities and personality of Albisi Eczken Sándor, landowner in Luduș, analyzing the contemporary regional and national newspapers. The research's basic question is at what extent and how was the mass media involved in Eczken's popularization, what kind of articles were published about him. The studied period begins with the first appearance of Eczken in the newspapers (1875) and outspeads until nowadays. In 1901 Albisi Eczken Sándor offered to sell his lands to the Hungarian State for colonization purpose. His action draws the mass media's attention in such way that they began to promote him, converting him into a national hero. This research studies the integration of Albisi Eczken Sándor's image in the local remembrance, the modalities and variations of creating a local hero.

Vass Csongor

Rekatolizáció és az angyalok. *Baranyi Pál sikerkönyve, a Raphael archangelus*[*]

Bevezetés

Az *angyal* ma nemritkán a jóság, kedvesség, tisztaság, segítőkészség megtestesítője csupán, a gyermek, a kedves, a jótevő szinonimája, karácsonyi díszletelem, biblikus dekoráció, mese- vagy álomvilág része, netán ezoterikus erő. Keresztény kultúrkörben az angyalokról való beszéd – bár bibliai alapokon nyugszik – korszakonként eltérő hangsúllyal, eltérő módon jelenik meg a teológiai diskurzusokban, lelkiségi irodalomban és a közbeszédben. A katolikus restauráció, rekatolizáció, a Tusor Péter javasolta terminológiával *katolikus reformáció* vagy egyszerűen *kora újkori katolicizmus* (Tusor 2008: 12–15) időszakának egyik emblematikus alakja az Erdélyben sokat működött Baranyi Pál (1657–1719) jezsuita páter. Baranyi lelkiségi kötetei közül éppen a *Raphael archangelus* érte meg a legtöbb kiadást, mégis erről beszél legkevésbé a szakirodalom. Ezt a szinte egyáltalán nem kutatott kötetet állítom kutatásom célkeresztjébe. A kötet tartalmi vizsgálata előtt figyelmet fordítok az angyalok és Rafael szentírási jelenlétére, helyüket vizsgálom a teológiában, lelkiségben és a barokk angyalkultuszban. Vizsgálom, miért beszél a szakirodalom csak említések szintjén erről a könyvről, majd nyomon próbálom követni a kiadástörténetet. A keresztény angelológia felől közelítek Rafael arkangyal felé, Baranyi kötete és kora felé, végül általános érvényű megállapításokra törekszem.

Az angyalokról

Az *angyal* szavunk a görög *angelosz*ból származó latin *angelus*ból ered, jelentése 'követ, küldött' (Zaicz 2006: 28). A szó a legtöbb nyelven hímnemű, az angyalokat férfi névvel és férfias vonásokkal illetik, de lényegükhöz tartozik, hogy *nem nélküliek*. Szellemi lények, Isten hatalmának és erejének, gondoskodásának megszemélyesült alakjai, Isten jelenlétének és üzenetének hírnökei,

[*] A szerzőt a tanulmány elkészítésének idején Magyarország Collegium Talentum 2019 programja támogatta.

test nélküliek, vagy csupán látszattestük van (Rahner–Vorgrimler 1980: 27). A dogmatika alapvetően a teremtéstan részeként beszél az angyalok, a szellemi világ teremtéséről, hangsúlyozva, hogy Isten teremtett mindent, mi látható és láthatatlan (Schneider 1996: 173–176, 241–244; Gál 1990: 162–164). A mitológiákban is találkozunk segítő és ártó szellemekkel, angyalokkal. A keresztény hagyomány biblikus alapon „angyaloknak nevezi azokat a szellemi lényeket, akik valamilyen közvetítő szerepet töltenek be Isten és ember között vagy valamiképpen Isten mennyei udvartartásához tartoznak" (Gál 1990: 162).

Létük magától értetődő valóságként jelenik meg az Ószövetségben, a zsidóságot körülvevő népek is tudtak az angyalokról. A zsidó-keresztény gondolkodás szerint az angyalok teremtett lények, a történelemtől és üdvtörténettől nem független, nem halandó szellemi lények, akik szüntelenül látják Isten dicsőségét, segítik az embert földi életük során – némelykor sugallatokkal, máskor álomban, ember képében vagy emberek révén. Lényükhöz tartozik, hogy eszközök Isten kezében. Létüket vallja a Szenthagyomány és az egyházatyák is – Szent Ágoston hangsúlyozza, hogy az angyal inkább a szerepet, funkciót jelöli meg, a szellemiség természetéről nem beszél (Gál 1990: 162; Schneider 1996: 242). Az Apostoli hitvallás és a niceai–konstantinápolyi hitvallás vallja, hogy Isten mennynek és földnek, minden láthatónak és láthatatlannak teremtője. A IV. lateráni zsinat (1215) még pontosabban fogalmaz az angyalokról. A Katolikus Egyház Katekizmusa (KEK) szerint az angyalok létezése hitigazság, bár az igazságok hierarchiáján az angyalokról szóló tanítás nem tartozik a hit lényegi magjához. Mégis fontos hittétel, mert az angyalok ráébresztenek arra, hogy Isten országa és szeretete az általunk érzékelt valóságnál sokkal többet foglal magában (KEK 2013: 325–254; Beinert 2004: 41–43). Az egyház az angyalok erős és titokzatos segítségét élvezi, az ember életét körülveszi őrségük és közbenjárásuk. Az angyalokat megilleti a tisztelet, de a keresztény ember gyakran kéri segítségüket is. Szent Mihály, Szent Gábor, Szent Rafael, valamint az őrangyalok ünnepeit megüli az egyház (KEK 2013: 334–336). „Az Egyház tiszteli az angyalokat, akik támogatják földi zarándokútján és oltalmaznak minden embert." (KEK 2013: 352)

A babiloni fogság után keletkezett bibliai szövegekben gyakoribb a szellemvilág jelenléte, az Ószövetség késői könyveiben többször jelennek meg néven nevezett angyalok is, akik személyes őrzőangyalként kapnak egyéni vonásokat. Szentírási alapú az az állítás, hogy az embereknek (pl. Mt 18,10) és az egyes nemzeteknek, népeknek őrző angyala lehet (pl. Dán 10,12–13) (Schneider 1996: 173). Léteznek rossz, bukott angyalok is, akik kevélységükben ellenszegültek Isten akaratának, üdvözítő tervének (KEK 2013: 391–395; Schneider 1996: 174–176).

A Szentírás nyomán kilenc angyali kart különböztetnek meg,[1] ez azonban nem tekinthető másnak, mint a szentírási angyalnevekre épített elgondolásnak, spekulációnak, részletező ismertetésük pedig legtöbbször pusztán filozófiai fejtegetés (Gál 1990: 163).

Rafael arkangyal és Tóbiás könyve

Rafael leginkább úgy ismert, mint az arkangyalok egyike. Az arkangyalok vagy főangyalok számát illetően a zsidó apokaliptikában 7, 4 vagy 3, a rabbinikus irodalom 6 vagy 7, míg az iszlám misztika 7 arkangyalról beszél – Mihály, Gábor és Rafael azonban minden esetben közöttük kap helyet (Haag 1989: 447–448; Palásti 2007: 48).

A héber *Rafael* név jelentése 'Isten meggyógyított' (Haag 1989: 1524–1525), 'az Úr gyógyít' (Grün 2009: 74), 'Isten orvossága' (Török 2003: 111). Rafaelt az ószövetségi Tóbiás könyvéből ismerjük, ahol kezdetben az Izrael fiaihoz tartozó Azarjának mondja magát, végül felfedi kilétét: „Én Ráfael vagyok, egy a hét szent angyal közül, akik készen állunk, hogy az Úr fölséges színe elé lépjünk" (Tób 12,15). A bibliai elbeszélésben fiatal férfiként jelenik meg, aki vállalja, hogy elkíséri útján Tóbiást, az asszír elhurcoltatásban élő, megvakult hithű zsidó, Tóbit fiát a médiai Rágesben élő rokonához, Gábaelhez, hogy elhozza a letétbe helyezett pénzt. Rafael Tóbit segítő- és útitársa lesz. Útközben Ekbatanában megpihennek Tóbiás Ráguel nevű rokonánál. Rafael Mózes törvényére hivatkozva biztatja Tóbiást, hogy apja nemzetségéből válasszon feleséget magának: útjuk pihenője alkalmával kérje feleségül Ráguel egyetlen gyermekét, Sárát. Tóbiás fél feleségül venni Sárát, akinek már hét férje halt meg a nászéjszakán, amiért egy Azmodeus nevű démont okolnak. Rafael megerősíti Tóbiást, és Isten erejével, egy hal belsőségeit felhasználva, csodálatos módon elűzi a démont, és meggyógyítja Sárát.

A történetből olyan Istent ismerhetünk meg, aki nem hagyja magára a benne bízókat az elhurcoltatásban, a keserűség és kilátástalanság idején. Tóbit és Sára végső elkeseredettségében Isten oltalmát kéri. „Ugyanabban az időben mindkettőjük imádsága meghallgatást nyert a fölséges Isten színe előtt, és elküldte Ráfael angyalt, hogy gyógyítsa meg mindkettőt: Tóbit szeméről távolítsa el a fehér foltokat, hogy láthassa Isten világát, Sárát

[1] A 9 karra és 3 rendre való felosztás Areopagita Dénes nevéhez kötődik: 1: Szeráfok, Kerubok, Trónusok, 2: Uralkodók, Erősségek, Hatalmasságok, 3: Fejedelemségek, Arkangyalok vagy Főangyalok és Angyalok (Diós 2001: *kilenc angyali kar*).

pedig, Ráguel leányát adja feleségül Tóbiásnak, Tóbit fiának, kötözze meg Azmódeust, a gonosz szellemet, mert az előbbiekkel szemben Tóbiást illeti a jog, hogy őt elnyerje." (Tób 3,16–17)

Műfaját tekintve a Tóbiás könyvét tanító elbeszélésnek (*Szentírás* 1997: 477), novellának (Xeravits 2008: 37), keretes elbeszélésnek (Haag 1989: 1839.) tekintik, vagy héber románcnak, a hitves megtalálásának története miatt (Nowell 2002: 872). Részleteiben továbbá más műfajok is felismerhetők benne, mint a bölcsességirodalomra jellemző *intelmek* (Tób 4; Tób 14,1–11) vagy az *imádság* (Tób 3,1–6; 10–15) és az egyes zsoltárokhoz nagyon hasonlítható *dicsőítő ének* (Tób 13). A könyvet szoros összefüggésbe lehet hozni a varázsmese műfajával is (Hermann 2012: 76–87, 99–108).[2] Több jel utal a történet kitalált voltára, a cselekmény lényege két népmesére vezethető vissza (Nowell 2002: 872).

A történet a Kr. e. 7. században játszódik, maga a könyv a Kr. e. 2. században keletkezett. Három különböző görög szövegváltozata ismert, de 1947-ben előkerültek héber és arám nyelvű változatai is a holt-tengeri kéziratok (qumrani tekercsek) között (Nowell 2002: 871–872; *Szentírás*, 1997, 477). Katolikus és ortodox terminológia szerint a *deuterokanonikus könyvek*, a zsidó és protestáns szóhasználat szerint az *ószövetségi apokrifek* csoportjába tartozik. Mint deuterokanonikus (másodkanonikus) könyv nem képezi a héber bibliai kánon részét, a görög *Septuaginta* és latin fordítása, a *Vulgata* alapján azonban kanonikusnak ismerte el az egyház, a sugalmazottság kérdését a trienti zsinaton zárva le végleg. A könyv protestáns megnevezése nem Tóbiás, hanem *Tóbit könyve* (Nowell 2002: 872; Xeravits 2008: 1–8).

A könyv didaktikus céllal íródott, tanítani és szórakoztatni akar – a jó család, a gyermeki szeretet és a szülői gondoskodás dicsérete. Alap mondanivalója, hogy Isten igazságos és szabad, csodálatos módon gondját viseli az igaznak. Aki megtartja a törvényt, imádkozik, jót tesz másokkal, az kedves Istennek. Az igaz ember életében a szenvedés átmeneti állapot, nem büntetés, csak próbatétel. A hívő embert arra sarkallja, hogy bízzon Istenben, életével tükrözze Isten igazságosságát, könyörületét és szabadságát (Haag 1989: 1841; Nowell 2002: 872).

[2] A varázsmesével állítja összefüggésbe és elemzi Hermann Zoltán, alapos fejlődéstörténetét is nyújtva a bibliai történet ókori, középkori és későbbi előfordulásainak (Hermann 2012: 76–87, 99–108).

Az angyalok és Rafael főangyal tisztelete, különös tekintettel a kora újkori magyarországi viszonyokra

A századok folyamán Rafaelt az úton lévők, zarándokok, a földi zarándok egyház[3] fő oltalmazójaként, illetve orvosként – betegek segítségeként, a házasság és házasulandók oltalmazójaként tartják számon (Haag 1989: 1526; Grün 2009: 74–79).

Az arkangyalok közül Mihály és Gábor a legismertebbek és a leginkább tiszteltek. Szent Mihály a mennyei seregek vezére, Izrael fővédnöke, a középkor harcias szentje, megannyi templom és egyházmegye védőszentje. Gábor (Gábriel) a hírhozó angyal, Rafael pedig a gyógyító angyal, a legfőbb őrzőangyal (Hoppál–Jankovits–Szemadám 1990: 24–25), az úton járók és a másvilágra készülő betegek védőszentje. Külön ünnepe a késő középkorban alakult ki, 1921-ben került október 24-ére, korábban országonként eltérő napokon ünnepelték (Török 2003: 111; Eisenbichler 1996: 261). A világegyház ma mindhárom főangyal ünnepét szeptember 29-én üli, de ekkor gyakran Szent Mihálynak tulajdonít nagyobb szerepet. A szent őrzőangyalok külön ünnepnapja a 16. századtól szeptember első vasárnapján van. A keleti egyház szintén együtt ünnepli a főangyalokat november 8-án (Török 2003: 111).

Rafael arkangyal ábrázolásainak legfőbb attribútuma a *hal* és a *zarándok, zarándoktartozékok (pelerin, vándorbot)*, továbbá az *elkísért fiú, Tóbiás alakja* (Wimmer 2008: 226). Európa-szerte elterjedt tisztelete volt, különösen spanyol és olasz nyelvterületen. Firenzében, Velencében és Rómában több Szent Rafael Konfraternitás, társulat is működött. Velencében az elsőt 1280-ban, a másodikat, mely főként a Szent Őrzőangyalok tiszteletére irányult, 1658-ban alapították. Mindennek ellenére Rafael tisztelete Szent Mihály tiszteletéhez képest Velencében is kisebb, ahol három templomot szenteltek a tiszteletére. Rafaelnek 1581-ben kilenc oltára volt szerte a városban. A velencei Szent Rafael-templom alapítását 1131-re teszik, de a legendák szerint története a 7. századig nyúlik vissza. A Dózsepalota sarkain Mihály és Gábor szobra mellett Rafael is ott található, a szobor feliratában az öböl nyugalmát kérik tőle. Csodatévő erőt tulajdonítottak neki, mint aki győzedelmeskedik a tisztátalan lelkek fölött, és őrzője a hajósoknak

[3] Az Egyház Isten új népeként jár a történelem útján, ezért nevezzük *vándor egyház*nak (Beinert 2004: 109). A zarándok egyháznak eszkatologikus jellege van, egyesülni fog a mennyei egyházzal – ebben a tekintetben az egyház a fejlődésben lévő Isten országa (Kránitz 1999: 147).

(Hammond 2011: 79–88). A jezsuita Giovanni Battista Manni (1606–1682) 1666-ban, Velencében megjelent *La prigione eterna dell'Inferno* című misztikus könyvében (amely 1742-ben Kassán cseh fordításban is megjelent) Rafael arkangyal az, aki a szerzetes lelkét kíséri, és megmutatja neki a mennyet és a poklot (Déri 2013: 73–78).[4]

Tudunk egy Szent Rafael Konfraternitásról a 16. századi Firenzéből, de kevés korabeli, Szent Rafaelhez kötődő imaszöveg maradt fenn. Ez a fiatal fiúkból álló társulat szentmisén és különféle kegyességi alkalmakon vett részt, Rafael ünnepét december 31-én ülték. Gyakorta adtak elő Tóbiást és Rafaelt, az őrangyalt megjelenítő színdarabokat (Eisenbichler 1996: 251–268). Hasonló iskoladrámákra találunk utalást a mi szerzetesi iskoláink iskoladrámái között is, főként jezsuita és ferences iskolák esetében. A Tóbiás-drámák az ószövetségi Tóbiás-történetet dolgozzák fel, amelyben Tóbiás anyja, Anna siratja útra induló fiát. E sirató jelenet miatt gyakran került Tóbiás-dráma a nagypénteki misztériumjátékok közé, ahol Tóbiás mint előkép Krisztussal került párhuzamba (Medgyesi-Schmikli 2006: 69–71).

Az angyalkultusz fejlődésének részletes nyomon követésére nem vállalkozhatunk, de így is nyilvánvaló a folytonosság, amely a késő középkorban és a barokk világ kezdetén csúcsosodik ki, szórványosan pedig ma is él. A középkori Magyarországon az angyalok tiszteletének bizonyítékait kereshetjük nem csak szövegek, de ábrázolások, templomok, helynevek terén is. Felemlíthetnénk a gyulafehérvári székesegyház vagy más templomok számos arkangyal-ábrázolását szerte a Kárpát-medencében. Bár nem számít a legelterjedtebb ábrázolási formák közé, Szent László középkori freskóin és barokk ábrázolásain is találunk angyalábrázolásokat, koronázó, harcos vagy őrzőangyalokat (Lángi 2013: 191–208).

A *Batthyany-kódex*ben, Batthyany Boldizsár misekönyvében (1489) Rafael-misét is találunk. Ennek ajánlása kifejti, mi mindent remélhet a Rafael főangyal segítségét és közbenjárását kérő hívő: „Ha valaki Ráfael tiszteletére misét mondat, a szegényeknek alamizsnát ad vagy ő pártfogójává választja, és minden imádságában megemlékezik róla, akkor Ráfael közbenjárásával megszabadul minden szükségétől, nevezetesen a betegségtől és szegénységtől, szorongástól és kísértéstől, ellenségeinek hatalmától,

[4] „A történet szerint egy ciszterci szerzetest megtámadott a gonosz, aki e támadás miatt három napig eszméletlenül feküdt. Ez időben megjelent neki Szent Benedek, és egy szűkös lépcsőhöz vezette. A lépcső démonokkal kísért akadályokon keresztül egy csillogó teremhez vezetett. A teremben Szűz Máriával találkozott a szerzetes, aki Rafael arkangyalra bízta őt. Az angyal ezután elkísérte őt, hogy láthassa a paradicsomot és a poklot." (Déri 2013: 78)

urainak haragjától, végórájában pedig az arkangyal kiragadja az ördög kezéből, és megoltalmazza" (Bálint 1998: 442–443). Radó Polikárp szerint ez a mise szokásos volt a 15. században, megtalálható például egy másik, 1509-es párizsi misekönyvben is (Radó 1941: 132–149).

Pázmány Péter (1570–1637) 1606-ban közreadott *Keresztyéni imádságos könyv*ében találunk őrzőangyalokhoz szóló imádságot bibliai utalásokkal, perikópajelöléssel (Bogár 2012: 45–55). A legelső magyar Bellarmino-fordítás, az *Elménknek Istenben föl-menetelérül a teremtett állatok garádicsin* kötet (1639), amelyben a nyelvújító fordító, Tasi Gáspár megalkotta a tomista teológia sok fontos magyar terminusát (Gábor 2004: 385–386, 398), szintén beszél az angyalokról. Tizenöt garádicsa (lépcsőfoka) közül „a kilencedik az angyalok tisztéről, hivataláról szól: a szerafimokról (fő-kántorokról), az emberek imáit Isten elé vivőkről (pl. Raphael), az isteni üzenetet embereknek megjelentőkről (pl. Gábriel), az őrzőangyalokról és az Úr vitézeiről" (Szelestei 2014: 355).

Az angyalok tiszteletének megannyi nyomát őrzik régi imakönyveink. Az 1703-ban magyarul is megjelent, sok kiadást megért *Jó illatu Rosas Kert* imádságoskönyvben több imádságot találunk Szent Mihály és az őrangyalok tiszteletére (Bán 2012: 23–32). A horvát ajkúak legkedveltebb imádságoskönyvében, a *Hisa Zlatá*ban (1754) is külön részt kaptak az angyalokhoz, köztük a Rafaelhez szóló imádságok (Horváth 2012: 127–145).

A halál tapasztalata kortól és nemtől, rangtól és hivataltól függetlenül érinti az embert, a halálra való jó előkészületre századokon át komolyan figyeltek. Tarnóczy István (1626–1689) *Holtig-való barátság* című imádságoskönyvéből (1606) kirajzolódik, hogy a haldoklók imádságai leginkább a Szentháromságot szólították meg, a szenvedő Krisztust, valamint Szűz Máriát és a szenteket, de angyalok oltalmát is kérték, főként az őrangyalt és Szent Mihály arkangyalt (Kónya 2013: 139–140). A Habsburg-házi II. Ferdinánd (1619–1637) minden este lefekvés előtt fél órán át tartó imádsággal készült a halálra: a Hiszekegy elmondása mellett a Szűzanyához és az őrangyalokhoz fohászkodott (Guitman 2013: 64–65).

A barokk kori Magyarország angyal kultuszának, Rafael-tiszteletének számos formáját, előfordulási helyét, az őrangyal titulusú templomok jegyzékét, az angyalokhoz kötődő emlékhelyeket, népi hiedelmeket és hagyományokat részletesen közli Bálint Sándor (Bálint 1998: 385–392, 442–445).[5]

[5] Megjegyzendő, hogy bár Bálint Sándor idézi Baranyi Pál *Lelki paradicsom*ának őrangyaloklitániáját, valamint a *Batthyany-kódex* Rafael-miséjét, a *Raphael archangelus* áhítati könyvecskét nem említi (Bálint 1998: 386–389).

Erdélyben két templom viseli az Szent Őrzőangyalok titulust, a demény-házi és a csíkverebesi (Bálint 1998: 392), de több helyütt találunk mellék-oltárt vagy egyéb ábrázolást. Talán nem véletlen, hogy Nagyszombatban (ahol Baranyi Pál 1709-től haláláig élt és működött) köztéri barokk Rafael arkangyal szobor is állt (Rupp 1870: 120; Bálint 1998: 444). Korunkban a kultusz egyfajta továbbélesének jeleit láthatjuk. Csíkszereda egyik impozáns, Makovecz Imre által tervezett templomának kupoláját négy főangyal (Mihály, Gábriel, Rafael és Uriel) nagy, vörösréz szobra uralja, ezért is emlegetik *angyalos templom*ként (Sárig 2005: 40–41). A budapest-pasaréti Páduai Szent Antal-plébánia kezdeményezésére Mihály, Gábor és Rafael főangyalnak állítottak szobrot. A kísérő, gyógyító Rafael főangyal nagyméretű szobra 2008-tól áll a Korányi Kórház parkjában (Szentirmai-Zöld 2010: 5). Világszerte több kórház és gyógyszertár viseli a nevét. Zalaegerszeg megyei kórházának bejáratához szintén Rafael-szobrot állítottak (Horváth A. 2012: 10), majd 2016-ban a kórház a gyógyító főangyal, Rafael nevét vette fel (Magyar 2016: 1, 3).

Tóbiás könyve és Rafael arkangyal a reformáció és rekatolizáció vonatkozásában

Az első protestáns bibliakiadásokban Tóbit könyve még helyet kapott az apokrif iratok közé sorolva, de a 17. század második felétől teljesen elhagyják – így például Misztótfalusi Kis Miklós 1685-ös kiadásából, az *Aranyas Bibliá*ból már hiányzik. Tóbiás története ellenben népszerű a 15–18. század irodalmában, művészetében, hitvilágában egyaránt (Hermann 2012: 99). A sok átörökített és tovább élő angyali téma között Rafael története is elő-előbukkan a protestáns környezetben is (Walsham 2010: 96–97). A reformáció elutasítása után, a trienti zsinat határozatait követően Tóbiás könyve erőteljesebben jelenik meg katolikus környezetben, Rafaelhez pedig mindinkább a legfőbb őrzőangyal szerep társul. Ezt erősítették a jezsuita atyák, és nemritkán eszközként használták misszijukban. Szorgalmazták a ma is ismert őrangyal-ima napi háromszori elimádkozását: *Isten angyala, akire bízott az Isteni kegyesség, világosíts fel, őrizz, kormányozz és vezess engem a mai napon* (Hammond 2011: 84).

Ezzel párhuzamosan, míg a Tóbiás-téma protestáns színpadi előfordulásai megfogyatkoztak, felerősödött a latin és nemzeti nyelvű katolikus iskoladrámákban Tóbiás könyvének felhasználása, Rafael tiszteletének népszerűsítése (Hermann 2012: 77, 99–108). A magyarországi Rafael-központú

lelkiségi irodalmi munkák közül azonban minden jel szerint a legelső és legterjedelmesebb éppen Baranyi *Raphael archangelus*a.

Raphael archangelus peregrinantium fidus achates, et custos animae

E kis latin nyelvű kötet sok kiadást megért, ma is több gyűjteményben megtalálható. Részletes bemutatásához a Gyulafehérvári Papnevelő Intézet könyvtárában lévő 1758-as kiadást vettem alapul, de figyelemmel követtem a különféle kiadások közötti eltéréseket is. A könyv kezemben járt példányai szemmel láthatóan mind magukon viselik a használat nyomait. Alapvetően zsebkönyv nagyságú könyvvel állunk szemben, 16-odrét, terjedelme 118 oldal.

A címlapon szereplő teljes cím[6] magyar fordítása[7] a következő volna: *Rafael arkangyal a zarándoklók/vándorok hűséges Akhatésze*[8] *és a lélek őre. Avagy úti kalauz minden kereszténynek, de kiváltképp lelki támasz papok, szerzetesek, papnövendékek számára. Elmélkedésekkel, könyörgésekkel, lelki beszélgetésekhez tanácsokkal. Az út bosszúságait elkerülendő érdekes, szent és profán kérdésecskékkel. Egy bizonyos hosszú, kockázatos, fáradalmas út alkalmas megjárására, a jámbor zarándokok hasznára és lelki vigasztalására összeíratott, és negyedik alkalommal újranyomatott Nagyszombatban, A Jézus Társaság Akadémiájának nyomdájában, az 1758. évben.*

A könyv nem tartalmaz elöljáró beszédet vagy ajánlást. Amint az a címzésből kiderül, lelki segítség kívánt lenni minden kereszténynek, különösen papoknak, szerzeteseknek és a papságra készülő ifjaknak. Az ajánlás hiánya azt valószínűsítheti, hogy a kiadás a rend, illetve a nagyszombati akadémia költségén, saját céljaikra készült.

---

[6] *Raphael Archangelus peregrinantium fidus achates, et custos animae. Seu itinerarium, Christianis omnibus, praecipue sacerdotibus, religiosis, clericis, iter facientibus aceommodatum. Meditationibus, precationibus, colloquiis piis instructum. Curiosis, sacris, & profanis quaestiunculis ad levendas viae molestias adauctum. A quodam longa, periculosa, taediosa itinera emenso, ad piam peregrinantium commoditatem, & spirituale solatium conscriptum, Et quinta vice repressum Tyrnaviae, Typis Academicis Societatis Jesu, Anno M. DCC. LVIII.*

[7] A kötet egyes részeinek pontosabb latin fordításában segítséget nyújtott dr. Gálfi Emőke, az EME kutatója, amiért ezúton is köszönetemet tolmácsolom!

[8] Akhatész (Achates) mitológiai alak, Aineiasz (Aeneas) kísérője és fegyverhordozója, aki az új haza felé hajózva elsőként pillantja meg Itáliát (Szabó 1973: 30).

A Raphael archangelus *szerkezete*

A kötet alapvetően két részre osztható: egy lelkiségi, imádságos és egy szórakoztató, profán részre. A lelkiségi rész a 3–87. és a 111–114., a nem lelkiségi rész a 87–111. oldalakon, az utolsó, 114–118. oldalak pedig némiképp a kettőt elegyítik.[9]

A lelkiségi rész kezdete a zarándoklás, vándorlás élethelyzetét, toposzát jeleníti meg. Az első szöveg (3–4.) címe az ***Ad viae introitum*** (*Útra induláshoz*).[10] Ezek a 120. és a 90. zsoltárból való részek, továbbá a 22. és a 26. zsoltár részletei. Középütt utasításként, kurzívval szedve ez áll: „Potest recitari totus hic psalmus pro devotione".[11]

Oratio S. P. Ignatii (*Szent Ignác atya könyörgése)* (4.) – Szent Ignác rövid könyörgése, amely a jezsuita rendalapító fővédnökségét és tekintélyét lehet hivatott erősíteni a kötet legelején való közléssel.[12] Ezt rövid könyörgés követi ***Ad S. Josephum –*** *Szent Józsefhez* (aki a gyermek Jézust biztonságban elmenekítette Názáretből Egyiptomba és vissza), hogy igazgassa az útra induló imádkozó útját. A harmadik fohász a *szent őrangyalhoz* szól: ***Ad S. Angelum Custodem***, akire a zarándok rábízza magát, és kéri, hogy világosítsa meg, kormányozza, védelmezze és vezesse az úton.

Hymnus (*Himnusz*) (4–5.) – amelyben Rafael védelmét kéri az útra, oltalmát a gonosz ellen, erősítését a viszontagságokban. Kezdő sorai: „Archangele Dei, Raphael sis mei / In viis Director. / Comes, Custos viae, nocte, atque die; / In deviis protector."

Oratio (*Könyörgés*) (5–6.). A rövid könyörgés Nazianzi Szent Gergely úti imájával egészül ki. Ezután az olvasóhoz/áhítatgyakorlóhoz szól a kötet (6.), az utasító részeket kurziválva szedi: „Fac bonam intentionem: omnes viae molestias, incommoditates, toedia, frigus, & oestum, pluvias, & nives,

---

[9] A kötet tartalmi ismertetése, szemelvények felvillantása során az oldalszámokat más megjelölés nélkül, zárójelben jelölöm.

[10] A kötet latin címeit **félkövéren**, ***dőlve*** szedem, azok egyszerű magyar fordítását pedig dőlve, kövérítés nélkül, általában zárójelben közlöm. Hosszabb szövegrészeket idézőjelek között, magyar fordítását szintén idézőjelekkel, lábjegyzetben hozom.

[11] „Áhítatként ezek a zsoltárok egészében recitálhatók/énekelhetők." (4)

[12] A könyörgés záróformulája bibliai alapon, küldetésük szerint társítja Gábrielt Szűz Máriával (Lk 1,25–38), Rafaelt Tóbiással, Mihályt pedig (minthogy az angyali seregek vezére) a teljes mennyei hatalommal: „Gabriel cum Maria, Raphael cum Tobia, Michael cum tota coelesti Hierarchia, sint nostri Custodes, & Comites in via." („Gábor Máriával, Rafael Tóbiással, Mihály az egész égi hierarchiával legyenek őrzőink és kísérőink az úton.") (4).

tempestates &c. cum molestiis peregrini in terris Dei, te unire velle, offerre, consecrare cum humili, mansveta, constantique patientia."[13]

Antiphona. In viam pacis. (*Antifóna. A béke útján.*) (6–9.). Az itt lévő antifóna tulajdonképpen átveszi a zsolozsmának azon részét, amelyet az útra indulók számára kínál. A *Római Breviárium* 1906-os kiadásában még megtaláljuk ezt a részt, amely szövegünkkel szóról szóra megegyezik. A breviárium antifónáját megelőző rész (az útbaigazítás, ajánlás) viszont hiányzik a *Raphael archangelus*ból. Ez az ajánlás a zsolozsmát (breviáriumot) imádkozónak, papnak szól: a papok, ha útjuk jártában egyedül vannak, imádkozzák egyedül, ha társakkal, akkor többen együtt (Breviarium 1906: 211–212). Kötetünk imaszövege a címzés után mindjárt a *canticum*mal kezdődik, *Zakariás hálaéneké*vel, vagyis a *Benedictus*szal (Lk 1,68–79). Ezt követi az antifónavers, a Kyrie (*Uram, irgalmazz*), Miatyánk és rövid válaszos könyörgések, végül az „Oremus" (*Könyörögjünk*) felszólítással hosszabb könyörgés következik. Ezt a rendes papi könyörgés záróformula zárja (*…aki él és uralkodik* stb.), „Procedamus in pace." (*Induljunk békességben*) – „In Nomine Domini. Amen." (*Az Úr nevében. Amen.*) válasszal.

Imádságos könyvünkben ezt követi a ***Litaniae de SS. Angelis. Ex Scriptura potissimum, & Historiis decerpta.*** (*Litánia a Szent Angyalokról. Válogatás legfőképp a (Szent)Írásból és a történtekből*) (9–18.). Szerkezete a következő: Kyrie (Uram, irgalmazz), válaszos könyörgések hierarchikus rendben: Atya, Fiú, Szentlélek, majd együttesen a Szentháromság egy-egy megszólítással, majd a litánia angyali része: Mihály és Gábor 4-4, Rafael pedig 5 megszólítással, bibliai említéseik, cselekedeteik alapján. Ezt követi a szeráfok, a kerubok, majd a szent angyalok megannyi említése a számtalan ó- és újszövetségi előfordulásukra és cselekedeteikre alapozva. Pl. „Raphael, qui Tobiam Juniorem salvum duxisti, &reduxisti" (*Rafael, ki az ifjú Tóbiást épségben elvitted és visszavezetted*) – amelyre a válasz: „Ora pro nobis!" (*Könyörögj érettünk!*). Ezt követi a litánia Istent kérlelő része, olyan kérésekkel, mint pl. „A cunctis periculis per SS. Angelos tuos." (*A veszélyektől a Te Szent Angyalaid által*), „In diem Judicii" (*Az ítélet napján*), végül „Peccatores" (*Bűnösöket*), amelyekre a válasz „Libera nos Domine!" (*Ments meg minket, Uram!*). „Per SS. Custodes Angelos" (*Az Őrző Szent Angyalok által*) stb. – a válasz: „Te rogamus audi nos!" (*Kérünk téged,*

[13] „Tégy jó elhatározást: hogy az út minden kellemetlenségét, kényelmetlenségét, fáradságát, hideget és hőséget, esőt és havazást, vihart stb., a zarándokok fáradozásával az Isten földjén, te akarod egyesíteni, felajánlani, alázattal, szelíden és szüntelenül türelemmel megszentelni." (6).

hallgass meg minket!), majd az *Isten báránya* következik, és három könyörgés. Ezt a zsoltáros rész követi: ***Psalmus ex variis Psalmis*** – *Zsoltár különféle zsoltárokból*, legfőképp angyali közbenjárást, isteni segítséget felidéző, imádkozó zsoltárrészekkel.

A litánia után kurzivált szövegrész következik (18–21.), cím nélkül, amely utasításokat ad a könyvecske használatára vonatkozóan, lelki tanácsokat a zarándok testvéreknek a nap megszervezésére. A Jn 11,9-et idézi, amelynek alapján a napot 12 órára – 12 pontra osztja. Az első órát például a napkeltétől számolja: I. A zarándok az első órában felkel, forrón imádkozik, felkészül a napjára, ha ideje engedi, áhítattal misét mutat be, vagy misét hallgat a testvérekkel. II. Zsoltáréneklessel kezdi az utat, amint az 1. oldalon, az *Itinerario Clericorum*mal és a Szent Angyalok litániájával, míg befejeződik a napi rend szerinti elmélkedés, és elmélkedik azok szövege fölött. Ezt nagyobb egység követi, amely vasárnappal kezdődően a hét minden napjára elmélkedésre alkalmas szövegeket kínál (21–34.).

Vasárnap (21–25.) az embert körülvevő világ dolgaira irányítja a figyelmet: az ég, a fák, madarak, folyók, források, a munkálkodó ember, tűz, víz, föld, kövek, tenger stb., amelyek mind a teremtő Istent bizonyítják, és az ő művét, nagyszerűségét dicsérik.

Hétfőn (25–26.) (kurzivált) felszólítással indít: „*Hívj meg minden teremtményt, hogy veled dicsérje az Urat”.* Az ezután következő dicsérő imádság a visszatérő „Laudate eum” (*Dicsérjétek őt*) felszólítással kezdődik, a mindenszentek litániájának felépítése szerint, de tömörebben. Végül kiterjeszti ezt a különféle létezőkre, állatokra, növényekre és az egész teremtett világra, környezetünk teljes egészére.

Kedd (26–28.): *De Tobia peregrino in Ragis Medorum – Tóbiás vándorútjáról a médiai Rágesbe*. Ebben rávilágít Rafael és az angyalok cselekedeteire, kurzivált részben elcsendesedésre szólít fel, imára és önátadásra az őrangyal felé.

Szerda (28–29.): De *SS. Virginis peregrinatione cum S. Joseph in Bethlehem* (*A Szentséges Szűz zarándoklásáról Szent Józseffel Betlehembe*). A bibliai gyermekségtörténet egyes részei (Lk 2) alapján kezdi elmélkedését, jó példaként említi Mária és József türelmes és bizakodó utazását, zarándokerényeiket, mert késlekedés nélkül megteszik Isten akaratát, bíznak az Atya örök gondviselésében. Ez után a Jn 1 alapján felidézi, hogy *bár övéi közé ment, övéi nem fogadták be* – szembeállítja az önmagát gyönge fiúcskává tevő Istent és a meglett férfiakat, akik elzavarják az érkező szálláskeresőket, így végül istállóba kényszerülnek.

Csütörtök (29–30.): *De SS. Tribus Regibus* (*A Szent Háromkirályokról*). A három király példáját teszi elmélkedés tárgyává, akik a messzi keletről jöttek Betlehembe, sietve, éjjel és nappal, hőségben és hidegben stb., látni az új királyt. Közel hozza a királyok lelki rezdüléseit, akik nem találják Jeruzsálemben, hanem szegény istállóban, az Istengyermeket, új királyt, akiért útjukat megtették, és ajándékokat hoztak. A rész nagyon kíván hatni az érzékszervekre; *Lásd*, *Hallgasd*, *Gondold meg* stb. felszólításokkal vezeti be a gondolategységeket. Kérdéssel zár: Hogyan cselekszel te az úton? – a királyok szelídségével? Nem szereted-e Jézust kevésbé, ha Jézusért a testet nem győzöd le?

Péntek (30–32.): *De Fuga Christi in Aegyptum* (*Krisztus menekülése Egyiptomba*). Bibliai szövegrész vezeti be: Józsefet álmában angyal figyelmezteti a veszélyre, így bátor őrzője lesz Máriának és a gyermeknek. Summázza: *Jézus és Mária kincs, és az lesz számodra is, ha Jézus szeretett társa leszel.*[14] *Krisztus úton van, jöjj vele, és gazdaggá leszel. Fuss, még ha félénk, gyenge (stb.) vagy is, hisz senki nem képes kitartani önerőből, de az Atya oltalma, 12 légió angyallal képes a segítségünkre sietni.* Szembesít a Heródes haragja feletti isteni működéssel és az idegen országban való megoltalmazással.

Szombat (32–34.): *De Missione Apostolorum* (*Az apostolok küldetéséről*)

A Lk 10-ből való résszel kezd: „Íme, úgy küldelek titeket, mint bárányokat a farkasok közé" (Lk 10,16). Szenvedést és elítéltetést vetít előre: Krisztus küldeni akar, nem önmaga helyére állítani; a Jó Pásztor nem zöldellő legelőkre és hűs forrásokra küld legelni, hanem kiaszott vidékre száműz, mint bárányokat farkasok közé, ahol nincs béke és biztonság, ahol háború és békétlenség van. A tanítványok küldésének bibliai verseit („erszényt ne vigyetek" stb.) és egyéb bátorító bibliai részeket sorakoztat fel, kiemelve az igazi missziós úton levés lelkületét. Figyelmeztet az Atya mindenkori gondviselésére, kinek tudta nélkül semmi nem történhet, és biztat, hogy vállaljuk a nehéz, kényelmetlen utakat, a nem tiszta helyeket, a megvetést, a kedvezőtlen időjárást, hiszen azok mind Isten hatalmának vannak alávetve.

Ezt követően az ***Aspirationes subinde iter ondae, ad Sanctum Angelum Custodem*** (*Az úton levők sűrű fohászkodásai a Szent Őrangyalokhoz*) (34–37.) címmel lényegében 20 fohászt találunk Rafael angyalhoz, az

[14] Eredetiben: „si Jesu charus socius es" – amint korábban is volt rá eset, pl. a 18. oldalon, ez egyenes utalás lehet a Jézus Társasághoz (Societas Jesu) való tartozáshoz is, ahol a rendtagokat társaknak (socius) nevezték.

őrangyalhoz, hogy az útra indulásban, viszontagságokban adjon segítséget és pártfogást, bátorítást különféle helyzetekben és támaszt a lelki életben.

A következő részben vándorlás idejére vagy más napokra is patrónus választását ajánlja (37.): „Patronos tibi hoc ordine eliges" (*Ebben a sorrendben válassz patrónusokat a magad számára*) az előbbi, napi elmélkedések szerint a következőképp (1–7. napra): 1. Szent Rafael arkangyal, 2. Az Isten rendelte szent őrangyal, 3. Szent József, Krisztus nevelő atyja, 4. A Jézust kereső szent három királyok, 5. A szülőföldjéről száműzött Szent Elek, 6. Az ifjú Tóbiás, vagy akinek a nevét viseled (saját védőszent), 7. Az egész földkerekségen zarándokló szent apostolok, mint rosszul fogadottak, mint befogadottak, mint szállásról elkergetettek stb. ***Gratia Dei hoc ordine refer***. (*Istennek ebben a sorrendben adj hálát*.) (37–38.) felszólítással, ezt a hálaadásra való útmutatás követi, ugyancsak naponkénti bontásban:

Dominico Die (vasárnap): a semmiből való Teremtésért, Isten dicsőségéért; Fer[ia]. 2. (hétfő): A legdrágább megváltásért, amely: Jézus Krisztus Vére, Szenvedése és Halála; Fer[ia]. 3. (kedd): A folyamatos fenntartásért, hisz, ahogy a semmiből teremtettél, később bármikor semmivé válhatsz; Fer[ia]. 4. (szerda): A kapott testi és lelki adományokért, kegyelmekért, élményekért; Fer[ia]. 5. (csütörtök): A csodálandó gondviselésért és gondoskodásért, amivel Isten legeltet téged; Fer[ia]. 6. (péntek): Az indulatosság és az összes bűn elviseléséért, jókért, rosszakért. Sabbat. (szombat): A hivatásért, megszentelődésért és így az alkalmasság növekedéséért, érdemekben, bűnbocsánatban és sugalmazásban részesedésért.

Selectae SS. Patrum Sententiae sucessivis*[15] *horis subinde expendenda. (*A Szent Atyák mondásai, egymást követő órákban sorra megfontolásra*) (38–48.) – lelkicsemege-gyűjtemény, válogatott szövegrészek a pátresektől (egyházatyáktól).[16]

---

[15] Az 1728-as kiadásban itt a *sucessivis* helyett *subsecivis* áll (*Raphael archangelus* 1728: 41). Ez utóbbi esetben a fejezetcím fordítása némileg módosulna: *A Szent Atyák mondásai a szabad órákban sorra megfontolásra.*

[16] Ebben a részben a következő atyáktól találunk szövegrészeket: Szent Ambrus, Szent Ágoston, Nagy Szent Albert, Szent Balázs, Szent Bernárd, Szent Bonaventúra, Szent Khrüszosztomosz (Aranyszájú Szent János), Szent Chrysologos (Aranyszájú Szent Péter), Szent Ciprián, Szent Efrém, Szent Eucherius (Lioni Szent Eucherius), Szent Eusebius, Szent Damascenus (Damaszkuszi Szent János), Szent Dorottya, Szent Szerafikus (Assisi) Szent Ferenc, Szent Fulgentius, Szent Gergely, Szent Jeromos, Szent Hugo, Szent Ignác vértanú, Loyolai Szent Ignác, Szent Izidor, Szent Lőrinc Jusztinián, Szent Leó, Szent Lajos püspök, (Anküriai) Szent Nilus, Origenész, (Aquitániai) Szent Prosper, Szent Rupert, Bölcs Seneca, Szent Tamás, Szent Valériusz, Szent Vincent, Kempis Tamás, Szent Xavér, Szent Zénón.

A ***De 12 Articulis Fidei a 12. Apostolis in unum congregatis, Spiritu S. repletis, collatis*** (*A hit 12 cikkelyéről, az egybegyűjtött, Szentlélektől elárasztott 12 apostoltól*) (49–50.) cím alatt az Apostoli Hitvallást (*Hiszekegyet*) 12 részre bontja, amelyeket sorban a 12 apostol sajátjaként tüntet fel, Pétertől Mátyásig. Majd a Miatyánk, az Üdvözlégy és a Tízparancsolat bibliai előfordulásait és alapozottságát sommázza.

A ***Dictamina Philosophica*** (50–53.) – jó és rossz, Isten félelme és szeretete fölötti megfontolások gyűjteménye. Ezek a szövegek részleteiben, módosításokkal visszaköszönni látszanak egy későbbi (1836) redemptorista szerzetes diákoknak készített lelki könyvében (Passy 1836: 7–10). Ezt vizsgálva feltételezhetnénk a két kötet egy ismeretlen, közös forrását, figyelembe véve azonban, hogy az osztrák Anton Passy 1817-től Széchenyi Ferenc gróf könyvtárosa és felolvasója volt a gróf haláláig (1820) (Szinnyei 1905: 436–437), nem lehetetlen, hogy Passy forrásául használta a *Raphael archangelus* valamelyik kiadását.

Az ***Omnes creatura obediunt Deo, et faciunt verbum ejus…*** (*Minden teremtmény engedelmeskedik Istennek és szavai szerint cselekszik…*) (53–56.). Bibliai idézetekkel, utalásokkal (Jób, Izajás, Zsoltárok stb.) tűzdelt elmélkedés és imádság az Isten akarata szerinti életre, a jó és rossz közötti választásra, buzdítás Isten dicsőítésére.

Versus Leonini. Discursus gratia interruptim legendi: Admoniciones, et morum directivas leges in se continentes. (*Leoninusok. Az eszmefuttatás miatt megszakítással kell olvasni: Intések és erkölcsi iránymutatások a törvényekben.*) (56–62.). Ebben a részben sommás, ritmusos, könnyen megjegyezhető passzusok, leoninusok[17] egymásutánját találjuk.

Materia Lectionis Spiritualis: Ex Selectis SS. Patrum Sententiis: collecta in unum, et pro Octiduo peregrinationis distributa. (*Lelki olvasmánynak anyaga: A Szentatyák bölcs mondásainak gyűjtéséből, nyolcnapos zarándoklásra osztva*.) (62–73.). Vasárnaptól vasárnapig, nyolc napra és nyolc témára bontva, néhány mondatos szövegrészeket találunk az egyházatyák lelki tanításaiból: Die Dominico (*vasárnap*): De morte (*A halálról*);[18] Die Lunae (*hétfő*): De Judicio. (*Az ítéletről*);[19] Die Martis (*kedd*): De Inferno

[17] A klasszikus verselés egy fajtája, ahol a sor közepe rímel a sor végével. Például: „Vita tibi qualis fuerit, sic mors tua talis." (60): „Amilyen az életed, olyan a halálod" vagy leoninusban: Amilyen az életed, akképp éred végedet.

[18] Az idézett egyházatyák: Szent Ágoston, Szent Bernárd, Nagy Szent Vazul, Szent Bonaventúra, Szent Khrüszosztomosz (Aranyszájú Szent János), Szent Cipriánusz, Szent Efrém.

[19] Szent Ágoston, Szent Bernárd, Arles-i Szent Caesarius, Szent Anzelm, Szent Bernard és Szent Efrém.

(*A pokolról*);[20] Die Mercurii (*szerda*): De Gloria caelesti. (*Az égi dicsőségről*);[21] Die Jovis (*csütörtök*): De praesentia Dei (*Isten jelenlétéről*);[22] Die Veneris (*péntek*): De Charitate proximi (*A felebaráti szeretetről*)[23] és a De laudibus charitatis (*A szeretet dicséretéről*);[24] Die Sabbathi (*szombat*): De Humilitate (*Az alázatosságról*);[25] Die Domenico (*vasárnap*): De Patientia (*A szenvedésről*).[26]

A lelki olvasmányokat lelkiismeret-vizsgálat követi a jezsuita *Examen* alapján. ***De examine conscientiae*** (*A lelkiismeret vizsgálatáról*) (73–76.): „Punctis constat quinque, ut notam est cunctis" (*Öt pontból áll, ahogy teljes egészében*): 1. Redde Deo grates. 2. Pete lumen. 3. Discute mentem. 4. Delicti veniam posce. 5. Recide malum. Azaz: 1. Adj hálát Istennek, 2. Kérj világosságot, 3. Vizsgáld az elmét, 4. Kérd bűneid bocsánatát, 5. Tagadd meg a rosszat.

A lelkiismeret-vizsgálatot könyörgés követi, majd imádságok a gyónásra való előkészülethez: ***Preparatio pro confessione est ipsum examen conscientiae. Suspiria ante Sacram Confessionem.*** (*A gyónásra való előkészület maga a lelkiismeret vizsgálata. Fohászkodj a szentgyónás előtt.*) (76–80.). Az előkészületi, bűnbánati és felajánló imádsága után ***Orationes Ante Confessionem*** (*Könyörgések gyónás előtt*) következik.[27]

A szentgyónás(ra való előkészület) után a szentmisén való részvételre készít fel a könyvecske a ***Praeparatio ante Missam. Invitatio 9. Chorum Angelorum*** (*Előkészület mise előtt. A 9 angyali kar hívása*) részben (80–82.). Az imádság előbb a szent angyalokat szólítja meg, majd a 9 angyali kart külön-külön is kéri: segítsenek a szentmisén igaz lélekkel, tisztán részt venni, a gonosz gondolatokat távol tartani, Istent dicsérni, hitüket

---

[20] Szent Ágoston, Szent Bernárd, Szent Gergely, Szent Khrüszosztomosz (vagyis Aranyszájú Szent János), Szent Izidor, Karthauzi Szent Dénes.

[21] Szent Ágoston, Szent Bernárd, Szent Fulgentius, Szent Gergely, Szent Ágoston.

[22] Szent Ambrus, Szent Ágoston, Szent Khrüszosztomosz (Aranyszájú Szent János), Szent Ciprián, Nagy Szent Leó.

[23] Szent Ágoston.

[24] Szent Gergely, Szent Khrüszosztomosz (Aranyszájú Szent János), Szent Gergely, Aquinói Szent Tamás.

[25] Szent Ambrus, Szent Ágoston, Szent Bernárd, Arles-i Szent Caesarius, Szent Dorottya, Szent Efrém és Szent Cirill.

[26] Szent Bonaventura, Szent Gergely, Szent Jeromos, Szent Efrém és Szent Cirill.

[27] Az oráció – könyörgés inkább papi műfaj, szemben az egyszerű fohásszal. Ezt erősíti meg az is, hogy az utolsó könyörgésben a szokott záróformula szerepel: „Qui vivis et regnas cum Deo Patre in unitate Spiritus Sancti Deus, per omnia saecula saeculorum, Amen" („Aki élsz és uralkodol, az Atyaistennel, a Szentlélekkel együtt minden századokon át, Amen").

erősíteni stb.[28] Végül megjegyzi, hogy hasonlóképp segítségül hívhatjuk a „Pátriárkákat és Prófétákat, Apostolokat és Evangélistákat, Mártírokat és Hitvallókat, Szentatyákat és Remetéket, Szüzeket és Özvegyeket, Ártatlanokat stb." (82).

Aspirationes breves post Missam. (*Rövid fohászkodások mise után*) (82–85.). A szentmise utáni fohászkodás bensőséges hangon szólítja meg Jézust, akivel a szentmisében egyesült az imádkozó, megvallja, hogy őt a legfőbb jónak tartja, az ő szerelmét kéri, mert nincs nagyobb jó, mint őáltala és őbenne élni és meghalni. Ezután kap helyet az ismert *Szent Ignác óhajtásai* imádság (85), ***Affectus S. P. Ignatii***,[29] majd (85–87.) Xavéri Szent Ferenc imája: ***Affectus S. Francisci Xaverii***.

Ezzel a két, érzelmektől hevített, kedvelt jezsuita imádsággal zárul a tulajdonképpeni lelkiségi rész. Ha nem figyelmeztetne a címlap, a mai olvasó meglepőnek találhatná a hirtelen váltást, hiszen a következő részben (87–111.) könnyedebb műfajú szövegek következnek:

Festivae quaedam Interrogationes, et responsiones – *Egynéhány kedélyes kérdések és válaszok* cím alatt. Ezek a kérdések humorosak ugyan, de mindnek tanító jellege van, a leoninusokhoz hasonlóan rövidek és frappánsak.[30]

---

[28] A szövegben, fordításban a kilenc angyali kar megnevezései: Szent Arkangyalok, Magasságos Fejedelmek, Magasságos Erősségek, Győzhetetlen Hatalmasságok, Hatalmas Uralmak, Erősséges Trónusok, Tisztaságos Kerubok, Szeráfok (81–82).

[29] Kezdő sora: „*Oh Deus ego amo te, nam prior tu amasti me*" – „Óh Istenem szeretlek tégedet, te előbb szerettél engemet". A népszerű vers jezsuita ájtatossági könyvekben terjedt el, latin szövegének első magyarországi előfordulása éppen Baranyi 1695-ben, Kolozsváron megjelent *Viaticum spirituale* című imádságoskönyvében található ([Baranyi] 1695: 47–48).

[30] Az előző résszel szembeni kontraszt vagy kapcsolat és a régi életérzés szemléltetéséért álljon itt néhány kérdés–válasz pár: „Quid est comune Regi, et Pauperi? R. Nasci, et mori." (*Mi közös királynak és szegénynek? Válasz: Születni és meghalni.*) (87), „Quid est melius uno albo pane? R. Duo." (*Mi jobb egy fehér kenyérnél? V. Kettő.),* „Qui fures felicissimi? R. Qui numquam capiuntur." (*Kik a boldog tolvajok? V. Akiket sohasem kapnak el.)* (90), „Quis mortuus numquam natus? R. Adam." (*Melyik halott nem született sohasem? V. Ádám.*), „Quid est optimum ciborum condimentum? R. Fames." (*Mi az étel legjobb fűszere? V. Az éhség.*) (92), „Quis peccans interiit, nec tamen corpore putruit? R. Uxor Loth." (*Ki az, aki elveszett bűnében, a teste még sem ért rothadást? V. Lót felesége.)* (93), „Quando stetit Christus tantum uno pede? R. Quando conscendit asinum." (*Mikor állt csak egy lábon Krisztus? V. Amikor felült a szamárra.*), „Quis modus saliendi carnes, ut durent de anno in annum? R. Ut saliantur ultimâ Decembris." (*Mi módon sózható el a hús, hogy eltartson egyik évről a másikra? V. Ha december utolsó napján sózatik.*) (95), „Quod animal est astutissimum? R. Quod hactenus nemo decepit." (*Melyik állat a legfurfangosabb? V. Amelyiket még senki nem ejtette csapdába.*) (97), „Ubi mortui expellunt vivos? R. In capite pecten pediculos." (*Hol távolítják el a holtak az élőket? V. A fejekben a fésű a tetveket.*) (98), „Quis plus dolet, quam necesse sit? R. Qui ante dolet,

Mintegy epilógus jelleggel, talán a könyv lelki keretezése végett, a könnyedebb rész után visszatér a lelki rész, intések, tanácsok formájában ***Admonitiones Piae observandae*** (*Megszívlelendő kegyes intések*) (111–112.) cím alatt, ahol A-tól Z-ig, (csonka) ábécérendet kiadó kezdősorok adnak további iránymutatást. Végül az angyalokhoz befejezésképp is felcsendül az ének, a 112–113. oldalakon újabb himnuszt találunk, ***Hymnus ad S. Angelum Custodem*** (*Himnusz a Szent Őrzőangyalhoz*). A négy szakaszából az első: „Angelus Custos benedicat omnes / Cordis affectus, pietatis actus, / Dirigat gressus animaeque motus / Postulo supplex."[31]

Az istendicséret egész világra való kiterjesztésével zárul a könyv lelki része, 113–114. oldalakon: ***Invitantur creaturae omnes ad collaudandum Deum*** (*Minden teremtmény meghívása a közös Istendicséretre*). A vers visszatérő passzusai: *dicsérjétek velem az Istent*, *adjatok neki tiszteletet énvelem, adjatok neki dicsőséget énvelem*.

A könyv legutolsó egysége, az ***Argute, et astute dicta, et facta per discursum proferenda***. (*Beszédekben kiemelendő elmés és ravasz mondások és cselekedetek*) (114–118.). A *beszéd* itt szereplő megnevezése nem annyira használatos az egyházi beszéd, prédikáció jelölésére, sokkal inkább világi beszéd, értekező, érvelő beszéd jelentése van. Ravasz, anekdotaszerű mondások ezek, amelyeket gyakorta használni lehetett, helyzettől függően, pallérozottságot, rátermettséget bizonyítva.[32]

---

quam necesse sit." (*Ki szomorkodik többet, mint szükséges lenne? V. Aki előbb szomorkodik, mint az szükséges lenne.*), „Quid est natus sine patre? R. Christus." (*Ki született apa nélkül? V. Krisztus.*), „Quis fuit nunquam natus, & tamen vivit? R. Angeli." (*Ki nem született soha, és mégis él? V. Az angyalok.*), „Quis natus est sine Patre, & matre? R. Adam." (*Ki született apa és anya nélkül? V. Ádám.*) (99), „Cur Christus resurrectionem suam prima vice indicavit mulieribus? R. Quia scivit, eas maxime garrulas, & linguosas." (*Feltámadása után miért jelent meg Krisztus az asszonyoknak első alkalommal? V. Mert tudta, hogy ők a legfecsegőbbek és bőbeszédűbbek.*) (100), Qua re Deus caret, Papa raruo habet, Populares abundant? R. Sibi simili." (*Mely dolog, mely nincs Istennek, a pápának ritkán van, a köznép pedig bővelkedik benne? V. Magához hasonló.*) (101), „Quid cantatur in templo post Kyrie elei- R. Christe eleison." (*Mit éneklünk a templomban a Kyrie eleison után? V. A Christe eleison-t.*) (108).

[31] A szakasz egyszerű (nem költői) fordítása ez volna: „Őrzőangyal, áldd meg a szív minden sóhajtozását, *(áldj meg minden)* kegyes cselekedetet, igazgassad a léptet és a lélek indulatját, esedezve kérlek" (112).

[32] Például: „Sacerdos Catholicus Palatinatum equô vectus transiens in Consulem Haereticum pagi incidit. Per ludibrium interrogatur: An Christus sic ingressus fuerit? Respon. Christus, fateor, est asino vestus; sed quia modo asini etiam ad consulatum elevantur, illo uti non audeo." – „Egy katolikus pap útja során átlovagolva a hitehagyók/eretnekek faluján, a tanácsba

A kötet használói

A címlap és a szövegkorpusz egyaránt eligazítást ad a használati kérdésekre. A könyv megszólítottjai elsősorban a katolikus papok, szerzetesek és papnövendékek, tanuló ifjak, de szól minden kereszténynek is, minden zarándoklóhoz. A könyv mintegy teljességében látja a világot: az erős bizalomról tanúságot tevő áhítati korpuszon kívül fontosnak tartja azt, hogy a könnyed, tanítójellegű szórakozásnak is helyet adjon, mi több, a profán tréfák, elmés és ravasz szövegecskék is helyet kapjanak benne, mert a keresztény ember gyakran kerül olyan helyzetbe, amikor nem elegendő válaszfegyver az áhítatos és jámbor lélek. Erre utal a *De Missione apostolorum* rész is, ahol a Lk 10-et idézi: a küldetés nem a békességbe és csendes legelőkre, hanem a békétlenségbe szól, mintegy bárányoknak a farkasok között (32–34.).

A kötet utolsó egysége, az *Argute, et astute dictá*nak történetei és mondásai azonos vagy módosult szövegváltozatai előbukkannak egy kölni jezsuita kötetben, amelynek első kiadása 1649-ben jelent meg, majd újabbak követték 1660-ban, 1687-ben, 1711-ben (Manesius 1711). Nem kizárt, hogy ezek valamelyikét felhasználta a *Raphael archangelus* második részének összeállítója.[33] A szerző, Jabobus Masenius (Jacob Masen) (1606–1681) elöljáró beszédet is fűz könyvéhez, az első szövegek között pedig a tanuló ifjúsághoz címzett szövegeket találunk (Manesius 1711: 9), ezt a kötetet is ifjak, diákok használatára (is) szánták. Az effajta szövegek részét képezhették az oktatásnak is, hiszen 17–18. században az oktatás nyelve és az órák nagy hányada a latin volt, külön felkészítették a diákokat a vitákra, versenyek, disputák révén is. A jezsuita iskola törekedett arra, hogy a szellemi és lelki képzés mellett kellő kikapcsolódást is nyújtson. Egy *Raphael archangelus* jellegű könyv annál is inkább napi használatban lehetett egy jezsuita iskolában, mert itt a tanulók naponta

---

ütközött. Csúfságból megkérdezték: Vajon Krisztus is így vonult be/így járt? Válaszolt: Krisztust, bevallom, szamár hordozta; ámde mivel éppen most a szamarakat is konzulságra/tanácsosságra emelték, azt (ti. a szamarat) nem mertem használni." (116)

[33] Az külön érdekesség, hogy az általam használt, 1711-es kiadás címlapján éppen Rafael szárnyas férfialakja jelenik meg, amint a kezében halat tartó ifjú Tóbiást vezeti kézen fogva. A címlap rézmetszetének körirata a Zsolt 25,4 első része: „Vias tuas demonstra mihi" („Utaidat, Uram, mutasd meg nekem") (Manesius 1711: A2).

A Rafael-metszeten kívül azonban, úgy tűnik, a kötet nem tárgyalja Rafael vagy az angyalok kérdését, de annál nagyobb előszeretettel használja az angyalábrázolásokat díszítő elemekként, nyomdai díszek, metszetek formájában.

szentmisén vettek részt, szervezett keretek között zajlott a lelki élet. A diákságnak a „hittanórákon különösen a lelkére kötötték, hogy minden nap reggel és este is imádkozzanak, tartsanak naponta lelkiismeret-vizsgálatot, gyakorta gyónjanak és járuljanak a szentségi áldozáshoz" (Bikfalvi 2007: 184–185). A kötet lelkiségi szövegei jó irányítást adhattak a diákok és papnövendékek lelki életéhez. A kötet erőteljesen kötődik a zarándokláshoz, zarándokúthoz, ez értelmezhető szó szerinti, de lelki zarándokútnak is: lelki a mindennapos lelki fejlődés útja, valóságos a missziós munkát végző zarándokélet. Ugyanakkor a szövegeket és a szerkezetet tekintve rokonságot vélhetünk felfedezni a társulati könyvekkel is.

A szerzőség kérdése

Bár maga a kötet nem tünteti fel a szerző, összeállító nevét, a bibliográfiai források egységesen egyetértenek abban, hogy a *Raphael archangelus* Baranyi Pál munkája (Pl. Stoeger 1855: 21; Némethy 1887: 276; Szinyei 1905: 559–560). Az 1695-ben Kolozsváron megjelent *Viaticum spirituale* kötetét szintén név nélkül közli, csupán a *fejérvári páterek*re való szerzőségi hivatkozással. A két kötet párhuzamot mutat textuális szinten, de legfőképp lelkiségében. A *Viaticum* esetében a név nélküli közlés az erdélyi rejtőzködésnek tulajdonítható, de erről a *Raphael* esetében már nem beszélhetünk, hiszen Baranyi erdélyi küldetése 1702 végén véget ért. Neve elhallgatását tudatos szerkesztői döntés indokolhatta. Önmagában véve újdonság és bizonyos fokig egyedi a kötet, de a szövegkorpusz meglévő textusokból építkezik. Ez alól kivétel, tehát saját szöveg lehet a kötet néhány orációja, imája, utasító betoldása.

Baranyi Pál és az őrangyalok tisztelete a Lelki Paradicsom tanulsága szerint

Az első alkalommal 1700-ban közreadott *Lelki paradicsom (…)* imádságoskönyvében, annak második részének második cikkelyében Baranyi is tekintélyes részt szentel az angyalok tiszteletének ([Baranyi] 1700). Gábor Csilla a Jacob Merlo Horstius (1597–1644) *Paradisus animae* latin kötetében azonosította Baranyi *Lelki paradicsom*ának fő forrását. Ami szempontunkból igazán izgalmas, a *Paradisus anmae*vel való összevetés azt is kimutatta, hogy az eredetihez képest a szentek és angyalok tiszteletének szentelt részt Baranyi újabb, az eredetiben nem szereplő, angyalokhoz szóló imaszövegekkel toldotta meg (Gábor 2015: 77). „A második

rész témája az angyalok és a szentek tisztelete: forrás és fordítás az első és második cikkely folyamán párhuzamosan halad. A harmadik cikkely Merlónál a védőszentekkel való mindennapi imádságos kapcsolattartásra vonatkozik. Baranyinál viszont az előző cikkely témája folytatódik: az őrzőangyalokhoz intézett imaszövegek zsolozsmákkal és egyéb őrangyal-imákkal egészülnek ki. Baranyi negyedik cikkelye a Szent Mihály főangyalhoz intézett litániát, a hozzá és Gábriel, valamint Rafael főangyaloknak címzett könyörgéseket foglalja magában." (Gábor 2015: 77) Ezek után halaszthatatlan összemérni a *Lelki paradicsom* említett részeit a *Raphael archangelus* szövegeivel.

A *Lelki paradicsom* litániája, *A' Szent irásból öszve-szedett Litania, a' Szent Angyalokról* ([Baranyi] 1700: V-r–V2-v), szinte teljes egészében megegyezik a *Raphael archangelus* elején lévő litániával (9–18.). A *Különb-különb-féle Zsoltárokból öszve-szedegetett Zsóltár* ([Baranyi] 1700: V2-v–V3-r), kis eltérésekkel megfeleltethető a *Raphael archangelus*nak *Psalmus ex variis Psalmis* részével (16–18.). A *Raphael archangelus Oratió*ja (5.) kissé kibővítve egyeztethető a *Lelki paradicsom* X-r–X-v oldalain lévő *Imádság az Atya Istenhez, az örző Angyal gond-viseléséért* imádsággal. A hasonlóságok ellenére azonban nagyobb számban találunk eltéréseket (pl. teljes zsolozsma az angyalokhoz vagy *Az őrző Angyalnak Rosariomja* stb.). A *Lelki paradicsom* angyalokról szóló részének utolsó imádsága Rafael angyal pártfogását kéri ([Baranyi] 1700: Y-v). Az eltéréseket a különböző használói közösség megkívánta eltérő szöveg-összeállítás indokolhatta.

A *Lelki paradicsom*ban Baranyi hosszasan kifejti az angyalokról vallott nézetét, Szent Bernátra és Szent Ágostonra hivatkozva a *Második Czkikel* kezdetén, *A' Szent Angyaloknak, de fő-képpen az örző Angyalnak tiszteletiről. Intés.* cím alatt ([Baranyi] 1700: T4-r–V-r). Ennek befejező intéseit összefoglaló gyanánt érdemes idéznünk: „Annak-okáért meg emlékezvén erről az intésről, a' te őrző Angyalodnak sugarlásira vigyázz, és serényen kövesd. napjában gyakorta, veszedelemnek, avagy késértetnek idején, segétségül híd, hogy tégedet meg oltalmazzon, minden lépésidet igazgassa, cselekedetidet szerencséltesse, a' veszedelmes alkalmatosságokat el-távoztassa, ellenségidnek incselkedésit el-forditsa" ([Baranyi] 1700: T4-v).

Kiadástörténeti kitekintő

Baranyi Pál műveinek jegyzékeiben ott szerepel a *Raphael archangelus*, forrásai függvényében mindegyik több kiadást említ, ám ezek mind töredékes adatsorok. Magyar nyelvű kiadásáról nem tudunk. Némethy említi

ugyan, hogy Rosty szerint magyar volna az 1708-as kiadás, de mindjárt meg is jegyzi: „Magam nem láttam, nem szólhatok hozzá" (Némethy 1887: 276). Baranyi munkáit sorolva, a *Raphael archangelus* után Szinnyei is felteszi a kérdést „(Magyarul?)" (Szinnyei 1891: 559–560). Rosty Kálmán azt írja a kötet 1708-as kiadásáról: „magyarúl; de Katona és Paintner csak latin czímét közlik; Horányinál nincs felemlítve" (Rosty 1881: 231–232). Volt-e valóban magyar kiadása 1708-ban, nem tudni. Tény, hogy semmi bizonyíték nincs rá.

A *Raphael archangelus* első kiadása 1702-ből való, ebből azonban jelen ismereteink szerint nincsen fennmaradt példány. Ezt erősíti meg a nagyszombati akadémiai nyomda (1648–1777) katalógusa, mely szerint az 1702-es kiadás 118 oldal terjedelemben készült, ismert példánya Simor János esztergomi könyvtárában volt (Käfer–Kovács 2013: 75). Az 1708-as második kiadás, akárcsak az első, szintén 118 oldal (Käfer–Kovács 2013: 84). 1713-ban, ugyanazon évben két külön kiadást is megért, mindkettő 142 oldalon jelent meg (Käfer–Kovács 2013: 89). Újabb kiadása 1717-ben volt, 131 oldalon (Käfer–Kovács 2013: 98), majd ugyanennyi oldalon 1728-ban (Käfer–Kovács 2013: 155). 1739-ben újra 118 oldalon jelent meg (Käfer–Kovács 2013: 138), két évre rá, 1741-ben pedig további két megjelenése volt, ugyancsak 118 oldalon (Käfer–Kovács 2013: 142). 1753-ban újabb kiadást jegyez, további adatok nélkül, 1758-ban pedig újra kiadják 118 oldalon. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a *Raphael archangelus* 10 kiadást ért meg 1777-ig Nagyszombatban. Ebből hat kiadás 118 (1702, 1708, 1739, 1741, 1741, 1758), két kiadás 142 (1713, 1713) és két kiadás 131 (1717, 1728) oldalon, az 1753-as kiadásnak pedig nem tudjuk a terjedelemét.[34] Mindezen kívül tudunk egy 1779-es kiadásról is (amely önmagát hatodik újra nyomásként definiálja): *Sexta vice repressum, Tyrnaviae, typis Reg. Universitatis Budensis* (16-odrét, 118 old.) (Petrik 1891: 179–180).

Tudomásunk van továbbá a *Raphael archangelus*t is tartalmazó kolligátumokról. Így Golyóbis Ambrosius *Assertationes theologicae ex tractatu de angelis* (…) munkájának 1772-es, egri kiadása tartalmazza a *Raphael archangelus* 1758-as nagyszombati kiadását (Komjáthy 1971: 172), majd egy másik, 1773-ban megjelent teológiai munkához szintén az 1758-as kiadást kötötték hozzá (Komjáthy 1971: 551). Az OSZK-ban meglévő példányok összevetésekor újabb kolligátumra leltem, ahol 10 komponensből

[34] Az oldalszámok variációját eredményezheti a kötet, illetve az ívek mérete, de befolyásolhatja a betűszedés mikéntje és a nyomdai díszek használatának a gyakorisága is.

áll a 7. a *Raphael archangelus* 1739-es kiadása. A kolligátum eredetileg a Tatai Piarista Iskola könyvtárában volt használatos. Az 1–6. részek Oedipus-tematikájúak, a 8. katekizmus, a 9. fundamentális teológia, a 10. pedig *Compendium Biblicum*. Jelzete az OSZK-ban: OSZK 324.807–811.

Az összevetések révén látható, hogy az 1713-as (142 old.) a többihez mérten bővített kiadás. A többi kiadásokból hiányzó, csak itt meglévő szövegeket találunk benne (104–105.): a *Vis tibi dicam JESU mi, mei amorem animi* kezdetű éneket Jézus szerelméről és a világi hiábavalóságokról (105–107.); *Vel S. Augustini, desiderium aeternae Patriae continens, et excitans.* – Szent Ágoston teológiai mélységű fohászait; a 108. oldalon *Alia (Más)* cím alatt imádságot Jézus lángoló szeretetéről és ugyanígy *Alia ad Jesum (Más [imádság] Jézushoz)* címmel a 108–110. oldalon.

Összefoglalás

A kiadástörténeti kitekintő jól mutatja, mennyire népszerű és önazonosság-erősítő lehetett az angyalok és Rafael arkangyal tisztelete Magyarországon a rekatolizációs időkben. A kolligátumokban fennmaradt példányok bizonyítékai annak, hogy Baranyi *Raphael archangelus*a része volt a korabeli oktatási-nevelési gyakorlatnak – a piarista kolligátum bizonyítja azt is, hogy ez nem korlátozódott csak a jezsuita iskolákra. Joggal feltételezhető, hogy a könyvet a papság is használta.

Láthattuk, a profán szövegrészek között előfordulnak a felekezetek közötti élcelődés momentumai, ez viszont határozottan túlmutat már a kemény ellentétek és hitviták korán. A könyv szellemi alapját képező Tóbiás könyve nem elfogadott a kor reformált egyházaiban. Ez a katolikus önazonosságot erősítő munka, a kötetben előtűnő gyógyító és védő angyal Isten jelenlétének és gondoskodásának reményét adja, mely nagy erőt hordozhatott a hívek között. Jól kitetszik belőle, hogy az az angyalképzet, amelyet sok barokk templom és világi épület, művészeti alkotás nyújt a barokk kor angyalairól, nem födi teljesen a teológiai valóságot. A puttók, a szárnyakkal vagy anélkül ábrázolt gyermekalakok, kisangyalkák távol állnak attól a Rafaeltől, aki képes megőrizni Isten gyermekeit a legnagyobb veszedelemben is.

Irodalom

BÁLINT Sándor

1998 *Ünnepi Kalendárium. Harmadik kötet: július elsejétől november harmincadikáig. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából*. Mandala Kiadó, Szeged

[BARANYI Pál]

1695 *Viaticum spirituale peregrinantis animae ad coelestem patriam, summo, veroque rerum principio & fini, Deo uni & trino, augustissimae coelorum reginae, potentissimae terrarum dominae, clementissimae Ungariae patronae virgineae matri Mariae, beatissimis coelestis Jerusalem civibus, patronis ad vota pronissimis, ab Albensis romano-catholicae ecclesiae rr. pr. sacrarum anno peregrinantis in terris Dei M. DC. VC.* Claudiopoli, 1695 (RMK II, 1795)

[BARANYI Pál]

1700 *Lelki Paradicsom, Mely Sok-Féle Lelki Kertekböl öszve-szedettetett taplalo gyümölcs-fakkal, gyönyörködtetö viragokkal, elevenitö orvossagokkal, Az-az Különb-különb fele áitátosságokkal, imádságokkal, litaniakkal, intesekkel, es oktatásokkal be-ültettetett. (…) A' Gyulafejervari Paterek-által ki-nyomtattatott (…)*. H. n. [Gyulafehérvár] (RMK I. 1572)

[BARANYI Pál]

1758 *Raphael Archangelus peregrinantium fidus achates, et custos animae. Seu itinerarium, Christianis omnibus, praecipue sacerdotibus, religiosis, clericis, iter facientibus aceommodatum. Meditationibus, precationibus, colloquiis piis instructum. Curiosis, sacris, & profanis quaestiunculis ad levendas viae molestias adauctum. A quodam longa, periculosa, taediosa itinera emenso, ad piam peregrinantium commoditatem, & spirituale solatium conscriptum, Et quinta vice repressum Tyrnaviae, Typis Academicis Societatis Jesu, Anno M. DCC. LVIII.*

BÁN Ildikó

2012 Jó illatú rózsás kert. Egy klarissza eredetű imakönyv kiadásairól. In BOGÁR Judit (szerk.): *Régi magyar imakönyvek és imádságok* (Pázmány Irodalmi Műhely. Lelkiségtörténeti tanulmányok 3.). Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Piliscsaba, 23–32.

BEINERT, Wolfgang (szerk.)

2004 *A katolikus dogmatika lexikona*. Vigilia Kiadó, Budapest

BIKFALVI Géza
2007 A jezsuita oktatás gyakorlata a Ratio Studiorum szellemében. In MOLNÁR Antal – SZILÁGYI Csaba – ZOMBORI István (szerk.): *Historicus Societatis Jesu. Szilas László Emlékkönyv* (METEM Könyvek 62.). Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége (METEM) és a Historia Ecclesiastica Hungaria Alapítvány, Budapest, 174–187.
BOGÁR Judit
2012 Pázmány Péter Imádságos könyve és a Biblia. In BOGÁR Judit (szerk.): *Régi magyar imakönyvek és imádságok* (Pázmány Irodalmi Műhely. Lelkiségtörténeti tanulmányok 3.). Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Piliscsaba, 45–55.
BREVIARIUM Romanum
1906 *Breviarium Romanum ex Decreto SS. Concilii Tridentini Restitutum S. Pii V. Pontificis Maximi jussu editum Clementis VIII. Urbani VIII. et Leonis XIII. Auctoritate recognitum. Pars Aestiva.* Mechlinae, Typis H. Dessain, Neo Eboraci, Cincinnati, Chicago Apud Fratres Benzinger Editores ac Bibliopolas, S. Sedis Apostolicae Typographos. MCMVI.
DÉRI Eszter
2013 A pokol örök börtöne – elrémítés vagy Istenhez vezető út? In BOGÁR Judit (szerk.): *Misztika a 16–18. századi Magyarországon* (Pázmány Irodalmi Műhely. Lelkiségtörténeti tanulmányok 5.). Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Piliscsaba, 73–80.
EISENBICHLER, Konrad
1996 Devotion to the Archangel Raphael in Renaissance Florence. In STICCA, Sandro (szerk.): *Saints. Studies in Hagiography* (*Medieval and Renaissance texts and studies 141.*). State University or New York at Binghamton, Binghamton – New York, 251–268.
GÁBOR Csilla
2004 Elmélkedés – interkonfesszionális átjárás – nyelvi program. Három XVII. századi példa. In BITSKEY István – OLÁH Szabolcs (szerk.): *Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*. (Csokonai Könyvtár. Bibliotheca Studiorum Litterarium 31). Kossuth Egyetemi Kiadó, Debreceni Egyetem, Debrecen, 384–400.
GÁBOR Csilla
2015 A Lelki paradicsom és forrásvidéke(i). In LENGYEL Réka – CSÖRSZ Rumen István – HEGEDÜS Béla – KISS Margit – LÉNÁRT Orsolya (szerk.): *Amicitia. Tanulmányok Tüskés Gábor 60. születésnapjára / Beiträge zum 60. Geburtstag von Gábor Tüskés*. Reciti, Budapest, 69–78.

GÁL Ferenc
1990 *Dogmatika*. Az Apostoli Szentszék Kiadója, Budapest
GUITMAN Barnabás
2013 A „szent fejedelem", II. Ferdinánd vallásgyakorlatának elemei. In BOGÁR Judit (szerk.): *Az áhítat nem hivatalos alkalmai és formái az 1800 előtti Magyarországon* (Pázmány Irodalmi Műhely. Lelkiségtörténeti tanulmányok 4.). Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Piliscsaba, 55–69.
GRÜN, Anselm
2009 *Mindenkinek van egy angyala*. Jel Kiadó, Budapest
HAAG, Herbert
1989 *Bibliai lexikon*. Szent István Társulat, Budapest
HAMMOND, Joseph
2011 The cult and Representation of the Archangel Raphael in Sixteenth-Century Venice. *St Andrews University Journal of Art History and Museum Studie*, 15 vol. 79–88.
HERMANN Zoltán
2012 *Varázs/szer/tár. A varázsmese kánonjai a régiségben és a romantikában*. L'Harmattan, Budapest
HOPPÁL Mihály – JANKOVITS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György
1990 *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Budapest
HORVÁTH Sándor
2012 Imák a Hisa Zlata imakönyveben. In BOGÁR Judit (szerk.): *Régi magyar imakönyvek és imádságok* (Pázmány Irodalmi Műhely. Lelkiségtörténeti tanulmányok 3.). Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Piliscsaba, 127–145.
HORVÁTH A. Attila
2012 Égi oltalom, erő a gyógyuláshoz. *Zalai Hírlap*. 68 évf. 252 sz. (okt. 27.) 10.
KÄFER, Stephanus – KOVÁCS Esther
2013 *Ave Tyrnavia! Opera impressia Tyrnaviae Typis Academicis 1648–1777*. Budapestini – Strigonii – Tyrnaviae MMXIII.
KEK
2013 *A Katolikus Egyház Katekizmusa* (Szent István Kézikönyvek 6). Szent István Társulat, Budapest
KOMJÁTHY Miklósné (szerk.)
1971 *Magyarország bibliographiája 1712–1860 V. Pótlások.* Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

KÓNYA Franciska
2013 „Nincs nagyob szükség az halálnál; de nagyob barátság sincsen abban való szólgálatnál.” Halálra való felkészülés Tarnóczy István bestsellerében. In BOGÁR Judit (szerk.): *Az áhítat nem hivatalos alkalmai és formái az 1800 előtti Magyarországon* (Pázmány Irodalmi Műhely. Lelkiségtörténeti tanulmányok 4.). Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Piliscsaba, 133–144.
KRÁNITZ Mihály
1999 *Alapvető hittan. Theologia Fundamentalis. Levelező tagozatos jegyzet*. Szent István Társulat, Budapest
MAGYAR Hajnalka
2016 Rafael, Isten orvossága. Névadó. A gyógyító főangyal nevét vette fel a megyei kórház. *Zalai Hírlap*. 72. évf. 236 sz. (okt. 7.) 1, 3.
MASENIUS, Jacobus
1711 *Ars Nova Argutiarum Eruditae & Honestae Recreationis: In duas partes divisa, Prima Est Epigrammatum: Altera Inscriptionum Argutarum*. Authore R. P. Jacobo Masenio è Societate Jesu. Editio nova auctior & elegantior. Coloniae Agrippinae, Sumptibus Henrici Rommerskirchen Bibliopolae, Anno M. DCC. XI.
MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert
2006 *A csíksomlyói misztériumdrámák forrásai és ferences lelkiségtörténeti háttere. Doktori (PhD) értekezés.* Témavezető: Dr. Kilián István prof. emer. PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Eszmetörténeti Műhely, Piliscsaba
NÉMETHY Lajos
1887 Baranyi Pál pesti plébános élete. *Religio: Kath. Egyházi s Irodalmi Folyóirat* 46. (2) 273–277.
NOWELL, Irene O.S.B.
2002 *Tóbiás könyve*. In BROWN, R. E. – FITZMYER, J. A. – MURPHY, R. E. (szerk.): *Jeromos Bibliakommentár I. Az Ószövetség könyveinek magyarázata*. Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest, 831–882.
PALÁSTI Gábor
2007 *A misztika hagyománya és az okkult áramlatok az európai romantikában*. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest
PASSY, Antonio
1836 *Religionis et Pietatis Officia Studiosae Juventuti Proposita*. A Patre Antonio Passy, Congregationis Sanctissimi Redemtoris Sacerdote. Augustae Vindelicorum. Typis et sumtibus Antonii Herzog. (Leonardi Doll.) MDCCCXXXVI.

PETRIK Géza (szerk.)
1891 *Magyarország bibliographiája 1712-1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországban s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak. Harmadik kötet.* Kiadja Dobrowsky Ágost, Budapest
RADÓ Polikárp
1941 Batthyány Boldizsár misekönyvének hitelessége. *Magyar Könyvszemle* LXV. Harmadik folyam. (2) 132–149.
RAHNER, Karl – VORGRIMLER, Herbert
1980 *Teológiai kisszótár*. Szent István Társulat, Budapest
ROSTY Kálmán S. J.
1881 Pótló adatok a magyarhoni jézus-társaság könyvészetéhez 1711-ig. *Magyar Könyvszemle* VI. (4–5) 231–232.
RUPP Jakab
1870 *Magyarország helyrajzi története, fő tekintettel az egyházi intézetekre vagyis nevezetesb városok, helységek s azokban létezett egyházi intézetek, püspökmegyék szerint rendezve. Első kötet. Az Esztergomi-egyháztartomány a hozzá tartozó püspökmegyékkel együtt*. A M. Tud. Akad. Történelmi Bizottsága, Pest
SÁRIG Annamária
2005 Milleniumi templom Csíkszeredában. *Csíksomlyó Magazin* 1, 40–42.
SCHNEIDER, Theodor (szerk.)
1996 *A dogmatika kézikönyve. Első kötet: Prolegomena. Istentan. Teremtéstan. Krisztológia. Pneumatológia.* Vigilia kiadó, Budapest
STOEGER, Johan Nepomuk
1855 *Scriptores Provincize Austriae Sotietatis Jesu I.*, Typis Congregationis Mechintharisticae, Viennae
SZABÓ György
1973 *Mediterrán mítoszok és mondák. Mitológiai kislexikon*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
SZELESTEI N. László
2014 Roberto Bellarmino Mennyországa Ágoston Péter fordításában (1674). In BÁTHORY Orsolya (szerk.): *Menny és pokol a barokk kori ember életében* (Pázmány Irodalmi Műhely. Lelkiségtörténeti tanulmányok 7.). MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 355–362.
SZENTÍRÁS
1997 *Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján*. Szent Jeromos Bibliatársulat, Budapest
SZENTIRMAI-ZÖLD Máté
2010 Szent Gábriel Pesthidegkúton. *Hidegkúti Polgár*. II. évf. 2. sz. (febr. 19.) 5.

SZINNYEI József
1891 *Magyar írók élete és munkái.* I. kötet. Kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest
1905 *Magyar írók élete és munkái.* X. kötet. Kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest
TÖRÖK József
2003 Angyalok ünnepei. In KŐSZEGHY Péter (szerk.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon – I. Középkor és kora újkor*. Balassi Kiadó, Budapest, 111.
TUSOR Péter
2008 Felekezetszerveződés a kora újkorban. *Vigilia* 73. évf. (1) 12–18.
WALSHAM, Alexandra
2010 Invisible Helpers: Angelic Intervention in Post-Reformation England. *Past & Present. A Journal of Historical Studies*. Vol. 208. Issue 1. 77–130.
WIMMER, Otto
2008 *Szentek szimbólumai. Attribútumaik és ábrázolásuk*. Jel Kiadó, Budapest
XERAVITS Géza
2008 *A deuterokanonikus könyvek. Bevezetés keletkezés- és irodalomtörténetükbe*. Pápai Református Teológia Akadémia – L'Harmattan, Pápa – Budapest
ZAICZ Gábor
2006 *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete.* (*A Magyar Nyelv Kézikönyvei XII.*) Tinta Könyvkiadó, Budapest

Vass Csongor

Csongor Vass s-a născut la Târgu-Mureș, în anul 1986. După absolvirea școlii generale din Eremitu, a frecventat cursurile Liceului Teologic Romano-Catolic din Alba Iulia, apoi a studiat teologia romano-catolică și limba și literatura maghiară la UBB Cluj. Din 2014 este angajat ca arhivist al Arhiepiscopiei Romano-Catolice din Alba Iulia, iar din anul 2017 este doctorand al Școlii Doctorale Studii Hungarologice din cadrul Facultății de Litere a UBB. Cercetările sale privesc mai ales literatura devoțională premodernă din Transilvania.

Csongor Vass was born in Târgu Mureș in 1986. He attended the primary school at Eremitu and the Roman Catholic high school of Alba Iulia, then studied Roman Catholic theology and Hungarian language and literature at the Babeș-Bolyai University (UBB) of Cluj Napoca. Since 2014 he is an archivist of the Roman Catholic Archbishopric of Alba Iulia, since 2017 he is also a PhD-student at the Doctoral School of Hungarian Studies of the UBB. His research field is the early modern devotional literature.

Recatolizare și îngerii. „Raphael archangelus”, bestsellerul lui Pál Baranyi

Cercetarea de față se concentrează asupra unui *bestseller* al iezuitului Pál Baranyi, unul dintre personajele principale al unirii românilor transilvăneni cu Biserica Romei. Cartea *Raphael archangelus* (1702) este prea puțin cunoscută în literatura de specialitate. Studiul schițează rolul îngerilor și în special al arhanghelului Rafael în Vechiul Testament și în spiritualitatea premodernă, analizează textele volumul menționat și reconstituie edițiile acestuia pentru a facilita înțelegerea impactului său în epocă.

Recatholization and angels. Pál Baranyi's bestseller: "Raphael archangelus"

This paper is about a Jesuit "bestseller", *Raphael archangelus*, written by Pál Baranyi in 1702. The article consists of an introduction concerning the angels, especially archangel Raphael and the biblical Book of Tobit, followed by an analysis of Baranyi's book, which comprises mostly texts concerning religious topics, such as spiritual life or pilgrimage, but also addresses various profane issues. The final chapter provides a publishing history, in order to better understand the importance of this book in a period of recatholisation.

Vass Csongor

Örvendetes prédikáció 1702-ből. A megújuló erdélyi katolicizmus biblikus párhuzamai Baranyi Pál beszédeiben*

Bevezető

Jelen tanulmány Baranyi Pál (1657–1719) kétkötetes halottibeszéd-gyűjteményének egy olyan prédikációját tárja az olvasó, illetve a szakmai nyilvánosság elé, amely örvendező jellegét tekintve teljes mértékben elkülönül a kötettől. Ezt a prédikációt mindeddig elkerülték az irodalomtörténeti kutatások, ámbár sok szempontból igen jelentős és egyedi szöveggel állunk szemben. Elsődleges célom épp ezért az, hogy az *Örvendetes Prédikáció*t bemutassam és elhelyezzem a korszakban, a Baranyi-életműben, keresve prédikációirodalmi jelentőségét, de mindenekelőtt fel kívánom hívni rá a szakmai nyilvánosság figyelmét. Jelen szövegfeltárás révén meg kívánom nyitni az utat a további mélyebb, elemzőbb kutatások előtt.

Előzmények cím alatt fontosnak tartottam vázolni a prédikáció történeti hátterét, azt a történelmi eseménysort, amely nélkül nem értelmezhető teljességgel az *Örvendetes prédikáció* öröme, az erős retorikai fogások és képek használata.

Mielőtt a tulajdonképpeni prédikációról beszélnék, a következő fejezetben Baranyi halotti prédikációs köteteiről és azok eddigi szakmai értékeléséről szólok. A jelentősebb szakirodalmi tételek számbavétele után összegzem, hogy azok egyike sem beszél a második kötetnek e különleges, rejtekben maradt szövegéről. Ugyanebben a részben tartottam fontosnak röviden összefoglalni az örvendetes prédikációhoz szorosan kapcsolódó, ma már nem létező gyulafehérvári Báthori-templomról[1] való ismeretein-

* A szerzőt a tanulmány elkészítésének idején Magyarország Collegium Talentum programja támogatta.

[1] Itt jegyzem meg, hogy az egységes szóhasználat megteremtése végett a tanulmány szövegében a Báthory/Báthori családnév pontos i-s változatának használata mellett döntöttem, ahogy a források nagy részében is előfordult, de tudatában vagyok annak, hogy ma inkább a Báthory változat a használtabb.

ket, kiemelve Apor István (1638–1704) szerepét a templom 17. század végi helyreállításában.

Írásom fő és legterjedelmesebb része magával a prédikációval foglalkozik. Az igen terjedelmes ünnepi beszédet lineárisan követem végig, figyelve a szerkezeti sajátosságokra, Baranyi főbb retorikai fogásaira, eszközeire, a szövegben rejlő elemzési lehetőségekre, toposzokra, biblikus párhuzamokra, az egyes szövegrészek történeti és irodalomtörténeti jelentőségére. Ezek azonban szövegközeli feldolgozást feltételeznek, éppen ezért tanulmányomban fontosnak tartottam a szemléltetés és szövegfeltárás eszközeként gazdag idézetanyagot is megjeleníteni.

A tanulmány összefoglaló és záró részében igyekszem általános érvényű megállapításokat közölni, de kitekintést nyújtok a beszéd tárgyát képező templom utóéletéről is.

Előzmények

A reformáció eszméinek terjedése Erdélyben magával hozta az önmagukat a másik ellenében meghatározó felekezeteket és identitásokat. A mohácsi vész után három részre szakadt ország politikai változásai révén a keleti, erdélyi részben létrejön az Erdélyi Fejedelemség, amely a katolikus Béccsel, illetve Királyi Magyarországgal szemben mindinkább protestáns identitást formált magának. A fiatal fejedelemség olyannyira nem függetleníthető a reformációtól, hogy fokozatosan az erdélyi püspökség és a káptalan épületeit, birtokait, javadalmait vette át, a szekularizált római katolikus egyházi javak az új világi hatalom létezését erősítették. Izabella királyné (1519–1559) és János Zsigmond (1540–1571), majd a fejedelmek, illetve a fejedelmi kancellária az elmenekült erdélyi püspök és káptalan ingatlanjaiban talált székhelyre, birtokai a fejedelmi kincstárt gazdagították. Donációs iratokban nemritkán hivatkoznak arra, hogy mindezek az egyházi javak az ország döntése értelmében illetik meg a kincstárt, utalva az 1542-es és 1556-os országgyűlés szekularizáló végzéseire (Gálfi 2016: 26–27, 34–35).

A fejedelemség ideje alatt a katolikusoknak a szabad vallásgyakorlási törvény ellenére nem lehetett püspökük, és papjaikra nézve is hátrányos törvények léptek életbe. A katolikusokat nem csak a pásztor nélküli nyáj szétszéledése veszélyeztette, hiszen az egyházmegye irányítása is csak időszakosan volt megoldva. A Magyarországon élő erdélyi püspökök nem szervezhettek papképzést, nem szentelhettek papot Erdély számára. 1583-ban például 50 000 katolikus élt Erdélyben, akire mindössze 24 pap jutott (Ferenczi 2012: 93–95). A missziós területté vált fejedelemségben a kevés

helybéli pap munkáját szerzetesek és licenciátusok, nős férfiak segítették. A katolikus főurak önszerveződéséből létrejött katolikus Státus pedig részben adminisztratív, de főként oktatásszervező és vagyonkezelő feladatokat kezdett ellátni (Holló 2009: 74–75). A jezsuita rendet időszakonként megtűrték, de többször kitiltották a fejedelemségből. A rend erdélyi missziója nyilván fokozódó veszélyt jelentett, pasztorális és oktatási tevékenységüket rendszerint siker koronázta, a katolikus egyház újjászerveződése pedig egzisztenciálisan érintette volna a fejedelmi udvart és államszervezetet. A jezsuitákat Erdélyből kitiltó országgyűlési törvényeket csupán 1744-ben vonták vissza (Trócsányi 1988: 112, 202).

Az álruhában és álnévvel működő erdélyi jezsuiták egyike Baranyi Pál, aki már kötelező tanári éveit Kolozsváron töltötte, 1689-ben pedig már pappá szentelt jezsuitaként Széchenyi György prímás kinevező okmányával érkezett erdélyi misszióra (Vass 2019: 403–413). Itteni működése 1702-ben ért véget, a tizenhárom év alatt pedig többnyire Gyulafehérváron élt és dolgozott, de gyakran utazott Erdély más részeire is, ahogyan arról a két vaskos kötetben közreadott temetési prédikációi is tanúskodnak (Baranyi 1712 és Baranyi 1719; Petrik 1888: 178). Missziós papi tevékenységét, amellyel egyszerre közeledett a katolikus kisebbséghez, valamint a protestánsokhoz és ortodoxokhoz, leginkább az erdélyi románok Rómával való egyesülésében játszott kulcsszerepe fémjelzi (Marte 2010; Velics 1914: 8–11; Némethy 1887: 273–277). A misszió ügyét nem csak élőszóval, de fáradhatatlan írói munkájával, könyveivel is szolgálta. Latin, magyar és román nyelven kiadott kötetei főként az imádság-, elmélkedés-, prédikáció- és katekétikai irodalom tárgykörébe sorolhatók (Stoeger 1855: 21; Szinnyei 1891: 559–560).

Baranyi halotti prédikációs kötetei és a gyulafehérvári Báthori-templom

Baranyi *Imago vitae et mortis. Életnek és halálnak képe* cím alatt adta ki magyar nyelvű halotti prédikációit. Első kötete 1712-ben jelent meg Nagyszombatban, a második ugyanott 1719-ben. Az első a maga közel ezer oldalán 31 monumentális prédikációt közöl, amelyeket Baranyi páter Gyulafehérváron és környékén, esetenként Erdély távolabbi településein mondott különféle társadalmi réteghez tartozó személyek koporsóba tételekor vagy temetésén. Míg az első kötet prédikációinak keltezése 1689. *Karácsony Havának 31. napja* (december 31.) és 1695. *Szent András Havának 11. napja* (november 11.) közötti, a második kötet 1696. *Boldog*

*Asszony Havának 1. napjá*tól (január 1.) 1702. *Pünkösd Havának 8. napjá*ig (május 8.) terjed, és 28 prédikációt tartalmaz. A kötetben időrendbe rendezett beszédeit tudatosan úgy építette fel, hogy azokban tipológia és tematika szerint könnyen keresni lehessen, a terjedelmes prédikációk több, akár 16-17 *numerus*ra, szövegrészre oszlanak. Ezeket akár szétbontva, külön felhasználásra is javasolja a „Lelki Tanítóknak" *A' Kegyes Olvasóhoz* IX. pontjában (Baranyi 1712: **3r; Baranyi 1719: ++r). A kötetek elején az ajánláson és az olvasóhoz szóló részen túl egyfajta kivonatos tartalomjegyzékét látjuk a prédikációknak.[2]

A kétkötetes[3] halotti prédikációs könyv természetesen nem kerülte el az irodalomtörténet figyelmét. Több munka tárgyalja Baranyi halotti prédikációit (pl. Mihalovics 1901: 251–253; Kecskeméti–Nováky 1988: 20–36), értékelték és elemezték Baranyi bevezetőjének prédikációelméleti alapvetését és emblémait (Knapp 2000: 4–16), továbbá külön tanulmányokat szenteltek neki a prédikációk sajátos narratív eljárásait (Horváth 2000: 15–23) és exemplumhasználatát (Horváth 2004: 114–138) vizsgálva. A Baranyi prédikációit tárgyaló szakirodalmi munkák azonban kevésbé foglalkoznak egészében, átfogóan a két kötettel. Talán ezzel magyarázható a tény, hogy ismereteim szerint mindmáig senki nem figyelt fel arra, és nem írt arról, hogy a második kötet nem kizárólag halotti prédikációkat tartalmaz.

A két kötet egészét, hasonlóságokat és különbségeket vizsgálva megfigyelhetjük, hogy az első kötet kegyes olvasóhoz intézett bevezető részét a második teljes egészében megismétli, minden változtatás nélkül helyezi a kötet kezdetére. Az első kötet ajánlólevelet tartalmaz a megjelenést segítő főpaphoz, a második kötet ellenben csak a címlap címzésében említi a támogatót, az elsőből ismerős köszönettel és dicséretekkel telt ajánlás hiányzik. Az igazán izgalmas eltérést azonban a második kötet végén találja a figyelmes olvasó, ahol a „Vége a Második Kötetnek" lezárást követően egy

---

[2] Például *A' második Részben foglaltatott Prédikációknak Rende, és Rövid Summája* 3. prédikációjának kivonata: *„Harmadik Prédikáczió*. Nemzetes, és Nemes Mixa Borbála Aszszonynak, Nemzetes és Nemes Szegedi István U. Házastársának koporsóba tételekor, 1697. esztendőben, Bóldog Aszszony Havának 27. napján Sárdon. *Textus scripturae. Melior est Mors, quam Vita amara.* Eclci 30. ℣. 17. Jobb a' halál, hogy sem a' keserves élet. Jesus Sirák fia könyvének 30. ℟. 17. ℣.

[3] Megjegyzendő, hogy néhány szakirodalmi forrás szerint a halotti prédikációk két közreadott kötetén túl egy további, harmadik kötet kéziratban maradt hátra (Mihalovics 1901: 56; Némethy 1887: 276). A kéziratos kötet létezését a 19. század végén Némethy kutatásai nem tudták megerősíteni, és sajnos az újabb kutatások sem azonosították ezeket a prédikációkat. A harmadik kötet az 1702 utáni, tehát Baranyi pesti, esetleg pesti és nagyszombati idejében mondott halotti beszédeit tartalmazhatta.

újabb prédikáció kezdődik (Baranyi 1712: 971–1000). Ennek rövid címe az *Örvendetes Prédikáczió*, tematikusan látszólag nincs köze az előbbiekhez, minthogy nem halotti prédikációval állunk szemben. Bár a kötet lezárása után kap helyet, az utólagos betoldást nem feltételezhetjük. Egyrészt azért nem, mert a prédikációt megtaláljuk a kötet eleji *Rende és Rövid Summája* jegyzék utolsó pontjaként.[4] Másrészt azért nem, mert míg a kötet fő szövegteste szerkesztésileg elkülönül a paratextusoktól (előszó, mutatók stb.), a másodlagos részek lapjai betűkkel és egyéb jelekkel „számozza", a főszöveg oldalai oldalszámokkal, ez az utolsó prédikáció pedig főszövegként, számozott oldalakon kapott helyet. Harmadrészt pedig azért sem valószínű utólagos betoldás, mert a prédikáció után áll a teljes kötet halotti prédikációiban lévő témák betűrendes mutatója,[5] igaz, ebben az utolsó, 28. prédikációra nem találni hivatkozást.

Baranyi örvendetes prédikációja szorosan kapcsolódik a gyulafehérvári Báthori-templomhoz.[6] Ez a középkori Gyulafehérvár szerzetesi templomainak egyike. A városban a 13. századtól jelen lévő domonkos atyák építették rendházzal együtt még a 14. század legelején (Léstyán 1996: 108–109; Bíró 1935: 14). A reformáció után a templom használaton kívül volt, mígnem a jezsuiták kapták meg, amikor Báthori István (1533–1586) fejedelem idejében az országgyűlés 1579-ben csak a tanításra adva engedélyt beengedte a jezsuitákat Kolozsvárra, illetve Kolozsmonostorra és Gyulafehérvárra (Bíró 1935: 10). Elsőként mindössze tíz-tizenegy rendtag érkezett, a katolikus fejedelem azonban a tanításon túl a katolikusság megerősítését is várta tőlük. Sikeres munkájukat 1588-ig folytathatták, amikor a kiskorú fejedelem, Báthori Zsigmond (1573–1613) az országgyűlés nyomására kiutasította a rendet Erdélyből (Bíró 1925: 48–56). A 17. században a rend a rövid ideig tartó engedményektől eltekintve csak rejtőzködve és veszélyek között működött a fejedelemségben (Gábor 2009: 36–41). A Gyulafehérváron elhagyottan álló Báthori-templomot, amelyet korábban Báthori Kristóf

[4] „Huszon-nyólczadik Prédikáczió: A' Gyula Fejérvári Szent István Király tisztességére meg újjittatott Templomnak újjonnan meg szentelése napján, mondattatott örvendetes Prédikáczió 1702. esztendőben, Bóldog Aszszony Havának 29. napján. Gyula-Fejérváratt." (Baranyi 1719: +++4v)

[5] *A' Második Részben foglaltatott Prédikácziókban lévő dolgok Mutató Táblája* (Baranyi 1719: Kkkkkk4r – Mmmmmm4v).

[6] A történeti és helytörténeti munkák, több korabeli forrásszöveg és a helyi szóhasználat is egyformán Báthori-templom névvel illeti ezt a gyulafehérvári templomot. Ez a megnevezés azonban nem vezethet konfúzióhoz a hasonló néven emlegetett, szintén a családhoz kötődő szilágysomlyói és nyírbátori templomokkal.

(1530–1581) állított helyre, a Diploma Leopoldinum 1690-ben megengedi a katolikusoknak, hogy újjáépítsék, az 1693-as pótdiploma megerősítőleg a katolikusoknak ítéli oda (Trócsányi 1988: 200, 211–212). Az átvétel vagy felújítás nem ment gördülékenyen, hiszen a jezsuita generális 1699-es, hosszú idő után első erdélyi vizitációjában Gyulafehérvárról feljegyzi, hogy a számos egyéb hitű lakos mellett kevés katolikus él akkor a városban, meglátogatják a templomot, amely egykor a rendé volt, és most elhagyatottan áll[7] (Molnár 2009: 242–243). Baranyi előttünk álló prédikációjának tanúsága szerint a templom 1702-ben, gróf Apor István[8] kincstartó áldozatának köszönhetően épült újjá, és a szintén újjáépített rendházzal együtt került ismét a jezsuiták használatába (Bíró–Boros 1941: 78–79).

Apor István 1698-as végrendeletéből kitűnik a katolikus célok iránti elhivatottság: vagyonának jóval több mint felét rendelte kegyes célokra, támogatta az egyházat, különösképp a jezsuiták működését. A végrendelet összegző kimutatása szerint kegyes célokra összesen 107 800 forintot hagyott, a család részére pedig mindössze 71 350 forintot, amelyből 40 000 forint az Apor özvegyére eső rész (*Liber Testamentorum* 1670–1947: 232–333). A végrendelet első pontjában egyebek közt elrendeli, hogy a fehérvári páterek működéséhez 4000 forintot, a Gyulafehérváron lévő, Báthoriak által épített, lepusztult templom felújítására pedig további 4000 forintot fordítsanak.[9] Apor halála csak 1704-ben következett be, így a templom

[7] Molnár Antal közli a tartományfőnöki vizitáció latin szövegét, Jutkovics János beszámolóját Albert Mechtl osztrák tartományfőnök útjáról. Ebben szó szerint ezt olvassuk a templomról: „et desertum templum olim nostrum visitavimus" (Molnár 2009: 243).

[8] Apor István (1638–1704) Altorjai előnevű erdélyi nemes, előbb bárói, majd grófi címet kapott. Magas hivatalokat töltött be: volt főispán, a hadsereg fővezére és Erdély kincstartója, mondhatni pénzügyminisztere. A Habsburg hatalom megerősödésével párhuzamosan minden eszközzel azon volt, hogy az addig elnyomott katolikus kisebbséget megerősítse Erdélyben, épp ezért a jezsuiták erdélyi munkálkodásának is buzgó támogatója volt. Ahogy Baranyi főként teológiai vonatkozásban, de diplomáciai téren is előmozdítója volt a görögkeleti (ortodox) erdélyi románok római katolikus egyházzal való egyesülésének, Apor legfőképp diplomáciai, hivatali vonalon volt a folyamat egyik főszereplője. Az Erdélyi Római Katolikus Státus egyik korabeli vezetője volt. A katolikus jelölteket igyekezett minden lehetséges megüresedett hivatal betöltésében előnyhöz juttatni, ilyenformán is jobban képviseltetni és erősíteni a közösséget. A katolikusok ügye mellett saját javaival is kiállt, támogatta a papokat, a papképzést, a templomokat és iskolákat, azok építését és javítását. (Vö. Marton 2003: 111–120; Bíró–Boros 1941: 76–80; Papp 2015: 20–32.)

[9] „Mivel pedig engemet az én Kegyelmes Istenem bövséges javaival álva mef, hogy azért énis háládatosságomat meg-mutathassam, az mindenható Istennek dicsősségére és Boldogságos Szüz Máriának tisztességére, én lelkemnek idvességért és a' Közönséges Romai Anyaszentegyháznak leg fő képpen Erdélyben való el-terjedésiért, es Istenes rendeléseket e'

helyreállítását maga is megérte, és amint az a beszédből is egyértelműen kitűnik, maga is hallgatója volt Baranyi örvendetes prédikációjának.

Örvendetes Prédikáczió

Az örvendetes prédikáció több érdekes kérdésfelvetésre sarkallhatja a kutatót. Egy olyan történelmi pillanathoz enged egészen közel férkőzni, amelyről szórványosak a forrásaink: a gyulafehérvári Báthori-templom újraszentelésének ünnepe. Érdemes figyelmet fordítani Baranyi retorikai fogásaira, eszközeire, a prédikáció építkezésére, a párhuzamos szerkesztésre, a történeti viszonyokra.

A halotti prédikációs kötet végén lévő prédikáció teljes címe összefoglalja a beszéd témáját és lelkületét egyaránt: „A' sűrű felyhőknek setét homályából fel tetszett örömnek ragyogó napja. Az az: A' néhai Felséges Lengyel Ország Királyától Bathori Istvántul, Es a' Méltóságos Erdély Országa Fejedelmétől Bathori Kristoftol. Hajdan a' Gyula Fejérvári; Szent István Király tisztességére épittetett, 's-az után el pusztúlt Templomnak újjonnan: A' Méltóságos, és Nagyságos Gróff Al-Torjai Apor Istvan Urtúl, A' Felséges Római Császár, és Magyar-Ország Koronás Királlya Belső Tanács Úr Hivétől, Királyi Thesaurariussátúl, Nemes Torda Vár-megye Fő Ispánnyától, Nemes Csik, Gyergyó, és Kaszon Székely Székek FőKapitánnyától, a' Harminczadok, és Fiskális Jószágok Fő Arendatorától meg épitése, és fel szentelése napján: A' Jesus Társaságából való P. Baranyi Paltol, 1702. Esztendőben, Bóldog Aszszony Havának 29. napján, az egész Nemes Erdély Országa Gyülekezetében mondatott Örvendetes Prédikáczió." (Baranyi 1719: 971)

A 29 oldalas prédikáció 11 *numerus*ra, alegységre oszlik. Mottóval kezd, amely, mint minden bibliai és más idézet a kötetben, latinul és magyarul jelenik meg.[10] Mivel ez a Joel könyvéből vett, nyitányszerű, harsogó mottó

---

képpen hagyom: 1$^{mo.}$ Hagyom a' Kolosvári Catholica Ecclesiát administráló Pátereknek, hogy az Philosophiát annál könnyebben taníthassák, nyolcz ezer forintott – 8 000. Az Fejérvári Pátereknek, négy ezer – 4 000. Az Udvarhelyi Pátereknek két ezer forintot – 2 000. Mind ez három helyyekre hagyom magok sustentatiójokra. Ezen kívül hagyok a' Fejérvári Catholikus Paterek kezében négy ezer forintot – 4 000, az Bátoritól épittetett, most pedig pusztán állo templomnak épittésére." Részlet Apor István 1698-as végrendeletéből (*Liber Testamentorum* 1670–1947: 224).

[10] A tanulmányba beidézett szövegrészekben előforduló esetleges hosszabb latin szövegrészeket helytakarékosság végett elhagyom, és csak a magyar változatát közlöm, meghagyom azonban az egy-két szavas betoldásokat.

a prédikáció teljes szövegén át visszaköszön, és gyakran vissza-vissza utal rá, érdemesnek látom szintén idézni: „Hallyátok ezt vének, és vegyétek füleitekbe a' földnek minden lakosi: ha letté ez a' ti napjaitokban, vagy a' ti Atyáitok napjaiban? Beszéllyetek erről a' fiaitoknak, és a' ti fiaitok, az ő fiaiknak, és azoknak fiai más nemzetségeknek. Joël Próféta Könyvének 1. Ꞧ. 2. és 3. Ꝟ." (Baranyi 1719: 972). Ebből pedig gyakorta visszatérő felszólítás a prédikáció további szövegében az „*Audite hoc senes*. Hallyátok ezt, vének".

A prédikáció 1. része párhuzamba állítja a választott nép sorsát a magyar nemzet sorsával, Joel prófétának a szent városról, Jeruzsálemről mondott jövendöléseit és a város pusztulását Magyarország pusztulásával. „A' Mit régenten meg epedett szivel, és meg búsúlt lélekkel jövendölt vala Joël Próféta, a' Sz. Városnak siralmas el pusztulásáról, az Isten Templomának keserves el hányásáról, földig le rombolásáról, és veszedelméről; azont keserves könyhúllatásokkal a' régi jó hirrel, 's-névei tündöklő Nemes Magyar Nemzetünkben, és Országúnkban. *Audite hoc senes*. Hallyátok ezt vének. Tudniillik az Istennek boszszú állással forró haragjának kemény csapásit." (Baranyi 1719: 972)

A nemzet pusztulása Baranyi értelmezésében tehát nem más, mint az *isteni bosszúállás forró haragjának kemény csapásai*. Kérdések sokaságával igyekszik aztán fokozni a hallgatóság érzékenységét és személyes érintettségének érzését: „Nemde nem könyben áradott szemekkel szemléltéteké ebben a' Nemes Országban, az Isteni boszszúállásnak ezen kemény csapásit? Nemdenem mezeitek mint egy ki öntött árviztől, el borittatva, ezen Istennek ostoritól könyves szemmel néztéteké?" (Baranyi 1719: 972) A vénekhez szólva az utóbbi évszázadok török-tatár betöréseit és pusztításait említi fel, eseményeivel teszi még egyértelműbbé a zsidó történelemmel való párhuzamba állítás jogosságát: „O melly számtalan fene dühösséggel forró pogányság ostromlotta egy nehány száz esztendőktől fogva, édes hazánkat, országunkat, és nemzetünket, 's-lába aláis tapodta! El-annyira, hogy ama keserűségtől meg epedet Prófétával siránkozva mondhattuk: (…) A tartományok fejedelme adó alá vettetett! Princeps Provinciarum! Tartományok Fejedelme! a' mi Nemes Nemzetünk, a' ki bottya alá hajtott tiz országokat" (Baranyi 1719: 973) – majd felsorolja ezeket. Végül pedig a megszólítást módosítva, a *Nemes Magyar Nemzetnek véneihez* szól, emlékeztetve megannyi pogány betörésre és elnyomásra, a kereszténység pusztítására, mígnem a siralmak hangvételét hátrahagyva hangos szóval mindezek ellen feszül: „Ah! Elég immár, elég! elég a' fenyegetés! elég a' csapás! elég a' pusztitás! elég a' vér ontás! elég!" (Baranyi 1719: 973).

Végül pedig a sok elhurcolt gyermeket hozza a hallgatók emlékezetébe, ezzel valós sebeket szaggatva fel.

Gyulafehérváron ezek a történések eleven sebként élhettek még a városlakók körében, így nem csak toposzjellegű, hangzatos, megindító szólamokkal állunk szemben, hiszen ezen a vidéken 1658-ban nagy pusztítást végeztek a tatár hadak, teljes falvakat hagyva maguk után elnéptelenedve, templomokat felégetve, családokat összetörve, de mérhetetlen pusztítás érte a gyulafehérvári székesegyház levéltárát is, Pápai János levélkereső halálát hozva. Mindezekről részletes és szemléletes képet ad Szalárdi János ismert *Siralmas magyar krónikája* (Szalárdi 1980; B. Szabó 2006: 204–218; Gálfi 2013: 268–279).

A 2. rész folytatja a siralmak utáni lázadás hangját, sűrűn használ felkiáltásokat, nyomatékosító ismétléseket. „Ah! siralomba borult Próféta! szűnnyél-meg immár, szűnnyél-meg a' fenyegetéstől, csapástól, ostorozástúl, büntetéstül, és vérontástúl, szűnnyél-meg! sőt ha valaha szavaimat felemelem, ma felemelem, és minden erőmből kiáltok, és rikoltok." (Baranyi 1719: 974) Joel próféta szavait jelen helyzetükön látja beteljesültnek. A hallgatóság tekintetét Magyarország és Erdély vidékeire irányítja, a reformáció utáni helyzetre, ahol kiveszett a templomokból az igaz szentáldozat: „Nemde ti rólatok mondhattuké a' meg háborodott szivü Prófétának siralmas panaszszát: (…) El veszett a' ti Istenetek házából az eledeli, es itali áldozat! Audite senes. Hallyátok vének. Járjátok-el én velem Magyar Országnak, és Erdély Országnak faluit, mező, és kúlcsos várasit járjátok-el: Ah! nemde nem keserves fójtogató zokogással panaszolkodhattoké?" (Baranyi 1719: 974–975)

Az általánostól a konkrét fele haladva végül a jelenlévők figyelmét a Báthori-templomra irányítja, amelynek régi, fejedelmi dicsősége régen tovatűnt, és már sok ideje nem a szent szolgálat helye. „De tegyük félre ezeket: csak ezt, ezt a' templomot, ezt az Istennek házát, a' kibe e' mái nap, nagy szivbéli örömmel öszsze gyültetek; ezt mondám az Istennek házát tekincsétek-meg, a' kit a mi Nemzetünknek tündöklő dicsőségi: Bátori István, és Bátori Kristóf (…) az Istennek dicsőségére építettek vala. Nemde nem e' felöl, keserves panaszra fakadhattoké a' meg keseredett Prófétával? (…) Ah! el fogyott, el fogyott ebből a' mi Istenünk házából az eledeli, és itali áldozat! El fogyott a' mi üdvözitö Jesus Kristusúnk Sz. Testének, és Vérének vér nélkül való áldozattya! El fogyott! úgy annyira, hogy ismét a' meg búsúlt Jeremiás Prófétával siránkozhattok." (Baranyi 1719: 975)

A 3. rész a keserűség, szomorúság felindítása után jézusi szavakkal kezdődik, és bátorít. „Mert ugyanis sirtatok ti, és könyveztetek; de imé

(…) A' ti szomorúságtok örömre fordúl. (…) Örvendezni fog a' ti szivetek, és a' ti örömetek senki el nem vészi töletek." (Baranyi 1719: 975–976) Majd ezt követően párhuzamos idézését látjuk a templom pusztulásának, ezúttal viszont nem Joel vagy Jeremiás próféta, hanem Jézus szavaiból: „Ezeket mondotta üdvözitőnk a' Tanitványoknak, midőn meg jövendölné nékik, üldözésüket, Synagógáktúl, és templomoktól meg fosztásukat. (…) Meg fosztanak titeket a' Synagógáktól, és templomoktól, de el jön az óra, hogy minden, a' ki meg öl titeket, azt alittya, hogy az Istennek szolgálatot tészen. (…) De ezeket cselekszik néktek, mert nem ismérik az Atyát, sem Engem. Azokat az időket hoztam elé, a' melyekben mind a' ti édes Eleitek, s-mind Ti üldözéseket szenvedtetek: azokat mellyekben Synagógáitoktól, és Templomaitoktól meg fosztattatok." (Baranyi 1719: 276) Majd, amint gyakorta a jézusi példabeszédekben szokás, meg is magyarázza azt, amit mindeddig képekben mondott: „Azért szomoritottalak meg Joël Prófétával, hogy a' ti örömitek annális, inkább ki nyilatkozzanak: mert mennél nagyobb az el múlt bánat, szomorúság, és keserűség, annál nagyobb a' jelen való öröm, és vigasság" (Baranyi 1719: 276). A szülőasszonyt hozza fel példaként, és állítja szembe a vajúdás, szülés fájdalmait a szülés utáni öröm nagyságával. Állítja egyszersmind, hogy minél nagyobb volt a jelenlévők fájdalma is, annál nagyobb most az öröm.

Amint a kötet kezdetén, *A' Kegyes Olvasóhoz* szóló rész prédikációelméleti részében írja Baranyi, a beszédek elsődleges forrása az *Élő Isteni Ige*, de a nagyobb világosság és megértés végett, vagy éppen díszítés gyanánt, a „Sz. Atyáknak és az Anyaszentegyház más nevezetes Doktorinak írásából" elegyít, sőt a világi históriákat, fabulákat és apológiákat is felhasználja, poétákat és filozófusokat is megszólaltat (Baranyi 1719: +2v–+3v). Ezt teszi itt is, amikor ezt mondja: „Ide czéloz ama' Filosofusoknak mondásais: (…) Mikor az ellenkező dolgok öszsze vettetnek (úgy mint, szomorúság, és vigasság) akkor leg inkább ki tetszik kinek kinek az ő valósága, és tulajdonsága. Ha tudni kívánod mi légyen a fehérség, vesd öszsze a' feketeséggel. Ha böcsülni akarod a' világosságot, próbáld-meg elöszször a' setétséget. Ha édességnek jó izit akarod érezni, kóstold-meg a' keserüséget. Ha a' bóldog állapotnak nagy vóltát akarod böcsülni, a' bóldogtalannak terhét viseld előszször. Ha e' mái örömnek nagyságát érteni akarod, emlékezzél-meg az el múlt bánatról, és szomorúságrúl." (Baranyi 1719: 276–277) Mindezek után a zsoltáros örvendező szavait idézi (Zsolt 93,19; 117,24; 150,3), megcsendíti a legnagyobb örömünnep, Krisztus feltámadásának ünnepkörében hangzó sorokat: „Ez az a' nap, mellyet az Ur szerzett minékünk, örvendezzünk, és vigadgyúnk ö rajta. Mondjuk örvendetes szókkal, mondgyuk egy szivel, 's

lélekkel: (…) Dicsérjétek ötet trombita szóval. Dicsérjétek ötet orgonával és cziterával. (…) Minden lélek dicsirje az Urat." (Baranyi 1719: 277–278)

A 4. részben az öröm betejesedéséről olvasunk. Amiként a kötet halotti prédikációiban (saját szóhasználatával élve) *képíró*ként írja beszédeit, az életnek és halálnak, jónak és rossznak képéről, ahol a színeket a Szentírás és más említett források jelentik (Vö. Baranyi 1719: +2r–++2r), ebben a köteten kívül, de mégis benne lévő prédikációban is megtaláljuk az érzékenyítésnek nemcsak az auditív, de a vizuális, képi eszközeit is. „Keserves könyhúllatásokkal szemléltétek mezeiteknek el pusztulását, az Istentől reátok bocsátott csapások által; De *Audite senes*. Hallyátok vének. (…) Meg epedett szivel néztétek régi Sz. Királyitoktól, és Fejedelmitektől épittetett Templomoknak földig való le rontását: Meg fójtott lélekkel szemléltétek igaz keresztyén eleitektől fel állittatott Oltároknak meg förtöztetésit." (Baranyi 1719: 278) Minden elszenvedett pusztulást és sérelmet örömre cserél szavaival, mi több, jövendölések beteljesülését látja megtörténté válni: „E' mái napon tellyesedett-bé, ebben az Országban, ebben a" várasban, a' Prófétának ezen jövendölése. (…) Ezen a' napon emeltetett Oltár az Urnak Erdély földe közepén, amaz első Magyarok vitéz Kapitánnyától Gyulától épittetett hires, 's-nevezetes várasban Gyula Fejérvárban, ki külömbb külömbb féle eretnekségek mételyétől meg vesztegettetett. E' mái napon szenteltetett-fel, dicsőséges Szent István Király tisztességére, hajdan a' Felséges Bátori Istvántól, és Bátori Kristóftól épittetett Templom, és Oltár. Ez mái napon, a' makula nélkül való Isten Bárannya, az Atya Istennek, ebben a' Templomban, ezen az Oltáron áldoztatott-bé. Ah! (…) Hallyátok vének! Ez Mái örvendetes napon, helybe állittatott a' Prófétának ezen jövendölése, mikór ebben a' templomban, ezen az Oltáron, a' mi Megváltó Jesus Kristusunk az Isten Bárannya, ki el törli e' világ vétkeit, azon Atya Istennek bé áldoztatott." (Baranyi 1719: 278–279) Majd ismét hosszasan istendicséretre szólítja fel a hallgatóságot.

Az 5. részben mintha újrakezdené az érvelést (minthogy minél nagyobb a szenvedés, annál nagyobb az öröm és jutalom), itt immár a *Nemzetek Doktora*, Pál apostol szavaira hivatkozva (1Kor 9,24). A pályafutók célba érését és a győzelmi korona elnyerését a korabeli körülmények részletes vázolásával és értelmezésével magyarázza, majd visszacsatolja mindezt az előbbiekhez: „Tudgyátoké hová czéloznak beszédim? Ha érteni akarjátok a' mi örömünknek nagyságát, arról a' fáradságról, arról a' veszedelmes állapotról gondolkodgyatok, a' mellyel ennek az Isten Házának, ennek a' Templomnak fel épitéséhez jutottúnk." (Baranyi 1719: 981) Az előbbi részhez hasonlóan a befejezés örvendezésre és istendicséretre int.

A 6. részben bibliai képpel, elbeszéléssel kezd: Salamon megépíti a templomot, és mérhetetlen öröme van neki és Izrael egész népének. Részletesen leírja az ünneplés rendjét is, hogy érzékeltesse annak nagyságát. Ezt követően pedig kijelenti: „Kétségkívül nagy öröm vala ez: de azt merem mondanom: Sokkal nagyobb öröme vala Israël népének, mikor a' Babylóniai fogságból viszsza térvén, azon el pusztúlt Templomot másodszor Zorobabellel fel épitette. Mert ugyanis nincsen nagyobb öröm annál, melly könyhúllatásra kinszeriti az embert. (…) De vallyon mi cselekszi ezeket? Mi facsarja ki szemükbül a' könyhúllatásokat? (…) A' felettébb való öröm cselekszi azt, a' sajtollya-ki szivük örömének nagyobb bizonyságára szemeiknek forrásit. Nincs azért, nincs nagyobb öröm annál, mint a' ki a' szemek csatornáit folyásra indittya." (Baranyi 1719: 283) Az ellentétező fokozást többször újra mondandójába szövi, alátámasztva ezt, hogy a meghatottság és könnyezés a nagyobb öröm bizonyítéka. „Nagy öröme vala Salomon Királlyal az egész népnek, az első templomnak meg épitésén, és szentelésén; de nagyobb vólt Zorobabelnek, a' másodikán: mert amott nem olvasom az örömnek ki fakadott árját; itt pedig ki ütött magát, a' szemeknek forrásain a' sziv örömének indulattya." (Baranyi 1719: 294) A Salamon és Zorobábel[11] szembeállítását tovább fokozza, hangsúlyozva, hogy míg Salamon békés uralkodása idején építtette a templomot, addig Zorobábel „népe egyik kezével munkálkodott, 's a' másikkal fegyvert fogott", nem különben Salamon hatalmas király volt, megtelt kincstárral, Zorobábel ellenben fogságból szabadult, mások parancsoltak neki és szegény lévén nem sajátjából, hanem a hívek adakozásából építkezett (Baranyi 1719: 284–285).

A 7. részben az előbbi bibliai képet alkalmazza az aktuális helyzetre, „*Audite senes*. Ah! Hallyátok, hallyátok ez Országnak vénei. Hallyátok, és ércsétek-meg, hová czéloznak az én beszédim" (Baranyi 1719: 285) felszólítással. A salamoni, első templomépítést a Báthoriak építette templommal felelteti meg, mely „nagy öröm vala. De *Audite senes*. Hallyátok vének: merem mondani, hogy e' mái dicsőséges napon, sokkal nagyobb örömünk vagyon minékünk." Állítja, hogy az első építés nem fakasztott könnyeket, most a jelenvaló esemény sokkal nagyobb öröm és szavaival tükröt állít az őt hallgatóknak: „de ah! hányan vannak itt most (a' kiket szemeimmel látok) a' kik nem tartóztathattyák-meg magukat, örömükben a' könyhúllatástól? Hányan vannak? (…) Hallyátok vének. Nagyobb a' mi örömünk ennek az Isten szent Házának második fel épitésén, és szentelésén, hogy

[11] Kiadástól függően Zorobábel vagy Zerubbábel alakban fordulhat elő. Baranyi után a szövegben az előbbit használom.

sem az elsőn vólt a' hatalmas Fejedelmeknek, és a' vélük való községnek; mert ők hatalmas Királyok, és Fejedelmek vóltak, 's-másoknak parancsoltak; mi mások birodalma alatt le nyomattattak vóltúnk, és nékünk mások parancsoltak." (Baranyi 1719: 985) Ezen a ponton a *vének* megszólítását kitágítja a *föld minden lakosi*ra, a Joel prófétától való mottóra emlékeztető szavakkal szembeállítja az elődök napjait a mai nappal és a fiak napjaival, „Mert bizonyára nem vólt ez a' dolog a' ti napjaitokban, sem az atyáitok napjaiban". Az atyák és elődök kapcsán érdekes, személyes betoldást ejt: „édes Atyáitok, Atyátok fiai (kiket huszon két esztendőktől fogva, nevek szerént lé tudnék számlálni)" (Baranyi 1719: 986). Ezzel mintegy 22 évesnek tekinti az ő erdélyi munkásságát, minthogy jezsuita kötelező tanári éveit Kolozsváron töltötte 1680-tól, 1685-től Grazban teológiát tanult, és pappá szentelték 1688-ban, 1689-ben Judenburgban töltötte a harmadik probációt, majd év végén érkezett vissza Erdélybe, miután itt tevékenykedett 1702 végéig. A 22 év szorosan fűzte Erdélyhez, az a tény is, hogy mindjárt Erdélybe érkezése után könyvet adott ki, arra enged következtetni, hogy az erdélyi misszióba való visszatérésére tudatosan készült akkor is, amikor Grazban és Judenburgban volt. A név szerint való felsorolás az erdélyi katolikus nagyokra értendő talán, kik valóban minden erejükkel küzdöttek a katolikus érdekképviseletért. Erre utal továbbá, amikor az „országnak rendei", vagyis a rendi országgyűlésen való katolikus érdekképviselet csekély sikerét említi: „Hányszor, mondám, a' ti édes Eleitek? Hányszor az egész Status Catholicus, a' Fejedelmeknek supplikácziót adott-bé, ennek az Isten Házának meg épitéséért? De csúfságnál egyébb választ nem vettek! Hányszor találták-meg az Országnak rendeit? De semmire sem mehettek." (Baranyi 1719: 986) A Lukács 10,23[12] evangéliumi versre utalva boldognak mondja mindazokat, akik megérték ezt a napot: „Bóldogok a' szemek, a' kik láttyák, a' miket ti láttok. (…) Mert mondom néktek, sokan kivánták a' Próféták, és Királyok látni, a' miket ti láttok, és nem látták; és hallani, a' miket ti hallotok, és nem hallották." (Baranyi 1719: 987) A hallgatóságban újabb és újabb érvekkel, ismétlésekkel és érzékenyítő nyomatékkal igyekszik fokozni ezt a különleges boldogságtudatot. A fokozás tetőfokán pedig módosul az eddig oly gyakran visszatérő invokáció, fokozatosan felváltja jövőbe mutató változata, Jeremiás biztató prófétai szavaira (Jer 31,13)[13]

[12] „Majd külön a tanítványaihoz fordulva ezt mondta: »Boldog a szem, amely látja, amit ti láttok. Mert mondom nektek: sok próféta és király kívánta látni, amit ti láttok, és nem látta, és hallani, amit ti hallotok, de nem hallotta.«" (Szentírás 1997: Lk 10,23–24)

[13] „Akkor majd örül a szűz a körtáncban, ifjak és öregek együtt. »Gyászukat örömre fordítom, megvigasztalom és megörvendeztetem őket bánatukban." (Szentírás 1997: Jer 31,13)

való hivatkozással. „Hallyátok azért iffiak, és vének eggyütt; hallyátok, és a Koronás Prófétával, vig örömmel mondgyátok: (…) Ez az a' nap, a' kit az Úr szerzett minékünk, örvendezzünk, és vigadgyunk őrajta" (Baranyi 1719: 987), majd végül a visszatérő istendicsérő sorokkal zárul a rész.

A 8. rész kezdő szavai immár az ifjakat és véneket szólítják meg, ebben a sorrendben. Aggeus próféta „vigasságos örömre serkentő szavaival" szól, aki Zorobábel templomát dicsőségesebbnek jövendöli Salamon templománál – ezt Baranyi a Báthori-templomra alkalmaztatja: „Ezt jövendölte, a' mi időnkre czélozván, erről a' szent Templomról" (Baranyi 1719: 988). Ezután hosszasan részletezi, hogy miért dicsőségesebb a második templom, Zorobábel temploma a Salamonénál. Szembeállítja a családi örökséget és mérhetetlen királyi gazdagságot a templomra fordított temérdek arannyal és ezüsttel, amelyekhez még a főemberek adományai is társultak. A lapszélen főként a Krónikák 2. könyvére való hivatkozással támasztja alá állításaiban, de a Salamon rendelkezésére álló arany mennyiségét illetően egy majdnem kortárs belga jezsuita biblikusra, Tirinusra[14] utal a széljegyzet: „Tirinus hic". Zorobábel építkezésének anyagi oldalát illetően Ezdrás könyvére épít, és hangsúlyozza: „De micsodák ezek az első templom költségéhez, és kincseihez képest? Miképpen lehet tehát, hogy a második templomnak nagyobb dicsősége vólt, hogy sem az elsőnek?" A választ egy másik belga jezsuita teológus, Cornelius à Lapide[15] bibliakommentárára és Aggeus könyvére hivatkozva adja meg: azért volt nagyobb dicsősége a második jeruzsálemi templomnak, mert az 162 évvel tovább állott fenn az előbbinél. Mégis elismeri, kicsiny dicsőség ez, főként, ha fel kívánná sorolni, hány hatalmaskodótól „meg förtöztetett" az a templom, mígnem Titus a várossal együtt földig nem rombolta. A Makkabeusok könyvére hivatkozva folytatja: „és az egész Zsidó népet a' világra el szélyeszté, úgy hogy panaszolkodik az irás felőle: (…) Az ő dicsősége szerént, meg sokasodott az ő gyalázattya, és az ő méltósága siralomra változott." (Baranyi 1719: 990)

Ezek után újra felteszi a kérdést: mi hát akkor a dicsőség oka, miért nagyobb a második templom dicsősége. „Magyarázd-meg Isteni titkoknak

[14] Jacobus Tirinus (Jaques de Tirin) (1580–1632) németalföldi jezsuita, sok kritikai újdonságot mutató egzegéta, bibliakommentárjai hosszú időn át széles körben elterjedtek voltak (Paquot 1765: 484–486; Lehner – Muller – Roeber 2016: 79).

[15] Cornelius à Lapide (Cornelius Cornelissen van den Steen) (1567–1637) németalföldi jezsuita egzegéta, Leuvenben és Rómában tanított, a Zsoltárok és Jób könyvén kívül a Szentírás minden könyvéhez magyarázatokat fűzött. Bibliakommentárját évszázadokon keresztül nagyra értékelték, egyike kora legolvasottabb bibliakommentárainak (Diós – Viczián 1996: 285; Lehner – Muller – Roeber 2016: 78).

magyarázó Mestere, tennen magad Próféta. (…) És imé, *Audite juvenes, et senes*. Hallyátok iffiak, és vének (…) Es el jön, a' ki kivántatott minden nemzetségektől, és bé töltöm ezt a' házat dicsőséggel, azt mondgya a' Seregeknek Ura. Ebben áll vala azért a' második Templomnak nagyobb dicsősége, az elsőén felett, hogy Istennek eggyetlen egy szerelmes Sz. Fia emberi természetbe öltözvén, láthatóképpen megjelent ebben a' Templomban." (Baranyi 1719: 990–991) Az érvelést a Jézus gyermekségtörténetében és életében templomhoz kötődő eseményeinek felemlítéseivel folytatja, mint pl. a körülmetélés, bemutatása a templomban, Jézus tanítja az írástudókat, prédikál vagy kinyilatkoztatja Isten titkait. Jákob (Ter 49,10)[16] és Malakiás (Mal 3,1)[17] próféta jövendöléseinek beteljesülésében azonosítja mindezeket. „Az Isten Fiánk látható jelen léte tette tehát dicsősségessebbé a' második templomot, az elsőn fellyel" (Baranyi 1719: 991) – majd az egyház születésének, illetve az ősegyháznak a templomhoz kötődő eseményeit sorolja fel, mindezt Izajás jövendölésével igazolja (Iz 2,3).[18]

A 9. rész az ifjakat és véneket megszólítva ismét a két templom dicsőségéről beszél. A jelenvaló templom fennállásáról szólva az eddigi nagyon lelkesült hangnem után erős józanságról tesz tanúságot. „Ha a' Zsidókkal a' fenn állást forgattyuk, semmi bizonyost nem mondhatok: mert mennyi ideig állott fen éppen az első, bizonyossan végére nem mehettem: ez mennyi ideig fog fenn állani, az Istennek el rejtett mélységes titkában vagyon: és ha valamit mondanékis, mind engem, 's-mind titeket meg torkolnának Sz. Pétertől elé hozott Üdvözitőnk szavai. (…) Nem a' ti dolgotok tudni az időket, vagy az alkalmatosságokat, melyeket az Atya az ő hatalmában helyezett." (Baranyi 1719: 992) Másodsorban, a dicsőség forrásának valódi okát vizsgálja, párhuzamot vonva Isten fiának a második jeruzsálemi templomban való valóságos megjelenése és a jelen templom (Báthori-templom) között. Hangsúlyozza, hogy ezen a nagy napon Isten Báránya ugyanúgy megjelent az áldozatban a templom oltáron, mint annak idején az élő Jézus a jeruzsálemi templomban.

---

[16] „El nem vétetik a fejedelmi pálca Júdától, sem a vezér botja az ő térdei közül, míg el nem jön az, akié az, akinek a népek engedelmeskednek." (Szentírás 1997: Ter 49,10)

[17] „Íme, én elküldöm angyalomat, hogy elkészítse az utat színem előtt, és csakhamar eljön templomába az Úr, akit ti kerestek, s a szövetség angyala, akit ti óhajtotok. Íme, már jön is – mondja a Seregek Ura." (Szentírás 1997: Mal 3,1)

[18] „Odamegy számos nép, és így szólnak: »Jöjjetek, menjünk fel az Úr hegyére, Jákob Istenének házához! Hadd tanítson minket útjaira, hogy az ő ösvényein járjunk!« Mert Sionról jön a tanítás, és az Úr igéje Jeruzsálemből." (Szentírás 1997: Iz 2,3)

A továbbiakban visszatér a *minél nagyobb a szenvedés és gyötrelem, annál nagyobb majd az öröm* gondolathoz. A gyulafehérvári templom „felettébb való nagy úndokságból, és förtőztetésből vétetett-ki. Mert ugyanis, mennél nagyobb böcstelenségből vitetik valaki dicsőségre, annál nagyobb a' dicsősége." (Baranyi 1719: 992–993) Az elmúlt időszaknak igen szemléletes leírását is adja: „Gondollyátok-meg pedig, melly nagy böcstelensége, és förtőztetése vala ennek a' Sz. Templomnak, a' kiből az eretnekség szemeink láttára árnyékszéket, és utálatosságnak helyet csinált vala. De jaj! jaj! ez illyen istentelen templomok meg förtöztetőinek! jaj! mert nem csak ideig; hanem örökké való átkokat szór reájuk a' Sz. Irás." (Baranyi 1719: 993) Boldizsár király példáját hozza bizonyságul (Dán 5,23),[19] aki a templomi szent edények méltatlan használata miatt került ítélet alá. Mindezt megerősíti az 1Kor 3,17-tel[20] is: „Ez ilyenekre szórja az átkot a' Nemzetek Doktora Sz. Pál. (…) Ha valaki az Isten templomát meg förtözteti, el veszti azt az Isten." Mindjárt utána Izajás prófétától idézi (Iz 16,10), hogy az ilyen ember „nem láttya az Isten dicsőségét." (Baranyi 1719: 993)

Ezt követően visszatér a *nagyobb dicsőség, nagyobb öröm*, illetve a *sokan szerették volna látni, de nem látták, boldogok, kik ezt megérték* gondolatvezetéshez. Végül az *ez az a nap* zsoltárversekkel, a „zengedező Koronás Prófétával" – Dávid király énekével többsoros istendicsőítő záradékot rendel a szövegrész végére.

A 10. rész immár nem az ifjakhoz és vénekhez szól, hanem szűkítve a beszéd fókuszpontját, a templom újjáépíttetőjét, jótevőjét szólítja meg. „De mindenek felett, bóldogok a' te szemeid Méltóságos Gróf Úr Apor István. Boldogok a' te szemeid, a' kik e' mái napon azt látták, a' mit régiek látni kivántak, (…) Es nem látták! (…) Méltán örvendeszhetsz azért, hogy

[19] „Felelt erre Dániel, és így szólt a királynak: »(…) Te, Baltazár, az ő fia, szintén nem aláztad meg szívedet, noha mindezt tudtad, hanem felfuvalkodtál az ég Ura ellen: az ő házának edényeit hozták eléd, s te és a főembereid, a feleségeid és mellékfeleségeid bort ittatok belőlük, közben az ezüstből, aranyból, rézből, vasból, fából és kőből való isteneket dicsérted, akik sem nem látnak, sem nem hallanak, sem nem éreznek, Istent azonban, aki kezében tartja leheletedet és minden utadat, nem dicsőítetted. Ezért küldte ő a kézujjat, amely ezt az írást ideírta. Az írás, amelyet írt, a következő: Mene, Tekel, Parszin. A dolog értelme pedig ez: Mene: megszámlálta Isten országodat, és véget vetett neki. Tekel: megmért téged a mérlegen, és könnyűnek talált. Parszin: elosztotta országodat, és a médeknek meg a perzsáknak adta.« Akkor a király parancsára Dánielt bíborba öltöztették, aranyláncot tettek a nyakába, és kihirdették róla, hogy mint harmadik, ő gyakorolja a hatalmat az országban. Ugyanazon az éjjelen megölték Baltazár káldeai királyt." (Szentírás 1997: Dán 5,17–30)

[20] „Azt pedig, aki Isten templomát lerombolja, lerombolja az Isten. Mert Isten temploma szent, s ti vagytok az." (Szentírás 1997: 1Kor 3,17)

az Isten néked adta azt a' malasztot, néked adta azt az időt érned, á' melyben az ő Sz. Házát, kit hajdan a' Felséges, és Méltóságos Fejedelmek, Bátori István, és Bátori Kristóf (kiknek anyai ágon, véréből származol) az Isten dicsőségére épitettek vólt, most újjonnan romlott állapottyából meg épitsed." (Baranyi 1719: 995) A régi és új szembeállításán túl a támogató főúr olyan hangvételű méltatása, dicsérete, illetve bemutatása következik, amely hangvétel igen ismerős Baranyi Pál köteteinek ajánló leveleiből. Különösen hasonlítható a *Viaticum spririuale* ([Baranyi] 1695) Gyulaffy Lászlóhoz írt dedikációjához (Vass 2019[2]: 195–211), egyebek mellett a méltatás mikéntjében, a politikai viszonyok és kapcsolatok emlegetésében és értelmezésében. Egy különös hierarchiába kapcsolja a támogató főúr személyét, amelyben a jezsuita rend fáradozásaiért saját támogatásáról biztosítja: „Méltán örvendezhetsz; mert Isten, s a' Felséges Császár, és Koronás Királyúnk után, ki viszsza adta ezen Templomot, Te vagy a' mi örömünknek, e' mái napon eredete" (Baranyi 1719: 395). A templom minden köve Isten iránti buzgóságát hirdeti, mondja. A rend révén kiterjeszti Apor dicséretét: „Méltán örvendezhetsz; mert valameddig a' Jesus Társasága fen áll, mind addig, nem csak ebben a' Templomban, nem csak ebben a' várasban, nem csak ebben az Országban; hanem az egész világon, nagy hláadással hirdeti a' te Istenes cselekedetedet" (Baranyi 1719: 995). Baranyi itt túlzásokba bocsátkozva szabadkozik, Jeremiás prófétát parafrazeálva (Jer 1,6),[21] hogy nyelvének és elméjének elégtelensége végett elnémul Apor István Isten iránti buzgósága előtt. Végül a „miképpen magasztallyuk Zorobábelt?" bibliai kérdést teszi fel Jézus Sirák fia könyvéből (Sir 49,13).[22] A passzusban szerepel, hogy Zorobábel jobb kezén pecsétgyűrű van, a pecsétgyűrű képét pedig külön értelmezi Aggeus próféta (Agg 2,23)[23] szavaira és Corneliusra hivatkozva. Végül Apor Istvánra alkalmazza a megállapításokat, ami azért is szembetűnő, mert Aggeus

[21] „Erre így szóltam: »Jaj, Uram, Isten! Íme, nem tudok én beszélni, hiszen gyermek vagyok!«" (Szentírás 1997: Jer 1,6)

[22] „Miképp magasztaljuk Zerubbábelt? Hisz olyan volt ő is, mint a pecsétgyűrű a jobb kézen." (Szentírás 1997: Sir 49,13)

[23] „A hónap huszonnegyedikén másodszor is a következő szózatot intézte az Úr Aggeushoz: »Szólj Zerubbábelhez, Júda helytartójához, és mondd neki: Ledöntöm az országok trónját és összezúzom a pogányok országának hatalmát; felforgatom a szekeret és a rajta ülőt, elesnek a lovak, és egymás kardjától azok, akik rajtuk ülnek. Azon a napon – mondja a Seregek Ura –, veszlek téged, Zerubbábel, Salátiel fia, én szolgám – mondja az Úr –, és mintegy pecsétgyűrűvé teszlek, mert téged választottalak ki – mondja a Seregek Ura.«" (Szentírás 1997: Agg 2,20–23) Megjegyzendő, hogy a széljegyzetben Baranyinál az „Aggaei 2 Ⅳ 24." szerepel, Aggeus jövendölésének azonban második, utolsó fejezete a 23. verssel ér véget.

próféta a babiloni fogság utáni időben, az újjáépítés közepette szavaival a Dávid házából származó Zorobábelben látja beteljesedni a messiási ígéretet (Cody 2002: 539–542). Összegezve és magyarázva mindezeket, így beszél Baranyi: „Mint a' pecsétlő arany gyűrű a' jobb kézben: Nem csak azért, hogy az Istennek Templomát fel épitette; hanem hogy a' fogságból viszsza tért népetis óltalmazta: úgy Teis légy tisztességére, és dicsőségére a' Seregek Urának, és Istenének. Mind azért, hogy az Isten Templomát fel épitetted, 's-mind azért, hogy az eddigi le nyomattatott Kristusnak igaz Anyaszentegyházát, 's-abban lévő Nyáját óltalmaztad. El annyira, hogy rajtad teljesedtek-bé Sz. Jánosnak ama' Titkos látásában mondott szavai: (…) A' ki győzedelmes lészen, oszlopúl tett Téged Nemes Erdély Országban, az Ő igaz Keresztyén Anyaszentegyházában. Oszlopúl tett ebben, az ő Sz. Templomában." (Baranyi 1719: 997) A Jelenések könyvére való hivatkozás (Jel 3,12),[24] illetve a templombéli oszlopok képe, amelyre a Jelenések könyvében Isten maga írja az oszlopokra az új Jeruzsálem nevét. Mindez már utat nyit a befejező rész kiteljesedéséhez.

Az utolsó, 11. rész az előbbi két templomi oszlop képét bontja ki az 1Kir 7,21[25] (a kötetben korabeli felosztás szerint 3Kir) alapján. Egyebek közt Beda Venerabilis[26] és Szent Ágoston értelmezését használja fel az oszlopok szimbolikájának értelmezéséhez, majd jelenvalóvá teszi az oszlopok képét, bizonnyal a Báthori-templom oszlopaira mutatva, miközben Apor Istvánra alkalmazza a jelképet. „Hasonlóképpen én is két oszlopot állitok ezen Isten Temploma pitvarában, és tornácában. Az elsőt job kéz felől, az örök boldogságnak példázó jeléül, mellyre im ezt függesztem. (…)

---

[24] „Íme, csakhamar eljövök! Tartsd meg, amid van, hogy senki se vegye el koronádat! Aki győz, azt oszloppá teszem Istenem templomában, és nem megy ki többé, és ráírom Istenem nevét és Istenem városának nevét, az új Jeruzsálemét, amely leszáll az égből Istenemtől, és saját, új nevemet. Akinek van füle, hallja meg, mit mond a Lélek az egyházaknak!" (Szentírás 1997: Jel 2,11–13)

[25] „Majd felállította a két oszlopot a templom csarnokában, s miután felállította a jobb oszlopot, elnevezte azt Jákinnak, majd felállította a másik oszlopot is, s azt elnevezte Boáznak." (Szentírás 1997: 1Kir 7,21)

[26] Beda Venerabilis vagy Tiszteletreméltó Beda (672/673–735) nagy hatású angol bencés szerzetes. Különösen elterjedtté vált martirologiája, bibliakommentárja, amely az egyházatyák allegorizáló módszerét használja, de több történeti tárgyú munkája közül tőle származik az angol egyháztörténet egyik neves darabja is. A karoling kor tudósai az egyházatyákkal egyenlő tekintélynek tekintették. A 836-os aacheni zsinaton megkapta a *venerabilis et modernis temporibus doctor admirabilis* (Tiszteletreméltó és a modern idők csodálatos tudósa) címet. XIII. Leó pápa 1899-ben nyilvánította egyházdoktorrá, majd pedig csak a 20. században, 1935-ben történt meg szentté avatása (vö. Diós – Viczián 1996: 686).

Templomot építesz földön az Istennek,
Házat épit Isten menyben te lelkednek." (Baranyi 1719: 998)

A második oszlopot bal kéz felől állítja, az erősség oszlopaként „'s mind a' te Istenhez való buzgóságodnak örök emlékezetére, mellyre im ez verseket irom.

Æternas victura dies, hâc Numinis æde,
Gloria: victurum nomen Apórque tuum.
Örökké fenn marad Isten dicsősége
E' házban, 's nevekszik méltó tisztessége:
Apor Istvánnak-is fen marad a' neve

E' Templom oszlopin, 's-ki terjed jó hire." (Baranyi 1719: 998–999)

Ez már a beszéd tetőfoka és egyszersmind befejezése is, hiszen a következő mondattal újra visszacsatol a hála és dicséret zsoltáros soraihoz: „Méltán mondhatod ezért Te Méltóságos Gróff Úr Apór István: Méltán mondhattyátok mindnyájan én velem, a' Királyi Prófétának ama' vigasztaló szavait: (…) Az én szivem fájdalminak sokasága szerént, a' te vigasztalásid örvendeztették az én lelkemet. (…) Méltán mondhattyátok: Ez az a' nap…" (Baranyi 1719: 999) A húsvéti örömöt idéző sorok és istendicsérő passzusok nyilván nem véletlenszerűen éppen az 1000. oldalon érnek véget, ezzel fejeződik be a prédikáció és egyszersmind a kötet külön oldalszámozott főszövege.

Ha teljes egészében fel kívánjuk vázolni a prédikáció szerkezetét, képeit, toposzait, gondolati dinamikáját, elmondhatjuk, hogy az összesen 11 *numerus*ból, részből álló prédikáció alkalmazkodik a halotti beszédek elé helyezett *A' Kegyes Olvasóhoz* előszó IX. pontjához, hiszen a legtöbb rész akár önmagában, külön kis beszédként is megállná a helyét.[27] Láthatjuk, hogy esetenként nem csak az exordium, a bevezető részek, de a befejező, dicsőítő rész is hasonló vagy éppen azonos.

[27] „Hogy pedig többire a' Prédikációk meg hoszszabbittattak; oka ez: Mert noha közönségessen a' Halgatók rövid Prédikációt kivánnak; (…) Azonban meg vallyuk azt is, hogy annák utána kivált némellyekhez egész paragrafusokat adtúnk, ez okra nézve: hogy a' Lelki Tanitóknak (kiknek vagy könyveik, vagy idejük nincsen a' könyvek fel forgatására) azon dologról több matériát adnánk: úgy annyira, hogy egy Prédikációbók kettőt, 's hármat-is készíthet az értelmes Lelki Tanitó. Ugyn azon ok inditott arra, hogy az Exordiumot, kivált némellyekben, meg hoszszabitottuk: hogy valamint a' Lelki Tanitó a' Prédikációkat részekre meg oszthattya, úgy az Exordiumotis meg oszthassa." (Baranyi 1712: **3r; Baranyi 1719: ++r)

A prédikáció megszólítottjai az első hét részben a vének, a 7. rész végén már megszólítja az ifjakat is, a 8–9. részben az ifjakat és véneket célozza az invokáció, míg az 10–11. rész és megszólítása egy konkrét személyre, Apor Istvánra irányul. Ehhez társul a prédikáció gondolati íve is. Megfigyelhető a gondolatszövés fokozatosan, körkörösen szűkülő fókusza, az általánostól a konkrét felé irányultsága, az idősík múltból a jelen felé való irányítása. Az első két rész a szenvedések és fájdalmak, veszteségek képét nyújtja, azonosságot látva Joel és Jeremiás szövegeinek tárgyával, a fogságba került választott néppel, az elpusztult országgal, annak régi dicsőségével, a templom(ok) megszentségtelenítésével, a Báthori-templomot is a figyelem középpontjába állítva. A harmadik rész Jézus evangéliumi biztatását és ígéretét megidézve és a jelen helyzetre alkalmazva szólít fel örvendezésre. A továbbiakban az öröm beteljesülésének idejét jelenti ki, szoros összefüggést állapítva meg a nagy szenvedés és az igazi nagy öröm között. A hatodik részben párhuzamos szerkesztést látunk, párhuzamban tárgyalja egyrészt Salamon és Zorobábel templomépítését és templomának dicsőségét, ugyanígy von párhuzamot a Báthoriak építése és Apor újjáépítése, templomaik dicsősége között. A tanítás itt is jelen van, hiszen tudatosítja, hogy a templom igazi öröme és dicsősége maga Jézus, a krisztusi jelenlét. Ennek alapján vizionálja biblikus megalapozottsággal a romlást hozók, tulajdonképpen a reformátorok isteni büntetését. Apor prédikációvégi felmagasztalása Zorobábelként messiási vonásokat kap, az írások beteljesülését, az örök élet jutalmát ígéri.

Baranyi *Örvendetes prédikáció*jának bekapcsolása az irodalomtörténeti diskurzusba nyilvánvalóan számíthat annak az újabb kutatási iránynak a figyelmére és értékelésére, amely azt az irodalomtörténti vélekedést váltotta fel, amely szerint a zsidó–magyar sorspárhuzam a protestáns prédikációk retorikájának sajátja, a katolikus prédikációk sajátja pedig a *Patrona Hungariae – Magyarország mint Mária országa* toposz. Gábor Csilla kutatásai a jezsuita Káldi Márton (1568–1632) kéziratos prédikációs kötetét vizsgálva azonosítják a zsidó–magyar sorspárhuzam katolikus előfordulását (Gábor 2013: 96–104). Restás Attila összegzi, hogy a zsidó és magyar nép közötti történelmi párhuzam tulajdonképpen középkori alapokon nyugvó eljárás, amely jelen van később is, más felekezetek eszköztárában is (Restás 2018: 496–497).

Megjegyzendő, hogy Baranyi halotti prédikációi között találunk más szövegrészt is, amely rokonítható az örvendetes prédikáció gondolatiságával. Az I. kötet 23. prédikációjának 11. része például Méltóságos Perényi Kata temetési beszédének azon része, amelyben Perényi Katát

Salamon királlyal állítja párhuzamba: „Ezt a' házat építi a' bölcs aszszonyállat. Ezt épitette ez Istenben ki múlt Méltóságos Perényi Kata aszszony. Bizonyságink a' Gyula Fejervári, és Kolosvári Isten Házai, és Templomi, kiket drága öltözetekkel ékesitett, ezüst, 's-aranyas kelyhekkel gazdagitott. O bölcs, és jó épitő Aszszony állat! Ha Salomon Király kedvet talált az Isten előtt, az egy templom épitéséért, és ékesitéséért (…) mennyivel inkább Te, annyi templomok ékesitéséért?" (Baranyi 1712: 583–584)

Baranyi prédikációi közül mindeddig csak halotti prédikációit ismertük, ez az egyetlen nem halotti prédikációja, amelyről tudomásunk van. Halotti beszédeiben a magyar nemzetről való beszéd Horváth Izabella megállapítása szerint nem különösképp jellemző. Baranyi exemplumhasználatát kutatva megállapítja, hogy „A példák aktualizálása, helyi szempontú vagy a magyar nemzetre vonatkozó hivatkozások nem gyakran kerülnek a szövegbe, Baranyi Pál csupán néhány általános érvényű megállapítás alátámasztásakor vagy néhány esetben a nemesi főosztály tagjainak ostorozása céljából alkalmazza őket" (Horváth 2004: 130), kiemeli továbbá, hogy a nemesi temetéseken gyakran korholja, kemény hangvételű kritikával illeti a nemesi réteget. Ha ezek igazak is volnának a halotti prédikációkra nézve, az utolsó, örömös prédikációra bizonyosan nem. Minden bizonnyal szoros értelemben csak a két kötet halotti prédikációit vizsgálva jutott erre a megállapításra, figyelmen kívül hagyva ezt a kötetben lévő, mégis azon kívül álló beszédet. A kötetvégi mutatóban három helyen szerepel a magyar nemzet témamegjelölés.[28] A 13. prédikáció 2. részében a dicső múltat megért, elpusztult és megváltozott ország sorsáért a királyokat és fejedelmeket, valamint a nemességet teszi felelőssé: „a' Királyoknak, 's Fejedelmeknek vérszopó igazságtalansága, kik közzül többire vér szopó, 's kegyetlen ragadozó farkasok valának. (…) A' mi Királyink, a' mi Fejedelmeink mint a' préda ragadozó farkasok valának, a' vér ontásra, a lélek veszedelmére valának." (Baranyi 1719: 443) A 17. prédikáció 11. részében a nagy magyar hercegeket és királyokat sorolja fel, főként harci érdemeik miatt, kiemelve mindenki mulandóságát: Keve, Kadicsa, Keme, Béla, Buda, Árpád, Szabolcs, Gyula, Verbulcs, Ursus, valamint András, Lajos és Mátyás királyokat (Baranyi 1719: 605–607).

[28] „Magyaroktúl miért vétetett el a Birodalom? 13. P. N. 2.
Magyarok a' szabadsagot mennyire böcsülték, és a' szolgálatot gyűlölték. 14. P. N. 2.
Magyarok hatalmas Királi, 's Herczegei el múltak. 17. P. N. 11." (Baranyi 1719: Mmmmmm1v–Mmmmmm1r)

Összegző megállapítások

Mindezek fényében elmondható, hogy prédikációiban Baranyi Pál viszonyulása a magyar nemzethez és történelemszemlélethez alapvetően pozitív, de múltba néző: a dicső múltat rendszerint szembeállítja a közelmúlt és a jelen szomorú valóságával. Ebben az összefüggésben, kimondottan vagy ki nem mondottan, a reformáció előtti Magyarországot és Erdélyt hasonlítja össze az az utánival, ugyanígy kerülnek elkülönülésre a példás királyok és fejedelmek, szemben az elnyomó és bűnös királyokkal és fejedelmekkel, avagy nemességgel. Ebben az elnyomottságban a magyarságot, illetve Erdély népét Baranyi a fogságba hurcolt és leigázott választott nép üdvtörténeti eseményeinek új jelenvalóvá válásaként értelmezi: a választott nép szerepét a katolikusok töltik be, akik a prófétai jövendölések és isteni ígéretek várományosai, az ellenkezők pedig, akik a szent templomokból száműzték az igaz áldozatot, tehát Krisztust magát, az isteni büntetés várományosai.

Baranyi örvendetes prédikációja kiváló példáját adja a kor szellemiségének nemcsak ízes megfogalmazásaival, de retorikai módszereivel, a ráhatás megannyi eszközével is, mint amilyenek a felkiáltások, ismétlések, de külön figyelemre méltó a magyar és katolikus sorsértelmezés vonatkozásában is.

Végül kitekintés gyanánt vessünk egy pillantást a prédikációbéli Báthori-templom utóéletére. A templom újbóli felszentelése, az örvendetes prédikáció elmondása után Baranyi 1702 végén új állomáshelyre kerül, elhagyja Erdélyt. A császári hatalom megerősödésével egy időben Erdélyben végül újra visszakapják jogaikat a katolikusok is, így Mártonffy György püspök kinevezésétől újra lesz helyben lakó püspöke az erdélyi egyházmegyének, újjászerveződik az egyházmegye, 1716-ban a katolikus püspök visszakapja a gyulafehérvári székesegyházat. A Báthori-templom a jezsuita rend 1773-as feloszlatása után gyors hanyatlásnak indult, minekutána az állami hatalom tulajdona lett, és profán célokat szolgált. 1898-ban olyan áldatlan állapotban volt már, hogy Majláth Gusztáv Károly püspök lebontatta és helyébe építtette a római katolikus főgimnáziumot. A főgimnázium 1857–1858. évi *Tudósítvány*ában a város épületeinek részletes bemutatásakor ezt olvassuk róla: „Említendő még a cs. kir. ruharaktár, mely ezelőtt a jezsuiták temploma és zárdája volt és közönségesen Báthori templomának neveztetett. E templom kriptájába temettett el Báthori Kristóf, Erdély nemzeti fejedelmeinek legjobbika. A jezsuiták eltörlése után 1778–1783-ig a növéndékpapok és 1785-ig a kath. gymnasium alapítványosai is laktak e templom melletti

zárdában, maga a templom 1783-ki junius 14-étöl, 1785-ön innen a zárda is ruhatárul használtatván." (Veszely 1858: 27) Baranyit dicséri az a józan, bibliai szellemiségű visszafogottság, amellyel a prédikáció 9. részében az örvendezés alapjául szolgáló templom újbóli felszentelésekor a kőből épített templom részére nem vizionál dicsőséges vagy hosszú jövendőt, tudva azt, hogy mindez Istenre tartozik, a legfontosabb pedig nem az épített templom, hanem a benne lakó Krisztus (Baranyi 1719: 992).

A Báthori-templom helyére épült római katolikus főgimnázium épületét 1948-ban a kommunista államvezetés államosította. A visszaszolgáltatásra még nem került sor, az épületben, a mellette lévő valamikori rendházban 1991-től az 1918. December 1. Egyetem működik, mi több, néhány éve Apor István közeli palotájában az egyetem rektori hivatala kapott helyet.

Irodalom

[BARANYI Pál]

1695 *Viaticum spirituale peregrinantis animae ad Caelestem Patriam (...)*. Ab Albensis Romano-Catholicae Ecclesiae RR. PP. sacratum Anno Peregrinantis in trris Dei MDCVC. Claudiopoli, 1695. = RMK II. 1795.

BARANYI Pál

1712 *Imago Vitae, et Mortis. Az Életnek és Halálnak Képe. Avagy halotti prédikácziók. Mellyel Az Elők az Istenes Eletre, 's-Bóldog Halálra, és Dicsőséges Fel támadásra tanittatnak. A' Hóltak a' sirból, a' férgeknek setét barlangjokból, és a' rothadásnak meg senyvedt határiból az Eletre viszsza hozattatnak. hogy az ő jóságos cselekedeteik az Előknek emlékezetükben élvén; A' Halál árnyékában fekvén-is éllyenek. Melly Irattatott a' Halottaknak vagy koporsóba tételük, vagy temetésük alkalmatosságival Gyula-Fejervaratt. A' Jésus Társaságából való P. Baranyi Pál által. Nemes Erdély Országának pedig nem Sokadalmi, hanem Halottas Pompái Gyülekezetiben ki tétettetett, és osztogattatott. Es Most A' Tisztelendő, es Tekintetes Mártonffi Györgynek, Orodi Praepostnak, Nyitrai Esperesnek, és a' Nemes Esztergami Káptalonbéli Urnak, Istenes költségével, az egész Nemes Magyar Nemzet szemlélésére ki-tétettetett. Nyomtatt; Nagyszombatban, A' Jésus Társasága Académiájának bötűivel Geich János által, M. D. CC. XII. Esztendőben.* = Petrik I. 178.

BARANYI Pál

1719 *Imago Vitae, et Mortis. Az Eletnek, és Halalnak Képe. Avagy halotti prédikácziók. Mellyek irattattak: A' Halottaknak vagy koporsóban tételük, vagy temetésük alkalmatosságival. Gyula-Feiervaratt A' Jesus Társaságából való*

P. Baranyi Pal által Es most A' Néhai Méltóságos, és Nagyságos Urnak Matusek Andrasnak Tininiai Püspöknek, Nemes Nagy Györi Káptolon Nagy Prépostának, és Kanonok Urnak: Nemes Székes-Fejérvári Káptolon Custosának, és a' Felséges Herczeg, és Cardinál, ugyan Nagy Győri Püspök Generális Vicariussának: a' Felséges Császár, és Koronás Királyunk Tanács Úr Hivének költségén: az egész Nemes Magyar Nemzet szemlélésére ki tétettek. Masodik Resze. Nagy-Szombatban, Az Académiának bötűivel: Gáll Friderik által. M. DCC. XIX. Esztendőben. = Petrik I. 178.

BÍRÓ Vencel

1925 A Báthoryak kora (1571–1605). In BAGOSSY Bertalan et al. (szerk.): *Az Erdélyi katholicizmus multja és jelene*. Erzsébet könyvnyomda Részvénytársaság, Dicsőszentmárton, 48–60.

1935 *Báthory István fejedelem*. „Gloria" Könyvnyomda, Cluj-Kolozsvár

1941 Gróf Apor István. 1638–1704. In BÍRÓ Vencel – BOROS Fortulát (szerk.): *Erdélyi katolikus nagyok*. Szent Bonaventura Könyvnyomda, Kolozsvár, 76–80.

B. SZABÓ János

2006 Erdély katasztrófája 1658-ban. *Aetas* 21. (2–3) 204–218.

CODY, Aelred OSB

2002 Aggeus – Zakariás – Malakiás jövendölése. In BROWN, R. E. – FITZMYER, J. A. – MURPHY, R. E. (szerk.): *Jeromos Bibliakommentár I. Az Ószövetség könyveinek magyarázata*. Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest, 539–557.

DIÓS István – VICZIÁN János (szerk.)

1996 *Magyar Katolikus Lexikon. II. kötet*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest

FERENCZI Sándor

2012 *Sacerdotes Transylvanici. Az erdélyi egyházmegye papjai – történeti áttekintés* (Doktori Dolgozatok 1). Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár

GÁBOR Csilla

2009 Jezsuiták Erdélyben a kora újkorban. In MARTON József – BODÓ Márta (szerk.): *Ezeréves múltunk. Tanulmányok az erdélyi egyházmegye történetéből*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Kiadója – Verbum Keresztény Kulturális Egyesület, Budapest – Kolozsvár, 36–49.

GÁBOR Csilla

2013 „Nem ugy vagyone dolgunk mint a' Sidoknak?" Nemzettörténet egy kéziratos prédikációgyűjteményben. *Studia Litteraria* 52. (3–4) 95–107.

GÁLFI Emőke
2013 A gyulafehérvári hiteleshely levéltárosai az 1658-as tatár betörések idején. In EGYED Emese – PAKÓ László – WEISZ Attila (szerk.): *Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 268–279.
2016 Az egyházi javak szekularizációja és az erdélyi fejedelmek székvárosának születése. *Erdélyi Múzeum* 38. (1) 26–35.
HOLLÓ László
2009 Az erdélyi katolikus autonómia: az Erdélyi Római Katolikus Státusz. In FODOR György – TÖRÖK József – TUSOR Péter (szerk.): *Felekezetek az Igazság szolgálatában: Történelem – Teológia – Önazonosság (1500–2000). Tanulmányok* (Studia Theologica Budapestinensia 34. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának sorozata). Új Ember – Márton Áron Kiadó, Budapest, 73–90.
HORVÁTH Izabella
2000 A XVII. századi halotti prédikáció sajátos narratív eljárásai. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XLIV. (1–2) 15–23.
2004 Exemplumhasználat egy 17. századi halottibeszéd-gyűjteményben. In GÁBOR Csilla (szerk.): *Mindennemű dolgok változása. Hagyományok, források, távlatok*. Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 114–138.
KECSKEMÉTI Gábor – NOVÁKY Hajnalka
1988 *Magyar nyelvű halotti beszédek a XVII. századból*. MTA Irodalomtudományi Intézete, Budapest
KNAPP Éva
2000 Emblematikus eszközök eszközök a 17–18. századi prédikációs irodalomban. *Irodalomtörténeti Közlemények* CIV. (1–2) 1–23.
LEHNER, Ulrich L. – MULLER, Richard A. – Roeber, A. G. (eds.)
2016 *The Oxford Handbook of Early Modern Theology, 1600–1800*. Oxford University Press, New York
LÉSTYÁN Ferenc
1996 *Megszentelt kövek. A középkori Erdélyi Püspökség templomai. II.* Gloria Kiadó, Kolozsvár
Liber Testamentorum 1670–1789.
Apor István végrendelete 1698-ból: Gyulafehérvári Érseki Levéltár (GYÉL), Káptalani Levéltár – Alapítványi iratok – Egyedi alapítványi nyilvántartások 1670–1947 (II. 3/a), 1. kötet: *Liber Testamentorum 1670–1789*, 223–234.

MARTE, Johann et al. (ed.)
2010 *Die Union der Rumänen Siebenbürgens mit der Kirche von Rom. / Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei. Band I. von den anfängen bis 1701. / Vol. I. De la începuturi până la anul 1701.* Editura enciclopedică, București
MARTON József
2003 A gyulafehérvári vallási unió (1697–1701). Apor István és Baranyi Pál László szerepe az unió létrejöttében. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Catholica Latina* XLVIII. (1) 111–120.
MIHALOVICS Ede
1901 *A katholikus prédikáczió története Magyarországon. II. kötet, Pázmány Pétertől napjainkig.* A Stephaneum nyomása, Budapest
MOLNÁR Antal
2009 *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*. L'Harmattan – ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola – Nyitott Könyv, Budapest
NÉMETHY Lajos
1887 Baranyi Pál pesti plébános élete. *Religio* 46. (35) 273–277.
PAPP Kinga
2015 Az önreprezentáció formái Apor István leveleskönyvében. *Erdélyi Múzeum* 77. (3) 20–32.
PAQUOT, Jean Noël
1765 *Memoires pour servir a l'histoire litteraire des pays-bas, de la Principauté de Liege, et de quelques contrées voisines. Tome préier.* A Louvain, de L'Imprimerie Academique
PETRIK Géza
1888 *Magyarország bibliographiája 1712–1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországban s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak. I.* Kiadja Dobrowsky Ágost, Budapest
RESTÁS Attila
2018 A kora újkori Magyarország-toposzok történetéhez. Paczoth Ferenc (1617) és Johann Fechner (1650) beszédei. *Irodalomtörténeti Közlemények* 122. (4) 490–514.
STOEGER, Johan Nepomuk
1855 *Scriptores Provincize Austriae Sotietatis Jesu I.*, Typis Congregationis Mechintharisticae, Viennae

SZALÁRDI János
1980 *Szalárdi János siralmas magyar krónikája*. Sajtó alá rend., tanulm., jegyz.: SZAKÁLY Ferenc. Európa Kiadó Magyar Helikon osztálya (Bibliotheca Historica), Budapest
SZENTÍRÁS
1997 *Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján*. Szent Jeromos Bibliatársulat, Budapest
SZINNYEI József
1891 *Magyar írók élete és munkái.* I. kötet. Kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest
TRÓCSÁNYI Zsolt
1988 *Habsburg politika és Habsburg kormányzat Erdélyben 1690–1740* (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet, 8). Akadémiai Kiadó, Budapest
VASS Csongor
2019[1] A Baranyi Pál SJ erdélyi missziós működését szabályozó prímási okirat. *Lymbus – Magyarságtudományi Közlemények*, (2019) 403–413.
VASS Csongor
2019[2] Baranyi Pál Viaticum spirituale (1695) kötetének Dedicatiója gróf Gyulaffy Lászlóhoz. In SZELESTEI N. László (szerk.): *Személyek, intézmények szerepe a hívek lelkiségének alakításában a 17–18. században*. (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 24). MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 195–211.
VELICS László
1914 *Vázlatok a magyar jezsuiták multjából*, 3 köt. Szent István Társulat, Budapest
VESZELY Károly
1858 Károly-Fehérvár. In *A Károly-Fejérvári Romai-Katholikus Nyilvanos Fő-Gymnasium II. Tudósitványa 1857/8*. Kolozsvártt, a rom. kath. lycum betüivel, 3–33.

Mellékletek

1. sz. melléklet

A gyulafehérvári Báthori-templom, mellette a jezsuita rendház és iskola. Lebontás (1898) előtti felvétel. (Gyulafehérvári Érseki Levéltár Fotótára, Cserny Béla fotográfiája)

2. sz. melléklet

A Báthori-templom belső tere és szentélye, egy 1760-as évszámmal felfestett Jézus- és egyben jezsuita monogrammal (IHS). Lebontás (1898) előtti felvétel. (Gyulafehérvári Érseki Levéltár Fotótára, Cserny Béla fotográfiája)

Vass Csongor

Csongor Vass s-a născut la Târgu-Mureș, în anul 1986. După absolvirea școlii generale din Eremitu, a frecventat cursurile Liceului Teologic Romano-Catolic din Alba Iulia, apoi a studiat teologia romano-catolică și limba și literatura maghiară la UBB Cluj. Din 2014 este angajat ca arhivist al Arhiepiscopiei Romano-Catolice din Alba Iulia, iar din anul 2017 este doctorand al Școlii Doctorale Studii Hungarologice din cadrul Facultății de Litere a UBB. Cercetările sale privesc mai ales literatura devoțională premodernă din Transilvania.

Csongor Vass was born in Târgu Mureș in 1986. He attended the primary school at Eremitu and the Roman Catholic high school of Alba Iulia, then he studied Roman Catholic theology and Hungarian language and literature at Babeș-Bolyai University (UBB) of Cluj Napoca. Since 2014 he is an archivist of the Roman Catholic Archbishopric of Alba Iulia, since 2017 he is also a PhD-student at the Doctoral School of Hungarian Studies of the UBB. His research field is the early modern devotional literature.

Predica îmbucurătoare din 1702. Paralele biblice ale catolicismului transilvănean în textele lui Pál Baranyi

Studiul de față dezvăluie o predică oarecum ascunsă și necunoscută de cercetători până acum, o predică de bucurie în volumul al doilea al predicilor funerare ale iezuitului Pál Baranyi. Textul a fost redactat în anul 1702 cu ocazia resfințirii bisericii catolice iezuite din Alba Iulia – care nu mai există în prezent – și are o retorică aparte, folosind, de exemplu, tipologia sorții paralele iudeo-maghiare, paralele biblice cu istoria Ardealului și a bisericii sfințite. Studiul are ca scop principal dezvăluirea textuală, iar în mod secundar căutarea temelor și posibilităților de cercetare.

An encouraging sermon from 1702. Biblical parallels of Transylvanian Catholicism in the texts of Pál Baranyi

This study deals with a Jesuit preaching by Pál Baranyi, made for the celebration of the reconsecration of the restored Jesuit church from Alba Iulia (1702). This is an important text for literature, church and cultural history, which was unidentified by the researchers until now. This joyful preaching in the 2nd volume of Baranyi's funeral sermons is a rich source of the biblical and local historical parallels, a new example of the Jewish-Hungarian destiny parallel in an early modern Catholic text.

Veress Ilka

Nyelvi ideológiák a romániai örmény írott sajtóban

Bevezetés

Románia tizennyolc hivatalosan elismert etnikai és nyelvi kisebbsége a lehető legváltozatosabb képet mutatja az anyanyelv és etnikai identitás kapcsolatának tekintetében. Ha a legutóbbi népszámlálás adataiból indulunk ki, azt láthatjuk, hogy a területi szempontból szétszórtan, főképp városi környezetben élő és alacsony létszámú csoportokra a nyelvváltás előrehaladott állapota jellemző. Míg például a magyar nyelvnek több anyanyelvi beszélője van, mint ahányan magyar nemzetiségűnek vallották magukat,[1] az olyan etnikai csoportok esetében, mint például az örmények, ez az arány viszonylag alacsony: a magukat örmény nemzetiségűnek vallók csupán 51,8%-a jelölte meg anyanyelvként az örmény nyelvet (Kiss–Veress 2018: 26).

A kisebbségi nyelvek revitalizációs lehetőségeit vizsgáló modellek közös pontja a beszélők anyanyelvükkel szembeni attitűdjeinek, illetve a beszélőközösség nyelvi ideológiáinak meghatározó szerepe a nyelvi folyamatok alakulásában. Míg a nyelvi attitűdök elsősorban az egyéni beszélők szintjére vonatkoznak, tartalmukat és működésüket tekintve közel sem „egyéniek". Sokkal inkább az egyént érő különböző társadalmi tényezők, valamint az egyéni tapasztalatok sajátos egymásra hatásának eredményei, amennyiben pedig ezek egyetemes és kollektív jelleget öltenek, nyelvi ideológiák formájában működnek tovább (Bodó 2016: 11).

Az ideológiák meghatározása a nagyon szűk, nyelvhasználattal kapcsolatos igazoló vagy magyarázó funkciókra összpontosító definícióktól a tágabb, bármilyen nyelvi vonatkozású vélekedéseken át egészen a beszélők által ki nem mondott vagy nem is tudatosult nyelvi vonatkozású vélekedésekig terjed (Lanstyák 2016: 49). Ezek kialakulásának, működésének és újratermelődésének alapvető sajátossága, hogy különböző politikai és erkölcsi értékek és érdekek hatják át (Irvine 1989: 255 in Benő–Péntek 2016: 198).

Az elemzés arra keresi a választ, hogy egy olyan etnikai csoport esetében, ahol a nyelvi asszimiláció előrehaladott állapotú, az etnikai és nyelvi

[1] Ez a magyar anyanyelvű romáknak és sváboknak köszönhető.

identitáskategóriák különválásának folyamatát milyen explicit nyelvi ideológiák kísérik. Feltételezésem szerint a romániai örmények anyanyelvvel kapcsolatos ideológiáját elsősorban a többségi társadalommal való viszonyuk határozza meg, amelynek történelmi, kulturális és szociodemográfiai gyökerei vannak.

Ennek megfelelően az elemzés három lépésben valósul meg. Elsőként a romániai örmény népességnek a nyelvi helyzete szempontjából meghatározó demográfiai sajátosságait vázolom fel, tekintettel a csoport történelmi és kulturális változatosságára, illetve röviden ismertetem azokat az intézményeket, amelyek az etnikai identitás megélésének és a nyelvátadás lehetséges színtereinek számítanak. Az elemzés második szakasza a kvantitatív tartalomelemzés módszerén alapszik, célja pedig az írott sajtóban megjelenő örmény nyelvi vonatkozású tartalmak típusainak, azok gyakoriságának és a hozzájuk kapcsolódó szereplőknek és helyszíneknek a beazonosítása. Az elemzés harmadik szakasza azoknak a szövegeknek a diskurzuselemzéséből áll, amelyekben explicit módon fogalmazódnak meg az örmény nyelvvel kapcsolatos közösségi szintű ideológiák.

A kisebbségi nyelvi ideológiák és azok alakításában részt vevő társadalmi szereplők beazonosítása céljából a romániai örmények egyetlen online hetilapjának, az *Ararat*nak az anyanyelvhez, kétnyelvűséghez, kisebbségi nyelvhasználathoz, illetve az anyanyelv átadásához kapcsolódó 2019-es keletkezésű közléseit használom.

A romániai örmények történelmi és demográfiai sajátosságai, valamint intézményrendszere

A romániai örményeken – bár névlegesen egységes etnopolitikai kategóriaként szerepelnek a különböző statisztikákban – valójában négy történelmi régió (Erdély, Havasalföld, Moldva és Dobrudzsa) örmény népességét értjük, melyek alcsoportjai nem azonos történelmi korokban hagyták el az anyaországot, különböző politikai-gazdasági feltételek mellett telepedtek meg, illetve eltérő nyelvekbe és vallási struktúrákba olvadtak bele.

A nyelvi kötődések szempontjából a legmeghatározóbbnak az egyes közösségek letelepedésének időpontja és a befogadó társadalom nyelve bizonyul. Így érdemes megkülönböztetni a 14–17. században létrejött közösségeket az 1915-ös genocídium során menekültként érkezőktől és azok leszármazottaitól.

Az örmény jelenlét Moldvában a 14. századig vezethető vissza, a havasalföldi közösségekről pedig a 17. századból maradtak fent említések.

Ugyanebben a periódusban a különböző vallási és gazdasági konfliktusok következményeként Moldvából Erdélybe menekülő családok jelentős közösségeket alapítottak Gyergyószentmiklóson, Szépvízen, Erzsébetvárosban és Szamosújváron. Bár e közösségek viszonya a helyi társadalommal korántsem volt konfliktusoktól mentes,[2] elmondható, hogy a 19. század végére sikeresen integrálódtak mind a román, mind pedig az erdélyi magyar kultúrába és nyelvbe. Ezeknek a folyamatoknak a közösségi feldolgozásaként jelenik meg például Erdélyben az armenizmus ideológiája. Ennek egyik alapgondolata, hogy az örmény nép olyan tulajdonságokkal és készségekkel rendelkezik, amelyekkel a többségi (magyar) társadalmat rendkívüli módon képes gazdagítani: alkalmazkodó, becsületes, vallásos, bőkezű és mindenekelőtt jó hazafi, továbbá hangsúlyozták az örmény nép világtörténelmi kivételességét, a nyelv egyediségét és az örménységnek a magyar történelem alakulásában való kiemelt szerepét (Pál 2011: 13).

Az 1915-ös genocídium következtében érkező nagyszámú örmény menekült jelenléte felfrissítette és aktívabbá tette a havasalföldi és dobrudzsai örmény közösségeket, amelyek az erdélyi és moldvai helyzethez képest nagyobb létszámukból fakadóan összetettebb intézményrendszerrel bírtak. Ezt kiválóan példázzák azok a segélyszervezetek és árvaházak, amelyeket ezek a helyi örmény közösségek hoztak létre és tartottak fenn, míg a román állam menhelyeket létesített a menekültek számára.[3]

Amint az a fentiek alapján is körvonalazódni látszik, a romániai örmények kulturális, nyelvi és történelmi szempontból rendkívül heterogén népességet alkotnak, és ennek a változatosságnak a következményei a nyelvi folyamatok értelmezéséhez szükséges szociodemográfiai adatokban köszönnek vissza.

Az anyaország határain kívül élő örményekre használja Aghanian a „demográfiai kísértet" megnevezést, és ezzel tökéletesen megragadja a romániai örményekre vonatkozó adatok sajátosságait (Aghanian 2007: 152). Mivel elemzésünk elsődleges adatforrásai a népszámlálási és természetes népmozgalmi adatok, e demográfiai láthatatlanság következményeként csupán a romániai örmények azon csoportjára vonatkozóan tekintendők érvényesnek az alábbi kijelentések, amelyek (a népszámlálás exkluzív

[2] Mind a moldvai, mind pedig az erdélyi helyi társadalmakban vallási és gazdasági okai voltak az örményekkel szemben táplált ellenérzéseknek.

[3] A strungai árvaház 1923–1928 között javarészt közösségi erőforrásokból működött, és közel 200, szüleit átmenetileg vagy véglegesen elveszítő gyermeknek adott otthont. Ezeknek egy része később Nyugat-Európába vándorolt, amennyiben sikerült rokonokra találni, azonban a többség Romániában maradt.

logikájának tulajdoníthatóan) örménynek vagy örmény anyanyelvűnek vallották magukat. Ezt a tényt azért fontos szem előtt tartani, mert az alábbiakban egy meglehetősen alacsony létszámú etnikai csoport rajzolódik majd ki, annak ellenére, hogy egyes belső becslések[4] szerint Romániában a valamilyen mértékben örmény kötődésű személyek száma 10 000 fő körül mozog (Horváth–Veress 2014: 180). Ennek a jelenségnek a fő oka abban rejlik, hogy a népszámlálás regisztrációs eljárása szerint a válaszadónak nincs lehetősége a többes etnikai kötődések bevallására (Arel 2002: 95). Ez magyarázza a moldvai és erdélyi régiók egyébként aktív örmény közösségeinek statisztikai láthatatlanságát: román, illetve magyar etnikai vagy nyelvi kötődésük elsőbbséget élvez.

A romániai örmények szociodemográfiai profiljának felvázolása olyan statisztikai háttérváltozók mentén történik, amelyek meghatározónak bizonyulnak az egyes kisebbségi nyelvi csoportok helyzetének a szempontjából. Ilyennek számít az egyes csoport létszáma, teljes népességen belüli számaránya és területi koncentrációja, a vegyes házasságok dinamikája, illetve az érintett csoport korszerkezete.

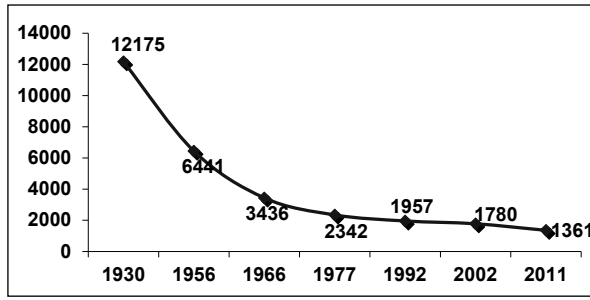

1. ábra. *A romániai örmény népesség számának alakulása 1930 és 2011 között a népszámlálások alapján*

A 2011-es hivatalos népszámlálás szerint 1361-en vallották magukat örmény nemzetiségűnek. Bár két népesebb közösséget találunk Bukarestben (573 fő) és Konstancán (230 fő), területi szempontból az egyik legszétszórtabb etnikai csoportnak számít Romániában, súlyozott számarányuk

[4] Ilyennek számítanak az például az Apostoli Örmény Egyház és az Örmény Katolikus Egyház tagsági statisztikái, amelyekről az intézményrendszert ismertető alfejezetben lesz szó.

0,1%.[5] Nagyobb közösségeket találunk Bukarestben és Konstancán, illetve Galacon, Iași-ban, Botoșani-ban, ahol 50 fő alatt marad a létszámuk (Kiss–Veress 2018: 26).

Bár informális becslések szerint a 20. század első felében a negyvenezret is elérte az itt-tartózkodók száma, az 1930-as népszámlálás csupán 12 175 örmény nemzetiségű személyt tart számon. 1977-ig drasztikusan csökken a romániai örmények létszáma. Az első hullám 1946–1948 közé tehető, amikor a szovjet–örmény repatriálási program keretében közel háromezren települtek vissza az anyaországba (Nastasă 2008: 30). A közösség mérete tovább csökkent az 1960-as években, mivel rengetegen elhagyták az országot, és kitelepültek az Amerikában vagy különböző nyugat-európai országokban élő rokonaikhoz. Az 1977-es népszámlálástól kezdődően egy lassabb ütemű, természetes népességfogyásról beszélhetünk.

1. táblázat. *Romániai örmények anyanyelv szerinti megoszlása (2011)*

	Örmény	**Román**	**Magyar**	**Orosz**	**Egyéb**
Esetszám	705	578	57	10	5
%	51,8	42,5	4,2	0,7	0,4

A magukat örménynek vallók alig több mint fele jelölte meg az örményt anyanyelvként, 42,5%-uk román anyanyelvű. A statisztikai láthatatlanság jelenségét kiválóan példázza az a 4,2%-nyi magyar anyanyelvű erdélyi örmény, akik – a későbbiekben tárgyalt egyházi statisztikák alapján – körülbelül egytizedét képezik az erdélyi örmény kötődésű népességnek.

Az örmény anyanyelvűek számának megbecsülése szintén nem egyszerű, ahogyan a népszámlálások anyanyelv-meghatározásai sem teljesen egyértelműek. Az anyanyelvi (ön)besorolás alapvetően négy fő kritérium mentén történhet: a származás, az illető nyelv funkciói, a nyelvismeret foka, valamint az adott nyelvvel való azonosulás, illetve bármilyen szimbolikus kötődés az adott nyelvhez (Skutnabb–Kangas 1984: 18 in Bartha 1999: 152). Más, antropológiai módszerekkel történő adatfelvételek alapján joggal feltételezzük, hogy e fenti négy kritérium közül a nyelvhez való szimbolikus kötődés, illetve a származástudat a dominánsabb, szemben például az illető nyelv ismeretének fokával. Egy ilyen elemzés szerint az egyébként

[5] Szilágyi N. Sándor által kidolgozott területi koncentráció mérését hivatott mutató.

rendkívül alacsony arányú (51,8%) örmény anyanyelvűek száma is túlzás a tényleges nyelvi kompetenciákhoz képest. K. Siekierski megállapítja, hogy kommunikációs szinten a mai középkorúak és idősek beszélnek örményül, a fiatalok nyelvtudása az ábécé ismeretére és egy szűkös alapszókincsre korlátozódik, kivételesnek számítanak azok, akik társalgási szinten képesek örményül beszélni (Siekierski 2011: 388). Így tehát az anyanyelvnek az örmények körében érvényes meghatározásai valójában inkább egy lehetséges kutatási kérdés alapját képezik, amelynek megválaszolásához a domináns közösségi nyelvi ideológiák feltérképezése részben közelebb vihet.

Az alacsony területi koncentráció és a nyelvcsere viszonylagos előrehaladott állapota mellett elöregedő korszerkezet jellemzi a vizsgált népességet. Míg a 0-14 év közötti gyermekek aránya csupán 8,2%, vagyis megközelítőleg a fele az országos átlagnak, a 60 feletti korcsoport jelentősen felülreprezentált.

2. táblázat. *A romániai örmények korcsoportok szerinti megoszlása a 2011-es népszámlálás alapján*

	0-14 év (%)	**15-60 év (%)**	**60 felett (%)**
Országos átlag	15,9	56,3	22,3
Örmények	8,2	52,9	38,9

A vegyes házasságok az etnikai, nyelvi és vallási reprodukció meghatározó színtereinek számítanak. Elemzésünkben csak a férfiakra vonatkozóan rendelkezünk adatokkal, ezek alapján viszont elmondható, hogy a magas területi szétszórtság és az etnikai csoport kis mérete ellenére az azonos etnikumú féllel történő házasságkötések aránya meglehetősen magasnak számít a magukat örménynek vallók körében. 2011-ben 412 férfi közül 142-nek volt örmény felesége (34,8%), 238-nak román (57,8%), és 32 esetben (7,8%) valamilyen egyéb nemzetiségű. A valamilyen más etnikumú féllel kötött házasságokból született gyermekek 34,4 százaléka örményként volt bejegyezve.

A fiatalabb generációk egyre alacsonyabb arányának legfontosabb következménye, hogy olyan intézmények működése válik nehézkessé, amelyek az etnikai identitás megjelenítésének, illetve a kisebbségi nyelvhasználatnak és nyelvtanulásnak fontos színterei lehetnének. Ezen intézmények négy nagy kategóriába sorolhatóak.

Az állami támogatással működő intézmények. A rendszerváltás után minden kisebbség megalapította (illetve többnyire inkább újraalapította) saját érdekképviseleti szervezetét, melyeknek fő szerepük a Kisebbségek Tanácsában való képviselet biztosítása, illetve a törvényesen elismert kisebbségek számára kijáró anyagi támogatás kezelése, amely a kisebbségi kultúra és nyelv megőrzésére fordítandó. Az örmények esetében ez a Romániai Örmények Egyesülete (Uniunea Armenilor din România, továbbiakban rövidítve: UAR), amely 1990-ben alakult. Ernyőszervezetként működik, az ország örmény közösségeinek helyi fiókszervezetei számára biztosít jogi és adminisztratív keretet. Továbbá olyan országos szintű intézmények kapcsolódnak hozzá, mint az Ararat Könyvkiadó, illetve a romániai örmények két sajtótermékének a szerkesztősége, amely szintén az Ararat nevet viseli. Ez utóbbi két újság kiadásával foglalkozik, a román nyelvű *Ararat* hetilappal, és a román-örmény *Nor Ghiank* (Új Élet) nevezetű kulturális havilappal.

Mivel országos szintű etnikai érdekképviseleti szervezetről van szó, amely kulcspozícióban van a különböző közösségi programok finanszírozását illetően, fontos bemutatni a különböző történelmi régiók, közösségek képviseletének mértékét és sajátos viszonyát az UAR-ral szemben. Míg a dobrudzsai, moldvai és regáti közösségek 1990 után létrehozták a maguk helyi UAR fiókszervezeteit, a legfontosabb erdélyi örmény közösségek közül Szamosújvárról, Erzsébetvárosról és Kolozsvárról mondható el ugyanez. A székelyföldi örmények élesen elhatárolódtak a „románoktól", intenzívebb kapcsolatot tartva fenn a Budapesten működő, Erdélyből elszármazott örmények közösségével (Veress 2009: 138).

Az állami támogatással működő örmény etnikai intézmények körében az elemzés szempontjából kiemelt fontosságú az örmény nyelvoktatás helyzete. Ez a romániai kisebbségi anyanyelvi oktatás kerettantervének megfelelően egyedül Bukarestben működik, tíz fő alatti diáklétszámmal, a nyelvórákra hétvégenként kerül sor, szakképzett pedagógus és örményországi nyelvkönyvek segítségével. Ugyanakkor nyelviskola Konstancán is működik, ez azonban hivatalosan a helyi UAR fiókszervezet Vasárnapi Iskola programjának a része. Az erdélyi települések esetében az elmúlt évtizedben egyetlen kísérleti jellegű nyelvoktató programról tudunk, Szamosújváron, ez megfelelő pedagógus hiányában körülbelül egy évig működött.

Egyházi intézmények. A romániai örmény közösségek legfontosabb etnikai intézményének az örmény egyházak számítanak. Az Apostoli Örmény Egyház a munténiai, moldvai és dobrudzsai örményeket tömöríti, kiemelt jelentőségét egyrészt annak köszönheti, hogy az anyaországgal való

kapcsolattartás legfontosabb intézménye,[6] illetve hogy az egyetlen olyan intézmény, amely többnyire az örmény nyelvet használja, közleményeiben pedig kétnyelvűségre törekszik.

Az Örmény Katolikus Vikariátus hívei a szamosújvári, gyergyószentmiklósi és csíkszépvízi magyar anyanyelvű örmények, akik az elmúlt tíz évben fokozott érdeklődést mutattak az eredeti örmény rítusú szertartás iránt,[7] így havonta változó alkalommal örmény rítus szerint, örmény nyelvű énekekkel, imádságokkal végzik a liturgiát.

Az egyházi év fontosabb ünnepei mellett legfontosabb programjaikat a templombúcsúk jelentik, amelyeken rendszerint az ország összes örmény közössége képviselteti magát. Ezek a rendezvények helyszíntől függően több nyelven zajlanak (az erdélyi búcsúk magyar és román nyelven), a moldvai, munténiai és dobrudzsai búcsúk román és örmény nyelven. Mindezek mellett az egyéni és kollektív örmény identitás megjelenítésének legfontosabb eszközét képezik, főképp az idősebb generációk számára.

A romániai örmény vagy örmény kötődésű népesség létszámának becslésével kapcsolatban némiképp árnyaltabb képet nyújtanak ezen egyházak belső felekezeti nyilvántartásai. Egy ilyen 2011-es becslés szerint az Apostoli Örmény Egyházhoz körülbelül 1000 személy tartozik Bukarestben, 800 Konstancán, 50 család pedig Iaşi-ban (Siekierski 2011: 382).

Az erdélyi örmények létszámának alakulására az Örmény Katolikus Egyházhoz való tartozás alapján lehet következtetni, mivel javarészt magyar nemzetiségűnek és magyar anyanyelvűnek vallják magukat.[8] Jelenleg az Örmény Katolikus Egyház belső nyilvántartása megközelítőleg 400 családot tart számon egész Erdélyben,[9] javarészt Szamosújváron és Gyergyószentmiklóson.

Anyaország és diaszpóra. A romániai örmények intézményrendszerének fontos szereplője Örményország, pontosabban az anyaország diaszpórában élő tagjai számára létrehozott minisztériuma, illetve a bukaresti Örmény

[6] Számos anyaországban zajló programot kínál, illetve a papképzés helyszíne is Örményországban van.

[7] A kommunizmus évei alatt megfelelően képzett örmény rítusú pap hiányában a római katolikus szertartásrendet követték.

[8] Ez különösen a székelyföldi örmény közösségekre jellemző. A magyar anyanyelvű, magukat örménynek valló személyek a szamosújvári és kolozsvári adatokban jelennek meg.

[9] A családok nyilvántartása az egyes örmény katolikus vallású egyének száma helyett ellehetetleníti a magyar nyelvű örmények számának megbecsülését, az Örmény Katolikus Vikariátus belső nyilvántartásaiban egyetlen örmény hívő esetében is a teljes család bejegyzésre kerül. Bár az Apostoli Örmény Egyház is hasonló módon tartja nyilván az egyháztagokat, esetükben kiindulópontot képezhetnek a népszámlálás felekezeti hovatartozásra vonatkozó adatai.

Nagykövetség. Ezzel párhuzamosan több olyan nonprofit szervezet működik, amely a világon élő örmények között próbál intézményes kapocs lenni.[10] E szervezetek tevékenysége általában az identitás- és nyelvápolás, az anyaországgal való ismerkedés, a kapcsolatteremtésre irányuló tevékenységekben merül ki, melyeknek célja abban áll, hogy a fiatalabb generációk valamilyen szinten kapcsolatba kerülhessenek az anyaországgal és az örmény nyelvvel.

Civilszervezetek. Az erdélyi örmény közösségek számára egyértelműen az örmény katolikus egyház a legfontosabb etnikai intézmény, azonban Székelyföldön ezek mellett több bejegyzett, működő vagy időközben megszűnt egyesületről tudunk, melyek az UAR-ral párhuzamos intézményépítési stratégia eredményeként jöttek létre.[11] Ez azzal a következménnyel jár, hogy sem az országos örmény politikai képviseleti rendszer működésében nem vesznek részt, sem pedig az állami költségvetésből származó támogatásokban nem részesülnek. Tevékenységi körük hasonló módon a kultúraápolásra terjed ki, programjaikat tagsági díjakból, adófelajánlásokból és pályázatokból finanszírozzák. Ennek a jelenségnek az okát vizsgálja egy 2009-ben készült elemzés, amely a romániai örmények kulturális újratermelődésének[12] feltételeit rendszerezi. Megállapítja, hogy míg az eltérő történelmi háttér, nyelv és vallás viszonylag áthidalható szempontok a romániai örmény közösségek közötti kapcsolatok fenntartása szempontjából, az erdélyi magyar kultúrába beolvadt és a regáti, illetve dobrudzsai közösségeknek a román nemzetállammal szembeni ellentétes attitűdje erőteljesebben strukturálja ezeket a belső viszonyokat. Ily módon az etnopolitikai értelemben vett romániai örménységből kimaradnak például a székelyföldi magyar–örmény közösségek, amelyek nem hajlandóak ebbe a román állammal szembeni lojalitásdiskurzusba bekapcsolódni. Ennek következménye pedig az, hogy a kultúraápolást kénytelenek más anyagi forrásokból megvalósítani (Veress 2009: 139).

A fentiek alapján elmondható, hogy a romániai örményeknek mint etnopolitikai kategóriának a belső szerkezete demográfiai, vallási, nyelvi és intézményi szempontból rendkívül változatos. Bár demográfiai szempontból (a többes

[10] Brightright Armenia ösztöndíjprogram, Padus Araxes Summer School (Venice), Ari Tun (Gyere haza, honismereti tábor örmény származású fiataloknak), Raffi Alapítvány (a Romániából elszármazott amerikai örmények szervezete) stb.

[11] Idesorolandóak: a Marosvásárhelyi Örmény-Magyar Kulturális Egyesület, a csíkszépvízi Szentháromság Alapítvány, a kolozsvári Arménia Magyar-Örmény Baráti Társaság, a székelyudvarhelyi Magyar-Örmény Egyesület, a Gyergyói Örmény Katolikus Egyesület.

[12] A kutatásban a kulturális újratermelődés képességének fogalma alatt olyan intézmények működtetését értettük, amelyek a kisebbségi kultúra, hagyományok, anyanyelv és vallás továbbadását biztosították.

etnikai kötődések és a nyelvi asszimiláció előrehaladott állapota miatt) nehezen körülhatárolható csoportról van szó, a legutóbbi népszámlálási adatok alapján elmondható, hogy egy csökkenő létszámú, elöregedő, a nyelvváltás előrehaladott állapotában levő, területileg szétszóródott népességről van szó.

A kedvezőtlen demográfiai adottságok ellenére azonban a romániai örmények egy politikailag rendkívül jól beágyazott, erős hatalmi csoportot képeznek, stabil intézményi struktúrával, amely az érdek-képviseleti, a diaszpórapolitikai és az egyházi intézmények együttműködésén alapul, amelynek működtetésében a domináns pozíciót egyértelműen a genocídium után menekültként Romániában megtelepedő népesség leszármazottjai birtokolják. Így, amikor az alábbiakban a közösségi lapban megjelenő explicit kisebbségi nyelvideológiák feltárására térünk rá, fontos tudatosítani, hogy ez elsősorban ennek a legfiatalabb, de legerősebb hatalmi csoportnak a diskurzusát jelenti.

Az elemzés módszertani vonatkozásai

Az adatforrás. A romániai örmények két írott sajtótermékkel rendelkeznek. A *Nor Ghiank*, egy román–örmény nyelven íródó, kulturális havilap, az *Ararat* román nyelvű, szinte napi rendszerességgel közlő internetes portál, amelynek a romániai közösséget érintő fontosabb cikkei a kéthetente megjelenő nyomtatott változatban is megtalálhatóak.[13] Tájékoztat a világszintű örmény diaszpóra eseményeiről, az anyaország fontosabb politikai, közéleti és kulturális híreiről, valamint a romániai örmény közösségeket érintő rendezvényekről.

Az elemzés az *Ararat* 2019-es hírrovatának nyelvi vonatkozású tartalmait foglalja magában, ezt két szempont indokolja. Egyrészt a gyakori és rendszeres helyi tudósítások révén elég árnyalt kép rajzolódik ki arról, hogy milyen programok, tevékenységek képezik a közösségi élet lényegét az egyes UAR tagszervezetekben, és ezekben mekkora a jelentősége az örmény nyelvnek. Másrészt a 2019-es év különböző rovatai bővelkednek nyelvi vonatkozású tartalmakban, amelyet az a tény magyaráz, hogy 2019-ben vált hivatalossá az örmény nyelv napja Romániában. Ezzel magyarázható, hogy a nyelvvel foglalkozó írások aránya az előző évekhez képest kiemelkedően magas volt. Bár a nyelvi ideológiákkal kapcsolatban a legalapvetőbb felismerés az, hogy a társadalmilag kellőképpen beágyazott és meghatározó ideológiák ritkán fordulnak elő explicit módon, nehezen megragadhatóak, az örmény nyelv és kultúra napja köré szerveződő diskurzusnak köszönhetően mégiscsak láthatóvá,

[13] Ez utóbbi esetében az internetes változat a 2019-es év közepétől örmény nyelven is elérhető.

kimondottá vált ezeknek egy legkönnyebben hozzáférhető rétege. Ebből az alkalomból az egyes közösségi szereplők, a politikai és vallási elit beszédek formájában fogalmazták meg érveiket, a sajtó pedig mind a beszédeket, mind pedig az erre történő reakciókat, állásfoglalásokat dokumentálta.

Mintavétel és elemzés

Az elemzés arra a két kérdésre keresi a választ, hogy melyek azok a társadalmi szereplők, amelyek részt vesznek az örmény nyelvről való beszéd alakításában, illetve hogy milyen explicit nyelvideológiák megfogalmazására ad lehetőséget egy olyan kiemelt alkalom, mint az örmény nyelv napja.

Az elemzés – a két alapkérdés eltérő természetéből adódóan – két lépésben valósult meg.[14] Elsőként arra kerestem a választ, hogy a 2019-es év hírrovatában hány nyelvi vonatkozású tartalom jelenik meg, ezek milyen osztályokba sorolhatóak, illetve milyen intézmények és helyszínek kapcsolódnak hozzájuk, vagyis kik azok a társadalmi szereplők, akik részt vesznek a nyelvről való beszédmód alakításában. Elsőként tehát azokat a cikkeket azonosítottam be, amelyek bármilyen szintű és típusú nyelvhasználatra való utalást vagy örmény nyelvi elemet tartalmaztak,[15] így a 394 cikkből végül 96 képezte az elemzés alapját. Elkülönítettem az örmény nyelv és kultúra napja kapcsán keletkezett szövegeket, az így maradt 64 cikket tartalmazó adatbázist néhány alapváltozó és a megnyilvánulás típusát megragadó címke segítségével kódoltam. A legkisebb elemzési egységet az egyes cikkek képezték, nem az egyes szövegen belüli releváns közlések. E mintavételi logika mögött a következő megfontolások állnak. 1. Az örmények az egyház köré tömörülnek, és alapvetően emlékezetközösségként működnek (Siekierski 2011: 37), tehát a különböző egyházi és közösségi események egy teljes naptári évet igényelnek. 2. Bár a lapnak számtalan fontos rovata van, a hírrovatban a kiemelt jelentőségű, aktualitással bíró cikkek jelennek meg. 3. Azt feltételeztem, hogy az egyes cikkek mögött jól beazonosítható szereplők vannak. Az egyes cikkek esetében jelöltem a tartalom műfaji besorolás szerinti típusát, az ehhez kapcsolódó intézményeket, illetve a szövegben megjelölt helyszíneket.

---

[14] Mind a kvantitatív tartalomelemzés, mind pedig a diskurzuselemzés elvégzésére az ATLAS.ti nevű programot használtam.

[15] Idetartoztak a különböző eseményekről készült beszámolók során az örmény nyelv használatának kiemelése vagy az írott szövegben megjelenő örmény nyelvű szavak (ezek örmény vagy latin betűkkel), illetve a nyelvtanuláshoz, nyelvtudáshoz, nyelvhasználathoz kapcsolódó bármilyen említés.

3. táblázat. *A közlések kódolásában használt címkék rendszere*

Tartalom típusa	Utalás örmény nyelvhasználatra	Szimbolikus funkciót töltött be (pl. vallási énekek, liturgia szövege stb.) Kommunikációs funkciót töltött be
	Örmény nyelvű tartalom	Örmény betűkkel írott szöveg román fordítással
		Örmény betűkkel írott szöveg fordítás nélkül
		Román betűkkel írt örmény szöveg román fordítással

Az elemzés második szakaszában azokkal az explicit tartalmakkal foglalkozom, amelyeket a fentebb leírt örmény etnikai intézmények vezetői vagy a közösség kiemelt jelentőségű személyiségei fogalmaznak meg, tehát úgy is mondható, hogy az elemzésnek ez a szintje kizárólag a hatalom nyelvideológiai diskurzusára vonatkozik. Ezeknek az ideológiáknak az azonosításában a Lanstyák István által összeállított ideológia-jegyzék képezi a kiindulási alapot (Lanstyák 2015). Bár nyelvideológiai fogalomtárának bevezetőjében megjegyzi, hogy ezek ritkán szerepelnek explicit, kifejtett formában, a közösség életét végigkísérő, műfaji szempontból változatos írások sokasága alkalmasnak bizonyult egy viszonylag terjedelmes adatbázis létrehozásához. A kvalitatív diskurzuselemzés az örmény nyelv napjához kapcsolódó írásokban megjelenő nyelvvel kapcsolatos explicit kijelentéseket és az ezek alapján beazonosítható nyelvideológiákat próbálja meg rendszerezni a teljes mintából elkülönített 22 cikk esetében.

Örmény nyelvi vonatkozású tartalmak az **Ararat** *2019-es lapszámaiban*

A 2019-es hírrovat 394 cikkének alig egyötöde (87 írás) tartalmazott formai vagy tartalmi szempontból utalásokat az örmény nyelv használatára.

A szövegek keletkezéséről fontos tudni, hogy az újság hírrovata majdnem 60%-ban az UAR különböző tagszervezeteitől érkező tudósításból áll összse. Ez egyben azt is jelenti, hogy a különböző örmény tagszervezetek hírei méretük és ebből fakadóan aktivitásuknak megfelelő gyakorisággal jelennek meg. Értelemszerűen a legtöbb esemény a fővárosban, a legkevesebb esemény pedig a moldvai és a két UAR fiókszervezettel rendelkező erdélyi (kolozsvári és szamosújvári) közösségekben történik. Ugyanakkor a híreknek egy

tekintélyes részét az anyaország fontosabb közéleti és politikai eseményei, illetve világpolitikai (főként az örmény genocídium elismertetéséhez kapcsolódó) hírekről való tudósítások teszik ki, a szerkesztőség fordításában.

A hírek második terjedelmes alegységét az Apostoli Örmény Egyház sajtóközleményei képezik. Ezek gyakran Románia határain túllépve a kelet-európai régiót és az anyaországot is érintik. A sajtóközlemények mellett az egyházi eseményekről szóló beszámolók képezik a tartalmak gerincét, a liturgikus év minden nagyobb eseménye és az ahhoz kapcsolódó tudnivalók szerepelnek a hírrovatban. Az egyházi év és az ahhoz kapcsolódó közösségi események mellett – mint amilyenek például a templombúcsúk – a tartalmak az 1988-as sumgaiti pogrom, az örmény genocídium és az örmény nyelv és ábécé napja köré szerveződnek.

A hírek maradék 10%-át felhívások, hirdetések, programismertetések teszik ki. Ezek között több honismereti és nyelvtanulást célzó program található, és bár az UAR közleményeiként jelennek meg, mögöttük vagy a romániai örmények nagykövetsége, vagy pedig valamilyen nemzetközi örmény civilszervezet áll.

Formai szempontból az örmény nyelvi elemeknek román szövegkörnyezetben való előfordulása három sajátos módon történhet.

A publicisztikai jellegű írásokban gyakori eljárás a felidézett párbeszédek eredeti nyelven történő idézése, kizárólag román karakterrel írva, majd a szöveg román fordítását is beékelve. A visszaemlékezésekben megjelenő kétnyelvű megjegyzések nyilvánvalóan annak az idősebb generációnak az esetében képezik az írói eszköztár részét, amelyiknek még voltak ehhez kapcsolódó emlékei. „Sportul e ceva mai rar la armeni, crescuți – generally speaking – sub protecția unor echipe de profesioniști, de bunici (Aman, aman, vaz Kejdi, betkă ce, vădankavor e…, Auleu, las-o baltă, nu e nevoie, e periculos, dacă era vorba de ciclism sau înot) sau mătuși (Aman tzăke, Tun taserăt ăre, sportăt bagas îla…Hai lasă, fă-ți lecțiile sport îți lipsește…)…”[16]

Az örmény nyelvű közlések egyértelműen az Apostoli Örmény Egyház eseményeihez és annak sajtóközleményeihez köthetőek, a releváns cikkek egyharmada ide tartozik. A következetesen örmény betűkkel írt szövegek kizárólag ezekre az alapvetően vallási tartalmakat, híreket közlő írásokra

[16] „A sport ritkább az örményeknél, akik nevelésére – generally speaking – szakértői csoportok viseltek gondot, a nagymamák (Aman, aman, vaz Kejdi, betkă ce, vădankavor e…, Ajaj, hagyd a csodába, nincs szükség rá, veszélyes, ha biciklizésről vagy úszásról lett volna szó) vagy nagynénik (Aman tzăke, Tun taserăt ăre, sportăt bagas îla…Na hagyjuk, készítsd csak el a leckéidet, pont a sport hiányzik neked…)…”, https://www.araratonline.com/bedros-horasangian-costumele-lui-agop-kirmiziyan/

jellemzőek, továbbá a vallási élethez kapcsolódó örmény nyelvű fogalmak használata is gyakori. „*Hristos i meci mer haidneţav – Orhneal e haidutiunn Hristosi (Քրիստոս ի մէջ մեր յայտնեցաւ – Օրհնեալ է յայտնութիւնն Քրիստոսի) adică Hristos prin noi s-a făcut cunoscut – Sfinţită să fie revelarea lui Hristos.*" (Edvard Jeamgocian)[17]

A román betűkkel írt örmény szövegek, illetve ezek fordításai a történelmi jellegű írások esetében is gyakoriak, az alábbi cikkben idézett írás például sírkőfordításokat tartalmaz egy moldvai örmény múltú településről.

Ais e daban hankăsdian
Ovannesin ieu iur gănoc Nasatrughin
Eu iur vortun Cad bein
Asdăvadz vohormi hokun
Tăwin r.h.ă.orăn coreksapti.

„Aceasta este piatra funerară a lui Ovannes şi a soţiei sale Nasantrug şi a fiului său Cad Bey. Dumnezeu să-i binecuvânteze. Miercuri, anul 1629." (A bukovinai örmény közösség)[18]

Végül, bár kivételnek számít, olyan örmény nyelvi elem is előfordult, amely román fordítás nélkül jelent meg, feltételezhetően abból a megfontolásból, hogy ennek ismerete az örmény alapműveltség része.

„*După încheierea Sfintei Liturghii, conform ritualului din străvechime, părintele Oshakan, urmat de cor, precum şi de toţi credincioşii din biserică, s-a îndreptat către locul unde stiva desurcele, deja pregătită, urma să fie aprinsă de părintele însuşi cu lumina luată de pe Sfântul Altar. În tot acest timp doamna preoteasă, Armine Khachatryan, a intonat* ***Քրիստոս Փառաց*** *– (Hristos paradz).*" (Arşaluis Gurău, UAR, Constanța)[19]

Az örmény nyelv használatának jelölése a különböző helyi szervezetek tudósításainak sajátossága, amely rendszeresnek számít a szamosújvári és a moldvai közösségek híreinek esetében. Azonban a nyelvi megnyilvánulások szerepét figyelembe véve, szinte kizárólag szimbolikus funkciót

[17] „Hristos i meci mer haidneţav – Orhneal e haidutiunn Hristosi (Քրիստոս ի մէջ մեր յայտնեցաւ – Օրհնեալ է յայտնութիւնն Քրիստոսի) azaz Krisztus általunk vált ismertté – Áldott legyen Krisztus kinyilatkoztatása.", https://www.araratonline.com/de-ce-armenii-din-romania-serbeaza-pastele-in-aceeasi-zi-cu-biserica-ortodoxa-romana%EF%BB%BF/

[18] „Ovannes és felesége, Nasantrug, és az ő fiuk Cag Bey sírköve ez. Isten áldja őket. Szerda, 1629." (Bukovinai örmény közösség), https://www.araratonline.com/51293-2/

[19] „A szent liturgia végét követően, az ősi rítus szerint, Oshakan atya, akit követett a kórus, valamint a templomban levő összes hívő, arrafele fordult, ahol a halomba rakott aprófa, immár előkészítve, arra várt, hogy az atya magával a Szent Oltárról hozott fénnyel meggyújtsa. Mindez idő alatt Armin Khachatryan papnő, a Քրիստոս Փառաց – (Hristos paradz)-t énekelte." http://www.araratonline.com/constanta-dearanantaraci-intampinarea-domnului/

töltenek be, és nem a tagok közötti kommunikáció nyelvét jelölik. Ilyenek a különböző liturgikus szövegek, örmény nyelvű zenei darabok vagy az örmény himnusznak az eléneklése. Értelmezés szempontjából viszont határesetnek számít például, hogy az alábbi, legfontosabb moldvai örmény búcsúról szóló tudósítás esetében az örmény nyelvű imádság milyen szerepet töltött be, annak függvényében, hogy az imádság kötött nyelvi elemet jelentett-e vagy sem: „*După slujbă, credincioşii au fost binecuvântaţi, PS Datev Hagopian rostind, în limba armeană, o rugăciune pentru sănătatea celor prezenţi, iar apoi preoţii au împărţit credincioşilor struguri binecuvântaţi*" (biroul de presă UAR).[20]

Ugyanakkor egyházi szertartások alkalmával az örmény nyelven éneklés egy köztudottan magyar anyanyelvű közösség esetében, mint a szamosújvári, egyértelműen szimbolikus cselekedetnek számít.

„***GHERLA / În seara de Crăciun, în Catedrala Armeană, s-a cântat şi în limba armeană***

„*(...)În cadrul slujbei din seara zilei de 24 decembrie 2019 a cântat corul reunit al armenilor şi romano-catolicilor, dirijat de Molnár Árpád, care pentru prima dată a interpretat în limba armeană, pe patru voci, strofa a patra a frumosului cântec de Crăciun »O noapte de vis«...*" (Székely Csaba, UAR, Szamosújvár)[21]

A fenti áttekintés célja a nyelvi ideológiák tárgyalása előtt valamelyest képet alkotni a romániai örmény közösségek örmény nyelvvel kapcsolatos viszonyáról, azokról a színterekről, amelyekben a nyelvhasználat nélkülözhetetlen, és azokról a szereplőkről, amelyek a legaktívabban vesznek részt a nyelvi folyamatok alakításában.

Az elemzett lap szűrőjén át nézve, ennek legaktívabb szereplője az Apostoli Örmény Egyház, amelynek nem csak liturgikus nyelve az örmény, hanem román nyelvű közleményeiben is gyakran használ örmény nyelvű elemeket, sőt egyes vallási kifejezéseket alapvetően örmény nyelven használnak. Ugyanakkor az elemzés fontos felismerése, hogy az egyház olyan

---

[20] „Szentmise után *PS Datev Hagopian* megáldotta a híveket, örményül mondva el egy imát a jelenlevők egészségéért, majd a papok megáldott szőlőt osztogattak a híveknek." https://www.araratonline.com/newsbucovina-ro-peste-o-mie-de-credinciosi-au-participat-la-hagigadar-la-sf-liturghie-cu-prilejul-hramului-manastirii/

[21] „SZAMOSÚJVÁR / Karácsony estéjén, az Örmény Katedrálisban örményül is énekeltek „(…) A 2019 december 24-i esti mise keretében az örmények és római katolikusok összevont kórusa énekelt, Molnár Árpád vezényletével, amely első alkalommal adta elő örmény nyelven, négy szólamban, a gyönyörű »Csendes éj« negyedik versszakát…" https://www.araratonline.com/gherla-in-seara-de-craciun-in-catedrala-armeana-s-a-cantat-si-in-limba-armeana/

mértékben központi intézménynek számít, hogy nagyon nehéz az egyes események, tartalmak mögötti intézményeket különböző érdekekkel és eltérő stratégiákkal rendelkező szereplőkként azonosítani.

Örmény nyelvi ideológiák

Október 12-e a világ örmény diaszpórái számára az *örmény nyelv és ábécé* ünnepnapja. A több mint 1500 éves örmény ábécé megalkotójára, munkásságának eredményeképpen létrejövő szentírásfordításra és az örmény írott nyelv megszületésére emlékeznek világszerte. A romániai örmény parlamenti képviselők kezdeményezésére az örmény közösség ebbe a diaszpóraszintű eseménybe kapcsolódott be.

Bár az igazán meghatározó nyelvi ideológiák „láthatatlanok" és mélyen beágyazottak, az örmény nyelv napja köré szerveződő vagy egyértelműen az arra való hangolódás céljából írt szövegek koncentrált mennyiségben tartalmaztak az örmény nyelvről, annak értékeiről, az ahhoz való viszonyulásról és a kisebbségi létről szóló explicit kijelentéseket. Az ehhez a témakörhöz kapcsolódó szövegek javarészt a parlamentben elhangzott beszédek átiratai, illetve a törvény megszavazásának megünneplése alkalmából meghívott romániai és örményországi egyházi és világi szereplők üdvözlő beszédei, illetve néhány olyan publicisztikai jellegű írás, amelyek a törvénytervezet előkészítését kísérték, egyfajta ráhangolódásként.

A kijelentések három nagy témakör mentén rendeződnek el: 1. a nyelv szerepe az örmény etnikai és vallási identitás alakulásában; 2. az örmény nyelvvel kapcsolatos értékítéletek és a nyelv használatának színterei; 3. az örmény és a román népek kapcsolatára vonatkozó kijelentések.

Az alábbiakban az örmény nyelv körüli diskurzusnak azon ideologikus elemei sorakoznak fel, amelyek kijelölik a nyelv helyét az etnikai önazonosság felépítésében, és valamelyest az általános szintű anyanyelv-definíciós kérdések megválaszolásában is relevanciával bírnak.

A közlések alapjellemzője, hogy a nyelv és a vallás a nemzettudat szétválaszthatatlan összetevői. A nyelv ezekben az érvelésekben úgy szerepel, mint az örmény nemzettudat alappillére, egy olyan kulturális jellemző, amely kommunikációs funkcióinak köszönhetően összekapcsolja a világméretű diaszpóra tagjait. Ezen kijelentések mögött az a nyelvi etnoidentista meggyőződés áll, miszerint az örmény nyelvnek kulcsszerepe van a nemzeti identitás fenntartásában és kifejezésében. „Lucrurile astea trei au reconstruit ADN-ul cultural al poporului armean şi ele ne definesc (…) sper eu, cât mai mult timp de-acum înainte. Ele sunt: limba, scrierea şi cultura şi toate

trei întru Treimea Sfântă creştină. Asta ne defineşte pe noi. Asta suntem noi. Dacă cineva ne-ntreabă ce este un armean, ăsta e răspunsul scurt…" (Varujan Pambuccian, közgazdász, író)[22]

„Cu toate deosebirile care există între graiuri, ele sunt armeneşti, iar vorbitorii ei – armeni. În toată istoria ei, limba armeană, pe lângă rolul ei unificator şi creator, a avut misiunea de a conserva identitatea naţională." (Mihai Stepan Cazazian, szerkesztő)[23]

„Limba maternă are o importanță imensă in viața fiecăruia dintre noi. Este calea de comunicare, modul de exprimare a gândurilor, modul de a-și percepe trecutul și a trăi prezentul, calea spre a făuri viitorul nației. Limba unei nații este calea prin care aceasta trăiește și se arată lumii, transmițând trăirile, sentimentele, cultura, religia, este cea care desăvârșește ființa națională." (Datev Hagopian, püspök)[24]

A nyelvi etnoidentizmus ideológiájának megfelelően, a nyelvcsere – mely az alábbi megnyilvánulásban az egyértelműen negatív tartalmú „nyelvvesztés/pierderea limbii" fogalommal van jelölve – az etnikai tudat megváltozását eredményezi.

„Este o realitate de necontestat, dovedită de istoria multor popoare, aceea că pierderea limbii și slăbirea credinței conduc spre slăbirea conștiinței naționale, spre pieire!" (Datev Hagopian, püspök)[25]

„Este o realitate, pierderea limbii materne, în primul rând, şubrezeşte baza conştiinţei naţionale, astfel că se ajunge la asimilare. Limba armeană

---

[22] „E három dolog alkotta újjá az örmény nép kulturális DNS-ét és ezek határoznak meg (…), reményeim szerint, minél hosszabb ideig. Ezek: a nyelv, az írás és a kultúra, és mind e három együtt a keresztény Szentháromságban. Ez határoz meg minket. Ez vagyunk mi. Ha valaki azt kérdezi, milyen egy örmény, röviden ez a válasz…" https://www.araratonline.com/agerpres-va-rujan-pambuccian-limba-scrierea-cultura-si-crestinismul-definitorii-pentru-poporul-armean/

[23] „A nyelvjárások közötti minden eltérés ellenére, ezek örmény nyelvjárások, beszélőik pedig – örmények. Története során az örmény nyelv, egyesítő és alkotó szerepe mellett, a nemzeti identitás megőrzésének küldetését is betöltötte." https://www.araratonline.com/semnificatia-si-specificul-alfabetului-limbii-si-culturii-armene/

[24] „Az anyanyelvnek mindannyiunk életében hatalmas jelentősége van. A kommunikáció útja, a gondolatok kifejezésének módja, a múlt felfogásának és a jelen megélésének módja, a nemzet jövőjének megvalósítása fele vezető út. Egy nemzet nyelve az az út, amely révén a nemzet él és megmutatkozik a világnak, továbbítva a megélt élményeket, érzelmeket, kultúrát, vallást, a nyelv az, amely tökéletesíti a nemzeti létet." https://www.araratonline.com/cuvantul-ps-püspök-datev-hagopian-rostit-in-aula-academiei-romane/

[25] „Számos nép történelme által bizonyított, vitathatatlan valóság, hogy a nyelv elvesztése és a hit meggyengülése a nemzeti tudat meggyengülése fele vezet, a pusztulás fele!" https://www.araratonline.com/cuvantul-ps-püspök-datev-hagopian-rostit-in-aula-academiei-romane/

este modul şi mijlocul cel mai puternic pentru crearea culturii specifice armene." (Mihai Stepan Cazazian, szerkesztő)[26]

Az örmény nyelvvel kapcsolatos vélekedések második nagy csoportját alapvetően a nyelvi axiologizmus hatja át: az örmény nyelv több szempontból is különleges, és ennek következményeként a nyelv fokozott védelemre szorul.

„Limba maternă este o valoare naţională la nivel de stat, care cere atenţia tuturor instituţiilor de stat, sprijinul tuturor asociaţiilor, al intregii societăţi naţionale. Axa, coloana vertebrală a păstrării identităţii naţionale constă în cunoaşterea limbii materne, în dezvoltarea şi păstrarea ei." (Mihai Stepan Cazazian, szerkesztő)[27]

„Simțim și afirmăm că în rândul acestor valori universale își merită un loc de cinste și limba armeană, cea care a fost pentru noi din cele mai vechi timpuri nu doar un simplu mijloc de comunicare! A însemnat mult mai mult! A fost tiparul care a definit ființa națională, liantul care ne-a ținut uniți pe toți cei împrăștiați de furtunile istoriei în toate colțurile lumii, rămânând pururi temelia năzuinței spre dăinuire a poporului nostru mult încercat de-a lungul vremurilor!" (Datev Hagopian, püspök)[28]

A nyelv különlegessége melletti érveléseket alapvetően nyelvi primordializmus jellemzi: az örmény ábécé megalkotójának köszönhetően az örmény volt az első nyelv, amelyre a Szentírást lefordították, ez a fordítás pedig egyrészt a nyelv tökéletességének köszönhetően ma is időtálló, másrészt pedig a nyelvnek az egész emberiség fejlődése szempontjából kulcsszerepe volt. Ehhez a nyelvhez olyan értékek tapadnak, mint az ősiség („una dintre

[26] „Tény, hogy az anyanyelv elvesztése elsősorban meggyengíti a nemzeti tudat alapját, ami asszimilációhoz vezet. Az örmény nyelv a sajátos örmény kultúra megalkotásának legerősebb módja és eszköze." https://www.araratonline.com/semnificatia-si-specificul-alfabetului-limbii-si-culturii-armene/

[27] „Az anyanyelv egy állami szintű nemzeti érték, amely az összes állami intézmény figyelmét, az összes egyesület, a teljes nemzeti társadalom támogatását igényli. A nemzeti identitás megőrzésének gerincét, tengelyét az anyanyelv ismerete képezi, annak gazdagítása és megőrzése." https://www.araratonline.com/semnificatia-si-specificul-alfabetului-limbii-si-culturii-armene/

[28] „Úgy érezzük és megerősítjük, hogy ezen egyetemes értékek között az örmény nyelv is egy tiszteletbeli helyet érdemel, amely számunkra a legősibb időktől kezdve nem csak egyszerű kommunikációs eszköz! Ennél sokkal többet jelentett! Ez volt a minta, amely meghatározta a nemzeti létet, a kötőanyag, amely a történelem viharai által a világ minden szegletébe szétszórt népünket egyesítette, és amely mindig az alapja volt sokat próbált népünk túlélés utáni vágyakozásának!" https://www.araratonline.com/cuvantul-ps-püspök-datev-hagopian-rostit-in-aula-academiei-romane/

cele mai vechi limbi vorbite pe această planetă")[29] és a nyelv különleges gazdagsága („limba armeană este în mod desăvârşit complexă").[30]

Ez az ideológia nyelvi szakralizmussal egészül ki, amelynek alapgondolata szerint egyrészt a fordítás alapjául szolgáló örmény ábécé és írott nyelv isteni ihletésű, másrészt pedig a szenttel való kommunikáció legalkalmasabb eszköze a nyelv.

„O limbă apostolică, o limbă liturgică de cult creştin, una din primele limbi care au cunoscut învăţătura creştină – un fapt esenţial pentru ceea ce înseamnă istoria civilizaţiei." (Daniel Andrei Gheorghe, képviselő, PNL)[31]

„Marele poet englez George Byron, apropiat al armenilor și cunoscător al limbii armene, afirma cu justificată convingere ideea că pentru a vorbi cu Dumnezeu, cea mai potrivită cale este a vorbi și a te ruga în limba armeană! Este limba care poate exprima totul atât de simplu și de frumos, pentru inimă, pentru suflet, pentru oameni și pentru Dumnezeu! De mai bine de 17 veacuri, traducerea Sfintei Scripturi în limba armeană a fost și este considerată de specialiști ca Regină a traducerilor." (Datev Hagopian, püspök)[32]

Az örmény nyelv használatának legfontosabb színtere tehát a vallási élethez kötődik. Ugyanakkor a szövegekben két további nagyon fontos nyelvhasználati színtér is megjelenik: egyrészt a privát szféra, a személyes emberi kapcsolatok tere, másrészt pedig az anyaország, amely fontos nyelvi tapasztalatot jelenthet a tagok számára. „La urma urmei, limba armeană este cea mai pronunţată nuanţă naturală a armeanului, şi în manifestările ei dăruişte sufletului vibraţii de prietenie şi de intimitate. Cu toţii cunoaştem ce sentiment de bucurie simţim când, pe meleaguri străine, auzim cuvinte armeneşti şi ce însufleţire simte orice armean când ajunge pe tărâmurile patriei sale, peste tot auzind limba sa maternă. Probabil această realitate au

---

[29] „az egyik legrégebbi nyelv ezen a bolygón".

[30] „Az örmény nyelv rendkívüli módon összetett…".

[31] „Apostoli nyelv, a kereszténység egyik liturgikus nyelve, az egyik első nyelv, amely ismerte a keresztény tanítást – ami egy lényegi tényező a civilizáció története szempontjából." https://www.araratonline.com/parlamentul-romaniei-cuvantul-deputatului-andrei-daniel-gheorghe-pnl-la-dezbaterea-proiectului-de-lege-privind-instituirea-zilei-de-12-octombrie-ziua-limbii-alfabetului-si-culturii-armene/

[32] „A nagy angol költő, George Byron, aki közel állt az örményekhez, és az örmény nyelvet is ismerte, megindokolt meggyőződéssel jelentette ki, hogy az Istennel való beszélgetés legjobb módja az örmény nyelven való beszéd és imádkozás! Ez az a nyelv, amely oly egyszerűen és szépen képes kifejezni mindent, szív és lélek, ember és Isten számára! A Szentírás örmény nyelvű fordítását a szakemberek immár több mint 17 évszázada a fordítások királynőjének tekintik." https://www.araratonline.com/cuvantul-ps-püspök-datev-hagopian-rostit-in-aula-academiei-romane/

avut-o in vedere strămoşii noştri când au numit limba armeană »casa armeanului, patria sa«." (Mihai Stepan Cazazian, szerkesztő)[33]

Az örmény nyelv körüli diskurzus harmadik és nélkülözhetetlen elemét az örmény és a román nép, az örmény lakosság és a román állam közötti kapcsolat taglalása képezi. Míg a kijelentések fentebb tárgyalt két nagy csoportja explicit módon tartalmazott olyan meggyőződéseket, amelyek az örmények anyanyelv-koncepciójának megértésében támpontokat nyújthatnak, a többséggel, az állami struktúrákkal való viszonyuk a közösségben végbemenő nyelvi folyamatokra adhat egyfajta választ.

Az ehhez kapcsolódó beszédmód a román állam kisebbségvédelmi keretrendszerével való elégedettségen alapszik, melynek gyökerei egyrészt a középkori örmény közösségeknek biztosított kiváltságokig, másrészt pedig a genocídium után menekültként érkező nagyszámú népesség számára nyújtott – Európában egyedinek számító – segítségnyújtást és befogadást célzó intézkedésekig nyúlik vissza. Ugyanakkor az örmény és román népek kapcsolatát bizalom és tisztelet jellemzi.

„Cel mai important lucru, unic în diaspora este faptul că situația armenilor din România, din perspectivă constituțională, legislativă, normativă și instituțională este cea mai favorabilă. Ne mândrim cu acest lucru și întoarcem cu recunoștință gesturile de prietenie pe care poporul român le-a făcut pentru armeni." (Varujan Pambuccian, közgazdász, író)[34]

„Strămoșii noștri au ajuns și s-au stabilit pe aceste meleaguri, aflând aici adăpost și ospitalitate, dar și condițiile potrivite pentru a-și păstra identitatea națională, limba și tradițiile, credința în Dumnezeu și crezul în viitor, viața armenilor pe acest pământ fiind parcă dovada împlinirii menirii

[33] „Végső soron az örmény nyelv az örmény ember legnyilvánvalóbb természetes vonása, és megnyilvánulásaiban a barátság és az intimitás rezgéseivel ajándékozza meg a lelket. Mindannyian tudjuk, milyen örömérzetet érzünk, amikor idegen országokban örmény szavakat hallunk, és milyen lelkesedést érez minden örmény, amikor megérkezve hazájába, mindenütt az anyanyelvét hallja. Valószínűleg erre a valóságra gondoltak őseink, amikor az örmény nyelvet »az örmények házának, hazájának« nevezték." https://www.araratonline.com/semnificatia-si-specificul-alfabetului-limbii-si-culturii-armene/

[34] „A legfontosabb tény, egyedülálló a diaszpórában, hogy az örmények helyzete alkotmányos, jog, normatív és intézményi szempontból Romániában a legkedvezőbb. Büszkék vagyunk erre, és hálásan viszonozzuk azokat a baráti gesztusokat, amelyeket a román nép tett az örményekért." https://www.araratonline.com/centenar-u-a-r-fiecare-armean-este-un-brand-o-valoare-unica-si-de-aceea-ne-mandrim-cu-membri-nostri-interviu-cu-varujan-vosganian-presedintele-uniunii-armenilor-din-romania-deputat-ald/comment-page-1/

naţiei noastre, aceea de a trăi şi dăinui veşnic în orice colţ al acestei lumi." (Varujan Pambuccian, közgazdász, író)[35]

Az érvelés fontos összetevőit képezik azok a pozitív sztereotípiák, amelyek a román társadalom körében az örményekkel kapcsolatban élnek: szorgalmasak, aktívak, kiemelkedő tudományos, gazdasági és politikai teljesítménnyel bírnak.

„Armenii au în România o prezenţă milenară, au avut o contribuţie activă la dezvoltarea României: armenii au participat întotdeauna la înflorirea oraşelor româneşti, la dezvoltarea comerţului, meşteşugurilor şi culturii şi s-au implicat activ în viaţa socială şi politică a ţării." (Nikol Pashinyan, az Örmény Köztársaság miniszterelnöke)[36]

„Vă aduc acest salut cu gândul la importanţa pe care minoritatea armeană – una dintre cele mai intelectuale şi mai laborioase de pe pământul României – l-a avut în istoria noastră." (Varujan Pambuccian, közgazdász, író)[37]

„Armenii au avut capacitatea de a se adapta la vremuri, la geografii diferite, au avut capacitatea de a se face utili." (Daniel Andrei Gheorghe, képviselő, PNL)[38]

A román és örmény viszonyt érintő diskurzus legterjedelmesebb halmazát az örményeknek a román társadalom különböző területeire gyakorolt pozitív hatása képezi. A kultúra, a politikai élet, a gazdaság és az építészet

[35] „Őseink megérkeztek és letelepedtek e vidékeken, menedéket és vendégszeretetet találva itt, de megfelelő feltételeket is nemzeti identitásuk, nyelvük és hagyományaik, Istenbe és a jövőbe vetett hitük megőrzéséhez. Az örmények élete e földön mintha bizonyítéka volna nemzetünk küldetése beteljesítésének, hogy e világ minden szegletében éljen és örökké fennmaradjon." https://www.araratonline.com/agerpres-varujan-pambuccian-limba-scrierea-cultura-si-crestinismul-definitorii-pentru-poporul-armean/

[36] „Az örmények évezredes jelenléttel rendelkeznek Romániában, aktívan hozzájárultak Románia fejlődéséhez: az örmények mindig részt vettek a román városok felvirágzásában, a kereskedelem, a kézművesség és a kultúra fejlődésében, és aktívan bekapcsolódtak az ország társadalmi és politikai életébe." https://www.araratonline.com/mesajul-premierului-republicii-armenia-nikol-pasinian-cu-ocazia-adoptarii-legii-privind-instituirea-datei-de-12-octombrie-drept-zi-a-limbii-alfabetului-si-culturii-armene/

[37] „E köszöntőt az örmény kisebbségnek – a Románia területén élő egyik legintellektuálisabb és legigényesebb kisebbségnek – a történelmünkben betöltött fontosságára gondolva mondom." https://www.araratonline.com/agerpres-varujan-pambuccian-limba-scrierea-cultura-si-crestinismul-definitorii-pentru-poporul-armean/

[38] „Az örmények képesek voltak alkalmazkodni a különböző időkhöz, a különböző földrajzi helyekhez, képesek voltak hasznosak lenni." https://www.araratonline.com/am-tot-respectul-si-aprecierea-pentru-comunitatea-armeana-din-romania-care-aduce-mereu-plusvaloare-interviu-cu-daniel-andrei-gheorghe-istoric-si-deputat-pnl/

területén alkotó legnagyobb örmény személyiségek neveinek felsorolása meghatározó eleme ezeknek a szövegeknek.

„Nu întâmplător din rândul armenilor s-au remarcat personalități atât pe plan internațional, cât și pe pământ românesc. Oricând pot fi amintiți armeni care au făcut parte din elita intelectuală a mai multor imperii." (Daniel Andrei Gheorghe, képviselő, PNL)[39]

„Nume mari sunt multe la armeni, Spiru Haret care a pus bazele învățământului modern și care a fost ministru în mai multe rânduri, Grigore Trancu-Iași care a condus Uniunea Armenilor la sfârșitul Primului Război Mondial și a primit refugiații armeni după Genocidul din 1915, Vasile Morțun, ministru al Lucrărilor Publice în perioada 1907–1910, apoi în 1914, ministru de Interne și în 1916 președinte al Camerei Deputaților. Descendent al unei familii din Moldova. Erudit, Morțun este cunoscut ca autor de versuri și proză. Acestea sunt exemplele cele mai cunoscute cu care eu, képviselő PNL, mă mândresc pentru că am avut astfel de înaintași. Nu au fost liberali, dar au fost personalități care și-au servit patria exemplar Iacob Zadik, Ana Aslan, Nicolae Bagdasar, Garabet Ibrăileanu, Vasile Conta, Virgil Madgearu. Din România a plecat Vasken l care a fost Catolicos și Patriarh suprem al Tuturor armenilor în perioada 1955–1994. Deși nu este o comunitate numeroasă sunt multe personalități puternice care au influențat decisiv evoluția societății românești. Am tot respectul și aprecierea pentru comunitatea armeană din România care aduce mereu plusvaloare." (Daniel Andrei Gheorghe, képviselő, PNL)[40]

---

[39] „Nem véletlen, hogy az örmények sorából mind nemzetközi szinten, mind román földön számos személyiség tűnt ki. Bármikor megemlíthetünk olyan örményeket, akik különböző birodalmak szellemi elitjéhez tartoztak." https://www.araratonline.com/am-tot-respectul-si-aprecierea-pentru-comunitatea-armeana-din-romania-care-aduce-mereu-plusvaloare-interviu-cu-daniel-andrei-gheorghe-istoric-si-deputat-pnl/

[40] „Sok nagy név van az örmények között, Spiru Haret, aki a modern oktatás alapjait lefektette, és aki többször volt miniszter is, Grigore Trancu-Iasi, aki az első világháború végén vezette az Örmény Szövetséget, és az 1915. évi népirtás után befogadta az örmény menekülteket. Vasile Morțun közmunkaügyi miniszter 1907–1910 között, majd 1914-ben belügyminiszter, 1916-ban pedig a Képviselőház elnöke. Moldovai család leszármazottja. Kiemelkedő műveltségű személy, költőként és prózaíróként is ismert. Ezek a legismertebb példák, amelyekre én, PNL-s képviselő, büszke vagyok, hogy ilyen elődeim voltak. Iacob Zadik, Ana Aslan, Nicolae Bagdasar, Garabet Ibrăileanu, Vasile Conta, Virgil Madgearu nem voltak liberálisok, de olyan személyiségek voltak, akik példásan szolgálták hazájukat. Romániában indult útjára Vasken l, aki 1955–1994 között minden Katolikosza és Legfőbb pátriárkája volt. Bár nem nagy közösségről van szó, sok erős személyiséget adott, akik döntően befolyásolták a román társadalom fejlődését. Minden tiszteletem és nagyrabecsülésem a romániai örmény közösség

„Comunităţile armeneşti şi-au pus amprenta asupra oraşelor din România. Chiar în centrul Bucureştiului, aici, în apropiere de Piaţa Universităţii, Bulevardul Carol şi Calea Moşilor, există ceea ce încă mai este cunoscut drept Cartierul Armenesc, unde există şi Biserica Armenească, principalul centru cultural şi spiritual al armenilor din Bucureşti, şi unde există şi cea mai veche casă din Bucureşti, Casa Melik, tot a unui negustor armean…" (Daniel Andrei Gheorghe, képviselő, PNL)[41]

A fenti közlések tartalmilag tökéletesen illeszkednek a 19. század végi erdélyi örmények armenista ideológiájába, amely egyfajta kollektív válaszreakció volt a közösségben végbemenő asszimilációs folyamatokra. Ennek legfontosabb diskurzív elemei a többségi kulturális, társadalmi és gazdasági élet gazdagítására, az örményeknek a többségi társadalom szemében kívánatos tulajdonságaira és hazafiként való különleges helytállásukra vonatkoztak. Ugyanennek az ideológiának az örmény–román viszonyban értelmezendő párhuzama rajzolódik ki azokban a szövegekben, amelyek az örmények mint nemzeti kisebbség és a többség viszonyát tárgyalják. Ennek a fent elemezett, írott tartalmakban ki nem mondott, de kikövetkeztethető folyománya az, hogy a kisebbségi nyelvi viselkedés mögött meghúzódó ideológiák megegyeznek, vagy legalábbis biztosan nem fordulnak szembe a többségi nemzet kisebbségi nyelvhasználatot érintő meggyőződéseivel. A legrelevánsabbak ezek közül az államnyelv kitüntetett státusa és az abból fakadó előjogok megőrzésére vonatkozó ideológiák, az egységes nyelvhasználatot kívánatosnak beállító nyelvi homogenizmus, illetve a többségi nyelv ismeretén és használatán alapuló polgári egyenlőségre való törekvés ideológiái (Benő–Lanstyák 2017: 32). Ezek alapján joggal merül fel a kérdés, hogy a nyelvi reprodukció demográfiai és intézményes feltételei, illetve a fentebb leírt ideológiák sajátos dinamikája milyen típusú nyelvi reprodukciós mintákat eredményezhet.

---

iránt, amely mindig hozzáadott értéket hordoz." https://www.araratonline.com/am-tot-respectul-si-aprecierea-pentru-comunitatea-armeana-din-romania-care-aduce-mereu-plusvaloare-interviu-cu-daniel-andrei-gheorghe-istoric-si-deputat-pnl/

[41] „Az örmény közösségek rányomták bélyegüket Románia városaira. Közvetlenül Bukarest központjában, itt, az Egyetem tér, a Károly sugárút és a Calea Moşilor közelében található az úgynevezett örmény negyed, ahol az örmény templom is található, a bukaresti örmények legfontosabb kulturális és lelki központja, és ahol Bukarest legrégebbi háza is áll, a Melik Ház, szintén egy örmény kereskedő háza…" https://www.araratonline.com/am-tot-respectul-si-aprecierea-pentru-comunitatea-armeana-din-romania-care-aduce-mereu-plusvaloare-interviu-cu-daniel-andrei-gheorghe-istoric-si-deputat-pnl/

Következtetések

Az elemzés célja a romániai örmények nyelvi folyamatai mögött meghúzódó ideológiák egyes elemeinek beazonosítása és leírása volt a közösség egyetlen román nyelvű hetilapjának tartalomelemzése révén.

A túlnyomórészt városi, rendkívül alacsony területi koncentrációval rendelkező, kis létszámú, de annál előnyösebb társadalmi pozícióban levő örmény népesség egy elöregedő, a nyelvi reprodukció szempontjából kedvezőtlen helyzetben levő nyelvi kisebbségnek számít Romániában.

Az örmény közösségi élet (akár az erdélyi, a regáti, moldvai vagy dobrudzsai) alapvetően az egyházi vallási események és a közös múltra való megemlékezés eseményei köré szerveződik. Ezeknek az eseményeknek a szervezői az örmény egyházak, illetve olyan politikai és érdekképviseleti intézmények, mint az UAR vagy a Romániai Örmény Nagykövetség. Ezek az intézmények mint társadalmi szereplők és mint nyelvideológiák közvetítői és újratermelői szinte egyáltalán nem különülnek el egymástól. Bár a nyelvi állapotok és az örmény nyelvnek az etnikai önazonosságban betöltött szerepe eltérő módon van jelen a különböző közösségek esetében, a nyelvről való beszéd fontos elemét képezi a közösségi önmegjelenítésnek.

Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy az örmény nyelv használata és annak az írott kommunikációs helyzetekben történő megjelenítése – egyes esetekben ugyan már csak rituális szinten – elsősorban az egyházi intézményekhez kapcsolódik. A nyelvtanuláshoz, nyelvtudáshoz kapcsolódó tartalmak mögött anyaországbeli és nemzetközi diaszpóraszervezetek, illetve az UAR áll.

Az örmény nyelv és ábécé napja alkalmából több politikai és vallási vezető fogalmazta meg a nyelv jelentőségét, és indokolta meg az ennek megünneplését lehetővé tevő törvénytervezet szükségességét. E diskurzus olyan ideológiai elemekből épül fel, amelyek az örmény nyelv különlegességét, ritkaságát, szakralitását és ezekből fakadóan annak fokozott védelemre szorulását hangsúlyozzák. Ugyanakkor a nyelvről való beszédmód elmaradhatatlan eleme a többségi társadalommal pozitív viszony, és az örmény kultúrának a román társadalomra gyakorolt gazdagító hatásának taglalása – az erdélyi örmények kapcsán armenizmus néven ismert ideológiának megfelelően.

Romániában az örmény mint kisebbségi nyelv, bár egyértelműen pozitív tartalmú ideológiák kapcsolódnak hozzá, két olyan nyelvhasználati színtérbe szorul vissza, amely nem segíti a nyelvi reprodukció folyamatát. Egyrészt a kedvezőtlen demográfiai tulajdonságoknak köszönhetően a

privát szférában a vegyes házasságok nehezítik meg a nyelvátadást, illetve a csoport mérete sem bizonyul elég nagynak ahhoz, hogy olyan intézményeket legyen képes fenntartani, amelyek hatékonyabbak lennének a nyelv továbbadása szempontjából. Másrészt pedig a vallási intézményeken belül – bár ezek a nyelvről való beszéd legmeghatározóbb szereplői – az örmény nyelv többnyire rituális nyelvként működik. Ugyanakkor a nyelv funkcionális térvesztését a vele való szimbolikus azonosulás felerősödése kíséri, amely fontos elemét képezi a romániai örmények identitásának.

Irodalom

AGHANIAN, D.

2007 *The Armenian Diaspora: Cohesion and Fracture*. University Press of America, 152–158.

AREL, Dominique

2002 Language categories: backward or forward looking. In KERTZER, David I. – AREL, Dominique (eds.): *Census and Identity. The Politics of Race Ethnicity and Language in National Censuses*. Cambridge University Press, Cambridge, 92–121.

BENŐ Attila – PÉNTEK János

2016 Hungarians in Transylvania: Language policy and mainstream language ideologies in Romania. In SLOBODA, Marian – LAIHONEN, Petteri – ZABRODSKAJA, Anasstasia (eds.): *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries*. Peter Lang Publishing Group, Frankfurt am Main, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Warszawa, Wien, 185–206.

BENŐ Attila – LANSTYÁK István

2017 Névideológiák Erdélyben. In VÖRÖS Ferenc (szerk.): *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VIII. A nyelvterület keleti peremén. A 2017. május 30–31-i kolozsvári névföldrajzi tanácskozás előadásai*. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Savaria University Press, Kolozsvár–Szombathely, 13–32.

BODÓ Csanád

2016 *Nyelvi ideológiák és különbségek*. Institutul Pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale (ISPMN), Cluj-Napoca, 11.

FASOLD, Ralph

1984 *The Sociolinguistics of Society*. Language in Society 5. Oxford: Basil Blackwell.

HORVÁTH István – VERESS Ilka
2016 *The Armenians of Romania: Cultural Strategies and State Policies* [A romániai örmények: kulturális stratégiák és közpolitikák], szerk. SIEKIERSKI, Konrad – TROEBST, Stefan, Böhlau Verlag Kiadó, Köln–Weimar–Wien, 179–192.
IRVINE, Judith T.
1989 When talk isn't cheap: language and political economy. *American Ethnologist* 16 (2), 248–267. h p://dx.doi.org/10.1525/ae.1989.16.2.02a00040.
KISS Dénes
2010 *Sistemul institutional al minorităţilor etnice din România. Studii de atelier. Cercetarea minorităţilor din România*. Nr. 34, ISPMN, Cluj-Napoca.
KISS Tamás – VERESS Ilka
2018 *Minorităţi din România: dinamici demografice şi identitare* [Romániai kisebbségek demográfiai- és identitás-alakulásának folyamatai]. ISPMN Working Papers nr. 65, Kolozsvár
LANSTYÁK István
2015 *Nyelvideológiai fogalomtár*, http://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar2.pdf, letöltve 2019. január 5.
LANSTYÁK István
2016 Nyelvi problémák és nyelvi ideológiák. In HIRES László – KARMACSI Zoltán – MÁRKU Anita (szerk.): *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*. Tinta Kiadó, Budapest – Beregszász, 18–59.
NASTASĂ, Lucian
2008 *Armenii din Nord-Vestul Transilvaniei în anii instaurării comunismului (1945–1953). Mărturii documentare*. Fundaţia CRDE, Cluj-Napoca.
PÁL Judit
2011 Armenian Image – Armenian Identity – Assimilation of the Transylvanian Armenians in the 18th and 19th Centuries. In BARSZCZEWSKA, Agnieszka – PETI, Lehel (eds.): *Integrating Minorities: Traditional Communities and Modernization*. The Romanian Institute for Research on National Minorities, Kriterion, Cluj-Napoca, 13–32.
PÉTER László
2004 *Football and society in Romania. Issues and Problems in Soccer Discourses*, University of Jyväskylä.
SIEKIERSKI, Konrad
2011 The Armenian Diaspora in Romania. Roots, Routes and Re-creations. In *New-Europe College Yearbook 2010–2011*. Bucureşti, 377–402.
SIEKIERSKI, Konrad

2016 *Armenians in the Post-Socialist Europe*. In SIEKIERSKI, Konrad – TROEBST, Stefan, Böhlau Verlag Kiadó, Köln–Weimar–Wien
SZILÁGYI N. Sándor
2004 Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra. In KISS Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion–RMDSZ, Kolozsvár, 157–235.

Veress Ilka

Ilka Veress este cercetător sociolog la Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale din Cluj-Napoca, doctorandă la Școala Doctorală de Hungarologie. Printre domeniile sale de cercetare se numără procesele identitare și lingvistice în cazul minorităților etnice, precum și cartografierea datelor statistice prin metode GIS.

Ilka Veress is a sociologist researcher at the Romanian Institute for Research on National Minorities in Romania, in Cluj-Napoca, and PhD student at the Doctoral School of Hungarology. Her fields of research include identity and linguistic processes in the case of ethnic minorities, as well as the mapping of statistical data by GIS methods.

Ideologii lingvistice în presa minoritară armeană

Studiul de față își propune să identifice acele ideologii lingvistice care pot avea impact asupra atitudinii personale a vorbitorilor nativi de limba armeană, precum și asupra practicilor și strategiilor lingvistice la nivelul comunității de vorbitori. După creionarea portretului etnolingvistic al populației armenești din România, analiza se realizează prin metodele de analiză de conținut și de discurs al conținutului ziarului online *Ararat* din anul 2019.

Linguistic ideologies in the Armenian minority press

The present study identifies those linguistic ideologies that may have an impact on the linguistic attitude of native Armenian speakers, as well as on language practices and strategies at the level of the community of speakers. The study starts by drawing the ethnolinguistic portrait of the Armenian population in Romania, then follows the results of the content and discourse analysis of the online newspaper *Ararat* for 2019.

Disszertációk, tézisek

Bajkó Árpád

Halottbúcsúztató versek Erdélyben a 20. század második felében (Genealógiai és biografikus emlékezet, műfajiság és szövegfunkció)
(2019)

Szerző: Bajkó Árpád; a disszertáció irányítója: dr. Keszeg Vilmos egyetemi tanár; a védés éve: 2019; opponensek: dr. Balázs Lajos ny. egyetemi docens (Sapientia EMTE, Kolozsvár); dr. Bartha Elek egyetemi tanár (Debreceni Egyetem); dr. Tánczos Vilmos habilitált egyetemi tanár (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár)

A disszertáció bevezető részében a magyar néprajzi szakirodalom néhány reprezentatív szövegéből kiindulva felvázoltam a halottbúcsúztatók általános műfaji kérdéseire vonatkozó szempontokat, valamint a műfajiság és a szövegfunkciók összefüggéseit feltáró megfigyeléseket. Kutatásaim során erdélyi halottbúcsúztató szövegkorpuszok összeállítását, részletes vizsgálatát végeztem el, és az elemzések folyamán szem előtt tartottam a búcsúztatás funkciójának, hagyományának megértését. A strukturált vagy félig strukturált élettörténeti interjúk alapján a halottbúcsúztatók használati kontextusának rekonstruálására törekedtem: ki rendelte meg a szöveget, milyen információkat hoztak a szerző tudomására. Hangsúlyozottan figyeltem a halottbúcsúztató szerzőjére (biográfia, foglalkozás, presztízs, környezet, iskolázottság, átvett hagyomány, alkotói szokások), a halottbúcsúztató bemutatására (előadás a temetési szertartás keretében, kéziratos vagy nyomtatott forma, a megőrzés módja).

Kiss Dániel mezőkeszüi autodidakta népi költő az 1940-es évek második felében kezdett írni halottbúcsúztatókat és más alkalmi verseket. Egyéni indíttatású tevékenysége, írásgyakorlata a közösségben elfogadott, igényelt szolgáltatássá vált, és mindez befolyásolta alkotói identitástudatát, énképének további alakulását (III.1. fejezet). Az inaktelki Kalló Ferencet az írás mindennapi használata sajátos identitástudattal gazdagította, és életének utolsó szakaszában is intenzíven munkált benne az emlékhagyás szándéka (III.3. fejezet). A kisiratosi Kurtucz István kántori búcsúztatói egy felértékelődő szöveghagyomány aktualizálását teszik láthatóvá (III.3. fejezet). A györgyfalvi Jaskó István esetében a búcsúztatókban megjelenített egészség- és betegségképet, a meghalás textuális megjelenítését, a tragikus balesetet elszenvedő testet választottam az elemzés kiindulópontjának (III.4. fejezet).

Versuri populare funerare din Transilvania în a doua jumătate a secolului XX (memorie genealogică și biografică, aspectele genului și funcțiile textelor funerare)

În partea introductivă a lucrării sunt prezentate considerațiile referitoare la aspectele generale ale poeziilor funerare, precum și observațiile care dezvăluie relația dintre genul și funcțiile textelor bazate pe unele articole reprezentative ale literaturii etnografice maghiare. În cursul cercetărilor am efectuat analiza detaliată ale versurilor funerare maghiare din Transilvania. De-a lungul analizei m-am concentrat pe înțelegerea funcției și tradiției iertăciunilor. Pe baza interviurilor biografice structurate sau semi-structurate m-am străduit să reconstitui contextul utilizării versurilor funerare: cine a comandat textul, ce informații au fost împărtășite cu autorul poeziilor funerare. Am acordat o atenție deosebită autorului poeziilor funerare (biografie, profesie, prestigiu, mediu, educație, tradiție preluată, obiceiuri creative), prezentării poeziilor funerare (expunerea în cadrul ceremoniei de înmormântare, formă scrisă manual sau tipărită, modul de conservare).

Rezultatele capitolului III.1 se referă la textele manuscrise aflate în caietele unui scriitor autodidact din Chesău (comuna Mociu, Cluj). Textele scrise de Kiss Dániel sunt păstrate în 28 de caiete. Acestea reprezintă rodul a aproape 65 de ani de muncă. Capitolul III.2 vizează inscripțiile funerare, epitafurile compuse și dăltuite în monumentele funerare de specialistul Kalló Ferenc din localitatea Inucu (jud. Cluj), în contextul oralității și scripturalității populare. În capitolul III. 3 sunt prezentate versurile funerare scrise de cantorul Kurtucz István care ulterior au fost sursele activității cantorilor auxiliari, Falkus Margit și Almási László din Dorobanți (jud. Arad). Capitolul III.4 vizează versurile funerare, iertăciunile compuse de specialistul Jaskó István 'Pitti' din satul Gheorgheni (jud. Cluj), în contextul oralității și scripturalității populare. Putem afirma că textele compuse de Jaskó István 'Pitti' pot fi interpretate ca o formă particulară a memoriei comunitare.

Funeral valedictions from Transylvania in the second half of the 20th century (genealogical memory and biography, functions of funeral texts)

In the introductory part of my thesis I outlined the considerations regarding the questions about the genre of funeral valedictions, as well as the observations revealing the relation between genre and the function of texts based on some representative texts of the Hungarian ethnographic literature. In my research I compiled and examined in detail the texts of the Hungarian funeral valedictions of Transylvania. During my analysis

I focused on understanding the function and tradition of valedictions. Based on the structured or semi-structured biographical interviews, I endeavored to reconstruct the context of the usage of funeral valedictions: who ordered the text, what information were shared with the author. I paid close attention to the author of the funeral valediction (biography, profession, prestige, environment, education, accepted tradition, creative habits), to the presentation of the funeral valediction (performance within the framework of the burial ceremony, handwritten or printed form, the way of preservation).

The III.1. chapter presents the reader with the handwritten contents of a self-educated writer's notebooks from Chesău (Cluj county). Kiss Dániel's texts are written down in 28 notebooks, the fruit of almost 65 years' work. The purpose of the III.2. chapter is to present funeral poems as *official documents* carved on tombstones in the village Inucu (Cluj county) by the stonemason specialist Kalló Ferenc, and the list of deceased local people as a *personal document* compiled by the carver between 1930 and 1975. This tradition functions as a form of cultural memory: the texts written and carved in stone capture the life of the deceased and his social environment. By the end of the20th century this tradition became the heritage of the local community, a form of local history. The textual world (III.4. chapter) created by the funeral poetry specialist from Gheorghieni (Cluj county) can be understood as the result of the collective memory.

Bauer Béla

Értékek és lehetőségek a multikulturalizmus korában
A hagyományos és az 'újkultúra', 'újműveltség', 'újmédia' szerepe az ezredfordulón
(2018)

Szerző: Bauer Béla; a disszertáció irányítója: dr. Cseke Péter egyetemi tanár; a védés éve: 2018; opponensek: dr Bodó Barna egyetemi tanár (Sapientia EMTE, Kolozsvár); dr. Szabó Andrea egyetemi adjunktus (ELTE, Budapest); dr. Veres Valér egyetemi docens (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár)

Doktori disszertációm célja az volt, hogy bemutassam a kulturális és a társadalmi tőke összefüggéseit és annak változásait, folyamatait az offline és online térben.

Disszertációm legfontosabb megállapítása, hogy a 21. század második évtizedének végén a tudomány jelenlegi eszközeivel nem írható le pontosan az a folyamat, amely a hagyományos és az online kultúra egymás mellett éléséből fakadóan megváltoztathatja az évszázadokon keresztül használt fogalmakat, ismeretszerzési módokat. Talán egy olyan folyamat kezdetén vagyunk, amelynek jelentősége vetekszik a Gutenberg-galaxis meghatározóvá válásának időszakában lefolyt vitákkal, a kulturális élet átalakulásából adódó problémákkal. Az a jelenség, amelyet ma nehéz pontosan egy névvel definiálni, olyan ismeretek megszerzésére ösztönöz, amelynek forrásai, pontossága, megkérdőjelezhetetlensége kétséges. Ezzel bizonyos értelemben visszatérünk a Gutenberg-galaxis megjelenése előtti időszakhoz, ahol az emberi szó nyomán terjedő ismeretek valóságtartalma szintén nehezen volt ellenőrizhető. A fentiekből fakadóan én ezt a jelenséget, amely körülvesz bennünket, „Google-társadalomként" írom le, ahol a megfellebbezhetetlennek tűnő ismeretek a virtuális tér ellenőrizhetetlen bugyraiból származnak.

Valori și posibilități în era multiculturalismului.
Rolul culturii tradiționale, al „culturii noi",
al „noii culturalizări", al „noii medii" la cumpăna mileniului

Scopul tezei de doctorat a fost de a prezenta interrelația dintre capitalul cultural și capitalul social, precum și schimbările și procesele acestora în spațiile offline și online.

Cea mai importantă constatare a disertației este că la sfârșitul celui deal doilea deceniu al secolului XXI, instrumentele actuale ale științei nu pot descrie cu exactitate procesul prin care coexistența culturilor tradiționale și online poate schimba conceptele și modalitățile de cunoaștere folosite de secole. Ne aflăm poate la începutul unui proces a cărui semnificație este comparabilă cu dezbaterile care au avut loc în perioada în care galaxia Gutenberg devenea dominantă, precum și cu problemele care decurgeau din transformarea vieții culturale. Un fenomen greu de definit acum cu un singur nume încurajează dobândirea de cunoștințe ale căror surse, exactitate și incontestabilitate sunt puse la îndoială. Într-un anumit sens, este o întoarcere la perioada de dinaintea apariției galaxiei Gutenberg, în care veridicitatea cunoștințelor transmise prin cuvântul uman era, de asemenea, dificil de verificat. Prin urmare, descriu acest fenomen care ne înconjoară, ca fiind o societate Google, în care cunoștințele care par a fi irefutabile provin din adâncurile neverificabile ale spațiului virtual.

Values and Opportunities in the Age of Multiculturalism. The Role of Traditional and 'New Culture', 'New Cultivation' and 'New Media' at the Turn of the Millennium

The aim of my doctoral thesis was to present the interrelationship between cultural and social capital and its changes and processes in offline and online spaces.

The most important finding of my dissertation is that at the end of the second decade of the 21st century, the current tools of science cannot accurately describe the process by which the coexistence of traditional and online cultures may change the concepts and ways of knowing that have been used for centuries. We are perhaps at the beginning of a process whose significance is comparable to the debates that took place during the period when the Gutenberg galaxy was becoming dominant, and the problems arising from the transformation of cultural life. The phenomenon that is now difficult to define with a single name is encouraging the acquisition of knowledge whose sources, accuracy and unquestionability are in doubt. In a sense, this is a return to the period before the advent of the Gutenberg galaxy, where the veracity of knowledge transmitted by the human word was also difficult to verify. I therefore describe this phenomenon that surrounds us, as "Google society", where knowledge that seems to be irrefutable comes from the unverifiable depths of virtual space.

Boda-Székedi Eszter

Az önreflexió formái Wim Wenders korai filmjeiben (2019)

Szerző: Boda-Székedi Eszter; a disszertáció irányítója: dr. Orbán Gyöngyi egyetemi tanár; a védés éve: 2019; opponensek: dr. Berszán István egyetemi docens (Babeș–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár); dr. Pieldner Judit egyetemi docens (Sapientia EMTE, Kolozsvár); dr. Ungvári Zrínyi Ildikó egyetemi tanár (Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem, Marosvásárhely)

Doktori disszertációm témája az önreflexió megjelenési formái Wim Wenders német filmrendező korai filmjeiben. A művészi önreflexió a film esetében is fokozottan igényli és mozgósítja a befogadó hermeneutikai aktivitását, így dolgozatommal a művészetértés és -értelmezés gyakorlatához szeretnék értelmezést nyújtani. A művészetköziség irányába is nyitó önreflexió oly módon biztosítja a film hermeneutikai igényű megközelítésének

lehetőségét, hogy a filmtextus tulajdon szerveződését emeli előtérbe, olyan, önmagára utaló tükörszerkezeteket hozva létre, melyek kitöltetlen helyeket nyitnak a műalkotás textúrájában.

Wim Wenders német filmrendező tárgyalt filmjeinek mindegyike „film a filmről", jellemző rájuk a közvetítő közeg mibenlétén, a filmnek mint kifejezésmódnak a problematikusságán, a filmezés létjogosultságán való eltöprengés és a filmnyelv lehetőségeire való következetes rákérdezés. A dolgozatban elemzett filmek a médiumok megsokszorozódását, a vizuális médiumok hatásának mennyiségbeli növekedését is figyelembe véve kérdeznek rá a mozgókép szerepére, művészi létezésmódjára, az önreflexiónak a befogadó hermeneutikai aktivitását mozgósító szerepére. A vizsgálódás ugyanakkor egy szélesebb körű folyamat részeként láttatja ezeket a filmeket, hiszen az általuk felmerülő művészetontológiai kérdések már megfogalmazódtak a korai filmelméletekben is, és mit sem veszítettek aktualitásukból a mediális hatások bűvkörébe került jelenkori kultúra világában sem.

Formele autoreflexiei în filmele timpurii ale lui Wim Wenders

Tema principală a disertației de doctorat o constituie formele de apariție ale autoreflexiei în primele filme ale regizorului german Wim Wenders. Autoreflexivitatea artistică în cazul filmelor nu doar necesită, dar totodată și mobilizează activitatea hermeneutică a receptorului. Autorul ar dori să ofere un ajutor la înțelegerea și interpretarea pragmatică a artei cinematografice. Autoreflexia, permițând și întrepătrunderea către zonele interferente ale artelor, poate asigura posibilitatea apropierii hermeneutice a actului cinematografic, prin aducerea în prim-plan a autoorganizării textuală a filmului, creând structuri reflexive de tip oglindă, care pot deschide aspecte încă neobservate în textura creației artistice.

Fiecare din filmele analizate ale regizorului german Wim Wenders sunt „filme despre film" și au un caracter comun: meditație continuă asupra influențelor mediei de transmitere, problematizarea filmului ca mod de expresie, interogarea consecventă a posibilităților limbajului cinematografic și examinarea însăși a statutului de filmare. Filmele analizate în disertație, luând în considerare multiplicarea mediilor de comunicarea, creșterea cantitativă a impactului mediilor vizuale, formulează întrebări despre rolul și existența artistică a creațiilor cinematografice, despre rolul de mobilizare al autoreflexiei asupra activității hermeneutice a receptorului. Totodată, examinarea de față va prezenta aceste filme ca parte dintr-un proces mult mai amplu, deoarece problemele de ontologie artistică care sunt ridicate, au fost schițate și în diferite teorii precedente ale filmului, dar nu au pierdut nimic din influențele mediatice.

Forms of self-reflection in Wim Wenders' early films

The PhD thesis is concerned with forms of self-reflexivity exhibited in the first movies of the German film director Wim Wenders. My research attempts to contribute to the understanding and pragmatic interpretation of cinematic art through the analysis and interpretation of artistic self-reflexivity manifested in movies, a special feature which requires and in the same time mobilizes the receiver's hermeneutic activity. Allowing for an interpenetration towards the interference realms of the various art forms, self-reflexivity creates opportunities for the hermeneutic appropriation of the cinematic action by bringing to the fore the textual self-organization of the film, constructing reflexive mirror structures that can open up aspects still unnoticed in the texture of artistic creation.

The movies directed by Wim Wenders are "films about films", sharing certain common patterns. They can be considered continuous meditations on the influences of the chosen media, highlighting problems with the movie as a way of expression, consequently pondering upon the opportunities and limits of the cinematic language and vigorously dissecting the actual state of the shooting. The films analyzed in the thesis raise questions about the role and the artistic existence of cinematic works and the mobilizing role of self-reflection on the receptor's hermeneutical activity in the context of the multiplication of media types and the increasing influence of visual media. Since topics of artistic ontology highlighted in the present study have been outlined in previous film theories, I attempt to analyze the selected films as constituents of a much larger process.

Csata Adél

Benkő József, a historia litteraria művelője (2019)

Szerző: Csata Adél; a disszertáció irányítója: dr. Egyed Emese egyetemi tanár; a védés éve*: 2019; opponensek: dr. Keszeg Vilmos egyetemi tanár (Babeș–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár); dr. Kolumbán Vilmos József egyetemi tanár (Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár); dr. habil. Tóth Zsombor, tudományos kutató (MTA, BTK Irodalomtudományi Intézet, Budapest)*

Dolgozatomban a 18. században dívó historia litterariáknak, irodalomtörténet-írásoknak egy erdélyi szerző tollából származó darabjait vizsgáltam. Benkő József ilyen jellegű írásai között említhetjük *Erdély* című

honismereti munkájának művelődéstörténeti fejezetét, a Bod Péter *Magyar Athenas*ára tett, *Additamenta* című pótlását, a Sófalvi József levelének végéhez illesztett szerző- és műjegyzéket, valamint azokat a tudománytörténeti vonatkozású tudósításokat, amelyeket a pozsonyi *Magyar Hírmondó* hasábjain jelentetett meg. A hét fejezetből álló értekezés két tömbre tagolódik. Az első három fejezet kontextualizáló jellegű. Ez foglalja magába az évszázadok során kialakuló Benkő-portrék felvonultatását, Benkő könyves műveltségének megvilágítását, valamint a nyelvválasztás problematikáját. A második tömbben elemeztem azokat a munkákat, amelyek a historia litteraria kategóriájába sorolhatók, ill. ezekhez kapcsolódóan szóltam a szerző által alkalmazott munkamódszerről is. Benkő József historia litteraria tárgyú munkáinak számbavételével és elemzésével sikerült árnyaltabbá tennem a középajtai Benkő József irodalomtörténet-írói profilját, ill. körvonalaznom a tudományterület egyik erdélyi művelőjének e tudomány történetéhez való hozzájárulását és munkájának specifikumát is.

Historia litteraria în opera lui Benkő József

Lucrarea mea are ca temă analiza acelor opere ale lui Benkő József care făceau parte din categoria formării istoriei literare, concept denumit cu terminus technicus *historia litteraria*, o specie literară la modă în secolul al XVIII-lea. În categoria acestei specii, putem include acel capitol al volumului *Transsilvania* în care autorul prezintă viața culturală a Transilvaniei pe parcursul secolelor al XVI-lea și al XVIII-lea, manuscrisul denumit *Additamenta*, care conține adăugirile lui Benkő la lexiconul intitulat *Magyar Athenas* al lui Bod Péter, acea listă de nume și opere care era notată la sfârșitul unei scrisori trimise de preotul reformat clujean, Sófalvi József, precum și publicațiile cu caracter cultural, care au apărut în revista *Magyar Hírmondó*. Lucrarea are șapte capitole, care se despart în două blocuri. Primul cuprinde primele trei capitole, acestea constituind un cadru contextual. Al doilea bloc cuprinde următoarele patru capitole, în care m-am concentrat pe analiza textelor care fac parte din categoria istoriilor literare ale preotului reformat. Istoriile literare ale lui Benkő nu pot fi considerate numai ca adăugiri ulterioare la opere proprii, ci sunt în strânsă legătură cu scrierile autorilor care au avut ca scop reeditarea volumului lui Bod Péter. Colaborarea dintre ei, schimbul de informații nu arată numai importanța scoaterii din nou a acestei cărți, ci și faptul că societatea savanților iluminiști a văzut în această specie un mod sigur de a dovedi existența și dezvoltarea culturii pe teritoriul Regatului Ungariei și în Transilvania, contraargumentând astfel părerile literaților străini care s-au referit la incultura națiunii maghiare.

Historia litteraria in Benkő József's works

In my dissertation I examined historia litteraria written in the 18th century by a Transilvanian author. Among the works connected to local history I mentioned the reformed pastor of Aita Mijlocie, Benkő József's work, entitled *Transsilvania*, an addition to Bod Péter's *Magyar Athenas*, entitled *Additamenta*, Benkő's literary annex to the letter sanded by Sófalvi József, as well as his science history reports published in *Magyar Hírmondó* of Bratislava. My dissertation consists of seven chapters divided into two main blocks. The first one contains the first three chapters which were conceived by the claim of contextualization. The second block consists of the remaining 4 chapters focusing on the analysis of 4 works based on historia litteraria and revealing the relationship between them. Benkő József's historia litteraria can be considered not only sequels or compilation to one another, but they can be connected to the works of the Protestant intelligentsia who took up the task of republishing Bod Péter's *Magyar Athenas*. The information exchange and their collaboration show not only the importance of its republishing, but also the possibility for the scholars of the 18th century to prove the existence of Hungarian and Transilvanian scientific life and development contrary to the opinion of foreign intelligentsia according to which Hungarian cultural life was underdeveloped.

Dimény-Haszmann Orsolya

A csernátoni Haszmann Pál Múzeum története.
Intézményalapítás, intézményesülés, a múzeum első évtizedei

Szerző: Dimény-Haszmann Orsolya; a disszertáció irányítója: dr. Keszeg Vilmos egyetemi tanár; a védés éve: 2019; opponensek: dr. Pozsony Ferenc egyetemi tanár (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár), dr. Biró A. Zoltán egyetemi tanár (Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvár), dr. Fosztó László tudományos kutató (Nemzeti Kisebbségkutató Intézet)

A kutatás tárgya a csernátoni Haszmann Pál Múzeum története, annak alapítására, megnyitása, előzményeire és működésének első évtizedeire való kitekintéssel. A disszertáció összegzi az eddigi publikációkat, vizsgálja az intézmény működésének kezdeti korszakát, amely sok szempontból meghatározó mindmáig a múzeum koncepciójának, gyűjteményének és közönségkapcsolatának vonatkozásában.

A múzeum a megnyitása óta eltelt évtizedek alatt vidéki néprajzi gyűjteményből számottevő kulturális intézménnyé, a szűkebb és tágabb régiót meghatározó közművelődési mozgalom szereplőjévé és szervezőjévé vált.

A kutatás elsődleges forrása Haszmann Pál irattára, beleilleszkedik abba a romániai kutatási vonulatba, amely 1989 óta folyamatos jelleggel tárja fel az erdélyi és a romániai magyar kutatás- és intézménytörténeti előzményeket és összefüggéseket. A múzeum történetének megírásához másodlagos források a Haszmann Pálról, illetve a múzeumról megjelent újságcikkek, rádió-, televíziófelvételek, filmek, a múzeum vendégkönyvei, illetve az alapító születésének 110. évfordulójára készített filmen elhangzó visszaemlékezések, interjúk. Ehhez kapcsolódó, de terjedelme és a kutatási téma szempontjából adatgazdagsága miatt külön egységként kezelt forrás a fiával, Haszmann Pál Péterrel készített interjúk együttese.

Istoria Muzeului „Haszmann Pál" din Cernat. Înființarea, instituționalizarea și primele decenii ale muzeului

Tema prezentei cercetări este istoria Muzeului „Haszmann Pál" din Cernat, cu reflecții aprofundate asupra fondării, asupra pregătirilor inaugurării acestuia, respectiv asupra primelor decenii ale funcționării muzeului.

În deceniile care au trecut de la fondarea și inaugurarea lui, muzeul a devenit dintr-o colecție etnografică rurală o instituție culturală de importanță majoră, actor și organizator de seamă, influent al vieții culturale din regiune și dintr-un cerc mai larg. Toate acestea susțin optarea pentru tema disertației și obiectivul cercetării aferente: studierea și analizarea, de la începuturi și până la instituționalizare, și sub aspect funcțional, a istoriei muzeului, reflectând și asupra mecanismelor de funcționare ale vieții culturale din epocă, respectiv a organizării fluxului de public în instituțiile din acest domeniu.

Sursa primordială a cercetării o constituie arhiva personală a lui Pál Haszmann, care oferă o privire de ansamblu atât asupra activității sale de învățător și de profesor, de educare, cât și asupra celei de colecționare și de organizare a colecției. Sursele secundare utilizate pentru elaborarea istoriei muzeului le reprezintă articolele apărute în periodice, înregistrările unor emisiuni radio și tv, respectiv filme care au ca temă instituția și fondatorul acesteia, cât și însemnări în cartea de oaspeți a muzeului, memorii și interviuri din filmul documentar realizat cu ocazia împlinirii a 110 de ani de la nașterea fondatorului muzeului. O sursă similară, însă aparte, datorită volumului său mai considerabil și a mulțimii de informații pertinente pe care o conține, este ansamblul interviurilor realizate cu fiul fondatorului, Pál Péter Haszmann.

The history of the "Haszmann Pál" Museum in Cernat.
The founding, institutionalisation and first decades of the museum

This research focuses upon the history of the "Haszmann Pál" Museum in Cernat, with special emphasis on its foundation, the preparations made for its opening and the first decades of its life.

The main component of this dissertation presents a synthesis of related publications, selected in line with the chosen overall topic, from the beginnings until the present day, it studies the first decades of the museum, as these have proven to be decisive in what pertains to its institutional concept, organisation, development and public relations even today.

During the decades following its foundation and opening, the museum evolved from a rural ethnographical collection into a cultural institution of major significance, important, active participant in community matters, influencing the cultural life of the region and the wider area as well. These are the main reasons behind choosing the topic of this dissertation and the subject matter of the related research: a study and analysis of the history of the museum from its beginnings until the moment of its institutionalisation, with emphasis on the functioning mechanisms of functioning of cultural life in the epoch, on the way the flux of the public was organised in such institutions of the field.

The main source of this research is the personal archive of Pál Haszmann, revealing a panorama of his life as teacher, an educator, and as the developer and organiser of the collection.

The secondary sources employed to elaborate on the history of the museum are newspaper articles of the day, recordings of various TV and radio broadcasts, films dealing with the institution and its founding father, also various entries in the museum guest book, memoirs and interviews taken from the documentary film elaborated for the 110th anniversary of the birth of the founding father of the museum. A similar but more specific source is the mass of interviews with the son of the founding father, Pál Péter Haszmann, a material of considerable volume, containing a multitude of pertinent pieces of information.

Győrfy Eszter

Felekezeti együttélés, vallási és etnikai kötődések Kostelekben (2020)

Szerző: Győrfy Eszter; a disszertáció irányítója: dr. Pozsony Ferenc egyetemi tanár; a védés éve: 2020; opponensek: dr. Keményfi Róbert egyetemi tanár (Debreceni Egyetem, Debrecen); dr. Peti Lehel kutató (Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár); dr. Tánczos Vilmos egyetemi tanár (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár)

A dolgozat az Erdély és Moldva határán található etnikai, nyelvi, vallási kontaktzóna falvainak egyikét, a Bákó megyei Kosteleket vizsgálja helyszíni terepmunka során gyűjtött adatok és levéltári források alapján. Bemutatja a felekezeti együttélés történetét és a felekezetek mai viszonyrendszerét, továbbá a helyiek vallási és etnikai kötődéseinek változásait, változó jelentéseit és társadalmi kontextusait a 19. század végétől napjainkig. A falu lakossága vegyes (román és magyar) eredetű, ám a 20. század közepéig egységesen görögkatolikus vallású volt, 1948 óta pedig nagyjából fele-fele arányban oszlik ortodoxokra és római katolikusokra.

A szerző hangsúlyosan foglalkozik a görögkatolikus, római katolikus és ortodox egyházak helyi történetével, a pasztorációs viszonyok és a nyelvhasználat változásaival, a 20. századi politikai, egyházpolitikai változások, illetve a román és magyar nemzetépítési folyamatok lokális hatásaival. Részletesen tárgyalja és esettanulmányokkal illusztrálja a helyi társadalmi és vallási élet azon szegmenseit, amelyek az együttélés és a közösségen belüli felekezeti-etnikai határok szempontjából a legfontosabbak.

Mindezek alapján a dolgozat egy hosszú távú, sokszereplős folyamatot és egy nagyon összetett viszonyrendszert mutat be, amely egyrészt a mindenkori vallási-politikai elitek aktuális törekvéseinek, másrészt pedig a kosteleki közösség társadalmi, gazdasági, nyelvi, felekezeti viszonyainak és a helyiek változó vallási és etnikai kötődéseinek függvényében alakult.

Relații interconfesionale, identitate religioasă și etnică în Coșnea

Lucrarea de față își propune cercetarea localității Coșnea, situată într-o zonă de contact confesional, lingvistic și etnic, la hotarul dintre Transilvania și Moldova. Pe baza datelor obținute prin cercetarea de teren în Coșnea, județul Bacău și a surselor de arhivă, lucrarea prezintă istoria conviețuirii religioase, legăturile confesiilor în prezent, schimbarea identității etnice și religioase ale localnicilor și schimbarea semnificațiilor și contextelor de la sfârșitul secolului al XIX-lea până azi. Populația satului este de origine

mixtă (română și maghiară), și până la mijlocul secolului XX toți erau greco-catolici, iar după 1948 apartenența religioasă este împărțită în mod egal între ortodocși și romano-catolici.

Analiza se concentrează în mod deosebit pe istoria locală a bisericilor greco-catolice, romano-catolice și ortodoxe, pe legăturile pastorale și schimbările în utilizarea limbii, pe schimbările în politică și politica bisericii și efectele pe plan local ale proceselor de construirea națiunii române și maghiare. Disertația prezintă amănunțit și ilustrează cu studii de caz segmentele vieții sociale și religioase locale, care sunt importante din punctul de vedere al conviețuirii și al frontierelor religioase-etnice din comunitate.

Pe baza acestora disertația prezintă un proces de lungă durată, cu mai mulți actori și un sistem complex al relațiilor, care a evoluat pe de o parte datorită aspirațiilor actuale ale elitelor religioase-politice, pe de altă parte în funcție de condițiile sociale, economice, lingvistice și confesionale ale comunității din Coșnea, dar și de schimbările identității religioase și etnice ale localnicilor.

Denominational coexistence, religious and ethnic identity in Coșnea

The dissertation examines the village of Coșnea located in the religious, linguistic and ethnic contact zone on the border of Transylvania and Moldova, based on anthropological fieldwork and archival research. The author presents the history and the current system of denominational coexistence and also the changes, changing meanings and social contexts of the religious and ethnic ties of locals from the end of the 19th century to the present day. The inhabitants of the village are of mixed (Romanian and Hungarian) origin, but were all Greek Catholics until 1948. Since then, half of the community is Orthodox, the other half Roman Catholic.

The analysis highlights the local history of Greek Catholic, Roman Catholic and Othodox churches, the changes in the pastoral care of locals, the changes in the language use of the inhabitants and the local effects of the political and ecclesiastical changes in the 20th century. It also discusses in detail and illustrates with case studies certain aspects of local social and religious life that are of great importance in terms of coexistence and intra-community boundaries.

The author describes a long-term process with multiple actors and very complex relations that were shaped by the actual aims and efforts of ecclesiastical and secular elites on one hand, and by the social, economic, linguistic, denominational realities of the community and the changing denominational and ethnic ties of locals on the other hand.

Homa Ildikó

Az érzelmekről való beszéd nyelvi formái és szerepük a pszichoterápiás folyamatban (2019)

Szerző: Homa Ildikó; a disszertáció irányítója: dr. Szilágyi N. Sándor egyetemi tanár; a védés éve: 2019; opponensek: dr. Zsigmond Győző egyetemi tanár (Bukaresti Tudományegyetem); dr. Tódor Erika egyetemi tanár (Sapientia EMTE, Kolozsvár); dr. Fazakas Emese egyetemi docens (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár)

Doktori értekezésem tárgya a lelkiállapotokról és érzelmi állapotokról való beszéd. Mindannak a vizsgálata, amit lelkünkben átélünk (érzelmek, érzéseink, hangulataink) feltételezi legalább két tudományterület összekapcsolását: a nyelvészetét és a lélektanét.

Kutatásom egyik célja megvizsgálni azt, hogy az érzelmi állapotokat jelölő szavak jelentésszerkezete kizárólag fogalmi konceptualizálás útján és a kognitív metaforaelmélet elvei szerint szerveződik-e, vagy létezik egy másik módja is annak, ahogyan az érzelmeinket megnevezzük, illetve beszélünk róluk. Értekezésem első felében az érzelmi állapotok és érzelmek meghatározásait, valamint a pszichológiai és nyelvészeti tudományos kutatások vonulatát mutatom be.

Szilágyi N. Sándor (2012, 2015) nyomán fontosnak látom, hogy az emberi viselkedésben működő két rendszer, az *elme* és a *lélek* harmóniában legyen egymással. Ezért nem elegendő csak a gondolkodásunkat meghatározó *fogalmi reprezentációk*ról beszélnünk, és még az érzelmeinket is annak terminusaiban meghatároznunk, hanem szükséges, hogy a lelkünk reprezentációit, a *hangulatreprezentációk*at is figyelembe vegyük. A hangulatreprezentációnak nincs még nagy szakirodalma, de ezzel a doktori értekezéssel szeretnék ehhez is hozzájárulni. Az *amodális reprezentáció* sterni fogalma úgy tűnik, hogy elég közel áll ahhoz, amit Szilágyi N. Sándor hangulatreprezentációnak nevezett. Az amodális észlelés sajátosságai (alak, intenzitás, ritmus) által biztosított egységes látása a világnak kiterjeszthető a nyelvre is. Az alakzat észlelése fontos egy egységes szemléletben, ezért az érzelmi állapotok és a térbeli dimenziók közötti összefüggésekkel is foglalkozom.

Az értekezésem második, gyakorlati részében pszichoterápiás jegyzőkönyvek anyagában azonosítok kognitív doméneket és metaforákat. A vizsgálódásra használt korpusz terjedelme nem nagy, csupán azért volt erre szükség, hogy a fentiek értelmében megfigyelhessük a különböző típusú lelki zavarok és érzelmi állapotok közötti összefüggéseket, valamint azt,

hogy miként jellemzik a különféle zavarokat különböző módon a kognitív domének. A korpuszban azonosított lelkiállapotokat és érzelmi állapotokat a hangulatreprezentációk sajátosságai szerint is azonosítani lehet. A kognitív domének nagy része a térre vonatkozott, ezért az érzelmi állapotok és a tér közötti összefüggéseket is vizsgáltam.

A nyelvi anyagon történő elemzés második fele egy kérdőíves kutatás eredményeit mutatja be, amelynek célja annak a vizsgálata volt, hogy a nyelvi világ értékjelentések mentén szerveződő struktúrájába hogyan illeszkednek bele az érzelmi állapotainkat jelölő szavaink. A magyar nyelv igekötőrendszerében is látható téri szerveződésből kiindulva (Szilágyi 1996) téri helyeket és irányokat jelölő szavak és érzelmi állapotokra utaló szavak társítására kértem meg a résztvevőket. A kérdőíves kutatás hipotézise az volt, hogy létezik a nyelvben egy téri irányok mentén szerveződő értékjelentés-struktúra, amely a szolidáris értékek vonzásának elve szerint szerveződik, és ez az érzelemszavainkban és azok rendszerében is tükröződik. A nyelvi világban az érzelmi állapotokat jelölő szavaink különböző „helyeket" foglalnak el. A kutatás második kérdése arra vonatkozik, hogy ezek a „helyek" mennyire univerzálisak, illetve mennyire nyelvtől függőek. Ezért a kérdőíves kutatást kiterjesztettem a román és a kínai nyelvre is, amelyeknek nincs olyan jól kidolgozott igekötőrendszerük, mint a magyarnak. A téri helyeket a kutatásban névutók és határozószók jelölték. Végül a kérdőíves kutatás eredményeit nyelvi és kulturális szempontból is értelmezem.

Formele lingvistice ale vorbirii despre sentimente și rolul acestora în procesul psihoterapeutic

Subiectul tezei de doctorat este analiza modalităților exprimării în forme lingvistice ale stărilor de spirit și stărilor emoționale. Cercetarea experiențelor noastre sufletești (emoțiile, sentimentele, dispozițiile) impune o abordare interdisciplinară, implicând două discipline: lingvistica și psihologia.

Unul dintre scopurile acestei cercetări a fost să verificăm dacă semnificația cuvintelor denotând stări emoționale este structurată exclusiv pe baza principiilor conceptualizării noțiunilor și ale metaforei cognitive, așa cum se afirmă în teoria lingvistică cognitivă, sau există și alte modalități care pot avea și ele un rol fundamental în modelarea acelor mijloace lingvistice care fac posibilă vorbirea despre emoțiile și experiențele noastre interioare.

În prima parte a tezei sunt prezentate problemele teoretice, uneori controversate, ale definirii și interpretării științifice ale stărilor emoționale și emoțiilor în literatura de specialitate, precum și principalele rezultate ale cercetărilor, în psihologie și lingvistică, referitoare la acest subiect.

Una dintre concepțiile care stau la baza cercetării este aceea potrivit căreia sistemul comportamental uman are două componente, două sisteme aparte, interconectate, funcționând însă după principii diferite (cf. Szilágyi 2012, 2015). Din punct de vedere evolutiv, sistemul primar (originar) este continuarea sistemului comportamental animal, și funcționează pe principiul analogic. Sistemul secundar s-a format odată cu apariția și dezvoltarea limbajului, și funcționează preponderent pe principiul digital al procesării informațiilor. Acest sistem din urmă, numit minte și responsabil pentru gândirea rațională, se organizează pe bază conceptuală, iar ca sistem cognitiv operează cu reprezentări conceptuale. Sistemul primar, numit suflet, din care face parte și sistemul emoțional, funcționează și ca sistem cognitiv, operând însă cu reprezentări impresionale, diferite ca principiu de organizare de cele conceptuale, iar principiile și caracteristicile acestora se manifestă și în expresiile lingvistice denotând sentimente.

Tocmai de aceea la această temă nu este suficient să vorbim numai despre reprezentările conceptuale care ne definesc gândirea, și nici măcar să ne definim emoțiile în acești termeni, ci trebuie să luăm în considerare și reprezentările impresionale. (Deocamdată nu există o literatură foarte vastă cu privire la reprezentările impresionale; una din scopurile acestei cercetări este să aducă o contribuție și la cunoștințele în acest domeniu.) Concepția lui Stern despre reprezentarea amodală pare să fie apropiată de ceea ce numim aici reprezentare impresională. Viziunea unitară, nediferențiată asupra lumii, oferită de caracteristicile percepției amodale (formă, intensitate, ritm), poate fi extinsă și asupra structurării formelor lingvistice. Percepția formei este esențială pentru o viziune unitară; de aceea am examinat și relațiile dintre stările emoționale și reprezentările spațiale.

În cea de-a doua parte a tezei sunt prezentate cercetările proprii și rezultatele acestora. Pentru a verifica aplicabilitatea în procesul psihoterapeutic a constatărilor lingvisticii cognitive referitoare la metafore și expresii figurative, am identificat domeniile cognitive ale metaforelor într-un corpus propriu (în limba maghiară), obținut prin înregistrarea unor conversații între pacient și psihoterapeut. Acest corpus folosit pentru cercetare nu este foarte mare, dar este suficient pentru a observa diferențele de exprimare în cazul diferitelor tipuri de afecțiuni mentale și stări emoționale, precum și pentru a vedea care sunt domeniile cognitive mai caracteristice diferitelor afecțiuni, constatările putând fi folosite, într-o anumită măsură, și pentru scopuri de diagnosticare. Pe lângă domeniile cognitive specifice ale metaforelor, stările de spirit și emoțiile urmărite în acest corpus pot fi caracterizate și prin configurațiile reprezentărilor impresionale.

Cea mai mare parte a domeniilor cognitive a fost legată de spațiu, ca urmare am examinat mai amănunțit și relațiile dintre stările emoționale și locurile și direcțiile spațiale. În cea de-a doua parte a analizei materialului lingvistic sunt prezentate rezultatele unei cercetări pe bază de chestionar care a avut scopul de a examina modul în care cuvintele care denotă sentimente se încadrează în structura spațială a lumii lingvistice care, în cea mai mare parte, se structurează pe baza semnificațiilor valorice. Pornind de la organizarea spațială, care în cazul limbii maghiare poate fi observată cel mai evident prin sistemul preverbelor (Szilágyi 1996), am cerut respondenților să asocieze cuvinte denotând stări emoționale cu cuvinte care indică locuri și direcții spațiale. Ipoteza cercetării bazată pe acest chestionar a fost că există o structură organizată pe baza locurilor și direcțiilor spațiale în limbaj, în concordanță cu principiul asocierii valorilor solidare, iar aceasta se poate identifica și în asocierile cuvintelor denotând sentimente, în sensul că stările noastre emoționale au o anumită „localizare" în acest spațiu cognitiv. A doua întrebare din cadrul acestei cercetări se referă la măsura în care aceste „localizări" sunt universale, și cât de mult depind ele de convențiile lingvistice în cazul fiecărei limbi. Pentru a găsi un răspuns, am făcut cercetarea cu chestionarul și în limbile română și chineză, care nu au un sistem de preverbe la fel de bine elaborat ca cel al limbii maghiare. Locurile spațiale în cadrul acestei cercetări au fost definite prin postpoziții/prepoziții și adverbe. Rezultatele cercetării cu chestionarul au fost prelucrate cu metode statistice și interpretate atât din punct de vedere lingvistic, cât și cultural.

Linguistic forms of discussing emotions and their role in the psychotherapeutic process

The subject of my doctoral dissertation is talking about states of spirit and emotional states. Examining everything that we experience in our souls (emotions, feelings, moods) requires the connection of at least two disciplines: linguistics and psychology.

One of the aims of my research is to investigate whether the meaning structure of words indicating emotional states is organized exclusively through notional conceptualization and the principles of cognitive metaphor theory, or there is another way of naming and talking about our emotions. In the first part of my dissertation, I present the definitions of emotional states and emotions, as well as the line-up of psychological and linguistic researches.

When using the word emotion in an interdisciplinary framework, we need to be very careful, as the linguist may mean something different by it

than the psychologist, and it may mean something entirely different even to the latter, depending on what kind of orientation it belongs to.

In accordance with Szilágyi N. Sándor (2012, 2015), I consider important that the two systems operating in human behaviour, mind and soul to be in harmony with each other. Therefore, it is not enough to talk about conceptual representations that define our thinking, and even to define our emotions in its terms, but also to take into account the representations of our souls and impressional representations. There is no extensive literature on impressional representation, but with this doctoral dissertation, I would like to contribute to this. Stern's concept of amodal representation seems to be close enough to what Szilágyi N. Sándor called impressional representation. Uniform vision of the world provided by the characteristics of amodal perception (shape, intensity, rhythm) can be extended to the language, as well. The perception of the shape is important in a unified view; hence, I also examine the relationships between emotional states and spatial patterns.

In the second, practical part of my dissertation, I identify cognitive domains and metaphors in psychotherapeutic protocols. The extent of the corpus used for investigation is not large, but it was necessary only for observing the relationships between different types of mental disorders and emotional states, and for characterizing various disorders in different ways on the basis of cognitive domains. The states of spirit and emotional states tracked in the corpus can also be identified by the characteristics of impressional representations. The majority of the cognitive domains was related to space, so I also examined the relationships between emotional states and spatial patterns.

The second part of the analysis of the linguistic material presents the results of a questionnaire survey aimed at examining how our emotion words fit into the structure of the linguistic world along the values. Starting from the spatial organization that can be seen in the system of verbal prefixes (or coverbs) of the Hungarian language (Szilágyi 1996), I asked the participants to associate words that indicate spatial locations, directions, and words referring to emotional states. The hypothesis of the questionnaire research was that there is a value structure organized along the spatial directions in the language, according to the principle of attracting of solidary values, and this is reflected in our emotion words and their system. In the linguistic world model, words indicating emotional states occupy different "places". The second question of the research referred to what extent these "places" are universal, and how dependent they are on linguistic conventions. For this reason, I extended the questionnaire research to Romanian and Chinese,

which have no well-developed system of coverbs similar to the Hungarian system. Spatial locations in the research were denominated by postpositions/prepositions and local adverbs. Finally, the results of the questionnaire research were interpreted from a linguistic, and also, a cultural point of view.

Kádár (Benő) Eszter

A műfordítás poétikája. Dóczi Lajos kultúraközvetítő szerepe (2020)

Szerző: Kádár (Benő) Eszter; a disszertáció irányítója: dr. Egyed Emese egyetemi tanár; a védés éve: 2020; opponensek: dr. Kiss Endre egyetemi tanár (Eötvös Loránd Tudományegyetem – Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem, Budapest); dr. János Szabolcs egyetemi docens (Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad); dr. Tar Gabriella-Nóra egyetemi docens (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár)

Dóczi Lajos az Osztrák–Magyar Monarchia dualista államában a német és a magyar kultúra közötti közvetítő szerepét tölti be. Két nyelv birtokában a hivatali és az irodalmi életben egyaránt közvetít: Andrássy Gyula miniszterelnök sajtófelelőseként, valamint műfordítói munkássága során. A műfordítás alkotói tevékenysége legmaradandóbb részének minősül: a dolgozat fordítói munkásságának a kutatását tűzi ki céljául. Tárgyát az életmű szempontjából két reprezentatív műfordítás vizsgálata képezi: Goethe *Faust* és Madách Imre *Az ember tragédiája* című drámájának fordítása. Az értekezés célja Dóczi Lajos műfordítói eszményének, koncepciójának, valamint fordítástechnikájának, fordítói gyakorlatának a feltárása a két dráma célszövegének elemzése révén. A kiválasztott szövegkorpusz a további *Faust*-fordítók (Dóczi Lajos (1900/1906), Komáromy Andor (1887), Szabó Mihály (1888), Palágyi Lajos (1909), Kozma Andor (1924), Franyó Zoltán (1956), Sárközi György (1956), Jékely Zoltán (1971), Márton László (1994/2016), illetve *Tragédia*-fordítók (Dóczi Lajos (1981), Alexander Dietze (1865), Sponer Andor (1887), Planer Jenő (1891) Mohácsi Jenő (1930), Hans Thurn (2005)) átültetéseit is a komparatív-kontrasztív szövegvizsgálat tárgyává teszi. A kutatás kiterjed Dóczi Lajos célszövegének a recepciójára, hatástörténetére, a korabeli kritika véleményére, a paratextusokban megfogalmazott fordítói nézeteinek a vizsgálatára. Ugyanakkor Dóczi Lajos életrajzát, szakmai tevékenységét, irodalmi és műfordítói pályáját is bemutatja, nemzeti identitásának a kérdését is értelmezi. Dóczi

Lajos kultúraközvetítő szerepe szorosan összefügg származásával, szocializációjával és a Monarchia dualista államának mindkét központjában, Pesten és Bécsben kifejtett tevékenységével.

Poetica traducerii literare. Lajos Dóczi, traducător bilingv

Teza își propune prezentarea practicii și a metodelor traducerii lui Lajos Dóczi (născut Ludwig Dux, 1845-1919), traducător bilingv, intermediar între două culturi: cea maghiară și germană. Noutatea științifică și originalitatea tezei constă în efortul de a oferi o privire de ansamblu asupra tehnicilor și metodelor de traducere ale lui Lajos Dóczi. Cercetarea vizează analiza translațiilor operelor dramatice *Faust* de Johann Wolfgang von Goethe, respectiv *Tragedia omului* de Imre Madách. Comparația cuprinde nu numai textul sursă și textul țintă al lui Lajos Dóczi, ci și versiunile altor traducători. Scopul lucrării este de a evidenția particularitățile traducerilor lui Lajos Dóczi, dar și de a oferi o privire diacronică asupra traducerilor celor două opere analizate. Cele două poeme dramatice cu caracter filozofic de mare anvergură au fost traduse pentru lectură, dar totodată traduse și pentru scenă. Lucrarea abordează și acest aspect ale celor două opere.

Die Poetik der Übersetzung. Der Kulturvermittler Lajos Dóczi

In der Dissertation werden die Übersetzungsverfahren und Übersetzungstechniken von Lajos Dóczi (deutsch Ludwig von Dóczi, geboren Ludwig Dux, 1845–1919), Vermittler zwischen deutscher und ungarischer Kultur, behandelt. Seine Mittlertätigkeit im ungarisch-deutschen literarischen Kontaktfeld erweist sich als besonders fruchtbar. Bei der Erforschung seiner Übersetzungsmethode und -intention stehen zwei dramatische Dichtungen im Fokus der Promotionsschrift: *Faust* von Johann Wolfgang von Goethe und *Die Tragödie des Menschen* von Imre Madách. Im Mittelpunkt der Arbeit steht die komparativ-kontrastive Analyse vom jeweiligen Ausgangstext und dem Zieltext von Ludwig von Dóczi, sowie weitere Zieltexte, die Übertragungen seiner Zeitgenossen. Die vergleichende Analyse mehrerer Übersetzungslösungen liefert wichtige Erkenntnisse über die übersetzerische Arbeitstechnik und das übersetzerische Konzept von Ludwig von Dóczi. Die Übertragungen des zweisprachigen Intellektuellen, seine Vermittlertätigkeit im Umfeld der deutsch-ungarischen literarischen Beziehungen zeigen, dass er ein berufener, exemplarischer Übersetzer des 19. Jahrhunderts ist.

Miklós Alpár

Parajd-képek a hosszú 19. század utazás- és turizmus-imagináriusában (1780–1918)

Szerző: Miklós Alpár; a disszertáció irányítója: dr. Keszeg Vilmos egyetemi tanár; a védés éve: 2020; opponensek: dr. Gyáni Gábor kutatóprofesszor (Magyar Tudományos Akadémia, Budapest); dr. Elekes Tibor egyetemi docens (Miskolci Egyetem, Miskolc); dr. T. Szabó Levente habilitált egyetemi docens (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár)

Az értekezés tárgyát Parajd helyképének 1780 és 1918 közötti alakulástörténete képezi: a Parajdról való tudás keletkezésének és kulturális emlékezetben való formálódásának megragadható folyamatai, tendenciái. E vizsgálat sajátosan utazás- és turizmustörténeti érdeklődés által vezérelt: egy általánosabb helykép formálódásában az utazási célterület, az érdekes és vonzerővel bíró hely képének az artikulálódását követi nyomon. A kutatás számára alapot azok az elméletek vetettek, amelyek értelmében egy-egy korszak társadalmi imagináriusában domináns és marginális képek sokasága létezik egymás mellett, folyamatos változásban. E képek mindenkor szubjektívek, sokféleképpen torzak, ellentmondásosak és különböző médiumok révén forgalmazottak. A kutatás során e képek materiálisan (textuálisan és grafikusan) rögzült reprezentációi kerültek összegyűjtésre és elemzésre. A vizsgálat számára alapot vető adattár ma Parajd legteljesebb bibliográfiája és szöveggyűjteménye; ugyanez Parajd grafikus reprezentációinak egyedülálló gyűjteményét is magában hordozza.

A kutatás során azonosításra kerültek a Parajd-kép összetevői. E komponensek így csoportosíthatóak: (a) disztinktív képelemek; (b) „rivalizáló" képelemek; (c) szinergizáló képelemek; valamint (d) inaktív vagy marginális képelemek. Az elemzés nyomon követi az egyes képelemek megjelenését, eltűnését, variálódását, médiumközi vándorlását, kirajzolva a Parajd-kép formálódásának fő korszakait.

Az értekezés melléklete a Parajdot érintő utazások és kirándulások szöveges nyomvonalait, valamint a nyomvonalak alapján megrajzolt 67 térképet is tartalmazza.

Reprezentările Praidului în lungul secol al XIX-lea (1780-1918). Tratat de imagologie

Teza prezintă o analiză a procesului prin care imaginea satului Praid (totalitatea cunoștințelor legate de această localitate) s-a format pe parcursul lungului secol al XIX-lea (1780-1918), arătând cum s-a articulat în

conștiința publică imaginea Praidului ca destinație de călătorii. Analiza se bazează pe teorii, care susțin că imaginarul social al unei epoci este extrem de complex, constând în mulțimea imaginilor dominante și marginale, care sunt în constantă schimbare, și sunt mereu subiective, deficitare, contradictorii și mijlocite de diferite medii. Sursele analizei sunt reprezentările materiale (textuale și grafice) ale acestor imagini. Baza de date a textelor este cea mai amplă bibliografie și colecție de texte referitoare la Praid până în prezent; iar anexa reprezentărilor grafice este de asemenea o colecție unică.

Analiza identifică elementele imaginii Praidului. Aceste componente sunt grupate în felul următor: (a) elemente distinctive; (b) elemente „rivalizante" sau contradictorii; (c) elemente cu forțe sinergice; și (d) elemente inactive sau marginale. Disertația arată momentele de apariție și dispariție ale elementelor de imagine, diversificarea acestora și migrarea lor între diferitele medii, conturând epocile majore ale formării imaginii.

Lucrarea este îmbogățită de reconstituirea scrisă a traseelor călătoriilor studiate și de hărți create pe baza acestora. Astfel, lucrarea conține 67 de hărți – anexa disertației este un adevărat atlas al călătoriilor în Transilvania.

The Images of Praid in the Travel and Tourism Imaginaries of the Long 19th Century (1780–1918)

The thesis presents an analysis of the process by which the image of a Transylvanian locality called Parajd/Praid (the knowledge on this place) had formed during the long nineteenth century (1780–1918), showing the articulation of Parajd as a travel destination in the public consciousness. The research is based on theories which claim that the social imaginary of an era is extremely complex, consisting of a multitude of dominant and marginal images, which are constantly changing, and are always subjective, deficient, contradictory and mediated by various entities of media. The sources of this analysis are the material (textual and graphic) representations of these images. The database of the research can be taken as the most complete bibliography of Parajd, the largest collection of texts on it, and a unique collection of graphic representations.

The analysis identifies the components of the Parajd image. These components are categorized as follows: (a) distinctive elements; (b) "rival" or contradictory elements; (c) synergizing elements; and (d) inactive or marginal elements. The dissertation identifies the moments of appearance and disappearance of the image components, the diversification and spread of

them in various types of media, outlining the major epochs of image formation.

The work is enriched by the track logs of the investigated travels and excursions in written form, and 67 maps – a true travel atlas – based on these.

Mogyorósi Ágnes

A csatkai cigánybúcsú vallási és társadalmi aspektusai (2019)

Szerző: Mogyorósi Ágnes; a disszertáció irányítója: dr. Pozsony Ferenc egyetemi tanár; a védés éve: 2019; opponensek: dr. Bartha Elek egyetemi tanár (Debreceni Egyetem); dr. Gagyi József egyetemi tanár (Sapientia EMTE, Kolozsvár); dr. Tánczos Vilmos egyetemi tanár (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár)

A dolgozat egy Komárom-Esztergom megyei kistelepülés, Csatka minden év szeptember 8-án tartott Kisasszony-napi búcsújárását, illetve a búcsún nagy számban részt vevő cigány zarándokok vallási és társadalmi megnyilvánulásait vizsgálja. A búcsú szakrális síkon történő eseményeinek bemutatása mellett szerepet kap az is, hogy milyen társadalmi funkciókat elégít ki a cigányok társadalmán belül ez az esemény, és milyen módokon történnek meg ezek.

A dolgozat alapvető hipotézise, hogy az úgynevezett csatkai szentbúcsú nem csak a vallásosság megélése, a búcsúnyerés és a transzcendenssel való kapcsolat miatt fontos a Csatkára érkező cigányság számára, hanem a társadalmi szerveződés, a kapcsolattartás és a gazdasági kapcsolatok kialakításának és fenntartásának legalább annyira fontos színhelyévé vált.

A kutatás során nyilvánvalóvá vált, hogy a csatkai búcsú a cigányság számára egyre nagyobb társadalmi jelentőséggel bír. Erre utal a kegyhelyen töltött idő megoszlása, illetve az ott tanúsított viselkedés is. A cigányság Csatkára találkozóra jön. Találkozik a Szűzanyával, és találkozik az ország egész területéről érkező testvéreivel. Más búcsúkhoz hasonlóan a mai modern körülmények között a rituáléja folyamatos átalakulásban van, aminek következtében az esemény tradicionális, kulturális és vallásos értékei veszélybe kerülnek. A profán elemek megerősödése elnyomja ezeket az értékeket. A korábban lokálisnak mondható vonzáskörzet Csatka esetében is megszűnik, egyre inkább nemzeti vagy nemzetközi jellegűvé válik, és a búcsújárás különböző eseményeinek közösségi identitásképző funkciói

felerősödnek. A csatkai búcsú esetében a nemzetköziség különböző országokból érkező, de minden esetben cigány nemzetiségű személyeket, családokat jelent. Nem véletlen, hogy egyre több esetben hangoztatják emiatt a csatkai búcsúra vonatkoztatva a „cigány Csíksomlyó" szókapcsolatot.

Elmondható tehát, hogy a csatkai búcsú egyre inkább sajátos etnikai, társadalmi és ünnepi funkciókat tölt be az idelátogató cigányság körében. Ugyanakkor nem állítható, hogy a Szűzanyába vetett hitük kevésbé fontos, vagy nem olyan élő, azonban az esemény a vallási élmény mellett egyéb fontos társadalmi momentumoknak, funkcióknak, jelentéseknek is helyet ad. Ilyen például a párválasztás, illetve a jelenlévők gazdasági kapcsolatainak kijelölése, megerősítése, a politikai szerepvállalások egyre növekvő tere. A búcsú során előtérbe kerül a kikapcsolódás, amit a hedonizmus és a tobzódás jellemez. Ugyanakkor jelentős a külsőségre fektetett hangsúly is. A nagy számú cigány résztvevő miatt a búcsú legtöbbször politikai színezetet is kap, mivel a cigány politikai elit hatékony identitásformáló eszközként és lehetőségként tekint a csatkai cigánybúcsúra.

Aspectele religioase și sociale ale pelerinajului romilor din Csatka

În disertația de față am urmărit pelerinajul de Sfânta Maria Mică din satul Csatka (județul Komárom-Esztergom, Ungaria), respectiv manifestările religioase și sociale ale romilor care participă în număr mare la acest eveniment. Pe lângă evenimentele sacrale, pelerinajul are și funcții sociale.

Ipoteza de bază a disertației este că pelerinajul este important pentru romii din Ungaria și din punct de vedere religios, dar are și un aspect social, economic și cultural.

Pe parcursul cercetării a devenit clar că pelerinajul de la Csatka are o semnificație socială pentru romi. Acest lucru este indicat și de distribuția timpului petrecut la altar și de comportamentul prezentat acolo. Romii vin la Csatka pentru o întâlnire. O întâlnesc pe Maica Domnului și își întâlnesc frații și surorile din toată țara. La fel ca alte pelerinaje în contextul modern de astăzi, ritualul se află într-o transformare constantă, punând în pericol valorile tradiționale, culturale și religioase ale evenimentului. Întărirea elementelor profane suprimă aceste valori. În cazul Csatka, pelerinajul devine din ce în ce mai internațional și funcțiile de formare a identității comunitare se întăresc.

Se poate spune așadar, că pelerinajul are multe funcții etnice, sociale și festive specifice în viața romilor care vizitează evenimentul. În același timp, nu se poate spune că credința lor în Maica Domnului este mai puțin importantă sau mai puțin vie, dar evenimentul oferă spațiu pentru alte momente,

funcții și semnificații sociale importante pe lângă experiența religioasă. Acestea includ alegerea unui partener, crearea și consolidarea relațiilor economice și politice. În timpul pelerinajului relaxarea se află în prim-plan, și se caracterizează prin hedonism și abundență. Datorită numărului mare de participanți romi, pelerinajul are și o dimensiune politică, elita politică romă vede pelerinajul țiganilor ca pe un instrument și o oportunitate eficientă de formare a identității.

Religious and social aspects of the gypsy pilgrimage of Csatka

My dissertation focuses on the pilgrimage praxis related to Csatka, a small village in Komárom-Esztergom County, Hungary, where pilgrims come on September 8 each year to celebrate the Nativity of the Blessed Virgin Mary, also focusing on the religious and social manifestations of Gypsy pilgrims at this pilgrimage. My research has also revealed that the pilgrimage of Csatka is increasingly gaining social importance for the Gypsy community. This fact is revealed both by the distribution of the time spent at the holy site as well as by the behaviour of the pilgrims. The Gypsies come to Csatka for a meeting. They want to meet the Holy Mother, and they also want to meet their kin from all over the country. The supposedly primary purpose, the meeting of the transcendent, is just one among the elements of the pilgrimage and far from the sole defining essence of the event. Similarly to other pilgrimages, the ritual is constantly changing under the pressure of the modern times, endangering the traditional cultural and religious values of the event. The increasing intensity of the secular elements represses these values. The attraction area, which used to be considered local, is disappearing also in the case of Csatka, and the event is increasingly becoming national or even trans-national in character. The community identity building functions of the pilgrimage are becoming more and more important. The international character of the Csatka pilgrimage primarily means that Gypsy individuals as well as families are arriving from several different countries.

In conclusion, it seems that the pilgrimage fulfils specific ethnic, social and festive functions for the Gypsies who visit this site. At the same time, it cannot be stated that their faith in the Holy Mother is becoming less important or secondary, but the event now also hosts other important social moments, functions, and meanings. The choice of a mate is among these more recent functions, which may be under the control of the parents or of the youth ("eloping"), as is the demarcation and confirmation of the economic relationships of the participants, or the increasing space of political

involvement. The pilgrimage offers an occasion for relaxation, characterised by a hedonistic and carnivalesque attitude. At the same time, the emphasis on external aspects is also gaining importance. Due to the large number of Gypsy participants, the pilgrimage often receives a political aspect as well, since the Gypsy political elite views the pilgrimage as an instrument of identity development.

Nagy Ákos

Gazdasági és társadalmi változások egy nem kollektivizált marosszéki faluban
(2019)

Szerző: Nagy Ákos; a disszertáció irányítója: dr. Pozsony Ferenc egyetemi tanár; a védés éve: 2019; opponensek: dr. Kotics József egyetemi docens (Miskolci Egyetem, Miskolc); dr. Gagyi József egyetemi tanár (Sapientia EMTE, Kolozsvár); dr. Tánczos Vilmos egyetemi tanár (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár)

A dolgozat egy marosszéki falu, Jobbágytelke 20. századi társadalomtörténetét és gazdasági stratégiáit vizsgálja, melyekre nagy hatással volt a kollektivizálás elmaradása a faluban, ami a település mindennapjait mai napig meghatározó, sajátos társadalmi és gazdasági következményekkel járt.

A falu társadalmi és kulturális fejlődése is eltérő ívet mutatott a szomszédos, kollektivizált falvakhoz képest. Míg utóbbiak a lakosság elöregedésének, a fiatalok elvándorlásának, a gazdasági, társadalmi és kulturális leépülésnek problémáival küzdöttek, addig Jobbágytelkén élénk és aktív társadalmi-kulturális élet zajlott (a szocializmus keretei között). Tovább éltek és használatban voltak egyes archaikusabb gazdálkodási módszerek, stratégiák és eszközök. A helyi parasztok saját földjeiken, eszközeikkel és állatállományukkal viszonylag szabadon folytathatták a mezőgazdálkodást. Ezzel szemben a kollektív gazdaságokban a termelés központosított tervek alapján zajlott, melyek azonban nem vették figyelembe a helyi viszonyokat. A nem kollektivizált falvakban a gazdáknak nagyobb szabadsága volt ebből a szempontból, ugyanis saját maguk irányították gazdaságaikat és a termelést. Ebben a környezetben a (tárgyi és szellemi) népi kultúra archaikus elemei is továbbéltek. A sikertelen kollektivizálás mai napig is érezhető gazdasági, társadalmi és kulturális előnyökkel járt.

A falu periférikus földrajzi helyzetének, a hagyományos társadalomszerkezetnek köszönhetően Jobbágytelke a mai napig megőrizte etnikai,

felekezeti és mezőgazdasági jellemzőit, és a homogén falu viszonylag egységesen viszonyult a 20. század második felében bekövetkezett (sokszor erőszakosan és mesterségesen generált) makrofolyamatokhoz.

Schimbări economice și sociale într-un sat necolectivizat în județul Mureș

Lucrarea urmărește istoria socială și strategiile economice în secolul XX într-un sat maghiar din județul Mureș: Sâmbriaș. Cele două ipostaze au fost masiv influențate de faptul că satul nu a fost colectivizat, ceea ce a avut consecințe particulare pe plan social și economic, care definește până azi viața zilnică a localității.

Evoluția socială și culturală a satului a avut o orbită total diferită față de satele vecine colectivizate. Pe când aceste sate au avut probleme ca îmbătrânirea populației, emigrarea tinerilor, degradarea economică, socială și culturală, la Sâmbriaș viața socială și culturală a rămas vie și activă (în ramele socialismului). Modalitățile, strategiile și uneltele economice mai arhaice au supraviețuit și au fost folosite în continuare. Țăranii au continuat agricultura relativ liber pe terenurile proprii cu uneltele și animalele lor. În gospodăriile colective producția se desfășura după planurile centralizate, care nu luau în considerare circumstanțele locale. În satele necolectivizate țăranii au avut o libertate mai mare pe acest nivel: ei își conduceau gospodăriile. Elementele culturii populare arhaice (intangibile și tangibile) au supraviețuit parțial. Colectivizarea eșuată a contribuit la obținerea unui avantaj economic, social și cultural (resimțit până în zilele noastre) față de satele învecinate colectivizate.

Situația periferică a satului, structura socială tradițională în final au avut ca rezultat, că localitatea și-a păstrat până azi caracterul etnic, religios și agrar. Pe lângă acestea, satul a reacționat unitar la procesele macroeconomice din secolul XX, generate uneori în mod forțat și artificial.

Economic and Social Changes in a Non-collectivized Village in Mureș County

The research follows the 20th century social history and economic strategies of a Hungarian minority settlement (Sâmbriaș) in Mureș County, Romania. These fields were massive influenced by the fact that village escaped from the socialist collectivization, which had social and economic effects in the everyday life of the locals.

The social and cultural evolution of the village had a different path as its collectivized neighbours. While the other villages faced aging population,

migration of the youth, economic, social and cultural decline, Sâmbriaș had a lively social and cultural life (in socialist frames). More archaic economic methods, strategies and tools survived and were used henceforward. The peasants carried on with the traditional agriculture with their own properties and relatively free, in opposing to the collective farms, where former peasants were controlled and guided by the state.

The agricultural land remained in the peasant's possession and this has many effects: the elements of the traditional, archaic peasant culture (intellectual and material culture) from Sâmbriaș partially survived. The economic, social and cultural advantages of the failed collectivization is perceptible today as well in this settlement.

The peripheral situation, the traditional social structures had as a result that this settlement kept its ethnic, religious and agrarian character, and reacted unitary to the macroeconomic processes of the 20th century that were generated sometimes by force and artificially.

Nagy Anna

Fotográfia a kortárs magyar irodalomban (2019)

Szerző: Nagy Anna; a disszertáció irányítója: dr. Orbán Gyöngyi egyetemi tanár; a védés éve: 2019; opponensek: prof. dr. Bányai Éva egyetemi tanár (Bukaresti Egyetem, Idegen Nyelvek és Irodalmak Kara, Hungarológia, Judaisztika és Roma Intézet, Bukarest); dr. Selyem Zsuzsa egyetemi docens (Babeș–Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Irodalomtudományi Intézet, Kolozsvár); dr. Tapodi Zsuzsa egyetemi docens (Sapientia EMTE, Kolozsvár)

A dolgozat azt vizsgálja, milyen módokon jelenik meg a fotográfia a kortárs magyar irodalomban. A kapcsolatok sokféle téttel bíró válfajai közül azokra fókuszál, amelyek a művészi értelemképzés lehetőségeként működtetik az intermedialitást: a fénykép és az irodalmi szöveg kombinációjából létrehozott könyvekre, valamint a fotográfiát az irodalom motívumrendszerébe, formanyelvébe építő alkotásokra. A vizsgálódás kimondottan az irodalom irányából közelít, a kutatás célja pedig, hogy minél több példa feltárásával felmutassa a két médium művészi célú kapcsolatba helyezésének termékenységét, s esettanulmányokkal illusztrálja, milyen alapvető problémakörök mentén találkoznak. Az elemző egységeket részletes elméleti-módszertani alapozás előzi meg, mely nem csupán az intermedialitás

eszközeit és teoretikus premisszáit tárja fel, hanem a fotográfia elméletének meghatározó irányait is felvázolja, valamint a fotográfia és az irodalom kapcsolatának történeti-kulturális távlataira is rámutat.

Amint azt a fényképek tömegesedése kapcsán Walter Benjamin, Susan Sontag és Vilém Flusser is megfogalmazta, korunk emberének újfajta tudásra, vizuális műveltségre, kritikus tekintetre van szüksége a világban való tájékozódáshoz. E kritikus tekintet, önreflexív viszonyulásmód megteremtésében, úgy vélem, kulcsszerep jut az olyan irodalmi alkotásoknak, melyek termékeny dialógust hoznak létre képek és szövegek között. Az ilyen típusú alkotások a befogadói (fogyasztói) passzivitás ellenében hatnak, s intermediális jellegük, köztes létmódjuk révén mindkét médium reflektáltságát megteremtik. A bemutatott kortárs fotóirodalmi alkotások a Kép korszakának alapvető kérdéseire kínálnak válaszlehetőségeket.

Fotografia în literatura maghiară contemporană

În disertație analizez felul în care fotografia apare în literatura maghiară contemporană. Mă concentrez asupra numeroaselor tipuri de relații în cazul cărora intermedialitatea acționează ca o oportunitate pentru creativitatea artistică: pe opere realizate din combinația fotografiei cu textul literar (combinații de mediu), precum și pe scrieri care includ fotografia în sistemul de motive literare și în structura narativă (referințe intermediare). Aparatul conceptual al analizei operelor este dat de teoriile și metodologia intermedialității, iar cercetarea este realizată din perspectiva literaturii, scopul fiind ca prin explorarea a cât mai multor exemple să arăt productivitatea legăturii artistice ale celor două medii și ca prin studii de caz să ilustrez problemele de bază pe lângă care se întâlnesc fotografia și literatura.

După cum afirma Walter Benjamin, Susan Sontag și Vilém Flusser în legătură cu distribuția în masă a fotografiilor, un om al timpului nostru are nevoie de un nou tip de cunoștințe, de alfabetizare vizuală și de o privire critică asupra lumii pentru a se orienta. În crearea acestui aspect critic, a atitudinii autoreflexive, cred că acele opere literare care, trecând peste lupta concurențială a celor două medii și creând un dialog fructuos între imagine și text, joacă un rol-cheie. Aceste tipuri de lucrări au efect și împotriva pasivității destinatarului (consumatorului) și, datorită naturii lor intermediare, a modului lor de existență intermediară, creează reflecția ambelor medii.

Photography in the Contemporary Hungarian Literature

The present thesis discusses the ways photography appears in contemporary Hungarian literature. It overviews the characteristic settings and contexts

in which literature encounters photography and sets the landmarks of the Hungarian photoliterature. The analysis focuses on image–text relations that enable intermediality as a possibility of creating artistic value: works emerging from the combination of the photograph and the literary text (media combinations), as well as works that integrate photography into literature's system of tropes and poetic structure (intermedial references).

As Walter Benjamin, Susan Sontag, as well as Vilém Flusser argued regarding the massification of photographs, the man of our age needs a new kind of knowledge based on visual literacy and critical view to be able to navigate this world. In the creation of this critical, self-reflexive view, literary works play a key role by transcending the competition between the two media, and bring about a fruitful dialogue between text and image. Such works act against the passivity of the receiver (consumer), and create a reflexive perspective on both media. By surpassing the traditional opposition between text and image, contemporary photoliterary works presented in the thesis offer potential answers to the crucial questions of the age of the Image.

Orbán Katalin

A Román Televízió területi stúdióinak szerepe (2019)

Szerző: Orbán Katalin; a disszertáció irányítója: dr. Cseke Péter egyetemi tanár; a védés éve: 2019; opponensek: dr. Kós Anna egyetemi tanár (Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem, Marosvásárhely); dr. Rostás Zoltán egyetemi tanár (Bukaresti Tudományegyetem, Bukarest); dr. Xantus Gábor egyetemi tanár (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár)

Doktori dolgozatomban a Román Televízió területi stúdióinak szerepköreit kutattam, esettanulmányként elemezve a kolozsvári területi stúdiót. A témaválasztás személyes indíttatású volt: 2003 óta vagyok külső, majd belső állandó munkatársa ennek a tévéadónak, amely a román közszolgálati televízió első területi stúdiójaként született meg 1989 decemberének utolsó napjaiban, első adását pedig 1990. január 3-án közvetítette. A kutatás elsődleges célja bizonyítást nyerni az ebből az alapkérdésből kiinduló hipotézisekre, másodlagos célja pedig az elemzések során összeálló történeti háttér bemutatása volt. Kutatásaim következtetéseként a következő szerepköröket azonosítottam: értelmező, magyarázó; rendszerező, eligazító; gondolkodási és viselkedési normákat befolyásoló; tudósítói; szocializáló;

toleranciára nevelő; egyediséget bemutató; együtt- vagy egyet gondolkodó társadalmat teremtő; közösségi érdekeket szolgáló; közösségi élményt teremtő; regionális közösségalkotó, identitásmegőrző, önreflexiót kiváltó tükörfunkció; bemutató, ábrázoló, promováló, emlékeztető, értékmentő, -megőrző; világítótorony; regionális médiafaktor; helyi-regionális hírügynökség; közösségi tévé; médiaiskola szerepkörök.

Rolul studiourilor teritoriale ale Televiziunii Române

În lucrarea mea de doctorat am cercetat funcțiile, competențele și rolurile studiourilor teritoriale ale Televiziunii Române, studiul de caz fiind orientat asupra studioului teritorial din Cluj, dintr-un motiv simplu: am fost mai întâi colaborator extern, apoi colaborator intern, angajat pe termen nedeterminat al acestui studio încă din 2003. Acest prim studio teritorial al Televiziunii Române în serviciu public a fost înființat în ultimele zile din decembrie 1989 și și-a transmis prima emisiune în data de 3 ianuarie 1990. Obiectivul principal al cercetărilor vizează demonstrația veridicității celor două ipoteze construite prin prisma întrebării centrale, iar obiectivul secundar presupune prezentarea fundalului istoric în cursul analizei datelor adunate. În partea de sinteză a lucrării sunt enumerate acele funcții care au putut fi identificate datorită cercetărilor efectuate, și care sunt validate de procesul demonstrativ. Aceste funcții fiind: cea explicativă, de argumentare și analiză, de sistematizare și orientare, cea care influențează normele de conduită și de raționament, de informare în legătură cu ce se întâmplă dincolo de anturajul imediat, de socializare, funcție de educare în spiritul toleranței, de prezentare a unor lucruri sau aspecte inedite, de a crea o societate capabilă să gândească solidar, de a servi interesele comunității, de a crea o experiență comună pentru comunitate, de a forma o comunitate regională, de păstrare a identității, funcție-oglindă care invită la auto-reflecție, de a prezenta, promova, caracteriza, funcție de a reaminti, de a salva și păstra valori, de far cultural și științific, de factor regional de mass-media, funcție transilvană, de agenție de știri locale-regionale, de televiziune în serviciu public și funcție de educație în ce privește mass-media.

The functions and roles of the Romanian Television's territorial studios

In the present doctoral thesis I investigate the functions and roles of the Romanian Television's territorial studios, the case study being the studio from Cluj, for a simple reason: since 2003 I've been working here, first as an external collaborator, then as an internal collaborator, regular employee. This studio,

the first territorial studio of public service television in Romania was born in the last days of December 1989 and the very first broadcast took place on January 3, 1990. The central question of the paper is the following: what are the basic functions and roles of the territorial studios of the Romanian Television? The main objective of the research is to demonstrate the veracity of the two hypotheses built on the central question, while the secondary objective involves presenting the historical background based on the analysis of the collected data. In the synthesis of the paper I listed those functions that could be identified due to the researches carried out and which are validated by the demonstration process. Among the functions assumed by the territorial studios of the Romanian Television one can also mention the following: the explanatory, defining function, the one that carries systematization and orientation, the function that influences the rules of conduct and reasoning, the informative function related to what happens beyond the immediate entourage, the socializing function, the educational function related to tolerance, the one of presentation of uniqueness aspects, of creating a society able to think together, the one that serves the interest of a community, to create and mediate a common experience for the community, the function to form and establish the regional community (my own definition), the identity preservation function, the mirror function that triggers self-reflection, the one to present, promote, characterize certain subjects, the reminder function, the function to save and store values, the one of a cultural and scientific lighthouse, of a regional media factor, Transylvanian function, the one of a local-regional news agency, the function of public service television and the media-education function.

Pál-Kovács Dóra

Társadalmi nemi szerepek Magyarózd tánchagyományában (2019)

Szerző: Pál-Kovács Dóra; a disszertáció irányítója: dr. Pozsony Ferenc egyetemi tanár; a védés éve*: 2019; opponensek: dr. habil Felföldi László egyetemi tanár (Szegedi Tudományegyetem, Szeged); dr. Gagyi József egyetemi docens (Sapientia EMTE, Kolozsvár); dr. Könczei Csilla egyetemi docens (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár)*

Doktori disszertációmban az erdélyi Magyarózd 20. századi tánchagyományában tetten érhető társadalmi nemi szerepek vizsgálatával foglalkoztam, a páros táncot alkotó férfit és nőt vizsgáltam, különös tekintettel egymáshoz való viszonyuk megértésére, elemzésére.

Hipotézisem szerint társadalmi jelenségként a tánc magában foglalhatja mindazokat a társadalmi nemi szerepeket, amelyek a társadalom egészében jelen vannak. Kérdés, hogy mik a társadalom elvárásai az egyénnel szemben, azaz miként konstruálja meg a nő számára a nőt és szerepeit, valamint a férfi számára a férfit és szerepeit. Fontos továbbá, hogy a tánc csupán ezeket a nemi szerepeket hordozza magában, vagy értelmezhető egyfajta határátlépésként is?

A település szerkezetének bemutatása után a társadalom és a táncélet ismertetésére került sor. Elemzésemben három életszakasz (gyerekkor, ifjúkor, házaskor) mentén tagolva mutattam be a társadalmi jelenségeket és a táncéletet a két nem interakciója, valamint egymáshoz való viszonyuk relációjában.

A magyarózdi társadalmi nemi szerepek megismeréséhez a *szegényes* tánc női és férfi változatának komparatív elemzése nagyban hozzájárult, hiszen ezáltal a tánc feminin és maszkulin jegyei kerültek napvilágra. Mindemellett a magyarózdi páros táncot, a csárdást vizsgáltam aszerint, hogy a benne lévő érintések, gesztusok tekinthetőek-e határátlépésnek.

Bărbați și femei în tradiția dansului popular din Ozd

În disertație am analizat rolurile de gen social în tradiția dansului din secolul XX din Ozd (maghiară: *Magyaróz*d), județul Mureș. Disertația se ocupă de rolul femeilor și bărbaților în dansurile în pereche, punând accent pe înțelegerea și analiza relației dintre dansatori.

Ipoteza disertației este că dansul ca fenomen social poate să cuprindă toate rolurile de gen social care sunt prezente în societate în ansamblu. S-a pus întrebarea: dansul poartă doar aceste roluri de gen sau poate fi interpretat ca un fel de încălcare a limitelor? Întrucât aceasta se dovedește adevărat, în ce măsură oferă mai mult în comparație cu situațiile cotidiene?

După prezentarea structurii satului, urmează descrierea societății și a dansurilor. Analiza fenomenelor sociale și a interacțiunilor celor două genuri se face de-a lungul acestor grupe de vârstă (copilăria, adolescența, vârsta adultă și bătrânețea) și relațiile. Analiza comparativă a variantelor feminine și masculine ale dansului „szegényes” a contribuit într-o mare măsură la cunoașterea rolurilor de gen din Ozd.

Men and women in dance tradition of Magyarózd

During my university studies, it usually caught my attention that in Hungary, the relations between men and women has never been clearly defined, analysed and interpreted, neither in Hungarian dance folkloristics,

nor in folk dance education, which is built from a historical-geographical and structuralist research approach.

According to my hypothesis of the PhD research, dance may include all those gender roles that are present in the whole society. The question is that which social expectations are applied: how the image and the role of a woman or a man are constructed. This leads us to the question: if dance carries only these gender roles, can it be interpreted as a kind of transgression?

After the structure of the settlement was introduced, the society and dance life were introduced. In my analysis, I introduced social phenomena and dance life in the tree stages of life (childhood, adolescence and adulthood) in relation to the interaction of the two genders and their relationship to one another. I analyzed the Magyarózd couple dance, the 'csárdás', as to whether the touches and gestures in it could really be considered as transgression.

Molnár Rácz Emese

18. századi könyves műveltség és főúri mecenatúra a Bethlen-kollégiumban (2020)

Szerző: Molnár Rácz Emese; a disszertáció irányítója: dr. Egyed Emese egyetemi tanár; a védés éve: 2020; opponensek: dr. Monok István egyetemi tanár (Szegedi Tudományegyetem, Szeged); dr. Kolumbán Vilmos József egyetemi tanár (Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár); dr. Sipos Gábor egyetemi tanár (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár)

Dolgozatomban a Bethlen-kollégium olvasóközönségének művelődéstörténeti hátterét biztosító könyvtár működését és gyűjteményének egy szeletét vizsgáltam a 18. század első feléből. A gazdag történelmi háttérrel rendelkező kollégiumi könyvtár gyűjteményéről a 17. századi könyvjegyzékek címszavas feltárásán túl kevés értékelő munka született, mint ahogyan nem mérte fel és nem értékelte ki a szakirodalom a kollégium könyvtárának erdélyi viszonylatban rendkívül gazdag 18. századi könyvanyagát sem, amely egyebek mellett a 17–18. századi, különböző filozófiai és protestáns teológiai eszmei áramlatok hazai meghonosulásához járult hozzá. A dolgozat tehát hiátust igyekszik pótolni. A teljes 18. századi könyvállomány elemzése szétfeszítené a dolgozat kereteit, szűkíteni kellett a témát. A tékák szerint rendszerezett könyvgyűjteményből egyetlen donációt, a gróf Teleki Józsefét (1675–1732) vettem alapul. A könyvtár nyilvántartásaiban *Theca*

Telekiana néven szereplő adomány a dolgozatban *Teleki téka*ként szerepel, ami nem tévesztendő össze a Teleki család egy később tevékenykedő tagjának, Teleki Sámuelnek a marosvásárhelyi gyűjteményével.

Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a nagyenyedi Bethlen-kollégium és könyvtár sajátos történelmi háttere miatt a kutatás alapját képező gyűjtemény köteteinek csak nagyon kis hányadát vehetjük kézbe napjainkban. Ebből adódóan a dolgozat eligazítást nyújt a kollégiumot ért veszteség felbecsülésében. Ugyanebből az okból kifolyólag a gyűjtemény rekonstrukciója, majd elemzése során kénytelenek voltunk hipotézisekbe bocsátkozni vagy más korabeli református kollégiumi könyvtárak analóg működésére támaszkodni.

Cultură prin carte și mecenatul nobiliar la Colegiul Bethlen în secolul al XVIII-lea

Disertația analizează un segment al funcționării și al colecției de carte a bibliotecii Colegiului Bethlen, din prima parte a secolul al XVIII-lea. Referitor la colecția de carte din secolul al XVII-lea a bibliotecii Colegiului – excluzând descrierea bibliografică a colecției – au apărut foarte puține studii de analiză, tot așa cum specialiștii în domeniu nu au evaluat și nu au analizat bogatul fond de carte din secolul al XVIII-lea, care, printre altele, a contribuit la înrădăcinarea autohtonă a diverselor idei filosofice și de teologie protestantă. Lucrarea are deci menirea de a umple această lacună. Având în vedere faptul că analiza în întregime a fondului de carte din secolul al XVIII-lea ar exceda limitele lucrării de față, s-a impus restrângerea temei. Din întreaga colecție a bibliotecii ordonate în diferite fonduri, m-am bazat pe o singură donație, și anume pe cea a contelui József Teleki I (1675-1732). Donația lui Teleki în evidențele bibliotecii figurează sub denumirea de Theca Telekiana, care nu trebuie confundată cu colecția de carte de la Târgu-Mureș a mult mai cunoscutului Sámuel Teleki, provenit din aceeași familie, dar cu câteva decenii mai târziu.

Țin să accentuez că din cauza istoriei agitate a Colegiului Bethlen și a bibliotecii din Aiud, doar o parte infimă a volumelor care formează colecția pot fi răsfoite în prezent. Din acest considerent, lucrarea oferă un ghidaj în evaluarea daunelor suferite de Colegiu. Din același motiv, pe parcursul reconstruirii și analizei colecției, am fost nevoită să operez cu ipoteze, sau utilizând similitudini ale bibliotecilor colegiilor reformate ale vremii.

Book culture and aristocratic patronage in the 18th century at Bethlen College

This PhD thesis analyzes a segment of the functioning and book collection at the Bethlen College's library from the beginning of the 18th century, which provides the cultural background of its readership.

Regarding the book collection of the 17th century of the College library, with a rich historical heritage, apart from its bibliographic description, very few analytical studies have been published, just as the specialists in this field did not evaluate and analyze the rich book fund from the 18th century, which, among other things, contributed to the local establishing of various philosophical ideas and Protestant theology.

The dissertation therefore tries to fill in the gap. An analysis of the entire 18th century book stock would exceed the limits of this dissertation, so the restriction of the theme was imposed. From the collection of books ordered according to the theca, I relied on a single donation, namely that of Count József Teleki (1675–1732). The donation, entitled in library records as Theca Telekiana, appears in the dissertation as Teleki's Theca, not to be confused with the Hungarian name of the book collection in Târgu Mureș, of the much better known Sámuel Teleki, coming from the same family, but a few decades later.

I want to emphasize that because of the agitated history of the Bethlen College and the library in Aiud, only a tiny part of the volumes that make up the collection can be browsed today. For this reason, the dissertation provides a guidance in assessing the damage suffered by the College. For the same reason, during the construction and analysis of the collection, I had to operate on hypotheses, or using similarities of the libraries of the reformed colleges of the time.

Rácz Éva Mária

A közszolgálati rádió átalakulása 1989 után. Esettanulmány: a Kolozsvári Rádió
(2018)

Szerző: Rácz Éva *Mária; a disszertáció irányítója: dr. Cseke Péter egyetemi tanár, a védés* éve*: 2018; opponensek: dr. Balázs Géza egyetemi tanár (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest), dr. Rostás Zoltán egyetemi tanár (Bukaresti Egyetem), dr. Vallasek Júlia-Réka egyetemi docens (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár)*

A dolgozat a közszolgálati rádiózásban bekövetkezett változásokat elemzi, alapul véve a Kolozsvári Rádió műsorrácsának módosulásait 1989 és 2016 között. Bemutatja a rádiós nyelvi vizsgálatok és a rádióhírek forrásának elemzésére vonatkozó kutatások eredményeit, kronológiájában különböző időszakokat különít el, figyelembe véve a magyar nyelvű műsorrács (tehát a műsorkínálat) változásait.

A dolgozat ugyanakkor leírja a rádiózásra vonatkozó európai és hazai jogi keretet csakúgy, mint a romániai magyar médiapiac változásait a vizsgált időszakban. A részletes elemzés bemutatja, hogy a médiajogi és médiapiaci változások közepette hogyan alakult át a kolozsvári közszolgálati rádió, hogyan és milyen irányba változtak a magyar nyelvű műsorok, milyen médiatartalmak és műsorok tűntek fel – és el – a vizsgált időszakban. Ugyanakkor, tekintettel az elemzett rádió sajátos helyzetére (nyolc megyében sugároz, főleg szórványban élőknek), az elemzés arra is kitér, hogy a közszolgálati csatorna magyar nyelvű műsora mennyire szól a potenciális magyar hallgatói réteghez, mennyire tükrözi életüket, mindennapjaikat, különös tekintettel a szórványban élőkre, hiszen nekik általában nincs lehetőségük egyéb magyar nyelven sugárzó média elérésére.

Transformările radioului public după 1989

Lucrarea analizează transformările din radioul public prin prisma modificărilor constatate în evoluția grilei de emisiuni de limbă maghiară ale postului Radio România Cluj – Kolozsvári Rádió, în perioada 1989-2016. Studiul prezintă rezultatele cercetărilor legate de limbajul radiofonic, de surse ale știrilor prezentate și enunță perioadele distincte în conformitate cu schimbările grilei de programe pentru emisiunile de limbă maghiară.

Lucrarea cuprinde descrierea cadrului legislativ actual european și autohton, precum și a unor fenomene din piața media maghiară din România. Analiza detaliată prezintă cum s-a transformat radioul public clujean, cum s-au modificat emisiunile de limbă maghiară în contextul schimbărilor legislației media și a pieței media, ce emisiuni și ce conținuturi media au apărut și dispărut pe parcursul perioadei studiate. Totodată, având în vedere situația specială a acestui post de radio, prezintă interes și măsura în care este reflectat faptul că emisiunile de limbă maghiară se adresează populației maghiare în poziție minoritară, în etnospor (așa-zisa diaspora internă, o minoritate maghiară de sub 20% din totalul populației unui județ).

The transformation of the public radio after 1989

The paper analyzes the changes in the public radio in the light of the changes observed in the evolution of the Hungarian language broadcasting channel of Radio Romania Cluj – Kolozsvári Rádió during the period between 1989-2016. Presents the results of research on radio language, sources of news reported. Envisions distinct periods in line with changes in the Hungarian language program grid.

The paper describes the current European and local legislative framework as well as some phenomena from the Hungarian media market in Romania. The detailed analysis shows how the public radio station was transformed, how did the Hungarian language versions change in the context of changes in media market and media legislation, what issues and what media content appeared and disappeared during the studied period. At the same time, given the special situation of this radio station, it is also interesting to note that the Hungarian language broadcasts of this radio station are addressed to the Hungarian population in etnospora (a minority position, so called internal diaspora, a Hungarian minority under 20% of the total population of a county).

Szász István Szilárd

A reprezentációk terjedésének kettőshálózat-modellje. Hírek és álhírek a Facebook közösségi oldalon (2020)

Szerző: Szász István Szilárd; a disszertáció irányítója: dr. Keszeg Vilmos egyetemi tanár; a védés éve: 2020; opponensek: dr. Bodó Julianna egyetemi tanár (Sapientia EMTE, Kolozsvár); dr. Glózer Rita egyetemi docens (Pécsi Tudományegyetem, Pécs); dr. Néda Zoltán egyetemi tanár (Babeș–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár)

Hogyan terjed a kultúra a reprezentációkon keresztül? – ez a dolgozatom fő kérdése, erre igyekszem átfogó választ találni és tudományosan leírható modellt alkotni rá. Az elméleti részben bemutatásra kerülő, a szakirodalom alapján megalkotott általános modellnek egy sajátos esetét vizsgálom meg az elemzési részben, a Facebook közösségi oldalon terjedő hírek és álhírek hálózati jellegzetességeit kutatva, miközben bemutatom, hogy a digitális lábnyomokban rögzített adatok révén hogyan válik transzparenssé, ezáltal rekonstruálhatóvá és kutathatóvá a reprezentációk terjedése. Dolgozatomban a reprezentációk révén terjedő kultúra

*kettősh*álózat-*modelljét* készítettem el, ami magyarázattal szolgálhat az egyén és a társadalom szintjén végbemenő dinamikus folyamatra. Az általam kidolgozott modell Dan Sperbernek a reprezentációk epidemiológiáját leíró elgondolásaira épül (Sperber 2001), azokat gondolja tovább. Az elemzési részben az elmélet egy sajátos esetét mutatom be gyakorlat közben: a hírek és álhírek Facebookon való terjedését vizsgálom.

Modelul dublu-rețea al transmiterii reprezentărilor. Știri și știri false pe rețeaua de socializare Facebook

Cum se transmite cultura prin reprezentare? – aceasta este întrebarea principală a disertației mele al cărei răspuns voi încerca să-l găsesc și să creez un model descriptiv științific. În partea analitică cercetez cazul special al modelului general creat pe baza literaturii de specialitate, prezentat în secțiunea teoretică a disertației, studiind caracteristicile de rețea ale știrilor și știrilor false distribuite pe pagina de socializare Facebook, totodată prezint modul în care cu ajutorul datelor înregistrate în amprentele digitale distribuirea reprezentărilor devine transparentă, astfel poate fi reconstruită și supusă studiului. În disertație am dezvoltat *modelul dublu-rețea* al culturii care se extinde pe baza reprezentărilor, ceea ce poate oferi explicația procesului dinamic care are loc la nivelul individului și al societății. Modelul dezvoltat de mine se bazează pe noțiunile lui Dan Sperber despre epidemiologia reprezentărilor (Sperber 2001), dezvoltându-le mai departe. În partea analitică prezint în practică un caz specific de teorie: analizez transmiterea știrilor și știrilor false pe Facebook.

The Double Network Model of the Spread of Representations. News and Fake News on Facebook Social Network Site

How does culture spread through representations? – This is the main question of my paper that I attempt to address in a comprehensive manner while also making efforts to create a scientifically descriptive model for this process. Investigating the network characteristics of news and fake news spreading on Facebook social network site (SNS), the section dedicated to analysis looks into a particular case of the general model to be introduced in the theoretical part and created based on literature, while it is also demonstrated how data stored in digital footprints make the spread of representations transparent, thereby allowing for their reconstruction and research. In the framework of my thesis, I created the *double network model* of culture spreading by way of representations, which can account for the dynamic process taking place at the level of both the individual and

the society. The model developed in the context of my doctoral dissertation relies on as well as gives further considerations to Dan Sperber's ideas on epidemiology of representations (Sperber 2001). A particular case of the theory under discussion is demonstrated in practice: the spreading of news and fake news on Facebook is placed under scrutiny.

Szuszámi Zsuzsanna

Képzőművészet és lapkultúra az 1968-as korszakváltásban. Művészeti útkeresések a romániai magyar sajtóban 1965–1975 között
(2018)

Szerző: Szuszámi Zsuzsanna; a disszertáció irányítója: dr. Cseke Péter egyetemi tanár; a védés éve: 2018; opponensek: dr. habil. Papp Ágnes Klára egyetemi docens (Károli Gáspár Református Egyetem BTK, Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet); Dr. Angi István egyetemi tanár (Gh. Dima Zeneakadémia, Kolozsvár); Dr. Bartos Jenő ((George Enescu Nemzeti Művészeti Egyetem, Iaşi)

Doktori kutatásom az 1965–1975 közötti időszak képzőművészeti törekvéseit, útkereséseit követi nyomon a sajtó tükrében, pontosabban a korszak legfontosabb kulturális kiadványaiban, a hetente megjelenő *Utunk*ban, valamint a *Korunk*ban és az *Igaz Szó*ban. A kutatás másik fő irányvonala a művészeti kritika alakulása ezekben a lapokban. A művészeti vonatkozású írások elemzésekor egyre több vetülete is felmerült a témának. Ezért a kutatás érinti az 1965 utáni közlésmód elemzését: hogyan vált egyre szabadabbá a képzőművészeti tartalom a szóban forgó kiadványokban, melyek voltak azok az évek, amikor a legtöbb, művészettel kapcsolatos írás megjelent, majd 1972 után hogyan szivárogtak be ismét a lapokba a pártot és a rendszert dicsőítő szófordulatok, a kötelező tartalom.

A *Függelék* négy interjút tartalmaz, Banner Zoltánnal, az *Utunk* művészeti rovatának akkori szerkesztőjével, Kántor Lajossal, a *Korunk* akkori rovatvezetőjével és Gálfalvi Zsolttal, aki abban az időben az *Igaz Szó* főszerkesztő-helyettese volt. A beszélgetések kiegészítik a korszakról alkotott képet, természetesen az *oral history* szintjén, de fontos adatokat tartalmaznak a korabeli lapszerkesztést illetően is. A hetvenes évek elején indult be a művészetimonográfia-írás, ennek úttörője a Kriterion Kiadó volt. A kiadó célja elsősorban az idős mesterek bemutatása volt, a már kiforrott életművek

elemzése. A művészeti kismonográfia sorozat történetéről H. Szabó Gyula, a kiadó jelenlegi igazgatója, akkori fiatal szerkesztője mesélt.

A szóban forgó korszak képzőművészeti kutatása fehér foltokkal tarkított terület. Jelen dolgozat a sajtó és a régió képzőművészet-történetének sajátos elegyét kívánja nyújtani.

Schimbări de optică în artele plastice și presa culturală în epoca marcată de evenimentele politice din 1968. Căutări artistice, rolul criticii de artă din presa scrisă maghiară din România, între 1965-1975

Cercetarea urmărește inițiativele artiștilor plastici din perioada 1965-1975 așa cum apar ele în presa vremii, mai precis în cele mai importante reviste culturale ale timpului, în *Utunk*, în *Korunk* și în *Igaz Szó*. Cealaltă direcție principală a lucrării este evoluția cronicii de artă în publicațiile respective. Analizând scrierile artistice au apărut noi și noi aspecte ale temei. De aceea, cercetarea se ocupă și de publicațiile artistice de după 1965 și anume faptul cum au devenit tot mai libere cronicile de artă și scrierile despre artă în publicațiile amintite, care au fost anii în care au apărut cele mai multe, și după 1972 cum s-au strecurat din nou expresiile care au lăudat partidul și sistemul comunist. Lucrarea cuprinde și o anexă, aici putem citi patru interviuri: cu Zoltán Banner, redactorul de atunci al rubricii artistice a revistei *Utunk*, cu Lajos Kántor, redactorul rubricii artistice din *Korunk* și cu Zsolt Gálfalvi, care a fost redactorul-șef adjunct al revistei *Igaz Szó*. Interviurile completează tabloul epocii prin istoria lor orală, dar aflăm date importante și referitoare la redactarea din perioada respectivă. Analiza artelor plastice a perioadei sondate este plină de pete albe. Lucrarea prezentă dorește să propună o istorie specifică a cercetării presei și a istoriei artelor plastice din deceniului amintit.

Path Seeking in the Arts as Reflected by the Hungarian Press in Romania

My PhD research follows the endeavors and path seeking in fine arts between 1965 and 1975 as reflected in the contemporary press, more specifically in the most important cultural magazines of the age, namely in the weekly publication *Utunk*, as well as in *Korunk* and *Igaz Szó*. The other main area of my research is the evolution of fine arts criticism in these magazines. While analyzing the fine arts related articles, an ever increasing number of aspects of the topic have emerged. As a result, the research contains an analysis of the mode of communication after 1965 and discusses how the fine arts content started becoming increasingly free in the above

mentioned publications, which years saw the publication of the most fine arts-related writings, and finally, how the slogans and obligatory content praising the party and the system found their way into the publications again after 1972. The PhD research is followed by an *Annex,* containing four interviews made with Zoltán Banner, the period's editor of the arts column of *Utunk*, Lajos Kántor, the period's columnist at *Korunk* and Zsolt Gálfalvi, the period's assistant editor at *Igaz Szó.* The interviews complement the image of the age at the level of *oral history,* but they also contain important data regarding the press of the time. Research on the fine arts of the age is an area still largely unexplored. The present thesis is meant to present a unique combination of the press and the fine arts history of the region.

Tatár Erzsébet–Tímea

A Marianum Római Katolikus Tan- és Leánynevelő Intézet a közösségi emlékezetben
(2018)

Szerző: Tatár Erzsébet–Tímea; a disszertáció irányítója: dr. Keszeg Vilmos egyetemi tanár; a védés éve: 2018; opponensek: dr. Ambrusné Kéri Katalin DSc, habil. egyetemi tanár (Pécsi Tudományegyetem, Pécs); dr. theol. Holló László egyetemi docens (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár); dr. Gagyi József egyetemi tanár (Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvár)

Disszertációmban a Marianum Római Katolikus Tan- és Leánynevelő Intézethez (1911–1948) kapcsolódó írott források és orális történetek felkutatására, a Marianumnak a történetekben fellelhető reprezentációinak vizsgálatára vállalkoztam. Hogyan, miért, kiknek köszönhetően maradt fenn a közösségi emlékezetben, milyen jelentései voltak/vannak alapítása óta, működése idején, államosítását követően Kolozsvár egyik hajdani nagy hírű oktatási intézményének? A vizsgált forrásokban (az intézet iskolatörténetei, kiadványai, a korabeli és napjaink sajtóanyaga, levéltárakban őrzött hivatalos iratok, személyes archívumok magánjellegű dokumentumai, a szépirodalom, a memoárok, az oral history visszaemlékezések, blogbejegyzések), tudatosan irányított és közösen alakított beszédmódok közegében, a Marianum mint a kolozsvári, erdélyi katolicizmus egy építészeti-oktatási teljesítménye jelenik meg előttünk, illetve mint a lányok mindennapjait meghatározó alma mater. A lányoknak szakmai boldogulásán túl azok személyiségi, világlátási jellemzőit alakította az épületfalak között éltetett

szellemiség által. A növendékeken kívül, az iskolához fűződő közvetlen, személyes kötöttségeken kívül a Marianum mint a családi hagyomány része vagy a szülőváros büszkesége, mások, nem marianista növendékek számára is képes egy etnikai, regionális identifikációs alapot nyújtani.

Amintirea vieții școlare de la începutul secolului XX. Cazul Institutului Romano-Catolic de Fete „Marianum" din Cluj

În disertație am urmărit culegerea și interpretarea surselor scrise și a narațiunilor orale cu privire la Institutul Romano-Catolic de Fete „Marianum" din Cluj (1911-1948), respectiv analiza reprezentațiilor legate de acest institut. Cum, de ce, datorită cui a supraviețuit institutul în memoria colectivă? Care sunt semnificațiile care se leagă de acest complex școlar? În surse (istoriile școlare, editările institutului, presa scrisă din acea perioadă, dar și de astăzi, fondurile arhivelor, documente din arhive personale, beletristică, povestiri ce țin de istoria orală sau materialul diverselor bloguri) Marianum apare în fața noastră ca o realizare arhitecturală-educațională a catolicismului clujean și transilvănean, dar și ca o școală care se impune în viața de zi cu zi a fetelor. Pe lângă succesul profesional al fetelor, acest institut a conturat, a modelat și caracteristicile individuale și existențiale ale acestora, prin spiritul care exista în zidurile lui. Pe lângă elevele sale și a relațiilor personale, directe, Marianum a reușit să fie o parte a tradiției familiale, o mândrie a orașului natal, oferind chiar și celor care nu au învățat aici un fundament al identității etnice sau regionale.

School Life Memory from the Beginning of the 20th Century. The Case of Marianum (Cluj)

In the thesis I undertook the collecting and interpretation of written sources and oral texts regarding the "Marianum" Roman-Catholic Girls' Institute from Cluj, respectively the analysis of the interpretations connected to it. For this I encountered lots of sources: school histories, the publications of the institute, the press of that period and of our days, archive material, personal documents, belle-letters, oral history or diverse blogs. Marianum appears as an architectural-educational achievement of local and Transylvanian Catholicism, but also as a school determining the everyday life of its pupils. Besides professional success the institute outlined, modelled also the individual and existential characteristics of the girls through the spirit that lived between its walls. Besides its pupils and besides direct, personal connections, the Marianum has succeeded in becoming a part of family tradition, the pride of the native town, offering even for those who did not attend it a basic element of ethnical or regional identity.

Tekei Erika

Romániai magyar népköltészeti kiadványok. Folklórkutatás a privát és a nyilvános szféra határán – kutatás, közlés és recepció viszonya
(2018)

Szerző: Tekei Erika; a disszertáció irányítója: dr. Keszeg Vilmos egyetemi tanár; a védés éve: 2018; opponensek: dr. Péntek János egyetemi tanár (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár); dr. Magyar Zoltán tudományos főkutató (MTA Néprajztudományi Intézet, Budapest); dr. Tapodi Zsuzsanna-Mónika egyetemi docens (Sapientia EMTE, Kolozsvár)

Dolgozatomban azt vizsgálom, hogyan viszonyult a szakma (néprajzkutatók, folkloristák, antropológusok) és az olvasóközönség az elmúlt száz év során, az adott történelmi-politikai kontextusban a romániai népköltészeti kiadványokhoz. A dolgozat a könyvkiadásra összpontosít, azokat a kutatástörténeti mechanizmusokat és eredményeket tekinti át, amelyek a könyvkiadáson szűrődnek át.

Az első fejezetben a kutatás tudományos kontextusát, a fogalomhasználatot és az elméleti keretet ismertetem, bemutatom a kutatás forrásait, valamint a kutatás módszertani kereteit. A második fejezetben a romániai magyar néprajzi könyvkiadás első korszaka (1919–1947) kapcsán áttekintem az intézményi kereteket, majd bemutatom a folyóiratokat és a korszak könyvkiadását. A harmadik fejezetben a romániai magyar néprajzi könyvkiadás második korszakának (1948–1989) intézményi kereteit, meghatározó folyóiratait és könyvkiadását mutatom be, valamint a korszak folklórgyűjtési mozgalmait, versenyeit, pályázatait és ezek eredményeit ismertetem. A negyedik fejezet három esettanulmányt tartalmaz. Az ötödik fejezet elején röviden összefoglalom az 1989 utáni romániai magyar néprajzi könyvkiadást érintő változásokat, majd részletesen mutatom be a Mentor Könyvkiadónál megjelent néprajzi, antropológiai kiadványokat (1996–2011). A hatodik fejezet két esettanulmányt tartalmaz.

Volume etnografice maghiare din România. Cercetări folclorice pe granița dintre sfera privată și publică – cercetări, publicări și recepție

Disertația are ca scop analiza recepției științifice și laice a publicațiilor folclorice maghiare din România în ultimul secol în contextul istoric-politic adecvat.

În primul capitol prezint contextul științific al cercetării, noțiunile, conceptele și cadrul teoretic, sursele prelucrate, metodele cercetării. În capitolul II prezint cadrul instituțional al editării volumelor folclorice din prima perioadă studiată (1919-1947), edițiile perioadei respective. Am conceput și o listă a edițiilor (cărți, extrase, caiete științifice) folclorice maghiare din România din perioada studiată. În capitolul III prezint cadrul instituțional, revistele reprezentative și ediția volumelor din a doua perioadă (1948-1989) a editurii folclorice maghiare din România, acțiunile care au vizat culegerea creațiilor folclorice, concursurile privind aceste culegeri și rezultatele lor. Acest capitol are ca o completare o listă a publicațiilor folclorice maghiare din România și o listă a volumelor traduse. Capitolul IV cuprinde trei studii de caz. La începutul capitolului V fac o prezentare sumară a schimbărilor survenite după 1989 în ediția volumelor folclorice maghiare din România, și prezint detaliat publicațiile folclorice, antropologice apărute la Editura Mentor între anii 1996 și 2011. În anexe se poate regăsi lista acestor publicații. Capitolul VI conține două studii de caz.

Hungarian Ethnographic Books in Romania. Folklore Research on the Boundary of Private and Public Spheres – Research, Publication, Recepcion

In my paper, I'll examine how the professionals (ethnographers, folklorists, anthropologists) and the reading public related to Romanian folk poetry publications over the last hundred years, given the historical and political context.

In the first chapter I present in the context of scientific research, the concept of use and the theoretical framework indicating the sources of research and methodological framework for the research. In the second chapter I review the institutional framework in relation to the first period of Hungarian ethnographic book publishing in Romania (1919–1947), and I present the journals and book publishing of the era. In addition to the chapter is a list of Hungarian folk poetry publications in Romania. In the third chapter, I present the institutional framework, the main journals and publications of the second period of the Hungarian ethnographic book publishing in Romania (1948–1989), as well as the era of folklore collecting movements, competitions, tenders and their results. This chapter also contains a list of the era's Hungarian folk poetry publications in Romania, and a list published in translation volumes – Hungarian folk poetry translated into Romanian and other nationalities' folklore translated into Hungarian. The fourth chapter includes three case studies. At the beginning of the fifth chapter I briefly summarize the changes affecting

the Hungarian ethnographic book publishing in Romania after 1989, then I present the ethnographic, anthropological publications appeared at Mentor Publishing House (1996–2011) in detail. The chapter lists as an Appendix the publisher's ethnographic/anthropological books. The sixth section contains two case studies.

Tóth Orsolya

Kolozsvár filmtörténeti reprezentációi (az első filmfelvételektől 1948-ig) (2019)

Szerző: Tóth Orsolya; a disszertáció irányítója: dr. Keszeg Vilmos egyetemi tanár; a védés éve: 2019; opponensek: dr. Kotics József egyetemi tanár (Miskolci Egyetem, Miskolc); dr. Könczei Csilla egyetemi docens (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár); dr. Virginás Andrea egyetemi docens (Sapientia EMTE, Kolozsvár)

Kutatásom célja a Kolozsvárról készült filmek vizsgálata (archív filmanyag, játékfilmek, különböző hagyatékokban fellelhető privát/amatőr filmek). Elkészítettem az eddig felkutatott mozgóképek adatbázisát, amely tartalmazza az 1896–1948 között Kolozsvárról Kolozsváron készült felvételeket.

Az 1896-tól 1948-ig tartó történelmi időszakot az általam megtalált filmek alapján négy hosszabb, történelmi és filmtörténeti szempontokat figyelembe vevő periódusra osztottam. Az első szakasz az I. világháború kitörése előtti évben ért véget, amikor Janovics Jenő 1913-ban megalapította az első filmgyárat Kolozsváron. A második szakasz Janovics Jenő filmgyárának első forgatásától az 1920-as trianoni békeszerződés aláírásáig tart, és a világháború éveit foglalja magába. Ezt a korszakot nevezi a magyar filmtörténet az erdélyi némafilmgyártás aranykorának. A Romániához való csatolást követő évek képezik a harmadik korszakot a II. bécsi döntésig, ami visszacsatolta Magyarországhoz Erdély északi és keleti részét. A negyedik szakaszt a bécsi döntést követő évek jelentik a második világháborút lezáró 1947-es párizsi békeszerződésig.

A megtalált, összesen 243 felvételt műfaj szerint négy csoportra osztottam: híradók, dokumentumfilmek, játékfilmek és privát/amatőr filmek csoportjára.

Reprezentarea orașului Cluj-Napoca în istoria filmului (de la primele filme până în 1948)

Această cercetare are drept scop analiza producției de filme despre Cluj-Napoca (filme de arhivă, filme artistice, filme private/de amatori din diverse moșteniri). Am întocmit o bază de date ale filmelor descoperite până în prezent care conține peliculele făcute despre/în Cluj-Napoca între anii 1896-1948.

Pe baza filmelor descoperite, am împărțit perioada istorică dintre 1896-1948 în patru etape mai mari, în funcție de puncte de vedere istorice și de istorie a filmului. Prima etapă ține până la anul dinaintea izbucnirii Primului Război Mondial, 1913, atunci când Jenő Janovics a înființat primul studio de film, la Cluj-Napoca. A doua etapă începe cu primele filmări ale studioului lui Jenő Janovics și se termină în anul semnării Tratatului de Pace de la Trianon, 1920, cuprinzând anii Războiului Mondial. Istoria filmului maghiar numește această perioadă drept epoca de aur a producției de filme mute din Transilvania. Anii de după anexarea orașului la România sunt etapa a treia care durează până la al II-lea Dictat de la Viena, în urma căruia nordul și estul Transilvaniei au fost reanexate la Ungaria. A patra etapă cuprinde anii de după Dictatul de la Viena și până la încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, în anul 1947, cu Tratatul de Pace de la Paris.

Am grupat cele 243 înregistrări găsite în total în patru categorii: jurnale de actualități, filme documentare, filme artistice și filme private/de amatori.

Representation of Cluj-Napoca in the history of film (from the first films until 1948)

The aim of my research is to examine films about Cluj-Napoca (film archives, feature films and various independent/amateur films that have become legacies). I have compiled a database of my researched motion pictures, which includes footage about Cluj-Napoca made in Cluj-Napoca anytime between 1896 and 1948.

The time period in which the films that I examine were made was divided into four shorter periods based on important events in history and media history. The first period ends with the beginning of World War I when the first film factory of Cluj-Napoca was founded by Jenő Janovics. The second period encompasses everything from the first production of Jenő Janovics's film factory to the 1920 Treaty of Trianon, along with the events of World War II. Hungarian media history claims this era to be the golden age of silent film production in Transylvania. The third period consists of the years

following Transylvania's union with Romania, up until the Second Vienna Award, which gave the northern and eastern parts of Transylvania back to Hungary. The fourth period is made up of the years following the Second Vienna Award up until the Paris Peace Treaties in 1947 which put an end to World War II.

The found footage, which includes 243 films, was divided into four categories based on their genres: newscasts, documentaries, feature films and independent or privately produced films.